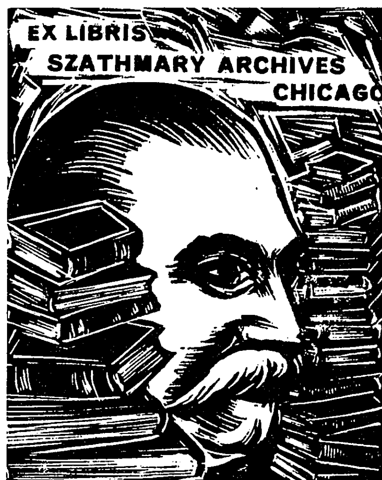

EX LIBRIS
SZATHMARY ARCHIVES
CHICAGO

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYŰJTÖTT DOLGOZATOK

Komáromi János
Bpest, 1924 december 27

I. KÖTET

IRTA

RADÁCSI GYÖRGY
SÁROSPATAKI THEOL. TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1906
NYOMTATTA RADIL KÁROLY A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

TARTALOM.

I. EMLÉKJELEK.

II. BIZONYSÁGOK.

AZ OLVASÓHOZ.

Volt idő az én küzdelmes, de emellett is sok boldogsággal folyó életemben, amikor hinni mertem, hogy édes álmaim legnagyobb része valóra válik s hogy amiket lelkem ünnepi óráiban, mint szent eszményeket magam elé festegettem, azok mind készpénzzé lesznek az én jó Istenem megkülönböztető kegyelméből s az én Ő általa vezérelt akaratom szerint.

Nem így történt; sok nem úgy történt, amint én álmodoztam.

Álmodoztam egyirányú, nyugodt, békességes munkásságról. Munkásságról, amely iszonyodik a felszínességtől s kivánkozik a mélyre, a mind mélyebbre, ahol a gyöngy terem s ahol nincs útunkban senki és nem vagyunk útjában senkinek; ahol zavartalanúl szolgálhatjuk nemesebb szenvedélyeinket s ahol alig érhet utól az emberek rosz indulata és bizonyos a siker — legalább a magunk számára.

Álmaimnak ezen az igézetes útján próbáltam is néhány boldog lépést; de megakadtam — szinte végzetesen.

Mikor épen mélyebbre kezdtem szántani, szózat hangzik vala felém innen is — onnan is: „jőjj és kövess!“ És én mentem tiszteletből, szeretetből és szántogattam, vetegettem új mezőkön, új reménységgel. A tudomány csendes világába édesgetett a lelkem vágya és — a kielégíthetetlen közügy szolgájává lettem. Az „istenes vén ember“ beporosodott nyomain óhajtottam előre törni — hivatásom szerint; a „tiszta, feddhetetlen

ige" napfényessé tételére áhitoztam és lettem lapszerkesztővé s e minőségemben szerzett apró sikereimért a Tiszáninneni Egyházkerület főjegyzőjévé s majd az „Alma Mater," a sárospataki főiskola anyagi ügyeinek egyik sok felelősséggel terhelt istápolójává is. Bizonyos nagy erkölcsi kényszerűség parancsolt egyszer-egyszer velem s én e parancsolat atyai érzésű tolmácsolóinak erőtelen voltam ellenállani. „A sárospataki főiskoláért meg is kell halni, ha a körülmények úgy kívánják" — mondta nekem vagy inkább harsogta felém egy nagy alkalommal az én poraiban is áldott Mesterem s én ezt az elvet szívem táblájára vésve s ennek útmutatását követve — mind távolabb vetődtem nagy eszményeimtől, noha nem tértem le az eszmények útjáról így sem.

A Tiszáninneni Egyházkerületet és ennek szemefényét, a sárospataki főiskolát úgy igyekeztem szolgálni, mint eszményeket.

Hogy miként szolgáltam s hol, merre járt a lelkem s mimódon áldoztam időnként eszményeimért s hogy hű maradtam-e: annak némi bizonysága lehet *ez a könyv*, ez a „gyűjteményes holmi," amelyben az idő-, a szükség- és a szívem sugallta dolgozataim *egy részét* néhány nem múlóan szerető jó barátom és hálás tanítványom többszörös kívánságára — íme, közrebocsátom.

„*Emlékjelek* és *Bizonyságok*" ezek; visszhangjai a gyásznak és örömnek, amikkel egyszer-másszor az istenség szabados tetszése közegyházunkat, Tiszáninneni Egyházkerületünket és ebben sárospataki főiskolánkat meglátogatta, illetőleg megajándékozta. Adalékok ezek mindkettőnek történetéhez; könycseppek, szívbeli sóhajtások, cipruságak, köztük itt-ott egy-egy kerekre font koszorú, a hű tanítvány, a jó barát, a szerető kartárs, az igazi nagyokat hódolattal tisztelő ember lelkének elszakgatott darabjai s a munkába állított szőlőmíves verejték-gyöngyei.

Lehetnének ezek a jelek és bizonyságok nagyobb számúak is; de a látni és tudni akarónak ennyi is igen elég, hogy ítéletet mondhasson, s hogy az író lelkébe, szívébe betekinthessen; nekem pedig az elégnél is több arra, hogy e költséges kedvtelés anyagi terheit elviselhessem.

Ha az történnék, amit nem hihetek, hogy nem kellene a magam Mecaenásaként szerepelnem, nagy boldogan készíteném sajtó alá összegyűjtött dolgozataim második kötetét.

Mély tisztelettel ajánlom szerény dolgozataimat a t. olvasó jóindúlatába s különösen a Tiszáninneni Egyházkerület nagyobb-kisebbrendű hivatalosainak, a sárospataki főiskola jóakaróinak, közeli s távoli jó barátaimnak, volt és mostani tanítványaimnak munkás szeretetébe.

Az Úr kegyelme mindnyájunkkal!

Sárospatak, 1906. május 3.

RADÁCSI GYÖRGY
sárospataki theol. akadémiai tanár.

TÖRÖK PÁL.

1808—1883.

1883 október 9-én gyászhír futott végig a hazán: TÖRÖK PÁL, a dunáninneni evang. ref. egyházkerület püspöke meghalt.

Mindenki tudta, hogy beteg, hogy 76 év súlya nyomja, hogy szíve újabban sokszor vérzett szent fájdalomban . . . és halálának híre mégis megrendített minden igaz protestáns kebelt; mert ő az igaz protestáns eszmék felkent bajnoka és prófétája volt.

A gondviselés küldöttje volt a nehéz idők vígasztalásaúl . . . és betöltötte szent hivatását.

Senki jobban, mint ő . . .

Ameddig mérőzsinórja ért: ott víz fakadt a sziklából, manna húllott és áldás csurgott kezének érintésitől. Ő a hazai protestantismus szerencse-csillaga volt.

Ahol mást bénává tett a kishitűség és megtörtek az akadályok légiói; ő ott volt elemében és diadalróldiadalra szállt. Ő a protestáns kormányférfiú eszményképe . . . Tanúljunk bízni és küzdeni koporsója felett!

A nagy álmodónak, ábrándok kergetőjének tartották sokan és ő megérte nagy álmai nagyrészének teljesedését, beváltotta ábrándjait. — Legyen áldva érte a gondviselés, hogy ő a mienk volt, hogy élete *önfeláldozás* volt a mi javunkért!

Tanár, pap, író, püspök, konventi és egyetemes tanügyi bizottsági elnök . . . mindig, mindenik körben mintaszerű. Nem életkora, de hivatása szerint volt első...!

Nevének maga emelt örök *emléket* az ország központjában és a protestáns egyház szívében egyaránt.

Okt. 10-ike óta ott hamvad belőle, ami földi volt, a kerepesi temetőben; hamvaitól szentebb lett az a temető.

Ott nyugszik az *Arany János* közelében; méltók egymáshoz túl a halálon is.

Ott nyugszik, ahol *Székács* . . . Szellemök azóta összeölelkezett újra és álmodnak tovább. Álmodoznak a protestantismus egyesüléséről . . . Vajha megértené a két testvér-egyház annak a két rokonszellemnek ölelkezését!

Borúljunk le *Török Pál* szelleme előtt; áldjuk és hirdessük emlékezetét!!

* * *

Született 1808. június 29., Alsó-Váradon, Barsmegyében, hol atyja, *József*, lelkipásztori hivatalt viselt. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gimnáziumot *Selmecen* végezte, honnan *Debrecenbe* ment az akadémiai tantárgyak hallgatására s itt filosofiát, theologiát és jogot tanúlmányozott s két év múlva — az akkori idő szokása szerint — végzett jogássza és végzett theologussá lett. Szellemi ereje korán magára vonta a közfigyelmet; különösen classicai műveltsége és filosofiai képzettsége emelte ki társai felett. Az elöljáróság sietett is felhasználni az ifjú képességeit azáltal, hogy a szónoklati és költészeti osztály köztanítójává választotta. Ily minőségben működött egész 1834-ig, amikor, a már tanítói hírnévvel bíró ifjút *Kisújszállás* hivta meg gimnáziumi tanárnak és igazgatónak. Igazgatni, rendezni, kormányozni: ez volt lelkének életeleme s itt alkalmat talált ezirányú tehetségeinek értékesítésére. Kisújszállásnak két év alatt kedvence lett s a kis gimnáziumnak hírnevet szerzett. Itt ismerkedett meg *Arany Jánossal*, aki oda tanítónak menekűlt ki Debrecenből s akire, mint a nagy

költő felett tartott beszédében oly boldogan érinté, neki is hatása volt. Olyan összeillő két lélek, olyan igénytelen mind a kettő és olyan nagyra hivatott mégis mindenik. — Tanítói kitűnőségével megszerezte magának a *kisújszállási* papi állomást. És kitűnő lett, mint pap is ; voltaképen csak a cím változott, a munkakör ugyanaz maradt, sőt szélesbedett.

A harmincas évek örökre nevezetesek maradnak nemzetünk történetében. Az újraébredés, az átalakúlás, az eszmék, küzdelmek évei voltak azok; irodalomban, politikában új élet lehe fuvalt, amely felébreszté, tettekre, munkára sarkalá a szunnyadó tehetségeket. Az egyházi és iskolai élet is egyre fontosabb és égetőbb napi kérdéssé lett s külföldről átrepült ide a két protestáns egyház egyesitésének nagy gondolata is. — *Török*, kinek könyvtára — mint *Arany János* az ő önéletrajzában feljegyezte — már ekkor is gazdag volt a hazai és külföldi irodalom legkitűnőbb termékeivel, kétségtelenül át volt hatva az új idők nagy eszméitől. Bizonyság erre az, hogy maga is tollat fogott és sűrű egymásutánban szólalt fel az akkori hírlapokban s felszólalásaival magára vonta a *Kossuth Lajos* figyelmét is. Tollával s hirdetett eszméivel nem kevesebbet ért el, mint azt, hogy a *Báthory Gábor* szuperintendens lemondásával 1839-ben a *pesti* reform. egyház lelkészévé lett. Oda jutott a központba, az ország szívébe, a küzdelmek gyúpontjába.

Az 1839-ik év új időszak kezdő éve a *Török Pál* élettörténetében. A gondviselés által részére kijelölt álláson nem állt meg jobban soha senki, mint ő a *pesti* lelkészi hivatalban. 30.000 frt adósságot és egy szétzülleni indúlt gyülekezetet vett át. Borzasztó *örökség!* És ő nem ijedt vissza, mert *eszmék* vezették. Bízott önmagában s bízott a protestantismus erejében. Szövetségben a nemzet legjobbjaival, könnyen talált útat a szívekhez s a *pesti*

egyház hajója csakhamar mozogni kezdett. Ezt a zátonyról megmozdított hajót dicsővé, irigyeltté tenni s benne s általa tiszteletet vívni ki és biztosítani a hazai protestantismusnak az ország fővárosában: ez volt ezután az ő lelkének egyik édes szép álma és ő addig nem pihent meg, míg ez az édes álom valósággá nem lett. Pár év alatt nemcsak az adósságtól mentette meg gyülekezetét, hanem parókhiát is építtetett. A pesti egyházmegye nem maradt háládatlan a tüneményes ember iránt; kezdte körülvenni tisztelettel, bizalommal. Sok ok is volt reá.

1841-ben „Egyházi beszédek tárát“ kezdett kiadni, 1842-ben pedig maga *Kossuth* szólította fel őt és méltó szellemtársát, *Székácsot,* hogy az egyre szaporodó s mind több-több érdeklődést keltő egyházi és iskolai kérdések tisztázása végett alkotnának egy kizáróan *egyházi és iskolai lapot.* A testvéregyházak két ifjú prófétája engedett a felhívásnak s a tervezett lap csakugyan megindúlt és izgatott; irányelveket hintett szét s lelkesített a küzdelemre. A reformok egész raja várt megoldásra. *Zay Károly* felvetette az *unio* kérdését s nyomban utána *Fáy András,* egy Pesten felállítandó egyesűlt protestáns főiskola eszméjét pendítette meg. A hírlap szerkesztői már egyesűltek szívben, törekvésben. *Székács* gyakran papolt a reformátusok templomában s az administrativ kérdésekben is egyértelműleg intézkedtek. Ha a protestantismusnak sok *Székácsa* és sok *Török Pálja* lett volna: ma nem beszélnénk Magyarországon két protestáns egyházról; az az egy pedig, amelyet az egyesűlés teremtett volna, hatalmas volna ki- és befelé egyaránt. De nemzetiségi érdekekkel szennyezték be sokan a szent eszmét és így *Török Pálnak* ez a másik édes álma nem haladt olyan könnyen a valósúlás felé. Az *„Egyházi és Iskolai Lap“* azonban sokáig nem adta még fel a reményt; a szerkesztők egész odaadással

küzdöttek az eszme diadaláért. Az így mind nagyobb hírre jutott *Törököt* 1845-ben a pesti egyházmegye alesperesévé, majd a hírlap megszűntével és sok drága csalódás után 1849-ben főesperessé választotta meg.

Ebben a szélesebb hatáskörben még nagyobb lelkesedéssel fogott kedvenc eszméi érleléséhez. Amit *Fáy* indítványozott, az a *Török* eszméje is volt s az ő akaratereje kellett hozzá, hogy nehezen bár, de életet nyerjen. Még 1848 előtt létesíteni akarta az egyesült prot. főiskolát; de a forradalom másfelé sodorta az emberek lelkesedését s *Török* tudott várni a kedvezőbb időkre. 1854-ben, mikor az emberekben újra éledni kezdett a tettvágy, a pesti egyházmegye engedélyért írt fel a bécsi kormányhoz, hogy Pesten prot. papnöveldét nyithasson. A felelet késvén, 1855-ben személyesen ment fel és sikerrel járt. Egyelőre csak egy theologiai osztály felállításához nyert engedélyt, de ez az ő kezében már a teljes sikert jelentette. Pénz nem volt; nálánál kisebb lelkek tünődve és hitetlenkedve állottak meg az egyházmegye üres ládája felett, ő pedig lebolondozta a kétkedőket és teremtett pénzt s 1855-ben megnyitotta a pesti ref. papnöveldét. Két tanár már volt: ő és *Székács;* az egyesülés eszméje csirázni kezdett az iskolában is. Lett több tanár is. *Ballagi Mórt,* aki akkor már az akadémia levelező tagja volt s akihez már korábbi keletű barátság fűzte, felédesgette Pestre: „*Móric, gyere föl, ha lesz pénz, kapsz fizetést.*“ És lett fizetés is; de ő és *Székács* ingyen tanították az új intézetben. Jutalmuk volt a siker. Ott volt *Gönczi Pál* is, tanügyünknek e lelkes bajnoka, az ő magánintézetével; egy darab kálvinista kovász, egy mustármag, amely fává nőtt.

A papnövelde miatt heves tollharcot folytatott a kecskeméti-pártiakkal s köztük *Fördős Lajos,* kecskeméti lelkésszel. A győztes *Török* lett, ezt kívánta a protestantismus jó szelleme is. „*Korrajzok* a dunamel-

léki helv. hitv. egyházkerület életköréből, főtekintettel a kecskeméti s pesti főiskolák ügyére. Pest, 1858." című röpiratában fényesen igazolta törekvéseinek helyességét s a magyarországi protestáns egyház szíve szerint örvendezett a pesti protestáns főiskola megnyíltának, mert a protestáns eszmék és elvek kitűnő képviseletet nyertek a fővárosban s annak műveltségi tényezői között szép szerep jutott a főiskolának. A provincialismus köréből, amelyet oly sokszor szórtak ellene vádúl, *Török* emelte ki a hazai protestantismust. Maga ez az egy vívmány elég, hogy nevét feledhetlenné tegye.

Ma, mikor már a sikert látjuk magunk előtt, alig tudjuk méltányolni, sőt megérteni is a sikerért vívott küzdelmeket. *Török*, hogy minden jól menjen, hogy egy lélek hasson át mindent, maga volt az intézetnek vezére, pénztárnoka, sőt részben patronusa is. 1858—1874-ig soha nem lankadva gyűjtött, izgatott. Minden évben újabb meg újabb áldozókat kerített a szent ügy oltára köré; mindig újabb és újabb adományokat jegyzett és boldogsága fokozatosan nőtt az intézet gyarapodásával.

Mikor 1874-ben, már mint szuperintendens, beszámolt az intézet sorsával. 21,000 frtra rúgott csak az az összeg, amit sajátjából fektetett be a kiadások fedezésére. Unicum a pénztárnokok világában. Ma a budapesti főiskola sorsa már biztosítva van. Az érdem oroszlánrésze a Töröké.

1859-ben a *Gönczi* magángimnáziumából felekezeti gimnáziumot alkotott. A *Gönczi* segédkezével gyorsan fejlődött ez intézeti ág; ma virágzik és büszkeségünk.

A patentalis küzdelmek között is fényes szerep jutott *Töröknek;* ott volt az elsők között s midőn az autonomia — a politikai viszonyok nyomása folytán is — végre győzelemre jutott, a dunamelléki egyház a győzelem egyik elsőrendű harcosát, a sok babérú *Török*

Pált ültette be a szuperintendensi székbe s 1860-tól, mint főpásztor vezette a dunamelléki egyházak és iskolák ügyét. Igazán vezette.

Jellemvonása volt ott, ahol és mig lehetett egymagára támaszkodni a munkában. Nem az érdemet félt megosztani, de az eredményt féltette. Ezt az önállóságát némelyek önkénykedési hajlamnak suttogták; de nem az volt; ügyszeretet volt csupán. Embereit mindíg úgy tudta megválasztani a munkára, hogy a siker rendesen kibékítette azokat is, akik titokban keserűséget éreztek. Elve volt: *„ha azt akarod, hogy valami jól legyen végezve, csináld magad.“* És csinálta maga. Maga írta, sőt sokáig még maga is sokszorozta körleveleit s minden főpásztori kiadványait. És rendben ment minden. Egyházkerülete, ennek fő- és középiskolái, sőt népiskolái is mind virágzásnak indúltak vezetése alatt. Gazdag tőkék és nagy alapok biztosítják egyházkerülete jövendőjét és a takarékosság és rend lelke áll őrt azok sorsa felett. *Török* tudta becsülni, meg is szerezni és gyümölcsöztetni az anyagi erőt. Ez is egyik fényes oldala.

A tanügyet kiválóan szerette. A protestantismus erejét a tudományban ismerte fel s a protestáns ízű tudomány terjesztéseért sokat fáradozott. A kőrösi tanítóképezde is az ő nevét hirdeti. Jó protestáns tanítók által hódítani alant: kétségtelenűl méltó gondolat egy főpásztorhoz. Lapjukban s annak megszűntével a *dr. Ballagi Mór* lapjában is legörömestebb foglalkozott tanügyi kérdésekkel s mint főpásztor, sohasem feledte el: felhívni paptársai figyelmét a jóravaló művekre. A női szívek megnyerése végett felső leányiskola alapításán fáradozott s nagyrésze van a „Protestáns árvaház“ létesitésében is. Mikor sokan panaszkodva emlegették a papi hivatal szokásos terheit: ő mint főpásztor is mindíg maga vezette a konfirmandusok oktatását; mert azt óhajtotta, hogy a protestáns egyház jellemvonásai

meglátszassanak a protestáns anyákon és apákon és azok cselekedeteiben. Magas példa volt e tekintetben is. Érdemeit a Felség királyi tanácsosi címmel ismerte el.

Mint elnök, szinte páratlan. Maga volt a gyűlés; úgy előkészített, úgy elrendezett mindent, hogy ő alatta sohasem lehetett panasz a hosszú gyűlések miatt. Nem a beszédet, hanem a tetteket szerette. Mikor a debreceni zsinat sok vajúdás után végre összeült, Török lett volna, mint legidősebb püspök, annak egyházi elnöke. De nem ment Debrecenbe, mert elve ellen volt a zsinatolás. Mint a tanügyi bizottság elnöke, lelkesen működött a zsinat előtt. A zsinat után, folyó év július havában, hirtelen betegség gátolta enemű kötelessége teljesítésében s meg is látszott, hogy nem volt jelen az egyetemes tanügyi bizottság elnöki székében. Ő neki is fájt, hogy nem szolgálhatott.

Mint ember, a kálvinista jellem typikus alakja, puritán a szó nemesebb értelmében; gyöngéd szív, kedélyes társalgó és emellett is zárkózott. Igy írnak róla azok, akik szerencsések voltak közelebbről is ismerhetni. Hű neje és gyermekei körében boldognak kellett lennie, mert lelke nem bírt volna különben oly sokat és oly következetesen alkotni. Bizonyára a családi körben szerzett új meg új erőt a folytonos munkához és küzdelemhez.

A politikai dicsőség nem bántotta soha. Mikor 1869-ben képviselőjelöltül léptették fel a fővárosban, így szólt: Ha kötelességnek tartjátok, hogy megbukjam, ám legyen!

A kötelesség embere volt, mint egyik életírója mondja s a kötelesség halottja lett.

A sok munka és újabban a lelkét tépő fájdalmak is megrongálták vaserejét, de nem törték meg vasakaratát. Július hóban elutazott *Gleichenbergbe,* hogy, mint mondani szokta: magát *kireparálja* s visszatérve, ismét

munkához látott. Készült az egyetemes konvent kolozsvári gyülésére, úgy, amint ő szokott: áttanúlmányozva a legcsekélyebb irományokat is. Hiába figyelmeztették — azok, akik közel álltak lelkéhez — hogy ez a munka s a kolozsvári út már nem neki való. Ő elment; mert beteggé lett volna, ha onnan el kell maradnia. — Ő mondta így . . .

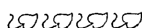
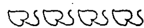
És háromnapi elnöki munka után — még a gyűlés befejezése előtt — összetörve tért vissza Budapestre és nem is gyógyúlt fel többé. Májbaja mind rohamosabban támadta meg s orvosai tudták, hogy „elvégeztetett". Ő nem hitte, hogy oly hamar kell elköltöznie. „*Három híres orvos viaskodik* — mondá ő — *ezzel a kis lázzal és nem bír vele*". Csakugyan nem bírtak vele; pedig ott volt az orvosok között édes testvére, a debreceni *Török József* is, ki életével váltotta volna meg. Október 8-án, egynegyed 12-re, miután elébb más ágyba vitette magát, csendesen, minden küzdelem nélkül elaludt. *Gönczi Pál,* a hű barát jelentette, hogy *Török Pál* nincs többé!

Azóta minden hű protestáns szíve gyászban áll. Az egyháztanács saját költségén készítette elő a nagy püspök temetési szertartását. A város, *Arany Jánoshoz* közel, ingyen ajánlott sírhelyet a fővárosi tanügy és közművelődés e nemes harcosának; gyászlobogót tűzött a városházára s koszorút küldött a nagy halott koporsójára. A legmélyebb gyász a hű nő és a számos tagú család mellett a budapesti főiskolát érte, amelynek *Török Pál* szintén édes atyja volt.

A ravatalt a főiskola tanácstermében a temetkezési egylet állította fel és a theologiai ifjúság tagjai felváltva őrizték. Temetése folyó hó 10-én, délután 3 órakor kezdődött, *Nagy Péter* püspök betegsége miatt *Révész Bálint,* tiszántúli püspök és *Filó Lajos* közreműködésével. A gyászdalokat a theologiai énekkar énekelte.

A koporsót a hű nő, a derék vők, gyermekek és 18 unoka könyei öntözték. Lélekben ott volt az összes hazai protestantismus.

Méltán ismételhetjük sírja felett, amit ő mondott az *Arany János* temetésekor: „Amíg élek, áldom nevedet!“

 (Sárospataki Lapok 1883. évf. 42. szám.)

NAGY PÉTER.

1819—1884.

Még fel sem száradtak egyházunk oszlopainak kidőltét sirató könnyeink. Még vérzik szívünk a gyorsan megújuló veszteségek nyomása alatt. *Török Pál, Hegedüs László, Fördős Lajos* és annyi, korán eltünt jelesünk sírhalmain még zöld a megérdemelt koszorú... és ime lelkünkre új gyász borúl!

Szinte nem tudunk hinni a hírnek, amely szerint *Nagy Péter,* erdélyi testvéreink püspöke, ev. ref. egyházunk egyik büszkesége, dicsősége, meghalt.

Csak imént olvastuk gyönyörködve, hogy ő fogja beiktatni dunáninneni hitsorsosaink új püspökét. Hallani véltük szózatos ajkairól a méznél édesebb beszédet. Vele és általa nagyobbnak, igézőbbnek, emlékezetesebbnek képzeltük azt a nagy ünnepélyt ott, az „ország szívében." És íme, egy lázroham, mely meglepé, mint éjjeli tolvaj, eloltá nyelvének tűzét, lelkének magasan lobogó szent lángjait. Az Úr elragadta tőlünk hű szolgáját, elérvén vele felséges céljait.

Szept. hó 16-ik napján szívszélhüdés vetett véget nemesen töltött életének.

Míg erdélyi testvéreink között és közöttünk a „Királyhágó," mint válaszfal nyúlt ég felé; addig is jól esett nekünk úgy mutogatni a kidőlt jelesre, mint a magyar ev. ref. egyház egyik dicsekvéses oszlopára. Szónoki sikerei, mintha mindnyájunk értékén emeltek volna egy-egy szemernyit, eltöltötték lelkünket önér-

zettel s egyúttal hittel a protestantismus missiója iránt. *Tofaeus* lelke támadt fel benne . . .

Ma már a „Királyhágó“ nem válaszfal többé, miért is egész joggal tarthatjuk *Nagy Pétert* édes magunkénak, közös büszkeségünknek s koporsója felett összefolynak lelkünk könnyei. Ő az egész magyar evang. ref. egyház nagy hallotja. Sőt több!

A biblia, a lant, a toll és a harci kürt mind oda illenek koporsójára, élte symbolumaiúl. Az egyháznak, a közműveltségnek, a hazának, a szabadságnak halottja ő.

Mikor ifjú lelkét teleszívta itthon és külföldön a tudomány mézével, s lábainál ott ültek az ajkait leső tanítványok a kolozsvári főtanodában; mikor tolla már megmozdúlt a *közműveltség* javára: ő, a bálványozott ifjú tanár, elhagyta tanszékét a szabadság hívó szavára és a legdicsőbbekkel versenyzett a forradalom diadaláért. Mások a harcmezőn bátorsággal, vérrel szolgálták a hazát; ő tudományával áldozott a szabadság istenének, gyilkos szereket készítvén a forradalmi hősök fegyvereihez. A „Gábor Áronok“ dicsőségéből adjuk ki neki az ő méltó részét!

Mikor nem volt többé miért harcolni gyilkos eszközökkel, *Nagy Péter* visszatért az elhagyott oltárhoz, s a béke munkáival, mint pap, tanár és mint író fáradt az egyház és haza javáért. A természettan és a biblia szép összhangba olvadva képezték lelke bálványait. Azok, akik az ideiglenes kolozsvári theologiai seminariumban tanítványai voltak, boldogan emlékeznek a gyakorlati lelkészet tanárára, akinek lelkét és nyelvét a szentlélek pünkösti tűze ihleté.

Mikor kiütött a versengés Kolozsvár és Enyed között a theol. seminariumért, *Nagy Pétertől*, a kolozsvári párt fejétől, elfordúlt a közvélemény; Enyed győzött, de seminariumában nélkülöznie kellett *Nagy Pétert*,

aki ezután főleg egyházának és irói hajlamainak élt. Igy győzte meg ellenfeleit, akik meghajoltak zaj nélkül szerzett érdemei előtt, s elébb, 1864-ben a köz-főjegyzői, két év múlva pedig a *Bodola* halála által megürült püspöki székbe ülteték.

Mint püspök ott volt 1873-ban Miskolcon, a *Vay-jubilaeumon*, mint az egyesülés apostola, előkészítője. Megérte, amit óhajtott: a hazai ev. ref. egyházkerületek szorosabb összeölelkezését. Ott, hol ez az összeölelkezés ténynyé vált, ő egyik elnökként szerepelt s az ég áldásáért, a szivek egységeért az ő bűvös ajkai mondtak megható imát. A zsinat felől lehetnek különböző nézeteink; abban azonban bizonyára egyek vagyunk, hogy *Nagy Péter* a zsinatnak egyik ékessége, nevezetessége volt.

Mint *író* többet termelt, mint amennyi róla tudva van. Álnév alatt közölte szellemi kincseinek nagy részét; az emberiség titkos jóltevője volt. — Amit saját neve alatt adott, az is igen elég arra, hogy benne a hivatott irót is megsirassuk.

Legutóbb a „jövő énekes-könyvét“ készitő bizottság elnöki tisztét is emelé. — Mit végzett e minőségben, azt megtudjuk majd, sok egyéb érdemeivel, akkor, mikor hálás kezek, túl az első fájdalom kínos nyomatásain, koszorúba gyűjtik babérait.

Egyet érzünk és tudunk most is, t. i. hogy *Nagy Péter* neve fényt s halála gyászt árasztott a magyar ev. ref. egyházra, s hogy reá hivatkozni s nyomaira utalni jól esik nekünk koporsója felett.

Legyen emlékezete ösztön s neve *példa* és áldás, mint élete volt!

 (Sárospataki Lapok 1884. évf. 38. szám).

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT.

1822—1884.

Az enyészet angyala lecsapott anyaszentegyházunkra s szárnyainak érintéseitől sűrű egymásutánban omlanak össze ennek legerősebb oszlopai.

Gr Lónyay Menyhért, dunamelléki egyházkerületünk főgondnoka, a M. Tud. Akadémia elnöke, a volt pénzügyminiszter és miniszterelnök s annyi nemescélú társúlat feje s alkotója november hó 3-án, $5^{1}/_{4}$ órakor, *Budapesten,* a kálvintéri püspöki lakban szívszélhüdés következtében meghalt. Tehát már Ő is!...

Meghalt az *egyház* szolgálatában, amelyet szeretett, s amelynek szolgálatát két ország pénzügyének rendezési gondja között sem tartotta kicsinyesnek és könnyen elodázhatónak soha....

Meghalt a munka mezején, amelyre gondviselésszerű hivatása volt s ahol utólérhetlen példaként világolt. Meghalt — mint sejtelme súgta — 62 éves korában; miután már oda küzdötte magát a Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös érdemsorozatába s örök hálára kötelezte le maga iránt a nemzetet és az egyházat egyaránt.

Úgy fáj szívünknek ez az újabb veszteség épen most, amidőn a kipróbált bajnokokra, a bölcsekre s az igazakra olyan nagy szüksége volna anyaszentegyházunknak...! Épen most, amidőn alkotmányunk történetében új időszak jelei tünedeznek elő; midőn új eszmék kezdenek réseket törni a régi sáncokon... úgy fáj tudnunk, hogy *Lónyay Menyhért,* az éleselmű bölcs, a

bonyodalmak mesteri oldozgatója, a protestanitismusára büszke főnemes nincs többé! . . .

Ha az Akadémia díszcsarnokában felállított ravatala felett a család, a nemzet, az egyház és a tudomány mérlegbe vethetnék veszteségüket. . . óh, bizony mindenik egész részt követelne magának a fájdalomból; mert *Lónyay* egész lélekkel élt mindeniknek! . . . Vaserejéből, vasakaratából gazdag kamatot húzott mindenik.

A családnak új fényt adott a szerzett s kiérdemelt koronával. A nemzetnek *második Széchenyije* volt, aki megvalósította mesterének nagy álmait. Az egyház s legkivált a dunamelléki egyházkerület nem csupán egyik lánglelkű vezérét s illetőleg főgondnokát, hanem — amire fajunkban olyan kevés volt még ő előtte a példa — anyagi ügyeinek rendezőjét s jólétének biztosítékát veszíté el benne. A tudománynak is van miért gyászba öltöznie koporsója felett! Ő ennek is hű szolgája volt.

Nem születése, rangja, hanem bölcsesége s igazolt érdemei vivék be az akadémikusok díszes koszorújába. S ő itt is, mint egyebütt, gyorsan emelkedett fölfelé. 1858-ban levelező, 1861-ben tiszteleti s igazgatósági taggá lett s midőn *gróf Dessewffy Emil* 1866-ban elhunyt, üresen maradt másodelnöki székébe *Lónyayt* ültette be a közbizalom s a közelismerés; 1871-ben pedig *br. Eötvös József* elnöki tisztét is reáruházta az Akadémia. Nem volt méltatlan erre a nagy kitüntetésre; hiszen mint pénzügyminiszter is két kötet művel gazdagította irodalmunkat *(„Az államvagyon“)* s szilárd alapra fektette az Akadémia sorsát!

Egészen modern bölcs volt, a XIX. század eszméinek szerencsés kezű plántálgatója, terjesztője, fejlesztője. Nem a szürke elmélet rideg szószólója, hanem a gyakorlati célok embere, sőt bajnoka, akit nem riasztottak vissza apró akadályok s nagy ellenségek; aki nem ijedt meg az első kisérlet sikertelenségétől s az ellenfél gúny-

zettel s egyúttal hittel a protestantismus missiója iránt. *Tofaeus* lelke támadt fel benne...

Ma már a „Királyhágó“ nem válaszfal többé, miért is egész joggal tarthatjuk *Nagy Pétert* édes magunkénak, közös büszkeségünknek s koporsója felett összefolynak lelkünk könnyei. Ő az egész magyar evang. ref. egyház nagy hallotja. Sőt több!

A biblia, a lant, a toll és a harci kürt mind oda illenek koporsójára, élte symbolumaiúl. Az egyháznak, a közműveltségnek, a hazának, a szabadságnak halottja ő.

Mikor ifjú lelkét teleszívta itthon és külföldön a tudomány mézével, s lábainál ott ültek az ajkait leső tanítványok a kolozsvári főtanodában; mikor tolla már megmozdúlt a *közműveltség* javára: ő, a bálványozott ifjú tanár, elhagyta tanszékét a szabadság hívó szavára és a legdicsőbbekkel versenyzett a forradalom diadaláért. Mások a harcmezőn bátorsággal, vérrel szolgálták a hazát; ő tudományával áldozott a szabadság istenének, gyilkos szereket készítvén a forradalmi hősök fegyvereihez. A „Gábor Áronok“ dicsőségéből adjuk ki neki az ő méltó részét!

Mikor nem volt többé miért harcolni gyilkos eszközökkel, *Nagy Péter* visszatért az elhagyott oltárhoz, s a béke munkáival, mint pap, tanár és mint író fáradt az egyház és haza javáért. A természettan és a biblia szép összhangba olvadva képezték lelke bálványait. Azok, akik az ideiglenes kolozsvári theologiai semináriumban tanítványai voltak, boldogan emlékeznek a gyakorlati lelkészet tanárára, akinek lelkét és nyelvét a szentlélek pünkösti tűze ihleté.

Mikor kiütött a versengés Kolozsvár és Enyed között a theol. seminariumért, *Nagy Pétertől*, a kolozsvári párt fejétől, elfordúlt a közvélemény; Enyed győzött, de seminariumában nélkülöznie kellett *Nagy Pétert*,

aki ezután főleg egyházának és írói hajlamainak élt. Igy győzte meg ellenfeleit, akik meghajoltak zaj nélkül szerzett érdemei előtt, s elébb, 1864-ben a köz-főjegyzői, két év múlva pedig a *Bodola* halála által megürült püspöki székbe ülteték.

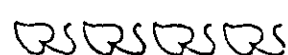
Mint püspök ott volt 1873-ban Miskolcon, a *Vay-jubilaeumon,* mint az egyesülés apostola, előkészítője. Megérte, amit óhajtott: a hazai ev. ref. egyházkerületek szorosabb összeölelkezését. Ott, hol ez az összeölelkezés ténynyé vált, ő egyik elnökként szerepelt s az ég áldásáért, a szívek egységeért az ő bűvös ajkai mondtak megható imát. A zsinat felől lehetnek különböző nézeteink; abban azonban bizonyára egyek vagyunk, hogy *Nagy Péter* a zsinatnak egyik ékessége, nevezetessége volt.

Mint *író* többet termelt, mint amennyi róla tudva van. Álnév alatt közölte szellemi kincseinek nagy részét; az emberiség títkos jóltevője volt. — Amit saját neve alatt adott, az is igen elég arra, hogy benne a hivatott írót is megsirassuk.

Legutóbb a „jövő énekes-könyvét" készítő bizottság elnöki tisztét is emelé. — Mit végzett e minőségben, azt megtudjuk majd, sok egyéb érdemeivel, akkor, mikor hálás kezek, túl az első fájdalom kínos nyomatásain, koszorúba gyűjtik babérait.

Egyet érzünk és tudunk most is, t. i. hogy *Nagy Péter* neve fényt s halála gyászt árasztott a magyar ev. ref. egyházra, s hogy reá hivatkozni s nyomaira utalni jól esik nekünk koporsója felett.

Legyen emlékezete ösztön s neve *példa* és áldás, mint élete volt!

 (Sárospataki Lapok 1884. évf. 38. szám).

GRÓF LÓNYAY MENYHÉRT.

1822—1884.

Az enyészet angyala lecsapott anyaszentegyházunkra s szárnyainak érintéseitől sűrű egymásutánban omlanak össze ennek legerősebb oszlopai.

Gr Lónyay Menyhért, dunamelléki egyházkerületünk főgondnoka, a M. Tud. Akadémia elnöke, a volt pénzügyminiszter és miniszterelnök s annyi nemescélú társúlat feje s alkotója november hó 3-án, $5^1/_4$ órakor, *Budapesten,* a kálvintéri püspöki lakban szívszélhüdés következtében meghalt. Tehát már Ő is! . . .

Meghalt az *egyház* szolgálatában, amelyet szeretett, s amelynek szolgálatát két ország pénzügyének rendezési gondja között sem tartotta kicsinyesnek és könnyen elodázhatónak soha. . . .

Meghalt a munka mezején, amelyre gondviselésszerű hivatása volt s ahol utólérhetlen példaként világolt. Meghalt — mint sejtelme súgta — 62 éves korában; miután már oda küzdötte magát a Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös érdemsorozatába s örök hálára kötelezte le maga iránt a nemzetet és az egyházat egyaránt.

Úgy fáj szívünknek ez az újabb veszteség épen most, amidőn a kipróbált bajnokokra, a bölcsekre s az igazakra olyan nagy szüksége volna anyaszentegyházunknak. . . ! Épen most, amidőn alkotmányunk történetében új időszak jelei tünedeznek elő; midőn új eszmék kezdenek réseket törni a régi sáncokon . . . úgy fáj tudnunk, hogy *Lónyay Menyhért,* az éleselmű bölcs, a

bonyodalmak mesteri oldozgatója, a protestanitismusára büszke főnemes nincs többé! . . .

Ha az Akadémia díszcsarnokában felállított ravatala felett a család, a nemzet, az egyház és a tudomány mérlegbe vethetnék veszteségüket. . . óh, bizony mindenik egész részt követelne magának a fájdalomból; mert *Lónyay* egész lélekkel élt mindeniknek! . . . Vaserejéből, vasakaratából gazdag kamatot húzott mindenik.

A családnak új fényt adott a szerzett s kiérdemelt koronával. A nemzetnek *második Széchenyije* volt, aki megvalósította mesterének nagy álmait. Az egyház s legkivált a dunamelléki egyházkerület nem csupán egyik lánglelkű vezérét s illetőleg főgondnokát, hanem — amire fajunkban olyan kevés volt még ő előtte a példa — anyagi ügyeinek rendezőjét s jólétének biztosítékát veszíté el benne. A tudománynak is van miért gyászba öltöznie koporsója felett! Ő ennek is hű szolgája volt.

Nem születése, rangja, hanem bölcsesége s igazolt érdemei vivék be az akadémikusok díszes koszorújába. S ő itt is, mint egyebütt, gyorsan emelkedett fölfelé. 1858-ban levelező, 1861-ben tiszteleti s igazgatósági taggá lett s midőn *gróf Dessewffy Emil* 1866-ban elhunyt, üresen maradt másodelnöki székébe *Lónyayt* ültette be a közbizalom s a közelismerés; 1871-ben pedig *br. Eötvös József* elnöki tisztét is reáruházta az Akadémia. Nem volt méltatlan erre a nagy kitüntetésre; hiszen mint pénzügyminiszter is két kötet művel gazdagította irodalmunkat *(„Az államvagyon")* s szilárd alapra fektette az Akadémia sorsát!

Egészen modern bölcs volt, a XIX. század eszméinek szerencsés kezű plántálgatója, terjesztője, fejlesztője. Nem a szürke elmélet rideg szószólója, hanem a gyakorlati célok embere, sőt bajnoka, akit nem riasztottak vissza apró akadályok s nagy ellenségek; aki nem ijedt meg az első kisérlet sikertelenségétől s az ellenfél gúny-

hahotájától; hanem tört előre: írt, beszélt, útazott, capacitált, lelkesített; mígnem meghajoltak előtte ellenei s áldás fakadt nyomdokain.

Többet tett, mint száz más; mert nem tudott elfáradni, nem tudott pihenni soha. Mintha keveselte volna a nagy célhoz, amelyért küzdött, a rövid emberéletet: meglopta az éjszaka nyugalmát s úgy tört előre a cél felé. Kevesebbet aludt, mint azok az ókori bölcsek, akiket nagy példaképen emlegetünk. Imádta családját s kiszakasztotta magát annak karjai közűl, hogy eszméi által a közügynek tehessen üdvös szolgálatokat. Csodaember volt, akit félre lehetett érteni — aminthogy félre is értették sokan — de be kell ismerni róla, hogy ritka jelenség! . . .

Sokat megért: az ország tiszteletét, a korona elismerését, egyháza bizalmát s mindezt igen megérdemelte . . . Egy nagy történelmi alakká nőtt saját erejéből, akinek életét s tetteit majd csak évtizedek multán láthatja és méltathatja igazi értékök szerint a késő nemzedék. Kár, hogy *Emlékiratait* nem végezhette be!

Az volt hite, hogy Árpád honában a szellemi súly a protestánsoké és ime meghal egy protestáns püspök karjai között!!

Legyen élete példa s emléke áldás a nemzetre s az anyaszentegyházra!!

(Sárospataki Lapok 1884. évf. 45. szám).

HEGEDŰS LÁSZLÓ.

1814—1884.

„A derék nem fél az idők mohától." *Hegedűs László* elhunyta felett nem lehet egy hamar napirendre térni, mint a hétköznapi élet közönséges napszámosai felett. Nem lehet különösen itt Sárospatakon, ahol élte javát, lelkének legjobb erőit fogyasztgatta el az építésben, az alkotásban. Itt a legtöbb hely, ahová léphetünk, s a legtöbb intézmény, amely hat, idomit, reá emlékeztet. A főiskolai kert egyenes útja az ő akácaival s az öreg gesztenyék fakadó ágai is ő róla susognak; a hű barátot várják feltámadásuk tanujáúl, aki együtt örült velök a gólya-érkezésnek, együtt sóhajtozott velök a lombhullás idején. Úgy összeszoktak, ő látta azokat, amint a régi sirhalmok helyén először csalta ki belőlük a lombot a kikelet.

Itt az akácok és gesztenyék alatt, az anyatermészet bizalmas kebelén, itt nyilt meg nagy ritkán a *Hegedűs* lelke azok előtt, akiket bizalmával megajándékozott; itt ő gyermek tudott lenni a körülte zajongó gyermekek között, „akiké az istennek országa."

Azok a gyermekek! Úgy tudott bennök gyönyörködni, olyan édes mosoly ömlött el arcán, s úgy ragyogott a szeretet fénye a szemében, mikor velök gyügyögött s azok a kicsinyek azt a szép, öreg, tisztes férfiút, akit mindenki megkülönböztető tisztelettel köszöntött, úgy merték szólítani: *„bácsika!"* S ő tetszett magának ezzel a titulussal . . . Pedig, akik csak távolról ismerték, azt hitték felőle, hogy szíve sincsen . . .

Azokból, amiket az akácok és gesztenyék suttognak róla, mint fültanúk, hadd álljon itt néhány szerény virága a tisztelő emlékezetnek; a ledőlt szoborból egy pár gránitdarab.

* * *

A napi sajtó s utána még a melegen emlékező *Vasárnapi Ujság* is, amely arcképét is közölte, azt hirdette róla, hogy *pap-fiú* volt. Nem volt az. Egyszerű nemes szülők gyermeke volt, akik megfáradtak a napi kenyérért. Szülőhelye *Sárospatak;* ez volt munkatere is; illő, hogy ennek sírkertje fogadta be hamvait; joga volt azokhoz a porokhoz.

Nevelésének gondja az édes anyára maradt, akire itt még ma is sokan emlékeznek; aki jól megfelelt kötelességének. „Népiskolába sohasem jártam, mondá egykor a már boldogúlt férfiú, olyan kicsiny voltam, mint egy jókora krumpli s anyám attól féltett, hogy befúlok a sárba.“ De volt gondja rá, hogy tanúljon a fiú. „Egy *Radácsi* nevű theologus diák volt a legelső tanítóm, házi instructorom, akire már csak homályosan emlékezem.“ Valószinűleg ugyanaz, aki a *Ferenci uram*, előbb pataki, majd *kassai* pap tanulótársa volt, s aki sok hányattatás után *Makrancon* (Abauj m.) halt meg, mint lelkipásztor. Utolsó lett, akiről azt remélték, hogy első leend. Hegedűs sokszor érdeklődött az ő első tanítója iránt.

Hatéves korában már a főiskola növendéke volt, 1820-ban szept. 21-én *Rozgonyi* írta be a matriculába. „Ábécistának kerültem a collegiumba — mondá — s az akkori divat szerint csakhamar befogtak bennünket a *latin-igába;* pedig még alig-alig tudtunk magyarúl.“ Ilyenkor aztán ki-kifakadt a diák világ és a classicusok mai szerelme ellen is, jóllehet maga classicus műveltségű volt s elismerte a classicai irodalom érdemeit. Az fájt neki, hogy a latin nyelv uralma akadály volt a nemzetre nézve, saját erőinek kifejtésében; a nemzeti műveltség megindulását s átalakitó, egy szívet és lelket teremtő munkáját késlelteté. „Aztán ránk ült a német,

isten csodája, hogy igy is vagyunk." A sok nyelvű ország nem volt inyére s becsülte a jelenlegi kormánynak magyarosító szándékait s törekvéseit.

Diák-életéről ritkán emlékezett meg. Úgy látszik, mint sárospataki szülött — nem vett részt tanulótársainak szilaj kedvteléseiben és divatos csinyeiben. A mai ifjúságról gyakran nyilatkozott elismerőleg; szerette ennek simaságát, nemesebb időtöltéseit, csinos, izléses öltözködését. Egy-egy szépen nőtt ifjút gyönyörűséggel szemlélt. Ő maga is a finom izlés megtestesülése volt. A theologustól, mint leendő paptól komolyságot, egyszerűséget követelt. „Nem bocsátanám papi vizsgálatra — mondá nem egyszer — azt, aki kivágott mellényt és rövid kabátot visel. Legyen valami különbség a mesterlegény és a papjelölt között!"

A theologiai viták gyakrabban foglalkoztatták. Szabadelvű volt; de a lassú haladás, a csendes építés barátja. Pál apostollal tartott, aki tisztelettel viselkedett s tiszteletet is követelt az *erőtelenek* iránt. Maga részéről ellenezte a sok dogmát, azoknak mesterséges formája, tömjén-szaga és szövevényes, furfangos értelmezése ellen több ízben erősebben nyilatkozott. Volt e tekintetben egy kedvenc gondolata. „*Ha engem biznának meg symbolikus könyvünk átalakításával* — mondá — *én az egész helyett az Úri imát ajánlanám. Benne van abban a keresztyénség igazi lényege; a keresztyén gondolkozásnak, vágyaknak, reménységnek, kötelességeknek ez a legegyszerűbb s leghívebb kinyomata.*" És aztán a maga szokásos rövidségével — elkezdte azt megmagyarázni s érdekesen bizonyitotta be, hogy abban a keresztyénség isten-forgalma, sőt u. n. *istentana*, *embertana*, isten és embertársaink iránt való kötelességeink mind igen szép öszhangban együtt találhatók. S ami főképen vonzóvá tette előtte: nincs benne semmi legendaszerű, semmi hihetetlen, semmi csodálatos; nem a

levegőben, hanem a földön jár, szeretetet prédikál, bűnbocsánatot követel s a sirok hantjait nem szaggatja, az eget nem zaklatja, olyan természetes, olyan emberi és annyira keresztyén, hogy ezért magáért megérdemli a *Jézus*, hogy a vallásalapítók fejének tekinttessék. Néha úgy belemelegedett az *Úri ima* magasztalásába, hogy aki hallgatta, azon csudálkozott, hogy még mindig csak szóval és csak igen szűk körben hirdette az *Úri imához* kötött gondolatait.

A biblia ó-szövetségi része ellen sok kifogása volt. A királyi udvarok posványos élete undorral töltötte el s részben azért, mert ezt ostromolták, részben pedig, mert a reform-eszmék s a nemzeti politika hű képviselői voltak, nagy tisztelőjük volt a prófétáknak s a prófétai irodalmat az ó-szövetség magvának tartotta. Gyönyörködött azoknak az uralkodó hatalom ellen tanusitott bátorságukban, lelkesedésükben és irataik sajátos szinezetében. Tanuságot tehetünk mellette, hogy jó izlése volt és helyesen ítélt. Az ó-szövetség leginkább feldicsért alakjai között legkisebbnek tartotta *Józsefet*, akit mint a testvérszeretet példányát szoktunk emlegetni. Az ő szemében József egészen más volt: népfosztogató, zsarnok, udvaronc, aki koldussá teszi a népet, hogy megnyalhassa a király tányérát. „Boszúság fog el — mondá — mikor ezt a gonosz zsidót magasztalni hallom. Először bevásárolja a gabnaneműeket olcsón, aztán eladja drágán; mikor már nincs pénze a népnek, akkor elszedi annak barmát, földjét s utóbb kiosztja mint jobbágyoknak és szed tőlük *negyedet, ötödöt* . . . no hát ez a legcudarabb ember volt a világon.“ A testvérszerető József, aki nem szereti, sőt elnyomja, rabszolgává aljasitja embertársait, előtte fogalmi képtelenség volt. Szabadság-imádó lelke gyülölte a zsarnokságnak minden fajtáját.

1838-ban lett primarius diákká s mint ilyen, az u. n.

rhetorok köztanítójává. Miként tanított, arról nem beszélt; de elejtett szavai arra engednek következtetni, hogy nagy súlyt fektethetett az értelem fejlesztésére, az ítélő erő gyarapitására. Ez volt kedvenc gondolata a tanításra nézve ma is. A fogalmazások által való tanítást becsülte mindenekfelett. A népiskolai sokféle tantárgy ellen sokszor zúgolódott; régen rebesgette azt, amit ma már sokan, mint a siker egyedüli eszközét hangoztatnak, t. i. az olvasó-könyvek által való tanítást. Olvasni, írni, számolni, az olvasottakat okosan elbeszélni és leírni: ennyit kívánt a népiskolától. Kár, hogy egészséges elvei mellé nem volt elég mozgékonysága s nem nyugtalankodott, nem írt, nem izgatott eleget.

Halála alkalmával a napi sajtó s utána, még a *Prot. Közlöny* is, theologiai tanárságáról is emlékeztek s regéltek tanitványaihoz való viszonyáról, azoknak hálás érzelmeiről. Pedig hát ő sohasem volt theologiai tanár, jóllehet képviselő társai is annak, vagy inkább philosophiai tanárnak tartották. Bizonyára ismereteinek részletessége, fellépéseinek komolysága, az egész lényén elömlő higgadtság és filosofusi nyugodtság lehettek okai annak, hogy a mai szabású, könnyed mozgású és jórészben felszínes képzettségű collegák nem tudták őt — többszörös felvilágosítás után sem — egyébnek képzelni, mint egy könyvtárban fejlődött, tanteremben izmosodott komoly professzornak. És az volt csakugyan: ők maguk ismerték be sokan, hogy nekik az volt. Többször emlegette mosolyogva, hogy ő Budapesten mindenkinek tanár s úgy szeliden ki-kifejezte roszalását amiatt, hogy sem a sajtó, sem a képviselők nagy része nem ismerős a prot. viszonyokkal s nincs is hajlamuk azokkal megismerkedni, sőt még érzékök sincs a protestantismus hivatása iránt. Ez fájt neki s utóbbi időben gyakran úgy emlegette, mint szerencsétlenséget a hazára, egyházra s mindkettőben pedig a szabadságra.

Mint köztanító, már kedvelt papi szónok volt Sárospatakon s mindenfelé, amerre mint legátus megfordult. Mikor *Ferenczi* innen Kassára hivatott el lelkészül, ugyanazon időtájban üresedett meg a *s.-a.-ujhelyi* papi állomás is, s az egyház régi jó szokás szerint innen segítette ki magát papoló diákok által. Történt, hogy egyszer határozottan *Hegedűst* kérték papoló diáknak (1839. jul. 26.), ami a patakiaknak is fülükbe jutott. Lőn nagy riadás . . . az egyházfiakat a presbyterek után iramították, akik összegyűlvén, elhatározták, hogy de bizony ők a maguk szülöttjét nem engedik a a szomszéd asszonynak. *A próféta becsessé lett a saját hazájában!* Hegedűs elment ugyan Ujhelybe s papolásával bizonyosan ott is meghódította a közönséget; de mire a templomból kijött, a sárospataki egyház küldöttei már az ajtóban várták s tudtúl adták neki, hogy az egyház közgyűlése egyhangúlag lelkészszé választotta. Azt is beszéli a hir, hogy a parochiába sem akarták bebocsátani, attól félve, hogy ott az ujhelyiek igéretei által kisértetbe esik. Nem esett . . . pataki pappá lett, de mielőtt állomását elfoglalta volna, kikötötte, hogy külföldre mehessen. Akkor még napirenden volt, hogy a végzett diákot — néha erővel is megfogták papnak. Ma már kapósabb a hivatal, mint a diák.

Külföldi időzése alatt kötött benső viszonyt a filosofiával s különösen a metaphisicával. *„Két erős positioja volt Hegedüsnek* — mondá róla egy jó ismerőse — *az autonomia és metaphisica.“* Mikor ezekről s ezek ügyében kellett beszélni: akkor nem sajnálta a szót és nem volt takarékos a lelkesedésben. Berlinben — mikor ő ott járt — a *Hegel* szelleme uralkodott a filosofiában s ő is annak ködével táplálkozott. — Mikor úgy hébe-korba egy-egy hégeli gondolatot iparkodott érthetővé tenni: úgy tetszett, mintha nem volna igaz az, amit állítólag *Hegel* mondott magáról, t. i., hogy

„egy tanítványa volt, aki őt megértette, de . . . az is félreértette.“ Azonban *Hegedűs* nem sokat bódította fejét a hegeli titkok fejtegetésével s nem is követelte senkitől, hogy reá esküdjék a mesterre. Nem ez volt az ő valódi erős oldala, hanem papsága, alkotmányos érzülete és a tanügy szerelme. Már külföldről — mint sokan mások — reformtervekkel tért haza s az idő szelleme segítségűl szolgált neki a tervek valósításában.

1840. jul. 26-án tartotta beköszöntő beszédét, célzatosan választva szövegűl Luk. 5. 11-et: „Ezután embereket fogsz.“ Atyjának egyik életfentartó foglalkozása a halászat volt. Egy évig a főiskola papja, néhai *Zsarnay Lajos* helyettesíté; egykori tanára, aki büszke lehetett tanítványára. Erről a helyettesítésről azonban nem szeretett *Hegedűs* beszélni; valami olyas történt, aminek a terhe mindig nyomta a szívét; a helyettesítést mintha bőjttel kellett volna megfizetni a volt tanítványnak. . . . Nem is tudtak összemelegedni soha. Mikor elveik találkoztak is, a szív fenekéről mindig közéjök tolakodtak a múltak árnyai és nem engedték, hogy összeolvadjanak. Együtt talán még többet használhattak volna a nagy ügynek, amelynek apostolai voltak.

Mint pap, egyaránt kedvence volt a gyülekezetnek és a főiskolai ifjúságnak. Szép érces hangja, tanúlt gestusa s bizonyos tetszős modorosság a hang hordozásban, sajátos tartózkodás a lelkesedésben, különösen pedig az az ünnepélyes méltóság, amely őt a szószékben körülövezé: hódolatra késztették hallgatóit. Vannak ma is, akik *„aranyszájú papnak“* emlegetik. Előnyére volt, hogy nem szerette a hosszú imádságot és a hosszú predikációt. Ő volt az, aki először mondott Sárospatakon egy *Miatyánkot* egy alkalomra, épen, mivel nagy tisztelője volt a Miatyánknak. Sajátszerű kerekded gestusa egészen illett beszédmodorához. Mi — mint diákok — igazat adtunk annak a hírnek, hogy a boldogúlt künn a

szőlőben, a borházban, nagy taposó kádban szoktatta magát karjainak egyenletes és kifogástalanúl kerekded mozgatásához. Talán sohasem történt meg rajta, hogy mint szónok, a fején felűl emelte volna kezét és hogy kezének feje testje szélességén túlcsapongott volna. Ugyanilyen volt az országgyűlésen is s első fellépése alkalmával mindenki kiérezte belőle a papot.

A fiatal paptársak hamar rávetették szemüket s az akkor még nagyon erős vaskalap ellen őt jelölték ki puhító szerűl. Szép emlékei közé tartozott az a jelenet, midőn, mint közpap, először kért szót az egyházmegyei gyűlésen. Egykori életirója, barátja, *Erdélyi János* is érdekesnek és tanúlságosnak látta azt megörökíteni (L. Ferenczi-Danielik Magyar irók gyüjteményében!). Első fellépésével a jövendő vezérférfia lett a fiatalabb nemzedék gondolatában. Helyzete is nagyban segítette. Az országosan megindúlt tanügyi mozgalmak hullámgyűrűibe természetesen a sárospataki főiskola is beléesett s egy ily szellemi tűzhelynél csak valamennyire fogékony léleknek is könnyű volt szikrát kapni vagy lobogó lánggá fokozódni. A tanítók, tanárok alárendelt helyzetét, szűk javadalmazását kezdték a nemesebben gondolkodók megelégelni s hangok emelkedtek a reformok érdekében. A társadalom mozogni kezdett: népiskola, középiskola mind napi kérdéssé lett. Az országgyűléseken is mutatkozott már némi jóakarat a változtatásra; a felekezetek sem maradtak hátra; de a régi gyepük hasogatása lassan haladt. Egyes férfiak, mint *Wesselényi, Fáy,* nemesen szálltak síkra az iskolai reform javára s magukkal ragadták a legjobbakat. *Hegedűs* a maga szűkebb körében a tanügyi reformeszmék egyik lelkes bajnoka volt. A tanítóknak több jogot, irányukban több igazságot. nagyobb szeretetet követelt; általában az egyházi és iskolai téren mutatkozó zsarnokságot s méltánytalanságot bátran ostorozta. „Szép, küzdelmes

idők voltak azok; volt miért hevűlni; az embereket eszmék vezették s nem a kenyér szaga." Ilyenformán emlékezett vissza férfikora reggelére s elejtett szavaiból azt lehetett következtetni, hogy szinte neheztelt magára, amiért megtudott öregedni. Jóval a forradalom kitörése előtt a s.-pataki iskolában egyes tanárok — a korszellem nyomásának engedve — praeparandiai leckéket tartottak s egy felekezeti praeparandia eszméjét hintegették. *Hegedűs* is hive volt az eszmének s az egyházmegyén, mint közpap, sürgette az eszme éresztelését, Az egyházmegye fel is írt az egyházkerűletre s a szép terv elkészűlt, de a forradalom gátat vetett az alkotásoknak.

A forradalomban nem vett tevőleges részt. Iszonyodott a vértől s érzelmei fellázadtak, mikor a háború szerencsétleneire fordúlt a szó. A szabadságot imádta; de az arra vezető erőszakos eszközök nélkül. A békés alkotás embere volt. Egy-egy templomi beszéde miatt azonban a gyanús egyének sorába jutott s a hatalom titkos őrszemei figyelemmel kisérték mozdúlatait. Rendesen el is vonúlt az ellenfél elől s csak a jó barátok, a nemzeti hadsereg megérkezésekor mutatta magát s akkor aztán a rokonszenvnek egész melegségével. Távolléte alatt *Szűcs István,* jelenleg nyugalmazott rajztanár helyettesité, aki káplánja volt. Amilyen hódolattal viseltetett *Kossuth* iránt, épúgy gyűlölte *Görgeit;* gyávának, árúlónak tartotta s neheztelt azokra is, akik fehérre akarják mosni a szerecsent. *Leonidasért* és *Zrinyiért* lelkesedett, nem tehette, hogy a *világosi* hősnek kalapot emeljen.

A forradalom után ő is azok közé tartozott egyideig, akik „csüggedt madarakként száraz ágon ültek" és sokat búsúltak úgy magyar ember módjára. De csak egyideig! Búsúló társai is mind elég erősek voltak ahoz, hogy tetterejöket ne zsibbaszthassa meg teljesen a nemzetre sulyosodó csapás s ne egykönnyen adják fel

hitöket. Gyülekezéseiket rendőri szemek őrizték s a titkos besúgások sürgöny hiján is gyorsan eljutottak felőlük Kassára, ahol nőtt a rovás; de nem lehetett egykönnyen beléjök kötni, mert *„ők csak mulattak.“* A mulatság azonban terveket szűlt, amelyek nem egy újabb forradalomra, nem a nemzetre kovácsolt bilincsek széttépésére irányúltak,.. hanem a *lassú megváltást* célozták.

1851-ben sárospataki tanárrá lett *Erdélyi János,* az országos hírű író s alkotásra született szelleme és csüggedni nem tudó erélye egész sorát idézte elő a nemes fordulatoknak úgy az egyesek lelkében, mint az iskola életében is. *Hegedűs* összeölelkezett *Erdélyivel,* az ifjúkori baráttal, s új időszak állott elő mindkettőjük élettörténetében.

A megváltás művét a népiskolán kezdték, *Hegedűs* boldogan emlékezett vissza életének erre a munkás, küzdelmes szakára, az 50-es évekre, s több ízben elmulatott lelke azoknak szép emlékein. Bizony nem ok nélkül! A népiskolát a külföld s a kormány kettős nyomása folytán át kellett alakítani. *Hegedűs* még külföldről hozott lelkesedésével látott a népiskolai könyvek irásához. Először a *Scherr-féle* ABC-ét dolgozta át, amely az *írva olvastató* ABC-ék közé tartozván, az új időt hirdeté. Tudta, hogy az újítás temérdek akadályba fog ütközni s nem is akarván kérészéletű munkát végezni: elébb próbát tétetett az új ABC-ével. *Csécsi Nagy Pál,* a volt honvéd, s egyik kezének elvesztése után *Kossuthnak* egykori hűséges irodaszolgája — mint Sárospatakra hozott, ifjú tanító — volt az ABC próbáló mestere. Szülék, egyházlátogatók, a *Hegedűs* növekedő nimbuszára féltékeny hivataltársak egyaránt duzzogtak az újításért s főleg, hogy gyermekeik csupán egy palatáblán tanúlják az irást és olvasást. Nem fért ez a máshoz szokott öregek fejébe... Egyik-másik

esperesi jelöltséghez is jogot tartott közűlök s nem örömest látta, hogy a *Hegedűs* agiója folyton emelkedik. A „visitatio" meg is kísérlette a *próba-ABC* megbuktatását, de sikertelenűl; az idő szelleme erősebb volt, mint az emberek szenvedélye. 1853-ban a kipróbált ABC elhagyta a sajtót és közkinccsé vált. Mikor hosszú idő mulva *Hegedűs* képviselővé lett: az ellenpárt gúnyosan hirdette róla, hogy ABC-ét írt; egyéb érdemét nem akarták ismerni; ezt az egyet pedig (szerintök egyet!) nem voltak képesek méltányolni. *Hegedűs* mosolygott ezen a gúnyolódáson: „Bolondok — mondá — azt hiszik, hogy egy ABC-ét könnyebb megírni, mint egy paskhilust."

Ez ABC volt a *Népiskolai könyvtár* első zsengéje. *Hegedűs* nem kért és nem is kapott érte írói díjat; jutalma az volt, hogy a népiskolának használhatott. Többi műveért is csak az utóbbi időkben fogadta el a törvényes jutalmat; pedig azok az apróságok ezreket jövedelmeztek a kiadó főiskolának! . . . Mi volt s mennyit ért a *Népiskolai könyvtár,* annak megítélése a *Hegedűs-életrajz* írójának lesz szép feladata; talán egy kis forradalom, talán egy kis reformatio volt az; de mindenesetre hervadhatlan virág a *Hegedűs László* sírján.

1855-ben elhalt a *„nagy Somossy,"* a theologia hírneves tanára és az alsózempléni egyházmegye esperese. A közbizalom a mi *Hegedűsünket,* a tanítványt, a legméltóbbat, — ki már elébb proseniorságra emeltetett — ültette az esperesi székbe, s ebben a megszélesedett munkakörben egész lélekkel fogott a saját és elvtársai eszméinek megtestesítéséhez. Híressé lettek körlevelei, amelyekben a papságot az iskolák rendezésére, gondozására s a teendők egész sorára utasította s lelkesítette. Mindenki tudja itt, hogy egy lelkésztársa, kezébe fogván az esperesi hosszú körlevelet, Sárospatak

felé fordulva, igy vigasztalta magát: *„Megállj, meg! Majd megcsendesedel még te is!...“* Most már — fájdalom! — mind a ketten nagyon csendesek.

Mint esperes, a sárospataki főiskolának egyházi algondnoka volt s a tanítóképezde felállításában s az iskolaügy többoldalú reformálásában elsőrangú szerepe jutott.

1857-ben megindították ő és kebelbarátai, *Erdélyi* és *Szeremley Gábor* — a három hegelista — a *„Sárospataki Füzetek“-et*, amelynek értékét legjobban az határozza meg, hogy még maig sem támadt olyan egyházi s iskolaügyi folyóiratunk, amely azzal megállhatná a versenyt. *Hegedűs* nemes munkát végzett ebben a vállalatban, az egyházalkotmányi és egyházjogi kérdések fejtegetése által. Akkor épen alkalomszerű is volt az ő munkálkodása, mert régi jogainkat megnyirbálta a kormány hatalma s egész létezésünk bizonytalanság, máról-holnapra élés volt csupán. Ez az oldala volt az, ha nem csalódom, ami közte és *Révész Imre* között sirig tartó barátságot hozott létre s egész sorát idézte elő a történeti becsű leveleknek, amelyek az embereket és az időket egyaránt hű képekben mutogatják. Aki majdan a prot. egyháznak az absolut állammal folytatott vívódásait megírja: kitűnő adatokra talál azokban a levelekben. Utóbbi időben — mintha érezte volna, hogy „rendeznie kell házát, mert meghal“ — többször emlegette, hogy kicseréli a *Révész Imrétől* kapott leveleket a magáéival; talán, hogy még egyszer átélje legszebb időszakát drága emlékeiben. Ez a terve azonban nem sikerült.

Mikor a kormány a maga tantervét és tankönyveit erőszakolni próbálta a prot. iskolákra és vagy el kellett fogadni az erőszakolt tankönyveket, vagy újakat s a tantervbe illőket kellett azok helyett előállitani: *Hegedűs* és *Erdélyi* lázas tevékenységet fejtettek ki, hogy a

trójai fa-ló előtt elzárják a bevezető útat. *Erdélyi* kiosztotta a szerepeket, izgatott s írói munkásságra bírta azokat is, akik nehezen voltak megmozdíthatók. A prot. szellem, vagy úgy is mondhatjuk: a specialis magyar szellem, amely a nyomástól kapja rugékonyságát, nevezetes munkára vállalkozott itt az 50-es évek végén s ebben *Hegedűsnek* maradandó nagy érdeme van. Ő maga is írt *Magyar nyelvtant* az algimnázium számára, amely még ma sem évült meg teljesen. Amint a *Szinyei Gerzson* indítványára s ugyanő általa készített alapszabályokon megalakúlt a *„Sárospataki Irodalmi Kör"* (1873. dec. 20.) és *Hegedűst* választotta meg elnökének: eltitkolhatlan örömérzet fogta el a megválasztottat; mert az elfoglalt széken úgy tekintette magát, mint *„összekötő kapcsot a múlt és jelen között;"* jól esett neki, hogy arra a mozgalmas múltra most már egy dologra kész testűlet élén gondolhat vissza s még jobban az, hogy voltak, akik annak a múltnak a becsét kellőképen tudták méltányolni.

A „Sárospataki Fűzetek"-ben megjelent dolgozatai. tankönyvei s nemes barátja, *Erdélyi J.* — aki legilletékesebb bírája volt a *Hegedűs* tehetségének — szerezték meg neki a *levelező tagsági címet* a Magyar Tudományos Akadémián. Ezt a címét azonban nem használta soha s nem is szerette, ha valamiképen ráfordúlt a szó. Úgy látszott, mintha keveselte volna az érdemeit ehez a címhez. És ez a gondolkozás, ez a szigorú önítélet bizonyára nem az utolsó jellemvonás a *Hegedűs* szellemi képében. Ma különösen, mikor igen sokan nagy- szelet fúva, tolakodnak a Parnassusra és félrelökdösnek igen sok igazán érdemest és kinevetik s lehurrogják a hátulhagyottakat... ma ez a szerénység többet jelent, semhogy kimaradhatna a *Hegedűs* koszorújából.

A fejedelmi *Patens* és az arra következő miniszteri rendeletek ellen folytatott harcban a legjobbak,

legelsőbbek közé tartozott. Mint esperesnek egyházmegyéjében s az egyházkerületen előkelő szerep jutott a protestáns jogok védelmezésében; a bizottságokban és küldöttségekben is mindenütt ott találjuk s mindig azok között, akik nem voltak hajlandók alkudni, akik törtek inkább, mintsem meghajlottak volna. Ott volt az egyetemes tanügyi bizottságban, amelynek ekkor szintén jogvédő szerepe volt s amely gyanútlan cég alatt — úgy mellesleg — lelkesítő iratokat (Tájékozás, Utasítások stb.) fogalmazott és terjesztett s ellenállásra lelkesített. Ott volt a miskolci gyűlésen, amelyen a legelső szónokok közé tartozott; ott volt a *bécsi küldöttségben,* szoros összeölelkezésben *Révész Imrével* s esperesi levelei, vagy a Helytartó-tanács kassai osztályához intézett iratai nagybecsű adalékok a történészre nézve.

Amint e zivataros időkben egyházmegyei gyűlést tartott itt *Sárospatakon,* főiskolánknak régi épületében s a terem megtelt az egyházmegye színe-javával: egyszer csak benyit a királyi biztos, háta megett az elmaradhatlan *„gyíklesős"* kisérővel. Óriási csend állott be, úgy, hogy a hivatalos szót — bár halkan volt ejtve és belesápadt a kiejtője — mindenki tisztán megértette és mindenkinek a szívébe nyilallott tőle. *„Nem megyünk!"* zúgott fel a csendet megtörő tiltakozás és ismétlődött az másodszor és harmadszor is és mindig lelkesebben, mindig fenyegetőbben. Temérdek keserűség volt a szívek fenekén. A háromszoros szóváltás után felállt *Hegedűs,* az elnök és nyugalmat parancsolva szívének, komoly méltósággal ilyenformán nyilatkozott: „Mi itt az egyház és iskola belső ügyeivel és nem politikával foglalkozván, amit teszünk, az annyi, mintha imádkoznánk. Én, mint elnök — történjék velem bármi — hivatalos székemet el nem hagyom." A falrengető *„éljen"*-riadal közben, mint vezényszóra, megnyilt az embertömeg a *biztos* úr előtt egész az ajtóig és tudtúl adták

neki, hogy *„mehet!“* És elment; de azután méginkább figyelemmel kísérték a titkos rendőrök a *Hegedűs* lépéseit.

Épen a *miskolci* gyűlés előtt történt — mint azt ő édesen elbeszélte, — hogy Révész Imre megküldte neki *„A magyar prot. egyház szabadságának védelme“* című művének kéziratát, amelynek az volt hívatása, hogy a külföldi tudósok balitéleteit igazítsa helyre. A titkos kémek észrevették a postán küldött csomagot, s csakhamar megjelent két *csendőr* a sárospataki ev. ref. lelkészi lakon. *Hegedűs* épen a *Miskolcon* mondandó beszédét mérlegelé s kissé távolabb tőle ott volt kinyitva a *Révész* küldeménye is. „Megijedtem — mondá — de nem árúltam el. A csendőr azon kérdésére, hogy mi az, ami előttem van, azt felelém: *predikacio.* Az egyik épen kevéssel elébb tért át egyházunkba az *„Eb anyja“* (ez volt szokásos kifakadása) s talán ezért elhitte, hogy igazat mondtam. Hát az a másik — kérdék — a féltett kincshez fordúlva? Az is predikáció, mondám s eltávozának. A titkos íratokat pedig a feleségemmel hirtelen összeszedtük s jól eldugva azokat, nyugodtan vártuk a következendőket. A két csendőr — újabb biztatásra — rövid idő múlva ismét visszakerűlt s engedelmet kért a *motozásra.* Persze, nem találtak semmit.“ Még aznap este *Csécsi bácsi,* a hű kisegítő, szekérre ült, miután elébb a kabátja bélésébe gondosan el lőn tüntetve a *Révész* munkája s „illa-berek, nádak, erek“ meg sem állt addig, míg a hatalmas szülöttet át nem adta a derék apának. „El voltam határozva, — mondá *Hegedűs* — hogy azt a munkát nem engedem kivinni a házamból, ha bárminő eszközökhöz kell is annak megmentése végett folyamodnom“; és most 70 éves korában is, szikrázó szemekkel nézett vissza arra a pillanatra, amikor ő közel volt ahoz, hogy az ő két hatalmas karja (maga mondá!) nyakon szorítja a két csendőrt és kidobja az

udvarra, ahol majd elvégzik a cselédek a védelmi munkát. Ezt az emlékét ő többre becsülte a rendjeleknek egész légióinál!

Fordúlván a politikai világ sorsa s azzal együtt szebb napok derűlvén a hazai protestantismusra is, *Hegedűs* mindig ott volt azok között, akik a változást az egyház és iskolai ügyek javára használták fel, s részint önkéntes alkalmazkodás, részint önálló reformok által segitettek, főleg az iskoláknak sorsán. Mindig együtt, karöltve *Erdélyi Jánossal.* De ez a szoros barátság a szívben és az elvekben, a folytonos harc a múlttal a jövőért, ellenfeleket szereztek nekik benn a főiskola kebelében is és többen hajlandók voltak őket az iskola rosz szellemeinek tekinteni. *Hegedűs* kivitte azt az egyházmegyén (bizonyára nem volt nehéz), hogy *Erdélyi* tanácsbírónak választassék s mint ilyennek mindenkor hívatalos helye és szava lehessen az egyházkerűlet gyűlésein; így aztán itt is ketten voltak s ketten igen sokszor erősebbek a superintendentiánál. Bajos volna bebizonyítani rájok, hogy saját érdekeiket szolgálták-e akkor, mikor újabb tantervek s többféle üdvös újítások által új időszakot idéztek elő a főiskola történetében. Oroszlánrészük volt az akadémia egyetemi színvonalra emeltetésében is; amit ugyan némelyek még most is *korainak* állítanak, nem tartván arra eléggé megérettnek az érettségi vizsgálatokon túljáró növendékeket. *Hegedűs* föltétlen tisztelője volt az újításnak, magáért a tudományosságért s az azáltal fejlesztendő és hirdetendő igazságokért. Szerette volna azonban, ha a philosphoiai műveltség általánosabbá tudott volna lenni nemcsak a mi iskolánk, hanem az összes iskolák útján.

A papi hivatalról 1867-ben mondott le, miután elébb már nevezetes javításokat honosított meg az istenitiszteletben s miután már két ízben volt püspökjelölt. Papi címét azonban mindig szerette hallani s többször

végzett egyházi teendőket (eskets, keresztelés) lemondása után is. „Nagy teher volt nekem a prédikálás — mondá, — mindíg megbetegedtem belé; mert fejszédülések támadtak meg a kathedrában.“ Az egyházkerület gyülekezetei azzal hódoltak *Hegedűs* érdemeinek, hogy alkalomadtán megválasztották a főiskola világi algondnokának (1870.) — Tehát megmaradt a régi munkakörének az a része, amely a másiknál is nehezebb volt, mert az emberek és viszonyok egyaránt megnehezítették.

1868. telén elvesztette lelkének felét, *Erdélyit*, s ez a csapás kiütötte kezéből a tollat és meglassította erélyét. Mindig hiányzott neki azóta egy biztos barát, akivel bátran állhatott volna ki a harcra, s ő keresgetett is valakit, aki a nagy ürességet szívében betöltené, de nem talált. Akiket talált, azokhoz inkább csak azért vonzódott, mert el lehetett velük tölteni az időt. Szerette — mint a molnár, — ha zaj van körülte, talán, hogy ne hallja szíve zajlását, amely háborgott a fájdalomban.

Nem tudnám meghatározni: saját becsvágya-e, vagy inkább körülményei s elvei belesodorták a képviselőségbe. Nekünk többet használt vele, mint magának. Alaposabb védelmezője a protestantizmus érdekeinek nem volt az utóbbi években az országházban egy sem. Mi hálával tartozunk neki sírjában is azért, hogy feláldozta nyugalmát s részben vagyonát is a képviselő névért.

Utóbbi időben bizonyos felületességet vett ő észre az emberek nagy részének fejében mindenütt, amerre járt, magában az országgyülésben is és szerfelett tudott bosszankodni az üres fejek hencegésein. Egyszer az országgyűlésről egész felháborodva tért haza. Egy felvidéki képviselő becsmérlőleg nyilatkozott a sárospataki főiskola jogakadémiájáról, mint amelyben még vizsgázott tanárok sincsenek, mint amelynek se híre, se neve, se múltja, se hivatása. „No már édes barátom — mondá — egy képviselőnek nem szabad magát ennyire elszólni.

S aztán megmagyarázta a honatyának, hogy hol fekszik Sárospatak s mi volt az a sárospataki főiskola a múltban s mi a jelenben, s hogy arról egy országgyűlési tagnak mégis csak többet kellene tudni a nevénél." „De hát — mondá ilyenkor bosszúsan — a legtöbb alig tud rólunk s a protestantismusról többet, mint az a zsidó fiú, aki egy napilap érdemes tudósítója."

Midőn a *közoktatásügyi bizottságban* tanúsított magaviseletéért egy egyetemi tanár dorongokkal rontott reá egy egyházi és iskolai lapban: *Hegedűst* elfogta az aggódás vallásfelekezete jövője iránt. Sötét képeket látott és ezektől a zsinat és a konvent sem tudta őt megszabadítani. „Megyünk le a lejtőn — panaszlá; a következő emberöltő már csak a könyvekből fogja megtudni: mi is volt az a *prot. autonómia.* Ha *Révész Imre* él, másként fejlődnek a mi dolgaink . . . egészen másképen! . . ." Nem tudott belenyugodni sem a zsinat, sem a konvent irányába és működésébe. „Egyet hiszek – mondá prófétai reménységgel, — hogy az iskolák reformja a jövőben úgy fog megoldatni, hogy a magyar nyelv és irodalom kiszorítja az iskolákból a classicusokat."

Végsőbb éveit sokszor megzavarták váratlan események és váratlan támadások. Egy új öltő nőtt fel mellette s ő érezve lelkén az új idők nyomását és megfáradva a hosszú munkában, óhajtott megválni hivatalától. Többszörös lemondás után 1883-ban elfogadta az egyházkerület az ő lemondását, s ez időtől csak újabb választásig maradt a sárospataki főiskola világi algondnoka.

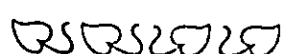
A tanári kartól az 1883/4. iskolai év végén zokogással megszakított beszédben búcsúzott el. Ismételve is hangsúlyozta, hogy ő szívéből szerette a főiskolát s ennek tanárait s szeretni fogja az utolsó lehelletig. Mintha harcolt volna valami meg nem nevezett ellenvélemény ellen.

Mi tanúskodhatunk mellette, hogy minket valósággal szeretett, hogy nekünk fájt az ő megválása, s hogy mi szívünkből siratjuk meg, amidőn többé nem mondhatjuk magunkénak.

A főiskolai kert akácai és gesztenyéi, — ha beszélni tudnának — azok is áldást mondanának a hű barátra s ha otthagyhatnák helyöket, elköltöznének sírhalma mellé, hogy lombjaikkal védjék az emberek ellen s ő ezt megérdemelné!!

Én az én hulló virágaimat utólagosan teszem sírjára; „a testembe adatott tövis“ nem engedte, hogy elsírhassam könyeimet koporsója felett . . . Nemes szelleme megbocsát nekem, ha virágaim közé — tudtomon kívűl — csinált virág is vegyűlt volna. Az én lelkem nem tud arról semmit.

Virrasszon szelleme felettünk s a hazai protestantismus felett!

 (Sárospataki Lapok 1884. évf. 15—18. sz.).

IFJ. BÁRÓ VAY MIKLÓS.

1829—1886.

A férfiú, akinek emlékezetét, az igaz kegyeletnek emez egyszerű ünnepén, felújítani nekem jutott a fájdalmas szerencse, ama kevesek közzé tartozott, akiknek keble — miként a bércek tava — gondosan elrejti mélysége titkait; akik — miként a fa — virágoznak, gyümölcsöznek és kidőlnek, anélkül, hogy tudni engednék: a virágnak, a gyümölcsnek, vagy annak a féregnek örültek-e inkább, amely kidőltöket sietteté?

Születés által magasba helyezve, minden kedvező feltétel összehatása alatt sokat igérő fejlődésnek indúlva; kebelében a jó, szép- s nemesnek égő szerelmével... előtte állt a fényes kilátásokkal csalogató jövő! Csak kezét kelle kinyujtania, hogy — emberi ítélet szerint — a sors kegyeltje legyen, s íme ő visszahúzódik az eléje borúló szerencse elől, hogy a lelkében felgyúlt isteni szikra fényénél, járatlan útakon keresse magának a boldogságot.

Dehát megtalálta-e?

Boldog volt-e, amivé lenni oly sokan óhajtunk, s mi volt boldogsága? Szenvedett talán... — a vértanúk keresztjét hordozva — s mi volt szenvedésének alapja? Vágyott talán még valami magasabb után s azt el nem érheté? Talán megcsúfolták lelkének eszményeit az emberek? Ő, aki a szép s igaz oltárain önzetlen szívvel áldozott, elveszté talán hitét a szép és igaz diadalához s az összhang helyett, amelyért küzdve

epedett, lelkét talán kiengesztelhetetlen disharmonia feszíté?... Oly kérdések, amelyek önként tolúlnak ugyan ajkainkra, valahányszor a kidőlt jelesre gondolunk; de amelyekre azok is aligha adhatnának kielégítő feleletet, akik szívének dobogását hallák; annál kevésbbé én, aki őt — miként az égnek csillagát — csupán felénk mosolygó képéről s lelkének széthintett fényéről ismerém.

Ne várja azért senki tőlem a koporsók titkainak nyitogatását; az élet s halál örökké homályos kérdéseinek, az egyéni és isteni jogok határainak feszegetését. Ez az óra a hálás emlékezés órája s én úgy érzem, hogy az a férfiú, akinek halál-hírére velünk együtt döbbent meg a koronás király; az a férfiú, aki fényes betükkel véste be nevét a hazai művészet és protestáns egyház történetébe; akinek kihűlt szive felett egy egész vidék szegénye zokogott; hogy az, akinek élete folytonos önfeláldozás volt a mások javáért: úgy érzem — mondom — hogy az ilyen eleget élt arra, hogy összegyüjtvén lelkének szénthintett fénysugarait, a tetteiből font koszorúval, áldások között borúljunk koporsójára.

Megbocsát nekem a mélyen tisztelt gyülekezet, ha így gondolkozván, eltérek kissé az emlékbeszédek szokott modorától s tűzetesebben foglalkozom a boldogúlt életével. Míg a miénk volt, úgy sem igen igyekeztünk őt megismerni; hadd ismerjük meg, legalább főbb vonásaiban akkor, mikor ő már a történelemé.

* * *

Vay Miklós báró, Zemplénmegye első alispánja, a fiatal és már is országos hírű mágnás, királyi kamarás és szép ifjú neje, Geymüller Katalin bárónő, boldogan kezdték meg Golopon, az ő friss-rakású fészkükben, az 1828-ik év karácsonyát, amely családi életük első karácsonya volt. De ünnepük békéjét egy váratlanúl

érkezett vendég zavarta meg. Mielőtt az idő betelt volna, az ifjú úrnő édes anyává lett s a gyermek — bár fiú és elsőszülött vala — hosszabb időre száműzte a golopi kastélyból a szívek nyugalmát. A vézna, beteges gyermek bölcsője felett ott lebegett a halál angyala, s midőn a keresztségben édes atyja nevét nyeré el, az anyai szív hevesebben zajongott attól a gondolattól, hogy az újszülöttel erre a drága névre is szemfedő borúl.

De boldogan csalódott: a gyermek életben maradt; élő és holt kedvesei egyaránt bizonyságot tennének mellette, hogy *ifj. br. Vay Miklós* élete dús kárpótlás volt ama kellemetlenségekért, amelyeket korai születésével okozott.

Egy bölcs asszony építé ez időben a zsolcai és golopi Vayak házát; *br. Vay Miklósnak,* a vitéz tábornoknak, a reform-eszmék egyik előkelő harcosának fejedelmi műveltségű özvegye, *Adelsheim Johanna.* Idegen föld szülte, s hogy emellett is, miként teljesíté, mint magyar nő és anya, kötelességét s miként fogta fel a Vay-család missioját, elég csak annyit tudnunk, hogy ő adta és nevelte fel e hazának és ebben a protestáns egyháznak, *id. br. Vay Miklóst* és *br. Vay Lajost,* a nagyra hívatolt családnak e ma is köztiszteletben élő két veteránját. Szelleme hódítva súgárzott szét egész környezetére, s úgy egészséges nevelési, mint nemes élet-elveivel éltető napja és vezérlő csillaga lőn a zsolcai és golopi Vayaknak, akik között szívét, lelkét egyenlő szerelemmel osztotta meg. Költő s írónő volt s mégis kitűnő anya és példányszerű háziasszony. Ama ritka lények közzé tartozott, akiket sem helyzetök magassága meg nem szédít, sem a sors-csapások össze nem törnek; akik az életet és állásuk előnyeit rendeltetésnek s tehetségöket tőkének tekintik, amelyet értékesiteni kell; akiknél a tudomány és magas műveltség az égbe néző hittel ölelkezik s a földi élet igazság-

talanságai között belefogóznak az örök igazság reménységébe. Aki ez eszményi jelenség hátrahagyott leveleit s tiszta, mélységes forrásból fakadó költeményeit ismeri, az maga is ellenállhatatlan hódolatra gerjed e szép lélek iránt s szinte látni véli a kis Miklóst, amint ez — boldog rabként — ott ül a nagymama lábainál; amint lesi annak ajkairól a méznél édesebb beszédet; tanulja dalait, szívja magába annak hitét, reményeit s idomul — mint a viasz — e boldogításra teremtett kéz alakításai szerint.

„*Az anyák feladata* — ez volt Adelsheim Johanna nevelési vezérelve — *hogy az iskolának és életnek igazságszerető, jóérzésű, derült, tudvágyó; kevélységet, hálátlanságot s rangkülönbséget nem ismerő, rend- s tisztaságszerető ifjú lelkeket szolgáltassanak.*" Ez elveket vallotta *Geymüller Katalin*, az édes anya is, aki kezdettől fogva gyermeki odaadással hódolt a bölcs anyós nagy szellemének.

A fiatal édes apa — akit évről-évre jobban lekötöttek a haza gondjai — annyivalinkább bízhatta gyermekei gondozását nagyanyjukra s édes anyjukra, mert amellett, hogy mindekettőt az anyai szív szerelme s magas műveltség vezérlék lépéseikben: a nagymama nevelői hatását már hálásan tapasztalhatá önmagán s azzal — miként a nemzet — úgy ő maga is meglehetett elégedve.

A kis Miklós ötéves korában már két nyelven beszélt és olvasott, s elsőben is a nyelvek és a természet szépségei iránt való fogékonyságával lepte meg környezetét. Csirái voltak ezek későbbi széles nyelvismeretének és művészetének. 6—7 éves korában már rendesen tele voltak zsebei kenyérbéllel és agyaggal; amabból gyermekújjaival, ebből késével egyre ügyesebben tudván utánképezni a természet egyes tárgyait. A nagyúri ház öszhangos dísze, művészies berendezésű

kertje, az egész vidék vonzó kellemei, s mindezekhez a nagymama dalai, amelyek tele voltak hódolattal a természet bűbája iránt... mind csupa fény és harmat valának a gyermek ébredező műösztönére.

Még alig 8 éves, mikor boldogan írja róla a nagymama egyik rokonának: *„Nehány nap óta előszedem azt a keveset, ami bennem a művészi hajlamból létezik, hogy az én kis Miklósomnak segélyére legyek. A kicsinek oly hajlama van a természeti tárgyak utánképzésére, hogy majdnem minden szabad idejét erre fordítja. Szeretnék hozzá valami jó tanítót, aki gépiesség által — mint gyakran szokott történni — el ne venné kedvét. Azt szeretném, ha felváltva alkotni és utánozni tanítaná."* (Baronin Johanna von Vay. Wien 1864. 156. l.).

Ily behatások és gond alatt nőtt s fejlődött a gyermek tovább, mindig otthon, házi tanítók s nevelők, mindenekfelett pedig az édes anya és nagymama kezei között.

1840-től kezdve, mikor *id. br. Vay Miklós,* sok más kitüntetés után, a tiszántúli egyházkerület által főgondnokúl választatott és az addig tisztán humanisztikus jellegű debreceni gimnázium — épen a főgondnok beköszöntő beszédének nagy hatása következtében — az élet és a változott viszonyok újabb követelései szerint átalakíttatott: ez átalakított gimnázium tanrendszere volt irányadó a gyermek gimnáziumi oktatásában. Jellemző a *Vayakra,* hogy sohasem szerettek adósak maradni az őket ért kitüntetésekért, s bizonyára nem közönséges visszafizetés volt *id. br. Vay Miklós* részéről a tiszántúli kerület bizalmáért az, hogy ő fiai neveltetésére nézve a debreceni tanároktól kért tanácsot; Debrecenből hozatott nevelőket s oda hordta fiait az osztályvizsgák letételére. *Kerekes Ferenc,* a természettudós, nyelvész és akadémikus; *Zákány József,* a szépművészetek és modern nyelvek mestere s *Péczely József,*

az ismert történetíró, a hírneves előadó s több iskolának, azok között a sárospatakinak is egyik tiszteletreméltó jóltevője: — ők voltak kiválóan azok, akik iránt *ifj. br. Vay Miklós* tanítványi hálát hordozott keblében. Ezeknek s magának a főúri ház hatásának tulajdonítandó, hogy a 18 éves ifjú, amellett, hogy örömmel és öntudatosan búvárolta a történelmet s geografiát; egyúttal tökéletesen beszélt és írt magyarúl, németűl, angolúl, franciáúl s nagy jártassága volt a latin nyelvben, a zongorában, s ezeken felűl fokozódó szomjúság vonta őt a szobrászat felé.

Ez irányban a nagymama által keresett első mestere *Url*, pesti szobrász volt, akitől a téli időszakot többnyire Budán töltött ifjú első oktatásait nyeré. Ezeken kivűl — ami egy főúri nevelő házban egészen természetes — nagy figyelem volt fordítva testi nevelésére is, minek folytán kitűnő tornász, lovas, gyalogló, úszó, vívó és lövész is volt; tehát jól fel volt fegyverkezve arra, hogy nyugodtan nézzen az élet esélyei és saját jövendő hívatása elé.

Midőn utolsó vizsgáját 1848-ban letevé, édes atyja érdemeit már jegyzőkönybe iktatta a nemzet s a fejedelmi kegy is csak kevés halandóra váró kitüntetésekkel halmozta el. A nemzet jelene csupa szép ígéretté fejlődött a jövőre s csalogató fényt hintett a közpálya útaira. Azt lehetett hinni, hogy a fiú, akiben az évekkel együtt nőtt a csodálat is atyja szelleme iránt és közvetlen forrásból ismerte a legújabb eseményeket s a nemzet nagy várakozásait; azt lehete hinni, mondom, hogy ily ráhatások között megóhajtja atyjának dicsőségét, mint névörökös és elsőszülött s követni fogja őt a politikai pálya meredélyeire.

Maga a nagymama is, az ifjú művészi hajlamainak ez az állandó ébresztgetője, aligha hitte, hogy édes biztatásainak elhatározó befolyása lesz az unoka jövő-

jére. Egyelőre talán maga is csak nemes időtöltésnek képzelte annak szobrászkodását, ami ékesíteni fogja ugyan a főrangú ifjút; de nem vonja el a reá, szülői számitás s emberi ítélet szerint várakozó és a sors kedvezései által elébeírt feladatoktól.

* * *

De elébb, mintsem az ifjú jövője felett hosszasan tünődni, vagy családi tanácsot ülni lehetett volna, gyors fordúlat állott elő a nemzet életében. Bécsben mintha megirigyelték volna a hű magyarnak azt a nehány ünnepnapját, amelyen ez a jobbrafordúlt viszonyoknak örvendezett! A sugalmazott nemzetiségek fészkelődni, követelőzni kezdtek s a nagylelkűségében félreértett s jóhiszeműségében kijátszott nemzetnek nem volt mit tennie, mint becsületének védelmére megfúvatni a harci riadót.

Ifj. br. Vay Miklós nem azért szerette úgy a történelmet, hogy meg ne szeresse belőle a hazát és a honfiúi kötelességeket. Nagyatyja katona volt, aki azt mondá egykor az őt szeretettel visszatartani próbáló nejének: *„Erőm hatvan éves koromig a hazáé; addig ne beszéljen nekem nyugalomról senki!“* Édes atyja meg ott őrködött már a kitörésre kész tűzhányó hegy tetején, Erdély királyi biztosi székében . . . egészen hagyományosan történt tehát, hogy egy szép napon — kár, hogy biztosan meg nem jelölhetem — tudtúl adá *ifj. br. Vay Miklós* a különben is aggódó édes anyának, hogy ő is beáll a nemzetőrök közzé.

A jó édes anya aztán — bár ő Árpád honában férjét és gyermekeit szerette és nem szülő-honát — csínos egyenruhát szerze a honszerető fiúnak s elküldé őt az édes apához Erdélybe. Igy parancsolta azt az a kibeszélhetetlen anyai szív, amely a honleányi kötelesség teljesítésében sem tagadhatja meg önmagát. Együtt tudni

őt az édes atyával; a csemetét a nagy fa tövében... milyen szeretetreméltó anyai leleményesség! A fiúnak hasznát tudta venni Erdély királyi biztosa s a nemzetőr szíve nem nyugtalankodhatott, hogy nem tölti be honfiúi kötelességét.

Erdély e korbeli helyzete épen alkalmas volt arra, hogy jó iskoláúl szolgáljon egy pályaválasztás küszöbéhez jutott ifjúra nézve.

Az uniót, a Királyhágón innen és túllakó magyarságnak ezt a szép kilátásokra jogosító vívmányát, kancsal szemekkel nézte a szász és oláh s megirígyelte azt a kamarilla is, jóllehet a koronás király által elébb szívesen üdvözölteté. A maroknyi székelyt épen a császári hadaknak kell vala védelmezniök az unio ellenségei ellen s íme, midőn a *„havasok királya“* megmozdúl s a *nagy Romániáról* álmodozó oláh csordák megújítják a *Hóra-lázadás* borzadalmait: a császári hadak titkos örömmel nézik, amint az uniot belefojtja a vad szenvedély a tiszta honfivérbe! *Ifj. br. Vay Miklós* tudta, látta az események bonyolódását; hallotta *Janku* és *Urbán* hadainak üvöltését, a zalatnai vérfürdő áldozatainak halálhörgéseit *s emberszerető s igazságot szomjazó lelke megirtózott az emberi szenvedélyek vadságaitól.* Majd látta édes atyját az alattvalói hűség és honszerelem keresztlüzében. Ismerte *Puchner* kevély parancsát, amelyek teljesítése megalázta volna Erdély királyi biztosát nemzete előtt; hallotta a gyanu és rágalom susogó beszédét s fiúi szíve iszonyattal telt el a politikai pálya dicsősége iránt s talán nem csalatkozunk, ha hinni véljük, hogy ez igazságtalan világ szövevényei közűl már ekkor is szelíd mosollyal hívogatá őt egy műteremnek a maga néma alakjaival is vonzalmas képe.

Dehát a békés foglalkozás ideje még messze volt. A vihar, amit szenvedély és zsarnok érdek zudított a nemzetre, egész erejével kitört s az osztrák hadak

sikerei sokakban megingatták a hazafiságot, kivált azok közűl, akikhez kegyesebb volt a földi szerencse. *Ifj. Vay Miklós br.* nem tartozott *a jó napok honfiai* közé. Erdélyből édes atyjával együtt Debrecenbe sietett az országgyűlésre s átélte itt, majd Pesten s utóbb Szegeden a függetlenné kiáltott Magyarország nagy örömeit és szent fájdalmait.

Az új minisztériumban *Batthyáni Kázmér* grófnak jutott a külügyminiszteri tárca terhe; ő pedig a teherhez *ifj. Vay Miklós* bárót, a 21 éves ifjút vevé magához *titkár gyanánt.* Oly állás, amely részben a rendkívűli viszonyokban, de egyúttal az ifjú korai érettségében és széles nyelvismeretében leli magyarázatát. Csak napok kellettek, hogy miniszter és titkárja közt a legbensőbb viszony fejlődjék, amely a nemzeti dicsőség rövid időszaka alatt oly erőssé fokozódott, hogy midőn a bekövetkezett katastropha és a győző szerencséje elől *gr. Batthyáni* jónak látta külföldre menekűlni: *ifj. Vay Miklós* báró szinte kötelességének érezte hozzákötni magát főnöke sorsához és megosztani vele a hontalanság keserveit.

Jellemző vonás az ifjúban s az maradt a férfiúban is, hogy amennyire irtózott az emberi szenvedélyek vadságaitól, époly őszintén vonzódott azokhoz, akiknek bánat, betegség, vagy meg nem érdemelt keserűség jutották osztályrészökűl; az ilyenekért mindig gyönyörűség volt neki az önfeláldozás.

Batthyánit meglepte az ifjú ragaszkodása; de érző szíve nem engedhette meg, hogy ily korán megízleltesse vele a hontalanságot s midőn a titkár erősen köté magát akaratához, a főnök atyjához parancsolta őt, akinek szüksége lehet legidősb fiára.

A fiúi szív aztán engedelmeskedett s *ifj. br. Vay Miklós* itthon maradt . . . egy időre.

Ez az idő azonban és eddig szerzett tapasztalatai

teljesen elegendők voltak arra, hogy elfordítsák lelkét a közpálya utaitól. Eszmélkedő hajlamánál s mélyérzelműségénél fogva most már fokozódó iszonyattal látta feltámadni *Haynauban* a Janku és Urbán bestialitását. A szabadsághősök égbekiáltó vére; az idegenbe bújdosó nagyok bizonytalan sorsa; az ártatlanok s kötelességteljesitők üldöztetése s a mindezekben nyilatkozó igazságtalanság mélyen sérték az ő összhangot, igazságot kereső lelkét s nem lehetetlen, hogy szivébe mélyedve, már ekkor valami boldogító kép kezdett lelkében alakúlni a túlvilágról.

Ha a szabadságharc fegyvereit szerencse koszorúzza; ha *Batthyáni Kázmér,* mint a szabad s európailag is elismert független Magyarország külügyministere vezetheti vala a kütállamokkal való viszonyainkat: úgylehet, hogy a fiatal titkár jövője egészen másként alakúl, mint így — Világos után.

* * *

Világos után egyre tisztább körvonalakban mutatkozott *ifj. br. Vay Miklós* előtt saját jövendőjének képe. Itthon sötét és hideg volt nagyon s egyelőre csak kettő között lehetett választani: *vagy megalkudni az absolut hatalommal, aminek a neve hazaárúlás; vagy dacosan búsúlni az „ősi telken, ősi házban.“*

A boldogúlt egyiket sem választá. 1850-ben már Bécsben találjuk őt, hová útlevél-szerzés végett unokatestvérével, *br. Vay Bélával,* Borsodmegye jelenlegi főispánjával utazott. A gyanakodó absolutismus fél évig tartóztatta itt a Berlinbe vágyakozó ifjakat, *„hogy politikai jó érzésük felől meggyőződhessék.“* E vesztegzár alatt a két ifjú különösen nyelvekben, rajzban, Miklós pedig — amire szenvedélye vonta — a szobrászatban is tökéletesíté magát.

Fernkorn volt ekkor a bécsi szobrászat egyik kitű-

nősége s egyúttal az ércöntőde igazgatója, aki *Vaynkon* kívűl *Izsót* és *Huszárt* is jelentékenyen segíté szárnyaik emelésében. A mester megörűlt a főrangú tanítványnak s megtisztelve látván benne saját művészetét, egész odaadással feküdt az ifjú vezetésére.

Bécsben, valamint Német- és Olaszország legkiválóbb műtermeiben ez időtájt az emlékszobrok divata uralkodott. A 19-ik század — mintha csak a múlt idők mulasztásait akarná pótolni — hálás óhajtott lenni a múlt és jelen nagy alakjai iránt s a nemzetek szinte versenyre keltek egymással a hősök, államférfiak, tudósok, költők szobrainak ércbeöntetésében; császárok, királyok roppant áldozatoktól sem riadtak vissza, hogy székhelyeik a művészet remekei által a régi Athén és Róma dicsőségét megközelítsék. Az a hódolat, amely e törekvésben a nagy szellemek iránt nyilatkozott, nagyon jótékonyan érinté *ifj. br. Vay Miklós* lelkűletét s ha eddig a szobrászati hajlam egyszerű kedvtelés lett volna nála csupán, e nemes irány által életfeladattá változott.

Ismerte azt a csekély kezdeményezést, amely e téren nálunk a *Ferenczi István* nevével állott kapcsolatban. Tudta azt is, hogy úgy a múlt, mint a jelen nagy alakjainak a nemzet szeme elé állítása, ha valahol, úgy nálunk lehetne lelkesítő, mert hinni és remélleni tanítana. Egy emlékszobor talán az ország szívében; talán ott a 13 vértanú kiomló vére felett . . . úgy tűnhetett fel képzeletében, mint egy szózat, amely velőkig hat; mint egy jó könyv, amely nemesít s mint egy nagy szónoklat vagy egy hősköltemény, amely magával ragad és szent elhatározásokra hevít!

Nincs módunkban — fájdalom! — bepillantani a boldogúlt férfiú gondosan vezetett naplójába; de ismerve művészi alkotásait s tudva, hogy vésűje által kikért lelkesedett: . . . egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy úgy Bécsben *Fernkornnál*, mint később a *Rauch Ke-*

resztély műtermében *Berlinben,* a legtisztább honfiúi gondolatok vezérelték szobrászi tanúlmányaiban. Maga *Rauch,* aki a porosz fővárosban az első szobrászati iskola alapítója volt, szintén a nemzeti hősök kultuszát szolgálta művészetével. Egyebek között ő mintázta *Blücher, I. Miksa* bajor király és *Nagy Frigyes* szobrait is. Hiteles szem- és fültanú állítja, hogy Rauch sokat várt tanítványa jövőjétől s vele úgy műtermében, mint az ifjú művész lakásán, sokszor egész lelkesedve beszélt a szobrászat jelentőségéről s egy magyar szobrász szép hívatásáról. *Vaynknak* ilyenkor bizonyára eszébe jutott a mi *Mátyásunk lovagszobra*, amely *Ferenczinek* művészi reputációjába kerűlt s elvonúltak lelke előtt a közel szép idők fényalakjai s lelkét emelkedni, izmait erősödni érzé a gondolattól, hogy jövője nem lesz méltatlan nevéhez.

Két telet töltött Berlinben, a *Rauch* befolyása alatt; de egyúttal mint egyetemi hallgató is, tanúlva természettant *Magnustól;* vegytant *Mitscherlichtől;* gazdasági vegytant *Lindestől;* egyetemes történetet és vallástörténelmet *Bunsentől;* hallgatta *Richter* összehasonlító geográfiai előadásait is, aki hazánkról is szólván, egyebek között azt a furcsaságot hirdeté a Hegyaljáról, hogy az itt található szőlők legfőbb birtokosa az *orosz cár.* A volt nemzetőr és miniszteri titkár hazafisága nem tűrhette el ezt a tudós-hazugságot s az ő érdeme, hogy a Richter geográfiájában kiszabadúltak szőlőink az orosz cár kezei közűl. Itt voltak vele egyidejűleg unokatestvérén kívűl a *Tisza* és *Teleky*-testvérek; egész kis magyar telep, jó barátságban és versenymunkában a tetszhalott Magyarország jövendőjeért.

Berlinből hosszabb tanúlmány-útra indúlt; bejárva Anglia-, Irland-, Belgium-, Hollandia-, Helvécia-, Olasz- és Németország nevezetesebb helyeit. Tanúlni valót mindenütt talált; mindenütt azt tanúlta, hogy *Mátyás*

király halála óta az európai művelt nemzetek által majdnem utólérhetlenűl megelőztetének. Ez a fájdalmas tudat azonban csak ösztön volt neki arra, hogy odaálljon a nemzet napszámosai közé.

Dehát hová és mivégre, mikor sehol semmi életjelenség ?! . . .

Amint 1852-ben hazaérkezett, édes atyja ott ült, kegyelemből, mint rab, Theresienstadtban, amelynek egyik kapuját épen a nagyapa, a tábornok készítteté. Az volt a bűne, hogy nem akarta kormányozni a letiport Magyarországot a kamarilla elvei szerint s ezért birtoka is confiscáltatott. Ily körűlmények között az ifjú szobrász kénytelen volt elállani önállósági terveitől s várni az időt, amely vágyait elvalahára megérleli. Közel ahoz a ponthoz, hogy maga is odavegyűljön a „csüggedt madarak" közé, épen jókor érkezett reá nézve az alsó-zempléni egyházak bizalma, akik őt 1856-ban tanácsbírói székkel tisztelték meg. A Noé hollója volt ez az olajággal, amely jelenté, hogy apad a víz.

Egyház és művészet, mint egyebütt, úgy hazánkban is századokon át segíték egymást a lelkek hódításában s ha újabb időkben általában s különösen nálunk, protestánsoknál vesztett is a művészet egyházias jelentőségéből: nem idegenedett el a kettő egymástól anynyira, hogy az egyház bizalma egy művészi kedélyre érdektelen maradhatna. De a hazai protestáns egyház pártolásra méltó volta nem is a művészethez való viszonyában, hanem hazafias missiójában gyökerezik s az a *Vay Miklós*, akit honfiúi érzések vezettek művészi tanúlmányaiban, nem tarthatta múzsája iránt való kegyeletlenségnek — nem különösen az uralkodó viszonyok között — megállani kissé a protestáns ügyek oltára körűl.

Horváth Mihály, a római katholikus főpap mondá, hogy 1843-ban *„a magyarság legerősebb eleme a helvét*

hitvallású két milliónyi népben feküdt"; mi csak azt tesszük hozzá, hogy ebben feküdt a nemzet jobbjainak reménysége az absolut idők borúi között is. A protestáns egyház nem tette le a maga lelki fegyvereit Világosnál; iskoláiban, templomaiban, tankönyveiben, énekeiben, imádságaiban mindenütt ott zengett a próféta szózata: *„Ne félj! felépíttetel még óh Izráel!"* Az a roppant sürgés-forgás, az a példátlan érdeklődés a protestáns gyűlések zöldasztalai körűl, épen az 50-es évek vége felé, azt jelenté, hogy az a biztató szózat hivőkre talált s hogy a nemzeti újraébredés épen ama zöldasztalok mellől, az autonomia védsáncai közűl remélyhető.

Dehát minek ismételjek mindenki által ismert történeteket épen itt és részben azok előtt, akiknek az a szép örökség jutott, hogy résztvehettek abban a szent küzdelemben, amelyet az ötvenes évek protestáns egyháza az egész haza üdveért folytatott?! .... Tény az, hogy nagyjaink odaállottak az iskolák és templomok kapuiba s nem eresztették be azokba a nemzetölő szellemet. Tény az is, hogy *ifj. báró Vay Miklós* frigyet kötvén az egyházzal, sorakozott egyszerre a legjobbak közé s mély pillantással a jövőbe, 1857-ben 1000 pengő frtot tett le a Sárospatakon felállítandó tanítóképezde alapjáúl. Ha nem alakíthatott, mint művész, hát alkotott, mint protestáns; nem szóval, de ténnyel hirdetve, hogy ő tisztában van a protestantismus feladatával s a protestáns népiskolák nemzeti hivatásával.

Ezután, mint aki alkalmas mezőt talált a munkálkodásra, egyre mélyebben foglalkozott a protestáns egyház égető kérdéseivel. 1858-ban már tollhoz is nyúlt, hogy a megkezdett irányban hasznunkra legyen. Élénk vita tárgyát képezé az újraébredt *„Prot. Egyházi és Iskolai Lap"* hasábjain: *miként kellene egyházunk anyagi nyomorúságán segíteni? Irinyi József, dr. Ballagi Mór,*

a szerkesztő,. *Tolcsvai Nagy Gedeon* s többen egyházi és világi jeleseink közűl, idegenkedvén a némelyek által célbavett államsegély elfogadásától, sürgették az önmegadóztatást és várakozással tekintének főurainkra s általában a birtokos osztályra. Ott volt e kérdés mögött, sőt össze volt forrva vele az a szép álom is, amelynek valósúlásától a 40-es évek elején *Kossuth, Székács, Török, gr. Zay* és mások olyan sokat tudtak reménylleni, *t. i. a két protestáns egyház egyesűlése*. Főuraink közűl nem sokat váratott magára *ifj. gr. Teleky Sándor*, egy a fönebb említett berlini magyarok közűl, s a nevezett lap 25. számában vállvetett munkára s a zászló kibontására lelkesíté tehetősbjeinket. De határozott indítványa a bajok orvoslására nem volt. Ezt a hiányt pótolta ki aztán *ifj. br. Vay Miklós! „Az egyház anyagi ügyeinek fedezése“* című cikkében, jobbanmondva felhívó szózatában, csodálkozva a sűrűn született szép tervek felett s nyíltan kimondva, hogy az áldozók száma csekély, s hangsúlyozva, hogy egyházunk jelen állapotában cél- és iránynélküli buzgósággal semmire sem megyünk: legott kijelöli a teendőket. *„Én* — írja ő — *az egyház anyagi ügyeinek fedezését ez átmeneti kor válságos perceiben oly sürgetősnek tartom, hogyha ez ügy mellett, mások példáját még továbbra is várva, bár csekély erővel föl nem lépek, magamat legalább hanyagsággal vádolhatnám. A szószaporítás itt szükségtelen, s ezért csak röviden fejezem ki magamat.“* És legott megajánlá minden hold földje után a krajcáros adót! Aztán — mintegy tanácsokat adva — így folytatá: *„Már csak így is tetemes részét fedezhetnénk egyházunk köztudomás szerint égető szükségeinek; mily szép eredményt mutathatnánk fel pedig akkor, ha magunkat ezen krajcáros fizetésre több éven át köteleznénk. Ezt pedig megbírhatjuk, csak akarjuk. Fordítsunk általában kellő figyelmet a már különben is fejlődő föld-*

művelésre; tartsuk szemeink előtt a cél magasztos voltát, s bizonyosan nélkülözhetővé fogjuk tenni magunkra nézve azon összegeket, melyekkel vallásunk szent ügyét támogatjuk.“

„Én részemről, megkezdve a holdankénti krajcáros adakozást, fekvőbirtokom után 66 pengő frtnyi összeget ez évben lefizetendek az egyházkerületemben állítandó adakozási pénztár alapjáúl s kötelezem magam ezen összeget tíz éven át rendesen fizetni. Ez arányban földbirtokos társaim összes adományozása 2.278,580 pengő frtnyi összegre menne. Kérdem: követendik-e sokan — vajha mindnyájan — igénytelen példámat? Reménylem igen, mert képzelhetlen, hogy mindazok, kik egyházmegyei s kerületi gyűléseinken oly hatalmasan szónokolnak, lapjainkban írnak, többfelé adományoznak, egyes alapítványokhoz segéllyel járúlnak, azt képzelnék, hogy az említettek által hitfelekezeti kötelességeiknek már teljesen megfeleltek!?“

„Sok, mi elég lehetett eddig“ — így végzi cikkét — *„nem kielégíthető most, egy oly időszak küszöbén, melyben talán újból kell teremtenüuk, hogy a fennálló régit megtarthassuk*[1]*.“*

Idéznem kelle e szavakat — mélyen tisztelt gyülekezet! — mert ezek akkor úgy hangzottak, mint egy új evangéliom; idéznem kelle, mert ma sem időszerűtlenek, s ami fő: bennök a boldogúlt nemes férfiúnak egész lelkülete nyilatkozik. Nagy szíve, hite, vallásossága, eszélyessége, ritka kötelességérzete, lakonikus modora, s ami sokakra nézve meglepő: az, hogy ő — a különben másfelé hivatott egyén — teljesen ismerte és helyesen ítélte meg egyházunk sorsát.

A szózat szétrepült, mint egy sebesen zúgó szélnek zendülése s jött egy földmivelő, egy cipész, egy orvos;

[1] Lásd: „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ 29. sz. 1858.

aztán jöttek egész egyházak s egyházmegyék; az *Ivánkák*, a *Podmaniczkyak* és sokan az ágostai és helvét hitvallásúak soraiból s már-már hinni lehetett, hogy az eszme diadalra jut . . . Hanem aztán csakhamar megjelent ezek nyomában az aggatolózás, a féltékenység, a dialektika, az autonomiával takarózó szűkkeblűség is . . . és . . . — kimondhatnók-e a legmélyebb fájdalom nélkül?! — *az eszme megbukott.* A szíveket és veséket vizsgáló Isten tudja csak, ha nem irígyelték-e meg az eszme ellenzői *ifj. br. Vay Miklóstól* azt a dicsőséget, hogy ő a hazai protestáns egyházak *Széchenyije* legyen!

Az indítványozó azonban nem érzé magát legyőzetve s híven önmagához, azzal került szónoklatokban hatalmas ellenfelei fölébe, hogy 10 éven át pontosan lefizette a sárospataki főiskola pénztárába a 66 pengő forintot; sőt ugyancsak 1858-ban a sárospataki ev. ref. egyházat is lekötelezte maga iránt, „*Kicsiségek*“ című angolból fordított művét a tervbe vett orgona alapjára ajánlva fel. Az 52 lapnyi mű, mintha csak a fordító szép lelke volna, kedélyes formában, bölcs utasításokkal szolgál arra, hogy *miként tehetnők egymásra nézve boldoggá a földi életet?* Megérdemelné ma is, hogy újra nyomatván, ott forogna — mint a boldogság kátéja — mindnyájunk asztalán.

* * *

Az ötvenes évek végén fordúló pont állott elő ismét a boldogúlt életében. A politikai láthatár szélén szivárvány mutatkozott; a költők dalolni próbáltak s a nemzeti szellem, a protestáns egyházak alkotmányos mozgalmai által is bátoríttatva, pezsdűlni indúlt; Bécsben az uralkodóház az engesztelődés húrjait pengeté s minden jel arra mutatott, hogy a nemzeti élet tavasza bekövetkezett.

Ifj. br. Vay Miklós lelkét is megérinté az édes fuvalom s tele szép reménnyel a kedvezően fejlődő

jövő iránt, Bécsbe költözött, hogy ott műtermet nyisson s művészetével — ha lehet, s tekintélyével, ha kell — cselekvőleg folyjon be az újraébredési időszak siettetésére. Nem világpolgárias hajlamok vitték a császárvárosba, hanem a művészetére nézve kedvező feltételek. Pest még ekkor távol állván attól, hogy egy magasabb igényekkel működő szobrász műtermét magába fogadhassa.

Vay tudta azt — épen mert *Vay* volt — hogy a hazának joga van követeléseket formálni gyermekeivel szemben, még ha azok művészek is, s hogy ő miként tisztelte a hazának eme felségjogát, elég csak művei során végigtekintenünk s csak annyit tudnunk róla, hogy műterme a magyarság egyik központja, ébredező tehetségek acélozó kohója[1] s a szegény és ügyefogyott művészek menedékháza volt. Ahányszor a nemzet szíve nagyot dobbant, az ő vésűje megérezte azt és visszaadta azt a hangot egy-egy mell- vagy emlékszoborban. Módja volt hozzá, hogy necsak hivatalos megrendelésekre, hanem lelke sugallatára is kezébe vegye a vésőt és megajándékozza nemzetét vagy egyházát vagy barátait, rangtársait s különösen a sárospataki főiskolát egy-egy alkotásával s ily módon hasson az ízlés és a nagyokat megillető tisztelet ébresztésére. Valóban, *ifj. br. Vay Miklós* műterme egyedűl áll a műtermek történetében s a művész nemes lelke varázsolta azt ilyen egyedűlivé.

20 éven át működött Bécsben, szinte lázas tevékenységgel s csak akkor engedve magának pihenést, mikor a család, vagy a protestáns egyház, vagy a közhaza érdekei parancsoltak vele; mert ezek szavát, mint ezelőtt, úgy e 20 év alatt is mindenkor parancsnak vevé.

Az 1860—61-ik évet már majdnem egészen műtermétől távol töltötte el. Ott volt a *császári nyílt parancs* visszavételét kérelmező nagyjaink között; jelen volt e

[1] Izsó és Huszár is dolgoztak műtermében s az ő befolyására nyertek a cultusminisztériumtól államsegélyt.

főiskola háromszázados örömünnepén, amelynek fényét Lorándffy Zsuzsánnája is emelé. Ott működött, mint cancellári titkár, édes atyja oldalán, amíg állásukat a haza javára együttesen viselheték. 1861. év szeptember 10-én pedig elfogadta az alsózempléni egyházmegye gondnoki székét s ült abban 25 évig, nem engedvén magát senki által megelőzni a hűségben és áldozatokban.

1862-től egész szenvedéllyel feküdt művészetének, s ő is, mint mesterei, a közkívánalmaknak hódolva, kiválóan mell- és emlékszobrok alkotásával foglalkozott s irodalmi és politikai életünk legkiválóbb alakjai egymásután kerültek ki vésője alól. Erzsébet királyné, Bethlen Gábor, Verbőczi István, gr. Batthyány Lajos, gr. Dessewffy Emil, gr. Széchenyi István, gr. Zichy Edmund, gr. Lónyay Menyhért, gr. Andrássy Gyula, br. Eötvös József, gr. Mikó Imre,[1] br. Barkóczy, Deák Ferenc, Tisza Kálmán, Comenius Ámos, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor, Erdélyi János, a Horváth testvérek emlékszobra Sárospatakon, részint márvány-, részint gipsz- és bronzalakokban, mell- és álló képekben, a haza különböző pontjaira, köz- és magánépületeibe széthelyezve; továbbá a bécsi fegyvertárban, a fejedelem megbízása folytán mintázott *Zrinyi Miklós, Pálffy Miklós* és *Kray Jakab* hős alakjai s a *Gr. Andrássy Manó* palotáját diszítő *Rákász leány* nevű nymphája, amely a bécsi világkiállításon jutalomra érdemesíttetett . . . ezek és mások mind beszélő bizonyságai a művész ernyedetlen buzgalmának és tehetségének.

Szakértelem dolga e szobrokat műbecsök szerint méltányolni s *ifj. br. Vay Miklós* helyét a hazai szobrászat történetében meghatározni; nekem elég csak annyit

[1] Gr. Mikó szobra volt a boldogúltnak utolsó műve, melyet a Kolozsvári Muzeum számára mintázott s Budapesten öntetett. A szobor még nincs felállítva.

említenem, hogy a boldogultnak sikerült a hazai szobrászat egy pár nevezetes torzalakját[1] az ábrázolt egyén érdemeihez méltó emlékkel cserélni ki s művészi nevét itthon és túl a haza határain ismeretessé tenni.

Még derekán volt a szép pályának, mikor a királyi felség a Lipót-rend kiskeresztjével díszíté fel[2] s a királynő márvány mellszobráért — mely a király dolgozószobáját díszíti ma is — drága ruhaékszerekkel ajándékozta meg.

Fényes elismerés kétségtelenűl! De művésznek — mint a boldogúlt vala — kinek lelke egy nemzet jobbjainak elismerését szomjazá, nagysága mellett is kevés volt az a boldogságra. Be kell vallanunk, hogy *ifj. br. Vay Miklós* 1880-ban, 20 évi roppant kitartó munka után, csalódva hagyta el Bécset, hogy itthon reáborúljon édes anyjának ravatalára.

A *Széchenyi*, *Eötvös* és *Deák-szobor* pályázatok eredménye[3] s a hazai sajtónak iránta tanúsított következetes hidegsége volt az, ami egyre melyebben sérté művészi önérzetét s növelé szívén a gyógyíthatatlan sebeket.

Van valami végzetes — mélyen tisztelt gyülekezet! — a boldogúlt férfiú csalódásában!! Ő, aki elodázott magától annyi kínálkozó dicsőséget; el a múzeumi direktorságot, a tábla-báróságot[4] s lemondott a családi

[1] Ilyen volt pld. *Züllichtől* a Kisfaludy-szobor Balaton-Füreden.

[2] E kitüntetést a boldogúlt főleg a *Vörösmarty* pályanyertes szobrával s a bécsi ércöntöde igazgatása körül tanúsított sikereivel érdemelte ki. *Fernkorn* után ő volt az öntöde igazgatója.

[3] A *Széchenyi*-szobor pályázaton 4 mintával vett részt. Ambiciója volt, hogy a „legnagyobb magyar“ szobrát ő, az első főrangú szobrász alkossa meg. Az Eötvös-szobor pályázatra egyenesen felszólíttatott.

[4] A provisorium alatt gr. Pálffy Mór, királyi helytartó Kubinyi Ágoston halála után őt kínálta meg a múzeum igazgató-

élet örömeiről is, csakhogy egész lélekkel művészetének élhessen ... íme jutalmúl mellőzöttnek érezé magát!!

Azt hitte, hogy midőn ő — letéve koronája jogairól és előnyeiről — a jövőbe vetett reménnyel, a társadalmi osztályok teljes egybeolvadásának *előképe gyanánt,* beáll a munka emberei közé és a hazai szobrászat becsületeért feláldozza ereje javát ... azt hitte — mondom — hogy az uralomra hívatott demokratismus megérti az ő célzatait és nem lesz féltékeny vele szemben a munka hasznáért és dicsőségeért! ... De csalódott és újra csalódott!!

Letette tehát a vésűt s lelkén ama folytonosan nyomakodó teherrel, átvette 1880-ban a családi vagyon igazgatását s odaállott roskadozó édes atyja mellé, hogy ez, az istentől elébeírt rendeltetésnek annál teljesebben megfelelhessen. Akik tanúi lehettek valaha ennek a mesés gyermeki vonzalomnak és hűségnek, csak azoknak lehet halvány fogalmuk ifj. Vay Miklós br. felséges szívéről és példaadó kötelességszeretetéről.

1880-ban édes anyja nevére a főiskolai tápintézetben 2000 frtos alapítványt tett; az ifjúsági kórház belső felszerelésére pedig 300 s a szépészeti múzeumra 200 frtot adományozott. Másokon akart könnyiteni, hogyha már maga boldog nem lehetett.

A sok keserű csalódás után azonban neki is juttatott a Gondviselés egy igazi ünnepnapot! Azt értem, amelyen a debreceni zsinat a domesztika eszméjét, a boldogúltnak ezt a régi édes álmát megvalósította. Több, mint két évtized után, de a mag végre is kikelt és tanúbizonyságot tett a magvető mellett, aki legott 5000 frttal segíté elő a csemete növekedését. Ilyen szebb napja

ságával; gr. Andrássy György országbíró pedig szinte kényszeríté a tábla-báróság elfogadására; de ő mindkettőt visszautasítá. Amazt szerénységből inkább; emezt pedig hazafiságból.

volt az is, amelyen az újraszervezett főrendiház tagjáúl egyhangúlag megválasztatott.

1882-ben, midőn e főiskola igazgatása átalakúlt, a tiszáninneni egyházkerűlet bizalma őt az igazgatótanácsnak egyik tagjává, 1884-ben pedig, a *Hegedűs László* halála után, a főiskola algondnokává emelte. Ő, az aristokrata, aki szívén a demokratismus sebeit hordozá, percig sem habozott odalépni a kötelességek asztalához. Még fülünkbe csengenek nyájas szavai, amikkel magát *„a jeles bizalmi állásra“* elkötelezé; látjuk — itt e szent helyen — magunk előtt, amint ígéretet tesz, hogy *a főiskola anyagi alapjának öregbítésére és megszilárdítására minden lehetőt elkövetni férfiúi kötelességének ismeri;* látjuk még most is, mintha csak itt járna közöttünk, széthordozva sas-szemeit a Vay nevet örökítő szent falak között, mintha javítani valót keresne; mintha csak ősei örökét féltené az idő kezétől. Látjuk még ma is, amint tantermeinkben egy psycholog érdeklődésével figyeli a „szegények iskolájának“ gyermekeit, majd odaül a számok és számoltató könyvek fölébe . . . nem volt-e jogunk, hogy vele való viszonyunkban magunkat boldogoknak valljuk; nem volt-e jogunk, hogy e viszonyt hosszúnak kívánjuk?!

És — fájdalom — ez a viszony a folyó év január havának 28-ikán megszakadt; megszakította a halál. A tiszáninneni egyházkerűlet és a sárospataki főiskola talán nem sérté meg e nemes szellemet soha! Ha igen — amit mi nem tudunk — én mindkettő nevében bocsánatot kérek az elköltözött szellemétől.

* * *

Most már ott nyugszik az egyháznak és hazának ez a hű fia, a művészetnek felkentje, imádásig szeretett édes anyja s nagyanyja közelében, akik repűlni taníták. Ott a nagy ősök hamvai között, a zsolcai családi sír-

boltban, amely nekünk már eddig is egész Pantheon és — talán, amit az élet megtagadott tőle — feltalálta a boldogságot!!

Óh, vajha sokan s gyakran elzarándokolnának e Pantheonhoz ama protestáns nagyjaink közűl, akik nevüknél s állásuknál fogva hivatva vannak alakítólag hatni egyházunk s iskoláink jövendőjére s tanúlnának ott hitet, szeretetet a protestantismus és ennek missiója iránt!

Óh, vajha elmennénk oda mi is gyakran, a hála és tisztelet koszorúival, elvivén magunkkal azokat is, akiké a jövő, hogy rámutassunk az ott nyugvó porokra, mondván: Az Úr küld időnként prófétákat, ne féljetek! Hallgassátok őket!

Legyen, óh legyen örök áldás a zsolcai sírboltban nyugvó porokon s ifj. br. Vay Miklós emlékezetén!!

JEGYZET: A tiszáninneni egyházkerület és a sárospataki főiskola által 1886. június 27. napján tartott emlékünnepen olvasta fel a szerző a főiskola imatermében.

TERHES BARNABÁS.

1837—1886.

Lelkünkön keresztűl zúg a fájdalom viharja, s könyező szemeinket ég felé emelve, irtóztátó teher kimondanunk, hogy *Terhes Barnabas* 1886. május hó 27-én, közel két heti kínos szenvedés után, estvéli 8 és fél órakor meghalt.

Hű neje, míg testi ereje s anyai boldog állapota engedte, ott virrasztott, ott vívódott a páratlan férj és jó apa betegágya mellett; azután ágybaroskadt ő is; de az összetört apai szívet megkímélte isten legalább attól a rettenetes tudattól, hogy újszülött fiúgyermeke megelőzte őt a halálban.

Két halottat siratni s a beteg édes anya felgyógyúlásáért imádkozni . . . ez a sors jutott osztályrészűl azoknak, akik *Terhes Barnabás* immár kihűlt szívéhez közel állanak.

Az édes anya férje bajának enyhűlésében vetet hitével csittitgatja még zajongó kínjait; a harangok némasága reménységet hazudik a beteg feleség füleibe; rokonok, barátnők kendőzött arccal, biztató hírekkel altatgatják a hányatott lélek balsejtelmeit, s mire e jó nő, három szép gyermek édes anyja, megismeri helyzetének borzadalmait, akkorra már *Terhes Barnabás* porai ott pihennek az ő korán elsietett gyermekei között.

Sárospatakon nincs igazán érző lény, aki erös rázkódás nélkül állana meg ez összetépett családi fészek romjai előtt.

A boldogúlt úgy szerette az életet! Orvosait, barátait, rokonait esengve kérte, hogy ne engedjék még meghalni, hiszen neki még kötelességei vannak! . . . Szerető nő, szépen serdűlő gyermekek, jó rokonok és barátok és szép hivatás mellett kinek ne volna elviselhetetlen a temető; még ha abban kedvesei porladoznak is?! De a halál erősebb volt, mint a szeretet; hatalmasabb, mint az imádság rimánkodó szava.

Olyan élni való volt pedig! Szíve — arany-kedélyének örök derűje alatt — kiforrta a neki is bőven kijutott sebeket s az új örömek és új remények, mikkel a Gondviselés kegyelme felkeresé, nem engedték megfogyatkozni lelkének ruganyosságát. Szellemének szikráitól lángot fogott nem egyszer az egész tiszáninneni egyházkerület képviselete s ha voltak és vannak, akik inkább ki tudták vívni maguk számára a tisztelő elismerést, de olyan alig akadt rajta kívül, akihez a tiszáninneni egyházkerület lelkészi karából többen és őszintébben vonzódtak volna.

Az egykori híres rimaszombati papnak, *Terhes Samuelnek* elsőszülött fia és szellemi örököse is lévén, szerette és művelte a dalt, s mig mások komorkodtak a jelennek kis és nagy bajai miatt, ő rendszerint a verőfényes pontokat kereste; szivárvány szeretett és és tudott lenni a borúlatok között.

Magas műveltsége, széles nyelvismerete mellett csupán tőle függött, hogy babérokat szerezzen homlokára; de ő nem csodáltatni, hanem szerettetni kívánt; a hódolat füstölgő tömjéne helyett örömest kereste a rokoni és baráti szeretet hamisítatlan levegőjét.

E vonzalmas tulajdonai miatt egyik kedvence volt a tiszáninneni egyházkerűletnek, közelebbről pedig az alsózempléni egyházmegyének, amelynek egyik fényes őrhelyére még ifjú korában elhívatott.

1868-ban lépett be a *Hegedűs László* örökébe

a sárospataki ev. ref. egyháznak sok szem által ellenőrzött kathedrájába. Az egyházmegye hamar észrevette szép tehetségeit s elébb jegyzővé, később tanácsbíróvá emelte s mint ilyet, majdnem minden fontosabb kiküldetésben nagy bizalommal használta meg. Pontos, kimerítő jegyzőkönyvei s küldöttségi munkálatai, méginkább pedig kedélyes alkalmi költeményei egyre szélesebb körben szereztek nevének ismeretséget, úgy, hogy nagyob egyházi és iskolai ünnepélyeken szinte követelővé fokozódott vele és múzsájával szemben a közhangulat s ő rendszerint készen volt annak kielégítésére. Jelölt volt az egyházkerületi al- és főjegyzőségre; póttagja volt a kerület zsinati képviseletének; rendes tagja az egyetemes tanügyi bizottságnak s a sárospataki főiskola igazgató-tanácsának s ennek egyszersmind fáradhatatlan jegyzője is. Mikor a zsinati szervezet alapján a kerületi tanácsbirói hivatal is felállíttatott, a tiszáninneni egyházak bizodalma *Terhes Barnabást* is sietett ez új tisztességgel felruházni.

Talán jobb lett volna, ha múzsája és nyelvbúvárlatai körében marad, ahelyett, hogy — a bizalomnak engedve — jegyzőkönyvek, bizottsági vélemények fogalmazásával forgácsolja el magasabbra hivatott talentumait s hű akarván lenni, még egészsége árán is kedélyéhez nem illő terhek által nyügöztetik!!

Folyó hó 16-án is — testében az öldöklő angyal nyilaival — hűségesen megjelent az igazgató-tanács egyik albizottságának ülésében, mint jegyző; nehány nappal előbb pedig végigülte a VIII-ik osztály vizsgáit, mint vizsgálóbiró; amire nagy tanúltságánál fogva bensőképen is hivatva volt.

A vége felé siető iskolai év elején a sárospataki akadémiai tanári kar is igénybe akarta venni a boldogúltnak szép tehetségeit, felkérvén őt, hogy az akadémiai ifjak előtt a francia nyelv titkait nyitogatná. De e

kitüntetés elől szerényen kitért; holott pedig ismerői jól tudták róla, hogy munkássága megtermette volna a kívánt gyümölcsöket.

Azok közé tartozott, akik kevesebbnek látszanak, mint valódi értékök; akik nem keresik a bizalmat és kitüntetést, de a bizalom keresi fel őket; akik — mint a bércek — titkos kincseket rejtenek kebelökben s nem kínálgatják azt a kufár világnak, sőt fukarkodnak vele.

A pásztorát vesztett egyház s a sujtolt család közös gyászjelentésben tudatja a közös veszteséget; a tanári kar koszorút tűz elöljárójának koporsójára; mi — a fájdalom első nyomása alatt — e szerény ciprus-lombbal áldozunk a volt munkatárs és barát emlékének.

IVÁNKA SÁMUEL.

1826—1886.

Izmai mint az acél; hangja akár a mennydörgés szózata... így ismertük és így csodáltuk őt, csaknem 25 éven át. Mikor a templomban túlharsogta az orgona hatalmas zengését, vagy végighömpölygött ajkairól a gyászének a ház-sorok között, megrázva az ablakokat és felriasztva az embereket, mint akár a végítélet trombitája... ilyenkor szinte hajlandók valánk elhinni neki, amit oly sokszor jelentős mosollyal ismételgetett, hogy csakugyan „kiénekel mindnyájunkat."

Vidám baráti körben — lelkének emez éltető levegőjében — nem egyszer tőn tréfás fogadást; sőt írt alá kötvényszerű iratokat, amelyekkel magának hosszú időt jósolt. Pusztíthatatlannak vélvén erejét, előbb mint ének- és zenetanár, a közönséges szervezetet meghaladó roppant számú tanórákon; mint író, éneküggyünk reformálásában, egymást sűrűn követő szakműveivel, értekezéseivel; később, mint a sárospataki ref. egyház kántora is a gyakori temetéseken; mint barát, a szeretetben és önfeláldozásban — *„tékozolta híven életét."*

Úgy élt s úgy munkálkodott, mint akinek csak nyernie lehet s ereje biztosítva van az idő és sors hatalma ellen; mint akinek szerződéses szolgája a halál. És ímé, egyszer csak látjuk, látnunk kelle, hogy az „acél-ember" kezd megcsendesedni; izmai elvesztik ruganyosságukat; bizakodó hangjába belevegyűl a csalódás és lemondás keserű sóhaja.

A boldogúlt úgy szerette az életet! Orvosait, barátait, rokonait esengve kérte, hogy ne engedjék még meghalni, hiszen neki még kötelességei vannak! . . . Szerető nő, szépen serdűlő gyermekek, jó rokonok és barátok és szép hivatás mellett kinek ne volna elviselhetetlen a temető; még ha abban kedvesei porladoznak is?! De a halál erősebb volt, mint a szeretet; hatalmasabb, mint az imádság rimánkodó szava.

Olyan élni való volt pedig! Szíve — arany-kedélyének örök derűje alatt — kiforrta a neki is bőven kijutott sebeket s az új örömek és új remények, mikkel a Gondviselés kegyelme felkeresé, nem engedték megfogyatkozni lelkének ruganyosságát. Szellemének szikráitól lángot fogott nem egyszer az egész tiszáninneni egyházkerület. képviselete s ha voltak és vannak, akik inkább ki tudták vívni maguk számára a tisztelő elismerést, de olyan alig akadt rajta kívül, akihez a tiszáninneni egyházkerület lelkészi karából többen és őszintébben vonzódtak volna.

Az egykori híres rimaszombati papnak, *Terhes Samuelnek* elsőszülött fia és szellemi örököse is lévén, szerette és művelte a dalt, s míg mások komorkodtak a jelennek kis és nagy bajai miatt, ő rendszerint a verőfényes pontokat kereste; szivárvány szeretett és és tudott lenni a borúlatok között.

Magas műveltsége, széles nyelvismerete mellett csupán tőle függött, hogy babérokat szerezzen homlokára; de ő nem csodáltatni, hanem szerettetni kívánt; a hódolat füstölgő tömjéne helyett örömest kereste a rokoni és baráti szeretet hamisítatlan levegőjét.

E vonzalmas tulajdonai miatt egyik kedvence volt a tiszáninneni egyházkerületnek, közelebbről pedig az alsózempléni egyházmegyének, amelynek egyik fényes őrhelyére még ifjú korában elhívatott.

1868-ban lépett be a *Hegedűs László* örökébe

a sárospataki ev. ref. egyháznak sok szem által ellenőrzött kathedrájába. Az egyházmegye hamar észrevette szép tehetségeit s elébb jegyzővé, később tanácsbíróvá emelte s mint ilyet, majdnem minden fontosabb kiküldetésben nagy bizalommal használta meg. Pontos, kimerítő jegyzőkönyvei s küldöttségi munkálatai, méginkább pedig kedélyes alkalmi költeményei egyre szélesebb körben szereztek nevének ismeretséget, úgy, hogy nagyob egyházi és iskolai ünnepélyeken szinte követelővé fokozódott vele és múzsájával szemben a közhangulat s ő rendszerint készen volt annak kielégítésére. Jelölt volt az egyházkerületi al- és főjegyzőségre; póttagja volt a kerület zsinati képviseletének; rendes tagja az egyetemes tanügyi bizottságnak s a sárospataki főiskola igazgató-tanácsának s ennek egyszersmind fáradhatatlan jegyzője is. Mikor a zsinati szervezet alapján a kerületi tanácsbirói hivatal is felállíttatott, a tiszáninneni egyházak bizodalma *Terhes Barnabást* is sietett ez új tisztességgel felruházni.

Talán jobb lett volna, ha múzsája és nyelvbúvárlatai körében marad, ahelyett, hogy — a bizalomnak engedve — jegyzőkönyvek, bizottsági vélemények fogalmazásával forgácsolja el magasabbra hivatott talentumait s hű akarván lenni, még egészsége árán is kedélyéhez nem illő terhek által nyügöztetik!!

Folyó hó 16-án is — testében az öldöklő angyal nyilaival — hűségesen megjelent az igazgató-tanács egyik albizottságának ülésében, mint jegyző; nehány nappal előbb pedig végigülte a VIII-ik osztály vizsgáit, mint vizsgálóbiró; amire nagy tanúltságánál fogva bensőképen is hivatva volt.

A vége felé siető iskolai év elején a sárospataki akadémiai tanári kar is igénybe akarta venni a boldogúltnak szép tehetségeit, felkérvén őt, hogy az akadémiai ifjak előtt a francia nyelv titkait nyitogatná. De e

kitüntetés elől szerényen kitért; holott pedig ismerői jól tudták róla, hogy munkássága megtermette volna a kívánt gyümölcsöket.

Azok közé tartozott, akik kevesebbnek látszanak, mint valódi értékök; akik nem keresik a bizalmat és kitüntetést, de a bizalom keresi fel őket; akik — mint a bércek — titkos kincseket rejtenek kebelökben s nem kínálgatják azt a kufár világnak, sőt fukarkodnak vele.

A pásztorát vesztett egyház s a sujtolt család közös gyászjelentésben tudatja a közös veszteséget; a tanári kar koszorút tűz előljárójának koporsójára; mi — a fájdalom első nyomása alatt — e szerény cipruslombbal áldozunk a volt munkatárs és barát emlékének.

IVÁNKA SÁMUEL.

1826—1886.

Izmai mint az acél; hangja akár a mennydörgés szózata... így ismertük és így csodáltuk őt, csaknem 25 éven át. Mikor a templomban túlharsogta az orgona hatalmas zengését, vagy végighömpölygött ajkairól a gyászének a ház-sorok között, megrázva az ablakokat és felriasztva az embereket, mint akár a végítélet trombítája... ilyenkor szinte hajlandók valánk elhinni neki, amit oly sokszor jelentős mosollyal ismételgetett, hogy csakugyan „kiénekel míndnyájunkat.“

Vidám baráti körben — lelkének emez éltető levegőjében — nem egyszer tőn tréfás fogadást; sőt írt alá kötvényszerű iratokat, amelyekkel magának hosszú időt jósolt. Pusztíthatatlannak vélvén erejét, előbb mint ének- és zenetanár, a közönséges szervezetet meghaladó roppant számú tanórákon; mint író, énekügyünk reformálásában, egymást sűrűn követő szakműveivel, értekezéseivel; később, mint a sárospataki ref. egyház kántora is a gyakori temetéseken; mint barát, a szeretetben és önfeláldozásban — *„tékozolta híven életét.“*

Úgy élt s úgy munkálkodott, mint akinek csak nyernie lehet s ereje biztosítva van az idő és sors hatalma ellen; mint akinek szerződéses szolgája a halál. És ímé, egyszer csak látjuk, látnunk kelle, hogy az „acél-ember“ kezd megcsendesedni; izmai elvesztik ruganyosságukat; bizakodó hangjába belevegyül a csalódás és lemondás keserű sóhaja.

A világgal szemben még csak megállott volna egyenesen; de szíve volt nehéz, ez háborgott a sorsnak beléhullatott mennyköveitől; ezen keresztűl lopózkodott testébe az enyészet pusztító férge.

Azt még csak el tudta viselni — bár nem zúgolódás nélkűl, — hogy reformtörekvéseinek nincsenek elegendő pártfogói; bírta türelemmel és áldozattal sokáig, hogy szakműveinek maga legyen legfőbb mecaenasa; de szép reményekre jogosító gyermekeinek egymásután következő kidőlését, lassú, kínos kimúlását... oh, ezt az „acél-ember" sem bírhatta sokáig leroskadás nélkűl!

Tele volt már teste-lelke tövisekkel, midőn — pár hóval ezelőtt — legidősbb fiának halálhíre gyógyíthatatlan sebet ütött különben is beteg szívén. Akinek védszárnyai alatt reménylett egykor megpihenni, ímé, az is itt hagyta, az is elköltözött előtte, hogy megkönnyítse neki, ha már nem az életet, legalább a halált.

Ez időtől kezdve gyorsan hanyatlott; megsárgúlt, megaszott, mint a dérütött levél és kívánt szabadúlni a földi élet kötelékei közűl. „*Igen szenvedek,*" susogá barátainak és szerető gonddal ápoló feleségének; akik titkon imádkoztak aztán, nem a gyógyúlásért — mihez úgy sem volt remény — hanem azért, hogy teljék be mielőbb a szenvedések tüzében megemésztett ember végső óhaja. Imádkoztunk sokan, imádkozott a gyülekezet véne-ifja, s midőn folyó hó 15-én délután az enyészet angyala lezárta a szenvedő Jób szemeit: egy sóhaj szállt el a levegőben, a költőnek ama sóhaja:

„Halál! kit a szív most fél, majd remél...
Légy áldva, hogy e házhoz eljövél!"

A boldogúlt született 1826-ban *Belényesen,* Biharmegyében, iparos szülőktől. Itt kezdte, majd *Kisújszálláson* s végre *Debrecenben* folytatta és végezte iskoláit.

A szegénység már 1843-ban, mielőtt akadémiai pályára léphetett volna, kiűzé a debreceni collegiumból, honnan *Füzesgyarmatra* (Békésm.) ment tanítónak s itt működött két esztendeig. Zenei tehetsége s roppant terjedelmű hangja csakhamar egész nagy vidéken tették ismeretessé, úgy, hogy az egyházak szinte egymás kezéből kapkodták ki a fiatal kántort. 1845-ben *Torda*, 1848-ban *Bihar*, 1850-ben *Gyoma*, 1854-ben pedig a csongrádi *Szentes* nyerték meg orgonistájokúl. És a pálya, amelyre szegénység által hajtaték, egyre vonzalmasabbá vált az ifjú előtt s ezen reménylvén magának szebb jövendőt, csakhamar egész szenvedéllyel feküdt a zene mélyebb tanúlmányozására s mindamaz ismeretek megszerzésére, amelyekben szegénysége által meggátoltaték. Csakhamar tisztán állott előtte életének célja. Látta ugyanis énekügyünk alantas sorsát s énekeinkben is a temérdek fogyatkozást s a külföld éneküygét is ismerve, tudta: merre kellene e téren megmozdúlnunk, hogy istenitiszteletünkben az éneknek és éneklésnek hathatósabb szerepe legyen. Odáig művelé magát, hogy erőt s bátorságot érze magában nyilvánosan is fellépni eszméivel, s különösen 1858-tól kezdve, midőn egyházi életünkben bizonyos jótékony fuvalom ismét ébredésre serkenté a hivatottakat, — gyakran találkozunk nevével úgy a „Prot. Egyházi és Isk. Lap"-ban, mint a „Sárospataki Füzetek"-ben.

Erdélyi János, aki maga is lelkes híve volt énekügyünk reformálásának, s szerette a tehetségeket megbecsülni, ráveté szemét Szentes orgonistájára s talán nem is épen erőszakoskodás nélkűl, Hegedűssel együtt úgy vezették a sárospataki főiskola sorsát, hogy ebben az ének- és zenetanári állomás megüresedett s a róm. kath. vallású és német eredetű és nyelvű *Krisch* helyét 1868-ban *Ivánka Sámuel* foglalta el.

Szép reményekkel jött — mint maga beszélé —

Sárospatakra. *Erdélyi* úgy édesgette őt ide, mint ahol a reformációra alkalmas talaj és anyag kínálkozik s alighogy betette lábát a főiskolába, egész lelkesedéssel fogott hozzá az öröklött fogyatkozások kiirtásához. Hadat üzent a kántori sajátosságoknak, a vontatott éneklésnek, a szók hibás kiejtésének s bizony sokan emlékszünk még rá, hogy elfogta szívünket a félelem, mikor ez a roppant hangú reformátor közzénk kiáltott és gyarlóságainkra olyan ellenmondást nem tűrő, parancsoló hangon figyelmeztetett. Emlékszünk arra is: miként birkózott jó *Kőrössy* bátyánkkal a városi templomban, ahol nem egy istenitisztelet veszett kárba a múlt és jövő énekeseinek egymással való viaskodása miatt; tudjuk: miként tanúlt a nagy és kis diák, a tanítóképezdei növendék; miként rendeltettek be Sárospatakra a vidékek tanítói, hogy itt útmutatást nyerhessenek; tudjuk: mennyit írt, mennyit fáradt, mennyit zúgolódott, mennyit áldozott műveinek kinyomatására, hogy a mult felett diadalt ülhessen; hogy fáradozásának gyümölcseit még maga is élvezhesse.

Azt, amit *Erdélyi* ígért, részben csakugyan feltalálta. Sárospatakon az anyag jó, idomítható volt; az elöljáróság lehetőleg elősegíté az énekügy reformálását s *Ivánka* megérte azt, — amit sok reformátori hajlamú férfiútól megtagad a sors, — hogy látta kikelni, nőni és kalászba szökkenni a magot; megérte, hogy az énekügy a tiszáninneni kerületben a régi kerékvágásból kiemeltetett; énekkarok alakúltak, orgonák állíttattak, amelyek nagyban elősegiték éneklés által való imádkozásunk bensőségesebbé tételét.

De azt, hogy itt reá anyagilag is jó sors várakozik, nem érte meg, pedig ezzel is kecsegtették; sőt ha őt magát kérdeznők a kivívott eredmény felől, ő azzal sem volna megelégedve. 40 évig élt egy eszmének; nem csoda, ha úgy megszerette azt, hogy elfogúlttá lett miatta az emberek iránt s szinte követelni volt hajlandó, hogy

mindenki megértse őt s eszméjeért mindenki — mint ő — kész legyen áldozatokkal is lelkesedni. Mikor egymásután született művei nem találtak elég vevőre, ő zúgolódóvá lett s magát csalódottnak, félreértettnek képzelé. Úgy volt meggyőződve, hogy műveinek elterjedése nélkűl bizonytalanná van téve az éneküggy sorsa s az emberek hidegségétől féltette a reform jövőjét. Nem a pénzt szomjazá, mert hiszen a szíve tele volt emberszeretettel s a Mammont csak nevéről ismeré; hanem aggódott a saját eszméinek bekövetkezhető bukása miatt. És ezt tudva, megbocsáthatjuk neki gyakori békételenkedéseit.

Kis énektár 1861.; *Énekészi vezérkönyv* 1863.; *Vezérkönyv és Partitura* 1867.; *Karénektár* 1868.; *Temetési énektár* 1869.; *Elméleti és gyakorlati énekiskola* 1870.; *Egyházi énektár* 1871.; *Szemle a ref. énekeskönyv felett* 1877.; *Néphymnus* a főiskolai énekkar 100 éves jubileumára 1882.; *Óramutató* 1883. című önállóan megjelent művei nemcsak munkaképességének, hanem tehetségének is fényesen tanúskodó jelei. Ezeken kívűl munkatársa volt hosszú ideig a *„Protestáns Egyházi és Isk. Lapok"-nak,* a *Révész „Figyelmező"-jének, Czelder „Figyelő"-jének,* utóbb a *„Sárospataki Lapok"-nak,* amelyben kivált az *Új énekeskönyv* útját egyengeté nagy buzgósággal. Régebben a *„Prot. Népiskolai Közlöny"-ben,* a *„Zenészeti Lapok"-ban,* s a *„Vasárnap"-ban* is dolgozott. Emellett terveket írt a gimnáziumi éneküggy reformjához s többféle kézikönyvet hagyott kéziratban, amelyek a népiskolai énektanításhoz fogtak volna segédeszközűl szolgálni, ha kiadásuk elé oda nem állanak a részvétlenség és a szegénység paizsos férfiai.

Nem vagyunk szakférfiak, hogy a boldogúlt működésének értékét érdemileg méltányoljuk; de tisztelettel kell meghajolnunk tehetsége és kitartása előtt s az általunk is megítélhető érdemei felett áttekintve, áldanunk kell a Gondviselést, hogy beoltá *Ivánka* lelkébe az ének-

ügy szerelmét s erős testbe erős lelket adott neki az előítéletekkel való hosszú küzdelemhez.

A sárospataki főiskola, amelynek a boldogúlt 1884-től már nyugalmazott tanára; a sárospataki ev. ref. egyház, melynek 1870-től elébb kisegítő, majd rendszeresített kántora volt s a tiszáninneni egyházkerület, amelynek ő szerzé azt az elismerést, hogy ebben — mint az 1883-iki tanügyi bizottságban mondatott — az ének-ügy szinte eszményi magaslaton áll s a sok jóbarát, akik lelke derűjét és melegét gyakran érezék, bizonyára szívesen és a veszteség teljes érzetében rebegnek velünk együtt áldást a kiszenvedett férfiú poraira, akinek koporsóját egy megtépett család könyei öntözik.

Örök béke védje síri álmait!

DÓKUS GYULA BEIGTATÁSAKOR.

1887.

Mig a sárospataki főiskola sorsa felett a nagy alapítók gondja virrasztott s fejedelmi lények, mint Lorándffy Zsuzsánna, az anya-madár szerelmével és a száz-szemű gazda figyelmével vigyáztak ennek anyagi és szellemi boldogúlására: addig a nagyközönségnek alig volt egyéb tenni valója ez intézet iránt, mint lelkesedni a patrónusok tényei felett és felhasználni az ő bőkezűségök által tökéletesebbé tett intézet szellemi javait.

Bárkik teljesiték is a patrónusok akaratát, azok minden érdeme és dicsősége a rendelkező nagyságát emelé a közönség szemében.

A demokratikus hajlamú fejedelemasszony, aki férjével együtt a sárospataki tanintézetnek egyetemi rangra való emeléséről álmodozott, mintha nagy lelke megérezte volna a jövőt, engedett *Comenius* tanácsának s megkezdte a főiskolai felügyelet rendszeresítését, odaállítván az intézet élére saját udvari tanácsosát, *Klobusiczky Andrást*, 1652-ben.

„Sicuti Salamon praefecit operariis praefectos et curatores — mondja Comenius —: ita tu quoque constituas scholarchas, qui operis a te mandatis et ab artificibus ad elaborandum susceptis intersint, urgeant, dirigant, tamquam tibi reddituri omnium rationes, ut ne opus hoc Dei tardetur in manu eorum, qui sibi permissi langvescere possent.“ Klubosiczkynak, a főiskola első gondnokának és utódainak tehát az a szép feladat jutott, hogy ösztönző erőűl szerepeljenek azokkal

szemben, akik az Isten oltárának építése körűl netalán restelkedve forgolódnának.

Igen ám, a békés viszonyok között!

De jött csakhamar a szomorú fordúlat. Báthori Zsófia, mintha irígyelte volna anyósának nagy alkotásait, hátat fordított a protestantizmusnak s maga után vonszolt férjével együtt rosz szellemévé lett a sárospataki főiskolának. Egy őrszem, egyetlen gondnok most már kevésnek bizonyúlt. „Necessitas ipsa jussit — írja Szombathy — ut scilicet viri politici, autoritate eximia praediti scholae negotia curarent, quin et *curatores subalternos* haberent“ s Hécei Baksai István, udvari tanácsos és Abaujvármegye főjegyzője, 1661-ben *vice-kurátorrá* választatott. Ő volt e minőségben az első.

A kúrátorok feladata ez idő óta kettőssé lett — fájdalom — igen sokáig. Az üldözött protestantizmus ereje iskoláiban dícsőítvén meg önmagát, az iskolák ellen fordúlt az ellenfél hirtelen megnőtt hatalma. A zsarnoki jogaira féltékeny államhatalom és a lelkeken uraskodó római katholicizmus közös érdeke egyaránt úgy követelte, hogy a protestáns iskolák — a lelkiismereti szabadságnak eme büszke védvárai — leomoljanak. Nem az ellenségen múlt, hogy nem úgy történt; hanem ama férfiak tekintélyén és vasakaratán, akik — jutalomra való számítás nélkűl — odaállottak az intézetek kerítéseire, s egyik kezökben építő, a másikban védelmi eszközökkel kibírták az ellenség rohamait, vagy szárnyaikkal fedezgetve az üldözötteket, megosztották velök a vándorlás és költözködés keserveit.

Hogy a protestantizmus e nehéz és hosszú harcot megharcolni képes volt, abban roppant érdeme van az u. n. világi elemnek általában s az iskolákra nézve különösen azok fő- és algondnokainak. Aki elfogúlatlanúl tud itélni, elismeri, hogy nem csupán önmagunkat, hanem az egész magyar nemzet sorsát védelmezték. Ma-

gyarok mertek lenni a németesitő áramlattal szemben, szabadságszeretők a zsarnokokkal szemben, akiket pedig imádni kényelem és haszon vala.

Felemelő látvány végigtekinteni a sárospataki főiskolai gondnokok nevein. Fényes múltú, őseiknek hosszú sorával dicsekedő férfiak és nincs közöttük senki, aki szégyennel viselte volna a protestáns egyház és iskola szegényesnek látszó szolgálatát! Az Erdélyben, Göncön, Kassán bujdosó iskola mindenütt megleli a maga támaszait. Örök tisztelet a Comenius nagy nevének, akinek rendező szelleme a gondnokság szervezését szükségesnek ismerte fel. Gondnokaink nélkűl, tekintélyes családok önfeláldozó védelme nélkűl, még keserűbb lett volna a sárospataki főiskola sorsa, mint különben.

Jól esik ezt így elmondanunk most, midőn a tiszáninneni egyházkerület bizalma egy régi család nagyreményű ifjú sarját ültette be a sárospataki főiskolának ifj. br. Vay Miklós halála óta üresen álló algondnoki székébe.

Ma nincs ugyan okunk félni többé sem az államhatalom zsarnokságától, sem a róm. kath. egyház szertelen törekvéseitől; de gondnokainkra nem kevésbbé van szükségünk, mint azelőtt.

A modern állam a tudomány és szabadság ápolásában szövetségesünk. Alkotmányos kormányunk — a modern állameszme szolgálatában állván — hatalmasan védelmezi az állami nyelv jogait s annak diadalát bizonyára eléggé erős lesz nemsokára kiküzdeni. A római katholikus egyház — habár máig sem feledheti régi túlsúlyát — önvédelmi kötelességek által van korlátozva követeléseiben; minélfogva egy újabb vallásharc esélyeit megkockáztatni alig lehet hajlandósága. Igy állván a dolog, magyarságunk és szabadságszeretetünk — eme régi bűneink — miatt többé nem igen lehet kilátásunk a bujdosás keserű kenyerére.

És iskoláink sorsa, e kedvező körűlmények dacára is, nehéz. Az állam tanügyi politikája s bizonyos nevelési és oktatási divat az különösen, ami ellenünkre van; amaz ugyanis a maga meg-megujúló követeléseivel, s talán túlságos ügyszeretetből származó kifogásaival; emez a kis városokat fitymáló úrhatnámságával. Amazt kibirjuk lelkes áldozatokkal, s — hol ilyesmire nincs kilátás — ott az államsegély igénybevételével, emezt le kell győznünk a homályosan látó szülők felvilágositása, tehát bizonyos jótékony közszellem előidézése által, főleg azok körében, akiknek a hiúságon kívűl a földi jólétből is kijutott a nagyvárosi élet költségeire.

Jóakaratot biztosítani törekvéseink iránt fölfelé s ébresztgetni az aluszékony protestáns közszellemet: ez a két feladat vár különösebben — a jelen körűlmények között — egy protestáns intézet elöljáróira, azonkívűl és azonfelűl, ami a kormányzati szabályokban betűkkel is kifejezve áll.

Nagyságos *Dókus Gyula,* midőn ifj. br. Vay Miklós örökébe lép, tisztában van, mint mi ismerjük, feladatával. Évek óta bizonyítgatja már fárasztó munkával, odaadó lelkesedéssel, félreértések oszlatása s rokonszenv ébresztgetése által, hogy szíve szerint szereti a sárospataki főiskolát. Hivatalos állásában megszokta tisztelni a rend és fegyelem törvényeit s van bölcsesége ahoz, hogy miként lehet biztosan győzni a roszakarat és tudatlanság felett. Üdvözöljük a fiatal férfiút, akinek hosszú, üdvös munkálkodására joggal számíthatunk — ad multos annos!!

CZELDER MÁRTON.

1833—1889.

Még fülünkbe hangzik a nagy csodálkozás zaja, amely Felsőbánya lelkészének, a tiszántúli kerület egyik pásztorának, a dunamelléki fényes kecskeméti egyházközség élére való emeltetését kisérte. Hallani véljük az elfojtott sóhajtást s a takargatott elégületlenség titkos moraját is, amely átvonúlt az érdekelt s áttört mesgyéjű kerület bizonyos köreiben. Előttünk a képe annak a dulakodásnak is, amelyet a csalódottak, a leszavazottak hiúsága inditott, hogy megháboritsa *Czeldert* a *Fördős* örökében. Benn a parókhiában, künn az utcákon, téreken, magános házakban és a templomban, mindenütt ott állott, ott leskelődött a leszavazott és kevélységében megháborított ellenfél. A politikai pártoskodás elkeseredett lovagjai — „nem mint az árny az útazót, csak jó időben" — folytonosan, lépésről-lépésre kisérték az új lelkészt, jegyezték, birálgatták tetteit, szavát, arcának mozdúlatait, szemének nyilását és csukódását . . . . és ki ne tudná közűlünk, hogy elébb a kecskeméti egyházmegye, majd a kerület, végre a konvent, — igaz, hogy kétszeri próbatétel után — de az Eötvös Károly hatalmas védőbeszéde ellenére is, kimondta a Czelder elmozdíttatását.

Nem gondolnám, hogy sokan volnának protestáns köreinkben, akik őszinte fájdalmat ne éreztek volna szívökben e magasra helyezett s még mindig növekedő fa lezuhanásakor. Sőt tudom, hogy akadtak többen, akiket megszállt az elégedetlenség, a békételenség lelke s merész támadást láttak még a felsőbbség itéleteiben is

a lelkészi állás biztonsága ellen s kételkedve néztek a jövőbe, amely szaporíthatja a Czelder-féle esetek számát. Maga az elmozdított önérzettel fölebbezett a közvéleményre s az Isten ítélőszéke elé.

Most már ott van a legmagasabb, az örök bíró előtt. Testben, lélekben megtörve, nem sokáig bírta ki a reászakadt megaláztatást s folyó évi augusztus hó 23-án megszabadította a halál angyala a testi-lelki szenvedésektől.

Sem menteni őt, sem vádolni mást vagy másokat nem szándékozom. Közelebbi tisztelői s barátai közűl akad talán valaki, aki bővebb tanúlmány tárgyává teszi őt és műveit s tisztázni fogja a tisztázatlant s eloszlatja a ködöt, amely az őt ért katasztrófa előzményei felett borong. Annyit azonban tartozom sírja felett kimondani, mint meggyőződésemet, hogy *Czelder Márton a mi hazai protestáns egyházi életünknek és irodalmunknak egyik legsajátosabb alakja volt s úgy is, mint missionarius, úgy is, mint lelkész és író, szerzett annyi érdemet magának, amennyit csak a ritkább lényeknek sikerül szerezniök,* s épen azért megérdemli az egész hazai protestantismustól s közelebbről tőlünk, ev. ref. hitfelekezettől, hogy emberi gyöngeségeitől (amelyek többé-kevesbbé úgyis közösek) elgondolva, őszinte szánakozással jegyezzük fel az ő korai kidőltét s tisztelettel ismerjük el róla azt, amit a legnagyobb rosszakarat sem képes elvitatni tőle; t. i. missionariusi, lelkészi és irói érdemeit.

Jól emlékezem arra az időre, amikor a boldogúlt, mint missionarius itt járt Sárospatakon és vidékén s b. e. Horváth Máriát igyekezett megnyerni a missió-ügy pártfogójáúl. Lelkészek és világiak, férfiak és nők szinte rajongással emlegették a kegyes és bátor pap nevét, aki — mint egy apostol — nem fél az idegenben is hangoztatni az evangeliom igéit és nem fárad el a „szétszórt csontok" összegyűjtésében. Mi, mint kis diákok, futottunk utána, hogy valamilyen fogalmunk legyen egy mis-

sionariusról, akinek a hivatásáról is csak homályos képzeteink voltak. Hallottuk, hogy leveleit úgy kezdi, mint Pál apostol s hogy gyülekezeteket alkot ő is, templomokat, iskolákat épittet; énekel, predikál, küzd, fárad s ez nekünk elég volt, hogy tiszteljük őt s hogy nagynak higyjük őt. S büszkék voltunk egy kicsikét arra is, hogy ő pataki diák volt.

Valóban, férfi észszel sem vonhatjuk meg elismerésünket Czelder M. missiói vállalkozásától. Vallásos lelkesedés, apostoli elszántság kell ahoz, hogy valaki, — akit, mint őt, itthon is megtalálta volna az emberek bizodalma, — elhagyja az ismerős köröket s odaálljon a gyanakodó szemek keresztüzébe és a háztetőkről is hirdesse a Krisztust, aki megfeszíttetett. Hányan akadnának közűlünk, akik az ilyen bizonytalanra, az ilyen ezerféle vesződéssel és mindenféle kényelmetlenséggel járó szerepre vállalkoznának?! És ha tudjuk azt, hogy Czelder ráért s tudott mint missionarius, a naponkénti fáradság mellett és után még irodalmilag is izgatni a missio ügyében; ha ismerjük missiói leveleit (Prot. Egyh. és Iskolai Lap 1862. évfolyam) s nem akarunk mindenáron szemet húnyni az ő sikerei előtt: akkor tiszteletet kell ápolnunk szívünkben iránta s törekvései, sőt alkotásai iránt.

Igaz, hogy ez a misszió-ügy nem maradt reá nézve keserűségek nélkűl. Igaz, hogy őt magát is különös vágyak háborgatták az általa összeszedett csontok felett való uralomért; de a jó szándékot megtagadni tőle még ezen a ponton is nehéz s törekvése indokolható.

10 évig járt-kelt s hódított a magyarságnak és ev. ref. egyházunknak Moldva-Oláhország vidékein. Ő volt itt az első magyar missionarius.

Mint lelkész is azok közé tartozott, akiknek a hivatal nem a kenyér botja s nem is a kényelem puha párnája csupán, hanem hivatás, élet és küzdelem. Izgékony lelke nem tudott pihenni soha. Tenni, alkotni vágyott.

Ha rendbeszedte egyházközségének ügyeit, keresett és talált újabb munkát az egyetemes egyház különböző térein. Eszméket érlelt, terveket ápolt és készített, leveleket írt, kért, esdekelt, útazott; nem hagyta nyugodni missionariusi természete a papi hivatalban sem.

Mint írót is a lázas izgatottság jellemzi. Korán fellépett (1853.) első kísérleteivel, irodalmi zsengéivel. („Első ibolya," „Pályalomb,") amelyek őt a költészethez való vonzalmában mutatják be. Zsengék többnyire, de jóakarattal s nemes szándékkal. Irói koszorújának legmaradandóbb leveleit imádságai és szerkesztései képezik. Szinte hihetetlen az, hogy valaki egy félreeső helyen, aminő Felsőbánya, hozzáfogjon tudományos fólyóiratot, lapot és prédikációk gyűjteményét (Lelkészi tár) szerkeszteni. Czelder ezt megcselekedte. *Révész Imre* húnyta után egy második Révész Imre akart lenni s annak megszűnt folyóirata helyett ő állott oda a magáéval (Figyelő) az ú. n. orthodox-irányzat élére és iparkodott maga és maga köré gyűjtött munkatársaival fentartani a tiltakozás folytonosságát. Nem rajta múlt, hogy nem tudta egészen pótolni a *„Figyelmező"*-t, hanem bizonyosan az érdekelt irányzat hívein is, akik nem tartották szükségesnek, az elvek szempontjából, a Czelder által kibontott zászló körűl nagyobb lelkesedéssel összesereglení. A vezérnek érdeme marad, hogy akart, próbált s tett is, amennyit tehetett. *„Vasárnap"* c. néplapjával valódi hiányt igyekezett megszüntetni s az *„Evangyéliomi lelkészi tár"*-ral könnyíteni akart paptársain.

Imái sokáig fognak még hangzani templomainkban s ha nem mondhatók is azok kifogástalanúl gondos alkotásoknak; ha a kritikus szem megakad is azoknak egyes fogyatkozásain: azt senki el nem vitathatja, hogy azok írója sokszor társalkodott az Istennel s nemcsak érezni tudott a legfelségesebb lény közelében, hanem beszélni és hymnusokban áradozni is.

Irói érdemeinek bizonyosan nagyrésze volt abban, hogy őt a kecskemétiek egy része Fördős utódáúl szemelte ki s ő maga is azért vágyott egy előkelő város gyülekezetében hivataloskodni, hogy annál nagyobb eredménnyel folytathassa írói és szerkesztői munkáját. Eleintén látszott is vállalatain, azoknak főképen külsején, a Kecskemét hatása; de a felekezeti viszonyokban történt változás, t. i. a prot. egyházak egyesűlési törekvése, legalább az irodalomban, nem volt kedvező a Czelder vállalataira s különösen „Figyelő"-jére nézve. S ő abban a jó reményben, hogy a „Magyar Prot. Irod. Társaság" oly folyóiratot fog inditani, amely minden árnyalatot kielégít s az egész hazai protestáns egyháznak dicsekedése lesz, a maga folyóiratát a mult évben megszüntette s lelkesen buzgott a „Magyar Prot. Irod. Társaság" eszméjeért.

Igazán ritka és sajátos jelenség volt. Becsvágy sarkalta szüntelen. Küzdeni, tenni, alkotni, tényezőnek tartatni: ez volt eleme és vágya. Sokra vállalkozván, nem csoda, hogy egyben-másban nem találta el a legbiztosabb hangot, a legjobb irányt s az sem csoda, hogy egy nagy egyházközség temérdek kis és nagy dolgaiban nem tudott mindenkinek tetszőleg forgolódni s nem tudta különösen politikai ellenfeleit kibékíteni. Irodalmi vállalataiért szegénység lett a bére, Kecskeméthez kötött szép reményeit pedig a legiszonyúbb csalódás tette tönkre, amely végre őt magát is sírba sodorta.

Kecskemétről elköltözve, Nagybányán húzódott meg nejével és gyermekeivel, multjának sok szép és keserű emlékeivel.

Született a boldogúlt Vásárosnaményban, 1833. november 11-én szegénysorsú, nemes szüléktől. Tanúlt szülőföldjén, Nyiregyházán és Sárospatakon. Itt végezte be iskolai pályáját s itt érte a forradalom, amelyben mint guerilla vett részt. A forradalom után visszajött Sárospatakra s innen Nagyrozvágyra ment ki segédtanítónak,

amire a szegénység is kényszerítette. Itt írta *„Első ibolya“* című versfüzetét 1853-ban, meg a *„Pályalomb“*-ot, a Garay-árvák felsegélésére. Mint theologus kétszer nyert pályadíjat s jó híreért a *temesváriak* lelkész-tanítóúl kívánták megszerezni, de sikertelenűl. 1856-ban tette le a bekebelezési vizsgát Sárospatakon s Losoncra ment segédlelkésznek. 1857-ben Révkomáromban pappá szenteltetett. 1860. végéig működött Losoncon, tanítván a gimnáziumban vallástanon kívűl költészetet, szónoklatot, sőt természettant is. Itt készítette „Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imáit“ is, amelyek 1859-ben Budapesten jelentek meg. 1860-ban a moldva-oláhországi missiora határozván el magát, elhagyta Losoncot s az ekkor alakúlt *egri* egyház tagjai által — mint jónevű szónok és candidatus missionarius — meghivatván: ő tartotta Egerben, harmadfél száz év után, az első nyilvános prot. predikációt, amely nyomtatásban is megjelent 1861-ben. Egerből Pestre s onnan a Török Pál, Székács József és Ballagi Mór buzdítása folytán 1861. jan. 2-án Oláhországba indúlt. Szervezte s alapította a pitesti, plojesti, galaci, brailai, krajovai, foksáni, konstantinápolyi, kalarási és giurgevoi protestáns gyülekezeteket. Tervezte a moldvai csángó magyarok reformálását; de kellő erő hiánya miatt siker nélkűl. 1871-ben belefáradva a küzdelembe s megunva a gyanúsításokat, elfogadta a felsőbányai ev. ref. egyház meghívását s úgy itt, mint 10 évi missionáriussága alatt, jelentékeny irodalmi munkásságot fejtett ki (Egyházi alapszabály, 1862.; Köznapi imakönyv, 1862.; Az evang. prot. egyház védelme. Budapest, 1863.; Missioi Lapok 1866.; Missioi levelek a „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“-ban, Budapest; Élő kövek, egyházi beszéd, 1867.; Halotti imák, 1879.; Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő.; Evang. lelkészi tár; Vasárnap című, vallásos irányú néplap sat.). 1884-ben jutott Kecskemétre, ahol folytatta megkezdett vállalatait az utolsó időkig.

Csak ez a rövid, vázlatos életrajz is elegendő bizonyíték arra, hogy Czeldert a hazai protestáns egyház kiválóbb alakjának ismerjük el s elegendő ok, hogy őszinte sajnálattal gondoljunk életének hirtelen beborúlt alkonyára és áldást mondjunk a nagybányai temetőben nyugvó porára, ahová özvegye, öt árvája s számos résztvevők könnyei és fájó emlékezései között folyó évi aug. hó 25-én tétetett le. Nyughatatlan lelke megtalálta az örök nyugodalmat. Áldás emlékére!

Sárospataki Lapok 1889. évfolyam, 35. szám.

DR. RIK GUSZTÁV.

1849—1890.

Halálának hírére fájdalmas érzés futotta át Sárospatak városát s gyászlobogók tűntek elő a városházán, a főiskola és állami tanítóképző-intézet épűletein, a reformátusok tornyán s ezeket a némán is beszélő jeleket látva, sokak önkénytelenűl is feltették maguknak e kérdést: ki is volt ő, akit a gyásznak nem közönséges jeleivel tisztelnek?! Hiszen soha nem láttuk őt a népszerűségkeresés lármás piacán! Soha nem hallottuk nevétől zengeni az utcákat és köztereket!! Mámorosúlt tömeg soha nem hordta vállain! Nagy alkotásait, rendkívűli érdemeit nem kürtölték hízelgő barátok ... miért hát e gyász, e tisztességtétel annyi és olyan előkelő helyeken?!

Míg így tűnődének sokan a látható jelek hatása alatt s míg az itt is, ott is hangzó hírek és adatok után alakúlni kezdett a közönség lelkében a boldogúlt férfiú képe: megkondúl a temetésre hívogató harang és a halottas ház udvara nem bírja befogadni a tisztességtevők roppant seregét. Az utolsó pillanatokban, mikor az áradat még mindig növekedőben volt, át kellett hurcolni a drága hamvakat a főiskola falai közé.

„A temetés az élet bírálata“, mondja valaki, végigtekintve a résztvevők sűrű sorain. Ha csakugyan az: akkor a *dr. Rik Gusztáv* élete fényes bírálatot nyer a halálban. Százan, ezeren hozták el koporsójához sóhajaikat, könnyeiket; egyesek és testűletek koszorúkkal fejezték ki iránta szeretetök és tiszteletök érzelmeit s ami

rendszerint a ritkább esetek közé tartozik: zúgolódó, panaszkodó hang, bántó kritika nem vegyűlt a közelismerés és közsajnálkozás harmóniájába.

A zajtalanúl ömlő folyóhoz hasonlított, amelynek habjai után tenyészet fakad; a csendes esőhöz, amely termékenyít. Míg egyesek nagy szelet verve, minden lépésökért követelik a nyilvános ünnepeltetést, ő neki elég volt jutalmúl az, hogy a közjó érdekében ő is munkálkodhatott.

De munkálkodott aztán híven és nagy következetességgel! Nem a tömeg kegyét kereste, nem a maga hasznát számítgatta, ha egyszer munkára hívta el a bizalom, hanem háládatos akart lenni a bizalomért. Tisztelettel kell elismernünk róla, hogy volt egész lényében, egész jellemében valami keresetlenség, egyszerűség, valami antik nemesség, amely hódít és melegít, anélkűl, hogy arról önmagának is sejtelme lett volna. Ez a vonás az különösen a dr. Rik Gusztáv képében, amely őt a sárospataki társadalomnak egyik kimagasló alakjává emelte, amelyért őt közművelődési intézetek és testűletek siettek megnyerni ügyeiknek és amellyel azokat is elismerésre tudta bírni személye és törekvései iránt, akiknek önző számításait a maga kérlelhetetlen becsületességével olykor-olykor keresztűlhúzta.

„Bizony ez az ember igaz vala!“

Még csak 41-ik esztendejét élte és már is érezték a vele érűlközők, hogy Sárospatak városára átalakító befolyást fog gyakorolni, ha a Gondviselés időt enged neki tehetségeinek teljes érvényesítésére. Vajha engedett volna! Fájdalommal kell bevallanunk, hogy a mai kalmárkodásra hajló világban a hozzá hasonló jellemeknek hijával vagyunk. Ez a tudat is oka lehetett annak, hogy koporsója körűl a város részvéte, minden rang- és felekezeti különbség nélkűl, olyan tüntetésszerűen nyilatkozott.

Született a boldogúlt Munkácson, 1849-ben *Rik Jakab* és *Hochholzer Emma* szülőktől, akik mindketten magas műveltségűek levén, gyermekeikre már a szülői háznak alakító befolyása volt. A gimnáziumi tanfolyamot a sárospataki főiskolában 1867. nyarán végezte kitűnő sikerrel. Már tanuló-korában mutatkoztak lényének bizonyos kedves tulajdonságai, amelyek később egyre határozottabban kifejlődve, egész jellemének kidomborodására befolyással voltak. Szívesen mosolyogta társainak pajzánságait, de sohasem vett részt szilajkodásaikban. Szerette a kötelesség hű teljesítését, de nem tudta árúlni képességeit. Szinte nem gyermeki nyugodtsággal felelt a hozzáintézett kérdésekre s azok közé tartozott, akiket inkább becsülni szoktunk, mint szeretni.

A gimnáziumi pálya végeztével Budapestre ment az egyetem bölcsészeti tanfolyamára s itt különösen a természettudományi tantárgyakat búvárolta, amelyek iránt már gimnáziumi tanuló korában is kiváló vonzalommal viseltetett. Hogy milyen jól töltötte idejét Budapesten, s hogy itt is mennyire hű maradt ő önmagához: arra nézve a legjobb bizonyítvány az, hogy *Than Károly* felismervén a búvárkodni szerető s a laboratóriumot következetes szorgalommal gyakorló ifjúban az igazi tehetséget és hivatottságot, őt assistensűl vette magához. Oly kitűntetés, amely csak a jók javának jut osztályrészeűl.

Némelyeket az efféle kitüntetés elkényeztet és megmegállít a haladás útján; ő nem ezek közűl való volt. Úgy látszik, hogy ő nem közönséges célt tűzött tehetségei elé s hogy vágyainak határa az egyetemi tanárság volt és nem a sárospataki gyógyszerészség. A gondviselés azonban másként határozott. Mikor ő elébb a doctori cimet (1872.), majd a középiskolai tanári oklevelet (1876.) is megszerezte magának; sőt 1877-ben állami ösztöndíjjal Heidelbergbe is elment, hogy ott a

Bunsen oldalán s annak laboratóriumában is megpróbálja és fejlessze tehetségeit s mikor ismerősei azt hitték — és jogosan — hogy ő már egészen ott van az egyetemi tanárság küszöbén: akkor — egészen váratlanúl — visszajött Sárospatakra s átvette édes atyja gyógyszertárának vezetését és itt maradt, itt élt és működött életének utolsó lehelletéig, fejlesztve édes atyai örökségét és jótékonyan hatva mindenütt, amerre a bizalom szava elszólította.

Mi volt oka e fordúlatnak: mi nem tudjuk s kérdezni nincs miért. Azt azonban tudjuk, hogy dr. Rik Gusztáv tehetségére több ízben rávetette szemét a főiskola elöljárósága és tanári kara s örömmel üdvözölte volna őt a tanárok tisztes seregében, szívesen látta volna őt legalább, mint a vegytan akadémiai előadóját, de talán egészségi, talán másféle okokból ez a terv, ez az óhajtás nem sikerűlt, nem valósúlhatott. De sikerűlt egyéb. Amint ugyanis a főiskola anyagi ügyeinek élére az u. n. *Gazdasági választmány*, a mai szerepkörében odaállíttatott, az elöljáróság — a tanári kar meleg ajánlata folytán — nagy készséggel és a legszebb remények között hívta meg — egyebek között — *dr. Rik Gusztávot* is a főiskola anyagi ügyeinek vezetői közé. Tanúk lehetünk reá, hogy milyen hűséggel, mennyi éleselműséggel és milyen nemes tapintattal szolgálta ő az „Alma Mater"-t s milyen szívességgel vett részt a gyakran igen kényes természetű kiküldetésekben.

Volt idő — s ez is az ő szép jellemére vet világot — midőn a *Gazdasági Választmány* és az *Igazgatótanács* között nézeteltérések merűltek fel, vagy más szavakkal szólva: volt olyan eset, amikor az utóbbi, mint felettes testűlet, csupa túlbuzgóságból, az elébbinek jogkörébe avatkozott s *dr. Rik Gusztáv* több társával együtt beadta lemondását. Csak addig akart és tudott nobile officiumokat teljesíteni, amíg azt látta, hogy működésü-

kért föltétlen bizalom a jól kiérdemelt fizetés. Az elöljáróság azonban mindent elkövetett, hogy a félreértés kiegyenlíttessék, ami megtörténvén, dr. R. G. újra oda ült a tanácskozás asztalához .és szolgálta a főiskolát ingyen és rendíthetetlen hűséggel. Az a koszorú, amelyet a főiskola nevében tettek a koporsójára *„a hálás tanítványnak“* szólt: ő igen megérdemelte azt.

De nemcsak a főiskolát szolgálta ő lelkiismeretes pontossággal, hanem a sárospataki ev. ref. egyházat is, mint ennek két ízben is presbytere s tanácskozási asztalának egyik ékessége, büszkesége. Ő ezt a kötelességét sem hanyagolta, ezt sem kicsinyelte; ő itt sem érdekből, nem politikából szolgált; nem azért, hogy ilyen összeköttetései által is párthíveket szerezzen. Neki az olcsó népszerűség nem volt kenyere s a zavaros viszonyokat nem kihasználni, hanem megtisztítani igyekezett, ez képezte ambicióját. A presbyterium tagjai saját költségükön készíttetett koszorúval tisztelték meg a derék bajtárs emlékét.

Az állami tanítóképző-intézetben, mint igazgató-tanácsosnak volt szerepe; a város közbirtokossági ügyeinek rendezésében egyik legjelentékenyebb tényezőnek ismertetett; a sárospataki népbank felügyelő-bizottságának lelke s élesen látó szeme volt. Igy mondják azok, akik őt a város és népbank ügyei körűl forgolódni látták s akiknek bő alkalmuk nyílt az ő tiszta lelkébe mélyebben betekinteni.

Hogy milyen volt boldog családi körében, amelyet 14 évvel ezelőtt alkotott, hogy miként küzdött, fáradt övéinek jövőjeért és milyen szépen haladt elő az anyagi boldogúlás útján: ezt és azt a tengernyi bánatot, amely erre a magára maradt, szépen fejlődő családra borúlt, mi nem próbáljuk meg ecsetelni. Meghatóan ecsetelte azt a koporsó felett *Bálint Dezső* helybeli lelkész.

Egyet azonban fel kell még említenünk; azt nevezetesen, hogy *Than Károly,* akit mestere gyanánt tisz-

telt, már a M. Tud. Akadémia előtt is bemutatta a kedvelt tanítvány irodalmi kísérleteit és pedig 1877. nov. 5-én *„Az erdőbényei ásványvíz vegyi elemzése“* című értekezését, 1878. március 28-án pedig *„A vegyérték folyamának fejlődése 1878-ig“* című tanúlmányát s mindent elkövetett, hogy megtartsa növendékét a tudományos pályán, akinek jövőjéhez joggal fűzhetett szép reményeket. A boldogúlt magánviszonyai azonban azt követelték, hogy ő Sárospatakon telepedjék le és szerencse e városra, hogy őt magáénak mondhatta s hogy időnként reá mutathat saját fiai előtt, mint követésreméltó mintaképre.

Gyakori gyöngélkedés és huzamosabb betegség után 1890. február hó 4-én éjjel húnyt el s 5-dikén temettetett el a főiskolai énekkar megható gyászdalai mellett, édes anyja porai mellé, szerető özvegy, 3 fiú, két leánygyermek és nagyszámú rokonság s egy egész város közönségének áldásai és könyei között.

Virasszon sírján hű emlékezet!

EMŐDY DÁNIEL.

1819—1891.

Míg az édes magunkénak vallhattuk, körűlöleltük őt tisztelettel, szeretettel. Mikor roskadozni kezdett az évek és a kötelesség terhei alatt, fájdalmas megilletődéssel néztük hanyatlását. Mikor a gyöngeség és betegség ágyba szegezték s szellemének napfényes egén borzadalmas fellegek jelentkeztek: készitgettük szívünket a kínos elválásra. Mikor a könyörűlő Isten magához ölelte és megnyitotta az ő elborúlt lelkének az örök világosság ajtaját: megkönyeztük, megsirattuk.

Megérdemelt tőlünk minden tiszteletet, minden szeretetet; a fájdalmat is, a könyet is, a siralmat is.

A legelső volt közöttünk, anélkűl, hogy akarta volna. Multja szebb, ígéretesebb, mint bárkié a mi kis világunkban; de ő nem tudta azt. Semmit sem tudott magáról és magáért, csak azt, hogy őt oda hívták a kötelesség asztalához s hogy neki szolgálni kell hűséggel, becsülettel, lelkesedéssel s azt a tanszéket, amelyet egykor *Kövy* tett dicsővé és irigylésre méltóvá, nem szabad beárnyékolni, nem lehet megkisebbíteni a szent hagyományok meggyalázása nélkűl.

44 éves volt, mikor a sárospataki főiskola elöljáróinak bölcs utánjárása megszerezte őt a főváros kitűnőségei közűl az újraszervezett jogakadémia egyik tanszékébe. Nem volt tanár; ügyvéd volt és publicista; de annyi szerénységgel, igénytelenséggel s olyan professori talentumokkal, hogy igazán az Isten jó tetszésének kell tekintenünk, hogy elöljáróink olyan szerencsésen rátaláltak.

A Vay Miklós br. szép szaváért, az Erdélyi János barátságáért s talán édes atyjának, az egykori sárospataki tanárnak emlékeért, kitépte magát a főváros igézetes, fénnyel s dicsőséggel csábítgató világából; s ő, akit egykor *Petőfi* és *Jókai*, mint közös barátjukat, irodalmi perosztóúl fogadtak el maguk között; ő, aki mérsékelni bírta egykor az *Irínyi* vitatkozási szenvedélyét s egy *Kossuthnak, Vörösmartynak, Tompának, Kazinczy Gábornak, Pákh Albertnek, Vajdának, Királyi Pálnak, Czakónak, Xantusnak, Vasvárynak* s annyi sok más országos nevű jelesnek bírta becsülését; aki *Csengeryvel* a „Pest-Hirlap"-ot, *Kemény Zsigmonddal* pedig a „Pesti Napló"-t szerkesztette; ő, aki — mint Jókai feljegyzi róla — oda tartozott az ifjú irodalom új tehetségekből alakúlt díszes csoportjába s résztvett hazánk újjászületésének előkészítési munkájában; ő, aki ott forgott a márciusi ifjúság körében és a szabadságharc viharai között; ő, aki Dembinszkyt francia beszéddel üdvözölte Debrecenben s aki ott volt a vértörvényszék áldozataiúl kiszemelt 32 magyar író névsorában; ő, akinek fényes összeköttetéseiből csak egy parányit kellett volna felhasználnia, hogy a főváros irigyelt nagyjai közé emelkedjék: megfoghatatlan lemondással eljött a sárospataki főiskola szerényen díjazott napszámosai közé, hogy — mint ő önmaga előtt is indokolni próbálta — *„addig Assirtus tetemeiként szétszaggatott munkásságát azon főiskolának szentelhesse, amely az ő hamvaiban is tisztelt atyját falai közt látta egykor, mégpedig előbb, mint növendékét, később, mintegy pár évig (1804—1806.) tanárát a felsőbb gimnáziumi osztá, lyok egyikének."*

Bármi hozta légyen, eljövetele s 28 évi szereplése Istenáldás volt a sárospataki főiskolára s ennek különösebben jogakadémiájára nézve.

Előttünk a képe még ma is annak a jelenetnek amikor a tiszáninneni kerűlet előljárói, képviselői s a

sárospataki tanári kar és tanuló ifjúság előtt a főiskola imatermében egy díszmagyarba öltözött, kis termetű, de élénk tekintetű férfiú emelkedett fel a szószékbe 1863. szeptember 14-én. *Emődy* volt. Könyv nélkül beszélt s engedelmet kért, hogy — még szintén beköszönni készült négy kartársára való tekintettel — rövid lehessen. Minket nem az hatott meg akkor, amit a nemzetközi jog köréből fejtegetett, noha ez is áttetszően világos és tanúlságosan szép volt. Nekünk az az elismerés tetszett különösen, amellyel ő *Kövyről* s annak érdemeiről emlékezett; a nemes hódolat a nagy előd iránt s az a nyilatkozata a sokat szenvedett protestantismusról, hogy *az a gondviseléstől nem egyszer volt arra hivatva a hazában, hogy utolsó menhelye legyen a jognak.* Tetszett az is, amint az ifjúságra váró munkát jellemezte; *azt a munkát értem* — úgymond — *amelynek nem csupán a napi szükségek kielégítése szab határt, de amelynek célja hazánk, fajunk, hitfelekezetünk értelmi és anyagi súlyának öregbítése.* Az „r“ betű sajátos kiejtése a nagy Somossyra emlékeztetett; a lelkesedés, a szónoki hév, a világosság a legjobb kezesekűl ígérkeztek a leendő tanár sikeréhez s mire a rövid beszédnek vége volt, a tiszáninneni kerűlet s a főiskola ifjúsága a legvérmesebb reménységgel nézett az új tanár munkálkodása elé.

Azóta 28 év telt el s mindenik újabb és hatalmasabb bizonyíték volt az előlegezett bizodalom jogosúltsága mellett. Törhetetlen kötelességérzete, előadásainak tisztasága s melegsége folyton növelték iránta tanítványainak tiszteletét, sőt bámúlatát. Tanúk lehetünk rá, hogy gyönyörűség volt tanítványaként ülni lábainál. Kathedrájában rendszerint állva s most ide-oda tipegve, majd húzamosabban megállva s fejét fel-felemelve, termetét mintegy kinyújtva, tartotta előadásait. Állásáról, testének egész tartásáról, arcának élénkségéről, szemeinek fényéről, kezeinek járásáról vagy méltóságos felemeléséről,

hangjának lejtéséről, mélységéről és magasságáról — a legrövidebb tapaszlalat után is — meglehetett érteni, hogy mi az, ami fő és elengedhetetlen s mi az, ami csak másodsorban lényeges vagy épen csak bővebb felvilágosításra — mintegy a gyöngébbek kedveért való. Sehol a legkisebb homály, hézag vagy kétértelműség.

Tanár volt a szó legjobb értelmében és csak az akart maradni. Egy-egy tisztességbeli hivatal — igazgatóság, dékánság — már megzavarták őt, vagy legalább akadályoknak tartotta az ilyen tisztességeket a legfőbb, t. i. a tanári teendők pontos teljesítésében. A kathedrának s a tanítványoknak élni, ezt tartotta az egyedűli proffessori tisztnek s nem örömest tanácskozott oly tárgyak felett, amelyek a szorosan tanári kötelességekkel — az ő nézete szerint — összeegyeztethetők nem voltak.

És csodálatos, hogy ő, aki — mint journalista — roppant gyorsasággal és nagy élvezettel írta a különbnélkülönb cikkeket s mint barátai jegyezték fel róla — a egszorgosabb esetekben is mindíg kész és képes volt a lap becsületéért az utolsó órában is helyt állani: — tanári vagy szorosabban iskolai kötelességei mellett ritkán volt rábírható tollának percegtetésére, vagy mint ő mondá: *„munkásságának szétszaggatására.“* Elég volt neki, ha a tanteremben ragyogtathatta tehetségét, vagy a colloquiomokon példátlan türelemmel vallathatta tanítványait. Őneki készűletlenűl vagy felkészűltséggel menni colloquiumra, annyi volt, mint kitenni magát a hosszú zaklatásnak s az egész tantárgy ismételt végig hallgatásának. Bizonyosan igen sokan vannak volt tanítványai között, akik hálával gondolnak a boldogúltnak erre a megbecsülhetetlen tanári erényére.

Aztán az a nemes elbánás, az a rendkívűli finomság, amellyel ő tanitványait magához bilincselte s tanártársait is lekötelezte: ez is feledhetetlen jellemvonás marad az ő képéből. Ebben rejlett rendkívűli hatásának egyik titka.

Mikor a jogakadémia újabb berendezése bekövetkezett s a tanerők és tantárgyak szaporításától reménylette a miniszter a jogtudományok fejlődését és a jogtudósok szaporodását, — Emődy Dánielt kedvetlenség fogta el. Ő nem a tantárgyak számában, szélességében s a tanárok sokaságában látta a jogakadémiák és jogtudomány jövőjének biztosítását, hanem a jogtanárok és jogtudomány szellemében. A tömési rendszernek, a felületeskedésnek, a tudomány cége alatt való hamis sáfárkodásnak ellensége volt. „Mindent megtanítani akarni bolondság," az volt jelszava. Az iskolában általában a szellemet nézte, figyelte, méltatta és nem a tanrenddel való hivalkodást.

Soha sem tudott kibékűlni a kötelezett doctorátussal sem s ő, a szelíd lelkű, finom modorú férfiú, nem egyszer engedte meg magának, hogy a kényszerűlt doctorokra a szelíd gúny nyilaival lövöldözzön. Épúgy bántották azok a kicsinyeskedések, amelyekkel felűlről a vidéki jogakadémiák folytonosan háborgattattak; p. o. egyes tantárgyak óraszámának meghatározása, egész éves tantárgyaknak félévre való összevonása, roppant fontosságú bölcsészeti tudományoknak csekély óraszámra szorítása s a jogakadémiák tanrendjébe való beerőszakolása; az ilyenek miatt mindig kész volt — a maga szerény modorában — méltatlankodni.

Mint protestáns ember, nagy kitartással ragaszkodott egyházunk autonomikus jogaihoz. A protestáns egyházat a jog védfalának tartotta s e fal gyöngítésétől magát a jogot és a közszabadságot is féltette. Csak látni kellett őt, amint zöldasztalunk mellett a prot. autonomia védelmére támadt, amire pedig sokszor volt 1868. óta alkalma; csak hallani kellett, amint ő az autonomia becsét, fontosságát s hivatását magyarázta: lehetetlen volt őt és a protestáns autonomiát egyszerre meg nem szeretni.

Pedig távol állt ám minden felekezeti érdességtől

s elfogúltságtól. Ellenkezőleg, minden felekezet érdemes képviselőit mély hódolattal tudta tisztelni s p. o. *Schuster* kassai püspöknek a főiskolában történt látogatását s az ifjúsághoz intézett beszédét az *idők jelének* tekintette s az ő békességre termett lelke boldogan gondolt — az ilyen példák nyomán — a felekezetek testvériségére. Ő is kiérdemelte s megnyerte a más felekezetek előkelőségeinek becsülését és tiszteletét.

A politikai mozgalmakba való beavatkozástól nemcsak ő maga tartózkodott, hanem a magafajta emberek beavatkozását sem nézte szívesen; a tanuló ifjúságnak pedig ilyenfajta mozgolódásait rendesen komoly aggodalommal kísérte. Az anya-madár szerelmével nyugtalankodott egy-egy képviselőválasztás alkalmával, vagy kivált az ú. n. antisemitismus feltűnésekor az ifjúság netaláni eltévedése miatt. Az egykori nevelőnek a Tisza-család iránt érzett mélységes tiszteletén nem változtatott az idő semmit s ez elhatározó volt az ő politikai gondolkozására, amellyel különben soha sem sátorozott és soha sem igyekezett egyetlen lelket sem megtéríteni. Tisztelte az egyén jogát, politikai meggyőződését, sőt általában méltányos s elnéző tudott lenni mindenkinek minden irányú meggyőződése iránt, azt vallván, amit Pál apostol, hogy „kiki az ő urának áll és esik.“

Az iskola haladása, az ifjúság finomodása sok tiszta gyönyörűséget okozott neki, anélkűl, hogy magának e haladásból részt követelt volna. Kartársainak izmosodását, az ú. n. „fiatal óriások“ minden újabb sikerét elismeréssel szemlélte és kísérte; nem volt oka senkire sem irigykedni, senkivel szemben féltékenykedni. A zöldasztal vitáiban, vagy a megtántorodott ifjak megfenyítésében rendszerint a mérséklő szerepre vállalkozott s aligha volt eset, hogy valakit kikeserített volna nyilatkozataival. Mindenkit becsült s mindenki becsülésével dicsekedhetett.

Míg teljes erejében volt, a tanári kar szíves elis-

meréssel nyújtott neki alkalmakat írói és szónoki tehetségének gyakorlására. Ő méltatta *Erdélyi Jánosnak*, hű barátjának érdemeit 1868-ban július 12-én; ő volt a tanári kar szónoka *id. br. Vay Miklós* jubileumán 1873-ban Miskolcon; ő képviselte a jogakadémiát a Trefort által összehívott enquetten; ő parentálta el *Hegedűs Lászlót* 1884-ben. Közkedveltségnek örvendett, mint pohárköszöntő s egy-egy nagyobb összejövetel nem eshetett meg a főiskola körében, amelyen a boldogúltnak elengedte volna a közönség az ily irányú szereplést. Utóljára a petrahói megégettek ügyében emelte fel szavát s e fellépéssel két darab úrasztali edényt juttatott a szerencsétlenné járt egyházközség birtokába.

Pár év óta rohamosan kezdett hanyatlani, de emellett is folyvást javítgatta sajtó alá készített *Magánjogát* és készült a *Kövy* érdemeinek koszorúba gyűjtésére. Eleven szelleme azonban meglassúdott; a tanácskozásból már csak ritkán vette ki részét s mindenféle megbízatást visszautasított. Hol egyik, hol másik olvasóhelyiségben gyakran lehetett őt elszunyókálva látni egy-egy hirlap vagy folyóirat felett. Kedvenc olvasmányai: a francia és angol folyóiratok sem voltak már rá villanyozó erővel. Olykor elejtett egy-egy zúgolódó s panaszkodó hangot az élet terhei, az anyagi gondok s az erők pusztúlása miatt. Látszott rajta, hogy fájt neki valami, hogy valami csalódás sebét rejtegeti. Úgy tetszett néha, mintha többet várt volna az élettől, mint amennyit nyert. Ki tudja: mi bántotta, mi emésztette?! Ki tudja: nem jutott-e eszébe, amit Petőfi mondott egykor róla: „Kenyeret eszik, pedig kalácsot érdemelne!?“

Otthon hű feleség és áldott jó gyermekek szeretete környezte, a tanári kar és ifjúság becsűlte, tisztelte mindvégig; az bánthatta csak, hogy akiket imádásig szeretett, — nem jutalmazhatja meg hűségökért a gondtalanság kilátásával.

„Fuimus, fuimus“ — ezt rebegte utóbbi időben mindazoknak, akik kórágyán felkeresték; de azért maga sem hitte, hogy ilyen hamar el kell költöznie. A tanári karhoz folyó hó 11-én bejelentett lemondásában még némi reménnyel fejezte ki, hogy október elsejétől kívánja nyugdíjba lépését számítani s íme már 13-ára viradóra elaludt örökre.

Szegényebbek vagyunk egy kitűnő tanárral, egy páratlanúl humanus kartárssal és emberrel; az ifjúság is szegényebb egy hű baráttal, egy példás vezérrel. És hátrahagyott kedvesei?! Azoknak veszteségét nem próbáljuk mérlegelni. Legyen nekik némi vígasztalásuk, hogy a mi szivünk is sajog a veszteség miatt s hogy él még az árvák és özvegyek atyja!

Legyen a kidőlt nemesnek síri álma csendes s emlékezete tettekre sarkaló!

 Sárospataki Lapok 1901. évfolyam 16. sz.

KUN PÁL

1842—1891.

Csak egy keskeny föld-darab választja el koszorúkkal borított koporsóját az Emődy Dánielétől, mint amilyen az a távolság, amely az örök időből a kettőjük végnapja közé jutott.

A felhő, amely termékenyítő esőt csepeg és a borúlat, amely villámokat szór: szépen megférnek együtt az ég boltozatán; ők is így a mindent kiegyenlítő temető hideg kebelén.

Az egyik a megtestesűlt megfontolás és borongás; a másik a röpkedő gyorsaság és az örök derű; egyik a mélység, másik a magasság; bányász az egyik, ki sziklába vés verejtékezve; léghajós a másik, aki vidáman röpűl az ember-lakta tájak felett s ott érzi magát jól, ahol csak egyetlen kötélbe fogódzhatik s az ellentétes légáramlattal kell birkóznia.

Igy együtt a kettő és olyan ijesztő hirtelenséggel egymásután: ki kételkednék a frissen felhantolt sirok láttára, hogy kétszeres okunk van a fájdalomra s hogyha illetlen nem volna hozzánk s hivatásunkhoz: megszólalhatna ajkunkon a panasz is s belopódzhatnék szivünkbe a félelem is.

Ott volt közöttünk az utolsó pillanatokban is. Kedélye vidám, mint rendesen; ajka beszédes, hangja érces, mint mindenkor. Szólt, állást foglalt a fenforgó kérdésben s mikor a köztanácskozásnak vége lett, ide is oda is betekintett a főiskola hivatalos helyiségeibe s mindenkihez volt egy tréfás szava, egy humoros megjegyzése. Az „alma mater“-nek vendége igérkezett s ő volt, aki

legjobban igyekezett azon, hogy az őrizete alatt álló szépészeti és műrégészeti muzeum rendje, tisztasága a legkényesebb birálót is kielégítse s egy pár hiányzó tárgy bevitelére nézve még találkozót is tűzött ki délutánra egyik collegájával. Mikor így a hivatalos teendőkön túlesett, haza sietett, hogy netalán késői visszatérését előre igazolja s gyorsan, amint csak lehetett, ott termett a városháza tanácstermében, hogy egy jó emberét hivatalba juttatni segítsen. A gyűlés már megnyílt s ő egy pár bizodalmas súgás után helyet foglalt képviselőtársai között. Alig telt el nehány pillanat, egy zuhanás tompa hangja riasztotta fel a jelenvoltakat, akik réműlve látták egyik szeretett társuk mozdúlatlan tetemét a padlón végig terűlve. Két orvos — mindkettő szerető jó barát — fogott a megmentéséhez; a magok lelkéből is szívesen lehelltek volna belé elevenítő lehelletet; de nem használt semmi s ők sem tehettek egyebet, mint megrendűlt lélekkel oda álltak a könnyezők sorába. Sápadt alakok dúlt arccal szaladgáltak a hihetetlen hírrel, A város utcái megteltek szerető barátokkal, megriadt tiszttársakkal s a kíváncsiak tömegével.

„Lehetetlen, lehetetlen!“

Az Isten előtt semmi sem lehetetlen! Úgy tetszett neki, hogy a kidőlt agg tölgy mellé oda fektesse a java korában levőt, hogy a mi megsanyargatott szívünk még jobban fájjon s mulandóságunkra emlékezvén, meg ne kisértessünk a kevélység ördöge által.

Elesett, meghalt! Nehéz megszokni, hogy nincs, hogy ajka elnémúlt, kedélyének gazdag forrása kiapadt; dehát életének épen az a legszebb birálata, hogy a tanári kar, a tanuló ifjúság, a város, a választó kerűlet egyaránt vesztesnek érezte magát ravatalánál s koszorúkkal, könnyekkel áldozott emlékének.

* *
*

Született a boldogúlt 1842. február 8-án Budapesten. Hasonló nevű atyja közbecsülésben álló köz- és váltóügyvéd, édes anyja Papp Mária volt. 1851-ben az ág. ev. egyház gimnáziumába került s itt tanúlt négy évig. Innen a kegyes-rendiek keze alá jutott s egyenlőtlen eredménnyel végezte a gimnázium felsőbb osztályait. Inkább egyes tantárgyakért, mint az összes tudnivalókért lelkesedett. Némely tantárgyak iránt érzéke is alig mutatkozott, másokban pedig a legjobbakat is megelőzte. Hajlam volt-e ez nála határozottan, vagy a tanrendszer s esetleg egyes tanárok hibája, azt nem vagyunk hivatva eldönteni; — de egyéniségének későbbi vonásaiból következtetve — legtöbb valószínűséggel a legelső. Szónoklási képességét már ekkor is dícséretek közt látták fejledezni.

1860-ban a theol. akadémiába íratkozott be s dr. Ballagi Mór, Farkas József, Molnár Aladár stb. tanárok kalauzolása mellett a négy éves tanfolyamot szép sikerrel végezte el 1864-ben. Itt már tartósabb és fokozottabb kedvvel tört előre, sőt nem elégedett meg csupán a theol. akadémián szerezhető bölcsészeti és theologiai ismeretekkel, hanem az akkor feltűnést keltett összehasonlító nyelvészet iránt való vonzalomból, a tudomány-egyetemre is bejárt s Budenznek és Vámbérinak kedves tanítványává küzdte fel magát s egyúttal a francia és angol nyelveket is búvárolta. Ugy látszik, hogy az ural-altaji nyelvek különösebben magukhoz ragadták, mert ezekről egy kisebb tanúlmánya meg is jelent mindjárt theologusi pályájának bevégződése után.

Ugyanez időtájban a Szőnyi-féle intézetben, amely a budapesti ref. főgimnáziumnak volt melegágya — a görög és latin nyelvet tanította s bizonyosan sokat forgatta már ekkoráig a tollat is; mert 1866-ban elég bátorsága volt egy „*Társadalom*“ című lap megindíthatásaért folyamodni, amely azonban — noha az engedélyt

megkapta — sohasem indúlt meg. Miért, miért nem: nem tudjuk.

1867-ben már Sárospatakon találjuk. A főiskolai elöljáróság — több keserű csalódás után — az u. n. modern nyelvek tanítására egy állandó tanerőt kívánt szerződtetni s ilyenűl a boldogúltat szemelte ki és nyerte meg. Soltész János tanszékére lépvén, a német nyelvet a felsőbb osztályokban kötelezőleg, a franciát pedig az önként vállalkozóknak tanította. Új módszerével a tanítanításban, sokoldalúságával, irodalmi nagy tájékozottságával s az idegen nyelvek iránt igazolt nagy fogékonyságával feltűnést keltett és csakhamar sokakat hódított meg önmagának, annyira, hogy egy évi szereplése után, mikor Erdélyi János olyan váratlanúl elhúnyt, őt szemelték ki annak félbenhagyott műve — világ-irodalomtörténete — befejezőjeűl, amit azonban, sajnos, folytatnia is alig lehetett.

1872-ben — a Soltész Ferenc nyugalomba vonúlásakor — maga ajánlkozott a bölcsészeti előtanok (logika, psychologia) tanítására s ugyanekkor maga elé tűzte — némi reménnyel az épen ekkor alakúló kolozsvári egyetemre — a „doctor philosophiae“ cím megszerzését is.

Újabb és újabb ingerek után szomjazó lelke nem tudott tartósan megpihenni egy-egy munkakörben. A gimnázium a maga figyelmével s folytonos körforgásával a megtanultaknak és megtanítottaknak ismétlésével, zaklató, követelő s tanárt és tanitványt egyaránt fárasztó rendszerével, nem adott elég táplálékot az ő röpkedő szellemének s nem bírta őt lebilincselni. Nyüg volt rajta, amelytől szabadúlni vágyott s nyereségnek tartotta önmagára nézve, hogy az akadémiában most a francia, majd az angol, sőt török nyelveket; majd pedig egyiknek is, másiknak is irodalmát taníthatta, vagy egy-egy nagy külföldi írót bemutathatott. A sikerrel nem igen

törődött, beérte annyi jutalommal is, hogy tehetségét foglalkoztathatta s hogy búvárkodásra alkalmat nyerhetett. Mást talán mélyen elkeserített volna az a tudat, hogy munkájának tartósabb nyomait nem láthatja meg a tanítványokon: — ő keveset törődött a sokak fellobbanó érdeklődésével, sőt maga figyelmeztette hallgatóit azoknak bekövetkezendő ellankadására s megelégedett — legalább látszólag — a magvetéssel, az aratásra való vérmes kilátások nélkűl. Elsőbb előadásaira rendszerint tódúlt az ifjúság, szerette élvezni szónokias modorát, mélyen járó fejtegetéseit, szellemének játszisággát, sziporkázó elmésségét; később azonban — mikor a munkára kerűlt a sor — az érdeklődés egyre lanyhúlt s a kölcsönhatás hiányában olykor maga az előadó is fogyni érezte lelkesedését.

A főváros szülöttje és neveltje lévén, nehezen tudott beletörődni a kis városiéletbe, ennek sajátos viszonyaiba s örömest szabadúlt volna ennek ezer szeme és olthatatlan kíváncsisága elől, különösen mikor boldognak ígérkező otthonában is idegenné lett. Mint a függetlenségi pártnak egyik erős híve, 1879-ben képviselőjelöltűl lépett fel a *nagyvásonyi* kerűletben, egykori tanára *Molnár Aladár* ellenében s noha szónoki tüzével sok elismerést szerzett e nemű tehetségének, az országházba be nem juthatott. Itthon azonban egyre nagyobb hírre emelkedett politikai nézetei s azoknak bátor s ügyes hirdetése által s b. e. *Hegedűs Lászlónak* s később másoknak is kitűnő segítsége volt a képviselői mandátum megszerzésében. Az o.-liszkai kerűletben nem igen van számbavehető ember, aki őt s az ő hangjának zengzetességét, kapacitáló tulajdonságát s az ellenfél gyöngéinek kikacagására s ostorozására hívatott sajátos tehetségét ne ismerné. Jól találta magát a nehéz helyzetek közt és a zivatarban. Ki tudja: nem a saját szívének zajongását némítgatta-e a maga körűl támasztott zajjal?!

Négy évvel ezelőtt örömest vállalkozott akadémiánkon a *művelődés-történelem* kisegítő előadására s tetszett magának ebben az új munkakörben s mikor a legközelebbi s.-a.-ujhelyi kerületi gyűlésen (1889.) a tanári kar ajánlatára a bölcsészeti tantárgyak rendes tanáráúl az akadémiába elválasztatott: úgy érezte magát, mint a hosszas hányattatás után biztos révpartot ért hajós. Izmait acélosodni, erejét nőni érezte s akik lelkéhez közelebb állottak — gyönyörködtek munkakedvében s szakképzettségének gyors növekedésében. Ujabb s egészen boldog otthona is kimeríthetetlen ösztöne volt lelke emelkedésének s egész lénye ujjászületésének. Megifjodott, mint a saját hamvaiból új életre támadt mesebeli madár s e második ifjúságával becsülésre bírta maga iránt azokat is, akik néha-néha bizonyos elvi ellentétek s másfajta világnézetük miatt, bensőleg voltak kényszerítve ellenlábasai gyanánt szerepelni. Az elismerésnek ezt a koszorúját készséggel tesszük időelőtti sírhalmára.

Mint iró termékeny, világos; de e téren is csak most következtek volna maradandóbb alkotásai. A gimnáziumi reform megindulásakor határozottan az anticlassicus irányzathoz szegődött s nemcsak kisebb-nagyobb hírlapi cikkekkel, hanem önálló művel is erősen harcolt a régi felfogás hívei ellen. A „maradók“ u. n. kényelmeskedését, bátortalanságát, a classicus nyelvekre fordított idő és a felmutatott eredmény között levő aránytalanságot nemcsak pajzánúl kikacagta, hanem keményen el is ítélte. Egy-egy ilyen vitában szinte harsogóvá vált és merészen hirdette, hogy a jövő az övék, hogy a régi gimnázium napjai meg vannak számlálva. S valóban, sok örömet okoztak neki a mai oktatási politika antiklassikus mozdulatai, jóllehet a mutatkozó félrendszabályoknak s félreformoknak ellensége volt ő is, mint a legcsökönyösebb philo-classikus.

Politikai nézeteit leginkább az „Egyetértés“-ben

hirdette, amelyen kivűl a „Philosophiai Szemlé“-nek s a mi lapunknak is stb. dolgozótársa volt.

Mint a német nyelv tanára, egy Olvasó-könyvet szerkesztett, amelyet a Sárospataki Irod. Kör adott ki a főiskola költségén. Ennek — most már közel levő 2-ik kiadását — lényeges javításokkal óhajtotta volna az ifjúság kezére bocsátani. Gyakran írt könyvismertetéseket s apróbb tudósításokat s Csáky miniszternek a német nyelv tanítása ügyében kiadott rendelete ellen is szóval és tollal buzgólkodott.

Ő fogalmazta a sárospataki tanári karnak Kossuth Lajoshoz intézett üdvözlő iratát, mint a tanári kar jegyzője s hő vággyal várta az arra nyerendő feleletet. Általában gyakran meghasználta a tanári kar, mint jegyzőt s ő sohasem vonogatta magát az efféle terhek alól. Ő tartott emlékbeszédet Ivánka Sámuel kartársunk felett, akit — mint kebelbarátját szeretett s ennek közköltségen emelt síremléke előtt is ő tolmácsolta a tanártársak és tanítványok hálás emlékezetét. Utolsó nagyobb irott dolgozata — a nyílvánosság elé jutottak közűl — akadémiai székfoglaló beszéde volt, amelyben a Comt-féle positivismus híve gyanánt mutogatta magát. Sokat bírt tollával, mert sokra volt képes szellemével.

Mint ember, tele volt szeretetreméltósággal, amit kivált aranyos jó kedélyének köszönhetett. Társaságokban s főleg bizodalmasabb baráti körökben ő volt a központ s ő az egyetlen, akin kifogni nem lehetett. Minden tűszúrást, minden erős vágást vídáman tűrt, mert sohasem maradt adósa senkinek; de — bár szeretett az emberek gyönge húrjain játszani — úgy vitte ezt a szerepet, hogy száz ütéseért ezerszer volt kész neki mindenki megbocsátani. Egy nagy titka volt humora erejének, az t. i., hogy azt rendesen önmagán próbálta meg először. Olyan carricaturát senki sem tudott ő róla rajzolni, mint önmaga. Rendkívűli fogékonysága a visz-

szás helyzetek, a félszeg gondolatok és cselekedetek, általában az emberi bohóságok és esetlenségek felismerése és kinevetése iránt s bátorsága és ügyessége az ilyenek feltüntetésében — igen sok tisztelőt, sok bámulót szereztek neki, de mindenekfelett néhány bizodalmas jó barátot.

A tanuló ifjúságnak is kedvence volt, amely rendesen csak kiváló tulajdonait látta és szerette benne s szinte rajongott szónoklásai és pohárköszöntőiért s főleg a március 15-diki ünnepélyeken boldogan lelkesedett tüzes beszédein. A városi képviselőtestület, a megye, a választókerület, a helybeli tűzoltóság, szintén mind az embert és szónokot tisztelték és szerették benne s e tulajdonai miatt nem igen tűrték volna el a reá nézve — netalán — kedvezőtlen összehasonlítást senkitől.

Lelkének csak a derült oldalát mutatta az emberek felé egész életében; s íme nem kellett megszenvednie a halálért sem. A Gondviselés keggyel mosolygott reá; nem látta őt roskadozni, elhervadni, megasszni és a jótékony halálért epekedni senki. Eljött hozzá hívatlanúl, átölelte, elragadta.

Temetésén látszott meg, hogy mily sokan ismerték, mennyien tisztelték, becsülték és szerették. Egy-egy nagyobb temetést ritkán látott még Sárospatak, mint az övé volt.

Nyugodjék csendesen s virasszon sírján hű emlékezet!

Sárospataki Lapok 1901. évfolyam 17. sz.

VAJÁNYI LAJOS.

1828—1891.

„Tekintsétek meg és lássátok meg, ha van-e olyan bánat, mint az én bánatom, amely én rajtam esék!“ — ez a jajkiáltás hangzik felénk a kies Torna bércei közűl, ahol a mi gyászba borított Sionunk tördelve terjesztgeti kezeit ég felé és nem akarja bevenni a vígasztalást, mert *„elesett az ő fejének koronája!“*

Hihetetlen, ez is hihetetlen!

Vajányi Lajos perkupai lelkész és esperes, múlt hó 26-án este, amint épen készülődött, hogy egy jól végzett nap után pihenésre hajtsa le megfáradt tagjait, agyszélütés következtében meghalt.

Mi, akik szerencsések voltunk őt ismerni s lelkének mozdúlataiban gyönyörködni, értjük a felsíró bánat nagyságát és mélységét s az alig pótolható veszteség fájdalmaiban szívünk szerint osztakozva a Siralmak költőjével felelünk vissza a megrendítő jajkiáltásra, mondván: *„Megtapodta az Úr a mi erős vitézeinket közöttünk . . . betöltött minket sok keserűséggel, a porba nyomott le minket!“*

Igen, *a mi erős vitézeinket;* mert a boldogúlt a miénk is volt, a sárospataki főiskoláé.

Tornamegye egy példásan szerény, fáradhatatlanúl munkás, valódi mintaesperest veszített el benne; mi elveszítettünk egy kötelességtisztelő, nemeskeblű, tanügyet‘ tanúlóságot s tanárokat forrón szerető jóbarátot, igazgatótanácsunknak egy kitűnő közkatonáját.

Mindenki tudta a tiszáninneni egyházkerűletben, hogy a kis tornai egyházmegye egyházi, még inkább

iskolai ügyeit páratlan közszellem emeli egyre fölfelé, amióta annak esperesi székét *Vajányi Lajos* tartja elfoglalva. Tudtuk azt is, hogy ennek oka a vezér bölcsesége, hűsége, az ő példaadása és szeretetteljes szigora. Annyira haladt e téren, hogy akadtak Tamáskodó lelkek akik megáhítván a kis megye utólérhetetlennek tetsző dicsőségét, gyanúval próbálták megbántani a vezérnek feddhetetlen lelkét. Ezeknek szinte jézusi nyugalommal felelt: *„Jőjjetek és lássatok!“* Akik sikerének titkai után tudakozódtak, azokat rendszerint így elégítette ki: *„Akarni kell!“* Mikor mások a tanügyi sikertelenséget palástolva, a bírák, szolgabírák hanyagságára hivatkoztak: ő kigyúlt arccal tiltakozott: *„Azt szeretné ő látni!“ „Hát mire való az alispán, a főispán, a miniszter?!“* Igen, ő kész volt *akarni*, ha kellett a végletekig is, az ügy javáért.

De nem volt rá kényszerülve, hogy harcoljon az emberek és hivatalnokok rosszakarata ellen. Szerencsés modora, vérmérséklete, finom tapintata mindíg megtudta nyerni a győzedelmet harci zaj nélkül is s bizony alig lehet valaki, aki haragot hordana szívében amiatt, hogy lármás dicsőséget szomjúhozva, a világ elé hurcolta legyőzött ellenfeleinek nevét s gyarlóságait. Nem akart nagynak látszani soha — a mások rovására!

Jegyzőkönyvek örökítik, hogy milyen odaadással szolgálta a tiszáninneni kerület népiskolai tanügyét, mint a kerületi tanügyi bizottság jegyzője. Mennyit nyughatatlankodott a maga csendes modorában, ha egy-egy gazdagabb egyházmegyét nehezen lehetett előbbre mozdítani! Mily szívesen ült a számadatok között és készítgette évről-évre a kerület tanügyi képét és adta a jó tanácsokat a mutatkozó hézagok eloszlatásához. Még — mint esperes is — alig tudott megválni ettől a fáradságos tisztétől, úgy oda nőtt lelke a kerület tanügyének ellenőrzéséhez.

Ez a hajlama tette őt kiválóan hivatottá a sáros-

pataki főiskola igazgató-tanácsába. Egészen neki való téren, benső hajlamainak hódolva járt s dolgozott itt közöttünk, katonás pontossággal felelve meg a magára vállalt enemű tisztnek.

Nem ütött zajt soha. Keveset beszélt, de a tettekben gyönyörűséggel versenyzett a legjobbakkal. Mint maga is zenész, nagy kedveléssel figyelte az ifjúságnak a zenében és éneklésben mutatott előhaladását; mint egykori honvédhadnagy nem maradt el az ifjúság tornamutatványairól s noha rendszerint alig lehetett az ő jelenlétét észrevenni és sohasem tolakodott előre véleményével: senki sem volt rajta kívül, aki jogosabb bírája lehetett volna a látottaknak és hallottaknak.

Bármennyire visszahúzódó volt különben, ott, ahol embertársainak hasznára válhatott, egy percig sem engedte meg önmagának a késlekedést, és szerénykedést. Az 1872-iki kholerában úgy járt a körűlötte hullongó sokaság között, mint egy apostol. Szelíd szavával s homeopathikájával, gyors segítségével egy egész vidéknek vált jóltevő angyalává s nem is kerűlhette ki, hogy a legfelsőbb helyről neki is felajánlott jutalmat — a Ferencz József-rend keresztjét — el ne fogadja. De aki erről a kitüntetésről soha egy igét sem ejtett el, az a boldogúlt volt.

Értjük, tudjuk méltányolni a kis Torna rendkívűli veszteségét és mélységes fájdalmát s a még teljes férfiúi erejében kidőlt jeles sírhalmára mi is fájó szívvel tesszük le az elismerés szerény koszorúját.

Áldás emlékére!

DR. BALLAGI MÓR.

1815—1891.

Pólyája rongy volt, takarója a szükség és nélkülözés, altató dala egy megvetett faj babiloni éneke, gyermekkorának egyetlen támasza az önbizalom; — és íme most, midőn megásta sírját a halál, a nemzet legjavának, legkiválóbb intézeteinek, az ország fővárosának s az egész hazai protestantizmusnak elismerése és áldása száll koporsója felé.

Ritka halandónak juttat Istene olyan küzdelmes, de szerencsés fejlődésű és rendkívűli sikerekkel koronázott földi pályát, mint a *dr. Ballagi Móré.*

Születési előnyök nélkűl, pártfogók nélkűl, egyedűl önmagára s a keblében rejlő isteni szikrára hagyatva, úttalan útakon, emberek hahotája között, vézna, beteges testtel, most elbotolva, majd újra felemelkedve, inséggel s rosszakarattal, előítéletekkel birkózva tört előre és mindíg előre, mintha csak neki szólott volna az Úrnak ama Jerémiáshoz intézett biztatása: „Ne félj tőlök, mert veled vagyok és megoltalmazlak téged . ... Ime az én ígéimet adom a te szádba , . .. hogy gyomlálj, ronts, veszess, törj, építs és plántálj!“

És valóban gyomlált, rontott, tört, épített és plántált s az Úr megoltalmazta, sőt megjutalmazta őt a verejtékes úton újabb és újabb sikerekkel, földi szerencsével, a vénség ékes koronájával, a nemzet nagyjainak barátságával, irodalmi babérokkal s — ami az emberi szívnek talán minden egyébnél nagyobb jutalom, — adott neki önmagához méltó s a tisztességben vele versenyző

gyermekeket s látnia engedte, hogy „azoknak házok békeséges a félelemtől és az Isten vesszeje nincsen ő rajtok.“

Nekünk protestánsoknak, hálával kell leborúlnunk a Gondviselés kegyelme előtt, hogy úgy irányozta a dr. Ballagi Mór szívét, hogy meghasonlván az őt megérteni nem tudó s nem akaró fajrokonaival, oda sorakozott a mi sok vihart látott lobogónk alá és széles tudományával, szabadságszeretetével, eleven, munkához szokott s küzdelemben erősödött szellemével, az igazságért vívott irodalmi harcaival odavéste nevét egyházunk legnagyobb alakjai közé s jelentékenyen hozzájárúlt a protestáns név dicsőségének emeléséhez.

* * *

Inócon született Zemplénvármegyében. Atyja Sztáray grófnak bérlője s majd enemű vállalatának szomorú kimenetele után zugiskolai tanitó volt s mint ilyen vezette be a tanúlni szerető Móricot is az ó-szövetség és a Thalmud ismeretébe. Maga írja a boldogúlt, hogy gyermekkorában már könyv nélkül tudta a héber bibliát[1] s ez lehetett első szerencséje, amennyiben — mint bocher — a folyvást bolyongó család köréből ki-kiszakadva, több ízben megmentette beteges testét a végkimerűléstől a biblia nevezetesebb részleteinek házról-házra való recitálása által. Vándorlása közben ismerkedett meg a magyar nyelvvel s hihető, hogy a tősgyökeres magyar vidékek (Máté-Szalka, Tisza-Lök, Sámson, Debrecen stb.) adtak neki ösztönt első bibliafordítási kísérleteire.

1829-ben, két váltóforinttal Nagyváradra ment papnövendéknek, innen két év múlva a pápai híres „Beth-Hammidras“-ba sietett. Félévi itteni tartózkodása után előbb Moóron, majd Surányban nevelősködött s ez a

[1] „Bibliai tanúlmányok.“ I. füzet.

oglalkozás fordúló pontot képez életében. Megismerkedett ugyanis a plebánossal, attól latin és görög könyveket s a latin és görög nyelv elsajátításához némi utasításokat kapott. Most már nyílni kezdett előtte a jövő. Bámúlatos szorgalmával s fogékony tehetségével annyira haladt másfél év alatt, hogy bátorsága támadt visszavágyni Pápára és pedig nem holmi thalmud-iskolába, hanem az országos nevű Tárczy kezei alá, a reformátusok collegiumába. Vágya teljesűlt, mert szigorú felvételi vizsga után felvétetett a filosofiára. Nyugtalan lelke azonban itt sem állapodott meg. Életcélt tűzvén ki maga elé, Pestre igyekezett, hogy a műegyetemen a mérnöki tudományokban képezze ki magát. Ki is képezte annyira, hogy másoknak is magánleckéket adhatott. A vizsgán azonban megbukott. „Rút lap ez az idő művelődéstörténetünkben," — írja igen méltán — *dr. Ballagi Aladár.*[2] A türelmetlenség, a clerus mindenhatósága lehetetlenné tevé, hogy a műegyetem legelső zsidó hallgatója oklevelet nyerjen."

Pestről, lelkében felháborodva, de kitűzött céljától vissza nem riasztva, Párisba vándorolt. Birkózott az idegen nyelvvel és a szegénységgel; de el nem csüggedt. Ez a rendkívűli kitartása aztán végre is megtermette számára a jók elismerését.

A magyar nemzet ébredési időszakát élte. A nemesi előjogok érckapuját keményen rázta az új idők szele; a válaszfalak bomladozni kezdtek; a tudomány jogokat nyert a felső regiokban való hódításhoz és elismertetéshez; nemesebb, emberibb szellem kezdett irányt szabni politikában, társadalomban egyaránt. Nemzeti történelmünk új korszak-küszöbéhez ért, nyugat műveltsége egész erővel tört be a régi sáncok közé; az írók tollal, a szónokok szóval, a nemzet jobbjai az Istentől szívökbe

[2] „Prot. Új Képes Naptár." 1879.

oltott szeretettel követelték az elnyomottak szabadságát s ez a hajnalhasadás bevilágított a bukott technikus párisi padlásszobájába is, hirdetvén neki is a nemzet tavaszának megérkezését.

Eötvös, „a nagy philanthrop“ volt különösen az, aki rávetette szemét az ifjú Ballagira s miután már maga ott lelkesedett a legnagyobbak között, társúl kereste őt fel a már szintén szőnyegre jutott zsidó emancipatio keresztűlvitele végett. Milyen boldog óra lehetett az a sok sanyarúságot és megvetést látott szegény ifjú életében, amely neki — az ország határain túl — azt az örömhírt vitte meg, hogy „eltölt az ő népének elrendelt ideje, hogy megbocsáttatott az ő bűne!“

Ballagi egyszerre elfeledett mindent s teljes erejével oda szegődött a hitsorsosai javát munkálók sorába, s hogy egy pillanatra se lássák a bizodalomra érdemetlennek, legott megírta „*Zsidókról*“ cimű röpiratát, amelyet itthon Vajda Péter, a lelkesek egyik leglelkesebbike adott ki és terjesztett. Majd Eötvös hívására hazajött Párisból s itthon küzdött a nagy eszme megtestesűléseért.

Cél volt a zsidókat megmagyarosítani s ilyen módon tenni őket érdemesekké a tőlük sokak által irigyelt szabadságra. Evégből egyik leghatásosabb eszköznek látta Ballagi a bibliának, kivált pedig a hitsorsosai által leginkább kedvelt Thorának vagy Mózes könyveinek lefordítását. Bámúlatos gyorsasággal s a viszonyokhoz képest kellő sikerrel végezte ezt a munkát is s még 1840-ben megjelent a két első könyv fordítása Budán, kettős szöveggel (héber és magyar) és a lap alján olvasható magyarázatokkal. A magyar közönség s kivált az irodalom hálásabban fogadta a fiatal tudósnak e kísérletét, mint saját hitsorsosai. Az *Akadémia* mindjárt (1840. szept. 5-én) levelező tagjai közé emelte, mintegy mutatni akarván a nemzet csökönösebb részének, hogy a tudománynak nincs nemzetisége és felekezete.

Ez a hálás elismerés még jobban odakapcsolta az ifjú akadémikust a magyarosító törekvésekhez. Magyar grammatikát (1844.), majd magyar olvasókönyvet írt a németűl beszélők számára s miután a magyarosodás fő-akadályainak — igen helyesen — a papokat az u. n. rabbikat tekintette, mindent megmozdított egy rabbiképző-intézet felállítása végett. Lelkesedése fagyos szívekre talált épen ott, ahonnan ő boldogan számított a megfelelő lelkesedésre. A pesti zsidó hitközség 140 váltóforinttal járúlt a nagy terv keresztűlviteléhez s ez a szűkmarkúság és szűklátkörűség elhatározóvá lett a fiatal tudós jövőjére nézve. Megborzadt saját felekezetének csökönösségétől s reményt vesztve munkájának sikere iránt, külföldre ment s ott Tübingában, a már világhírű Ewald és Baur lábainál, megérlelődött benne az áttérés gondolata. 1843-ban, mint már felavatott bölcsészet-tudor, Notzingen nevű helységben protestánssá lett.

1844-ben a szarvasi evang. főiskola szerezte meg tanárúl. Ekkor már a *Székács* barátságával is dicsekedhetett, akivel a biblia új-szövetségi részét magyar nyelvre fordította. E mű maig sem jelent meg; de bizonyítéka volt és marad a dr. Ballagi keresztyénségének. Ez időre esik német-magyar és magyar-német zsebszótárának 1-ső kiadása is.

Szarvason jó talajra lelt kedvenc eszméjéhez, a magyarosításnak foganatosításához. Ő és Vajda tartottak itt először magyar egyházi beszédet s ők hintették el egy nemzeti szebb jövő magvait. Ugyanekkor — külföldi törekvések hatása alatt — napirenden volt már a két prot. egyház egyesűlésének kérdése is. Zay, Kossuth, Fáy András, Székács, Török Pál s annyi sok jeles hevűlt a nagy gondolatért s Ballagi is hozzájok szegődött.

Eötvös, mint 1848-iki közoktatási miniszter, a pesti egyetem tanárává nevezte ki s e kitüntetése miatt lemondott szarvasi tanárságáról, anélkűl, hogy az egyetemre

bejuthatott volna. A forradalom ugyanis kitört s a muzsa hallgatni kényszerült. Ballagi tudományát s az európai főbb nyelvekben való jártasságát a forradalmi kormány ügyesen tudta értékesíteni; Görgey, mint táborkari fogalmazót, majd mint hadelnöki titkárt alkalmazta. Ez a szerepe volt Aulich mellett is.

A forradalom leveretése után Szarvasra internálta az ellenséges hatalom s tanári állásától felfüggesztette. Mit volt mit tennie? Ő, a mérnök-jelölt, az író, tanár és biblia-fordító beállt bérlőnek s az anya-földdel való küzdelmei közben egy magyar példabeszéd-gyűjtemény összeállításán is jó szerencsével fáradozott. 1851-ben visszanyerte szabadságát s mint szarvasi tanár újra felvette az elejtett fonalat. — Innen a kecskeméti, majd a Székács, Török és mások által sürgetett s 1855-ben Pestre erőszakolt theol. akadémiához hivatott meg tanárúl a keleti nyelvek és a szentírás-magyarázat terhes tanszékére. Ez új intézetet a prot. unio melegágyaként ápolgatták s nemesen megfáradtak a szeretettel dajkált eszmeért anélkül, hogy célt értek volna. Az ágost ev. egyház túlzó elemei, amelyeknek még most sem tört le a szarvuk, ellenszegültek a nagy emberek tervének, rossz hírekkel izgatták elvtársaikat, gyanút, gyűlölséget terjesztettek az unioi törekvések ellen. Székács és Török ingyen tanítottak a pesti theol. akadémián, felváltva prédikáltak egymás templomi szószékében is, hogy a kölcsönös türelem és szeretet elvét tényekkel is igazolják; de az unio elvégre sem lett egyéb nehány kiváló jelesünk lelki és irodalmi szövetségénél.

Ballagi hűséges bajtárs volt e szövetségben. 1855-ben mindkét prot. egyház hívei számára s az aléldozó prot. szellem felrázása végett megindította és kitűnő munkatársak segélyével nagy hatású vállalattá emelte az u. n. *Prot. Naptárt*, amely új kiadásban még ma is felszínen van s régi dicsőségét évről-évre merészebben tékozolja.

1857-ben több hozzá méltó társával (Révész Imre, Fabó stb.), a protestáns theologiai tudományosság színvonalának emelése s lehetőleg önállóvá tétele végett, a „Protestáns theologiai könyvtár“ című vállalathoz fogott s annak első termékét a Révész Imre által fordított Hagenbach-féle Encyclopaediát tanúlságos bevezetéssel látta el.

1858-ban felelevenítette a forradalom alatt megszünt Prot. Egyh. és Iskolai Lapot s ezzel még hatalmasabb követ dobott a protestantismus álló tavába s felriasztgatta azokat is, akikben a merev politikai ellenállás a teljes érdektelenségig fokozódott. Izgékony lelke nem tudta elviselni a agy némaságot s egyházi és világ férfiaink kitűnőbbjeit egymásután zaklatta fel elmerűltségükből s ajánlotta fel nekik az általa megindított lapot az eszmék tisztázására s a jobb idők előkészítésére. Ő, az új protestáns, adott jó példát a régieknek a bizodalomra, a munkára, a lelkesedésre. Csakhamar egész tábor keletkezett körűlötte. A legnagyobb nevek birtokosai sem resteltek hozzájárúlni a vállalat erősítéséhez cikkekkel, indítványokkal, jó tanácsokkal. Az absolut kormány censora hegyezte ugyan a ceruzáját s gyakorolta is önkényileg biztosított jogát; de a szerkesztő ügyesebb volt az ellenőrnél s nem engedte magát utoléretni a vállalat rovására. El kell ismernünk s hálásan kell emlegetnünk, hogy a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ a hazai protestantismus ébresztő trombitája, élő lelkiismerete, a szétszórt csontok egyesítője s feltámasztója volt s főleg a zivataros időkben nemcsak életszükséget képezett, de olyan kitűnően is megállta helyét, hogy csak a rosszakaratnak lehetne ellene gáncsot emelni.

Maga a szerkesztő, mint Ewald és Baur tanítványa, mint Fáy Andrásnak egyik elvtársa, a szabadelvű theol. irány híve lévén, lapjában a legkényesebb természetű dogmatikai kérdéseket is egész nyíltsággal tárgyalta és tárgyaltatta s ezért míg egyfelől sokakat gyűjtött az új

ügy zászlója alá, addig másokat, — nálánál félénkebb szívű embereket — aggodalommal töltött el a protestantismus jövendője iránt s bús harcokra gyúlasztott önmaga és lapjának iránya ellen. Pedig nálunk ez a nagyobb szabadságra való törekvés, az istenség mélységeinek vizsgálása már nem volt új dolog. *Göböl Gáspár,* az egykori kecskeméti esperes, *Varga István,* az exegetika tanára a debreceni főiskolában, még inkább pedig *Sebestyén István* pápai tanár, az ő „Messiologia" című művében, *Péterffy Albert* nagyenyedi tanár a Fáyval folytatott vitájában már erősen magukon hordják az új szellem hatását, sőt az orthodox hírében álló *Szeremley Gábor,* sárospataki tanár is súlyt fektetett arra, hogy a vallástudománynak a mívelt kor igényeihez kell simúlnia tartalomban — s mindez előfutárok s illetőleg kortársak mellett kivált Ballaginak rótták azt fel némely tekintélyes férfiak, hogy szabadelvűségével veszedelmet hoz a protestantismusra.

Mi volt e körűlmény oka? Hihetőleg az, hogy míg az említettek egyes nagyobb és csak kevesek által ismert művekben fejtették ki szabadelvűségüket, addig dr. Ballagi hírlapi úton s széles körben, hétről-hétre hintegette gondolatait s néha fulánkos szavakkal, csipős kritikával támadta meg másként gondolkozó s vele bajvívásra vállalkozott tudósainkat. Ez a modor, ami különben a könnyű röptű hirlapirodalomban teljesen jogosúlt s talán némelyek hiúsága is okozta azt, hogy egyesek kikeseredtek a merész szárnyalású szerkesztő ellen s vele meghasonúlván, sok szép reménynek is halálos ágyat vetettek.

Révész Imre, a hazai prot. tudományosságnak és közéletnek egyik legnagyobb alakja, *Filó Lajos* Nagy-Kőrösnek nagyhírű lelkipásztora, *dr. Szeremley Gábor,* a nagytekintélyű Somossy János méltó utóda, nehéz vitákba bonyolódtak a „Prot. Egyh. és Isk. Lap" éleselméjű szerkesztőjével, ami magában még nem lett volna

baj, sőt az eszmék tisztázását segítette elő; de bajjá vált azáltal, hogy a „Prot. Theol. Könyvtár“-nak egyik megölőjévé lett. Révész elszakadván Ballagitól, a „*Figyelmező*“ című folyóiratot indította meg s mindvégig keményen harcolt a Ballagi-féle szabadelvűsködés ellen. Együtt, közös jóakarattal, okvetlenűl többet használtak volna a prot. irodalomnak.

Nincs még itt az ideje, hogy a viták s szakadások rugóit keressük s jobbra vagy balra igazságot próbáljunk szolgáltatni. Egyet azonban már most is kimondhatunk, azt t. i., hogy szégyen lett volna a hazai protestantismusra, ha ennek körében a külföldön oly magas lángokban lobogó s annyi verejtékes kutatást eredményező, annyi félreértést helyreigazrtó szabadelvű theologiai irányzat szószóló nélkűl marad. Nem maradt úgy! Theologiai irodalmunk megérezte s visszatűkrözte — szerény viszonyaihoz képest — a külföld hatását s ebben tagadhatatlanúl dr. Ballagié az érdem első része.

Theologiai művei: „Tájékozás a theologia mezején“ (1862.), „A biblia Tholuck után.“ (1863.), „Renaniana“ (1864.), „Bibliai tanúlmányok.“ (1865.), „A protestantismus harca az ultramontanismus ellen.“ (1867.), sűrűbben követték egymást, semhogy valami mélyreható alkotásoknak beválhatnának; de hatása mindeniknek volt s mindenik egyformán a szabad protestantismus szolgálatában áll. Maga írja „Bibliai tanúlmányok“ c. befejezetlen műve előszavában, hogy a theol. tudományoknak nálunk nincsen kelete s ez volt egyik oka, hogy ő valamely nagyobb theologiai munka írására nem vállalkozott, noha arra ellenfelei nem egyszer kényszeríteni is próbálták.

Annál nagyobb sikerrel és szerencsével forgolódott a szótárak készítésében. Magyar-német és német-magyar nagy szótára több ízben javítva, számtalan példányban forog a tanúlók és művelt közönség kezében. „A magyar

nyelv szótára" című műve is nagyobb és maradandóbb alkotásai közé tartozik. Ezeken kivűl számos értekezést írt a magyar nyelv köréből s most Brassaival, majd a Nyelv-őr híveivel érdekes és tanúlságos harcokat folytatott. Héber grammatikája ma (1891) egyedűli efajta mű a theol. ifjúság kezében.

De sok volna — ily hirtelen koszorúba gyűjteni — irodalmi összes termékeit s azokat csak röptében is méltányolni. Egy bizonyos, hogy a munka eleme volt s megszokta azt nélkűlözhetetlen gyönyörűségnek tekinteni. Ez tette naggyá, tiszteltté; ez szerezte meg számára az akadémiai rendes tagságot; ez a prot. egyleti és prot. árvaházi elnökséget; ez a főváros tiszteletét s még elleneinek becsülését is.

1878-ban elhagyta theol. tanárságát, miután már sokakat vezérelt az igazságra; 1889-ben lemondott a „Prot. Egyh. és Isk. Lap" szerkesztéséről; de nem mondott le a munka folytatásáról. Csak pár éve, hogy György Aladárral egy nagyterjedelmű kereskedelmi szótárt készített s csaknem véglehelletéig résztvett a biblia-revisió munkájában, mint a központi bizottság egyik leghivatottabb tagja.

Revisionalis szerepére nagy súlyt fektetett a közvélemény, mert ő maga is régóta készűlt a teljes szentírás megmagyarosítására, de ezt a szándékát nem bírta megvalósítani. Eleintén dogmatikus ellenfelei támasztottak rossz véleményt enemű törekvése felől, később, mikor a „Prot. Egylet" cége alatt volt hirdetve bibliájának megjelenése, jóindúlatú kritikusai vették el a kedvét. Ezt az egyet sokan vártuk tőle nyugalmas munkásságának érett gyümölcse gyanánt s csak fájlalni lehet, hogy csalódnunk s bizonyára neki is csalódnia kellett.

Politikai, köz- és egyháztársadalmi tevékenységét sem próbáljuk jellemezni, csupán jelezni kívánjuk, hogy ő ezeken a téreken is örömest engedte magát meghasz-

náltatni s főleg a prot. ügyek iránt soha nem szűnő élénk érdeklődéssel s áldozatkészséggel viseltetett. Legközelebb is felséges példát adott arra, hogy miként kellene tehetősebb hitsorsosainknak a népies irodalom ügyét fejlődésnek indítani.

Május havában szélütés érte s azóta az ő munkára termett, világolásra hivatott szelleme megbénúlt, elhomályosúlt s f. hó elsején jótéteményként üdvözölte az őt magához ölelő halált.

Koporsója felett nincs helye a gyásznak, siralomnak; szeretteivel együtt hálával tekinthet égre a magyar Minerva s a protestantismus geniusza, hogy ő a miénk volt s érettünk szórta s pazarolta lelkének kincseit.

Folyó hó 3-án országos részvét kisérte sirjába; áldott legyen emlékezete!

KUN BERTALAN.

1891. szept. 20.

A tiszáninneni ev. ref. egyházkerűlet, az alsóborsodi egyházmegye kezdeményezése folytán (1890. szept. 4.), általános tetszés és helyeslés között határozta el 1890. szept. 16-án, hogy szeretve tisztelt főpásztorának, mint ötvenéves papnak és huszonötéves püspöknek, az 1891-diki őszi közgyűléssel egyidejűleg, örömünnepet rendez.

A kinevezett előkészítő-bizottság az ünnep napjáúl 1891. szeptember 20-dikát ajánlotta, s ajánlatát az 1891. április 28—30. napjain tartott közgyűlés — a megtisztel-tetés módozataival együtt — egyhangúlag elfogadta.

Sok édes nyughatatlanság és tervezgetés után, a kitűzött nap végre elérkezett. Itt van, hogy történeti fontosságú időponttá váljék az ünnepeltnek, a miskolci egyháznak, az alsóborsodi egyházmegyének, az egész kerűletnek, s talán-talán — ki tudná előre a szívek mozdúlásait? — az egész hazai prot. egyháznak várakozásokkal különben is teljes életében!

Ott sorakoznak egymás után „akik siettek, hogy tisztességet tégyenek!“ Egyik ajándékkal, másik könnyel; némelyik csak ajka mozgásával, mint az imádkozó Anna; másik a hála, tisztelet, szeretet rebegő szavaival, emberi bölcseségnek hitető beszéde nélkűl, amint illik az Isten igéjének sáfáraihoz. Barátok, szolgatársak, akik irigység nélkűl látták az ő csillagának emelkedését; gyermekek, ifjak, vének, akikért élete sem volt soha drága, mint jó pásztornak az ő juhaiért! Milyen hamisitatlan, milyen őszinte hódolat! Egyszerű,

keresetlen, csillogás és tettetés nélküli, *amilyen ő maga, a mi ünnepeltünk!*

Mi, mint legkisebbek e tisztelgő seregben, hogy ejtsük a szót, hogy lelkének e szent napján meg ne sértsük hódolatunkkal ezt az igénytelen nagyot?! Ide jegyezzük élettörténetének főbb vonásait e nap emlékeül, az élő, s következő nemzedék tanúlságaúl; biztatóúl a pálya keresztje alatt csüggedőknek; s példáúl azoknak, akiket könnyen elkap a változások forgandó szele.

*

Kun Bertalan — amint ő a mi lelkünk előtt megjelen, — azok közé a ritkább földi lények közé tartozik, akik Isten és szülőik után önmaguknak köszönhetik pályájuk minden szerencséjét: a legelső nyilvánosan kifejezett dícsérettől kezdve, fel egész a püspöki székig s a mai napon ezerek kebeléből felfakadó örömérzésekig.

Született 1817. január 21-én, Felső-Nyárádon, Borsodmegyében, Kun Pál és Hézser Katalin szülőktől. Apja elébb beregszászi algimnáziumi tanár, majd felsőnyárádi földbirtokos; anyja egy előkelő beregszászi család kedves és művelt sarjadéka volt. Iskoláit Felső-Nyárádon, Beregszászban (az anyai nagymama oldalánál), Miskolcon és Sárospatakon végezte. A szülői háztól jó útravalóval kellett elindúlnia, mert mint iskolás fiú, s majd mint ifjú is, kitartó nagy szorgalmán kívűl, főleg kedves, nyájas modoráról, simúlékony természetéről volt ismeretes. E tulajdonságának is része lehetett abban a kitüntetésben, amely őt, mint végzett gimnáziumi növendéket 1834-ben érte.

Szokás volt még akkor, s még jóval később is, hogy a jelesebb ifjakat, a *legexcellensebb togatusokat* benmarasztották köztanítóknak, részint a gimnáziumhoz csatolt elemi osztályok, részint az alsóbb gimnáziumi osztályok vezetésére. Ebben a legmagasabb elismerésben ő is részesűlt és pedig nem is egy, hanem két éven

át. Jutalmúl, a szülők, s tanítványok hálájan kívűl, beszámíttatott neki e két év — superintendensi beavatkozás folytán — az akadémiai cursusba, s Palóczi László, az országos nevű férfiú, nyilvános elismerések között bocsátotta további tanúlmányainak folytatására.

Sárospatakon, az 1836-ik év szeptember havának 3-ik napján, mint 21 éves ifjút, 60. sorszám alatt Molnár István rector jegyezte be az anyakönyvbe és pedig VI-od éves togatus gyanánt. Mennyire kiválhatott ő itt, az akkor még bizony nagyon szálkás természetű, sok ízetlenkedésre hajló ifjúság köréből, bizonyítja az, hogy pályatársai — némi irigykedéssel is szívükben, „selyem diák"-nak nevezték.

Az 1839. év őszén — miután már a theol. akadémiát teljes sikerrel elvégezte — az akkori jobb deákok szokása szerint — a német nyelv elsajátítása végett Iglóra ment, s ott a Pákh Albert édes atyjának oldalán, Pákh Mihály ág. evang. superintendens családja körében talált igen szíves fogadtatásra. Egészen jó hely volt ez egy feltörekvő ifjú számára, akiben már a Múzsa is bontogatta szárnyait, s a lyrai és drámai költészet iránti vonzalom biztatóan kezdett jelentkezni. Jó forrásból tudjuk, hogy az ősz superintendens hajlékában a vendég-magyarnak egy „Pajkos diákok" című színművét — az író tehetségeibe vetett szép remények közt — adták elő. A sas repűlni tanította a fiatal sólymot!

Iglóról 1840. junius havában tért vissza Sárospatakra, ahol — az akkori idők szokása szerint — a végzett theologusoknak szabadságukban volt az iskola kötelékei közt várakozniok egy-egy nagyobb tanítóságra (academica promotio), köztanítóságra, szeniorságra vagy nevelőségre stb. Az „alma mater" nem taszíthatta el magától felnevelt fiait, ha módot nem adhatott nekik az önálló foglalkozásra. Ünnepeltünknek nem sokáig kellett várakoznia. Jó nevéért, ismeretes modoráért kapva-

kapott rajta Szentimrey Gábor, krasznik-vajdai (abaujm.) földbirtokos és királyi tanácsos, hogy az általa gyámolt Szunyogh-gyermekekhez, „preceptor"-úl megszerezhesse.

Három évre kötötte le magát a nevelői szerepre s ez időközben — és pedig mindjárt az első évben — letette az abaúji egyházmegye vizsgáló küldöttsége előtt az u. n. lelkészi vizsgát; a második évben pedig a szomszédos gagybátori gyülekezet lelkipásztoráúl választotta meg (1841.). Kész volt várni is — miután a lekötött nevelő nem mehetett — csakhogy a közelből is jól ismert, s már szónoki névnek is örvendő, a művelt körök által is általánosan kedvelt fiatal embert magáénak mondhassa. Az övé lett. 1842. május 12-én foglalta el lelkészi állomását, s ez alkalommal mondott egyházi beszéde nyomtatásban is megjelent, s Szunyogi Szunyogh Ferencnek van ajánlva.

A gagybátori egyházra nagyon ráfért ekkor egy kis reformácio. Az épűletek elhagyottak, az egyháztanács fejetlen, rendszeretetlen, a presbiteri nevet sokan szerették címűl, de a vele járó kötelességek nélkűl. Az egyház dolgainak folyása, — mint fiatal lelkipásztoruk feljegyezte — „halk és zavaros;" az anyagi szükség nagy, az iskolaügy rendezetlen. A „száz szemű gazda" széttekintett a khaotikus állapotok között és támasztott rendet, világosságot. Elsőben is bölcs tapintattal szerzett magának egy hatalmas támaszt Vendéghy József földbirtokosban, megnyervén őt az egyház gondnokáúl. Majd kölcsönt vett fel a kerűlettől, leköszöntette, szétrobbantotta a hanyag presbitériumot és választatott a sok helyett csupán 12-őt; ennyien voltak az apostolok is és csudás dolgokat tudtak cselekedni! Miután kikötötte, hogy a 3 ülést mulasztó presbiter neve a sorozatból kihúzatik, hozzáfogott elsőben is az iskolai állapotok javításához. Behozatta a köteles iskoláztatást, s az általános iskolai adót. Az álló tó már erős hullá-

mokat vetett, a hívek már készek voltak az anyagi bajok eloszlatása végett közös munkát is vállalni, s amikor így minden forrásnak indúlt, ő, a vezér, a mozgalom lelke — kikivánkozott hívei- és az alakúlás nyügei közűl.

1843. szemtember 24-éről az egyháztanács jegyzőkönyvének 4-ik pontja így szól: Tiszteletes Kun Bertalan úr jelentvén az egyházi tanácsnak azon szándékát, miszerint öntökéletesítés tekintetéből külső országra menni szándékozném, ha a nemes egyházi közönség beleegyeznék: a nemes egyháztanács azon szempontból indúlván ki, hogy ez mind az egyházra fényt árasztand, mind a tapasztalás által az egyházban T. úr több képességet és erélyt, több buzgalmat és üdvös gyümölcsöket fejthetendvén ki, tökéletesen és egyező akarattal beleegyezett."

Az ifjú lelkész tehát ment, hogy betöltse régi vágyát, s magát a közegyház javára tökéletesítse.

Szép idők voltak ezek a 40-esek! Akinek lelkébe égi szikrát adott Istene, talált hozzá táplálékot a közélet élénk szellemében, az egyházi és társadalmi mozgalmak friss levegőjében. Nagy emberek nagy kérdéseket feszegettek; az igazság és szabadság angyalának kürtzengése megrázta az emberek szívét; a humanismus követelte isteni jogait; a felekezetek kiváltságain mind erősebben kezdték érezni a középkor dohát.

A fiatal akademikus egészen otthon érezte magát ebben a termékenyítő levegőben. Tudós pártfogójának, a tiszáninneni egyházkerület egyházi és iskolai életéből előnyösen ismert *Jakabfalvy Andrásnak*[1] oldalán, nem

[1] *Jakabfalvy András* előkelő gagybátori birtokos és lakos volt. Gazdag könyvtára jó táplálék volt a fiatal pap lelkének s mint iró (a „Sárospataki Füzetek"-ben többször szólalt fel) is kitűnő mintáúl szolgált. 1859-ben halt meg s nevének Kun Bertalan állított méltó irodalmi emléket. „Halotti beszéd." Miskolc, 1859.

volt előtte semmi ismeretlen a napi eseményekből, az elnyomottak kívánságaiból, a társadalmi s felekezeti félszegségekből. Külföldön volt már, mikor Rómából az a rendelet érkezett a vegyes-házasság kérdésével küzködő magyar klérushoz, hogy az ilyen házasságra lépőket nem szabad összeadni. Akadt püspök, aki ezt a rendeletet ki is hirdette. Az ifjú tiszteletes lelke nem viselhette el ezt az erőszakosságot felháborodás nélkűl. Tollat ragadt s még külföldön megírta és Lipcsében kiadta ily című röpiratát; „*Visszhang a vegyes-házasság ügyében.*“ Szemére szórja a r. kath. egyháznak, hogy a házasságot szentségnek kereszteli ugyan, de azt némely híveitől megtagadja. A röpirat alkalmi volt egyébképen is, mert az országgyűlés is kemény vitákat folytatott a házasság kérdése felett.

Bécset, Lipcsét, Hallet, és Berlint látogatta meg s nemcsak az egyetemek tudományos életét, hanem az egyházközségek szellemét és az iskolákat is tüzetesen tanúlmányozta. Kincseket gyűjtött a hosszú kamatoztatásra.

Mikor visszatért, már jó neve volt arra, hogy lelkésztársai is szép reménységgel nézzenek jövendője elé. Örvendező hívei között tovább folytatta a reformátori munkát. Tornyot fedetett, iskolát építtetett, úgyszólván csak a semmiből. Ez a buzgósága és sikeres munkája is növelte őt az abauji egyházmegye közönsége előtt, amely sietett is a hű munkást a tőle telhető jutalomban részesíteni. 1845-ben aljegyzővé választotta el.

Ez a tisztesség már mint boldog férjre mosolygott reá. Kevéssel ugyanis külföldről való visszatérése után, nőűl vette az előkelő Szunyogh-családnak egyik női erényekkel megáldott tagját, Máriát. E házasságból 5 gyermek született, akik közűl 3 most is él s atyjok örömünnepén bizonyosan övék lesz a legkedvesebben fogadott áldozat. *Béla*, országosan ismert, jeles publicista, a sárospataki jogakadémiának egyik kedvelt tanára; *Mariska*,

férjezett Gyura Adolfné és *Bertalan,* vasúti központi hivatalnok Budapesten.[1]

A fészek-rakás gondja mellett is ráért a munkára edzett férfiú tovább építeni a saját számára a jövőt. A Török és Székács által megindított „Prot. Egyh. és Isk. Lap"-ban most egy egyházjogi, majd egy liturgiai vagy egyháztársadalmi kérdésben hívta fel magára a közfigyelmet; szónoki neve is egyre jobban terjedt, annyira, hogy mikor 1849-ben *Szathmári József* superintendens meghalt, a miskolci egyház Kun Bertalanra vetette szemét s a megüresedett lelkészi állomásra őt hívta meg.[2]

Miskolci állomását, — amely jutalom volt a múltért s zálog a jövőre — az országos zavarok miatt csak 1850. tavaszán foglalhatta el. Ugyanez évben az egyházkerületi dékánság terhe is ráruháztatott. Miskolcon még ekkor 4 papi állomás volt, tehát nagy alkalom a nemes versenyre s az istenadta erők gyarapítására. A hely arra is kitűnő, hogy az ott lobogó fáklya világa messzire vesse fénykörét.

Kun Bertalan nem maradt hálátlan a bizalomért. Ünnepi s rendkívüli alkalmakkor mondott szónoki beszédeivel, imáival és imádkozó talentumával, folyvást emelkedő fokozatban állott a közönség előtt. A kerület 1854-ben aljegyzőséggel tisztelte meg; 1855-től pedig, amikor *„Egyházi szónoklattan"* című műve megjelent, kész volt az út számára — a szívekben — a lelkészre várható megtiszteltetés szélső határáig is.

És csakugyan rohamos gyorsasággal emelkedett. *Apostol Pál* superintendens helyét 1860-ban *Zsarnay Lajos*

[1] Béla elhunyt 1896-ban, Gyuráné 1906-ban.

[2] Kun Bertalan, mint életének egyik közeli ismerője feljegyezte, mitsem sejtve a reá váró szerencséből, épen útban volt Miskolc felé a tavaszi kerületi gyűlésre s az őt meghívni indúlt küldöttséggel Szikszón találkozott s a meghivást a nagy vendéglőben fogadta el.

sárospataki theol. tanár, ennek főjegyzői helyét pedig Kun Bertalan foglalta el s mikor végre 1866-ban a püspöki hivatal ismét megürűlt, Kun Bertalan letudta győzni hatalmas versenytársát, a szintén írói és szónoki hirnevének örvendő *Hegedűs Lászlót*, az alsózempléni egyházmegye szépmúltú esperesét.

1866. szeptember 30-án, Visnyón ünnepélyesen felavattatván, immár 25 éve áll egyházkerűletünk kormányán. „Hív volt a kevésen s többre bízatott."

E 25 év történetét s Kun Bertalannak püspöki szereplését merészség volna egy ünnepi emlékezés keretébe beszorítani akarni. 1866-tól 1891-ig oly nagy átalakúláson ment át egyházi és iskolai életünk; annyi gondot, munkát adott ez az átalakúlás épen a magasra állítottaknak s oly sok aggodalomba s küzdelembe sodorta őket, — hogy ha semmi egyebet nem tesznek is, mint őrt állanak s csak a főpásztori bottal kormányoznak is: — akkor is elég tennivalójuk akadt volna egy mindennapi emberi erőre.

Most az állam, majd a mindíg ólálkodó s mindíg hatalmasodni akaró róm. kath. egyház; a kor és önmagunk haladó szelleme okozott gondot s adott újabb és újabb munkát legjobbjainknak. Alkudni, tervezni, építeni kellett; gazdagsággá kellett változtatni a szegénységet; haladni és meg is tartani az öröklött önállóságot egyházban és iskolában: — óh bizony ez a felséges hivatás sok lelki és testi törődéssel jutalmazza azokat, akiket a közbizalom vezérszerephez juttatott!

A mi ünnepeltünk mindezt kibírta, sőt kibírt sokkal többet is. Csak képzeljük el, hogy ő, e 25 év alatt is rendes lelkipásztora volt a miskolci egyháznak: keresztelt, esketett, prédikált, betegeket vígasztalt, halottakat temetett s résztvett a gyülekezet közvetlen kormányzásában is, ahoz képest, amint a hívek bizodalma s a jórend parancsolta. Képzeljük el, hogy mint püspök s

mint egyházi főgondnok, arra is ráért, hogy a kerület fő- és középiskoláit időnkint meglátogassa s azok szellemébe belétekintsen, anyagi ügyeik állásáról is tájékozódjék. Mindehez gondoljuk oda, hogy egész lelkesedéssel buzgólkodott a kerületi leánynevelő-intézet felvirágoztatásán, gyönyörűséggel vett részt úgy ebben, mint a sárospataki, miskolci és rimaszombati iskolákban az u. n. aratási vizsgálatokon s ami ennél is több, képes volt *őmaga* egy egész püspöki hivatal minden egyéb terhével is megbirkózni: naplót vezetni, levelezni, a kerületi gyűléseket előkészíteni, azok szellemi képét évrőlévre megrajzolni, elnökölni, a lelkészi felavatásokat végezni s a püspöki körútakon szónokolni, buzdítani, dorgálni! . . . Hát aki ezeket így tudja róla, lehetetlen, hogy bizonyos csodálkozó tisztelettel ne nyújtsa neki 25 év fáradalmaiért az elismerés koszorúját.

De nemcsak a rendkívüli erélyért és fáradalmakért, hanem egyébért is! Tudva van, hogy őt 1873-ban a királyi kegy tanácsosi méltósággal tüntette ki s hogy 1884. óta az egyetemes konventnek egyik elnöke s a főrendiház átalakítása folytán annak is egyik jogosított tagja. Nálánál gyöngébb jellemeken nyomokat hagyott volna talán ez a többszörös kitüntetés, ő változatlanúl állott meg a változások között; *hű maradt önmagához, s a tiszáninneni kerület hagyományos szelleméhez!*

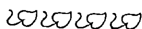
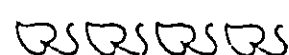
A kegy nem tántorította meg, a méltóság nem vette ki régi sodrából Mint ember, az ma is, aki volt; az a nemesen érző, az a mindenkinek készséggel szolgáló. Ajtaja, szíve nyitva minden ügye-fogyott előtt. Jósága szinte példabeszédszerű s még maig sem tudott eleget csalódni ahoz, hogy balkeze felszámítgatná a jobbnak cselekedeteit. Épen ilyen, mint pap és püspök is, élő cáfolatúl azok számára, akik a superintendensi név hivatalos felcserélése után, félteni kezdték főpásztoraink méltóságától egyházunk autonomikus s demokraticus szel-

lemét. Első az egyenlők között! Első a munkában, a kötelességtiszteletben! Nem tudunk nagyobb jót kívánni a püspökét ünneplő kerületnek, mint azt, hogy *longus sit idem petentium ordo!*

Sokan lesznek a szeptember 20-iki ünnepélyen, akik Kun Bertalanban a lelkes szónokot, az alig felülmulható imádkozót; a tiszta, világos fejű írót, a szabadon gondolkozó tudóst, a konventnek s kerületnek példás elnökét fogják dicsőíteni s igazuk lesz; nekünk azonban azt súgja a szívünk, hogy ami Kun Bertalanban mindenekfelett ünneplésreméltó, az az ő változatlansága, önmagához, jó szívéhez, emberszeretetéhez, bölcs tapintatához s democratikus szelleméhez való hűsége és természetévé vált munkaszeretete.

Betelt rajta és általa, amit az apostol követelt, mondván: *„Legeltessétek az Istennek seregét, mely a ti gondviseléstek alatt vagyon, gondot viselvén arról nem kényszerítésből, hanem örömest: nem rút nyereségvágyból, hanem kész indúlattal; sem pedig úgy, hogy uralkodjatok a ti örökségeteken, hanem úgy, mint akik tükörei legyetek a nyájnak."*

Legyen még a mi tükörünk sokáig! Áldás életére, üdv nevére!

 Sárospataki Lapok 1901. évf. 38. sz.

BÉKY SÁMUEL.

1837—1891.

Azt a nehéz, fájó sebet, amely éveken át tépte szerető szívét, az ő erős szervezete sem birhatta sokáig. Megtört, elesett, meghalt.

Pár éve már csak árnyéka volt önmagának s roskatagon, vánszorogva járt itt közöttünk, lelkének gondosan takargatott, súlyos keresztje alatt. Övéi, akik édes mindenüket szerették benne; gyülekezete, amely rajongva ölelte ; tiszttársai, barátai s mind, akik becsültük és tiszteltük őt, úgy néztünk rá, mint a hervadt őszi lombra, s remegve gondoltunk arra a szellő-lebbenésre, amely elröpiti őt szemeink elől.

Az abauji egyházmegye, mintha csak a Gondviselést akarta volna kegyelemre birni számára; mintha csak marasztalni kivánta volna őt e földi világban: körülövezte őt tisztességgel; a szükség emberének ismerte el, kormánya rúdjához állitotta, mintegy önmagát is biztatva, hogy a harc, küzdelem, a szélvészek, viharok, a munka s kötelesség újszerűsége, megacélozzák majd lankadt erejét, s balzsammá válnak talán beteg szívére is.

Hiába, mind hiába! Ez a tiszttársi figyelem, ez a gyöngéd hódolat is csak őszi napfény ragyogása volt az egyre komorodó lelki házban. Az enyészet szele meglebbent, s a megsárgúlt levél lehullt.

Ott künn, az ő kedves nyaralójában, a kassai papoknak abban a Mesko által ajándékozott kies édenében, ott fagyott el beszédes ajkán a szó s ott borúlt szelíd kék szemeire az örök éjszaka.

Óh milyen nagy üresség maradt utánna!

A kassai előkelő gyülekezet soha nem feledhető s ritka papi erényekkel ékeskedő lelkipásztort, az abauji egyházmegye egy sok szép reményre jogosító vezérférfiút, a sárospataki ev. ref. főiskola egy nagy buzgóságú igazgató-tanácsost, az összeülendő zsinat egy tiszta látású s szabadságért hevülő képviselőt veszített el benne, s hogy mit veszített Kassa városának művelt társadalma, azt ama nyilatkozat igazolja legfényesebben, amit egy helybeli lapnak nem is felekezetünkbeli szerkesztője jegyzett fel róla a fájdalom hevében: *„A jónak helyét állhatja a jó, vagy talán a jobb; de ha apostol jönne is utána, akkor is csak Békyt szeretnők.“* A ki mindenkinél többet veszített, s akinek veszteségét nem lehet szavakba foglalni, az a siralom völgyében támasz nélkül, vígasz nélkül, reménység nélkül tántorgó család. Egy fényes gyülekezet nagy papjának a szomorú bizonytalanság tövises útjaira kárhoztatott népes családja.

Prot. anyaszentegyház! Meddig nem hallod még az özvegyek és árvák eget verdeső panaszát?! . . .

Született a boldogult Szántón, Abaujmegyében, 1837. augusztus 12-én, Béky Ferenc és Kovács Zsuzsánna szüléktől. Gyermekkorának istápolója korán özvegységre jutott édes anyja volt, aki — bár maga is bajlódott az élet gondjaival — nem tudta és nem akarta megtagadni tanúlni vágyó kis fiától, hogy őt — a szülőföldjén szerzett elemi ismeretekkel — útra ne bocsássa Sárospatak felé, a szegényeknek már akkor is jól ismert iskolájába. Alig volt több 6 évesnél, mikor (1843. szept.) már be volt jegyezve a gimnáziumi előkészítő osztály növendékei közé s anyai nagybátyjának, az akkor már primárius Kovács Jánosnak gondos vezetése alatt, vígan tört előre az apró emberek élénk versenyében. Nemes szívének jól esett mindenkor készséggel ismerni el, hogy első vezetőjének örök hálával tartozik.

Gimnáziumi pályáját elébb a hű támasznak eltávozása, majd az 1848/9-iki események zavarták meg. Amannak hiánya érezhető volt haladásán, emez pedig egy évi veszteglésre kényszerítette, a mi alatt — kivált csüggedező édes anyjának ösztönzésére — már-már le kellett mondania a tanúlói pályához kötött szép reményeiről. De végre is 1850-ben ismét Sárospatakon volt és pedig már tisztában a céllal is, amely felé futnia kellett, mivel édes anyja határozottan kikötötte — s ő nem vonakodott — hogy papi pályára kell magát képeznie.

Úgy történt. A theologiai cursust megfutotta s 1857-ben, amint az akkor rendesen történni szokott, népiskolai tanítóságot vállalt Zádorfalán, Gömörmegyében. Jó szerencséje vezette e helyre s itteni tartózkodása elhatározó befolyással volt egész életére, jellemének alakúlására s későbbi gyors emelkedésére. Batta Bálint volt ekkor Zádorfala papja. Sajátos, derült kedélyű férfiú, a jóra törekvő ifjak meleg keblű pártfogója s Tompa Mihálynak, a keleméri költő-papnak s Orbán Ferencnek, a ragályi tudós lelkésznek lelki-testi jó barátja. A szerény szőke diákot, a szorgalmas tanítót elébb maga szerette meg Batta Bálint s csakhamar jó barátjaival is megszerettette. E három, egymástól merőben elütő jellemű férfiú társaságában ő, az igénytelen ifjú, folytonos alkalmazkodásra s önmegtagadásra volt utalva s ez az iskola erősítette meg benne ily irányú, veleszületett szeretetreméltó hajlamait. Ő maga nem egyszer boldogan emlegette múltjának ezt a szép időszakát s Zádorfala emlékét sorsának egyre előnyösebb változásai sem tudták szívében elhomályosítani.

A három éves rektoria után, 1860-ban Kövecsesre ment s ott Lukács Lajos földbirtokos házánál, mint nevelő működött 1861. július haváig, itt is folytonos összeköttetésben előkelő barátaival, pártfogóival.

1861. szeptember havában letette a gömöri tractus

előtt a káplání vizsgát; csupán egymaga a sok jelentkező közűl, amit jó pártfogóinak s már ismeretes jó tulajdonainak köszönhetett. S mintha csak kézen fogva vezette volna a gondviselés, az akkori esperes, Pelsűcnek még ma is minta-papja, azonnal magához vette a kedve szerint való ifjú Tiszteletest és szintén jelentékenyen hozzá járúlt papi jellemének kiformálódásához. Azt az egy évet, amelyet az apostoli lelkű férfiú lábai mellett töltött, sokért nem adta volna ifjúkori életéből.

1862-ben Sajókeszi, 1863-ban Kövecses hivta s nyerte meg lelkipásztoráúl, hol a volt nevelőt s ajkainak mézes beszédét nem tudták feledni. Csak öt évig gyönyörködhetett e kis gyülekezet lelki vezérében, mert 1868-ban az imolai és abaujszántói egyházak versenyre keltek egymással elnyerhetéseért. Az utóbbi lett a győztes. Gömöri pártfogói, barátai s szerettei közűl kiszakasztotta magát, noha az egyházmegye már aljegyzőséggel tüntette ki s Tompa — aki őt a jászói levéltárban levő titkainak másolgatásával is megtisztelte — váltig biztatta, hogy közel van már az idő, amikor el kell költöznie s a hanvai egyháznak lesz annyi magához való esze, hogy Béky Samut fogja papjáúl elválasztani. E biztatásnál is vonzóbbak voltak reá nézve a gyermekkori emlékek, a rokonok esdeklő áhítozása s az a tudat, hogy a próféta becsessé lett a maga hazájában.

Becses is maradt mindvégig. Dicsekvése, büszkesége volt szülőföldjének; de nem az volt sorsáúl feljegyezve, hogy ott maradjon a szerény javadalmú szántói parókhián. Öt év múlva, 1873 tavaszán az abauj-szepsii, majd nehány hó elteltével, a Ferenczy halála után, a kassai gyülekezet szerezte meg lelkészeűl. Elég volt őt a kassai gyülekezetnek csupán egyszer hallani a Ferenczy nyilt sirja felett s kész volt számára az út az újabb dicsőség felé.

Kassai állomását, szepsii hívei által megsiratva, 1874 tavaszán foglalta el s lefoglalta magának hívei

szívét is. Volt egész lényének valami titkos varázsa, amely becsülésre, tiszteletre kényszerítette mindazokat, akikkel érintkezésbe jutott. Arcának jósága, szívének nemessége, alkalmazkodásának kedvessége, az az emberekkel való lekötelező bánásmód, amelyet nem lehet tanítani az iskolákban; lelkipásztori hűsége, előkelő szónoki hivatottsága: — ezek együtt s egyenként olyan hirtelen odabilincselték az ő személyéhez a kassai gyülekezet minden rendű s rangú tagjait, hogy amikor egy évi ott működése után (nem rögtön ugyan a Tompa-, hanem csak az ő második utódjának kimúlásakor), a hanvai gyülekezet — nagy papjának jóslatát beváltandó — el akarta őt Kassáról édesgetni, a kassai gyülekezet elöljárósága az egész gyülekezet örömére 500 frttal emelte fel a kedvelt lelkipásztor fizetését, csakhogy magáénak mondhassa mind halálig.

Egészen gondviselésszerűleg volt e kényes pontra állítva, hol szelíd lelkével, emberszerető szívével s türedelmes gondolkozásával nemcsak önmagának szerzett több-több barátot és tisztelőt, hanem ev. ref. egyházunknak is, a nélkül, hogy igazainkból bármit is feladott volna s csak egy pillanatra is hűtlen lett volna ahoz a zászlóhoz, amelyre felesküdött.

Míg vezetése alatt a kassai egyház folyton előbbre haladt, a magas pontról az ő lelki fényessége is mind szélesebb körben vált ismeretessé.

Az egyházmegyén egyelőre nem ment ugyan könnyen a dolga, de amikor aztán itt is megnyitotta magának a szíveket, gyorsan haladt előre a kitüntetések sorozatán. 1881-ben zsinati képviselővé és tanácsbíróvá lett; majd egyházmegyéjének jelentékeny segítségével egyházkerületi tanácsbíróvá, konventi póttaggá, a kerület bizodalmából a főiskola igazgató-tanácsosává s végre ez év (1891) tavaszán, a Fodor Pál leköszönése folytán, az abauji egyházmegye esperésévé választatott.

Még élénken emlékezünk ma is bármelykörű szereplésére; tudjuk, hogy a zsinaton szóval, utóbb a „Sárospataki Lapok"-ban tollal, nemes hévvel küzdött a gyülekezetek papválasztási szabadságaért; mint kerűleti tanácsbíró és főiskolai igazgató-tanácsos, amíg főleg testi ereje engedte, soha nem maradt el a kötelesség asztalától s amott méltányosságával, itt kitartó türelmével s mint jegyző tollának tisztaságával szerzett magának több-több tisztelőt és igaz barátot.

Itt volt közöttünk a tanév megnyitásakor, ott volt a miskolci örömünnepen s lankadtan bár, részt vett az ünnepély összes mozzanataiban s akik előtt bizodalmasan megnyilatkozott, tanúk lehetünk reá, hogy mily édes gyönyörűséggel várta s készítette elő azt az időt, amelyben a gondjaira bízott egyházmegyében mindenek ékesen és szép renddel fognak haladni. Ezt a boldog időt azonban nem érhette meg. Múlt hó 29-én este, egy kedélyesen töltött nap alkonyán, hű nejének karjai között kilehelte nemes lelkét, övéinek, gyülekezetének, az abauji egyházmegyének, a tiszáninneni kerűletnek s a sárospataki főiskolának őszinte fájdalmára.

Az a részvét, amely folyó hó 1-én tartott temetésén a gyülekezet, a város, a különböző felekezetek részéről koporsója körül nyilatkozott; az az elismerés, amellyel püspökünk az ő megható imájában, Mitrovics Gy. főjegyző pedig könyeket ontó gyászbeszédében áldozott az elköltözött tiszttárs és barát emlékének: fényes bírálatai az ő nemesen töltött életének. A köz javára élt, közelismerés kísérte korai sírjába, amely felett Antalfy László, vadászi lelkész és tanácsbíró tolmácsolta az egyházmegye mélységes bánatát. Áldott legyen emlékezete!

Sárospataki Lapok 1891. évf. 40. sz.

COMENIUS ÁMOS JÁNOS

1592—1671.

Európa tudományos körei s főként szorosabb értelemben vett tanférfiai, — ha csak felekezeti szempontok által nem nyügöztetnek — ünnepet szentelnek e napokban: a hála és tisztelet ünnepét. Pótolni akarnak egy nagy mulasztást egy nagy férfiú emléke iránt, akire — míg élt — dicsekedéssel tekintett az akkori művelt világ s birhatásáért fejedelmek és nemzetek versenyeztek egymással, hogy lelkének messze ragyogó fényétől megvilágosodjék rajtok az Istennek képe; de akit — miután tömjéne javát az emberiség üdvére elpazarolta, — eszméivel, elveivel, rendszerével együtt elborított az idő moha.

E férfiú *Comenius Ámos János* volt, az újabban feleszmélt tanügyi közvélemény szerint a XVII-ik század legnagyobb tanférfia, a sok viszontagságot látott cseh-morva atyafiak felekezetének utolsó püspöke.

A magyar nemzetnek s ebben a sárospataki főiskolának s hazai összes tudományos köreinknek a *Rákóczy-család* szerezte meg a jogcímet arra, hogy most — mikor e férfiú szelleme, mint egy újra ébredt vulkán szétverődő lángja csodálatra kelti maga iránt a vén Európát — mi is odaállhassunk a *nivnitz*i bölcső felé s elmondhassuk az örvendező prófétával: „*Gyermek született nekünk, fiú adatott nekünk... akin megnyugodott az Urnak lelke, a tanácsnak és bölcseségnek lelke.*“

Igen, a *Rákóczy-családé*, ennek legnagyobb alakjaié az érdem, hogy Comeniust mi is magunkénak mondhatjuk s március 28-át, mint a nagy tudós születésének

300-ados évfordulóját, kegyelettel s multunkra való tanulságos emlékezések között megünnepelhetjük. Térjen nevökre örök dicsőség érte!

*

A nivnitzi morva protestáns molnár fia nagyhírű tudós volt már, mikor elébb *I. Rákóczy György,* majd ennek fejedelmi erényekkel koronázott neje, *Lorántfy Zsuzsánna,* ki „női vállán a közműveltség szent ügyének terhét hordozá“ s hozzá mindenben méltó fia, *Zsigmond* rávetették szemöket a reformátorra és nem nyugodtak meg, míg őt a fejedelmi szárnyaikkal takargatott collegium újjá szervezésére meg nem szerezték. „Meghivunk téged — igy ír a collégium dajkáló édes anyja — saját magunk és fenséges fiúnk nevében, hogy pataki iskolánk reformálásában (melyhez Isten dicsőségére, nemzetünk ifjúságának javára és Krisztus egyházának érdekében, uralkodásunk alatt, jámborúl és komolyan készülünk), szentűl segíts minket s mí nálunk a te, a népek közt már mindenfelé magasztalni méltán kezdett tanrendszerednek igaz, teljes és világos bizonyságát add.“

Majd újabb levélben is unszolja őt — mint gyermekeiért nyugtalankodó édes anya, — mondván: „A végből hívunk téged, hogy segítségűl légy pataki iskolánk reformálásában. *Nem mintha komolyabb tanúlmányaidból a poros levegőjű iskola padjaihoz akarnánk hívni, hanem hogy igazgatásod alatt a mi tudós férfiaink a kivánt reformokban szerencsésen haladván, a tanulmányok módszerének nyomozása körűli fáradságos munkáid valósitása által örömödre legyenek.*“

„S édesgetvén: jött a tudós bölcs,
Elhagyta értünk dús honát;
És tudomány, rend, szellem, erkölcs
Hozták meg Tempénk fénykorát.“ *(Tompa.)*

1650—1654-ig volt Comenius Sárospatakon. Lelkét eltöltötték a harminc éves háború kínos emlékei; szíve folyton vérzett a zsarnoki hatalom által szétrebbentett felekezeteért; de férfiú volt, akit a fájó érzések nem törnek össze s próféta volt, aki a legsötétebb viharok között is megtudta menteni magának a reménységet s az emberek igazságtalanságával szemben az isteni igazságosságban keresett vígasztalást és ösztönt a további küzdelemre. A Rákóczy-család szerencse-csillagában; a Lorántfy Zsuzsánna és Rákóczy Zsigmond tudományszeretetében is az isteni gondviselés nyilvánúlását üdvözölte ő s ez a gondolat is könnyített lelkének terhén, emelte munkakedvét a fejedelmi iskola reformálására.

El kell ismernünk a költővel, hogy a Comenius itteni működése sok üdvös reformnak vált kezdetévé, s hogy az az időszak, amelyben ő — a tanárok és tanitványok tanácsadója — s az ő fenséges pártfogói őrködtek a sárospataki collegium élete felett: — Tempénk fénykora volt. Rendszert, életet vitt az oktatásba, anyagot öntött a formába; kifejtette módszerét, tankönyveket írt, nyomdát állíttatott, s nevének hírével, sűrűn megjelent könyveivel fényesebbé tette a sárospataki collegium nevét az oktatásügy történetében. Csak beköszönő és búcsú beszédeibe kell bepillantanunk, s előttünk áll a tudományok és iskolák hivatásán törhetetlen hittel csüngő tudós, ki az emberiség újabb megváltását, a világ ezer visszásságainak kiegyenlítését a művelődés terjedésétől várja. Csak lapoznunk kell tankönyveiben, s meglátjuk az istentől hivatott tanférfiút, akit jókedvében adott az emberiségnek a Gondviselés, hogy a scholasticismus útvesztőjéből az abba bemerült, s abban bolyongó tanúló ifjúságot és tanítókat kivezérelje,

És ezt a férfiút Sárospatakon is elfeledték. Tankönyvei, amikből csak úgy sugárzik a bölcseség lelke,

gyakorlatias iránya, s módszere, amitől ő maga is sokat várt az iskola jövőjére nézve, — egymásután kimentek a forgalomból; — az új lomb letolta a fáról a régi levelet. Mire a hollandiai Naarden városkának hugenották által épített temploma 1671. nov. 15-én magába fogadta a sokat hányatott férfiú földi maradványait, a sárospataki főiskolának már nem volt Lorántfy Zsuzsánnája, s a Báthori Zsófia lelke egymagában is elég volt arra, hogy a virágzásnak indúlt collegiumból a Comenius szelleme kiszoríttassék.

Két századig kellett ama poroknak a feltámadásra várakozniok. Az idő teljessége eljött. A jelen világa halványulni kezdett, s a mának fiai hozzá fogtak a multak tanúlságainak kereséséhez, s a könyvtárak porában megtalálták a Comenius lelkét, amely a „tanácsnak és bölcseségnek lelke."

És egyszer csak szózat hallatik a Naardeni templom sírboltja felől: „Nincsen itt, feltámadott, amint megmondotta." És csakugyan! Ime, a tanférfiak országról-országra esküsznek újabban a *nemzeti nevelés* zászlója alá: — nem a Comenius lelkének munkája-e ez? Ime ma megtelnek iskoláink *„Orbis Pictus"*-okkal; a *real-irány* élet-halál harcot vív a *human*-iránynyal, a megelevenítő *gyakorlat* a szürke, ködös *elméletekkel?!* Hát ki ne üdvözölné ez üdvös reformokban a Comenius feltámadását?! Ma már az iskolákban, a józan műveltségben keressük az emberiség boldogságának alapföltételeit; a nagy Németország büszke reá, hogy a hatalmas francia népet a tanítók és iskolák segítségével tiporta lábai alá... hát nem Comenius elveinek diadala-e ez? Fennen hangzik ma, hogy a módszer hatalmával lehet csak uralkodni a tananyag temérdeksége felett... hát nem Comenius tanított-e meg erre bennünket már több mint harmadfélszáz éve?! A rendszer, módszer és tanerők állandóságát is nem ő sürgette-e;

nem ezektől várta-e már ő is az iskolák biztos fejlődését, s a tudomány és műveltség gyors terjedését?!

Bizony-bizony, hogy feltámadott! Az örök időknek vetett, s az örök időknek aratott. Eszköznek tekintette magát az istenség kezében. Küzdött, vérzett, de nem csüggedt el soha. Hegyeket mozgató hite volt, s a világ háborgásai elől mindenkor pihenőt talált az ő Urának a Jézus Krisztusnak lábainál, s ezer csalódásai között átölelte a Golgota véres keresztjét és megenyhűlt, sőt felmagasztosúlt. Hitét ma még legfölebb irigyli a XIX. századnak önmagával eltelt gyermeke; de lesz idő, amikor erről az oldalról is elmondja majd róla az istenhez visszafordult világ: „Bizony ez az ember igaz vala.“

Az embernek — mondja ő — *háromszor kell megjelennie az isten ítélete előtt: itt, amíg él, a maga lelkiismeretében; a halálban és a feltámadásban.* Reá nézve már a harmadik fokozat is elkezdődött, születésének 300-ados évfordulóján.

Csak ünnepelj te vén Európa! Újítsd fel ez eszményi ember képét! Hirdessétek elveit, szórjátok szét eszméit ti tanférfiak! Hódolj szellemének te, a Rákóczyak viharedzett főiskolája, hogy teljesedjék be rajtad búcsúbeszédében kifejezett reménysége: „*Vajha én nem az álmodozóktól álmodozva, hanem az éberektől ébren hivattam volna hozzátok . . . s elvégre az én pataki iskolámat — habár távoztam után — úgy felvirágozni látnám, hogy azt örömemnek és koronámnak nevezhetném!*

Mi lélekben leborúlunk e nagy paedagogus, az eszményi keresztyén ember, a termékeny és termékenyítő író alakja és munkái előtt, s vele együtt dicsekedve áldjuk azokat, akik őt a főiskola élére állították, hogy itten „út, élet és igazság“ legyen. Üdv mindazoknak, akik nem engedik, hogy e férfiú rothadást lásson!

MOLNÁR LAJOS.

1849—1892.

Halálának híre nem jött váratlanúl, hiszen szívünkön gyászt viseltünk már érte hónapokon át! . . . És mégis! . . . Az a félelmetes vendég, az a fekete lobogó ott a főiskola homlokzatán; az a mélyen bánatos jelentés ott a csüggeteg kartársak előtt a zöld asztal mellett; — az a sok édes és fájó emlék, amely a rideg valóság hallatára lelkünkre szakadt; a távolság, amelyet a szomorú kényszerűség közénk s az ő porai közé vetett; az a kínzó tudat, hogy idegenektől kell majd tudakoznunk sírjának helyét . . . ó hát tehetünk-e róla, hogy ilyen behatások alatt nem tudjuk a lemondás nyugodt hangján kiejteni, hogy Molnár Lajos, a sárospataki főiskolának egyik, Istentől hívatott tanára nincs többé!...

Egy éve még épen: itt járt közöttünk ő is háborgó érzésekkel kebelében ama véletlen nagy veszteség miatt, amely főiskolánkat a b. e. Zsindely István kidőltével érte. Épen csak egy éve, hogy az elhunyt jelesnek nyitott sírja felett ő sírta el a tanári kar őszinte bánatát s férfiúi becsvággyal számított arra édes számítással, hogy ő fogja megrajzolni egykori feledhetetlen tanárának szellemi képét . . . s íme, temérdek szívtépő csalódás után, ma már ott nyugszik a reá nézve idegen földben, az ország fővárosának valamely félreeső temetőjében s alig van hült porai körűl valaki, aki egy igaz könyet ejtsen a koporsójára hulló göröngyök közé.

Uram! ne vígy minket kísértetbe! Ne ostorozz erőnkön felűl!

Csak imént volt még, hogy láttuk őt kedvtelten a muzsák seregében, az ő kicsinyei között, ahol olyan gondviselésszerűleg kimutatott helye volt. Ajkán mosoly szemeiben az életnek fénye, izmaiban acélos erő, mintha csak teremtve lett volna arra az őrállomásra, hová az elöljáróság bölcsesége állította. Mintha csak homlokára lett volna sütve a hosszú élet pecsétje, — szinte irígykedve hánytorgattuk előtte az idővel való dacolásra termett alkatát, testi előnyeit s készek voltunk kikacagni, ha néha ő is aggodalmaskodni próbált, vagy épen panaszra merte nyitni ajkait. Megszoktuk őt úgy tekinteni, mint akinek mindenre elégséges útravalója van a Gondviseléstől: a fárasztó munkára épúgy, mint a barátság örömeire, a kicsinyekkel való vesződésre épúgy, mint a nagyokkal való vívódásra; a családi boldogságra épúgy, mint a társadalom követeléseinek kielégítésére; a tollforgatásra, mint a beszédre, a tudományra épúgy, mint a dalra s a költészet berkeiben való mulatozásra. Jogcíme volt előttünk arra, hogy éljen, sokat bírjon és folyvást előre törjön.

És íme, egyszer csak éreznünk kell, hogy az erős tölgyben őrlő szú fészkelődik. Kedélyének derűje felhőbe vész, szeme tétovázóvá, hangja érctelenné, arca törődötté válik; kezéből kihull a toll, ajkain elhal a mosoly, kifogy a dal, tanításaiból s előadásaiból kivész a világosság s az imént még hatalmas alak szomorú, ijesztő, kétségbeejtő rommá változik.

Ha tanítványainak forró ragaszkodása, tanártársainak szeretete, előljáróinak becsülése, orvosainak tudománya, családjának odaadása — megmenthették volna még a veszni indúlt életet: — ő a miénk s a mi dicsekedésünk volna ma is. De nem menthették meg! Milyen boldog hittel néztünk pedig a beteg lélek felépűlése elé! Milyen szívesen hitegettük magunkat a testi erejébe vetett reménységgel s milyen örömest olvastunk be egy-

egy édes biztatást a róla érkezett levelek sorai közé is . . . de mindhiába!

Folyó hó 5-dikén este, az angyalföldi szomorú ház hideg falai között, idegenektől környezve, hosszas szenvedés után, bevégezte földi életét. Lelke nem tudott a testét emésztő szenvedésekről s nem fájt neki, hogy bucsútlanúl kellett elmennie... De nekünk fáj, sokunknak fáj!

*

Született a boldogúlt Szepsiben, Abaujmegyének egyik mezővárosában, amely a reformáció óta temérdek jó munkást adott már a prot. társadalomnak s közelebbről épen a sárospataki főiskolának is; született 1849. szeptember 15-én, iparos szüléktől, akik verejtékezve keresték meg a gyermekeik nevelésére szükséges eszközöket. Lajos a negyedik volt az öt fiú között s jó körben indúlt neki az életnek, mert örökös nyüzsgést, szorgalmatoskodást látott szülői házában. Mint iskolás fiú csakhamar kedvencévé lett a családnak, mert korán kezdte mutogatni lelkének magasabbra törő vágyait. Édes anyja volt különösen boldog, hogy álmokat álmodozhatott szerelmes fia jövendője felől.

A szepsii reformátusok jóhírű népiskolájából Sárospatakra vágyott s ide jutott az 1861-dik év szeptemberében. Mint akkor még sokan mások is — akikre t. i. nem mosolygott a földi szerencse — úri gyermekek s azok nevelői mellett talált jó menedéket s ilyen minőségben nőtt éveken át, erősödve testben s lélekben s mind több reményre jogosítva szülőit és tanárait. Egy kitűnő fiúkkal bőven megáldott osztályban a legjobbak közé küzdte fel magát, amire nem kis befolyással lehetett saját lelkének olthatatlan ösztönén kivűl, az ő kiváló képességű nevelőjének, *Göőz Istvánnak*, a híres primariusnak, aki mint hódmezővásárhelyi tanár végezte be életét.

A gimnázium kitűnő elvégzése után a theol. akadémiába lépett az 1869/70-dik iskolai évben s e tanfolyam alatt, valamint gimnáziumi pályájának utolsó éveiben, nevelősködéssel s priváták adásával tartotta fel magát és a legatiok jövedelmeiből élt. Így készűlt jövendőbeli pályájához, a tanársághoz, amelyre ma sem vezet biztosabb út az ilyen hosszú, gyakorlati előkészűletnél.

Mint nagyobb diák erősen vonzódott a költészet virágos berke felé. Álmodozásra hajló lelkét a természet szépségei, a mondák világa s az emberi szép egyaránt forrón érdekelte s irodalmi zsengéi bizonyosan sokat tudnának beszélni kedélyének s szívének mozgásairól. Ez a vonzalma férfikorában sem hagyta el s nem lángolva-égő hévvel ugyan, de feltisztúlt meleg érzésekkel szívesen járt későbben is a pieriai források körül. Egy-egy szerencsésebb költeményének úgy tudott örülni, mintha kincset lelt volna s értékét szinte növekedni érezte egy-egy ilyen — noha nem sűrűn mutatkozó — siker esetén.

Szorgalmatos tagja volt a főiskolai énekkarnak, hová a dal iránt való szerelme vonzotta. Itt annyira haladt a tagtársak becsülésében, hogy már az 1871/2. iskolai év második felében elnökként szerepelt s az maradt a következő esztendőre is. Mint karelnök részt vett a karral a nagyváradi országos dalünnepen 1872-ben s 1873-ban a br. Vay Miklós félszázados egyházi hivataloskodásának örömünnepén Miskolcon. E két mozzanatra édesen emlékezett, ha ifjúkori örömeinek során hébe-korba átfuthatott.

1873. júliusában már kápláni vizsgára állt, mint végzett theologus s kitűnő bizonyítvánnyal indúlt az élet bizonytalanságai elé. Nehezen szívelte, hogy az Úr szolgálatának megkezdése előtt egy hadkötelezettségi évet katonai egyenruhában kellett eltöltenie, aminek az volt oka, hogy a gimnáziumban érte a hadkötelezettség,

amely alól nem lehetett még akkor a mai útakon és módokon kiszabadúlni. Mint katona, Dobosnak, a híres századosnak kedvence volt. Szerette daloló képességeért, katonás tartásáért s tanúlt voltáért is. Egy alkalommal egy véletlenűl elhalt ref. közlegénynek temetésén vele tette meg azt a rendkívűliségekben gyönyörködő kapitány, hogy oda parancsolta őt a nyitott sír felé, hogy búcsúzzék el a bajtárstól és imádkozzék. S ő búcsúzott és imádkozott és annál nagyobb lett a becsülete.

1874 őszétől 1877 nyaráig a miskolci ref. gimnázium egyik előkészítő osztályában tanított s ugyanitt működött mint vallástanár és s.-lelkész. Lelke sokáig megosztva állt a papi és tanári pálya között s amazért ettől még a későbbi időben is hajlandónak mutatkozott megválni.

Miskolci, rá nézve boldog működésének az volt a legbeszélőbb méltatása, hogy 1877 június havában a sárospataki főgimnázium első osztályának tanáráúl választatott el, kitűnő tanulótársával, Kiss Lajossal szemben.

Eleinte nehezen törődött az új viszonyok közé. Hozzá volt szokva Miskolcnak barátságosabb levegőjéhez, mozgalmasabb életéhez s lelke vissza-visszavágyott az elhagyott világ után. De nemsokára fészket rakva itt (1878), megszokta a mi kis világunkat s a tanári és családapai kötelesség teljesítésében keresett és talált kellő kárpótlást.

Mint az I-ső osztály tanárának, nehéz feladat jutott. 100—120 növendékkel kellett több éven át birkóznia s mindig ugyanazt, mindig előlről kezdenie, t. i. a szoktatást s a latin grammatikának a falusi gyermekekbe való beoltogatását. Nem irígyelte tőle senki a nehéz hívatást, de mindenki örömmel tudta azt, hogy ő jól érzi magát munkakörében, az alapvetés fárasztó küzdelmei között.

Mindjárt pataki tanárságának kezdetén letette Kolozsvártt, 1878 és 1879-ben a tanári vizsgát a magyar

nyelvből és történelemből s írásbeli dolgozatát: *Himfy szerelmei és hatása kortársaira* címmel ki is nyomatta Miskolcon, ahol elébb már a heti lapok útján részint elbeszélései, részint költeményei által ismerőse volt a közönségnek.

Mikor már jól benne volt a tanárkodás titkaiban, megpróbálta írói erejét tankönyvek készítésén is. Így írta az Irodalmi Körnek a gimn. I-ső és II-ik osztálya számára készített *Magyar olvasókönyv* című művet 1886-ban, amely a minisztérium által is approbáltatott és rövid időn 2-ik kiadást ért, nem kis örömet okozva szerkesztőjének, aki boldogan dolgozott ennek javított kiadásán. Egy másik műve, amelyben magát szintén mint gyakorló tanár volt hivatva értékesíteni, a gimnázium számára készített *Magyar Nyelvtan*, amelyen Maklári Pap Miklós tiszttársával együtt dolgozott, de amelynek örömét már nem érhette meg.

A tanári kar és elöljárósága megbecsülte a boldogúlt férfiú munkaképességét és bizalommal terhelte meg — a szükséghez képest — újabb terhekkel, p. o. a Kazinczy-ünnepélyen való szerepléssel Széphalmon, hol mint szónok is elismerést aratott. Különösen mint gimnáziumi igazgató az 1883/4-ik évben vívta ki magának a felsőbbek kiváló becsülését, akik siettek is az erélyes, szorgalmas, hívatással forgolódó s a kormányon is derekasan buzgólkodó, még ifjú tanárt azzal tisztelni meg, hogy elsőnek választották meg a 3 éves igazgatók között; mikor pedig *Orbán József* akedémiai tanár, megfáradva a hosszú munkában, sorsának könnyítéseért folyamodott, az akadémiai tanárok ajánlatára szintén Molnár Lajosra bízta az elöljáróság a legújabb kor történetének a jogászok és theologusok számára való előadását. Négy féléven át birkózott e feladattal, az első osztályi terhek teljes hordozása mellett az őt jellemző kötelességtudással s vannak, akik ez újabb terheltetés-

nek hajlandók betudni — legalább részben — az agyrendszerében beállott disharmoniát.

Mi volt oka végzetes bajának: miért kutatnók? Életének vázlatosan felmutatott adatai is bizonyítják, hogy ő nyereség volt itt, ahová a gondviselés parancsolta; nyereség, áldás volt abban a szűkebb körben is, amelyet magának a szeretet lelkével teremtett. Lomb volt a fán, amely száz veszély ellen is híven takarta a kis fészek lakóit és semmi sem volt előtte drága, ha szeretteinek sorsán könnyíthetett. Fájt neki, hogy két gyermekét kelle temetnie; vérzett, ha övéit szenvedni látta, — és pedig látta gyakorta — de hát e szenvedéseket kiegyenlítette az élet; az élők mosolya elfeledtette a haldoklók nyögéseit.

Szeretett Istent, embert, hazát; megérte, hogy megédesíthette édes anyjának az élet alkonyát s javíthatott azoknak helyzetén, akiket a vérség kötelei hozzá csatoltak. Szerette a kötelességet, a tudományt, az irodalmat, a tollat s mindent, ami szép... Volt tisztes neve, szeplőtlen becsülete; voltak jó barátai, tisztelői... Az élet ezer sugárral mosolygott felé ... előtte még egy hosszú pálya reménysége állt s el kellett esnie mégis és akkor, amikor épen érlelni kezdte már lelkének gyümölcseit...

Neki nem fájt, hogy búcsútlanúl kellett elválnia mindazoktól és mindattól, akiket és amiket szeretett; de nekünk fáj ... sokunknak fáj! Az örök Isten áldó kegyelme őrködjék kihűlt porai, elhagyott kedvesei és a mostanában sok szomorúságot látott sárospataki főiskola felett!

Sárospataki Lapok 1892. évf. 41. sz.

LÜKŐ GÉZA.

1822—1893.

Akik hulló vérökkel írták be nevöket és szabadságszeretetöket a haza földébe, s előljártak abban a szent harcban is, amelyet a gyanúsított, s elárúlt protestantismus vívott a lelkiismeretében gázoló zsarnokok ellen és akik roskatagon is olyanok nekünk, mint egy dicső korszak nagy tettekre intő, tépett lobogói: egymásután dülnek ki a csata-sorból és helyet adnak — új embereknek.

Kidőlt *Lükő Géza* is, a nagy időknek egyik legtypikusabb alakja.

Egyházmegyéjében, a parányi Torna bércei között, mint a mesés hajdan ősz patriarkhája. Első a kötelességben, bölcs a tanácsban, szelíd a feddésben, készséges az áldozatban. Tekintélye, palástja, dicsősége, talizmánja a szeretet.

Az egyházkerűleten, ennek zöld asztalánál . . . mintha ott is ama szabadcsapat kapitánya volna, amelyet a zsarnokok szövetsége ellen erőködő haza védelmére ifjúi lelkesedéssel szervezett. Nyilt, férfias, határozott, nem alkuvó. Alakja, hangja, csupa biztatás az igazság bátor védelmére. Az ifjak felkelnek előtte, hogy tisztességet tegyenek neki, a kortársak édesen merengenek hangjának parancsoló színezetén, szakálla ezüstjén, szemének tüzes villanásain, kezének tiltakozó mozdúlatain, mintha mondanák: ez a mi időnk, óh ti múló idők!

Az országházban, a függetlenségi párt zászlója alatt, az elvtársak élén, s barátai körében: ott is

ugyanaz, mindig ugyanaz! Sebe, mit a kápolnai csatában zsoldos ellenség vágott testébe, behegedt, nem fájt. De fájt neki, haláláig fájt, hogy a 48-as eszmék diadala késik, s a válaszfalak ember és ember, felekezet és felekezet között még mindig igazságért kiáltanak az égre. Mintha csak az ő nevében is mondta volna egykor Herakleitosz: „Ami engem illet, én roszakaratot nem ismerek, senkinek ellensége nem vagyok. Teljes szívből vetem meg az udvarok hiúságát. Persia földjére pedig soha lépni nem akarok. Kevéssel és elégedetten, tetszésem szerint élek."

Az országházból kiszorították drágán fizetett szavazatokkal, noha mint egykori szolgabíró és alispán iránt mélységes hálára volt iránta kötelezve választó-kerületének minden érettebb tagja. Egyházmegyéjéből, a tiszáninneni kerületből, s ennek iránta sokszor megnyilatkozott bizodalmából csak a halál szorította ki; a tiszteletéből és hálás emlékezéséből pedig az sem.

Ki tudná őt könnyen elfeledni? Ki ne látná őt még sokáig, amint oda hurcolja reszkető tagjait a kerület zöld asztalához, az egyházmegye elnöki székéhez s míg mások hiú kedvtelésekért, gond nélkül ledobják magokról az egyház igáját: — ő fáradtan, fonnyadtan, részvétkeltő testi állapotában is oda áll a maga nem vénülő kötelességérzetével és hirdeti szavával, tettével, hogy az Úr igája gyönyörűséges és terhe könnyű.

Mennyire áthatottnak kellett annak lennie a protestantismus hivatásától, aki ilyen hűséggel szegődött annak szolgálatába?! Ő nem emelkedni akart az anyaszentegyház vállain, mint némelyek a csinált nagyságok közül; Ő nem leereszkedett az anyaszentegyház őrállói közé, s nem dicsőitendő kegyképen lett az Úr szőlőjének napszámosává, hanem elvből, meggyőződésből, s azzal a tudattal, hogy a protestantismust szolgálván, az egész emberiség előhaladásaért, s e magyar haza boldogságaért munkálkodik.

Ő és *Vajányi*, egyakarattal egybekötözötten, egész kivánatos földdé változtatták — szegényes eszközökkel is — a tornai egyházmegyét, a kerületnek ezt a legkisebb részföldjét. Mi volt a titkuk?!... Hűség, tapintat, szeretet.

Őrálló férfiak! Értitek-e a tornai egyházmegye gyászát? Ott voltatok-e lélekben a *Lükő Géza* ravatalánál? Láttátok-e azt a mélységes bánatot, amellyel ez a megye az ő elesett fejét síratja?! Tudjátok-e: ki volt *Lükő Géza* a hazai protestantismusnak abban a szűkebb körben, ahová őt a Gondviselés jó tetszése állította?! Ha értitek, ha láttátok, ha tudjátok: tegyetek velünk koszorút a kidőlt jeles ravatalára — és emlékezzetek!

Az idők járása nehezedni kezd anyaszentegyházunk felett: *legyetek ti valamennyien Lükő Gézákká — a hűségben, a szeretetben!*

Folyó hó 8-ika (1893) óta ott porlik belőle, ami földi volt, a körtvélyesi temetőben; szelleme legyen mindnyájunk örökségévé, — s akkor aztán miénk a jövő, s ő boldogan fog aludni szülőföldjének hantjai alatt és álmodni „szabad hazát, s szabad polgárokat.“ Úgy legyen! Áldás reá, fény nevére!

Sárospataki Lapok 1892. évf. 41. sz.

BÁRÓ VAY MIKLÓS.

1802—1894.

Reszkető ajkai még áldást rebegtek ama *másiknak*[1] égbe röppenő szelleme után. Szíve még boldogan dobbant meg hálás nemzetének zokogó dalára, amellyel az büszkén köszöntötte hazatért fiának drága hamvait. Fáradt lelkét — az Óceán hajójának ezt a tépett vitorláját — még a révpartnál is meg-meglebegtette a honfiúi lelkesedés fuvalma. Még nem idegenkedett betekinteni abba a fergetegbe sem, amit az egyenetlenkedő fiak készítenek a gyermekeit egyenlően szeretni akaró édes anya ellen, — hogy ott, a sötétben, mint annyiszor már, engesztelő szivárvánnyá legyen . . . De az a szerető isten, aki kézenfogva hordozta egy hosszú élet változó útain, megkimélte, megmentette Őt egy kínos látás kellemetlenségeitől, s elaltatta örök reménységre, örök jutalomra.

Br. Vay Miklós május hó 14-ikének hajnalán visszaadta lelkét istenének, s testét a földnek, melyből vétetett.

Óh milyen nagy üresség maradt utána! . . .

A bibliai terebélyes fa volt: „magas, nagy és erős, amely felhat vala az égig és annak látása kihat vala a föld határáig. Az ágai szépek, gyümölcse sok; árnyékában sokan meghúzódnak vala és élnek vala az ő gyümölcseiből."

Az volt bizonnyal! És most, amikor meg kelle érnünk, hogy a „Vigyázó"-nak az „Égi Szent"-nek szavára kivágatott: avagy elfojthatnók-e ajkainkon a

[1] Kossuth Lajos.

próféta panaszát: „*Sír az én szemem, s pilláimról könyek folydogálnak, mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki megvigasztalna engem. Igen megpróbált engemet az Úr!*“

A család koronájának ragyogó díszét, a király egyik rendíthetlen hűségű, bölcs tanácsosát; a haza egyik kipróbált, s válságos idők által igazolt vezérét; a tudomány, művészet egyik legbőkezűbb pártfogóját; a magyar protestáns, s közelebbről az ev. református egyház és a sárospataki főiskola legfőbb büszkeségét, fejét, koronáját, támaszát, borús napjainak biztató fényét, szövétnekét vesztette és siratja benne.

Nem kevélykedünk fájdalmunkkal, nem formálunk kivételes jogot a siralomhoz; de ha szemünk könyhullatások patakjává változnék is, mint egykor a hazája romlását sirató prófétáé; ha szívünk örök hallelujával ömledezne is: akkor sem tudnók eléggé meghálálni — mi magyar reformátusok — a gondviselésnek azt az ingyenkegyelmét, amellyel elküldte nekünk *br. Vay Miklóst*, hogy legyen itt közöttünk a „Szövetségnek követe,“ aki megegyengesse az Úrnak útait és vezérelje népét az igéret országa felé.

Tekintsünk csak vissza koporsójától hosszú életének dús folyására! Figyeljük csak meg lelkének mozdúlatait, s lehetetlen mindjárt nem éreznünk, hogy milyen nagy jót cselekedett velünk az Úr, amikor még ifjú korának üde erejével és teljes fogékonyságával oda állította Őt a református egyház egy-egy kisebb hajójára, hogy megpróbáltatván, többre és többre bízassék azután!

Tudjuk, hálával tudjuk, hogy hűnek találtatott. A szolgálatot nem csekélylette, rangtársainak virágos útait, kábító élvezeteit nem irígyelte, s nem epekedett azok után az Úr igájának terhei alól. A dunamelléki egyházkerület, s az alsó-zempléni egyházmegye tanácsbírói székében — hová kezdetben szólíttatott; — az

igénytelen kálvinista papok társaságában épúgy, mint a tállyai egyház egyszerű presbiterei között (1823.) sohasem féltette koronájának fényét, sőt boldognak érezte magát szerény hivatali körében, mert éles tekintete a keveset mutató felszín alatt a lényeget kereste és találta meg. Neki azok a szegény kálvinista papok az apostolok utódai, az együgyű presbiterek azok tanítványai voltak, s együtt a szabadság és szeretet örök evangyeliomának képviselői.

Nem késlekedünk kimondani, hogy az ifjú *br. Vay Miklós* jövendőjére, gondolkozásának irányítására, ember- és szabadságszeretetének izmosítására — az apai, anyai és nevelői jótékony hatáson felül — az ő korai egyházi hivataloskodása elhatározó befolyást gyakorolt; nem mintha fényt kölcsönzött volna nevének, hanem azért, mert tágabb látkör nyilt szemei előtt, s a kötelesség zöld asztalánál jókori alkalmakhoz jutott szárnyainak kibontására.

Az idő méhe meg volt terhesedve. Aki szándékosan nem húnyta be szemét, látnia kellett, hogy a 18-ik század által felvetett nagy feladatok megoldásukat követelik a 19-ik századtól, s hogy az elmaradhatatlan új alakulásokban a protestantismus lelkének kell hódítólag előre nyomúlnia. A több jog, több igazság, a kisebb különbség, a nagyobb emberszeretet csirázásának várakozásteljes időszakában, s az isten kegyelméből való zsarnokok szeszélyei ellen való küzdelemhez kitünő iskola volt a prot. egyház hű szolgálata.

S hogy az volt valóban, fényesen igazolja az ifjú *br. Vay* gyors haladása a közvélemény szeretetében, amely mintegy leborúlt előtte és emelte vállain a magasba, mint kegyencét, fel szinte a trónig. Szülőmegyéje — Zemplén — járt elől a nagyreményű ifjú előtt való hódolatban, majdnem hihetetlen hamarsággal emelve őt a hivatali székeken fel az alispánságig (1827.)

s az országgyűlési követségig (1830.), amely új meg új alkalommá vált a deli ifjú és immár országos hírű szónok tehetségeinek meghasználására.

Jellemző a boldogúltra, s az maradt örökre, hogy őt a közvéleménynek leghizelgőbb nyilvánúlásai sem szakították el azoktól az egyszerű köröktől, amelyekben a magasabb emberinek becsülésében megizmosodott. Sőt inkább! 1838-ban már ott áll a szatmárvárosi egyház és gimnázium élén, mint főgondnok, s egyre mélyebben meríti hálóját a Bethesda tavába, s a szoros értelemben vett egyházi ügyek mellett tanúlmányai körébe vonja a prot. iskolák feladatát, s meggyőződik — s e meggyőződésében meg is marad véglehelletéig — hogy a prot. egyházak ereje az iskolákban rejlik, s ez az az alap, amelyen egyedűl állhat biztosan a jövő egyháza.

Mert lábai nyomán mindenütt áldás mutatkozott, s mert nevének igézete maga is nyereség volt már egy-egy országos ügy jövendőjére nézve: alig hagyták őt egy-egy újabb hivatalában megpihenni. 1840-ben már a debreceni főiskola hódítota el magának, hogy mint főgondnokát 800.000 református nevében szerethesse és tisztelhesse. Székfoglalója új irányba terelte a főiskola lassan haladó hajóját, s oly lökést adott annak, hogy az a br. Vay kormánya alatt vígan kezdett előre haladni a megdagadt hullámok felett. Nem ő az oka, hogy a megindúlt reformok nem juthattak befejeződésre. Az idő lelke más terekre kényszerítette a jó honfiakat, a nemzetet a politikai eszmék ejtették rabúl, s majd a felekezeti egyenjogúság vagy legalább kisebb egyenlőtlenség után való lelkesedés árja vitte, sodorta előre (1843—1848.); a csendes, békés, nyugodt alkotásokról egyelőre le kellett mondani.

Br. Vay e lázas és ígéretes időkben állandóan ott küzdött a legelsők sorában, s nemcsak a reformált

egyházat kötelezte le örök hálára a szabad eszmék nemes, de sohasem kihívó vagy épen sértő védelmezésében, hanem összes rendtársai, s az egész nemzet leborúltak lelki fensége, eszméinek igazsága, szívének nagysága és munkásságának fényes sikerei előtt. 1844-ben már ott ült a koronaőri méltóságban, mint felekezetének e kitüntetésre legérdemesebb fia, s kortársai jegyzőkönyvben is megörökítették iránta érzett hálájukat. 1846-ban elfojtotta a galiciai pórlázadást, s V. Ferdinánd a Szent István-rend középkeresztjével tüntette ki; a következő évben pedig a leendő nádort, István főherceget kísérte végig az országon, tehát módjában volt jótékony befolyását a trón közelében is érvényesíteni. Hogy ily magasban, ha nem tehetett is meg mindent az általa forrón szeretett protestantismusért, amint szíve ösztönözte, de hogy sok félreértést el tudott oszlatni, sok igaztalan vádat visszaútasítani, abban az ellenségnek is alig lehetne kételkednie, mert amellett a fejlődő események is fényesen bizonyítanak.

Ott volt az 1848-iki törvények születésénél, amelyeknek vallásügyi része ma is papíroson álló igéret. Ott volt Erdélyben az események bonyolultakor, mint kir. biztos, s tiszta lelke, trón iránti hűsége nem bírta soha megérteni, hogy a lázadók által kiontott ártatlan vér a trón ellen is boszúért kiálthatna fel az égre. Miniszter-, sőt miniszterelnök-jelölt volt a 2-ik miniszteriumban, kormányzó-jelölt 1850-ben, de e bizalmat lelkének egész felháborodásával utasította vissza, aminek az lett a szomorú, de Vaynkra nézve felmagasztaló következménye, hogy három évi huza-vona után kötél-halálra ítéltetett, s vagyonára rátette gyűlöletes kezét a hatalom. A fiatal s félrevezetett király megkegyelmezett ugyan a hű alattvalónak, de a börtön levegőjét meg kelle ízlelnie még a kegyelem mellett is, s birtokai csak a fiai számára adattak vissza.

Honfiúi fájdalma az ötvenes évek borúi között Őt is, mint annyi más nagyot és igazt, félrevonúltságra kárhoztatta, s csendes szemlélődésre kényszerítette. Hite azonban nem hagyta el soha a dolgok jobbra fordúlta iránt. Bízott az igazság istenének győzedelmében, az eszmék ellenállhatatlan hódításában, s meg volt győződve, hogy az új idők fényének ismét csak onnan kell kipattannia, ahol annak öröktörvényű forrása van: a protestáns egyház védbástyái közűl. Úgy történt, hiszen mindenki tudja!... Az 1859-iki nyilt parancs, amely halálos döféssel akarta lesújtani a magát soha meg nem alázó protestáns egyházat, már készen találta ennek leghivebb fiait, s köztük — természetesen — a boldogúltat is. A tiszáninneni ref. egyházkerűlet nov. 15-iki rendkívűli gyűlésén — amely merész tiltakozás volt a protestáns egyház megtámadtatása ellen, — ott volt *br. Vay Miklós* is és felemelte szívekig ható szavát, s önkéntelenűl is vezérévé lett az igazait kereső protestáns egyháznak, hogy aztán mindhaláláig az is maradjon.

Valóban! Az a szövetség, amely 1859. nov. 15-én közte és a tiszáninneni ref. egyházkerűlet között az eszmék, elvek rokonságánál fogva köttetett, s később nyilvánosan is megpecsételtetett — egy egész szép életre és hosszú, dicsőséges küzdelmekre szólott még, hála érte az örök igazság istenének!

1859-ben ott jár már, mint a testvéregyházkerűletek vezére, a Bécsbe siető bizottság előtt, s beszélő igazságszolgáltatás volt múltja tisztasága, s a trón körül sereglők igazságtalansága mellett, hogy az engesztelődésre hajló fejedelem látni és hallani kivánta legalább azt az egyet a sok közűl, akit — a sugdosók kedveért — olyan kemény megpróbáltatásokra kényszerített. A magyar nemzet ellenségei egy kis időre győztek ugyan még a király jó szívének hajlama felett; de a történelem logikája úgy hajtogatta az események árját, s a

protestantismus bátorsága úgy feszítette az elfojtott, de újra feltámadt lelkesedés vitorláját, hogy a hatalom képviselőinek nem volt többé merészségük oda feküdni az áradat elé, s 1860. május elsején a fejedelmi leírat sem volt képes többé útját állani annak, hogy a tiszáninneni egyházkerület hozzá fogjon a szervezkedés művéhez, s *Vay Miklós* bárót a tiszántúli kerülettől saját főgondnokáúl hódítsa el.

E pillanattól *Vay Miklós* báró a hazai ref. egyház egyetemének vezére lett, de mégis kiváltképen a tiszáninneni egyházkerületnek és a sárospataki főiskolának. Mint közös vezér, kieszközölte tekintélyének roppant súlyával, s a politikai eseményeknek kedvező alakúlása mellett, a patens visszavételét, s a prot. egyház törvényes jogainak legfelsőbb elismerését. 1860-ban a nemzet jobbjainak tüntető lelkesedése mellett megtartotta, s illetőleg vezette a sárospataki főiskola 300-ados fenállásának emlékünnepét, s ezentúl szívének egész szerelmével, tapasztalatainak teljes gazdagságával élt és munkált a tiszáninneni kerület és a sárospataki főiskola felvirágzásán, követvén egyik nagy ősének, *Vay Józsefnek* felséges példáját.

A fejedelmi kegynek bármely szédítő nyilatkozata, kitüntetéseinek egész hosszú sora sem volt képes őt eltántorítani, vagy csak megkésleltetni is a ref. egyház érdekeinek szolgálatában. Vele, s általa — mélységes hálával jegyezzük fel — új időszak nyílt a sárospataki főiskola történetében. Egész külső és belső képe megújhodott — akárcsak a teremtő „legyen" szavára. Tanrendszere hozzásimúlt az új idők szelleméhez, tanárai megszaporodtak, tanszakai megbővűltek, egész szellemében ott lüktetett a haladás lelke, elannyira ott, hogy ez a Vay-vezette főiskola sok tekintetben előljárt és irígylés tárgya volt a hasonnemű tanintézetek előtt. Olvasgassátok csak a tiszáninneni kerület jegyzőkönyveit,

s ezekben a *br. Vay Miklós* gyűlésnyító beszédeit, s legott megalakul lelketekben a prot. kormányférfiú eszményi képe! . . .

Nem fény volt, amely kápráztat és vakít, de meleg, amely éltet és eső, amely tenyészetet ébreszt. Nem uralkodni akart, hanem tanácsolni; nem munkára nógatni csupán, hanem példát is adni a kötelesség teljesítésében. E tulajdonaiban rejlett kormányzásának roppant sikere. Úgy tetszik nekünk, hogy ha a Vay lelke meg bírja tartani a késő években is teljes rugékonyságát, a sárospataki főiskola bölcsészeti szaka ma már ki van egészítve, s a hazai ev. ref. egyház nem hurcoltatik új és költséges feladatok elé!

Mint elnök annyi finom tapintatot, annyi lebilincselő figyelmet, s bölcseséget és olyan szeretetreméltó erélyt tudott kifejteni, hogy az ő jelenléte mindenkor elegendő volt arra, hogy a tanácskozásban vagy az elvek harcában is — hivatalos szabályok nélkűl is — mindenek ékesen és szép rendben folyjanak. Aki látta Őt valaha ilyen szerepében, annak élni fog emlékezetében örökre az elnökök ideálja.

A változott viszonyok, s a multak sötét tapasztalatai úgy hozták magukkal, hogy a ref. egyházak egy nagy egészszé tömörűljenek, s az őket közösen fenyegető veszedelmek ellen közös intézményekben szervezkedjenek. Az egyesűlés eszméjének is *br. Vay Miklós* volt egyik leglelkesebb támogatója, s egyéniségének varázsa kétségtelenűl sokat tett arra, hogy az a szűkebb körű *unio* megtörténjék, s konventben és zsinaton ne legyen többé válaszfal köztünk a Királyhágó bérce.

Mikor az egyetemes konvent, hosszú előkészités után megalakúlt, Ő lett annak egyik elnöke, s mint ilyen, most már az egyetemes ref. egyház szívén is Ő tartotta kezét, s Ő vezette — egyikűl — a közös hajó kormányrúdját csaknem haláláig.

Mint ilyennek nemcsak az volt törekvése, hogy a kerületek testvéri viszonya áldássá váljék a szorongatott ref. egyház szétszórt tagjaira, hanem az is, hogy a ref. tanügy közös vezérlet alá jutva, az új idők követeléseit külső kényszer nélkűl, magunk valósítsuk meg tanintézeteink körében. Nem vezettetni, hanem vezetni akart a konvent által, s fájt neki, hogy noha ez az egyetemes képviselet sok sebünkre hatott balzsam gyanánt, az iskolák életére nem bírta megszerezni a törvény által számára biztosított befolyást.

Mint az alkotmányos fejlődés híve, s a modern állam eszméjének barátja, nem vonakodott megnyítni az államhatalom előtt iskoláinkat a törvényszabta szigorú határig; de inkább szerette, ha mi tudtunk gondolatokkal járulni a tanügy fejlesztéséhez, mintha kölcsönért kelle folyamodnunk. Az volt eszménye, hogy *„a protestantismus többé nem vallásfelekezeti, hanem társadalmi életelv,“* s ez eszménye magaslatán nem tudott kibékülni a dogmás elfogultsággal, mert ez útját állta annak, hogy a protestantismus, mint termékenyítő erő, átjárja a társadalom rétegeit — és pedig első sorban az iskolák csatornáin. Ez az eszménye békítette őt ki a prot. egyházak főrendi képviseltetésével is, s az ő személyes érdemeiért békült ki végre azzal a tiszáninneni egyházkerűlet is.

Hosszú, dicsőséges pályafutásán sokat megért, ami új meg új erőforrás volt neki a további reményre, a további munkára. Megérte fejedelmének és nemzetének kibékülését (1867.); meg saját 50 éves egyházi hivataloskodásának jubileumát (1873.), meg a ref. egyház zsinati munkálkodását; meg a domesztika megalakulását, amelyért saját édes gyermeke olyan hiába lelkesedett még 1858-ban; meg a két prot. egyháznak legalább az irodalmi törekvésekben való egyesülését, s az 1790/91-dik XXVI. törvénycikknek százados ünnepét. Látta nemzetét,

egyházát a haladás kívánatos útján, s feltámadni a lelkészi özvegyek és árvák reménycsillagát a gyámintézet tervezetében, s ha visszatekintett a dicsőséggel megfutott hosszú úton, s az út szélein nyiló virágokon s a jó földbe hullott mag hatvan és százannyi gyümölcsén: az üdvözültek örömével mondhatta el: „Nem éltem hiába; elvégeztem a munkát, amelyet reám biztál, Uram!"

Óh mennyi eszmét, pénzt, munkát, időt hordott Ő a ref. egyház és a haza oltárára: — még elgondolni is szédületes! . . . Nincs egyetlen nezetesebb mozdúlata a magyar református egyház újabbkori életének, amelyhez Ő egy, vagy más tekintetben hozzá nem járúlt volna, s nem csupán erkölcsi támogatással, mint sokan; hanem törődéssel, fáradsággal, százakkal, ezrekkel, amint a szükség követelte, s az ő — állásához s nagy szívéhez képest szerény — anyagi viszonyai engedték. És milyen gyönyörűséggel élt a folytonos önfeláldozásban és mennyire nem szégyellette soha, sőt dicsőségének tartotta az Úr útainak terhét!

Magyar prot. egyháznagyok! „*A szükség embere*" összeroskadt saját szép és ékes koronája alatt; de a szükség még mindig meg van . . . Óh jőjjetek velünk a zsolcai sírboltba helyezett koporsóhoz és nyissuk fel azt és sírjunk és lelkesedjünk, s lelkesedvén, reménykedjünk, hogy a *Vay Miklós* fenséges példája élni fog köztünk örökké. Jőjj te egész ev. ref. egyház, jőjjetek ti ref. intézetek, s ti ref. árvák, özvegyek, akiket és amelyeket olyan nagy szeretettel szeretett és mondjátok velünk ti is: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!" És te édes hazánk, az ő imádott hazája, zengd vissza a ref. egyház hálaszózatára: *mindörökre áldott!*

Sárospataki Lapok 1891. évf. 40. sz.

GUSZTÁV ADOLF.

A protestantismus a maga XVI. századbeli hódításaival összetépte a r. kath. egyház „megbonthatatlan" egységét, s megrázta azt a szikla-alapot, amelyre az ügyesen számító emberi önzés, a názáreti Jézus nevében, a pápai mindenhatóság fellegvárát építette.

Az egyéni önállóság felébresztésével a nemzeti függetlenség eszméjét is életrekeltvén, az egyházi abszolutizmus mellett kihívta maga ellen a világi zsarnokság gyűlöletét is s e két rokon hatalmasságnak véd- és dacszövetsége csakhamar megszülte és nagyra növelte az ellenreformációt.

Loyola elszánt katonái a pápai áldás aegise alatt vetették magukat a még fiatal prot. egyház védfalaira s minden emberi gyengeség mesteri kizsákmányolásával hatalmasan fogyasztották annak még szervezetlen hadseregét. Nyomukban jártak az erőszak fegyvereivel az Albák, a II. Fülöpök, a Rudolfok és Barbiánók, s megismétlődött a Trajánok és Deciusok véres időszaka s diadalát ülte itt-ott az a pogány császári elv is, amely szerint csak egy vallású birodalom lehet nagy, erős és megdönthetetlen.

A spanyol inquisitió, a párisi vérmenyegző, a Basták mészárlása, mind alkalmas eszközöknek bizonyúltak — Rómában is ilyenek gyanánt ünnepeltettek — a protestantismus kiirtására.

Az volt a jól kifőzött boszúterv, hogy a reformáció szülőföldjét körűlövezik a protestantismustól mentesített kath. tartományokkal, s ez áttörhetetlennek gondolt gyűrű összébb-összébb vonása folytán, saját vérébe fojtják be a német protestantismust, s ezzel az iszonyú drámának hosszú időre vége szakad.

E boszúterv egyik részlete volt a protestáns Svédországnak katholikussá tétele is — a gyűrűnek és a sikernek teljességeért.

A Jézus-rend merész katonái mihamar feltűntek e szépen fejlődő, s csak imént függetlenített kis országban is és a nemes Wasa-ház fejedelmi sarjadékait meg-megkinálgatták a testvéri gyűlölködés méregborával, s úgy látszott, hogy kezükbe jutott Svédország jövendőjének kulcsa. — De csak látszott! — A tőrbe csalt kiváltságos osztály, a gondolkozni tudó nép, s maga a fejedelmi ház is elég korán észrevette még az aknamunka hamis irányát és megemlékezett a dynastia alkotójának végrendeletszerű intelméről is, amely szerint Svédország önállóságát csak a protestantismusból kiáradó szabadságszeretet, egyenlőségi és függetlenségi vágy mentheti meg és biztosíthatja.

Örök szerencse az európai protestantismusra és a közszabadság szent ügyére nézve, hogy Wása Gusztáv messzelátó lelke így jelölte meg a svéd nemzet jövendőjének útját és hogy IX. Károly, a dynastia hagyományának hű letéteményese, még az ólálkodó veszedelem első perceiben ki tudta szabadítani nemzetét a jezsuita befolyás sorvasztó hatalma alól!

A svéd protestantismus esetleges elbukása a kiszámíthatatlan szenvedéseknek egész özönét árasztotta volna az európai reformáció híveire, s a pápai és császári zsarnokság egyesített vasigájába görbesztette volna északi Németországot is, s megállította volna legművelttebb földrészünket a szellemi haladás útján.

De nem úgy történt! Nem történhetett úgy, mert az Isten lelke őrködött a világesemények folyása felett, s IX. Károlynak 1594. december 9-én fia született, akinek az volt jövendőjéűl feljegyezve, hogy az elsöpréssel fenyegetett európai protestantismusnak megváltója legyen.

A gyermek neve *Gusztáv Adolf* lett.

Ennek az Istentől nagyra hívatott hős királynak nevét imádságába foglalja e napokban minden protestáns, aki tud valamit a múltak viharos történeteiből.

Ó ezek a történetek!

Amire Rómában tudva lőn, hogy a Loyola hadseregének svédországi hadjárata megaláztatással végződött, — a szent szék, s szövetségesei gyorsítani igyekeztek a németországi protestantismus elbuktatását.

II. Ferdinánd császár, a magyar koronának is örököse, a jezsuiták nagyreményű növendéke, megesküdt a lorettói szűz Mária képe előtt 1597-ben, hogy országaiból kifogja irtani a protestantismust és mestereinek szellemében hozzá is fogott a királyi munkához. Az apa — mint a mesebeli Saturnus — enni, pusztítani kezdte saját gyermekeit, alattvalóit.

A cseh-morva rendek nyögték már zsarnoki kényét, ami — hiszen tudjuk — szűlőjévé vált az u. n. 30 éves háborúnak, mely két táborra osztotta Közép-Európa népeit, s *„protestáns unió“* és *„katholikus liga“* nevek alatt tüzelte egymásra az egy Istennek fiait és leányait a római szent szék örök gyalázatára.

Gusztáv Adolf, a svédek ifjú királya bús szívvel nézte a magas északról azt az embertelen harcot, aminek célja a protestantismus kipusztítása volt. Lengyel, dán, orosz kötötte le otthon hősi erejét, nem repűlhetett az Isten ügyének oltalmazására — egy ideig.

De nem késett soká! Amint leszámolt otthon fondor elleneivel és nemzetének óriási — de önként hozott áldozatai mellett — biztosította országának függetlenségét: s abban a protestantismus békés fejlődését; kész volt indúlni keblének hívó szavára, hogy mint az isteni igazságszolgáltatás fegyvere, megállítsa a katholikus liga diadalmenetét.

Otthon nagy, dicső, szeretett, sőt csodálásig tisztelt

neve volt már; a szomszéd államok irigyelve látták hatalma növekedését, s bölcseségének, alkotó szellemének fényes műveit; sőt bejutott híre a németországi véres tusák vad zajába is, s a „hó király“ megmozdulásának hallatára zavar támadt a győzelemittas liga féktelen soraiban.

1629-ben, birodalmi tanácsának, s nemesen érző jó népének beleegyezésével határozta el magát a kath. liga ellen fotytatandó háborúra, s 1630. május 19-én búcsúzott el szeretett nemzetétől — reménnyel a győzelemre, de sejtelmével annak, hogy nemzetét nem látja többé.

„Szorongatott szomszédaink segélyre hívnak, mindenekelőtt elnyomott hitrokonaink szabadításra várnak a pápai igától, ami, hisszük, hogy Isten kegyelméből meg is lesz“ — mondotta ő egyebek közt nagy lélekre valló búcsúbeszédében, amely végűl imádsággá magasztosúlt. 1630. május 30-án hajóra szált, s népe ezreinek áldása között megindúlt végzetes útjára.

Irígység, kishitűség, kicsinylő fel sem vevés nem zavarták meg a nagy célok emberét, aki fegyelmezett hadseregével, az igazság győzedelmébe vetett hitével, hadvezéri fényes tehetségével, merészségével, mint valami mesebeli hős írta be nevét az európai protestantismus történetébe, s félelmetes nagysággá emelkedett azok előtt a győzhetetleneknek tetsző hadvezérek előtt is, akiket elkényeztetett már szerencséjük, s az emberek hízelkedő hódolata.

Amerre diadalmas zászlóit meghordozta, ott első dolga volt eltiport hitsorsosainak jogaikba való visszahelyezése, a rend, békesség helyreállítása. A szabadságot vesztett, vagy zsoldos hadak által elsanyart nép mindenütt megváltóként üdvözölte, s akik imént még tolakodónak bélyegezték, mohón keresték barátságát, s örömmel állottak lobogói alá, amelyeket nem szennyezett

gyarló emberi érdek, nem hiú dicsvágy, hanem tiszták maradtak, mint a svéd bércek hava, s mint Gusztáv Adolf kristály-jelleme.

Fegyelmezettebb hadsereg soha nem küzdött szentebb célokért, mint a Gusztáv Adolfé. A kath. liga szörnyű kegyetlenséggel dúlta fel a vidékeket, amelyeken bérelt hadai átzúdúltak, mint a fergeteg; a Gusztáv Adolf seregeinek nyomában áldás fakadt és hozsánna zendűlt ég felé.

„Csatájok a védelmezett népjog csatája volt.“

Tylli elpusztította Magdeburgot, mert az protestáns volt és nem akart önként hódolni hóhérainak. Gusztáv Adolf békejobbot nyujtott a r. katholikus híveknek is, mert nagy szíve azokban is az embert látta és becsülte és nem a gyűlölködő felekezetet.

Szerencséjének délpontján gyanút tápláltak ellene egynémely fegyverszövetségesei is s mások császársággal kivánták megvenni a lelkét, mint a kisértő hajdan a názáreti Jézust; de ő elutasította a gyanút is, a hízelkedést is s rendűletlenűl megállt maga elé tűzött nagy célja mellett; *az eltiport protestantismus szabadítója, a német császárság féktelen vágyainak korlátozója akart maradni és semmi más.* Hazájának is így tehetett legjobb szolgálatot.

A császárság megtépett sasai csüggetek szárnyakkal vergődtek már a szűkűlő határok között. II. Ferdinándnak meg kellett magát aláznia a Wallenstein büszkesége előtt, s szinte koldulnia kellett már a segítséget az egyetlentől, akiben még Gusztáv Adolffal szemben bíznia lehetett.

És aztán ez a két nagy hadvezér csakugyan egymás elé kerűlt, s Gusztáv Adolf Lützennél, 1632. nov. 16-án elesett.

Mielőtt harcba bocsátkozott volna, elénekeltette hadseregével a Luther énekét és a saját vallásos dalát,

búcsút vett katonáitól és velük rohant az iszonyú csatába, amelyhez hasonlót Wallenstein sem látott még soha. 9 seb tátongott páncéltalan testén, s e kilenc seben át kilehelte nagy, nemes lelkét, távol hazájától, a messze idegenben, de nem reménytelenűl.

Még hallotta katonáinak elkeseredett üvöltését, mennydörgésszerű jajkiáltását, még fülébe zengett a győzedelmi zaj a bőszült ellenség felett, s hadvezéreinek tehetségében, s a protestantismus jövendőjében bizó hittel húnyta le szemeit.

A német protestantismus, s vele az európai reformáció sorsa a Gusztáv Adolf beavatkozása folytán el volt döntve. Az eszme, amelyért annyi nemes vér kiömlött, ha nem a kezdeményező által, de annak rokonszellemű hadvezérei útján elvégre is győzedelmeskedett. A reactio meg volt törve, s a világ kénytelen volt megszokni a protestantismus létjogát pápástúl és kath. ligástúl együtt.

S ez az, amit a Gusztáv Adolf nevétől nem lehet külön gondolni, s amiért sohasem lehet eléggé hálådatos a protestáns egyház.

Ma, amikor születésének 300-ados emlékét, a csodáló tisztelet érzelmei között ünnepli az ág. ev. testvérek serege, mi nem hiányozhatunk a hódolók közűl. A megváltás, amellyel ő az európai protestantismust megajándékozta, nekünk is szólt, minket is felemelt.

Bethlen Gáborunk és I. Rákóczy Györgyünk szövetségesei voltak a hitszabadság hősének, s amit közösen arattak a fegyver erejével, annak áldását a mi egyházunk tépett serege is hálával élvezte és élvezi ma is.

Nemcsak ezt, de élvezte és élvezi a „Gusztáv Adolf-egylet" jótéteményeit is, amely 1832-ben, a nagy király legméltóbb emléke gyanánt, halálának kétszázados

évfordulóján alakúlt s iskolák, templomok és szegény egyházak segélyezése által tette örökre élővé közöttünk a halhatatlannak emlékezetét.

Nagy mint ember, nagy mint király, hadvezér, seregszervező; a tudományok pártolásában, a vallásosság ápolásában szinte egyetlen, szinte felülmulhatatlan; bölcs a fegyelmezésben, nemes az emberszeretetben; protestáns az eszményiségig, tehát békeszerető, nem elfogult s nem gyűlölködő; a szerencse verőfényében magamérséklő; hitében, Istenében vetett bizodalmában megingathatatlan. — Óh hát hogyne áldanók, ó hát hogyne dicsőítenők, ó hát hogyne borúlnánk oda lélekben ahoz a stokholmi bölcsőhöz, amelyben ez az eszményi nagy férfiú mint ép, egészséges gyermek édes biztatássá vált szülőinek a jövendőre nézve.

Olyan különös időket élünk. Mintha egy újabb kath. liga fenyegetné ismét a világ békességét; mintha irtóháború készűlne ismét ellenünk. Mily jó, hogy vannak zivataros multunknak bátorító tanúságai, amelyek azt kiáltják hozzánk a Gusztáv Adolf énekével: „Ne félj kicsiny sereg!“ — Hát ne féljünk, de ne is feledjük a feledhetetlent!

Sárospataki Lapok 1894. évf. 50. sz.

FELMÉRI LAJOS.

1840—1894.

A magyar tanügyet és irodalmat súlyos veszteség érte váratlanúl. *Felméri Lajos*, a kolozsvári egyetem egyik bölcsész-tanára, f. hó 22-én, életének 54-dik évében, rövid szenvedés után, vérmérgezés következtében meghalt.

Teste dologban edzett; lelke ép és nemes ideálokkal termékenyült; munka-szeretete, képessége, akaratának ereje szinte írígylést és csodálatot keltő; neve, hire dús növekedésben, mint az élő vizek mellé plantáltatott fa; előtte a célnak immár megtisztult képe, háta megett a megfutott mező viránya, gyümölcsei; nyomában a tanítványok buzgó serege s keblében a nem lankadó s mind magasabbra hívó gerjedelem égi szózata: Excelsior, excelsior!

Szép, felemelő látvány, amint előre tör a tudás birodalmának rengetegében, mint a szomjúhozó szarvas a vízhez s amint röpíti szive vágya a művelt világ biztató tájai felé s édes mézzel tér vissza, mint méh, hogy nemzetének lábaihoz rakja le tapasztalatainak érett gyümölcseit! Szép, felemelő, amint hódolatra készteti maga iránt a közvéleményt s itthon és künn, a tanteremben és az iró-asztal mellett tisztelőket gyűjt nevének és koszorúkat verejtékező homlokára! Szebb, felemelőbb még, amint a tudomány szédítő magaslatain, az igazság-keresés kigyózó útjain is megőrzi hitének épségét s boldogan tud megpihenni a názáreti mester keresztje alatt!

Ez volt *Felméri Lajos* a mi szemeink előtt.

És az a nemes becsvágytól, nagy szenvedelmektől sarkalt, szép lélek kialudt egy csekély kezdet miatt s porhüvelye összeomlott idő előtt, mint a bibliai állókép, amelyre rászakadt az égbe nyuló szirtnek egy morzsaléka.

Ó, bizony gyásza van a magyar tanügynek és irodalomnak, mert *Felméri Lajosban* egyik legbuzgóbb s leghivatottabb művelőjét vesztette el s hozzá épen akkor, amikor erejének teljességében csupa biztatás volt a jövőre!

Még fülünkbe cseng a sajtó szózata, amellyel ezt a hű munkást egy-egy újabb sikere alkalmával hozsannákkal üdvözölte s a magyar nevelés-ügy reformátoraként ünnepelte; de emlékezünk még arra is, amint itt járt előttünk a sárospataki főiskolában, hogy itt a bölcsészeti oktatás eliszaposodott medrében új forrásokat fakasszon. Látni véljük, amint sietve lép fel tanszékére és szinte pihegve fog tárgya boncolásához s nagy olvasottságról, széleskörű tájékozottságról tanúskodó, dús képekben, hasonlatokban s találó idézetekkel érzékelteti mintegy az igazságot, amelyet keres, vagy tépi s kacagja az ellenvéleményt, amelyet — az igazságért ostromolnia kell. Látjuk, amint ott sürög-forog legjobb tanítványai körében, mint egy jó barát, mint szerető apa és ebben a bizalmasabb viszonyban, finom tapintattal próbálja kipuhatolni a talaj képességét, amelynek művelése lett feladatává. Látjuk, amint gyönyörűséggel izzad, fárad, kér, esdekel, beszél, levelez s zaklatózik itthon és vidéken, hogy a Rákóciak iskolájában a művészi szépnek legalább egy szerény hajlékot építsen s az izlés és gondolkozás nemesitésére hódító segédeszközöket gyüjtögessen. Látjuk, amint boldogan rakja le az alapokat a tervezett épülethez s mind mélyebbmélyebbre viszi hálóját és jobban-jobban lekötelezi maga és törekvései iránt a főiskola vezérlő egyéniségeit

s magához bilincseli az ifjúság szívét az új intézmény és a filozofiai tudományok javára.

Ó bizony a sárospataki főiskolának is joga van nehány forró könnyel áldozni a *Felméri Lajos* ravatala mellett, mert egyik volt tanárát és szépészeti múzeumának alkotóját ragadta el benne az éjjeli tolvajként reátörő halál; sőt joga van Felmérit meggyászolnia a „Sárospataki Lapok“-nak is, mint régi, hű munkatársát, aki ez úton is szivesen tartotta fel az Alma Materrel kötött benső, szép viszonyt!

*

Született a boldogult 1840-ben szeptember 29-én, Székely-Udvarhelyt, ahol elemi és gimn. iskoláit anélkül végezhette el, hogy szegény sorsú szülőinek az örömön kivűl terhet és nagyobb költséget okozott volna. Mint gimnáziumot végzett ifjú a gr. Haller József családjába jutott nevelő gyanánt s Erdélyben végezte az akkori divat szerint még két éves filozófiai tanfolyamot. Az Erdélyi János neve azonban áthozta őt a Királyhágón és Sárospatakra vonzotta (1862.), ahol mint Szathmáry Király Pál borsodmegyei al-, majd tornamegyei főispán egyetlen fiának nevelője, — épen az Erdélyi János udvarába s ennek termékenyítő hatása alá jutott. Csak egy évig állt ugyan fel köztük ez a fizikailag is közeli viszony; de ez is elég volt arra, hogy a két szép lélek egymásra ismerjen, s Felméri példaként lássa maga előtt irodalmunk egyik legkiválóbb aesthetikusát és legalaposabb mű-bírálóját. Valószinü, hogy tőle nyert erősebb ösztönt a filozófiai tudományok és a modern nyelvek tanúlására is.

1863-ban Budapestre költözött növendékével s itt a protestánsok akadémiáján Ballagi Mórt és Molnár Aladárt hallgatta, egyúttal pedig a tudomány egyetemnek is rendes hallgatója volt. Bölcsészeti és theol. tudomá-

nyokban szépen előre haladva, Angol- és Skótországba utazott 1866-ban, majd Fischer Kúnoért és Fortlageért felkereste a szabadelvűségéről nevezetes Jénai egyetemet (1867.), aztán a heidelbergit, tübingait, mindenütt nagy vonzalmat tanúsítva a bölcsészeti tárgyak s ezek európai hirű képviselői iránt. Közben gyakorta utazott, s kivált Svájcnak, Olasz és Franciaországnak nevezetesebb pontjain, műintézeteiben és gyüjteményeiben csiszolta ízlését és készült jövendőbeli feladatára.

1868-ban, az Erdélyi János hunyta után Sárospatakra hivatott bölcsészeti tantárgyak előadására Bihari Imre mellé, akinek csillaga már gyors hanyatlásnak indúlt s itt elébb (1868/69.) — mint rendkivűli tanár lélektant, logikát, vallás-bölcsészetet, majd 1869/70-től, mint rendes tanár még nevelés- és oktatástant is adott elő, tehát részben az Erdélyi, részben a képezdei igazgatóságra hivatott Árvay József tanszékén működött. 1869. nyarán Bécs aesthetikai kincseit tanúlmányozta, 1870-ben pedig a főiskola költségén 3 hónapig időzött Nápolyban és Rómában a képtárak búvárlása végett. Ekkor már készen volt agyában a főiskolai szépészeti múzeum terve, sőt megnyerte annak a tanári kart és elöljáróságot is s 1871-ben, — sok nemes buzgólkodás után — meg is vetette annak alapját, fejlesztését azonban a javára alakúlt körülmények miatt — másnak engedvén át.

1872-ben ugyanis felállíttatott a kolozsvári, u. n. „Ferencz József-egyetem,“ amelyre bizonyos előszeretettel gyűjtögették össze a prot. iskolák kiválóbb tanárait. Igy jutott oda *Felméri Lajos* is, aki mellett ekkor még „Uti levelek Skociából“ (1870.) című művén kivűl a sárospataki főiskola tekintélye volt a leghatásosabb ajánló levél.

Mint a neveléstudományok egyetemi előadója, férfiúi kötelességének ismerte úgy hálálni meg az elő-

legezett bizodalmat, hogy abból a hazai irodalomnak is haszna legyen. Lázas lelkesültséggel szélesítette tanúlmányainak körét, amiben nagy segítségére volt a modern nyelvekben való alapos tájékozottsága. Lapokban, folyóiratokban sűrűn adta jelét a szak-irodalommal való benső összeköttetésének, amelynek egy-egy nagyobb mozdulata, vagy főbb képviselője rendesen kész bemutatóra talált benne, de legnagyobb vonzalommal mégis a francia és angol szakirodalom fejlődése iránt viseltetett s azzal mintegy maga is folyvást előbbre-előbbre haladt.

Az 1879—80-ik isk. évben már mint a miniszter küldötte járt Angolországban, hogy ott, mint erre különösen hivatott, a közoktatásügyet tanúlmányozza. Hazajövet már várta egy kellemetes meglepetés, ami a legnagyobb jutalomnak is beillik, tanártársainak elismerése, akik őt tiszteletbeli doktorsággal tüntették ki. Angolországi útjának ennél is fényesebb eredménye volt. „*Az iskolázás jelene Angolországban*" című két kötetes műve (1881.), amellyel jelentést tett a minisztériumnak Angolországban szerzett tapasztalatairól. E művet a napi sajtó és a szak-bírálat is tapsokkal fogadta, a Magy. Tud. Akadémia pedig 1884-ben a nagy jutalommal koszoruzta meg.

Tanári s irodalmi működésének volt a bírálata, hogy 1882-ben az országos középiskolai tanár-vizsgáló bizottság élére állíttatott s 1885-ben a tiszántúli tanáregyesület tiszteletbeli tagjai közé választotta. Nevelési elvei — szétszórt cikkeinek temérdekségéből — ismeretesek voltak már Királyhágón innen és túl s mikor a nemzet felébredt és tettre buzdúlt az erdélyi magyarság megmentése végett, az intézők saját törekvésük irányát is megpecsételték mintegy azzal, hogy Felmérit, a nemzeti nevelés bátorszavú apostolát, bevonták az E. M. K. E. alapszabályait készitő bizottságba s később

a megalakult s áldást terjesztő egyesület nagyobb-nagyobb tiszteletben is készségesen részesítette (1885—1890.). Az E. M. K. E. alakuló gyűlésén mondott s az egész mozgalom szellemét, s irányát kifejező és kifejtő beszéde nyomtatásban is megjelent (1885.).

Kivíván magának a jók s legjobbak elismerését, a sajtó méltánylatát, alig támadhatott többé nevezetesebb tanügyi mozgalom, amelyben közvetlen vagy közvetve ne szerepelt volna. Az iskola s tanügy összes kérdései folytonosan elfoglalva tartották lelkét a népiskolától, sőt a kisdedóvástól fel az egyetemi oktatásig. Szaktanácskozásokban, egyesületekben ott találkozunk nevével, eszméivel, vagy ezek bírálatával. Csak egy kapu nem nyilt meg előtte soha: a Magy. Tud. Akadémiáé, ahol bizony-bizony olyanok is magasra tartott fővel ülnek, akik nemcsak az akadémiai nagy jutalomtól voltak mindig igen messze, hanem kisebb köröket sem voltak képesek érdemeik illatával elárasztani. Nem jutott be oda még akkor sem, mikor *„A neveléstudomány kézikönyve“* című nagy műve (Budapest, 1899.) — egy munkás élet hosszú és türelmes fáradalmainak gyümölcse, a nemzet közkincsévé lett. Az Akadémia érzéketlen maradt a sajtó tüntetései iránt, sőt elegendő fizetésnek látta azt, amelyhez neki nincs mit pótolnia.

Nem tudjuk: volt-e hatással ez a mellőzés a Felméri lelkére, de hisszük, hogy — ha volt is egy időre, — hamar kiheverte azt a további munka jutalmazó élvezetében; tanítványainak és tanártársainak, Kolozsvár és Erdély értelmiségének és a hivatott sajtónak önzetlen tisztelete pedig dús kárpótlás volt neki a megtagadott koszorú töviseiért. Csak imént olvastuk, hogy a Ferencz József-egyetem rektorává, 1894—95-ik évre, az arra illetékes tényezők egyhangulag őt választották meg. Ennek a jutalomnak édességét magával vitte a halálba, mielőtt tényleg is élvezhette volna.

Az irodalom feljegyezte már s fel fogja jegyezni halála után is, hogy Felmériben egy széles látkörű, az angol és francia irodalom szelleme által ihletett és izmosodott iró, tanár és túdós húnyt el, aki az idegen mezőkön gyűjtögetett kincseit úgy tudta feldolgozni, úgy tudta tanítványai szívébe átplántálni, hogy azok a hazai földben hazaiakká alakultak és a hazának illatoztak és gyümölcsöztek. Nevelési elvein egyet és mást módosíthat az idő, az újabb tapasztalás, de azok főirányát, lényegét, szellemét még csak a jövendőség fogja igazán hinni, vallani, terjeszteni és ünnepelni.

Mint a nemzeti nevelés harcosa élni fog a nemzet érzületében, törekvéseiben, az iskolák szellemében örökké !

Két ízben nősűlt, első nejének korai elhunyta után csak négy évvel ezelőtt lépett újabb házasságra *Sándor Emilia* úrnővel, aki most már, mint bús özvegy, 3 gyermekkel siratja a legjobb apát és férjet, a tudomány és a nemzet geniuszaival.

Velük együtt oda borulunk mi is a kitünő tanár és tudós koporsójára, s emlékezvén régiekről és mostaniakról, tisztelettel irjuk be nevét, — mint a ref. egyház hű fiáét is, — kidőlt jobbjaink gyászos sorába. Áldás poraira !

LUKÁCS ÖDÖN.

1843—1896.

Még ott állottunk utolsó körlevelének most már — fájdalom, — hattyúdalának felemelő hatása alatt; még hallani véltük vezéri szózatát, amely, mint a Jehova prófétájának kürtje, szent kötelességek teljesítésére hív; még éreztük egyház- és hazaszeretetének termékenyítő hevét, amely tavaszi napsugarakban lövelt szét, hogy pusztítsa a közönyösség jég-kérgét, a léhaságnak, az akaratlanságnak hideg havát; még gyönyörködtünk lelkének ihletében, kormányzói bölcseségének mélységében, szeretetének aggódásaiban s szinte két kézzel nyujtottuk felé az elismerés pálmaágát, amikor beröppent hozzánk is az iszonyú Jóbhír, hogy *Lukács Ödön* szíve nem dobog többé!

Egy lobogó fáklya ketté törve, . . . egy dús vizű patak kristály tisztán harsogó habokkal megfagyottan, megdermedten, mint az arany korszak szent folyója amaz isteni pálca érintésétől; a tavasz édes szavú pacsirtája, akit dalolásában ér a gyilkos golyó; egy Nehemiás, aki egyik kezében a kalapáccsal, a másik kezében magasra tartott fegyverrel esik el a tatarozott és védelmezett bástya tetején! . . .

Még mindig kételkedni szeretnénk a lélekrázó hir valóságában, ha testi szemeinkkel nem láttuk volna azt a koszorúkkal borított koporsót ott abban a templomban, amelyet az Isten emberének lángbuzgósága épitett; ha nem hallottuk volna ezerek sóhaját, csendes zokogását, akik közűl sokan lelki fejöket, sokan barátjukat, elvtársukat, sokan a nemes, igaz elvek bátor harcosát sirat-

ták és gyászolják; s ha tanúi nem lettünk volna annak a kibeszélhetetlen pusztaságnak, amelynek érzése eltöltötte az imént még boldog család minden egyes tagjának fájdalomtól háborgó szívét.

Lukács Ödön bizony meghalt! Nyiregyháza ev. ref. gyülekezete, egész város közönsége, a f.-szabolcsi ev. ref. egyházmegye s egész Szabolcsvármegye oda sietett koporsójához, hogy hódoljon a holtnak az élő munkájáért, hogy tudja a helyet, ahol pihen, hogy oda küldhesse áldásait a kihült porokra, hogy oda zarándokolhasson egy könnyel, egy virággal, mikor idegennek érzi magát a világ lármája között és megútálja az eszményeken taposó tömeg tombolását.

Eszmény! . . . Ez volt életének vezércsillaga. Rámosolygott az ifjúra és szülte benne a szépnek, a dalnak szerelmét; ott ragyogott a férfi előtt és vitte-vonta őt a kisértések közül az Úr oltára felé az áldozásra, a Baalpapokkal való küzdelemre, mint egykor Illést és bűvössé tette ajkán a szót, az igét, kétélűvé nyelvén az igazságot, ellenállhatatlanná a szeretetnek evangyeliumát, hódítóvá a szabad, a független hazáért való lángolását.

Mások nagyobb, szélesebb körökben s szerencsésebb viszonyok között vittek véghez nálánál nagyobb hóditásokat is; de több szeretreméltósággal s kevesebb iriggyel ritka halandó futott olyan tisztes pályát, mint *Lukács Ödön.* Akik nem tudták megérteni eszményi irányát, lelkének égfelé törő vágyait, az eszmék s elvek küzdelmében tanúsított rendíthetetlenségét, azokat lebilincselte kedélyének kimeríthetetlen gazdagságával, tudásának erejével, munkásságának temérdekségével, szónoklatának varázsával s tollának termékenységével.

Még csak 37 éves volt, amikor az országos ev. ref. egyház egyik legnagyobb egyházmegyéje oda ültette őt kormányszékébe már addig is elért fényes sikereiért. És az eszmények embere kitűnően bevált. Nagyobb kötelesség-

tudás, több, élénkebb rendszeretet, kevesebb csökönösség, az ósdiságból való'gyors kibontakozás jellemzik kormányzásának 16 éves időszakát. Bizonyság lehetünk rá, hogy ő boldog volt a nyomán fakadó áldások szemléletében.

A kerűleten, hol annyiszor mérte össze fegyverét az uralkodó párt legnagyobb alakjaival a nagyobb függetlenségért, az autonomia követelései iránt tanúsitandó őszintébb tiszteletért: — itt is elnyerte végre előre törő szelleme az elnyerhető legnagyobb jutalmát — a kerűleti egyházi értekezlet elnöki méltóságában. Irigyei lehettek s voltak is, de e minőségében szerzett érdemeit az egész hazai prot. egyház elismerése pecsételte meg.

De ha semmit nem tesz, nem. alkot is, mint esperes, ha oda nem emeli is a közbizalom a legnagyobb kerűlet összes papjai fölébe, ahol olyan dicsően megállta helyét; hacsak annyit tesz is, hogy Szabolcs megye központjában tiszteletet szerez a református névnek s a megyei intelligentiát hódolatra kószti a református lelkész érdemei előtt; vagy ha csak imáival s egyházi beszédeivel, hazafias és vallásos költeményeivel, a prot. sajtóban (Prot. Egyh. és Isk. Lap, Sárospataki Lapok, a Vasárnapi Ujságban, a Nefelejtsben stb.) szétszórt dolgozataival állít is emléket nevének: akkor is eleget végezett arra, hogy odaigtassuk nevét legjobbjaink Pantheonába.

A sárospataki főiskola egykori jeles növendékét, majd szeretett segédtanárát és széniorát, mind halálig hűséges szerelmű fiát; lapunk eleitől kezdve egyik legkitűnőbb, legfelkesebb munkatársát és pártfogóját siratja és gyászolja a korán kidőlt oszlopos férfiúban.

Az Úr kegyelme virrasszon hamvai felett s küldjön vígasztalást a siralom völgyében tanácstalanúl ülő, tépett szívű családnak, amely boldogságának romjain vigasztalanúl néz fejének elesett koronája után!

UJLAKY ISTVÁN.

1842—1897.

Január hó 25-dikén délután, egy koszorúktól mentes fakoporsó körül néma fájdalomtól meghatottan imádkozott Sárospatak művelt közönsége egy igaz ember örök nyugodalmáért.

Olyan beszédes volt az a cicomátlan fakoporsó! Virág-erdő és aranybetűs szalagok hiányában szinte közelebb éreztük magunkat a koporsóban nyugvó embertársunkhoz s amíg könnyes szemeinken át odatapadt lelkünk az igénytelen alkotmányra: úgy tetszett, mintha suhogó szárnyakon oda röppent volna annak fedelére az Úrnak angyala és a boldogult nevében megáldotta volna annak mély bánattól roskadozó, édes, hű társát, hogy nem engedte őt életével való ellenmondásba jutni a halálban!

Az *Ujlaky István* életéhez fakoporsó illett — koszorútlanul.

Amióta ura volt akaratának, irányozója érzelmeinek, senki soha nem látta őt a hiúság vásárában tolongók között; senki soha ott, ahol versenyt futnak az emberek a veszendő holmikért s csinált fényből fonnak homlokukra hamis glóriát. A kisded szülői ház emléke, a tisztességgel élt és becsületben elhalt, egyszerű, jó szülők lelkének átöröklése; az örök természetnek általa jól ismert kincses bányája; a tudás birodalmában való nagy otthonossága, vagy csak Isten különös jó tetszése volt-e oka, — ki tudná azt megmondani? — hogy ő nem ült fel a mohón rohanó világ szekerére, s a századvégi, pusztító szelek át suhantak az ő jól vértezett lelkén nyomtalanúl.

Szánta inkább, mint kacagta, de nem követte embertestvéreinek legnagyobb részét s bizony nem nagyon törődött vele, ha volt pályatársainak hintós paripái sarat fecskendeztek is egyszerű köntösére s ha észrevétlenűl kellett is olykor-olykor elballagnia azok mellett, akik az iskola falai között saru-szíjját sem merték volna megoldani.

Ő maga akarta, hogy fa-koporsóban, koszorúk nélkül menjen el pihenni szerettei közé s ez az akarata pecséte volt annak, hogy puritánismusa nem szeszély volt, de életelv s jellemének szükségszerű következménye.

Szegényebbek vagyunk múlt hó 25-ike óta egy typikus alakkal, egy szerény tudóssal, egy rendíthetetlen hűségű hivatalnokkal, egy a kötelesség-tiszteletben felülmúlhatatlan férfi-jellemmel s egy mintának is beváló hű férjjel s a szabadságnak és igazságnak egy meg nem rettenthető barátjával.

Mindenkor fájdalmas volna ez a veszteség, ma sokszorosan az, mert az antique jellemek kivesző-félen vannak Sárospatakon is, mint egyebütt.

*

Itt született a boldogúlt a bodrogparti Athenaeben 1842. május 3-ikán. Atyja jóhirű kovács-mesterember volt s fiaival a kezük ügyében lévő collegiumban kivánta megszereztetni jövendőjüknek kulcsát, miután a népiskolában biztató fejlődésnek indultak.

A kitűnőleg végzett gimnáziumi pálya után, Pista az 1863—64-dik évben belépett az akadémiába, az u. n. philosopusok közé s kitűnő maradt itt is, mint 49. társa között a 3-dik. A következő évben ott találjuk nevét a theologus ifjak sorában az érdemsorozatnak ugyanazon a fokán, de — ki tudja miért? — a harmadik akadémiai évre már átcsapott a joghallgatók közé

s elébbi két éve betudatván, vasakaratával s bámulatos szorgalmával egy év alatt a jogakadémia összes tantárgyaiból kitűnő osztályzatot szerzett magának.

Mi, akik bizonyos távolból ugyan, de ismertük őt életének e forduló pontján, mintha most is ott látnók a főiskolai kert ecet-fái mellett könyvébe mélyedten járni és ülni, s mintha ma is hallanók a csodálkozással ejtett szavakat, amelyekkel pályatársai jellemezték a merész ifjú vállalkozását, de akiről ők is erősen hitték, hogy győzelemmel kerül ki a munka árvizeiből.

Mint végzett jogászt jó ismerői arra sarkalták s talán a saját lelke is arra ösztönözte, hogy a fővárosban keressen tért sokat igérő tehetségének. Oda ment. Talán a zsibongó élet, talán a naponként látható szédelgések, talán becsületes lelkének lassan fejlődő vágyai, vagy — mint többen állítják róla, — egy árverés lélekrázó jelenetei, oly átalakító hatással voltak gondolkozására, hogy a sok verejtékezéssel szerzett jogi ismereteit, korábban gyűjtött philosophiai és theologiai ismereteihez fiókolva, — Selmecbányára költözött, hogy ott az erdészeti akadémián új irány felé inditsa életének bizonytalankodó hajóját.

Mindenre elégséges lelki erejével megbirta az új pálya terheit is s a természet titkainak kutatása — úgy érezte, — egészen neki való s őt boldogsággal kecsegtető foglalkozás. Az erdők titokteljes suttogása édesebbé vált neki az emberek locsogásánál, a vadak űzése a kétlábú állatokkal való vesződésnél, a virágok tanúlmányozása, titkaik ellesése a földi lények mosolyánál, s haladt belebb és belebb az erdők ismeretében, a természet szerelmében s olthatatlan tudomány-szomjával annyi tudásra tett szert, amennyi felülemelte őt pályatársai felett s képessé tette volna arra, hogy odaüljön valamelyik szakjabeli tanszékre és mint tanár hirdesse a tudomány igazságait és terjessze a természet kultuszát.

Szerencsés véletlen volt, hogy pályája végeztével a sárospataki közbirtokosság erdészeti állomása megüresedett. A közbirtokosságra volt ez szerencse, amelynek 5,000 holdas erdejéhez a szakember szemére és tudására — a hosszú tervtelen gazdálkodás után — égető szükség mutatkozott.

Ujlaky, aki szerette szülőföldjét s hálás tudott és akart lenni szülői iránt, készséggel jött szülőföldje szolgálatára s átvette itt egy nagy természeti kincsnek őrizetét, s küzdve előítéletekkel, nagyok, hatalmasok követelései ellen s védve a jogot és közérdeket az ingyenélőkkel, a rablógazdasággal szemben: — megmentőjévé lett a sárospataki közbirtokosság erdőségének.

Hogy miként tátotta reá száját a megfékezett gonoszság s miként gyanusította a visszaszorított élelmesség: — nem igen kutatta s miatta nem sokat fájult meg a feje. A jók tiszteletében egyre nőtt s megvolt lelkiismeretének bátorító és helyeslő ítélete, amit ő a legjobbak tiszteleténél is többre becsült, — saját lelkének nyugodalmáért.

Egész jelleme kidomborodott már, amikor 20 évvel ezelőtt a sárospataki főiskola is rávetette szemét és melegen ajánlotta őt egy bizalmi állásra, ingyenes munkára. Akkor volt ez, amikor a főiskola gazdálkodása is drága tapasztalatokkal volt összekötve és szükség volt itt is az élesen látó szemekre s megvesztegethetlen ellenőrzésre. Az újjászervezett gazdasági választmány nem tehetett okosabban, mint amikor *Ujlaky Istvánt* is megválasztásra terjesztette fel. A megnyert bizodalmi állást a hálás tanítvány szeretetével fogadta el és azzal töltötte be egészen haláláig. Voltak évek, amikor hetenként több órán át kellett fárasztó gyűléseket tartania a gazdasági választmánynak: Ujlaky e gyűlésekről, nagy ok nélkűl, sohasem hiányzott. Voltak idők, amikor összegomolyodott ügyeket kellett tisztázni, gordiusi

csomókat kibontani: Ujlakyt az ilyen kényes esetekben mindig odaültették a legkényesebb positióra. Hivatali hűtlenség árnyékai vetődtek előre: a bizonyosság kipuhatolásánál Ujlaky István nélkülözhetetlen volt. Vesződni kellett kufár emberekkel, hamis sáfárokkal; becsülni kellett házakat, földbirtokokat, becsülni itthon, közelben és távolban: Ujlaky ment és végezte tisztét annyi hűséggel s olyan pontossággal, amint senki más jobban és nemesebben.

A sárospataki főiskola örökre adósa marad Ujlaky Istvánnak s nevét soha sem említheti hálás érzések nélkűl.

Jellemének bizonysága, hogy a mikor egy ízben a gazdasági választmány és igazgató-tanács között határsértési félreértések támadtak, Ujlaky István beadta lemondását a már szintén elhunyt Rik Gusztávval együtt, mivel bizalmi állást föltétlen bizodalom nélkűl viselniök — önérzetük tilalma mellett — nem lehetett. A kerület újra visszakérte a főiskola kebelére mind a kettőt — az igazgató-tanács javaslatára.

Pár éve már, hogy egy némely küldetés elől a testébe fészkelődött betegség miatt, huzódoznia vagy épen kitérnie kellett; de mihelyt annyi erőt érzett tagjaiban, hogy nagyobb félelem nélkűl vállalkozhatott fárasztó küldetésekre: ment azonnal és híven tékozolta főiskolánkért idejét és lelki-testi képességeit. Bátran bocsátottuk, mert tudtuk, hogy érc-paizzsal van keble befedezve, amelyen megtörnek a kísértések gyémánthegyű nyilai is.

Igen, a kisértések! Ezek az angyalképű ördögök megkörnyékezték főként a közbirtokosság és más nagyobb uradalmak birtokainak rendezése vagy felbecslése közben. Kinek ne lett volna bátorsága aranyalmával megkinálni egy szerény külsejű embert, akinek egész igénytelen megjelenése kihívás a megvásárlásra? Ezreket dobott el

magától és százezreket mentett meg olykor másoknak és ő maga s áldott lelkü neje, ifjú korának ábrándképe (akit azonban csak mint özvegyet tehetett magáévá) boldogan éltek a maguk keveséből és — Isten segítségével — gyarapodtak lassan a földiekben is.

A legközelebbi képviselő-választáson még ott volt egész lelkesedésével — a függetlenségi párt táborában. Az irtózatos vesztegetések hírére elfogta lelkét a honfibánat és ő — a kevés szavú férfi — harsogott a modern stréberek, a megvénűlt ifjak, a barommi módon megvehető felséges nép ellen s akik hallottuk, sohasem fogjuk ezt az ő szent felháborodását elfelejteni. Ő volt ekkor is, ebben is egészen.

Néhány hónap óta rohamos fonnyadásnak indúlt. A szigorú hivatalos kötelességen felűl alig űzhette már főbb kedvteléseit: a nyelvkincsek gyűjtését[1] és a tekejátékot is. Fájt látni őt ott a polgári olvasó-körben, megszokott helyén, ahonnan az ifjú nemzedéket annyi szeretettel oktatgatta; fájt tudni, hogy olyan kínosan fészkelődik s aztán el-elmarad s végre pedig nem jön el többé.

Valaki hiányzott neki, amióta Trócsányi Bertalan olyan szomorú hirtelenséggel elhunyt. S elment utána az örök találkozásra.

Csak egy jegyzőkönyvet szeretett volna még megírni a város közbirtokossága számára, amelynek ügyét ő ismerte legmélyebben s ő jegyezte leghívebben. Ezzel tépelődött halálos ágyán, ahol úgy viselte magát, mint egy valódi hős. Látogatóit hazaküldte a munkára, hogy ne lássák az ő vívódását s ne hallják esetleg fájdalmas nyögéseit. Hű neje fájdalmasan mosolygó képét simogatta s azzal a biztató reménnyel hunyta be szemeit

[1] Munkatársa volt a „Nyelvőr"-nek s utóbb a zemplénmegyei „Adalékok"-ba is dolgozott. Lapunk is közölt tőle egy pár régiséget.

január 23-án éjfél-tájon az örök álomra, hogy jobban lesz és bevégzi, ami bevégezetlen.

*

Bálint Dezső lelkész maga is zokogva mondott imát az igaz ember koszorútlan koporsója felett, amely körül a gyászoló családon kivül testületileg jelent meg a közbirtokosság, a város, az egyháztanács és a főiskolai tanári kar, hogy könyek között áldják a hűnek, a feledhetetlennek emlékezetét. A közbirtokosság saját halottjának tekintette s így temettette el. Legyen élete példa, s emlékét őrizze köztünk hű emlékezet !

NEMES FERENC.

1834—1898.

Ködös, borongós, őszi nap volt, mikor porrészeit kikísértük a temető-kertbe és lebocsátottuk a mély, sötét sírba . . . oda, hol már nem fáj semmi!

Koporsóját koszorúk borították és az azokról lecsüngő szalagok aranyos betűsorai kiragyogtak az őszi homályból és hirdették, suttogták az élőknek — bizonyságúl és biztatásúl, — hogy „a szeretet erősebb, mint a halál“ és a koporsóban kiengesztelődik minden.

Míg búgott a gyász-zsolozsma s hangzottak az istenige fényes biztatásai s meg-megkapkodta a sziveket egy-egy feltörő jaj, amit nem lehetett elfojtani: lelkünk önkéntelenűl is végig futott a koporsó csendes lakójának immár lezajlott élettörténetén s így sóhajtott a panaszos költővel:

„Óh sors! lábad alatt a szegény halandó
Olyan, mint egy féreg . . .“

És látásokat láttunk: a felizgatott kedély beszédes képeit. Mosolygó tavasz-mezőt ezer virággal, ahol csupa édes ígéret, csupa ragyogó biztatás minden. Égfelé nyúló pálmát, amelynek növekedése gyönyörűség s amelynek ágain gyümölcsök kínálkoznak s gyümölcsök érlelődnek . . . Vitorlás hajót a tengeren, amely vígan szeli a hullámokat s boldog haladásában nem tartóztatja fel vihar vagy zátony. A mellette elsuhanó hajók zászlóval köszöntik, a part lakói vágyó merengéssel nézik gyors futását s utána zengik: Szerencse fel!

De íme, a virágos mezőt hűs szél fujja át s bús hervadás kezdi kivetkőztetni hímes köntöséből; a pálma

hajladoz saját nagy terhe és a felé csapkodó vihar súlya alatt; a hajó futó-creje fogy, az ég elborúl s cikázó villámok és ellenséges szelek között a kormányos irányt veszít és örvénybe jut s mire sok hányattatás után s övéiért epedő gyötrelmektől tépetten, emberi és isteni segítséggel kimenekűl a gyilkos forgatagból, — csak testét bírja megmenteni . . . a halálnak.

A sírásók kapája megvillant az alkonyi homályban, a hideg göröngyök iszonyú kíméletlenséggel döngették a koszorúkat és koporsót takaró deszkafalat s ő, a vihartépett s végső révpartjához jutott hajós, nyugodtan pihent az anyaföld kebelén és álmodott a szeretetről, amely „mindent elfedez, mindent hisz, mindent reményl és mindent eltűr és nem fárad el soha!“

Az álmodót hagyjátok, hagyjátok álmait!

*

Abauj megyében, Garbóc-Bogdányban született 1834-ben, október 14-én, hol atyja, *Nemes Károly*, akkor administratori minőségben működött. Édes anyja *Verebélyi Zsuzsánna* volt. Az első-szülött fiú bölcsőjében el volt már jegyezve arra, hogy — ha Istennek is úgy tetszik, — tudós pályán próbál majd szerencsét, ami egyedűli menedéknek látszott abban az időben a szegényesen javadalmazott ref. papok fiaira nézve.

A szépen fejlődő, testi-lelki javakkal dúsan megáldott gyermek Novajon kezdte (ahova édes atyja rendes lelkészűl választatott) népiskolai tanúlmányait, majd Sárospatakon folytatta, boldog reményekre jogosítván jó szülőit és tanítóit jövendője felől. Mint gimnáziumi növendék csak fokozta ezt a jó reménységet, mert vezére lett osztályának és e vezér szerepet mindvégig meg is tartotta. A tudnivalókra nézve voltak ugyan erős versenytársai, akik egyben másban felűl is múlták, de senki sem bírta vele a versenyt az osztályra való hatás-

ban, az osztály érdekeinek bátor s ügyes képviseletében, az egyéni szeretetreméltóság Isten-adta tulajdonságainak érvényesítésében.

Szépen kifejlett, deli ifjú volt már, mikor 1852-ben jul. 18-án bevégezte a gimnáziumi pályát és aláírt az akadémiai törvényeknek, mint leendő „philosophus.“ A philosophiai tudományokon vezetett át az út a theológiaiakhoz akkor is s az első akadémiai év általában a philosóphia tudományoknak volt lefoglalva, amint később is még egészen a 70-es évekig. A szorosabb értelemben vett philosophiai tárgyakat *Erdélyi J.-tól* hallgatta, akinek akkor már országos neve volt; a neveléstant *Csoma Mihálytól,* aki varázslatos erővel tudott uralkodni tanítványain s tudta táplálni azokban a nemesebb szenvedélyeket; a latin és német irodalom-történetet *Pálkövi Antaltól,* akit folyvást éber figyelemmel kísért az absolut hatalom az ő ismeretes hazaszereteteért. Jó iskola volt ez azokban a nehéz időkben, a miknek kényét úgy nyögte ez a keményen megalázott, szegény magyar nemzet. A theol. tudományokban *Somossy János,* akit Kazinczy Ferenc is barátságára méltatott, *Zsarnay Lajos,* a későbbi superintendens és *Kálniczky Benedek,* a szelidlelkű egyháztörténet-iró voltak mesterei.

1856-ban végezte el theol. akadémiai tanúlmányait, mindig elől a sorban és elől az ifjúság szeretetében. Gazdag kedélye, sajátos lelki vidámsága, élénk vonzódása a társas élet örömei iránt, folyvást növelték népszerűségét. Akadémiai pályája alatt a Meczner fiúk nevelésével (a hotykai Meczner Rudolf és Gyula) is foglalkozván, ezúton szerzett összeköttetései is előnyére szolgáltak nemcsak Sárospatakon, hanem ennek szomszédos vidékein is s hatással voltak társaséleti otthonosságának, szeretetreméltóságának kifejtésére, annyira, hogy ebben az irányban — az akkori közhit szerint — felűlmúlhatatlanságra emelkedett.

Mint végzett theologus bejutott a *primariusok karába* és elnöke lett az énekkarnak, amelynek korábban egyik kiváló köztagja volt. Kedves bariton hangja, az ének és dal iránti hő szerelme, megnyerő bánásmódja, s ha kellett parancsoló, méltóságos fellépései meghódították iránta az egész énekkart, amelynek szellemét alig tudta valaha szerencsésebben képviselni valaki, mint ő. Nem is szeretet volt, amivel őt a kartagok szerették, hanem rajongás. Vidéki szereplések alkalmával, amik akkor nem tartoztak a fehér hollók közé, mint manapság, — úgy körülfogták tiszteletükkel, akár a legtiszteltebb tanárukat és olyan katonás megadással viselték elnöki fölényét, akárcsak a legjobb gyermek a legdrágább édes atyáét. A boldog visszaemlékezés szárnyain, — mikor alkalom kinálkozott, — maga is örömest visszaröpült multjának ebbe a varázslatos, bűvös világába s szinte ifjodni látszott emlékeitől.

Az 1857—58-dik évben már többre méltatta őt a tanári kar és elöljáróság. Ott volt az *Árvay József* oldalán, mint segéd-tanár a tanító-képezdében, amely szoros kapcsolatban a főiskola többi intézeti ágaival, ekkor kezdett formát ölteni, de még ekkor is alig volt túl az alakúlás stádiumán. Anyanyelvet, számot és mértant tanitott s e minőségében foglalkozott egészen 1859. júliusáig. A szám és mértan tanítása nem illett ugyan az ő egyéniségéhez; de mindamellett is meg kellett nyernie főnökének bizodalmát és sikert kellett felmutatnia, mert — bizonyára tanári hivatottságának hirére — a *csurgói* gimnázium elöljárósága meghivta őt egyik tanszékére rendes tanárúl s ő a meghivást elfogadta és Sárospatakról, hová ifjú korának annyi kedves emléke fűzte, 1859. őszén a Dunántúlra költözött.

Nemzetünk felett épen ekkor derűlni kezdett az ég. Olaszország felől meleg fuvalom lengedezett s áthatotta a dermedt sziveket is. Forrongás támadt a

kebelben, az agyban; az eszmék kezdtek testet ölteni a társadalomban, az intézményekben, a tanrendszerekben s a sárospataki főiskola nemcsak alapításának 300-ados emlékünnepét ülte meg a nemzet jobbjainak hozsánnái között, hanem gimnáziumi tanrendszerének átalakításával is készült a jobb idők elé, sőt a Kövy nevével halhatatlanná lett jogakadémiáját is feltámasztotta. Ezért is, meg egyes tanerők kivénülése és kidőlte miatt is, szüksége volt a sárospataki főiskolának új tehetségekre, új munkásokra. Néhányan ott voltak már a régi kitűnő tanítványok közűl a munka asztalánál; de a szükség nőtt s 1862-ben a n.-kaposi gyűlésen, mikor *Csoma Mihály* és *Antalfy János* az újra éledt jogakadémiába helyeztettek fel, megválasztották egyikök helyettesítőjéűl *Nemes Ferencet* is, aki Csurgón már becsületett szerzett az Alma Maternek. Mielőtt azonban elfoglalhatta volna helyét, az 1863-dik évi tavaszi egyházkerűleti közgyűlés azzal tisztelte meg, hogy felajánlotta neki a Csoma Mihály lemondása által megüresedett jogi kathedrát s illetőleg meghivta őt „az államjogi és kormánytani" tantárgyak előadására.

A volt theológusból, tanítóképezdei segéd- és gimnáziumi rendes tanárból tehát *jogakadémiai tanár lett,* mire ifjú korának drága emlékei közé visszatérhetett. Bizalom egyfelől s bátorság más részről, de nem újdonság abban az időben, sőt rendes sorsa volt az ilyen a prot. tanárnak, akitől megvárta az iskolákért áldozó egyház, hogy olyan legyen, amilyenné — a szükséghez képest — lennie kell.

1863. szeptember 14-én foglalta el jogi tanszékét, egyidejüleg *Antalfy Jánossal* és *Emődi Dániellel* s ugyancsak a neveléstan akadémiai előadására megválasztott *Árvay Józseffel,* — aki ekkor már sógora volt — és a történelem és latin irodalom új tanárával, a gimnáziumból előléptetett *Orbán Józseffel.* Az ifjú

sólyom a vén sasok között. „Az állam alapjairól" értekezett s az e tárgyban kifejlődött elméleteket bírálta végig, állást foglalván azok ellen s egyik mellett a több közűl. Tárgyának tiszta felfogása, munkájának meggyőző volta épen olyan jó hatással voltak a nagyszámú hallgatóságra, mint férfias fellépése, előadásának kelleme s mint az a melegség, amely volt tanáraihoz, most már kartársaihoz és tanítványaihoz intézett szavaiból kiáradt. *Br. Vay Miklós,* az Istentől hivatott főgondnok *„a beállott új tanév sokat igérő reggelén ritka eseménynek"* jelezte az öt tanár beköszönését s élvezetesnek azt a pár órát, amely a beköszönéssel eltelt, sőt kezességnek arra, hogy a kerület megtalálta a nagy feladatokhoz a megfelelő embereket.

Az ifjú jogtanárnak nem lehetett könnyű feladat bemélyedni az előtte ismeretlen világba, annál kevésbbé, mivel a változott viszonyokhoz képest tantárgyait is változtatnia kellett; — mindamellett megbirta állan helyét s különösen meg tudta nyerni hallgatóinak tetszését, akiket tömör s szónoki hévvel tartott előadásaival nem egyszer fakasztott üdvözlő kitörésekre. A közjogon és politikán kivül tanított büntetőjogot, közigazgatási jogot, pénzügytant s ez utóbbi tantárgyával szerencsét próbált az irodalomban is, de műve — a váratlanul érkezett újabb tanrendszer-változás miatt — befejezetlen maradt.

Az ifjúság azzal is kimutatta iránta való ragaszkodását, hogy megválasztotta egyik-másik egyletének vezetőjéül s több ízben kérte fel a március 15-diki ünnep szónokáúl, táncestélyeinek elnökéűl, amely szerepeiben magára vonta az iskolán kivűli társadalom figyelmét is, sőt meghódította azt is magának.

1877-ben tiszttársának, Antalfy Jánosnak a Sárospataki Népbank éléről való elvonulása után, reá bizta Sárospatak és a vidék módosabb közönsége a szépen

fejlődött pénzintézet vezetését s ezzel földi sorsának zenithjére jutott. A pénzügytan tanára egészen helyén volt a pénzintézet élén s ő tetszett magának ebben a szerep-körében s eltitkolhatatlan boldogsággal s önérzettel képviselte az erősödő, gyorsan gyarapodó intézetet úgy az egyesekkel szemben, mint a bizottsági és közgyűléseken. — A boldog ember hírében élt, akinek nincs kívánni valója az élettől s akadtak, akik irígy szemekkel látták földi sorsának szerencsés haladását.

„Aztán, no hisz úgy volt...“ hogy a derült kedélyű, mosolygó arcú, szép, szőke férfi arcán megjelentek a földi gondok barázdái. Szelid kék szemeiből kezdett kipusztulni a fény, a meleg; előadásából a tűz, az erő, a meggyőző elem s mikor 1892-ben az évzáró vizsgák ünnepélyes napján szeretett tiszttársának, Emődy Dánielnek képét igyekezett élővé tenni a közönség előtt, már mutatkoztak rajta a lelki hanyatlás nyomai, amit akkor magunk előtt is alig mertünk még bevallani.

„Aztán, no hisz úgy volt...“ A felekezeti tanárok nyugdíj-intézetébe való bejuthatása miatt ott szerepelt még a jogakadémia tanrendjében, mint szabadságolt tanár; de lelkére egyre sűrűbb homály borúlt s ő a főiskolára, a társadalomra s a takarékpénztárra nézve elveszett. Eleintén meg-megjelent még a főiskola falai között, a főiskola kertjében s láttuk őt, mint árnyékot imbolyogni és hallottuk őt önmagával és múltjának sok szép emlékeivel küzdeni; később azonban egészen bevonúlt az ő családi fészkébe és ott vergődött, ott kesergett, békételenkedett és ott reménykedett reménytelenül.

Öt évig volt élő-halott s folyó hó 12-én megkönyörült rajta az égi kegyelem és lefektette, elaltatta örök nyugalomra.

Felesége, Meczner Zsuzsánna, kit ifjúkori ábrándos szerelemmel jegyzett el magának s két gyermeke:

Andor és Sarolta, akiket önfeláldozó szeretettel szeretett, s mind halálig hű testvére *Lajos*, Zemplén vármegye tanfelügyelője s nagyszámú rokonság, a tanári kar és tanuló ifjúság kisérték ki folyó (november) hó 14-én délután előtte elköltözött gyermekei mellé.

„Oda lent már nem fáj semmi!" — Áldott legyen emlékezete!

MUDRÁNY ANDRÁS.

1817—1894.

Mélyen tisztelt ünneplő Gyülekezet!

Több, mint negyedfél század óta szolgálja már a sárospataki főiskola a magyar protestantismust, a magyar tudományosságot és a magyar hazát.

Hogy a papi és világi mindenhatóság egyesített ereje sem birta a maga szikla-alapjáról lesöpörni, sőt hogy a Krisztus nevével takargatott fondorlatok örvényeiből is mindannyiszor épkézláb menekűlhetett s nagy hivatásához vészben és viharban hű maradhatott: azt — Isten után — ama *fejedelmi alapítóknak* és az ezek nyomaïban sürgölődő *kegyes jóltevőknek* köszönheti, akik megértették s nagy áldozataikkal, hódító példájukkal országos közhitté emelték e *főiskola magasabb rendeltetését* s a késő századokba tekintő gondoskodással buzogtak azon, hogy a legnehezebb viszonyok között is alapja s joga legyen ennek az élethez, a reménységhez s a feltámadáshoz.

Aki forgatja ez ősi prot. tanintézet történetét, olvasgatja sárgúlt okmányait s van fogalma arról, hogy mi jelentősége van e hazában a *„protestáns“* névnek s hogy milyen feladat jutott e haza sorsának alakúlásában *a protestantismusnak* és a protestantismus *lelke* által teremtett intézményeknek, — lehetetlen, hogy a legmélyebb hálára és csodáló tiszteletre ne serkenjen *a férfiaknak és nőknek ama díszes tábora* iránt, akik önként, nem kényszerítésből, apai és anyai szeretettel szegődtek itt, e tanintézet dajkálóivá s bevehetetlen várat emeltek

ebben az igaz hitnek, az alkuvást nem ismerő szabadság és haza-szeretetnek.

Magyar protestáns szívnek alig okozhat egy-egy látni való nagyobb s édesebb gyönyörűséget, mint a sárospataki főiskola alapítóinak s jóltevőinek fényes sorozata. Mintha csak ama bibliai jelenet ismétlődnék itt sokszoros ismétlődéssel, amikor a szent sátor építéséhez versenyezve hordják Izráel fiai az ő ajándékaikat a Mózes lábai elé; vagy amikor a kész sátorhoz önként viszik a törzsek fejedelmei a legjobb fajta aranyat, ezüstöt, az étel-, ital-áldozathoz, az illatos és hálaáldozathoz szükséges adományaikat! . . .

Felséges látvány valóban! A Perényiek, Dobók, Lorántfyak, Rákóczyak, mint alapvetők mellett, — alig van a két magyar hazában előkelő név, amelynek tulajdonosai: *„szegletkővé, oszloppá, szeggé, szövétnekké, lámpássá, kapoccsá vagy závárrá“* ne lettek volna e főiskola építése körül! A Báthoryak, Homonnai Drugethek, a Mágócsyak, Bethlenek, Bocskayak, Thökölyek, Rhédeyek, Apaffyak, Bornemiszák, Bánffyak, Bárkóczyak, Béltekyek. Udvarhelyiek, Szuhayak, Szemerék és annyi más nagy és jeles mindjárt a 16. és 17. századok folyása alatt. Az egyik részök tudósokat neveltet külföldi akadémiákon — *az Istenige feddhetetlenségeért;* a másik részük felveszi itt a kicsinyek gondját, *hogy egy is el ne vesszen azok közül, kiket nekünk adott az Úr;* van, aki tataroz, tervez, épít, vagy a tudósok könyveinek kinyomatása és terjesztése által növeli a sárospataki főiskola hírét, becsét; sokan vannak, akik nevök s hivataluk súlyával óvják ezt a fel-feltámadó veszedelemtől a poklok ördögeinek áskálódásai és szörnyű szándékai ellen!

Szép, biztató látvány valóban! Az alapvetők után egymást érik itt a rendező, az újjá teremtő szellemek, a *Vayak, Lónyayak, Telekyek* és velük és körültök a

jókedvű adakozóknak egész sokasága s bennök és általok itt működik és alkot a Gondviselés védő és fentartó kegyelme!

Ha emberektől volna ez a dolog, bizonyára magától is régen és hamar megsemmisűl vala. De nem emberektől volt, Istentől volt! A hazai protestantismus mennyei igazolása volt az, hogy a sürgető szükség idején egymásután sereglettek e főiskola oltára mellé a Zákányok, Patayak, Bónisok, Bernáthok, Radvánszkyak, a Klobusitzkyak, Szirmayak, Szilassyak, Szepessyek, a Nikkházyak, Sóvári Soósok, Baksayak, a Jármyak Ragályiak, Bárczayak, az Okolicsányiak, Kazinczyak, Losonczyak, Palavicsiniek, Gyürkik, Boronkayak, Fáyak Pukiak, Székelyek, Korponayak, Csomák, Kálnásyak, Jósák, Csobay Nagyok, Radnóthyak, Robozok, Töltésyek, Uketyevityiek, a Pankotaiak, Vécseyk, Mezősik, a Beleznayak, Gyulayk, Guthyk, Csíszárok, Kovácsok, Óvári Fodorok, a Pálóczi Horváthok, a Jászayak stb.... és segítettek a *Vayaknak, Lónyayaknak és Telekyeknek* ezt a főiskolát az újabb és újabb követelmények kielégítésével a *prot. hagyományok hű vára gyanánt megtartani* s ennek életét újabb századokra biztosítani!...

Lélekemelő, igéző jelenség valóban! A férfiak mellett, akik Nehémiásokként fegyverrel és vakoló kanállal, eszmékben s áldozatokban kimeríthetetlenűl állottak e főiskola kőfalain, — a férfiak mellett itt látjuk a bibliai olajos korsókkal s a drága kenetek szelencéivel kezükben a Nagyasszonyoknak, *a lélekben és szívben Nagyságosoknak* egész bűbájos csoportját!

A Perényi Zsófiák, a Károlyi és Lorántffy Zsuzsánnák, a Dobó és Bornemisza Annák fejedelmi alakjai mellé ide gyülekeznek — szinte kiterjesztett szárnyakkal, mint az ó-szövetségi frigyláda arany-kherubjai — ide gyülekeznek a Mocsáry, Pallay, Korda és Csoma Erzsébetek, a Sulyok Sárák, a Lónyay és Gelléri Annák, a

Nagy Ilonák és Borbálák, a Podmaniczky, Magyari és Horváth Máriák, a Csehy, Szondy és Ragályi Zsuzsánnák, Csebi Pogány Klárák, a Szathmáry Király, a Mokcsay és Zubori Szerencsi Katák, a Vay Johannák, a Kapuváry és Szondy Judithok, a Bárczay és Geymüller Katalinok, az Udvarhelyi Máriák, a Sándor Évák, a Szathmáry Mihalovits Karolinák . . . és annyi más gyöngye, dísze a hazai prot. asszonyi nemnek!

Bizony-bizony, aki lapozgat e főiskola történetében, mintha csak az ő szívök dobogását hallaná! Mikor egyik-másik intézményünkkel nagy boldogan el-eldicsekszünk, mintha csak az ő nevük dícséretét zengedeznők! Mikor örvendezve szemléljük itt a földi szegények gazdagodását a hitben, tudásban; a szilajok pallérozódását a jó erkölcsökben, — mintha csak az ő lelkük ragyogásában gyönyörködnénk! . . . Betegeinket mintha az ő kezük simogatná, az ő kenetjük gyógyítgatná, az éhezőket és szomjuhozókat mintha csak ők etetgetnék; a tudvágy ösztönétől nyugtalanokat mintha csak ők vezérelnék biztos ösvények felé; sőt amikor egynémelyikünk lámpásában fogyni kezd a hitnek olaja s meg-megcsüggedünk a protestantismus és e főiskola szent hagyományai iránt való bizodalmunkban: mintha ők lebegnének elénk az ő kifogyhatatlan korsójukkal s mintha ők tartanák elénk a martyrok ragyogó koronáját!

Szép, igéző, égig emelő látvány valóban! Mintha csak a próféta álma teljesedett volna be e mi főiskolánkon, aki így bátorította egykor az aléldozó Izraelt: *„Népek jönnek a te világosságodhoz és királyok a te feltámadt fényességedhez . . . Hozzád jön a Libánon ékessége: a ciprus, a platán, a sudaras cédrus, mind együtt az Isten szent helyének megékesítésére, hogy megdicsőíttessék az ő lábainak helye.“* (Ezs. 60. 3. 13.).

*

Dicséret, dicsőség a kegyelem örök kútfejének, hogy ennek a ragyogó sorozatnak nincsen *záróköve!* Dicséret, dicsőség a protestantismus sorsa felett virrasztó isteni szeretetnek, hogy midőn édes büszkeséggel és dicsekedéssel virágot hinthetünk múltunk nagy alakjainak lábai elé: ugyanakkor meghajthatjuk a sárospataki főiskola *és a tiszáninneni egyházkerület* zászlaját *egy új név előtt* s örvendező tisztelettel igtathatjuk azt be ami ciprusaink, platánjaink és cédrusaink közé!

Kié ez a név? Szinte felesleges is megemlitenem. Évek óta hordjuk már ajkainkon kegyelettel, tisztelettel. Szűkebb s tágabb hivatalos köreink fűztek is már hozzá szép terveket, nagy gondolatokat. Némelyek közülünk látták is már lelki szemeikkel, amint az új név varázsától, a főiskolai kert valamelyik pontján, egy hatalmas arányú, díszes épűlet emelkedik, homlokán az új név betűivel, amelyeket hálás érzések között olvasgat majd az egymás nyomába lépő nemzedékek hosszú sorozata és amelynek láttára megnyugvás száll majd ama megkeseredett szívekbe is, amelyek ez új névnek a főiskola évkönyveibe való beigtatását hiú számitásaikkal megkésleltették.

Az új név a *Szeghi és Vibornai Mudrány András* neve.

Ki volt *Mudrány András?!* Egy szorgalmas, vagyongyűjtő, feltörekvő, Isten és emberszerető, buzgó protestáns családnak utólsó férfi sarjadéka. Test és vér, mint mi mindnyájan. Születisztelő gyermek, jó testvér, hű barát, szerető férj, buzgó egyháztag és lelkes honfiú! Reménylett, hitt, álmodott s csalódott sokat, mint a legtöbb közöttünk, de aki csalódásai közűl reményrőlreményre, hiből-hitbe szállt, mert úgy alkotta lelkét Istene. Ember, aki talizmánt hordoz kebelében és a siralom völgyéből is mosolyogva tekint az ég csillagaira s imádkozni tud akkor, amikor egynémely társa átkot

szór a természeti és erkölcsi világrend megmásíthatatlan törvényeire!

Ki volt *Mudrány András?* Egy férfi-jellem, aki — miután kénytelen volt lemondani arról az édes reménységről, hogy fiak és unokák áldják majd egykor kihűlt hamvait, — egy nagy szent elhatározással a *szabolcsi református egyházat és a sárospataki főiskola szegényeit fogadta el a Mudrány-család fiaivá és unokáivá!*... Egy nemes lélek, aki emberi számításaiban való csalódásai elől a szeretet angyalának szárnyai alá menekül s múló gyönyörök élvezete helyett a szegények örömének fényéből von soha el nem enyésző glóriát a Mudrány-név köré!...

Ki volt *Mudrány András?* Én földi szemekkel nem láttam, nem láthattam őt soha! De irományai közt lapozgatva, aprólékos jegyzeteit s földi életének koronáját, — *végrendeletét* szemlélgetve: — mintha érezném szíve melegének kiáramlását, vallásos hitének mindent meggyőző erejét s hirdetni merem, hogy ő *nemcsak alapítványának nagysága által, de szíve-lelke nemességével is méltó jogon követelhet magának helyet ami halhatatlanaink, e főiskola legnagyobb jóltevői között.*

*

1818. dec. 16-ikán született Tarcalon, ahová a Mudrány-család egyik ága, a szepesmegyei *Viborna* községből, a család ősi fészkéből a Mudrány Pál 1793-iki végrendelete következtében származott le, aki az ő szegi, bodrog-keresztúri, s tarcali birtokait, a bodrog-keresztúriak között a *„Poklos“* szőlőjét, a tarcaliak között pedig az ő *Báránytól* örökölt házát is Mudrány Károly fiaira hagyta, akiknek neveltetéséről is végrendeletileg gondoskodott. A Mudrány Károly 3-ik fia volt *János,* az *András édes atyja.* Ez a János a bárczai *Bárczy István* és *Vattay Erzsébet* egyik

leányával, *Katalinnal* lépvén házasságra, ezen az úton az ágost. hitvallású Mudrány-család rokoni összeköttetésbe jutott mindjárt e század elején a Fáy, Szepessy, Lónyay, Kácsándy, Bernáth és Boronkay stb. kiváló református családokkal s mintegy elő volt jegyezve arra is, hogy a sárospataki főiskolával bensőbb viszonyra lépjen.

A Mudrány András születésekor a Bárczy-család szíve már hozzá volt kötve a sárospataki főiskolához, többszörös kötelékkel is. *Bárczy Kata*, az András szép nénje, a *Kácsándy László* felesége részint diákok táplálására, részint a német nyelv-tanítók fizetésére 1781-ben és 1784-ben 3000 rhénes forintot ajándékozott; *Bárczy Sámuel* pedig a Mudrány András édes anyjának nagybátyja 1813-ban 5500 frtos alapítványt tett a sárospataki főiskolának. A gyermekekkel szépen megáldott Mudrány János és Bárczy Kata számára tehát csillagfényes út vezetett már a bodrogparti Collégium felé.

1819-ben itt is találjuk már a *Mudrány-fiúkat*, noha egy Mudrány Pál-féle 12,000 frtos alapítvánnyal s a Mudrány-család hagyományaival el voltak jegyezve a kézsmárki lycaeum számára is. *Andrást* aki idősebb testvére, — János után következett a sorban, a nevezett év szept. 5-ikén jegyezte be *Somossy János* igazgató a főiskola anyakönyvébe, mint 11 évest s mint *szabolcsi* illetőségűt, ahová pár évvel elébb költözött át a család, mint Bárczy Katalinnak a Guthyak révén nyert örökségébe. Mint inferior sintaxista kezdte itt iskoláit, miután házi nevelők segélyével a népiskolát és a középiskola első osztályát már Szabolcsban elvégezte. Meddig tanúlt itt egyfolytában, nem bizonyos. 1834-ben, mint első éves publicus (mint mostani 7-ik osztálybeli tanúló) van bejegyezve s itt maradt bátyjával *Jánossal* együtt 1837-ig, amikor János Eperjesre,

András pedig Kézsmárkra ment tanúlmányainak bevégzésére.

Nagyon boldog s feledhetetlen évek lehettek azok, amelyeket Mudrány András, a gyermek és ifjú a sárospataki főiskola körében töltött, mert a férfiú és aggastyán lelkében is besugározták az Alma Mater képét. A nemzeti ébredés időszakának egy része volt ez; álmodozásra, rajongásra késztő, ifjú szíveknek való idő; amelyben volt is miért, lehetett, kellett és illett is lelkesedni, forrongani és nagy elhatározásokra gerjedezni. Megújúlni nyelvben, irodalomban, politikai és társadalmi intézményeinkben; kiszabadítani nemzetünket s a nemzet újjászületését legbiztosabban elősegítő iskolákat a XVIII. század sorvasztó hatalma alól; részévé lenni a Kazinczy Ferenc és Széchenyi István lelkének: ez volt a jelszó, a szent törekvés, a legjobbak vágya, célja. A sárospataki főiskola forrongott, nyugtalankodott, mint a kiröpüléshez készülő méhraj. Épen mikor a Mudrány-fiúk ide jutnak, az ifjúság élén *Szemere Bertalan* jár tűzoszlop gyanánt; lelkesedésének lángja felgyújtja az ifjúság lelkét, átmelegíti a reformokra szintén kész elöljáróságot; egyletek alakúlnak szent eszmények szolgálatában; a haladás, a megújhodás ihlete ragadja magával az egész jó öreg főiskolát. Az esküdt diákok könyvtára mellett, előterem — akár csak a mythologiai Minerva, — *a sárospataki ifjúsági egyesület*, a tűzébe hamvadt *Páncél-vármegye* romjaiból új életre támad a *Nándor-vármegye* s Mudrány Jánosnak és Mudrány Andrásnak módjában volt itt látni, amint *Kazinczy Gábor*, mint főispán működik és válik példává, ösztönné, kovásszá a Nándor-vármegye élén (1832—36-ig) s volt módjukban eszményeket alkotni maguknak egy ébredő nemzet ifjúságáról s egy nemzeti eszméket szolgáló nagy tanintézet hivatásáról.

Még itt voltak a Mudrány-fiúk akkor is, amikor

a jogait követelő nemzet mozgolódásától s nagyobb arányú reform-törekvéseitől az államhatalom megriadt s a nemzeti ifjúság bálványát, Kossuth Lajost börtönbe vettette és a sárospataki Nándor-vármegye működését is betiltatta.

Közel járunk az igazsághoz, — úgy hiszem, — ha állítani merjük, hogy *a Mudrány András lelki szövetsége a sárospataki főiskolával már ebben az igézetes időszakban megköttetett* s az itt látottak és hallottak alakítólag folytak be az ő emberi, vallási, politikai és honfiúi egyéniségének kifejlődésére.

Mint pataki diák vesztette el jó édes-atyját 1836. május 15-ikén s ez időtől kezdve még inkább, mint eddig, bálványozott édes anyjának befolyása alá jutott, aki sokat örökölt annak a másik Bárczy Katalinnak szelleméből, akinek nevét egy imádságos könyv őrzi irodalmunkban.

Ez a jó édes-anya, akire sok lett volna a Mudrány és Bárczy birtok gondozásának terhe, 1841-ben, már ekkor nagykorúvá lett három fiának: *Ferencnek, Jánosnak és Andrásnak* az apai örökséget, — mint az osztályegyezség záradékában írja, — *„az ő boldogúlásokra és előmenetelekre“* kiadta, amikor is egy-egy Mudrány-fiú a vibornai és kézsmárki, valamint a *„csupán fiágat illető“* zempléni birtokból is 22—23,000 s összesen 44—45,000 frt. értékü vagyonhoz jutott.

Az 1848-iki forradalom, mint önálló földbirtokosokat találta őket s mint meglett férfiakat és nőtleneket, amely utóbbi állapotuk nem csekély aggodalmat okozott a Mudrány-név fenmaradását és virágzását óhajtó édes anyának.

Ferenc, a legidősebb, az édes-anyai kérésekkel s a család jövendőjére való hivatkozásokkal sem volt visszatartható a forradalomban való részvételtől s mint hős esett el Kassa mellett 1849-ben. *János és András*

meghódoltak a család joga előtt s hazafiúi kötelességeiket a nemzeti hadsereg több irányú támogatásában, s a bújdosók ápolásában igyekeztek leróni s így jutottak benső ismeretségbe *Pálkövi Antallal*, a sárospataki főiskola egyik üldözött tanárával, akihez *András* a későbbi években is meleg ragaszkodással viseltetett, s őt, mint történetírót is megkülömböztetően megbecsülte. Ez a viszony is kiválóan jótékony volt arra, hogy az Alma Mater képe a Mudrány András lelkében ifjú fényében megmaradjon.

1850-ben feleségűl vette egyik közeli rokonát, *Vattay Veronkát*, a Nemes *Vattay Sámuel* és *Kovács Borbála* szabolcsi birtokos leányát, akit — hogy mennél inkább hű mássa legyen rajongásig szeretett édes anyjának, — 5 éven át neveltetett a saját gondolatai szerint, *a Bárczy Katalin mintája után*. Anya és fiú mintha meg is találták volna Vattay Veronkában azt, akit és amit kerestek! . . . Nemesen egyszerű, művelt, gondos, az úri ház tisztességének kivánója és fentartója, férjét, otthonát hűn szerető, az Isten házának tornácai után vágyakozó, testi-lelki kedvességekkel ékeskedő, jó feleség volt Vattay Veronka. Igy emlékeznek róla azok, akik a *Mudrány András* házának vendégszeretetében részesek voltak. Volt lényének valami sajátos varázsa, amivel oda kötötte férjét magához, otthonához, birtokához s ami nem engedte Mudrány Andrásnak, hogy emberektől nyerhető, zajos megtiszteltetések után áhitozzék s vagyon-pusztító hivatalok fényében keressen magának drága szórakozást. A mintaszerű édes anya, *Bárczy Katalin*, 7 évig látta s élvezte még az ő legkisebb fiának földi boldogságát, aminek csak egy hiánya volt: — *a nagyanyai öröm*. 1857-től, amikor a Mudrány-családnak ez az őrangyala elhunyt, Mudrány András és Vattay Veronka még erősebb szeretettel kapcsolódtak egybe s a hit, remény és szeretet karjain

ringatózva, igyekeztek megnyerni a csillagok közűl is reájok néző édes anyának tetszését. Olyanokká lettek egymásra nézve, mint a bibliai Elkána és Anna, s mint Zakariás és Erzsébet. Sokan látták, hallották őket, amint csalódásukat szívök fenekére rejtve, zsoltáraink s dicséreteink legjavát együtt énekelgették s együtt imádkoztak az ó-szövetség költőjével a termő szőlőért s az asztalt körűlfogó olajfa-csemetékért, — a Mudrány-család fenmaradásaért. Már ekkor felszentelték úri házukat parókhiává!

A tűnő évek csak növelték lelkük vallásos hangulatát. A letiprott magyar újra felébredt már, a nemzet újra bízni s munkálkodni kezdett jövendőjeért, de Mudrány Andrást ez a fordúlat sem zaklatta ki otthonából és lényévé vált hangulatából. Az elnyomatás évei különösen alkalmasak voltak arra, hogy egy töprengő, elmélkedésre hajló ember a múltak emlékeiben keressen vígasztalódást s ezekben találjon kivezető útat a jelen nyomorúságai közűl. Mudrány András a töprengő, elmélkedő egyének közé tartozott. Ott volt szemei előtt a *szabolcsi földvár,* a szebb időknek, a nemzeti dicsőségnek egyik néma bizonysága. Megszólaltatni a múltnak ezt a néma emlékét, eloszlatni a felette borongó homályt: — ezt a nemes kedvtelést szerezte meg magának a szenvedések évei alatt s ez tartotta fogva a nemzeti ébredés újabb időszakában is. A névtelen jegyző, a Priscus Retor, Constantinus Porphirogenitus művében és a magyar történeti emlékekben igyekezett magának kárpótlást szerezni amaz édes gond helyett, amit a fiak, leányok és unokák nevelése okozhatott volna mindkettőjüknek. Szabolcs-vár múltjának tisztázása különösebben is nyugtalanította s erre vonatkozólag levelezésben állott legjobb történészeinkkel s egyik szabolcsmegyei lapban jelét is adta búvárkodásának.

Másik kiválóbb kedvtelésének tárgya — a lemondás időszakában is — az ő „*Poklos*“ nevű szőlője volt, *a Mudrány-családnak egyik büszkesége,* egykor a gróf Károlyi Sándor, 1725-től pedig a *Mohos István* birtoka, aki azt hű szolgálatai jutalmáúl kapta Erdőd és Csongrád örökös urától. A szabolcsi földvár Zemplén felé néző oldaláról évről-évre távcsövön leste Mudrány András, hogy miként ébred a „Poklos“ szőlő felett a tavasz s az első gólya érkezésére — mintha szárnyai nőttek volna, — ide vágyakozott, ide sietett s feleségével együtt itt töltötte az év enyhes és meleg időszakait, itt fogadta barátait, rokonait s a „Poklos szőlő“ nemcsak boráért, de borházának vendégszerető lakóiért is nevezetessé lett a közeleső vármegyék úri osztálya előtt. *Pálkövi Antal,* aki Bárczy Katalin temetésében is szónokként vett részt, *Zsarnay Lajos* a Mudrány András volt tanárja, a későbbi superintendens, majd *Kun Dániel, Hegedűs László* — a sárospataki főiskolának e vezéralakjai is megfordúltak a Mudrány András borházában és fentartották Mudrány Andrásnak a főiskolával való benső szövetségét. Nemcsak fentartották, de erősítették is, mert 1861-ben, amikor lemondott már szívében a Mudrány-névnek örökösök útján lehető fentartásáról; épen *egy évvel a sárospataki főiskola 300-ados ünnepélyének megtartása után, egész vagyonát* a sárospataki főiskolának jegyezte el — *végrendeletileg.*

Az a 300-ados ünnepély a feleszmélt nemzet tavaszának volt hirdetője s lelki frigykötés volt a nemzet jogaiért lelkesülő honfiak és honleányok között! Egy protestáns főiskola kebelében, ennek szabadság szeretettől felszentelt térein s szellemének hatása alatt indúl az új időszak biztató fakadásnak: — oh hát ragyoghatott-e bűvösebben a főiskola képe a hű fiú szívében, mint épen a százados ünnepély varázslata alatt? Ami addig mint hit boldogította, az az események láttára

férfiúi meggyőződéssé vált lelkében, t. i. hogy *a protestantismus erejében rejlik a nemzeti szabadság biztosítéka s hogy ezt az erőt fokozni, növelni honfiúi és honleányi, szent kötelesség.* E meggyőződés volt a Mudrány András hátra levő életének vezércsillaga. Amint elébbre-elébbre haladt az időben, annál inkább hozzátapadt gyermek és ifjú korának emlékeihez. A gyermekektől üres házból oda röppent képzeletének szárnyain a Bodrog partjára, ahol szegények és gazdagok százával sürögnek s zajongnak egy jó édes anya szárnyai alatt, akinek nincsen annyi keze, hogy mindenik gyermekének támasza legyen s nincsen annyija a földi jóból, hogy legalább a szegényeknek asztalt teríthessen. E szegényeken segíteni, ezekből erős prot. nemzedéket neveltetni s általok a prot. egyházat a pokol kapui ellen is megvédelmeztetni: — ez volt a Mudrány András és Vattay Veronka édes álma s ez álom mámorában összeölelkőzve, úgy érezték, hogy igaza van a szent hajdan dalnokának, amikor így énekel: *„A setétségben is fénylik az igazak világossága s a hívők nemzetsége megáldatik.“*

Közbűl azonban fordúlatok állottak elő a Mudrány András csendes folyású életében. Hű nejét, lelkének felét 1881-ben, február 3-ikán elvesztette, miután 1878-ban egykori jogász-társainak, barátainak, rokonainak jelenlétében az ezüst-lakodalmat vele a „Poklos“ szőlőben nagy boldogan megünnepelte. A megtört férj elébb az imádságban, majd mikor hegedni kezdett szívén a seb, vagyoni ügyeinek s a család iratainak rendezésében keresett menedéket a fájdalom és a magánosság keserűségei elől. A sárospataki főiskolát idő közben a *Pálóczy Horváth-testvérek* fejedelmi hagyatékkal ajándékozták meg s a jogakadémia berendezése végett megnyitotta a tiszáninneni egyházkerűlet a legendáktól környezett *Vay-Mocsáry-alapítványt is,* ami mind közelről érdekelte

a Mudrány András lelkét. Bizonyságaink vannak reá, hogy tudakozódott az alapítványok természete, rendeltetése, mennyisége felől s talán a nyert tájékoztatások, s talán a szabolcsi egyház sorsában mutatkozó változások, különösen pedig a nálunk is mutatkozni kezdő socialisticus mozgalmak okozták, hogy 1892-ben 1861-iki végrendeletét megváltoztatta s illetőleg azt újabbal cserélte fel, amelyben *szabolcsi birtokait a szabolcsi református egyháznak, zempléni birtokait pedig a sárospataki főiskolának hagyományozta.*

E megváltoztatott végrendeletének főiskolánkat érdeklő II. pontja szóról szóra ez: *„Zemplénvármegyében helyezett „Faragó szállás" nevű rétemet, a szegi határban általam jelenleg bírt, valamint a folyamatban levő tagosítás folytán nyerendő összes területeket, a bodrog-keresztúri határban bírt összes ingatlan vagyonaimat és a Tokaj városában lévő curia-jogomat, belsőségemet és minden ezeken létező és ezekhez tartozó épületeimet; továbbá a szegi-i borházban lévő házi bútorokat, szüretelő edényeket és az ottani pincében található borokat, hagyományozom a sárospataki ev. ref. főiskolában létező és fennálló tápintézetnek. A borokra nézve kívánom, hogy ezek lehetőleg előnyösen értékesíttessenek és az értékesítés folytán befolyt összeg kizárólag a „Poklos" nevű szőlőm újból felépítésére fordíttassék s annak megtörténtéig tőkésíttessék."*

Ez újabb végrendelkezés után családjának gondosan összeállított s a Mudrány-név tisztességének fentartására szolgáló okiratait és többnemű régiségeit a Nemzeti Múzeumban helyezte el 1894-ben s a következő évben — 77 éves korában — március 28-ikán elhúnyt, abban a tudatban, hogy minden dolgát jól elrendezte s abban a megszentelő hitben, hogy hű neje csendes pihenőt készített már számára az égben s hogy fiak és unokák helyett fiakat nyert Istentől a szabolcsi egyház és a sárospataki főiskola szegényeiben.

1895. március 30-ika óta ott nyugszik már az általa készíttetett családi sírboltban, a temetővé alakított szabolcsi földvár ősi kebelében, forrón szeretett szülői és hű felesége hamvai mellett és együtt álmodoznak a Mudrány-név örök életéről.

*

Ilyen volt, így gondolkozott, így hitt és cselekedett, így élt és halt meg Mudrány András — *az én lelkem bizonyságai szerint.*

Az a birtok, amit ő e főiskolára hagyott — a legmérsékeltebb számítás szerint is — felér 100,000 koronával, az a másik pedig, amivel a szabolcsi lelkészi hivatalt tette mindörökké kívánátossá és a szabolcs-községi nép vagyonosodását óhajtotta elősegíteni: — ez a másik jóval felülhaladja pénzértékben az 50,000 koronát . . . Gondoljuk ehez a szinte országos hírű, több mint 19 holdas „*Poklos*" szőlőnek korábbi termőképességét s a több mint 17 holdas *Aranyos-dűlőbeli* szőlőterületet teljes virágzásban és gyümölcsözésben; és számítsuk mindehez a Mudrány András hagyatékának *erkölcsi jelentőségét:* akkor előttünk áll s *csak akkor áll igazán előttünk* a Mudrány András szellemi képe.

De még akkor sem egészen! Be kell tekintenünk szabolcsi kastélyába és kertjébe s Poklos szőlőbeli nyaralójába s el kell itt olvasnunk a gazda lelkébe világító feliratokat, emléktáblákat; végig kell itt szemlélnünk nemzeti hőseink szobrait, festett képeit, amik házának főékességeit képezték s ekkor . . . ekkor mondhatjuk aztán, hogy beláttunk a Mudrány András szívébe s ekkor érthetjük meg teljesen annak áldásos dobbanásait.

Hit, haza és emberszeretet! Ezek képezték szívének szentháromságát s e szentháromság sugallatából lett ő a szegények evangyéliomának hirdetőjévé, a szegények keresztjének hordozójává.

Látott maga körül pusztúló úri családokat, elhomályosodott ősi nagy neveket — s a szegényekben keresett menedéket az egyháznak és a hazának. Látott megalázkodó, meghunyászkodó gyászmagyarokat, vagyonukból kipusztúlt alázatos szolgákat s a szegényeknek egyházias és hazafias neveltetése által kivánt önállásra büszke és megvásárolhatatlan fiakat biztosítani a magyar nemzetnek. Sírjából mintha a független protestántizmus és a független magyar haza glóriás alakjai emelkednének ki s mintha azt suttognák nekünk: *„e jelben győzhetünk.“*

*

Míg forgattam a Mudrány-család okmányait s míg merengtem a Mudrány András aprólékos jegyzetein s végrendeletének minden szaván, betűjén s míg kerestem-kutattam tetteinek indító okait: ez a kép rajzolódott lelkemre Mudrány Andrásról.

Azt a másik képet itt a főiskola elöljárósága művészkezek által festtette meg.

Én a magamét leteszem igénytelen koszorú gyanánt a Mudrány-család szabolcsvári sírboltjának ajtaja elé. Emezt bevisszük méltó helyére, a főiskola könyvtárába, a mi legnagyobb jóltevőink közé — hálás szívvel, kegyeletes emlékezéssel, szívbeli áldások között.

Hogy ne sokáig kérdezősködjék majd az ábrázolt egyén neve s jelentősége felől az egymás nyomába lépő hálás nemzedék, írjuk reá a mi édes idvezítőnknek örök idők számára szóló figyelmeztetését: *„Szegények mindenkor lesznek veletek!“*

E feliratban benne lesz majd a Mudrány-név halhatatlansága is.

Áldott legyen a Mudrány-család s a Mudrány András emlékezete!

(Felolvasta a szerző az egyházkerület és főiskola által rendezett emlékünnepen 1900. jún. 24.)

DR. HEISZLER JÓZSEF.

1818—1901.

Négy egyházkerületünk látta az ő égfelé törő lelkének lángolását és — meghalt egy félreeső falú csendes parókhiájában, szinte rideg egyszerűségben és magánosságban, mint egy remete. Mélységes tudása, hegyeket is megmozgató hite, írói termékenysége, tanári, papi, szónoki jelességei a legelső helyre praedestinálták közöttünk és — úgy halt meg, mint közkatona; kifáradtan, az élettel betelten, mint az ó-szövetségi patriarkha s nagy, szent eszményeinek romjai felett való búslakodás közben, mint a bibliai Predikátor.

„Minden hanyatlik . . . minden hanyatlik, amit egykor virágozni láttam s virágzásának örvendeztem,“ mondta ő f. év július 3-án a felső-szabolcsi tiszttársai által tiszteletére rendezett örömünnepen. — *„Valóban, nem óhajtanám újra kezdeni az életet s kezdem érteni a bölcset, aki mondá: jobb a halálnak napja a születésnek napjánál; kezdem érteni az apostolt, aki óhajtott feloszlani és lenni az ő Krisztusával. Valóban, a megholt és feltámadott Krisztus a mi egyetlen menedékünk és biztosítékunk az élet minden körülményeiben. Megyek tehát én is tovább keresni ama jobb hazát, hol több a világosság, több az igaznak, szentnek és jognak tisztelete, hol több az Isten!“*

És elment f. hó 16-án. Csalódottan, meggyötört szívvel, lelkének megtépett szárnyain . . . így hagyta itt ezt a viszontagságos földi világot, de teljes reménységgel, hogy a felbomlott földi sátor helyett örökkévaló lakása leszen Istennél, a mennyben.

Nehéz, küzdelmes földi pálya jutott a *dr. Heiszler József* osztályrészeűl bizonnyal.

A több világosság, több igazság voltak életének vezérlő csillagai s küzdenie, birkóznia kellett a sötétséggel, a jogtalansággal s nem kerűlhette ki a félreértetést, a meg nem értetést, akár csak az ó-szövetség prófétái.

Szakított, mint az apostol, családjának hagyományaival, a testtel és vérrel, hogy ölelhesse a mennyei világosságot és az igazságot, amely szabadokká tesz — és éreznie kellett, hogy a világosság és igazság útján is göröngyök vannak s a látható egyház legtisztább alakja sem égi angyalok szövetkezése.

Lerázva magáról a pápás egyház bilincseit, egész szenvedéllyel, az érett férfiú erős akaratával, a kiforott tudós összes tudásával harcolt a Kálvin egyházának diadaláért és fájt neki, hogy nem támadt körűlte pünkösti lelkesedés és a legtöbben nem bírták követni Istentől ihletett lelkének szárnyalásait.

Nehéz, küzdelmes földi pálya jutott *dr. Heiszler Józsefnek* valóban!

Azt hitte, hogy akik hivatalosak, azok hivatottak is s hogy akik a Kálvin zászlója alá esküdtek, azoknak az utolsó jottáig kell harcolniok a kálvini egyház igazságaiért... és fokozódó keserűséggel látta a presbyteri egyház erős kőfalainak megrepedezését, a réseket a kálvini egyház alkotmányán s a prot. autonomia bástyáinak ingadozását.

Mi láttuk, egész anyaszentegyházunk látta az ő búsúlásának gerjedezéseit; hallottuk prófétai lelkének intelmeit s jó bizonyságok lehetünk mellette, hogy az Ézsaiás lelke támadt fel benne: a kérlelhetlen, a rendíthetlen, az egyszer igazaknak ismert elvekhez mind halálig hű és nem alkuvó.

Áldott legyen az Isten, hogy elküldte Őt, hogy

nekünk adta Őt s hogy dús szellemének reánk hagyott kincseivel örökségre méltatott bennünket, amin nem fog a rozsda és penész s hogy életével, küzdelmeivel, csalódásaival és keserűségeivel példává tette előttünk s intelmül állította elénk és egész anyaszentegyházunk elé.

Nyugodjék áldásban az ő Krisztusának kebelén s találja meg Istennél a mennyben, amit nem adhatott meg neki a föld, az ember, a család, a társadalom és az anyaszentegyház, amelynek prófétája volt.

 Sárospataki Lapok 1901. évf. 895. l.

WARGA LAJOS.

1835—1900.

Mélyen tisztelt közönség!

Az 1900-dik év május havának 17-dikén, a délutáni órákban a sárospataki főiskola homlokzatán gyászlobogó jelent meg, hirdetve az élőknek, hogy a főiskolának halottja van.

A vándor, akit ez órákban jó, vagy balsorsa erre hordozott, ösztönszerű sóhajjal kérdezé: „Kiért ugyan e tisztességtétel?“ „Ki halt meg?“ — zajong a múzsák serege a gyászjel láttára: „Elöljáró, tanár vagy diák?“ És a kapott válaszra kérdés-kérdésre kél s egymást zaklatva kutatja száz kíváncsi gyermek és ifjú; „*ki volt Warga Lajos?*“ És a száz között, a több között alig akad csak egy is, aki társait csak úgy, ahogy is kielégítené.

És megcsendült az utca, mint egykor Betlehemben a *Naómi* és *Ruth* megérkezésekor; és szállt a kérdés szájról-szájra: „*ki volt Warga Lajos?*“ És az utca népe, a piac népe, az öröm és gyászünnepek bámúló tábora, szinte boszankodva nyugtalankodott — a bizonyosság után. És hír hírre támadt. Susogtak a *pataki remetéről,* aki elzárkózottan él s örök nagy titkok nyitját keresi; a *rejtélyes idegenről,* akit ide sodort a bánat, a csalódás és örömét leli a szegények istápolásában, a könyvek gyűjtésében és csukott kapunál, bezárt ajtók megett virágokat ápol, fúr-farag, dolgozik és imádkozik.

Senki sem látta őt az utcák szögletén, sem a templomban az elölülők között, sem a tanácsházban a versenkedők sokaságában, sem az ujjongó körmenetekben: „*ki volt tehát?*“

És megnyílt a gyászhajlék és látott a kíváncsiak serege és a tisztelők gyülekezete egy egyszerű ravatalt egy husszita-templomszerű szobában, amelybe csak gyéren mosolyog be a jóltevő napsugár; és látott a falak mentén szekrényeket, bennök, felettök könyvekkel és erre is, arra is asztalokat, amelyek szintén könyvek súlyától roskadoznak . . . és látott a ravatal mellett két gyászba öltözött női alakot, akik könyeikkel öntözik a pihenőnek kezét és nem akarják bevenni a vígasztalást. És susogás támad újra és hivő lelkek, bibliás asszonyok hirdetni kezdik, hogy Lázár volt ő, a Mária és Mártha édes testvére.

És odazarándokoltak a ravatalhoz a hálás tanítványok, a szerető és tisztelő kartársak és szemlélve, figyelve a helyet, ahol a mester és kartárs fáklyája égett és ellobogott s tekintetöket az üdvözűltek nyugodtságával pihenő alakra szegezve: úgy tetszett nekem, mintha ők is hánytorgatnák lelkökben e kérdést: *„ki volt Warga Lajos?“*

Fa, amely itt borúlt virágba s itt érlelte és itt hullatta jó gyümölcseit; de hol volt kikelése?

Patak, amelynek partjain dús tenyészet él; de hát hol volt fakadása, milyen volt futása?

Hajó, amely kincseket hordoz; de hát honnan indúlt s milyen habokkal küzködött?! . . .

E kérdésekre ez ünnepélyes órában, nekem, az egykori tanítványnak, a sok időn át szerető s tisztelő kartársnak kellene megadnom a feleletet. Úgy vélek legjobban megfelelni szép tisztemnek, hogy elmondom *neked* — mélyen tisztelt Gyülekezet! — a *Warga Lajos élettörténetét.* Színes, hangzatos beszéd helyett egy élettörténetet, *egyszerű szavakban*, hogy meg ne zavarjam a békén nyugovónak édes álmait.

Míg itt élt közöttünk a földi testben, nem ismerte őt úgyszólván senki; én sem, szíve szerettei is alig. .

hadd ismerjük meg legalább most, amikor ő már a történeleme.

*

A Szamos partján, Erdélyország fővárosában született *Warga Lajos* 1835-ben, augusztus 19-én, a *diósadi és tamáshidai* Warga-családban, amelynek előneveivel azonban ő sohasem mutogatózott. Édes atyja, *Warga Ferenc*, előkelő, jó módú tímármester volt s mezei gazdaságot is folytatott. Munkás, értelmes, független állású polgár; tagja a 100 tagú városi tanácsnak, a kereskedelmi és iparkamarának s a ref. egyház consistoriumának. Anyja *Barátosi Buczi Anna*, ama bibliai erényekkel díszlő nők közűl, „akiknek éjjel sem aluszik el az ő világuk, ruhájuk erő és ékesség, vigyáznak a házuk népére s felkelnek az ő fiaik és boldognak mondják őket és az ő férjeik is dícsérik őket." Hét gyermeket nevelt fel ez az Isten szerint való házaspár, hat fiút és egy leányt s ezek között az 5-dik volt *Warga Lajos.*

Okosan szerették valamennyit. Munka volt az imádságuk, önállóság és függetlenség volt a büszkeségük: ezekre nevelték gyermekeiket is. Kényeskedni, válogatni, a kötelesség és a parancsolat elől húzódozni, — a Warga Ferenc házában nem lehetett. A foltos ruha is tisztesség, ha az ember maga szerezte; ha pedig az édes anyja, vagy a felesége foldja, akkor viselni is gyönyörűség: — ez volt a Warga-pár házi szabálya, amely ellen fölebbezni nem volt szabad.

A kis Lajost édes anyja és testvérei kezdték a betűkkel megismertetni, otthon, mindjárt a zsenge gyermekkorban. Majd bátyja, az apai nevet öröklő Ferenc, a legidősebb testvér vette szárnyai alá, mint már collégiumi diák és bennlakó.[1]

„Az 1842. szeptember 1-től kezdve — mondja a

[1] A *bennlakás* általános divat volt az erdélyi nagyobb iskolákban, az u. n. collegiumokban.

boldogúlt az ő ifjúságát örökítő jegyzeteiben, — *a kolozsvári ev. ref. tanoda falai közt volt lakásom, bátyám szigorú felügyelete alatt, elszigetelve a világtól, elválasztva szüleimtől, kiket naponta csak kétszer láthaték. Vasszorgalommal kellett tanúlnom. Az osztályban mindig 5-ik, 6-dik helyet vívtam ki, az első hely áttörhetetlen fallal volt védve az előkelőbbek arannyal páncélozott gyermekei által... Bátyám éheztetett is, meg is vert és be is zárt elégszer.*" [1]

Csak 13 éves volt még, amikor a szabadságharc hullámai Erdély völgyeibe is behömpölyögtek. Honszeretettől ihletett családja körében is, benn az iskola falai között is sokat hallott s életkorához képest sokat is tudott már Erdély zivataros történetéből s arról a temérdek zsarnokságról, amellyel szép hazáját és a testvér magyar hazát az osztrák hatalom megsanyargatta, kirabolta és összegyötörte. Mikor azért a felbujtogatott oláhok, szászok és szerbek odahagyták az unio zászlaját és együttesen összeesküdtek az egyesűlt Magyarország szabadsága ellen: ő, gyermekésszel is egészen természetesnek és rendes dolognak tartotta, hogy az ő népes házuk majdnem megüresedett.

Apja nemzetőrré, *Ferenc* bátyja, az ő nevelője, honvéddé lett a 11-dik zászlóaljban, *Dani* bátyja, aki

[1] Warga L. 1856-ban júl. 20-án kezdte írni élete történetét s az őt jellemző gonddal, a történetiró korán mutatkozó figyelmetességével s elevenségével rajzolta meg gyermek és ifjúkorának éveit egészen 1862-ig, amikor külföldi tanúlmányai s szívének nyugtalankodásai miatt a sokat ígérő s egészben véve szép és jellemzetes emléklapokat félbenhagyta. Ha úgy készítheti vala el, amint kezdte és folytatta, nemcsak őt magát ismerhetnők most bizonyosabban, hanem az ő lelke szemüvegén át mérlegelhetnők azokat az intézeteket és azokat a kiválóbb egyéneket is, amelyekkel és akikkel Isten az ő földi sorsát összekötözé. A Warga L. emléklapjai egy részükben kedves és tanúlságos úti rajzok s becsületére válhatnának a Baedekkereknek is.

atyja hivatását örökölte, nemzetőr-vadász, *Imre* bátyja honvédtűzér és csakhamar el is esett a *segesvári csatában.*

Mintha róla is szólna az, amit Tóth Kálmán annyi bűbájjal örökített meg:

„Kicsi vagy még én magzatom
Gyönge vagy még katonának."

A bezárt iskolákból kirekedt gyermek, a nagy események hírei után futkározva, sok társával együtt az utcákon-tereken való kóborlással, kiváncsiskodással töltötte napjait, ami sehogysem illett össze az ő szigorú gondolkozású szülőinek a gyermeki kötelességekről ápolt felfogásával s a zászlós táborokról, hős vértől pirosló terekről, magyar dicsőségről álmodozó Warga Lajos, egyszer csak egy füszerkereskedésben ébredt fel, mint *kereskedő tanonc.*[1] A vígan röpkedő fecske — a kalitkában.

1848. április elsején kezdte meg kereskedői pályáját. Nehezen törődött ebbe a nem neki való igába. A kényszerűlt szívélyeskedés, a nyereségért való mosolygás, a címekkel való pazarkodás, a mesterkedő tessékelés, a reggeltől estig tartó megalázkodás: ez nem az ő lelkének való világ volt s ő napról napra jobban idegenkedett ettől a légkörtől és vágyott vissza ama boldog tanúlótársak seregébe, akiknek a szomorúra fordúlt nemzeti viszonyok között megvolt legalább az a vigasztalásuk, hogy az iskolák falai között készíthették magukat a szebb jövendő reménységére és küzdelmeire.

Elejtett panaszai, megujúló nyugtalanságai nem találtak kedvező fogadtatásra a szülői házban. Szigorú édes atyja egy gazdag kereskedőt látott az ő Lajos fiában, aki — szükség esetén — támogatójává lehet az

[1] S. Károly fűszerkereskedésében.

anyagiakban netalán erőtlenebb testvéreknek és rokonoknak is. Bölcs tervelés, de az egyéni tehetségekkel és hajlamokkal való számítás nélkűl.

Warga Lajosról nem az volt feljegyezve a Gondviselés titkos könyvében, hogy mint fűszerkereskedő, fillért fillérhez rakjon s a mulandó, veszendő javak bőségével emelje családjának tisztességét. Mint engedelmességhez szoktatott gyermek, nem lázongott ugyan édes atyja akarata ellen, de szíve fenekén szűntelenűl ápolgatta azt az édes hitet, hogy az ő sorsa nem a kereskedői pálya.

A kedvező fordulat azonban késett. Év múlt év után. A nemzeti elnyomatás keserű évei voltak ezek, amelyek alatt a kereskedőknek is érezniök kellett a Kossuth-bankók hitelvesztettségét, a nemzeti gyásszal együttjáró nagyobb takarékosságot, a nemzeti vagyon megfogyatkozását s többszörösen is törniök kellett magukat a vásárló közönség kegyének kiérdemlése után, ami még inkább fokozta és gyűjtögette *Warga Lajos* szívében a sorsával való elégedetlenséget s a kereskedői sáfárkodással — a saját lelkiösmerete előtt — végképen leszámolt.

Mindemellett is 1852. ápril. hó 16-án már a *kereskedősegédi vizsgát* is letette s *szabadúló levelét* is kezébe kapta. Nyitva volt tehát előtte az út az atyja által részére szánt boldog ország felé; de ő nem bírt elindúlni ezen az úton. Olthatatlan epekedéssel sóvárgott vissza a kereskedői mértékek közül a jó öreg collégium padjaiba; a borsok, kávék, szerecsendiók világából a könyvek társaságába, amelyek nem kívánnak önmegtagadást, önérzetünkből való kivetkőzést, csak szorgalmat, csak hűséget és amelyekre nincs befolyásuk az európai, a nemzeti, a társadalmi és természeti viszonyoknak, amelyek nem ismernek árapályt és dagályt, nem személyválogatást, fizetéshalogatást, hanem egy

mértékkel kínálják és adják kincseiket mindenkinek, aki figyelmére méltatja őket.

Majdnem egy teljes évig vergődött még kellemetlen börtönében, mint kereskedő-segéd[1] s miután nem tudta már tűrni láncait s nem bírta fékezni lelkének nemes szenvedélyét: 1853. márciusában oda dobta magát a bizonytalanságnak; a kereskedői pályával — szülői és rokonai beleegyezése nélkül — most már világ szerint is szakított.

Nehány hónapig hányódott-vetődött így Kolozsváron, mint az elszabadúlt csajka a vízhullámokon. A még csak 18 éves ifjút komolyság, csaknem komorság lepte meg s aggodalomba ejtette szülőit, akik közül az apa számításaiban való csalódással, az édes anya a szeretett fiú sorsának bizonytalanságán remegő szívvel szemlélte a serdűlő ifjú tétovázását.

A szabadító angyal végre megérkezett. *Ferenc* bátyja, az ő első szigorú nevelője, akit a forradalom után csak nehéz sebei mentettek meg a besorozástól, Erdőszentgyörgyről, ahol kerűleti biróként működött s mint ilyen az üldözött magyarságnak is kiváló jóltevője volt, — Kolozsvárra érkezett, hogy legkisebb öccsüknek, *Lászlónak* aratási vizsgáján jelen lehessen.

Ő előtte tárta fel a szegény, vergődő ifjú lelkének édes vágyait. És a jó testvér, aki jól emlékezett a szeretett öccs vasszorgalmára, — visszasegítette őt a tanúlói pályára, a tudományok forrásához, a collégiumba, a könyvek közé, amelyek nem csalnak meg, mint a rosz barátok s nem zsarnokoskodnak, mint a telhetetlen főnökök.

[1] Mint kereskedő segéd, M. Miklós fűszerkereskedésében volt alkalmazva, ahonnan a 6 heti szabályszerű felmondás után lehetett csak szabadúlnia. Az ifjú lelkében élő szenvedélyről az üzleti szellemű főnöknek sejtelme sem volt s fizetésemeléssel próbálta W. L.-t, a kötelességtudó segédet, magához csatolni. Igy írja ezt maga W. L. az ő „Emléklapok“ c. jegyzeteiben.

Noé galambja a vizek felett kiálló faágon: csak az lehetett olyan boldog egykor, mint amilyen volt a 18 éves *Warga Lajos*, hogy újra kezdhette a gimnáziumot és repűlhetett a magasabb, tisztább tájékok felé.

És repült gyorsan, mint aki bizonyosra tör. Magántanítók segítségével pótolta a kereskedői évek alatt elmulasztottakat. A görög nyelvben *Décsei Károly*, a latinban és számtanban *Baczó Gábor* voltak feledhetetlen gyámolítói. „Hangya szorgalmát megáldotta Isten," mert 1853. szeptember 1-én a *Salamon József* igazgató-tanár előtt tett magánvizsga alapján bejutott a VI. gymnasialis osztályba s így már orcapirúlás nélkül futhatta tovább az óhajtott és visszanyert pályát.

„És nőtt a gyermek és lángra lobbant
Meleg keblén az ifjú kor."

És küzdenie kellett serkedő vágyainak, szenvedélyeinek fel-fellobbanásával, szívének érzelmeivel; de vezércsillaga vele volt, felette ragyogott és a kötelesség tisztes útján meglankadni nem engedte soha.

Sajátos, szép ifjúság jutott a *Warga Lajos* osztályrészeűl. Élénk tudvágya vitte-vonta mindenfelé, ahol tapasztalatszerzésre kínálkozott jó alkalom. Szerette a természetet, ennek ártatlan szépségeit s mindenkor nagy jutalomnak tartotta magára nézve, ha szülőivel, testvéreivel vagy barátaival nagyobb útakra vállalkozhatott, amelyekről gazdagodva tért vissza rendesen, miként a méh a virágos mezőkről. Amerre ment, amerre járt, mindenütt gondosan megfigyelte a vidéket, az embereket, a szokásokat, a templomokat, a tanintézeteket, a temetőket, a nagy emberek sírját, a történeti emlékeket s nem érte be soha a felületes szemlélő élvezetével, hanem a látott és hallott dolgokat emléklapokra jegyezte, hogy újra élvezhesse majd ifjú korának élményeit, és láthassa szívének, lelkének lezajlott mozdúlásait.

Mikor Dani[1] bátyjával 1854-ben először jött a szoros értelemben vett Magyarországra, lelke repesett az örömtől s a Királyhágóról Nagyvárad felé tekintve, nemcsak az ismeretlen természeti kép bűbája ragadta meg, hanem a Wesselényi szellemének is hálaérzelemmel áldozott, amiért az *unio eszméjét* a testvérországok nemzeti eszményévé avatta. Nagyvárad várának romjai között a Rákóczyak emlékén mereng; s a tornyok és nagy épületek kőhalmazánál többre nézi a várost azért az emberies tényeért, amely szerint a világtalanokat ingyen gyógyításban részesíti. Debrecent az ország szívének érzi, mert egészen magyar és túlnyomóan kálvinista. Gyönyörködik a két tornyú templomban, a főiskola hatalmas épületében, de melegebben vágyik a könyvtár látása után, a Csokonay sírja után és fáj neki, hogy ezek látása nélkűl kell a kálvinista Rómát elhagynia.

Még gimnázista volt, amikor tele volt már lelke a vallási és nemzeti eszmények szerelmével s ez a szerelme mentsvárává lett az ifjú kor tévedései, vétkes viharzásai s testet-lelket pusztító kedvtelései ellen. Folytonos szomjúhozása a szép, az igaz és tiszta után, elszakította őt a tanúló ifjúság körében divatos cimboráskodástól s ismeretek után való vágyódása oda kötötte a dolgozó asztalához, a könyveihez, az olvasmányaihoz s ez a félrevonúltság s bizonyos zárkózottság szívét érzékennyé, a behatások iránt kiválóan fogékonnyá változtatta s okozójává lett nem egy fájdalmas csalódásnak, amelyeknek hatása alól nehéz benső harcok árán tudott csak megszabadúlni. Borongó, merengő, tartózkodó, búsongásra hajlóvá lett a 20 éves ifjú s maga is félteni kezdte természetes jó kedélyét a sötét eszmék örökös éjszakájától.

[1] Ma is egyik előkelő polgára Kincses-Kolozsvárnak s az ev. ref. egyház legnagyobb adófizetője és legbuzgóbb presbytere.

Szülői s testvérei korán észrevették az ifjú lelke körül ólálkodó ködöt s együttesen is, de különösen Ferenc bátyja, gyógyítószerekről gondoskodtak. Azon a címen, hogy vizsgáját a várakozásnak megfelelőleg tette le, utazni vitte őt az ő vezércsillaga szülőhazájának nagy eseményektől emlékezetes bércei és völgyei közé. A természet szépségei édes, magasztos érzelmek között ringatták álmodozó lelkét; a történelmi emlékek látása fokozta hazafias érzéseit és gazdagította egész benső világát. Itt egy római rom, amott egy Bethlen Gábor-féle alkotás; itt a vad oláhok dúlásának véres nyomai, amott a fenséges bércek, a zúgó patakok, a gyógyító erővel kínálkozó fürdők, a Hunyady, Rákóczy, Teleky-név nagyságát hirdető jelek, s a vagyon után futkosó ember vakmerő próbái a föld felett és föld alatt . . . mindezek csillapítolag hatottak reá, anélkűl azonban, hogy kedélyének alaphangúlatát eltörölték volna.

Ezen utazásából visszatérve, így üdvözli szülőföldjét s ez az üdvözlet igazolja, hogy gyógyúlása csak felületes volt:

„Itt minden, de minden a régi! Az arcok most is oly barátságtalanok, mint azelőtt; a nők most is oly piperések, mint eddig. Hanem mi gondom nekem mindezekre? . . . Tudományok szent hajléka, adsz te nekem újra annyi tért, hová ágyam, asztalom s egy székem eltérjen s ha egyszer csendes magányodban elhelyeztem magamat: mit bánom én, míveljen bármit a világ . . . Minerva nyájasan int felém s míg el nem fordítja tőlem barátságos arcát: addig — ha nem is egészen — nyugodt leszek."

És Minerva nem fordította el tőle nyájas ábrázatát. Collegiumi lakásában ott világított előtte és édessé változtatta a fel-felvetődő keserűségeket is, öröm-énekekké a siralmakat is.

Annál inkább is szüksége volt a Minerva nyájas

tekintetére, mivel egy hirtelen támadt betegség Ferenc bátyjának, főfő jóltevőjének életét kioltotta — az egész család rendkívűli fájdalmára 1856 január 7-én. Ez időponttól gyakorta ringatózott a fél-árva Warga Lajos a hit karjain s gyakran vetődött onnan a hitetlenség, kételkedés árvizeire — a megszorongatott szívek szokása szerint. Halál, feltámadás, viszontlátás, örök élet, örök elmúlás, örök elválás . . . e kérdések lajtorjáin járt fel és lefelé s szerencse reá és egyházi irodalmunkra, hogy ki tudott kötni a vallásos hit árbocánál s megtudott állani a lajtorjának égfelé eső részein.

Így jutott az érettségi vizsga küszöbéig s a pályaválasztás keresztútjára. 1856 január havában kitűnően állotta ki az érettségi vizsgálatot s önmagával való komoly számvetés után elhatározta, hogy a theologiai pályára lép.

Édes atyja, a takarékos, számító családfő, e válságos ponton is követelni próbálta, hogy térjen vissza most már megállapodott ésszel — a kereskedői pályára, amelyen megkímélheti magát az élet anyagi gondjaitól. A Petőfi nemesével volt egy véleményen: *„A tudósok mind szegények.“* — *„A pálya, mit magamnak kitűztem* — írja a boldogúlt, mintegy atyjának adott felelete gyanánt — *sokkal szebb, sokkal nemesebb s ha Isten is úgy akarja, tanító leszek vagy a templomban vagy valamely világi tanszéken. Tudom, hogy sok küzdés és talán nyomor vagy még háládatlanság is borússá fogja tenni éltemet, de én ezt mind meggondoltam előre s erőt is érzek a terhek elviselésére. Az öntudat legszebb jutalom az élet viszontagságai között.“*

És hogy erejét megbizonyítsa, a tanítói pályát legott megkezdte, nevelőséget vállalván B.-Várallyán egy földbirtokos házánál, akinek a tudományokban sántikáló fiát kellett a javító vizsgára előkészítenie. Nem épen biztató próba, de ő ezt a próbát derekasan

kiállotta s erőt merített abból a további küzdelemre.

21-ik életévében indúlt meg az ő rendeltetésszerű pályáján, magával vivén arra *Gáspár Jánosnak*, mint a magyar irodalom és *Sámi Lászlónak*, mint az egyetemes történelem tanárának képét, hálás szívébe mélyen bezárva.

Az erdélyi ref. theol. akadémia a Bethlen-collegiumot ért óriási szerencsétlenség miatt ebben az időben Kolozsvárra volt áttéve ideiglenesen, mint *nagyenyedi ref. papnövelde.* Itt kezdte és itt végezte *Warga Lajos* az u. n. bölcsészeti és theol. akadémiai tanfolyamot épen olyan példás kötelességtudással, mint a gimnáziumot.

Jól készűlten indúlt a tudománykeresés magasabb tájai felé. Megedzetten a munkára, kitartással a szorgalomban, tisztában a céllal s fogékonysággal a természet, történelem és szentírásbeli kijelentés titkai iránt s olthatatlan kívánkozással az örök élet forrásai után: — mi kellett volna még, hogy *Warga Lajos*, a theologus nyugodt és boldog legyen s gyönyörűséggel haladjon rendeltetése felé?

Az apai áldás elmaradását sokszor fájdalmasan érezte ugyan, de nem ez volt a főoka még sem, hogy theologiai pályáján keserűségekkel kellett viaskodnia. A szülői háztól zsenge gyermekkorban elszakítva, a collegium falai között testvérének őrködő szemeitől kísérve s tekintélyétől korlátozva; majd a kereskedői évek alatt a kelletlen iga terhe alatt naponkénti és óránkénti gyötrődéseket szenvedve: érzékenyebbé fejlődött, semhogy az ellentétes benyomásokat nyugodtan fogadhatta, az örömöket, a csalódásokat, a szívébe tört töviseket panasz nélkűl, benső hányattatás nélkűl viselhette volna. Tapasztalatlansága, csaknem gyermekded hite igaznak fogadott minden bizalommal ejtett szót; őszintének

minden mosolyt, minden ígéretet és ez a salaktalan tisztasága, ez a gyanútlan hiszékenysége vált reá nézve a theologiai pálya és az érettebb ifjúkor megkeserítőjévé, a csalódások, gyötrődések forrásává. *Nem illett be a hétköznapi élet viszonyai közé.*

Szerencse reá s szerencse az ügyre nézve is, amelynek szolgájává avattatott, hogy a gyakorta ismétlődő keserűségek nem váltak tartós akadályokká pályáján való haladásában. Az életerős sudar a nagy, mély sebeket is hamar kiforrja s új reménnyel indúl újabb virágzás felé. Igy volt *Warga Lajos* is. Olykor-olykor közel jutott már az ember és világgyűlölet örvényeihez, de égfelé néző lelke s feledhetetlen jó bátyjának a túlvilágról is buzdítólag ható drága emléke vissza-visszavitték őt hivatásához s megóvták a vígasztalan sötétségbe való elsülyedéstől. A „szent természet“ a maga időszakos változásaival, amelyek szoktatják a földi embert a mulandósággal való kibékűlésre, de a reményre is, hogy a virágból gyümölcs fakad s hogy „*ború után derű*“ következik: — ez a „dajkáló anyánk“ is segítségére jött rendszerint és az ifjú theologus — ha nyugtalankodó szívvel is — de biztatóan haladt a magaválasztotta pálya göröngyei és virágai között.[1]

1. Mint theologus tanúlt meg *táncolni*. Érdekesen örökítette meg ezt a vállalkozását. „Hogy a mai világ kivánalmainak e részben eleget tegyek, ráadtam a fejemet a tánctanulásra. Az igaz, hogy belőlem nem lesz valami hires táncos, de hiszen, ha társaságban kell élnem, annak szokásaihoz kell magamat alkalmazni, annyival inkább, minthogy a mai korban a miveltségnek — fájdalom! — egyik feltétele a táncolni-tudás. No de hiszen talán én sem halok bele. (1857. nov. 20-iki feljegyzés). Ugyancsak mint theologus 4 hó alatt megtanúlta a *könyvkötést* és a *díszműkészítést* Hancz Gy. könyvkötőtől és a *gitározást Botostól*, az énektanítójuktól (1858. febr. 24-iki feljegyzés), hogy a zenészet se legyen előtte „terra incognita.“ A gitárt különben *hűtlen hangszernek* nevezi.

Az iskola falai közűl s dolgozó szobájának egyhangú világából örömmel sietett különösen a legátusi élet ártatlan gyönyörei közé. Az új viszonyok, az új alakok, a nem ritkán ferde helyzetek s különösen pedig a templomi szószék a maga nagyobb követeléseivel rendszerint jótékony hatással voltak reá; az a csekélyke jövedelem pedig, amit az ilyen szórakoztató kirándulás pótlékúl hozott: az is jó volt arra, hogy abból egy kiválóbb, országos nevű szinész vagy szinésznő művészi alkotásait élvezni lehessen.

Hogy mennyire theologus volt ő *lélek szerint,* azt érdekesen örökítette meg ő maga az ő első templomi szerepléséről szóló feljegyzésében.[1]

„Bármennyire gondolkoztam — írja ő — *nem tudtam elképzelni azon érzéseket, amelyek az egyházi szolga kebelében keletkeznek, midőn a gyülekezet szeme, figyelme a szószékre van szegezve . . . Amint a szószékbe felmentem, az orgona elnémúlt s a gyülekezet felállva, szemét rám függesztette: éreztem, hogy arcomon a hófehér és piros szín váltja fel egymást s tagjaim remegnek. Jól megszorítám az imakönyvet, nehogy elejtsem; bármiként szorítám is, a rezgő lapokon összefolytak a betűk elhomályosodott szemeim előtt. Ez így tartott néhány pillanatig. Végre olvasni kezdtem s midőn hallottam, hogy mily buzgón mondja utánam a nép minden szómat: a buzgóság reám is elragadt s talán soha sem könyörögtem olyan áhítattal Istennek, mint ekkor. Mikor elvégeztem, olyan igazi megkönnyebbülést éreztem, amilyet más talán nem is érezhet, csak oly fiatal legatus, aki először volt szószékben és teendőjét híven elvégezte.“*

Ezzel az ihletett gondolkozással haladt *Warga Lajos* a theologiai pályán előre és mindig előre. Szívén

[1] *S.-Berkeszen* volt először legatus 1856 karácsonyán.

sebeket viselt, de géniusza vonta, ragadta felfelé s ő egyre erősödött tanárai s tanúlótársai szeretetében. Búvárkodása, iskolai kötelességeinek példás teljesítése által lelki erejét maga is izmosodni érezte s édesen gondolt arra — dolgozó szobájának termékenyítő csendjében — hogy biztató fejlődésével elébb-utóbb lefogja győzni édes atyjának szűnni nem akaró neheztelését s fokozni fogja maga iránt édes anyjának az apai haragot is ellensúlyozni tudó szeretetét.

Theologiai pályájának utolsó éve a nemzeti ébredés időszakára esik. Olaszország felől a szabadság szellője kezdett lengedezni s a bécsi kamarilla tehetetlen volt annak terjedését meggátolni. A Kolozsvárott székelő *nagyenyedi theologiai akadémia* növendékeinek nagyon a szívén volt még a Bethlen-collegium pusztúlása, a felbujtogatott oláh hordák vérlázító dühöngése, irtó tombolása s ezért is mohón szítta magába a szabadság levegőjét s ifjú lelkesedéssel vett részt ama mozgalmakban, amelyekkel nagy hazafiak: a *Mikó Imrék*, az *Eötvös Józsefek* az új idők biztosítékait kívánták lerakni Erdélyország különböző gócpontjain. Az *Erdélyi Múzeum-Egylet* alakúlása, a megindúlt lóversenyek; egy-egy országos hírű színész, muzsikus ünneplése,[1] — mind kitűnő címek voltak a nemzeti eszmények ápolására; a Széchenyi halálában nemzetünkre szakadt nagy gyász a Kárpátoktól Adriáig ható siralommá lett s a kolozsvári theol. akadémia ifjúsága s ebben Warga Lajos mindenütt elöljárt a szent eszmények megbecsülésében, a fellángolásban, az öröm és gyász ünnepi tüntetéseiben.

Az 1860-ik év június havában végezte be theologusi pályafutását. Már ekkor az ő magántanítványainak

[1] Bulyovszkyné, Prielle Cornelia, Reményi Ede, Nagy Jakab, Heuser Miksa, a Dopler-testvérek, stb. stb.

szeretetével s a tanári kar koszorúival dicsekedhetett. Jutalmakat és pályadíjakat nyert;[2] amazokat lankadatlan szorgalmáért, emezeket egyházi dolgozataiért, amelyekkel a kínálkozó versenyeken meg-megjelent. Lelkének tisztasága mellett szól, hogy őt mélyen meghatotta minden elismerés, akármily csekély jutalom s előlegnek tekintette azt a további munkára való kötelezettségre.

Az ébredő hazának, az elnyomott, meggyötört protestantizmusnak élő, lelkesűlő, munkás és küzdelemre képes fiakra volt szüksége s a 25 éves Warga Lajos, mikor theologusi pályája határán végigtekintett tanúlói életének lezajlott évei felett s tekintetével a bizonytalan jövő titkaiba kívánt bepillantani: — esküszerű fogadással avatta fel magát a haza és egyház hűséges katonájává.

Sajátos szép ifjúság jutott a Warga Lajos osztályrészeűl valóban. Lelke, szíve, meg-megujúló fájdalmaktól háborogva is, ép és szent érzésekre és nemes tettekre hevűlő maradt. A csalódások csak komollyá, zárkózottá s érzékennyé tették, de nem bénították meg munkaerejét. Apai áldás nélkűl, mint Ézsau, de édes anyai szeretet szárnyai alatt, mint Jákób . . . így futott, így küzdött s így lépett be életének második negyedszázadába.

Az 1860—1-ik iskolai évvel kezdődött meg életének 2-ik időszaka. Tanító kívánt lenni és azzá lett: a II-ik gimnáziumi osztály köztanítójává. Kitüntetés, ami csak a legjobbaknak szokott kijutni Kolozsvárott is, mint egyebütt.

Két szempontból volt becses neki ez a jutalom. Egyért azért, mert bebizonyíthatta kételkedő édes atyja

[2] Kézratai között több fordított (Gerock után) s több eredeti egyházi beszéd van, utóbbiak között egy pályanyertes (1859 okt. 2-iki kelettel. Alapígéje 1 János 4. 21. Van több hétköznapi s ünnepi imádsága is, ezek között egy rímes is).

előtt, hogy sorsát nem építette épen homokra; másért azért, mert előkészülhetett magasabb vágyainak megvalósításához — a külföldi úthoz.

Mint köztanító s mint egyszersmind a tanári gyűlés jegyzője és az ifjúsági egyesület vezére, többet engedett meg magának a társas élet örömeiből, a barátkozásból, mint korábban; talán, hogy könnyebben feledje szívbeli csalódásait és szoktassa magát a külföldi élet bizonytalanságaihoz. Mint az ifjúság vezérének, nem ritkán elől kellett járni a *költekezésben* (mert hát ezt az ifjúsági közszellem rendszerint meg is követeli!...); de ezzel megnehezítette fő vágyának teljesülését, a külföldi tanúlmányútra eljuthatását. Takarékos, fillért fillérhez rakó s a földi jólétet a boldogság alapja gyanánt tekintő szülői s részben testvérei gyanúskodó aggódással kisérték lépteit s maga, a mindig édes és önfeláldozó anya is hidegülni kezdett a pazarlónak tetsző ifjú iránt, ami véghetetlen fájdalommal töltötte el a hű fiú lelkét.

Vígasztalódást csak tanítványainak, egész osztályának dícséretes előhaladásában s a szülők és tanárok elismerésében s tanítványainak hálás szeretetében talált. Téli és nyári vizsgáját kitüntetéssel tette le s ez az eredmény nem csekély biztatás volt arra, hogy pályáját benső hivatás szerint választotta és hogy az út, amelyen az első lépéseket megtette, — reá nézve a gondviselés útja.

Érdekes, tanúlságos és több tekintetben jellemzetes az, amint ő erről a vizsgájáról megemlékezik. *„Délután 3 órakor kezdődött el a vizsgálat. A hallgatóság száma percenként növekedett, úgy, hogy minden hely be volt töltve. Meg is állottak a fiúk derekasan; senkinek sem lehetett panasza, mert a szülők arcán öröm sugárzott... Egyen kívül az egész osztály felebbvitetett a III. gimnáziumi osztályba. A direktor távozta után elbúcsúztam tanítványaimtól, s szégyen, nem szégyen,*

szemembe könyek szöktek. Sirtak ők is; hiszen ha egy hosszú év nem folyt is le baj nélkül; habár szigorú voltam is hozzájok, de igazságos és épen azért szeretetöket megérdemeltem. Elvem volt, hogy amit mondtam, soha meg nem másitottam s éppen ez az, amivel a gyermekek közt rendet lehet tartani, anélkül, hogy szüntelen büntetni kellene."

Ime Warga Lajos a tanító s a paedagógus!

Tanítói s paedagógiai nézeteit *Gáspár Jánostól,* az olvasókönyvek mesterétől, a későbbi országos hírű tanfelügyelőtől sajátította el s a tapasztalat iskolájában érlelte, mint nevelő s mint magánoktató. Theologiai szakismereteit *Décsei Jánosnak,* a megaggottan ma is élő, jó nevű exegetának, *Bodola Sámuelnek,* aki ekkor már helyettes püspökként is működött s a Somossy János theologiai irányának volt hűséges képviselője, továbbá *Nagy Péternek,* a nagy kedveltségű szónoknak és gyakorlati theologusnak, *Hegedűs Jánosnak,* az egyháztörténelem tanárának és *Vadas Józsefnek* köszönheti, aki, mint kolozsvári lelkész, a *Bevezetéstant* tanította a theologiai akadémián.

Szűkebb hazájában már nem lévén hol és mit tanúlnia, ismereteinek bővítése végett azokat a férfiakat kívánta felkeresni, akikről itthoni tanárai is elismeréssel emlékeztek. Jénába vágyott első sorban is, amelynek egyeteme előljárt ez időben a szabad vizsgálódás protestáns nagy elvének érvényesítésében. 1861. szeptember 16-án hagyta el szülőházáját, miután 11 nappal elébb már a papjelölti vizsgát is kitűnően kiállotta. Kibékített jó édes anyja kísérte Budapestig, azontúl pedig annak drága képe, áldása, intő, kérő, buzdító szava és könyeinek emlékezete.

Jól fel volt fegyverkezve az idegen világ kísértései ellen. Nem a hiúságos divat vitte a külföld vonzó tájékaira, mint sok másokat; nem is az élvezetek hajhá-

zása, mint némelyeket s nem is közönséges számítás a külföldi egyetemekhez kötött előnyök után... az ilyenektől az ő puritán lelke, szigorú, szinte asketikus gondolkozása érintetlen volt. Szélesebb látkör, mélyebb tudás után sóvárgott, hogy jövőjének biztos alapokat vethessen s reá kétkedőleg néző rokonait életirányának határozottságáról, öntudatos célfutásáról meggyőzhesse.

Bécsen, Prágán áthaladva, mindkét helyen napokat töltött, hogy a reánk, magyarokra és magyar protestánsokra emlékezetes fővárosok minden nevezetességét végig szemlélhesse. A templomok, az egyetemek, szinházak, múzeumok, újabb keletű humánus intézetek közűl egy is alig kerűlhette ki figyelmét. Előre készített tervvel, napok, órák szerinti beosztással haladt végig minden látnivalón s nagy sulyt helyezett épen azokra, amik őt, mint theologust és protestánst különösebben is érdekelték. A Rudolfokra, a Ferdinándokra, a Lipótokra, Mária Tereziára és II. Józsefre emlékeztető alkotások között panaszos merengés fogta el; a Husz Jánost örökítő művek előtt büszke emlékezéssel áldozott s Wallenstein nevével végighordozta lelkét a 30 éves háború minden borzalmain. A leendő történetiró szemével nézett, figyelt, összehasonlításokat végzett s napról-napra boldogan érezte, hogy eddig félbizonyosságra támaszkodó ismeretei miként válnak fundamentumosokká s miként tágúlnak lelkének határai és miként erősödnek képzeletének szárnyai s mint nemesül izlése és mindezek mellett is mennyire fokozódnak kívánságai a tudás fájának újabb és újabb gyümölcsei után.

Felcsigázott tudásvággyal érkezett Jénába, hogy hallgassa ott az európai hirű *Hasetől* különösen a keresztyén egyház történetét; ugyanattól, a kinek nagy művével (az egyháztörténelemmel) *Farkas József* budapesti theol. tanár; másik szintén jeles dolgozatával pedig, a *Protestáns polemikával*, a jobb sorsra érdemes

„Protestáns Egylet“ gazdagította szegényes theologiai irodalmunkat. Nem kisebb erővel vonta őt oda *Rückert Lipót,* az újszövetségi írásmagyarázásnak egyik elsőrendű mestere is; de mindenekfelett *Fischer Kunó,* a bölcsész és aesthetikus, aki éppen a 60-as években rohamos gyorsasággal nőtt az európai közvélemény tiszteletében s akinek előadásait a főhercegi család, maga a főherceg — *Károly Sándor* is — méltónak és illendőnek tartotta mennél sűrűbben meglátogatni, hogy az igazi tudósnak annál nagyobb tisztessége legyen.

Ezeknek a nagy mestereknek lábainál egy évig ült tapadó figyelemmel, azzal a kifogástalan hűséggel és kitartással, aminőt a múlt évben még ő követelt meg a maga tanítványaitól. Jól érezte magát a kis Jénában, ennek könyvtáraiban, múzeumaiban, amelyek kincseiből — épúgy, mint a tantermekből — mindennap hordott haza valamit a maga lelki házának építésére. Fischer logikai, methaphysikai és aesthetikai óráit ünnepi élvezetek gyanánt élvezte s a mester áttetsző világosságában, a legnehezebb s legkényesebb kérdések felett való otthonosságában s gyújtó, szónoki szépségekben duskáló, szabad, könyvnélküli előadásaiban eszményi gyönyörűséget talált. Jénai egyetemi életét maga is forduló pontnak tekintette szellemi fejlődésében; átmenetnek a sötétségből a világosságba, a mankónjárásból az önállóságba... s ezt a jótékony változást különösen a *Fischer Kunó* nevéhez kötötte, az ő hatásának tulajdonította. A különböző bölcsészi nézetek szabad, bátor bírálata *Fischernél,* a felekezeti hitcikkek hasonló szellemű taglalása *Rückertnél* új világba ragadták igazság után szomjazó lelkét s ő boldog volt, hogy amit keresett, azt megtalálta. Fischer aesthetikai órái szenvedélyes szeretetre lobbantották Goethe iránt; a Hase előadásai rákényszerítették a Luther nyomainak felkeresésére; iskolai kötelességektől mentes napjaiban

gyümölcsöző órákat töltött aztán *Weimarban, a thüringiai erdőkben.* Wartburgot, Eisenachot, Gothát, Erfurtot oldott sarukkal járta be s szíve egészen betelt a merész reformátor és a nagy német költő tiszteletével.

Csak a Burschenschaftok utcai tüntetései, vendéglői léhasága s a nagy, láttatós, mutatós felvonúlások, a sallangos ünneplések, az időnek haszontalan fecsérlése az egyetem címe alatt: — csak ezek s az efélék zavarták az ő jénai nyugodt haladását s nem ritkán a fogyatékosság a földiekben; de az is inkább csak azért, mert akadályúl szolgált az ő nemes szenvedélyeinek kielégítésében. Volt valami a szíve mélyén is, amit sem bölcsészet, sem exegesis, sem egyháztörténelem nem tudott onnan kitörölni, s az időnek sem volt elegendő hamva, amivel betakarhatta volna.

Szülői, hogy a további áldozatok terhétől menekednének, próbálták az egy éves akadémikus ifjút haza édesgetni, de sikertelenűl. Warga Lajos jól megjegyezte még serdűlő korában azt a bölcs mondást: *„a pyeriai forrásból vagy sokat igyál, vagy meg se ízleld“* és e jelmondattal emlékezete tábláján — az 1862/3-dik iskolai évre is külföldön maradt.

Jéna után Zürichbe vágyott. A szép, a szabad Schweic s a tudományok üde levegőjű vára, amely Jénával is bátran vívhatta a versenyt: húzta-vonta őt ellenállhatatlanúl. A Luther nyomait látta, csodálta már; sóvárgott tehát a Zwingli hazájába s a Kálvin munkamezejére. Nem bírta helyeselni a marburgi colloquium történeti eredményeit: szerette volna tehát a saját lelkében összeegyeztetni a két nagy történeti alakot s amit megadott az egyiknek, nem tudta, nem akarta megvonni a másiktól és harmadiktól, t. i. lábnyomaiknak megcsókolását.

Berlinen, Münchenen át, folytonos tanúlmányozás között, jutott a szabadság földjére s a zürichi egyetemre.

Ennek is volt egy *Vischere* ekkor s aesthetikus s bölcsész ez is, mint a jénai, s művészi előadó ez is, mint amaz, s ezen felül a shakespeari drámáknak és Goethe Faustjának nagy kedveltségű commentatora. A Warga Lajos öntudatos haladása felől mi sem lehet erősebb bizonyíték, mint az, hogy ő ezt a Vischert is ismerni vágyott. De nemcsak őt. *Hase* után hallani, hallgatni akarta *Fritsche Ottót*, a régi egyházi és az ó-szövetségi apokrifírók és a 19. század egyháztörténelmének egyik kiváló ismertetőjét; hallani, hallgatni akarta *Schweizer Sándort*, akinek hittani iránya már nálunk, itthon is bírálat tárgyát képezte s aki mint a bölcsészeti erkölcstan előadója is számos tanítványának lelkében emelt magának tartós emléket; hallani, hallgatni akarta *Biedermann Emmanuelt*, aki hittani rendszerével szintén messze túl hatott már hazájának havas bércein; hallani, hallgatni vágyott *Kymet*, a bölcsészettörténelem tanárát, hogy összemérhesse azt kedvencével, *Fischer Kunóval* s próbálkozni szeretett volna a *Köchly Hermann* nyelvészeti szemináriumában, aki híres volt nyelvészeti gyakorlatairól és páratlan hatást tudott gyakorolni — úgy is mint kritikus, szemináriumának növendékeire.

És az igazi tudvágy sarkalta Warga Lajos itt is megtalálta, amit keresett. Tanárai közűl csupán *Biedermann*, a hittan előadója, a tiszta speculativ irány képviselője nem bírta őt magához kötni s jellemző reá, hogy emiatt nem a tanár tudós, mesterkélt rendszerét okolja csupán, hanem önmagát is, mint akiben a rendszeres hittan sohasem tudott termékenyítő kiváncsiságot ébreszteni.

Egy egész évet töltött Zürichben[1] s ez alatt bő alkalmat szerzett magának, hogy végigélvezze Schweic-

[1] Zürichben a „Wein-platz"-on lakott „zum rothen Ochsen", bei Frau Bosshard.

nak természeti ritkaságait, a tudomány és művészet hozzáférhető kincseit, a végtelen és véges, az isteni és emberi erő alkotásait. Glarus, Einsideln, Luzern, Kappel, Bern, Basel — mintha mindenütt az Isten szavát hallotta volna: úgy járt ezeken a szentelt mezőkön. S míg lelke egybeölelte a reformációnak három óriását: úgy tetszett neki, hogy a lucerni oroszlán előtt dobban a szive a legmélységesebb hódolatra.

Az alpesek levegőjének üdítő erejét, a schweici tavak habjainak tűkörtisztaságát érezte lelkén átáramlani, amikor a Zwingli lelkével ölelkezhetett.

De Schweic sem volt képes az ő nagy szomjúságát lecsillapítani. Az 1863. év elejétől minden követ megmozdított, hogy rábírhassa szüleit és testvéreit egy újabb tanúlmányút költségeinek fedezésére. Párisba vágyott, legalább a téli félévre. Erősen hitte, hogy ez az egy félévi tanúlmányozás megmenthetné őt az esetleges egyoldalúságtól. A német tudósok gyakran becsmérelték előtte a franciák tudományát, társadalmi és családi életét. Ő maga szeretett volna meggyőződni afelől, hogy mennyi a becsmérlésben a jogos és indokolható. A német és francia bölcsészet összehasonlítása s eddigi aesthetikai tanúlmányainak kibővítése, a világ minden részéből Párisba halmozott műemlékek s művészeti drágaságok vizsgálása és a nehézkes, ködös német társadalmi élet után a fürge, vidám francia társadalom . . . ezek csalogatták őt a világ legszebb városába, ahol tanúlmányainak méltó betetőzését remélte.

A szülői beleegyezést — ha nem hamar és nem könnyen is, de végre is megnyerte s a legboldogabb földi ember örömével készült ábrándjainak Jeruzsáleme felé. „*Menjünk tehát,* — irja ő maga — *menjünk Isten után és szeretett enyéim jóvoltából Párisba, Európa példányvárosába, Franciaország szívébe! Csak egészséget adjon az ég, munkásságom által megmutatom, hogy mit*

lehet egy fél év alatt tenni Párisban, ha erőnk és szilárd akaratunk van.“

Az ég azonban nem jött segítségére. Hosszadalmas, nagy betegség lepte meg épen készülődései között, ami elvitte a párisi út összeszerzett költségeit is s Warga Lajos csalódottan, tépett vitorlákkal, az 1863-ik év nyarán visszatért Kolozsvárra, régóta nem látott kedvesei közé. Ölelő karok fogadták. A szigorú édes atya engesztelődötten szorította szívére a férfiúvá érett ifjút, aki a magaválasztotta kereskedői pályán nemesen sáfárkodott a talentumaival.

28 éves volt, mikor az iskolák porát lerázva, az önállóság küszöbéig juthatott. *„Egy féléletet töltöttem el előkészülettel“* — mondja ő maga — *jövendő sorsán merengve s meglehet, midőn pontosan összegyűjtött ismereteimnek hasznát vehetném: — kopogtat ajtómon a halál s a pályatérről lelépni kényszerít.“*

A cél most már napfényes volt előtte. Ismerte önmagát, tisztában volt tanúlmányainak értékével s többé nem ingadozott a papi és tanári kathedra között, hanem teljes határozottsággal ez utóbbit választotta, mint egyéniségének megfelelőbbet. A csendes munkálkodásra, a nagyobb felindúlások nélkül való építésre érzett lelkében hívatottságot. A zsibongó élet sokszínű változatai s a nagy nyilvánosság előtt való szereplések helyett — vágyakozott a tantermek kisebb igényű s könnyebben kielégíthető seregei közé s a dolgozószoba asztalához, ahol versenyző felek nélkül, egymás ellen való tusakodás nélkül futhatunk eszményeink után és áldozhatunk lelkünk Istenének.

Sokan hitték s titkon hitte — talán — maga a boldogúlt is, hogy szülőföldje s anyaszentegyháza nem hagyja őt sokáig bizonytalanságban s leköti az ő munkaerejét, hogy ott gyümölcsözzék a fa, ahol kisarjazott s ahol látták már annak biztató virágait is Nem így tör-

tént. A tanári kar talán nem tudta neki elfelejteni, hogy 1861-ben, amikor a *fejérvári gyűlés* az 1848-iki nemzeti kívánságokat megújította, ő, Warga Lajos állott az ifjúság élén s a tanári kar aggodalmaskodó magatartásával szemben, ő harcolt az ifjúság által kitűzött nemzeti lobogó sértetlenségeért s ilyen módon erős összeütközésbe jutott a bölcsek tanácsával. Ezért-e, vagy más egyebért: — a próféta nem tudott tisztességre jutni a saját hazájában s hogy fejét valahol pihenőre hajtsa s szüleinek tovább terhére ne váljék, — nevelőség után nézett és talált is ilyet Budapesten.

Gyönyörűséges szép mezőre gondolt s fényes rabságba vetődött. Saját nevelési elveit óhajtotta volna kipróbálni s lépten-nyomon összeütközött principálisa nevelési elveivel.

Önérzetesebb volt, semhogy elvei ellenére is szolgálni tudott volna — *csupán a kenyérért* s 3 havi működés után búcsút mondott az úri háznak, gazdagabb lévén egy csalódással. 1864 őszétől ismét nevelőséget vállalt Vácon, ahol két úri sarjadékot készített az érettségi vizsgára. Az 1865—66-ik iskolai évben már a hódmezővásárhelyi helv. hitvallású lyceumban találjuk, ahol a görög és római irodalom tanszékén működött. A bércek fia a nagy alföldi síkon sem tudott meghonosodni s noha ő maga lélek szerint időzött az ó-classicus világ berkeiben s ifjú tűzzel igyekezett átmelegíteni tanítványainak a classicusok iránt hideg kebelét; — hamar belátta, hogy munkájának gyümölcseit alig-alig élvezheti; felvette azért a vándorbotot és tovább vergődött Budapesten — a nevelősködés rögös talaján.

Fájdalmas tűnődés mutatkozott már ekkor a kedélyvilágán; bánatos magányában megcsendültek édesanyjának kérő, intő szavai s már-már maga is hinni kezdte, hogy pályát tévesztett, amikor íme — a Bod-

rog partja felől vitorlás hajó mosolyog felé s galamb röppen szobájába — olajággal.

A 60-as években, a főiskola 300-ados örömünnepe után s a nemzeti ébredés mozgalmai között, az történt itt — még sok élő tanú bizonysága szerint, — hogy a főiskola lelkes elöljárósága nagy s költséges kísérletekre adta magát az akadémia több oldalú megerősítése végett. A visszaszerzett jogi oktatás mellett erős filozófiai oktatást igyekezett itt meghonosítani, hogy semmit el ne mulasszon, amivel az egyháznak és hazának javára lehet. A fejedelmi ősök példája serkentette, az idő is hathatósan intette s egyes vezérlő egyéniségek tekintélye is sarkalta: elkövetett azért e főiskola elöljárósága mindent, hogy itt lassanként az egyetemmel versenyző filozófiai fakultást létesítsen. Az akadémiának 1867—8-ik évi tanrendjében 4 theologiai és 3 jogi tanár mellett 5 filosofiai, az 1868—9-iki tanrendjében pedig a fennebbi számú theologiai és jogtanárok mellett már 8 filozófiai rendes és rendkívüli tanár nevét találjuk, csalhatatlan bizonyságául annak, hogy a terv komoly volt s megvalósítása sem szenvedett halogatást.

Ez eseményszerű mozgalom egyik segédeszköze gyanánt jutott Sárospatakra *Warga Lajos* az 1867—8-ik iskolai év 2-ik felében, mint a *logika és metaphysika*, egyúttal pedig mint a *művészet és művelődéstörténet* tanára *docensi* címmel. Egy nagy veszteség részszerinti pótlására hivatott, mert az *Erdélyi János* üresen maradt helyét kellett némi tekintetben betöltenie, akit 1868. január 23-án ragadt el a sárospataki főiskolától a halál. Szép örökség, nehéz feladat; de *Warga Lajos*, a jénai és zürichi Fischerek tanitványa, bátorságot érzett magában, hogy az Erdélyi János nyomaiba lépjen s a nagy feladattal megpróbálkozzék s hányatott sajkáját a Rákóczyak iskolájához kikösse.

Még emlékezünk sokan, amint *Árvay József*, akkori

közigazgató, a filozófiai tantárgyak lelkes ajánlata mellett, bemutatta őt leendő hallgatóinak. Szinte látjuk ma is, amint a középtermetű, hosszúkás, sápadt ábrázatú, szakállas-bajuszos, pápaszemes ifjú tudós, mélyen megilletődve a kathedrába lép s a maga elé terített jegyzetei nyomán első előadását megkezdi, épen itt, e szent hely közvetlen-közelében, az akkori filozófiai tanteremben.[1] Egész megjelenése csupa szerénység, hangja lágy, kisterjedelmű, előadása tiszta, világos, de szónoki lendület nélkül való. A logika és metaphysika feladatáról, egymáshoz való viszonyáról s mindkettő jelentőségéről értekezett. Okos volt, áttetsző volt, de nem melegítő. Elég józanok és tisztelettudók voltunk, hogy e hiányt a saját előkészületlenségünknek tudtuk be és az első előadás kényes természetének.

Ezekkel a nehéz s itt általában kevéssé kedvelt s meggyökerezni nem is tudó tantárgyakkal és az ifjúságnak ezek iránt táplált előítéletével birkózott az ifjú tudós, akadémiai docensségének első fél esztendejében.

A főiskola életében azonban egymást érték ez időtájban a nevezetes változások, a veszteségek, a különböző természetű fordúlatok. A theologiai akadémián már az 1867—8-ik évben is csak két rendes tanár működött: *Dr. Heiszler József* és *Kolos Dániel* s mellettök két magántanár: *Nagy Ignác* és *Kéreszy Barna. Kolos Dániel* több oldalú kényszerűség folytán lemondván, a két magántanár pedig papi pályára lépvén, helyök betöltéséről kellett az elöljáróságnak gondoskodnia. *Kolos* helyét az egyházkerület által külföldi akadémiákra küldött *Mitrovics Gyula*, a két magántanár helyét pedig *Warga Lajos* és *Bokor József* (a budapesti theol. aka-

[1] A főiskolai templom déli oldalán, a 3-ik soron fekvő tanteremben, amely az új akadémiai tantermek létrejöttéig filozófiai tanterem gyanánt szolgált. Most a természetrajri múzeum egyik helyisége.

démia növeltje) foglalta el; e két utóbbi mint rendkívüli tanár.

Warga Lajos átvette a *Szeremley Gábor* halálával dogmatikai tanárrá választott *Heiszler Józseftől az új-szövetségi írásmagyarázatot,* ehez az *új-szövetségi bevezetést,* amely tantárgy csak most kezdett szélesebb körvonalokban mutatkozni főiskolánkban s megkapta ehez az imént még *Kolos* által előadott *egyházjogot* és a *symbolikát.* Szerencséje volt, hogy Jénában és Zürichben ezekhez a tantárgyakhoz is jó alapot szerzett magának s hogy már Hódmezővásárhelyen a görögnyelvvel és irodalommal tüzetesen is foglalkozhatott.

Minden nagyobb erőfeszítés nélkül indulhatott tehát, mint szoros értelemben vett theologiai tanár. Azonban alig, hogy széttekintett az új szántáson, egy újabb kényszerűség ismét mozdított életirányán; a *Dr. Heiszler József* dombrádi lelkészszé való távozása következtében ő reá, a *Hegedüs János,* a *Hase és Fritsche* tanítványára bízta a tanári kar és az elöljáróság a *ker. egyháztörténelem előadását* s ugyanekkor egész bizalommal emelte fel a rendes tanárok sorába.

Az 1869/70-dik iskolai évtől már úgy szerepel, *mint az egyháztörténelem tanára* és pedig *mint 4-ik e címen a sárospataki főiskolában.*

Való dolog, hogy a ker. egyháztörténelem, kapcsolatban az ó- és új-szövetségi írásmagyarázattal, az 1810-dik év óta nyert itt *állandó tanszéket és biztos alapot.* A *Vay József főkurátor* nagy lelke érezte azt meg, hogy az erősen dogmatikus s védekező és vitázó, ó-classikus jellegű és túlnyomóan formás természetű akadémiai oktatásban az ó- és új-szöv. írásmagyarázatnak s a keresztyénség történelmének *méltó és állandó helyet* kell itt biztosítani, ha azt akarjuk, hogy a leendő lelkipásztor a próféták, apostolok és reformátorok szellemében tanítson és ezek erejével küzdjön egyházának

igazaiért. — 15,000 rhénes forinttal vetette meg e tanszék alapját s erre a közkedveltségnek s költői hírnévnek is örvendő *Vályi Nagy Ferencet* legott meg is választatta. De alighogy elfoglalta az új tanszéket, egy véletlen betegség mindjárt 1820. januáriusban kioltotta munkás életét, mielőtt az alapítónak hozzá és az új tanszékhez fűzött reményeit beválthatta volna. A hirtelen megüresedett tanszékre a göttingai egyetemen távollevő *Kálniczky Benedeket*, a főiskola volt növendékét, szelíd lelkű széniorát hívta haza az elöljáróság. Ő negyven évig tartó tanárkodása alatt azáltal emelt tartósabb emléket nevének, hogy átültette irodalmunkba a *Schröck János* lipcsei tanár egyháztörténelmi művét s abba a hazai reformatio történetét — vázlatosan — beillesztette.

Harmadik gyanánt *Dr. Heiszler József* lépett a Vay-kathedrába, aki mindjárt első fellépésével („A khristianismus birkozása a világgal" című székfoglaló értekezésében) nagy várakozásokra gerjesztette a tiszáninneni egyházkerület elöljáróságát s egész művelt közönségét s bölcsészeti és ó-classikus alapokon nyugvó nagy tudásával, írói és szónoki képességeivel, különösen pedig egyháztörténeti alkotásaival (ker. egyháztörténelem 1—2 kötet és a keresztyénség történelme 1-ső kötet) nemcsak a sárospataki főiskola és tiszáninneni egyházkerület, hanem az egész hazai prot. egyház tiszteletére tette magát érdemessé.

Ezt a fényes örökséget vette át *Warga Lajos* 1869-ben.

„Előtted a küzdés, előtted a pálya,
Az erőtlen csügged, az erős megállja" — gondolta a költővel, amikor bizonyosra vehette már, hogy a tantárgyak között való hányattatása véget ért.

*

És megkezdődött a *Warga Lajos* életében a 3-ik időszak, *a nyugodalmas munka és a csendes alkotások időszaka.*

A családi béke és boldogság napja fénylett már felette, amikor ehez a várvavárt révparthoz eljutott. 1868-ban nőül vette az országosan ismeretes írónőt, nem épen távoli rokonát, a művelt lelkű, kevés igényű, házias erényekkel ékeskedő *Rajka Teréziát*, a gyermekek édes ajkú, meleg szívű barátnéját, aki egész jelentőségében tudta méltányolni a *Warga Lajos* szép feladatát s okos és nemes volt arra, hogy eltávoztasson a hivatásába mind jobban bemélyedő férfi útjából minden akadályt.[1]

Segítségére voltak a tanítványai is. Alig, hogy megkezdte egyháztörténelmének körvonalozását: hallgatói legott érezték, hogy olyan feladattal állanak szemben, aminek csupán jól-rosszúl írott jegyzetek útján nem felelhetnek meg tisztes eredménnyel. Megvették azért a szivét szép szavakkal és ő ígéretet tett előadásainak *kézirat gyanánt* való kinyomatására. Annyival kevésbbé húzódhatott el az ilyen ígéret elől, mert elődjének, Heiszlernak a példája is előtte volt, amit nem követni önmegalázás lehetett volna.

És folyt a hangyamunka: a gyűjtés, a rendezés, az alkotás munkája szinte naponként és óránként. A világtól elvonúltan, egyre szaporodó könyveibe merűlten, barátoktól, múló örömöktől távol, a Robinsonok kitartásával, a tengerek koralljainak türelmével haladt Warga Lajos előre a cél felé.

Lakásának utcára eső ablakait befalaztatta, hogy

1. *Rajka Terézia* az ifjúsági irodalom művelése által tette nevét sok időre emlékezetessé. Warga már mint írónőt, mint a gyermek-költészet egyik hivatott művelőjét, vette feleségül s nemcsak szivesen tűrte, hogy a fiatal asszony, mint ilyen is boldogan időzött a költészet berkeiben, hanem maga is ápolta benne ezt az istenadta hajlamot. A Flóri könyvében, a Lányok könyvében s az Egy nagynéne leveleiben van valami a Warga L. lelkéből is.

se kiváncsiság, se a világ lármája ne zavarja ki pontosan megszabott munkarendjéből. Kapuját este 6 órakor elzáratta, lámpája kigyult s ő ott ült szakirodalmának új és újabb termékei között és jegyzett, írt, bírált, vagy gyorsan szaporodó könyvtárát rendezgette, hogy a rendetlenség valahogy gáncsot ne vessen eléje a haladásban.

„Az élet rövid s a kötelesség nagy és sok s a férfiú, aki egy nagy célra tette fel életét, nem térhet ki a kötelesség parancs-szava elől", ez a gondolat vezette s ez tartotta fel és ez acélozta meg különben gyönge testét — a munkára, a küzdelemre.

Igy is hat évre volt szüksége, hogy *Ker. egyháztörténelem* című művét tanítványai számára s részben azok költségén, két kötetben, több mint 1000 lapnyi terjedelemben kinyomathassa.

Mire ezzel a művével készen volt, a sárospataki akadémia tantervében újra változás állott elő s ő a tőle elvett s most már jogtanárra bízott *egyházjogtan* helyett az 1876/7-ik iskolai évben a *bibliai földrajz és régiségtan* s ami ezeknél jelentékenyebb: *a vallások összehasonlító ismertetésével* bízatott meg.

Ezek az új tantárgyak elvonták őt kissé az egyháztörténelem tüzetesebb búvárlásától, de ezekkel való birkózása közben sem szűnt meg folytatni a gyűjtést s figyelemmel kisérni a külföldi és hazai egyházi irodalom termékeit és készűlni az így is értékes, de az ő mélyebben látó szemének még hiányos és pótlásokat igénylő egyháztörténelem újabb kiadásához.

Az Isten kegyelme vele volt s megengedte neki, hogy amire — mint küzdelmeinek gyümölcsére — lélek szerint vágyott, azt *legnagyobb részben* meg is érhette.

1880-ban megkezdődött a „Keresztyén egyháztörténelem" újra nyomatása s közbül elkészítette az előadások számára a *bibliai földrajzot és régiségtant* és a *vallások összehasonlító ismertetését* is, amely az újabb

rendezkedés értelmében a theol. alapvizsga tantárgyai közé emeltetett.

Nagy, felejthetetlen, boldog nap lehetett az az ő viszontagságos életében, amelyen nagy műve 2-ik kiadásának első kötete megjelent s ő azt pár év óta *özveggyé lett édes anyjának s Dániel, Anna és László testvéreinek ajánlhatta.* A férfi felelete volt ez a kételkedőknek és köszönet a szerető szíveknek, a pártfogóknak. Édes, boldog nap lehetett az, mert a nagy mű előszava a sorok között is hirdeti a Warga Lajos afeletti örömét, hogy ő — Isten után — eleget tett kötelességének és megbecsülte tanszéke hagyományait.

Nem tankönyv ez már,[1] hanem igazságra vezérlő kalauz az iskola falain túl is mindazoknak, akiket a ker. egyház világtörténelmi jelentősége érdekel s akik a keresztyén eszmék fejlődésének útját figyelemmel kísérni hivatva vannak.

A theologiai tanári kar azzal a tényével fejezte ki bírálatát az Istentől hivatott tiszttárs művére, hogy ajánlotta őt a főt. egyházkerületnek a pártfogásra, a mennél hathatósabb támogatásra. A tiszttársak jól tudták azt, hogy Warga Lajos összes megtakarítható vagyonát könyvek szerzésére áldozta fel s hogy amivel a tisztelő tanítványok járúltak a ker. egyháztörténelem kinyomatásához, az csak egy részecske abból, amibe a nagy mű megjelenése kerűlt.

Jellemző Warga Lajosra, hogy a tanítványi és tiszttársi s majd az ezek nyomán járó felsőbb hatósági figyelemmel s illetőleg anyagi és erkölcsi elismeréssel dúsan jutalmazva érezte magát s egész szenvedéllyel fogott a 2-ik kötet sajtó alá rendezéséhez.

Eközben érte utól gyönge testű, de eszményileg szép lelkű feleségét a halál 1881. június 23-án. Mintha

[1] Az első kötet terjedelme sűrű nyomással I—XVI. 1—530. l

csak érezte volna ez a hű teremtés, hogy a Gondviseléstől kevés esztendő jut neki ahoz, hogy ő Warga Lajosnak — nagy célja felé törésében — mindvégig boldogító támogatója maradhasson; már évekkel halála előtt magához vette szeretett nőtestvérét, *Rózát* és ránevelte mintegy a Warga Lajos géniuszának tiszteletére. Ennek a jövőbe látó nőnek végső akarata szerint történt aztán, hogy Warga Lajos még ugyanazon év október havának első napján, fejedelmi dispensatio mellett, egybekelt drága emlékű nejének húgával, aki, — mint egy későbbi jegyzéssel maga örökítette meg a boldogúlt — *„elhúnyt neje helyét méltón foglalta el és töltötte be.“*

Warga Lajos ilyen módon nyugodtan követhetvén tovább megszokott életrendjét, szinte fokozódott kedvvel folytatta tudós kedvteléseit és 1887-re megírta és kinyomatta a *Ker. egyháztörténelem 2. kötetét*, több, mint 52 ívnyi terjedelemben.[2] Az egyházi sajtó örvendező tisztelettel fogadta, a gáncsoskodni szerető kritika alig talált benne igazítani valót, a főiskola tanári kara szinte az egész testűlet tekintélyét is nőni érezte általa és sokan mertük reményleni, hogy a *Warga Lajos* érdemét a tudomány legfensőbb regióiban is észre fogják venni s a Magyar Tud. Akadémia történeti osztályának lesz talán egy elismerő szava a kálvinista tudós búvárlatainak eredményéhez. De nem volt.

„Elég, ha nekem világol“ — gondolta a boldogúlt és tanúlt és jegyzett és írt tovább és tovább. A közvélemény is sürgetni kezdte a nagy mű befejezését, a várakozás évről-évre nőtt s ő maga is sarkalni szerette volna lelkét, hogy élvezhesse munkájának teljességét s aztán megpihenjen — babérjain.

[2] I—VIII. 1—820. lap, pontos névmutatóval s az összes előfizetők névsorával.

Tisztességének eme tetőpontján becsessé lett végre a próféta a saját hazájában. Szász Domokos, erdélyi püspök, az egykori kolozsvári theologus diáktól ígéretet erőszakolt ki — a maga erős egyéniségével — a Bodrog-parti Athenaetől való megválásra.

A kolozsvári lapok már bevégzett dologként hirdették, hogy W. L, az országos nevü egyház-történetíró is ott lesz azok között, akik fundamentumot vetnek az új intézménynek. — De, amint nőttek az új intézmény arányai a papíroson s a hír szárnyain, és amint mindinkább meggyőződött W. L., hogy az új facultásban ő teljességgel fel nem találhatja majd a régit, az ő emlékezetében igézetes, egyszerű collégiumot; s amint mindjobban érezte, hogy ő egészen idegen találna lenni az ő ifjúkori otthonában: hozzá kötötte az elmenetelét egy másik pataki tanár elmeneteléhez, aki azonban nem volt mozdítható. Maradok én is, aki voltam, — írja a nevezett tanárnak. „*Az a főiskola, amely az ismeretlen, félig kész ifjút felkarolta, gyengeségeit eltűrte, annyi háládatosságot csak megvárhat, hogy az öregedő kész szolga oda ne hagyja. Bolondság ugyan* — veti hozzá — *a mai világban ilyeneket írni, de ne feledjük, hogy van olyan bolondság, amely többet ér a világi bölcseségnél.*“ [1]

És itt maradt Sárospatakon és futott tovább a cél felé.

Műve 3-dik kötetének készítése nehezebben haladt, mint egyelőre nagy boldogan elképzelte. A közvetlen tiszttársak a fáradtság jeleit hamar észrevették a fáradhatatlannak vélt hű munkáson s azzal siettek segítségére, hogy az — elöljáróság beleegyezésével is — feloldozták őt melléktantárgyának[2] előadása alól, így inkább remélhetvén a már is nagy tisztességű mű befejezését.

[1] 1894. aug. 28-án kelt leveléből.
[2] „A vallások összehasonlító ismertetése.“

A *XIX. század egyháztörténelméből* — ez volna a 3-ik kötet felirata — megírt és kinyomatott még 24 ívet, amelyből 20 — két füzetben közkézre is jutott; a többit azonban már nem nyomathatta ki, sőt csekély kivétellel sajtó alá sem készíthette el.

Az Úr az ő választottai felett is rendelkezik. 1894. szept. 5-én — épen az újévi munka kezdetén — gyönge szélütés érte, amelyből szeretteinek gondos ápolása mellett hamar felüdűlt ugyan, de többé nem annyira, hogy eddigi szenvedélyes, test- és lélekemésztő kutatásait folytathatta volna. Égfelé törő szárnyai meglankadtak; iskolai teendőinek teljesitésében is gyakran meggátolta most már sűrűbben jelentkező testi gyöngesége; a szakkönyveket, az irodalom minden újabb s értékesebb termékét gyűjtögette ugyan még folyvást, de azok egy része felvágatlan maradt, vagy legalább is figyelmeztető, emlékeztető jegyek és jegyzetek nélkül. Bágyadtság, lankadtság jelei mutatkoztak rajta, amin változtatott ugyan egy kis időre az orvos által parancsolt nyugalom és fürdői levegő; de 1899. október 6-án újra beröppent hozzá a halál angyala[1] s *Warga Lajos*, a túdós, a lelkes, az ihletes ember, az egyháztörténetíró nem volt többé. Teste élt még, de szép lelke nélkül, nagyratörő vágyak, nemes szenvedelmek nélkül, — árnyékképen, szomorú rom gyanánt, amit látni is fájdalom, ápolgatni pedig szívettépő keserűség.

A tiszáninneni egyházkerület 1900. évi tavaszi közgyűlése az igaz érdem iránt való elismeréssel és a legmélyebb részvéttel gondoskodott máj. 16-án arról, hogy a beteg, az immár reménytelenűl vergődő *Warga Lajos* helyét ifjú munkaerő foglalja el, egyelőre azonban csak helyettes gyanánt. És másnap, május 17-én

[1] *Schiller* „Wallenstein halála" című drámájának olvasása közben.

délután megjött a hír, hogy a hányatott lélek révparthoz ért.

Aztán érdemeit fájó emlékezéssel jegyzőkönyvbe jegyzettük és hű nejétől, örökbe fogadott leányától s temetésére ide zarándokolt rokonaitól őszinte könnyekkel öntözött koporsóját lebocsátottuk az anyaföldbe, a sárospataki reformátusok sírkertjébe május hó 19-én. Azóta ott pihen a Somosyak, Szeremleyek társaságában, méltó versenyben velök az örök élet koronájáért.

*

Mélyen tisztelt gyülekezet! Ilyen volt a Warga Lajos földi pályája az ő ifjúkori jegyzeteinek bizonysága szerint és az én lelkem tűkörében.

Ha most, sírjának széléről visszapillantunk 65 esztendeig tartó életére és látjuk benne a korán lelki küzdelmekre hívott gyermeket, az eszményekért lelkesülő ifjút s a férfit, aki rendíthetetlenűl ragaszkodik ifjú korának eszményeihez és sorsot bír teremteni magának a sivatagban is: ezeket látva-tudva, lehetetlen, hogy a legmélyebb tiszteletre ne gerjedjünk a gondviselés iránt, amiért az ő hányatott élete sajkáját ide kötötte e több százados főiskolához, hogy legyen itt igazságra vezérlő kalauza majdnem egy emberöltő ifjúságának s magas példa arra, hogy a szent lelkesedés a sziklából is vizet fakaszt.

Mint ember szerény, hiúságtól, szereplési vágytól, versenykedéstől ment s egész a zárkózottságig tartózkodó. A felületes bíráló félszegnek mondaná, holott ebben az úgy látszó félszegségében rejlett munkaerejének titka s munkálkodásának eredménye is. Ha kilép a közélet vásári zajába és keresi az úton-útfélen eléje borúlható múló dicsőséget; ha sütkérezni akart volna a népszerűség verőfényében: bizonyára nem írja meg egyháztörténelmi nagy művét s nem hagy hosszú időre szóló

örökséget evangyéliomi anyaszentegyházunknak. Ellensége volt minden nagyzásnak, minden csúszás-mászásnak, minden pártoskodásnak. Az embert égfelé néző tekintettel szerette s az időt többre becsülte a pénznél, a szív nemességét a nagy gazdagságnál. A pénz inkább csak arra való volt neki, hogy általa nemes szenvedélyeit szolgálhassa. A hetvenkedőt, a léhát, a kötelességmulasztót a föld terhének vallotta s alig okozott neki nagyobb bosszúságot valami, mintha látta, hogy ifjú emberek miként fecsérelik ifjúságukat és a vagyont, amiért apjok és anyjok verejtékezett. Maga visszahúzódott a közügyektől teljesen, de bensőképen tudta becsülni azokat, akik a közügy oltárai körűl önzetlen hűséggel forgolódtak s bölcs volt elismerni, hogy az ő fajta emberek elszaporodásával a világ· kerekének kellene megállania.

Mint férj, hű őre volt házának s kicsiny háznépének. Páratlanúl egyszerű otthonát és a maga tervezte íróasztalát leginkább csak a tanteremmel cserélte fel s a nagy szűnidőkben szeretett testvérének, Dánielnek kolozsvári lakásával. Otthoni szórakozásai közé tartozott a heti, képes lapok, szépirodalmi hazai és külföldi termékek olvasgatása, amikből szintén szép könyvtára volt; egészségi szempontból pedig lakásának, udvarának rendezése, a fúrás, faragás és az építésnek többféle fajtája. Szánakozó szívében élettörvénnyé erősödött a szeretet és adakozás. Koldust, szegényt, kántáló gyermekeket, jótékony célra kéregetőket üres kézzel elbocsátani a Warga Lajos házában nem volt szabad. Az ifjú írók pártfogolását, egyes értékesebb irodalmi vállalatok s jótékony egyletek támogatását kötelességének tartotta. Maga készítette támlás faszékén, fenyőfa-padján, a sajátkeze ültette bálványfája és szőlője árnyékában tartotta nyári-tavaszi pihenőjét, legtöbbször édes beszélgetésben szeretteivel vagy egyedül is, az előtte elterülő Bodrog-tiszaközi síkságon

hordozva szét tekintetét. Szerettei előtt kedvtelve ostorozta a világ ezerféle bolondságait, a léha divatot, a nagyzoló emberek pöffeszkedését. Maga gyermektelen lévén, alkalomadtán boldogan becézte a más ember kicsinyeit s maga is gyermekké lett a gyermekek között. Egyet — ilyen ártatlan kedvtelései között — sohasem tudott megérteni; azt t. i., hogy miként lehet egy nagy családot a mai szertelen igényű világban tisztességgel fentartani? S ilyen gondolkozásával mély tisztelettel adózott a nagy családok fejei s a jó, a gondos édes anyák iránt. Az ő szerettei anyagi szükséget nem láttak soha, de tudták, érezni megtanúlták, hogy milyen nagy szerencsétlenség lehet örökös földi gond terhe alatt tántorogni és lélek szerint tisztelték a bölcs családfő takarékossági elveit, következetes pontosságát s alkalmazkodásukkal kellemetessé varázsolták a pedáns tudós házi életét.

Mint tanár, olyan maradt, mint első fellépésekor. Egyéniségével csak a legjobbakat birta meghódítani, akik az előadásokban nem a mulattatásra, nem a szónoki hatásra számítanak, hanem a tiszta, világos ismeretek után áhítoznak. Tudós volt és nem szónok s csak elodázhatatlan kényszerűségnek hódolva, mint igazgató (egyszer életében) s mint dékán állott ki a szűkebb körű nyilvánosság elé.[1] A nagy nyilvánosság, az utcai, a városi társadalom nem hallotta, nem hallgathatta őt soha.[2] Folytonos buvárkodás és a szobai levegő elpusztította

[1] Ilyen minőségben mondott apróbb-nagyobb beszédei is érdekes tűkördarabok s megérdemlenék, hogy azok által is beletekinthetnénk az ő szép lelkébe. Érdekesek különösen abból a szempontból, hogy ő, a zárkozott ember, milyen gyakorlati bölcsességgel próbálgatta irányitani a tanuló ifjúság gondolkozását.

[2] Az 1790—91. XXVI. t.-c. százados évfordúlójára irott emlékezését is Molnár Lajos gimn. tanár olvasta fel az egyházközség templomában.

hangjának ércességét s ez által még inkább vesztett előadásának vonzalmassága. Rendszerint jegyzeteibe mélyedve közölte eszméit s buvárlatának eredményeit s csak olykor-olykor engedett magának némi kitérést egy-egy humoros megjegyzéssel vagy valamely kényesebb természetű adat felemlitésével. Az ifjúság tisztelte inkább, mint szerette, de ő nem is önmagát, hanem a tudományt, az igazságot kivánta volna tanítványaival megszerettetni, Melanchthon volt inkább, mint Luther, Erdősi inkább, mint Dévay Mátyás.

Mint iró termékeny, áttetsző, elfogulatlan, demokratikus szellemű s mindennek jól végére járó, oknyomozó, rendszerező s e minőségében is szerény és követelőzés nélkűl való. Minden, amit irt, szinte olvastatja magát s nagy művének akárhány részlete van olyan, amely a regény, vagy a költemény tulajdonságaival köt magához és nemcsak meggyőz, hanem lelkesit is.

Az igazság keresésében nem ismert semmi korlátot. Hagyományok, kátėk, öröklött rendszerek, hitelvek csak anyiban voltak előtte értékesek, amennyiben a történeti fejlődés folyamát nem hátráltatták s koruknak jó szolgálatot tehettek. Kálvinista volt, de mindig fájt neki, hogy a kálvinisták és lutheránusok a Magy. Prot. Irod. Társaságból az unitáriusokat közös akarattal kiszorították. Az alkuvászást, a zsarnokoskodást a lélek jogai felett s a csökönös ragaszkodást az önző hitnézetekhez, mesterségesen szőtt hatalmi rendszerekhez nehéz szivvel türte s „a szabadságra hivatott“ ember nyiltságával birálta és ostorozta. Az emberiség jelszava szerinte csak az „Excelsior“ lehet, a protestantizmusé kiválóan csak ez.

Sokat irt, de mindig csak magasabb kötelességérzetből és hiuságoskodás nélkűl. Az akedémiai tanárnak hivatásából foly az, — ő szerinte, — hogy gondolatait, búvárkodásának eredményeit megörökitse s ilyen módon az emberiség fejlődéséhez — ha csak egy gondolattal,

ha csak egy tévedés helyreigazításával is hozzájáruljon. Lényévé vált józanságában gyakran nevette azokat, akik nagyképűsködve esküsznek saját nézeteikre s örök igazságok hirdetésével tetszelegnek és ámítanak. A mi kötelességünk csak az, hogy a szerintünk legjobbat és legigazabbat a lehető híven hirdessük s az elődök esetleges botlásait jóindulatulag kiigazítsuk. A jövendőség aztán majd igazítsa ki a mieinket, de tegye fel rólunk, hogy tévedéseinkkel megtévesztésre nem törekedtünk s hogy az igazság tisztes keresése nem mindig egy és ugyanaz az igazság megtalálásával.

Nyomtatásban megjelent művein kívűl egész garmadát képeznek kéziratban maradt dolgozatai. *Renannak* két művét fordította le, t. i. a *Szent Pál* és a *Bölcsészeti beszélgetések és töredékek* címűt; *La Mennais*-től az *Egy hívő szavait; Horatiusnak* összes ódáit, epodáit (még 1867-ben), *Fischer* Kunonak „Logik und Metaphysik oder Wissenschaftlehren“ című alkotását. Ifjú korában próbákat tett a költészet mezején s a „*Képes játékkönyv*“ kiadásával a gyermekekhez is le tudott ereszkedni (1869). Kell-e több bizonyság arra, hogy Wargát a lélek vezérelte írói pályáján s hogy szerencsésen meg tudta magát óvni a német theologusok egy részének ködös hatásától s a régibb theologusokat többé kevésbbé jelemző homályosságtól és nehézkességtől?

Irói értékének meghatározását különben nem én vagyok hivatva elvégezni, hanem a legújabb hazai theologiai és egyházi irodalomtörténet írója. Egyet azonban én is tudok: azt, hogy *Warga* Lajos a sárospataki egyháztörténeti irodalomban fejlődést képvisel; de tudom azt is és hirdetem is, hogy ő, mint író egy általánosan érzett nagy szükséget is szerencsésen tudott kielégíteni, aminek nincs s nem lehet fényesebb bizonysága annál, hogy a tiszáninneni egyházkerűlet útján már-már országos jellegűvé fejlődő *lelkészi könyvtárban* az ő újra

nyomatandó keresztyén egyháztörténelmének van fentartva a legelső hely.

Ha ez a mű újra megjelen és ezer meg ezer példányban szétterjed majd a protestáns lelkészek parókhiáiban: akkor fog méltó elismerésben részesülni a *Warga Lajos* önfeláldozó munkálkodása. Addig pedig a hű neje által emelt gránitkő fogja hirdetni a sárospataki temetőben s tanítványainak hálás szíve az ország különböző részeiben fogja viszhangozni, hogy Warga Lajos itt, a mi javunkra, egész anyaszentegyházunk javára *„tékozolta híven életét."*

Áldott, örökké áldott legyen emlékezete!

Jegyzet: Ez emlékezést a boldogult emlékének tiszteletére rendezett ünnepélyen olvastam fel, 1901. szeptember 25-én s *„Warga Lajos emlékezete"* címen külön füzetben kiadtam 1902-ben (32 8° lap) a W. L. hű arcképével. Célom volt a füzettel, hogy annak jövedelméből megfestetem a W. L. képét a főiskolai könyvtár vagy képtár részére, vagy egy W. L. alapítványnak vetem meg az alapját. A kép elkészűlt s bizony az is a hű özvegy segedelmével! *R. Gy.*

MITROVICS GYULA.

1841—1903.

„Mester! Légy boldog új hazádban s szülei kötelességektől sarkalt szíved ne lásson csalódást soha! Szeressenek, tiszteljenek; gyümölcsözzél és sokakat vezérelj ott is az igazságra — ad multos annos! Igy búcsúzott a „Sárospataki Lapok“ *Mitrovics Gyulától,* amikor ő — nagy lelki harc után — kitépte magát korábbi, boldognak látszó viszonyai közűl és hazát cserélt.

Marasztalgattuk sokan, melegen, de nem maradt; esdő szóval kértük, zaklattuk, de nem hallgatott ránk. *„Isten mindenkinek kimutatja az ő útjait“* igy nyugtatgatta barátait és a saját nyugtalankodó szívét és — eltávozott. Valami titkos intés rendelkezett vele, amit ő isteni sugallatnak magyarázott és elment új mezőre, új reménnyel.

Akik becsültük, akik hozzá nőttünk, akik itt lételét áldásnak ismertük, könnyes szemekkel néztünk a távozó Mester után és utána zokogtuk, szívbeli igaz zokogással: ad multos annos!

És a kívánatos sok esztendőből csupán hatot engedett neki istene az új munkatéren, az új összeköttetések és új kötelességek között és annak a hatnak is a nagyobb része vesződés és gyötrődés — új gyönyörök nélkűl; a testébe adatott tövisekkel való birkózás — a szabadulásra való biztos kilátás nélkűl; sok benső tusakodás, az eszményektől ihletett férfiú vívódása, kit „a magasból földre von le a kínzó fájdalom.“

Csalódottan, az élettel betelten, a kínoktól összegyötörten, édes övéinek szeretetétől mindvégig körűl-

övedezve, folyó hó 25-ikén visszaadta lelkét Istenének.

A gyászhírre oda zarándokoltunk koporsója mellé a második búcsúzásra. A magunkénak vallottuk a távolban is, kísérni kívántuk őt azért az ő utolsó útján is, versenyezve az ő új tanítványaival a szeretetben, a tiszteletben mind a sírig.

És láttuk Őt a ravatalon. A halál előhirnökei megfogyasztották földi sátorát s nekünk úgy tetszett — amint reátapadtak szemeink — mintha ugyanaz volna ismét, akiért mi rajongtunk, akit mi csodáltunk s akinek ajkai nekünk hirdették az igazságot s akinek lelkéből mi reánk áradt a fény, a világosság, a melegség és az igézet.

„Hadd temessék el a halottak az ő halottaikat“ — gondoltuk az írásokkal és az emlékezés teremtőerejével magunkhoz öleltük az élőt és szívünkbe zártuk őt úgy, amint a miénk volt — az ő dicsőségének zenithjén.

És láttuk Őt újra az ő ifjúságának nemes lángolásaiban, az ő férfiúságának alkotásaiban, jó ízű gyümölcseiben; hallottuk hangjában az igazság kétélű pallosának csattogását, ítéleteinek ellenállhatatlanságát; éreztük törekvéseinek eszményiségét és sokszorossá vált szívünkön a teher, hogy ő immár csak az emlékezeté!

Negyvenhárom évet töltött *Mitrovics Gyula* Sárospatakon, mint tanuló és tanár. Akik szemtanúi voltak az ő ifjúságának, bizonyára nem feledték még el, hogy miként nőtt ő évről-évre Isten és emberek előtt való kedvességben.

Tanulni, engedelmeskedni, szépért, nemesért lángolni, előljárni a jó példában, tanítani, gyámolítani a gyöngébbet — ezek voltak az ő ifjúságának ékességei. Első volt az elsők között s tanulótársainak és tanárainak büszkesége. A kisebbek szinte felkeltek előtte és tisztelték őt. Vonta, húzta a lelke a mélyre, mindig

mélyebbre, ahol az igaz gyöngy terem. A tanterem igazságait a magánolvasmányok tanulságaival gazdagitani és biztositani: ez volt egyik megkülönböztető erénye a legtöbbek és a legjobbak felett, amiből természetesen sarjazott ki az ő önállásra való hajlandósága és korán mutatkozó írói hivatottsága.

Maga is gyermek volt még, amikor már tanításra vállalkozott a nálánál kisebbek mellett s alig kezdett sudarodni, amikor már kísérletezett a tollával és biztató lépéseket tett előre gondolatainak, vágyainak, tapasztalatainak formába öntésében és megörökítésében.

Ez a hajlama vitte a már szép multú akadémiai önképző társulatba, ahol ébredező lelke bőséges ösztönt és táplálékot talált erejének kifejtésére. Bírált, értekezéseket, elbeszéléseket írt és meghódította pályatársait itt is, mint a tantermekben és gyönyörűséggel nézték valamennyien, hogy miként bontja ki szárnyait ez az alkotásra hivatott lélek.

Az önképző-társulat albumát ez időben már ő szerkeszti s alighogy befejezi theol. tanúlmányait, legott bejut az esküdt diákok tisztes csapatjába és tanit, oktat, neveli becsülőinek számát. Mikor *Szeremley Gábor*, az ő egyik nagytudományú tanára elvégzi földi életét (1867.) az ifjúság őt állítja ki tolmácsa gyanánt az elhúnyt tanár sírja mellé s szereplésével forduló pontot teremt biztatóan fejlődő életének történetében.

Még sokan vagyunk tanúi ama jelenetnek, ott a sárospataki reformátusok temetőjében. Még szinte látjuk ma is, amint a sugár növésű ifjú ihletes komoly ábrázattal oda lép a *Dr. Heiszler József* nyomába s annak mélységes hitből fakadó búcsúbeszéde után szintén búcsúzni kezd a hálás tanítványok nevében. Amit mondott és amint mondta,[1] az mind az ő tisztességévé és

[1] Olvasható Egyházi és szertartási beszédei között.

dicsőségévé lett s mire elhangzott ajkán a búcsúzó szózat, az egyházkerületnek a gyásztisztességre egybesereglett tagjai úgy érezték és úgy vallották s a tanári kar és a tanuló ifjúság is úgy tartotta helyénvalónak, hogy a kidőlt jeles méltó utódja — az ifjabb nemzedék sorából — csak *Mitrovics* lehet.

Készen volt számára az út, a babérszerzés csalogató, küzdelmes útja s nem tartozott érte köszönettel, csak gondos jó szüléinek és keble Istenének, aki világított előtte szűntelen.

Aztán — hiszen ezt is sokan tudjuk, hogy egy évi külföldi tanúlmányozás után, nem a *Szeremley* helyébe ugyan, (amit időközben Dr. Heiszler J. foglalt el), de odajutott a *Zsarnay Lajos* és a *Kolos Dániel* tanszékébe és — úgy hittük, hogy sorsa ezzel a nagy előrelépéssel el volt döntve — mind halálig. Így hitte azt akkor ő maga is.

Szép, nagy örökség is volt ez az ő osztályrésze s aki látta *Mitrovicsot* ebben a kiváló munkakörében és tudta róla, hogy mennyi törődéssel, mennyi éjjeli-nappali gonddal tör előre, hogy méltó legyen a Zsarnay Lajos örökségére: az csak öregbedhetett az iránta való nagyrabecsülésben.

Külföldről, mestereinek szellemétől áthatottan, úgy tért vissza, mint szabadelvű theologus. Nem mutogatta, hogy az; de előadásain, templomi beszédein egyaránt érzett a hallgató valami kedvesen újat, valami édesen szokatlant s tanári és templomi szószékében valami új világosság sugározta körűl s ő egyre nagyobbá és tiszteletesebbé lett ebben a világosságban.

Hol is nagyobb hát — kérdik a tanitványok az elragadtatás pillanataiban —: a tanteremben-e, a templomban-e? Akik ott ültünk a lábai előtt, sohasem feledhetjük egy-egy templomi beszédének hatását s egy-egy tanári előadásának meggyőző erejét. A nagy-

közönségnek is kedvencévé lett csakhamar, noha egy íznyi sem volt benne abból, amit népszerűsködésnek szokott nevezni a világ. Azok az ő evangyéliomi példázatai az ő lelkének sugaraiban rendesen rabúl ejtették az egész templomi közönséget, amely ünnepnek tekintette aztán állandóan, amikor a főiskola ifjú papja — a maga szokásos vasárnapjain — a templomi szószéken megjelent és hallatta szavát. Emlékezünk még sokan, hogy a templomból kiáradó ifjúság miként küldötte követeit a mesterhez egy-egy nagyobb sikere után és mint szeretett volna követelőzni, hogy jogot nyerjen a végighallgatott beszéd kinyomatásához és újraélvezéséhez.

Aztán többről-többre haladt és többre méltattatott. Bírálataival, amelyeket a valódi szakember remekeinek ismert el az akkori közvélemény; iránycikkeivel, amelyekbe eszméit s vágyait lehelte be és amaz ösvényeket mutogatta, amelyeken ő szerette volna látni a ker. világot;[1] majd *„Egyházi és szertartási beszédeivel“* (1872), amelyekkel szabadelvűségét is igazolni igyekezett, utóbb pedig „Egyháziatlanság és üres templomok“ című egyháztársadalmi értekezésével (1876) s mind nagyobb sikerű tanári működésével olyan hódítást vitt véghez a hazai egyháztársadalomban, hogy neve ott hangzott már a legnagyobbaké között s tolla irígyeltté s ittott félelmetessé vált, különösen a könnyű dicsőség hajszolóinak sorában.

A tiszáninneni egyházkerület érezte, hogy jutalommal tartozik e hű fiának s mihelyt az első alkalom kínálkozott reá, azzal becsülte meg a *Mitrovics* országossá vált nevét, hogy egyházkerületi aljegyzővé (1876),

[1] A „Sárospataki füzetek“, „Prot. Népiskolai Közlöny“, „Prot. Egyh. és Isk. Lap“, „Erdélyi Prot. Közlöny“ c. folyóiratban és lapokban jelentek meg ez időszakbeli dolgozatai.

az egyetemes tanügyi bizottság tagjává s konventi taggá választotta meg.

Minden jel azt igazolta, hogy *Mitrovics* boldog volt ezekkel az erkölcsi jutalmakkal, mert a megelégedett férfi erejével és becsvágyával dolgozott tovább újabb és újabb győzedelemmel.

1877-ben *Láng Henriknek*, a világhírű modern theologusnak egyházi beszédeivel teszi gazdagabbá egyházi irodalmunkat s ugyanekkor átdolgozza a *Ker. erkölcstudomány rövid foglalatja*" c. népiskolai kis művet; 1878-ban pedig kiadja fő munkáját, tanúlmányainak s irányának legsajátosabb eredményét és bizonyítékát *„Egyházi szónoklattan*" címmel és újabb hódolatra kényszeríti maga iránt a hazai egyházi sajtót és a különböző egyházi köröket, főként pedig a theol. tankönyv-irodalom hivatott munkásait.

Akik kiátkozták — nem oly régen e munka megjelenése előtt — a *Tóth Mihály* egyházi szónoklattanára irott bírálatáért, — talán azok is kibékűltek vele ez újabb gyümölcsének élvezése közben.

Tele voltunk iránta a legvérmesebb várakozással. Ennyi kiváló sikere után áhítoztunk új alkotásaira s veszteseknek éreztük magunkat, ha eltűnt felettünk egy év, amelynek irodalmi jelenségei között ott nem ragyogott a *Mitrovics Gyula* neve.

A 70-es és 80-as évek mutogatták őt férfiúi erejének és munkaképességének teljességében.

A ref. egyház zsinatra készűlt s a tiszáninnnei egyházkerűlet tanárai odaküldték őt a zsinati atyák közé, hogy képviselje őket ékes szóval, tudománnyal. A zsinat sietett odaemelni a jegyzők sorába: a tollát tisztelte meg ez elismeréssel.

Dr. Ballagi Mór „Egyházi és Iskolai Lapján" ez időtájon a hanyatlás jelei mutatkoztak s Mitrovics félteni kezdte a szabadelvű theol. irányt és nyugtalanko-

dott egy erős, alkuvást nem ismerő irodalmi szerv után, amely, míg egyfelől nem engedi megoltani a kilövelt világosságot, másfelől védelmébe vegye a ref. anyaszentegyház kőfalait a körülte settenkedő farkasok támadásaival szemben. És nehány hűséges elvtársával létrehozta a *„Sárospataki Lapok“*-at 1882-ben s a Sárospataki Irodalmi Kör tagjainak teljes bizodalmából ő lett annak első zászlótartója, bölcsőjének boldog ringatója.

Látni, figyelni kellett azt, hogy milyen apai féltékenységgel őrködött ő az ő édes gyermekének megindúlása és további lépései felett. Ha csak a maga dicsőségére lett volna hiú, bizonyára másként használja fel idejét és megizmosodott erejét, de ő mint a sárospataki főiskola hű gyermeke, ennek és az ezt istápoló ref. anyaszentegyháznak kívánta meghozni a tőle várható áldozatokat.

Öt évig áldozott ezen az oltáron minden napi áldozataival s nem ritkán álmatlan éjjeleivel. Barátaitól elvonúltan, dolgozó szobájába zárkózottan, kezdő írók szárnypróbálgatásait javítgatva, gordiusi csomókat oldozgatva, elkeseredett ellenfeleket békítgetve s eközben az egész magyar prot. egyház sorsa felett s bajainak gyógyító szerei felől töprenkedve —: mennyi hálásabb munkától vonta el magát s mennyi megkezdett alkotását hagyta félbe, — örökre félbe a „Sárospataki Lapok“ tisztességeért!

Ez önfeláldozó munkássága közben — a *Bálint József* lemondása után — emelte őt a tiszáninneni egyházkerület bizodalma a főjegyzői székbe (1884). Fényes jutalom az eszményekért lángoló ember szívének valóban s ő is úgy fogadta és így becsülte azt s hinnünk lehetett és hittük is sokan, hogy ez Isten szerint való férfiú ott van immár földi boldogságának zenithjén s szinte imádkoztunk is érte — hű tisztelői, — hogy meg is maradjon ott sokáig.

1886. végén visszavonúlt a *„Sárospataki Lapok“* szerkesztőségétől, hogy félbenmaradt s maradandóbb értékű munkáinak befejezésével tegyen szolgálatot irodalmunknak és a saját írói nevének. Nem tarthatta meg kezében a kibontott zászlót semmi édes marasztás, semmi ígéret s még jobban behúzódott boldog otthonába, íróasztala mellé, szeretettel ápolt gyermekeihez és virágaihoz. *Liturgikáját* és *erkölcstanát* szomjúhozták különösebben régi és újabb tanítványai, de az anyag felszaporodása miatt-e, az anyagi sikerre való kilátás hiányában-e, egyik is, másik is késett s 9 évnek kellett letünni egymásután, amíg *Mitrovics Gyula* újabb nagyobb és biztatóbb jelét adta annak, hogy tolla nem pihen. 1895-ben az egyházpolitikai mozgalmak hatása alatt jelent meg tőle *„A polgári házasság törvényei párhuzamban az eddigi házassági joggal“* című tanúlmánya s tisztelői örvendezve üdvözölték e jelenséget, mint hírnökét egy újabb nagy eredményű ciklus bekövetkezésének.

1896-ban rávetette szemét a debreceni ref. egyház s ő, az elmélet embere, nem bírt ellenállani a kísértésnek, hogy a gyakorlati élet mezején is próbát tegyen nagy erejével s mire az új talajban új gyümölcsözésnek indúlhatott volna, kioltotta nemes, munkás lelkét a halál.

Ravatalánál mi csak azt éreztük, hogy ő egykor a mi jó, igaz s nagy mesterünk volt; a sárospataki főiskolának, a tiszáninneni egyházkerűletnek egyik feledhetetlen büszkesége, dicsősége.

Az volt bizonnyal!

Hányszor hallottuk tőle — nagy alkalmak idején — hogy két helyen érzi magát jól, egészen jól: a tanári székén és családja körében. A különben túlkomoly ábrázatú férfi szemeiben fény gyúlt ki, mihelyt tanszékére lépett. Ilyenkor ajka mosolygóvá lett, bizonyságáúl annak, hogy azt, amit hirdet, a lelkén szűri át s a

szépnek és igaznak hirdetése, a homályosság oszlatása — „a gyémántköszörülés“ — neki, magának is ünnepi élvezet. Soha sem tudta megérteni, hogy miként lehet tanár, aki félig-meddig való készültséggel is be tud nyitni a gondjaira bízott tanítványok közé s aki elfogódás nélkül, hivatásának átérzése nélkül is hozzá mer közeledni kathedrájához.

Magas fogalma volt a tanárról. Az emberiség sorsában a tanító-rendet tekintette a legfontosabb tényezőnek s bűn volt szerinte minden mulasztás, amit egy-egy úgynevezett tanár a reá bízottak gondozása körűl elkövetett. „A tanárt az Istennek különlegesen kellene megteremteni“ — mondotta nem egyszer, mikor a lelke háborgásnak indúlt valami bántó tünemény felett. Ezzel a magas fogalommal s ennek kötelező ereje alatt futotta ő tanári pályáját 28 éven át. Rakhatott rá a bizalom bármennyi terhet, bármennyi tisztességet, a kathedrájának szerelmétől nem vonhatta el soha.

Hivatásának ilyen komoly felfogása okozta aztán, hogy nem jutott ideje az emberek kedvének keresésére, a barátkozásra, a pártoskodásra, a népszerűsködésre s ez lett okává annak is, hogy sokan nem értették s komolyságát ridegségnek, büszkeségnek magyarázták s inkább tisztelték, mint szerették.

Ha az ő másik boldog helyén is látták volna őt sokan, bizonyára nem így alakúl felőle a közvélemény. Otthon, az ő családi fészkében, az ő bibliai Márthájának oldalán, szeretetének napsugaras levegőjében s gyermekeinek kicsiny seregében: ott mutatkozott az egész Mitrovics; csak ott! Gyermek volt, testvér volt. barát volt, apa és férj volt; csupa szív, csupa aggódás volt s kifogyhatatlan az áldozatokban, ha övéinek boldogsága úgy követelte. Magas fogalma volt a családról is, a férji, az apai, a rokoni kötelességekről is s fényes bizonyságait adta e nemű kötelesség-tiszteletének.

Nyereségünk, büszkeségünk volt valóban! Az az iskolában, az a templomban, az az igazgatásban, a kiküldetésekben; az szavával, tollával, példaadásával, erkölcsi nagy komolyságával, hivatásának szeretetében, megbecsülésében . . . hogyne zajongott volna hát szívünk, amikor először búcsúztunk tőle s hogyne zajongana most, amikor el kell szakadnunk tőle mindörökre?!

A halálnak két neme van, — mondogatta ő nem egyszer. Az egyik végmegsemmisülés, a másik csak elköltözés; az egyiknél elvégződik minden a koporsóra hulló göröngyökkel, a másik csak létezési alakot változtat, visszaadja a földnek, ami a földé, de azért él, ha meghal is: él munkáiban, él tetteiben.

A szívünk kiáltja, hogy ő él; munkái, tettei hirdetik, hogy ő rajta nincsen hatalma az örök halálnak!

A szeretet Istene őrködjék távoli sírhalma és gyászbaborúlt kedveseinek földi vándorlása felett!

Mester! Légy boldog ott a túlvilágban!

Sárospataki Lapok 1903. évf. 73. l.

ÁRVAY JÓZSEF.

1823—1879.

Mélyen tisztelt közönség!

Az 1879-dik év március havának 23-dik napján ott voltam én is abban a bánatos nagy seregben, amely az *Árvay József* földi részeit — borongó emlékezések között — kisérte ki a sárospataki reformátusok temetőkertjébe.

„Mennyi jót művelhetett volna még istenadta tehetségeivel!“ „Milyen szükség volna még reá itt is, ott is!“ „Olyan fiatal volt még a halálra!“ Megemésztette a kötelességteljesités láza, a munka szenvedélye!“ „Megőrölte testét-lelkét a gond, az övéivel és az övéi miatt vívott sok nehéz, titkos tusakodás!“ — így fakadozott, így nyughatatlankodott a drága hamvakat kísérő közönség szíve-szája s a nyitott sírnál bizony csak fájdalmas szorongások között tudtunk abba beletörődni, hogy Árvay Józsefnek 56 évvel kellett örök nyugalomra elpihennie.

Azóta csaknem 25 év röpűlt el felettünk s az ő sírhalma felett. Akik járjuk a temető útjait és emlékezni szoktunk a siralom völgyében is, pironkodva kerestük nem egyszer azt a halmot, amely alatt Ő porladozik s ahol az Ő csontjai várják a nagy ítélet ébresztő szavát. Meg se találtuk, el is tagadtuk. A bozót, amely körülte s rajta elhatalmasodott, a szívünkbe bocsátotta töviseit s ajkunkra zúgolódó szavak tolúltak és ha édes miéinkhez, csendes otthonunkba térve, nem láttuk volna ott az *Árvay József* nevét a kis fiúnk, vagy a kis leányunk könyve tábláján: talán készek lettünk

volna a kárhoztatás köveivel is dobálózni az Ő elfeledtetése miatt.

De lecsillapodtunk, megengesztelődtünk s zúgolódás és kárhoztatás helyett a VIII-dik zsoltár írójával ömledeztünk:

„Dicsérnek téged még a csecsemők is,
Szájukon viselik nevedet ők is!“

„Boldog halott!“ — mondtuk nem egyszer egy-egy Árvay-könyvre tekintve — akinek az ártatlan gyermekek lelki fényességében van feltámadása és megdicsőíttetése! „Boldog halott!“ Érzem és kiáltom én különösen ma, amikor csaknem 25 év után a próféta-fiak zarándokoltak ide, hogy elhengerítsék a követ a próféta sírjának szájáról és élők és holtak előtt ünnepélyes vallástétellel hirdessék, hogy

„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér!“

Huszonöt év távolából ez a bizonyságtétel többet jelent nekem a frisshantú sírhalmok virág-erdejénél; a csinált koszorúk hideg drágaságainál, a divatos, a mutatós tiszteletnyilvánitás minden mesterkedéseinél.

Huszonöt év alatt a kidőlt cserfa helyén új sudarak nőnek s ha míg magok gyorsan emelkednek a nap felé, virágaikat visszahintik a porladó törzsre, ahonnan táplálékukat nyerik: hát van-e s kell-e ennél földön több s szebb jutalom?

Huszonöt év alatt új szükségek támadnak; a nyugtalan idő új kivánságai felforgathatják a régi rendet s kiszoríthatják a régi ízlést, amely időleges célját már elérte; egyesek hiúsága, merész fellépése, önző számítása vagy épen szerencsés összeköttetései félretolhatják még azt is, amit a köztudat jónak és igaznak ismer

és tisztel ... s ha emellett is van olyan, aki eszméivel, gondolataival, ízlésével s alkotásaival egy negyedszázadot is átfoglal, betölt vagy irányoz; és vannak, akik ezt nyílvános bizonyságtétellel is készek erősíteni ... hát nem egy neme-é ez a megdicsőíttetésnek?!

Valóban, mélyen tisztelt gyülekezet! ez a mai nap s ebben ez a kegyeletes egybesereglés: *az Árvay József ünnepélyes igazoltatása, az ő magasabb küldetésének nyílvános megpecsételése.*

Én, az Ő egykori tanítványa, szerencsésnek érzem magamat, hogy igénytelen hozsánnámat belevegyíthetem az illetékesebb bírók sokaságának hallelujájába s itt ez első sorban hivatott gyülekezetben némi szerény bizonyságát adhatom az Ő iránta, törekvései s alkotásai iránt hőn ápolt tiszteletemnek.

*

Nem jellemképet akarok alkotni Árvay Józsefről, ezt elvégezték már nálamnál hivatottabbak; élettörténetét sem akarom felújítani; ehez bizodalmasabb jellegű adatokra volna szükségem, mint a milyenekkel rendelkezhetem; csak emlékezni kivánok ez ünnepélyes alkalommal Árvayról; csak egyes pontokat megragadni az Ő életéből s az én életemből — a szivem parancsolata szerint.

1860-ban láttam Őt először a nagy nyilvánosság előtt. A sárospataki főiskola ülte a maga 300 éves életének örömünnepét. Ugy írják e nagy nap krónikásai, hogy 25 ezer idegen hódolt e napon a sárospataki főiskola szellemének. A bilincseit megúnt s szabadság után szomjúhozó nemzetnek egész nagy, fényes tábora. Főurak, főpapok, gazdagok, előkelők felekezeti különbség nélkűl, együtt az istenadta néppel s szívükben a megsanyargatott, de meg nem ölhetett haza szent szerelmével. Aki látta ezt a közönséget s átélte ennek közös nagy ünnepét, sohasem fogja azt elfelejteni. A sáros-

pataki reformátusok tágas temploma befogadott már — egyszer s máskor — sok nagy közönséget, sok lelkesült emberáradatot, de ehez foghatót nem látott s nem is lát többé soha. A világ leghiresebb amphitheatrumai a leghatalmasabb zsarnokok idejében sem mutathattak hóditóbb képet, mint ez a templom 1860. július 8-ikán. Az volt boldog, aki belejuthatott és benne szoronghatott. Én ott voltam a boldogok között.

Gyermeki sejtő lélekkel figyeltem vagy inkább csodáltam a történteket. Gyászdal zendült, öröm-ének csendült; alakok tűntek fel papi s világi díszben és szóltak és beszéltek lelkesen. A sok ezernyi sokaság szeme ott csüngött rajtok, mintha mindenki minden szavukat szívébe akarta volna beszívni és haza vinni ünnepi emlék gyanánt azoknak, akiket sorsuk otthon marasztott.

Abban a varázslatos környezetben, a sok ezer néptől figyelt és éljenzett alakok között volt *Árvay József* is.

Láttam s még most is és mindhalálig látom, amint a *Br. Vay Miklós* szavaira kitörő tetszés-zajban oda emelkedik a főgondnok elhagyott helyére, az úrasztala mellé helyezett emelvényre. Semmi dísz rajta, ami elvonhatná szavaitól a figyelmet. A középtermetűnél kissé magasabb, szakállas-bajuszos szép férfi alak, Amint nagy szemeit széthordozza a díszes táboron, néma csend támad s ő szólni kezd. Mintha orgona zendült volna meg . . . A sárospataki főiskoláról beszélt, ennek 300-ados múltjáról, nagy alapítóiról, nagy szenvedéseiről, nagy hivatásáról s nagy szükségeiről. Úgy tetszett nekem mintha a miket mond, én is érteném. A hangja zengése bűvölt-e el, vagy amit beszélt, az fogta-e meg gyermek-lelkemet, én nem tudom; de az bizonyos, hogy én az 1860-dik év július 8-dikától az Árvay József képét szívemben hordozom. Akárhol, akármikor láttam azután, ott láttam körülte azt a roppant soka-

ságot, amely éljenez, tapsol, kendőt lobogtat és nem akar betelni a tetszés és elismerés hódolatával.

Árvay 1860-ban még csak 37 éves volt, a férfikornak jóformán csak a kezdetén s már is egy sorban a legkiválóbbakkal, a legnagyobbakkal. Dicsőséges férfisors, amit csak kegyenceinek juttat a Gondviselés.

Mikor érni kezdő ésszel a *háromszázados örömünnepnek* az Erdélyi János mesteri tollával megírott képét elolvastam, még nagyobbra nőtt a lelkemben *Árvay József*. *„Neki jutott a szép szerencse* — írja az író — *hogy az ünnepelt intézetről szóljon s beszédjével mintegy fénypontját tegye az egész nap díszelgéseinek. A művelt magyar világ legszebb közönsége hallgatta őt s nyilatkozott is azonnal felőle a közhaza előtt. Felírjuk* — folytatja Erdélyi János — *a szép közönség örök díszére, hogy megértette a szónokot, kiérzette szavai horderejét s megrezdült minden szónál, kifejezésnél, melyre súly volt fektetve és szónoki siker számítva. Ha ez nem szerencse, úgy semmi sem az a szónokra nézve.“*

Miért jutott ez a szép szerencse éppen *Árvay Józsefnek?* — kérdezém magamtól nyughatatlankodó kíváncsisággal — és kutatni kezdtem az *Árvay József* érdemei után. A nagyobb diákok voltak forrásaim s nagy örömömre szolgált, hogy ők is lelkesedtek Árvayért. Az egyik tudta róla, hogy szegény pap-fiú s hogy árvasággal és nélkülözésekkel küzdve haladt előre a tanúlói pályán s kedveltje volt tanárainak; a másik tudta, hogy tanúlótársainak oktatgatásával kereste kenyeréhez a sót s iskolai pályája végén úri házaknál is tanítgatott . . . Mennyit nélkülözhetett; milyen önmegtagadással élhetett! — gondoltam résztvevő érzések között és *szeretni kezdtem az Árvay József nevét.* Aztán hallottam róla többet, sokat. Diákszobáknak rendes bírálati tárgya különben is a tanár — erényeivel és gyöngeségeivel, s jaj annak, akinek gyöngeségei vannak!

Hallottam Árvayról, hogy mikor rövid ideig tartó papi hivatalát a sárospataki tanársággal cserélte fel (1851)[1] úgy üdvözölte az ő I. és II. osztálybeli tanítványait, hogy az ő tantárgyaiból nem szabad megbukni senkinek. „Bolondozol te Pál!" — suttogta a sok apró, hamis diák; pedig csakugyan úgy volt, amint Ő beszélte s nem kellett hozzá sem irgalom, sem kegyelem, csak az Árvay József lelke! . . . Mennyiségtant tanított Ő, a volt lelkipásztor, a kérlelhetetlen igazságok tudományát, de amit akkortájban nem igen bírtak Sárospatakon dicsőiteni. Árvay megszerettette a szerethetetlennek látszót is, annál inkább pedig önmagát — és *édes kívánság támadt bennem, hogy vajha ülhetnék, mint tanítvány a mester lábainál!*

Hallottam róla a volt tanítványaitól, hogy mintha apjuk volna mindnyájuknak, aki szeretettel öleli magához a gyöngét is, s nem fárad el a tudatlanok felvilágosításában sem; aki nem haragszik, nem rettegtet, akit szeretni kell, akit nem szeretni, nem tisztelni úgyszólván lehetetlenség! Aztán hallottam, hallottuk s tudtuk sokan, hogy otthonában, szobájába zárkózva, szűntelen olvas és ír, s hogy írásaival, könyveivel ott él már a nagyok, a túdosok, a nemzet sorsán aggódók és a nemzet jövendőjeért munkálkodók szívében — s most már világossá lett előttem az Erdélyi János feljegyzése s megértettem, hogy miért jutott a 37 éves Árvay József ahoz a szerencséhez, hogy *Zsarnay Lajossal*, az imént még nagyhirű theol. tanárral, az új szuperintendenssel, *br. Vay Miklóssal*, a volt erdélyi kormányzóval, a volt kancellárral, a kufsteini fogollyal, *Tompa Mihállyal*, az országos hirű

[1] *Árvay* a theol. akadémia elvégzése után 1846-ban nevelőséget vállalt, azután segédlelkész volt Megyasszón, Golopon s újra nevelő a gr. Dégenfeld Imre házánál. Innen hívta el rendes lelkészévé az *ónodi* egyház, ahol csak egy félévig működött. Itt érte a sárospataki főiskola előljáróságának bizodalma 1851-ben.

költővel s *Ragályi Károllyal,* a főiskola nagy kedveltségű világi algondnokával egy sorban vívjon a 300-ados örömünnep országos tisztességeért.[2]

Alig vártam, hogy az érettségi vizsga nagy határárkán átszökelve, odaülhessek a lábai elé.

Az 1867—8-ik iskolai évben megértem végre, hogy nem tükrön által, homályosan, hanem szemtől-szembe érezhettem és élvezhettem az Árvay József szellemének jótékony erejét. Boldog voltam, hogy a közvetlen érülközés semmit sem változtatott azon a képen, amely az én gyermeki lelkemre Árvay Józsefről lerajzolódott.

Látom, élénken és feledhetetlenül látom azt is, amint férfias léptekkel, pálcával kezében belép a tanterembe és fejét nagykomolyan üdvözlésre hajtja. Lehetetlen volt előtte fel nem állani, hogy illendően tiszteljük őt. Csupa keresetlen méltóság egész lénye, minden mozdúlata. A kathedrába lép és megáll; majd széttekint a sorokon, mintha figyelésre buzdítana és szólni kezd. „Legyen világosság, és lett világosság!“ Mintha gyöngyök peregnének az ajkairól. Sehol egy félreérthető szó, sehol egy parányi felhőfolt, sehol semmi hézag, semmi szegelet, semmi széltolás, semmi nagyképűsködés. Nem volt szüksége rá, hogy adja, mutassa a túdóst, mert éreztük, tudtuk, hogy az, a lelkünk volt mellette bizonyság, boldog bizonyság!

Nevelés- és oktatástant tanított nekünk, a leendő papoknak, vagy tanároknak, mint akadémiai tanár. Azzá lett már az egyházkerület akaratából 1862 óta. Óráról-

[2] A főiskola örömünnepe gyászünnepély is volt. *Apostol Pál* superintendens emlékének áldozott ezen először a nagy közönség, akiről a méltó utód, *Zsarnay Lajos* emlékezett. *Br. Vay Miklós,* az új főgondnok már az örömünnepet nyitotta meg. *Árvay, Ragályi* szintén ennek voltak lelkes tolmácsai. Tompa Mihály Lorántfy Zsuzsánnát dicsőítette az ő ismeretes szép ódájában, a fejedelmi jóltevőnek *ifj. br. Vay Miklós* által mintázott mellszobra is akkor leleplztetvén le.

órára mind jobban beláttuk, hogy a nevelés- és oktatástan a legszükségesebb tudnivalók közé tartozik. A nevelő, aki támogatni akarja a nálánál tudatlanabbat benn az iskolában; a lelkész, aki felelős az iskola jó sikereért, mint felügyelő; a tanító, a tanár, aki világolni akar a világtalanok előtt és méltó kíván lenni nevére: egyáltalán nem nélkülözheti s alig tudhat belőle eleget. A sárospataki főiskola elöljárósága bölcs volt abban — eleitől kezdve — hogy a nevelés- és oktatástan egy vagy más formában soha sem hiányzott a tantervéből és tanrendjéből. Annál kevésbbé hiányozhatott, mert a néptanítókat 300 esztendőn keresztűl főként és altalában a theologiai akadémia nevelte Sárospatakon s a néptanítóság szinte lépcsőt képezett a lelkészi kathedrába.

Árvay teljesen át volt hatva a tantárgya fontosságától s úgy futott, mint aki bizonyosra fut. Ha a gimnáziumban az volt a vezérelve, hogy amit ő tanit, azt mindenkinek tudnia kell: az akadémiában nem törhetett kevesebbre. Minden szavát ugy ejtette, hogy az leirható legyen s azt írni kellett annál is inkább, mert tankönyv nem állott rendelkezésünkre. Fejünket nem zavarta, nem széditette a mélységes elméletek szürke igazságaival, az elvont száraz okoskodás nem volt szokása. A szög fejét kereste rendesen és meg is találta. Mikor egy-egy nagyobb kérdést apróra szedett előttünk és a végeredményt megállapitotta: esküdni mertünk volna, hogy igaza van s csak neki van igaza. Az elmélet próbája az élet, a gyakorlat. Aki nem birja elméleti tudását a gyakorlat aprópénzére felváltani, az csak látszik tudósnak, de nem az. Milyen egy jó népiskolai tanterv, milyen egy jó iskola, egy jó tanító; mely tantárgynak mik a csuklói, mélységei, magasságai s mindezekhez milyen kulcscsal juthatunk el a legbizonyosabban: ezt mind megtanulhattuk Árvaytól s ezen felül valamit a paedagogia történetéből is, hogy aki

tovább akar keresni a több igazság után, — lámpást vehessen a kezébe.

Olykor-olykor leszállt a kathedráról s irt, rajzolt, amint a tárgy természete megkövetelte. Nem volt előtte semmi kicsinyes, amivel ferdeségeinken javíthatott, fogyatkozásainkon segíthetett. Hogyan üljünk a padokban, miként fektessük magunk elé a papirost, hogyan helyezzük el a kezeinket a papiroson, a tollszárra, a ceruzára: ezeket is tanítgatta, mondogatta, a fejünket, a vállainkat is megigazgatta s beláttuk, hogy ezek is a szükséges dolgok közé tartoznak s hogy az effélékben is bölcseség vagyon!

És ültünk a lábainál boldogan. Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk s kevesebb lelkünkön a köd, a homály. Valamirevaló diák nem is engedhette meg magának, hogy az Árvay előadásait elhanyagolja, pedig nem gyakorolta a számonkérést, a névsor-olvasást s egy rettegtető szóval sem követelőzött soha. A colloquiumot vagy a vizsgatételt — nagy csodálkozásunkra — elengedte; de bekövetelte mindenkitől a félévi jegyzeteit, még azoknak is az impurumát inkább s ezekből igyekezett kinek-kinek a lelki értékét meghatározni. Szokatlan volt ez a szokás, de ugy éreztük, hogy nem a munkát kerülte vele s hogy akademiai ifjakúl tekintett bennünket s mint ilyeneket állitott mérték alá.

Eddig csak mások mondták nekem s most már én is boldogan hittem, tudtam és hirdettem, hogy *Árvay Józsefet* az Isten maga hívta el a tanári hivatalra. Tanárképezdei előképzettség nélkül, tanári oklevél nélkül eszményi tanár volt valóban. *Melanchthon Filepnek* sem volt diplomája, mégis elnevezték Németország tanitójának s a *Pestalozzi* nagypecsétű pergamentjét sem látta földi szem, de az Isten látta és elküldte őt a világszerinti bölcsek útjainak egyengetésére.

1869-ben az első alkotmányos miniszterium közoktatásügyi képviselője, *Br. Eötvös József* rávetette szemét Árvay Józsefre is s hogy a tanfelügyelői uj intézménynek az emberek által adjon erőt és tekintélyt, kinevezte őt Zemplénmegye tanfelügyelőjének. Az igazi érdem elismerése volt ez a kineveztetés bizonnyal, de sokan voltunk, akik készséggel elhárítottuk volna a sárospataki főiskola felől ezt a keserű pohárt s hittük is, hogy a főiskola elöljárósága sietni fog azt elhárítani. Sajnáltuk azokat a pályatársainkat, akiket Árvay József már nem taníthatott.

Aztán, no hisz ugy volt, csakugyan királyi tanfelügyelő lett s királyi tanácsos és Nagyságos ur. „*Legalább egy szálacskának mindnyájunk életfonalából be kell szövődnie az iskola életébe; hadd mutassa meg magát mindnyájunk arcán annak életteljessége; hadd érezzük — ha volnának — annak aggodalmait*“ így írt ő 1860-ban a sárospataki főiskoláról s a tanároknak és a hazai reformátusoknak ahoz való viszonyáról... És ő kitépte a saját életfonalából azt a szálat, amely őt a főiskolához fűzte és a tapasztalat tüzében megacélosodott nagy erejével oda állott a nemzeti népnevelés szolgálatába.

Én láttam őt, mint tanfelügyelőt is, sőt éreztem, mint ilyennek, atyai megtisztelő barátságát is. A mester magához ölelte az igénytelen tanítványt. Kerestem rajta az új hivatal módosító hatalmának jelenségeit, de nem találtam. Nagyságos címe nem szédítette meg; maradt, aki volt, a szerény tudós, a lelkes, a nagyravágyás nélküli tanár és ember, s a kötelességtudó hivatalnok. *Széllyel járt*, mint egykor a mi isteni mesterünk — *jót cselekedvén.* Mikor egy-egy körútjából visszatért, körülvettük őt az Olvasó-Egylet egy-egy szögletében és hallgattuk az ő kedves és kedvetlen tapasztalásának eredményeit. Látszott rajta, hogy elfogta már az új

hivatása és javított volna két kézzel is — *ha lehetett volna!* . . . Nekem néha hihetetlennek tetszett, amiket elbeszélt s hívott, kért nem egyszer, hogy menjek vele s hogy lássam én is, amiket ő lát; de én nem mentem, nem mehettem. Aztán panaszra fakadt a hivatala ellen, amelynek van ugyan méltósága a papiroson, de nincs igazi tekintélye, akadályokat törő, közönyt, rosszakaratot zúzó ereje a valóságban . . . Én istenem! — gondoltam megilletődötten — milyen másképen ment az ő dolga a tanteremben! És sajnálkoztam felette az ő új méltóságában az ő legyőzhetetlen akadályai s nem ritkán okvetetlenkedő ellenségei miatt. Az ő lelkében eszmények éltek a népiskoláról és miket mutat azok helyett az élet, a valóság?! Itt felekezeti elfogúltság, amott közigazgatási léhaság; itt nemzetieskedő alakoskodás és bujkálás, amott kevélykedés a tudatlansággal és félelem a világosság sugára előtt . . . Ez nem az ő lelkének való mező volt, s félteni kezdtük őt, hogy az ő nagy testi-lelki erejét is összemorzsolja a sok csalódás, a sok hiábavaló birkózás a legyőzhetetlen elemekkel.

Egy tanfelügyelői fellépése s illetőleg állásfoglalása sokáig volt kellemes visszaemlékezés tárgya többünk előtt. Az első nyilvános tanító-képesitő vizsgálatot tartottuk mi — *felekezeti katekheták*. Valami szükségessé tette, hogy mi is a nyilvánosság előtt adjunk számot sáfárkodásunkról. Ott volt *Árvay,* mint elnök, körülötte a felekezetek hivatalos küldöttei; ott az al-tanfelügyelő (Csaszin) s a tanítóképezde tanárai valamenynyien. Folyt a munka hol könnyen, hol akadozva. Árvay figyelt erősen és bölcsen hallgatott. Az al-tanfelügyelő s egyik-másik felekezet képviselője megpróbálta a tudásának mutogatását. Árvay pedig (talán csak azért is) — mintha a Jupiter-szobor lett volna — némán szemlélte a történendőket. Pedig ő vallás-tankönyvet is írt s mégsem engedte meg magának, hogy a felekezeti katekhe-

ták vizsgájába beavatkozzék!! . . . Egyszer az egyik katekheta, amint sor kerűl reá, jelenti, hogy az ő növendékei, felsőbb rendeletre, az egyház hivatalos nyelvén tanúlták a vallástantárgyakat, vagyis *nem magyarúl* . . . Kisérteties csend támadt erre a nyilatkozatra s mindenki kiváncsiskodó tekintete az Árvay arcára tapadt. Nehány pillanatig tartott ez a síri csendesség. A tanárok egy részén kezdett kitörni a boszuság s a padló súrolásában próbálták kifejezni tiltakozásukat. Árvay hirtelen felemeli, szinte megrázza imént lecsüggesztett fejét és szól nagy méltósággal. — Tudatnom kell — mondja, vagy inkább mennydörgi — hogy a magyar államban az oktatási nyelv a magyar, a sárospataki tanítóképezdében mindenekfelett csak ez. Tiltakoznom kell tehát az ellen, hogy itt bárki bárkinek tetszésére vagy parancsára más nyelven tanítson és vizsgáztasson, mint magyar nyelven. Ezt egyszer s mindenkorra mondom.“ Gyönyörűség volt látni e pillanatban az Árvay arcát az ő lángoló szemeivel, reszkető ajkaival, egész férfi lényének tiltakozó fenségében. Mintha ő maga lett volna a nemzeti géniusz, aki — mint a paradicsomi kherub — lángpallosával őrködik a nemzet legféltettebb szentsége felett. Önkéntelen éljenzés támadt s abban benne volt a legőszintébb hódolat Árvaynak, a tanfelügyelőnek, a hivatásos hivatalnoknak.

De az ilyenfajta villanyozó jelenetek sem tudták őt az ő lelki egyensúlyában megtartani. Időről-időre zárkózottabbá, szótalanabbá lett. Meg-megjelent ugyan még közöttünk, de rendesen megült mogorván egy-egy szögöletben s mikor szemeit ott hordozta az újságok sorain, akkor is mintha csak a sorok között olvasott volna s mintha csak a maga száz bajával viaskodott volna!

A szíveket és veséket látó Isten tudja csak, hogy mi minden baja és fájdalma is volt az ő különböző életviszonyaiban! Ki tudná, hogy mi minden bánthatta, emészthette még a hivatali csalódásain kívűl?!... Az bizonyos,

hogy egyszer csak láttuk a szép deli alakot megroskadni, a lelkesedést sugárzó szemeket megbágyadni s éreztük, hogy egy fényes csillag lehullóban van...

Ezek az én közvetlen, egyéni benyomásaim Árvay Józsefről, a vele való s reám nézve boldogító összeköttetéseim révén. Nekem ennyi is bőven elég az ő halhatatlanságára — az én halálomig.

Amit aztán már mélyebb megfigyelés és tanúlmányozás útján tudok s tudhatunk róla, az több ennél, sokkal több s készséggel vallom, hogy ebben a *többen* rejlik az Árvay József nevének maradandósága.

Különösen két ponton látom én az Árvay nevét szilárd fundamentumon: *a sárospataki főiskola tanító-képezdéjében és a népoktatási irodalomban.* Amott az alkotás, itt a reformálás dicsősége fűződik nevéhez.

Az ébredő Magyarország a népre akarván támaszkodni, tisztában voltak azzal a legjobbjaink, hogy a tudás világával le kell hatolni a legalsó néprétegekig s alkalmat kell adni a tenger fenekén levő gyöngynek is, hogy felszínre jusson és érvényesűljön. A protestáns egyházak már jól elől voltak e nagy elv követésében s épen azért, amikor a népnevelés javítása nemzeti közkivánatképen kezdett jelentkezni, nekik nem lehetett késlekedniök vagy elmaradniok. A sárospataki főiskola, amelynek már a 17-ik század derekán volt egy *Comenius Amósa* és egy *Tolnai Jánosa:* ez az iskola egyáltalán nem maradhatott hátul akkor, amikor a népoktatás reformja napi s még inkább nemzeti kérdéssé fejlődött. *Hegedüs Lászlóé,* a sárospataki református papé az érdem, hogy egy külön szervezetű tanító-képezde eszméje a tiszáninneni egyházkerűlet zöld asztalára kerűlt 1856-ban s az *Árvay József* dicsősége, hogy 1857-ben már működését is megkezdhette. Ha nincs a sárospataki főiskola körében Árvay József, akinek egyénisége teljes biztosíték egy új intézmény létesitéséhez s a netalán felmerűlő

nehézségek legyőzéséhez, a sárospataki főiskola külön tanító-képezdéje még továbbra is jámbor óhajtás marad.

A nehézségek hamar mutatkoztak. Akik meg voltak elégedve a leendő néptanítóknak eddigi kiképzésével, vagyis akik féltették talán a népiskolának erősen egyházias jellegét a kezdődő reformtól, vagy féltették a virágzó főiskola egységének megszakadását a külön tanító-képezdétől: azok csakhamar megkezdték az aggatolózást s keménnyé tették az Árvay József feje alatt a párnát jó időre. Százados szokással való szakításnál még rosz néven is alig vehető a tisztes aggódás és féltékenykedés; de itt közbejátszott, amint a levéltári okmányok igazolják,[1] a személyes gyűlölködés, az irigykedés, a roszakarat sokféle támadása is s bizony mélységes ügyszeretet, férfias elszántság kellett hozzá, hogy az Árvay József türelmének fonala meg ne szakadjon. Ő volt az új intézet igazgatója s úgyszólván maga az egész új intézet lelke. Tantervet készített, amellyel sok aggodalmat eloszlatott. Az iskolát továbbra is az egyház veteményes kertjének kívánta megtartani s ez csillapítólag hatott a gyűlölködők tüzére. Felterjesztéseket írt s vitt az egyházkerületre s újra meg újra beszámolt az intézet fejlődéséről, küzdelmeiről; kért, rimánkodott; most a hiányzó tanszerekért, majd a hiányos tanerő kiegészítéséért zörgetett s maga három emberért is tanított akkor, mikor az ellenség ostroma ellen is folyvást fedeznie kellett az új plántát, az új csemetét. Próbálták aláásni az új intézet fundamentumát gúnnyal, nevetségessé tétellel: ellene lázították az ifjúság nagy tömegének hangúlatát; gyászmagyarkákká törpítették a tanító-képezde növendékeit a többiek előtt . . . az Árvay szíve sajgott, vérzett; de önbizalmát s munkakedvét nem veszí-

[1] A sárospataki főiskola levéltára gazdag e tárgyra vonatkozó adatokban.

tette el és — végre is győzött a legjobbak tapsai között s ellenfelei és ellenségei is kénytelenek voltak meghódolni félelmet és akadályt nem ismerő kitartása előtt.

A vierwaldstädti tóból egy-egy sugár szikla emelkedik ki a hullámok közűl s a szikla orma táján aranybetűkben ragyog egy Geothe és egy Schiller neve. A háborgó habok fel-fel csapkodnak az arany betűkhöz, de azok csakragyognak tovább és tovább... Míg a sárospataki főiskola élni fog, ennek történetéből az *Árvay József* nevét ki nem törölheti semmi ellenséges elem. Igaza van Szinyei Gerzsonnak, amikor írja 1879-ben, a Prot. Egyházi és Iskolai Lapban: *„Árvay József megérdemli, hogy úgy emlegessük őt, mint a sárospataki tanító-képezde szellemi alapítóját.“*

A másik szilárd fundamentoma az Árvay-név fenmaradásának még bizonyosabb.

Egész sorozat az ő irodalmi hagyatékának csak a neve is. Azóta, hogy tanári hivatalába lépett — az iskolai kötelezettségektől mentes óráiban alig szakadt ki a toll a kezéből. Most eszméinek készítette a diadal útját hírlapokban, folyóiratokban, tantervekben s különböző tanügyi felterjesztésekben; majd könyvekbe foglalta gondolatait, hogy a lelkében élő népiskolát a gyakorlatban megtestesítse. Ha csak hiúságos dicsőségvágy sarkalta volna a munkára, bizonyára nem bírta volna meghódítani a közvéleményt és nem aratott volna annyi sűrű babért. Az eszmény vonta, ragadta és acélozta s ennek hűséges szolgálata tette nevét a népiskolai tankönyv-irodalomban dicsőségessé. Hat koszorút aratott nyilvános pályázaton s koszorúzatlan műveiben is ott ragyog az Istentől hívatott mester napfényes lelke. Számtana, abc-je, nyelvtana eseményszerű jelenség volt; vezérkönyveiben ott világított a tapasztalt mester bölcsesége s valamennyi valódi kalauz volt a homályos ösvényeken.[1]

[1] Irodalmi hagyatékának sorozatát lásd a Szinyei Gerzson közleményeiben!

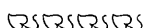
Oly időben írt csodálatot keltő szerencsével, amikor a jó magyar tankönyv nemcsak oktatási eszköz volt, hanem kiváló fegyver is a nemzeti védekezés küzdelmeiben. Nemcsak a tanügyi férfiaktól, de az egész nemzettől is megérdemli hát, hogy sírja felett ott virasszon a nemzeti hála őrangyala.

Nem én mondom, *Dezső Lajos,* a volt tanítvány, a hivatott utód írja róla 1879-ben, pár hónappal a mester halála után: *„Árvay munkái díszére váltak volna bármely modern nemzet népiskolai irodalmának s 1868-ban alkottatván a népiskolai törvény, a közoktatási miniszter által egybehívott enquett sokat elfogadott azokból. Azóta sok módszeres vezér- és kézikönyv jött létre s némelyik a fejlődő módszer tekintetében talán fölötte is áll Árvay művének, de alig van olyan, mely a gondolatok átlátszó csoportosítása s a kifejezések szabatossága, népies egyszerűsége tekintetében fölötte vagycsak mellette isállhatna."*

A haladó idő azóta is megpróbálta a maga változtató és pusztító hatalmát az Árvay irodalmi hagyatékán, de máig sem bírta azt a napi szükségletek sorából egészen letörölni. De ha letörli is, ha minden tanítványa sírjába viszi is a mester nevét s képét *talán nem sokára;* ha mind kidőlnek is azok, akik közvetlen tanúi voltak az ő munkálkodásának, küzdelmeinek, nagy sikereinek: akkor sem fog bírni az *Árvay József* nevével az enyészet; mert a késő idő búvára is kénytelen lesz róla elismerni, hogy egy nagy időszak szükségletét dicsőségesen kielégítette, saját korának hivatott prófétája volt.

Áldott legyen emlékezete!

Felolvasta a szerző a „Zemplénmegyei Tanítótestület" sárospataki nagy gyűlésen 1903. okt. 22-én.

 Sárospataki Lapok. 1904. évf 1, 2, 3. szám.

BIZONYSÁGOK

LELKI TANITÓI MŰKÖDÉSÜNK SIKERÉNEK BIZTOSITÉKAI.

— Lelkész-szentelési alkalomra. —

Alapige: *II. Kor. 4., 1, 5.* Mivelhogy ilyen szolgálatban vagyunk, amint a kegyelmet nyertük, nem restelkedünk tisztünkben . . . Mert nem magunkat prédikáljuk, hanem a Jézus Krisztust, az Urat; magunkat pedig mint a ti szolgáitokat, a Jézusért.

Midőn a keresztyénségnek majdnem kétezer éves múltjáról, világátalakító hatásáról; az akadályokról, amelyekkel megküzdött; az áldásokról, amelyek nyomain felfakadtak és az Úrnak amaz igénytelen szolgáiról gondolkozom, akiknek jutott a gyönyörűség először emelni az Úr igájának terhét: — ilyenkor rendesen nagyobb pihenőt tart lelkem egy képnél s szemléléseben elmerülve, úgy tetszik nekem, mintha e képben a keresztyénség örök élete, az isteninek és emberinek örök harca volna kifejezve.

Rajzoljam-e nektek e képet? Ti jól ismeritek azt!

Az előtérben Damaskus bűvös tájképe látszik, a keleti városok sajátos varázsaival. A Jeruzsálemtől idevezető úton egy igénytelen férfiú tör előre, messze elhagyva társait. Körülte díszlik a keleti természet minden pompája, az emberi szorgalom minden gyümölcse, de azok pillanatra sem kötik le őt. Szemének izzó fénye, arcán a lázas szenvedély tüze elárúlják, hogy lelkének nehéz terhe van. Két hatalom küzd benne a diadalért: a sinai hegy hideg törvénytáblái s a Golgotha felszen-

telt keresztje. De ő erősen áll. Izráel küzdelmes múltja, dicsősége, reményei, a megszokás hatalma, a veleszületett s reátapadt előítéletek: mind megannyi fegyverül szolgálnak neki a kereszt növekedő ereje ellen. Már látja Damaskust s a kimaradhatlan győzelem édes reményével végső csatára sarkallja magában a megsebesített Izráelt; megfutamodik a kezében magasra tartott boszúlevéllel. Neki diadalmaskodnia kell! Hiába volna ifjúságának annyi fényes álma; népének annyi keserves szenvedése; az elpihent atyák vérmes biztatásai?! Nem, nem!! Csak fel, Izráel gyermeke; takard el szemeidet a fénytől, amely lelked ködéből kimosolyog; csak szedd elő az ó ember minden fegyverét: az a véres kereszt, ott a latroké között, az új világ ama szegletköve, amelyen a pokolnak kapui sem vehetnek diadalmat; nem hallod-e lelkednek szelíden feddő szózatát: *„Saul, Saul! mit kergetsz engemet, nehéz neked az ösztön ellen rugódoznod?!“*

És imé, megcsuklanak az imént még dacos férfiú térdei. Damaskus, Jeruzsálem, a szent Sion — mind, mind eltűnnek lelke láthatárából s ő egy új világ küszöbén, testben-lélekben kimerülve összeomlik a meggyalázott, megüldözött kereszt előtt. A boszú megáll, az ember legyőzetett; amit Isten akar, halandó azt nem gátolhatja meg.

E képpel üdvözöllek én téged evangyéliomi szolgatársam ez ünnepélyes órában, midőn magadat a kereszt iránti hűségre elkötelezni szándékozol. — E képpel üdvözöllek, ha talán erődet, a már megízlelt pálya terhéhez elégtelennek érezed. — E képpel üdvözöllek, ha a világ gyermeke, hogy bölcsnek láttassék — tudatlan gőggel ostromol!

Nézd a megszelídült Sault! Mennyi önvád, minő mély bánatérzés között esküszik hűséget az Úrnak! Nézd! a boszú ereje mint nemesül a szeretet erényévé, amely

küzd, fárad, nem magáért, nem hamis érdekekért, hanem az Úrért, *aki az út, élet és igazság!*

Nézd! A fondorkodó ész minő önmegadással rakja le kitompított fegyvereit a diadalmas kereszt elé; nem érzed-e e kép láttára, hogy az Úr evangyeliomát hirdetni nem szégyen, hanem dicsőség? Hogy *Istennek hatalma az minden hívőnek üdvösségére?*

Az Úr evangyéliomát, a kereszt hatalmát s az általa képviselt örök igazságot hirdetni; a kereszttől elfordúlt embert, Krisztusnak s így minden isteninek ellenségét megtériteni; Krisztust tenni minden emberi élet kalauzáúl s őt az esetleg reá tapadt emberi vonásoktól megtisztítani s fénylő tisztaságában megőrizni —: ez a protestáns lelkésznek szép és magasztos feladata.

Óh, de hol a férfiú, aki e feladattal szemben magát kicsinynek ne érezné; hol az ember, aki magát megtagadván, egy nagy eszmének szentelné életét?!

Legyetek mind egyetemben az én követőim Atyámfiai és vegyétek eszetekbe azokat, akik úgy járnak, amiképen mi néktek példa vagyunk. Így bíztat, így hívogat minket az apostol, akin megdicsőítette magát a kereszt hatalma.

Vegyük azért mi is eszünkbe a nagy apostol felhívását s ha életének imént rajzolt nagy fordúlópontján gyönyörűség volt nekünk az ő lelkének küzdelme: találjunk gyönyörűséget, méltó élvezetet apostoli erényeinek követésében is s ugyanazért alapigénkre támaszkodva s lelki szemeinket a nagy apostolra függesztve, állapítsuk meg ez ünnepélyes órában, hogy *a mi lelki tanítói működésünk óhajtott sikere mi módon biztosítható?* Két módon, u. m.:

1. Ha nem restelkedünk tisztünkben;

2. Ha nem magunkat, hanem az Urat prédikáljuk.

Míg e két pontot bővebben megvilágítanám, kísérjen becses figyelmetek.

I. Igen sok szent ügynek, igen sok bölcsen kigondolt s keresztűl vitelében ezreket boldogítandó vállalatnak jutott ki már az a szomorú sors, hogy el kelle bukniok az emberek közönyössége, hiúsága s bűnös kényelemszeretete miatt. Ezt tanítja nekünk az élet és a történelem.

És mi történik mégis? Az ember jellemző tulajdonaiban az ma, a ki volt régen; látja a bajt, amely társadalmi s egyéb életviszonyaink között olykor nagyon sűrűn is felmerűl; tudja gyógyszerét, ereje, sőt kötelessége is volna, hogy annak terjedését idejekorán meggátolja, — de az a megszokás, az a csendélet, amelynek zajtalan légköre úgy vonz, úgy boldogit! Ki volna oly botor, hogy abból magát a világ nyomoraért, mások jóléteért könnyelműen kizaklatná?!

Így gondolkozik a legtöbb ember Kh! s ha az emberiség ügye mégis folytonosan előbbre halad, oka abban rejlik, mert mint mindíg, úgy ma is akadnak egyesek, akik az egészért érezni, a köz érdekében tenni, lelkesűlni s az útjokat nehezítő akadályokkal: az ember csökönösségével, rosz megszokásaival küzdeni s e küzdelemben gyönyört találni, — gondviselésszerűleg hívatva vannak.

Szeretném magunkra, s üdvösnek találnám az általunk képviselt ügyre nézve, ha közöttünk egy sem akadna, ev. szolgatársaim! aki magát az emberiség e kisebb, jobb részéhez ne számíthatná! Szeretném magunkra s üdvös volna az Úr ügyére is, ha a közpályán való sikeres működés első föltételével, mindanynyian Pál apostoli önérzettől áthatva dicsekedhetnénk: *„Mivelhogy az Ur szolgálatában vagyunk, amint a kegyelmet vettük nem restelkedünk tisztünkben.“*

Megmondom, hogy miért.

A munkakör, a prot. lelkész hivatali köre, a melyre te talán ifjú lelked merész álmaival vállalkoztál, nem

azok közé tartozik, hol fény, hangos elismerés, messzeterjedő dicsőítés vár, emel és halhatatlanít.

„A rókáknak barlangjok vagyon, az égi madaraknak fészkök; az ember fiának nincsen ahol fejét lehajtsa“, e szavakkal fogadja Jézus a pillanatnyi lelkesűltségtől elragadott ifjút, a közpálya emberének sorsát, kevés szóval a leghívebben jellemezvén. Ez a te jövőd képe is, ev. szolgatársam és különösen is a tiéd.

Prot. egyházi berendezkedésünknél fogva már a gyülekezetbe való belépésednél leggyakrabban péteri, páli, apollósi pártok hidegségével, bizalmatlanságával, nem ritkán gyanusító ráfogásaival találkozol. — Lelked elborúl s te, aki az építés reményével lépsz munkakörödbe, ingó talajra jutottál, amelyen könnyen hiusúlnak meg jó szándékú kisérleteid. — Mi ád erőt, hogy idő előtt el ne fordúlj előszeretettel ápolt föltételeidtől?! Bizony, csak a léleknek ama fönsége, amely így beszél az apostoli ajkakon: *Nem restelkedünk tisztünkben!*

Te vezérszerepre vállalkozol s boldog vagy a tudatban, hogy százak, ezrek lelki üdvének gondját emeled és ime oda áll melléd a világ hatalmasa; csak arra kér, hogy hagyj fel egy kis időre eszményi törekvéseiddel; add át neki néped vezérletét s ime ő áldozatúl hozza neked barátságát, nagyrabecsülését . . . Mi az, ami erőt ád neked, hogy elmondhasd Krisztussal: *Meg van írva: egyedül a te uradat Istenedet imádd és csak őneki szolgálj?!* Bizony, csak a léleknek ama fönsége, amely a lelkipásztor sikeres működésének első föltétele: az ügyszeretet.

Elédbe áll hideg arcával, fásúlt egykedvűségével a közöny, hogy próbára tegye, a hitetlenség, hogy kikacagja buzgalmadat. És te vigasztalást lelsz a szent igében: *„aki végiglen megáll, megtartatik“*. Te láttad Sault az Úr keresztjére borúlva és vallod az isteni ügynek kimaradhatatlan diadalát.

De íme, házadnak új vendége jő. — Ama paizsos férfiú: a szűkölködés! Mi ád erőt, hogy te mégis ott állasz az emberiség zajtalanúl, panasz nélkűl működő napszámosai között és igyekszel lelked fényével betölteni a kört, amelynek a Gondviselés és az emberek bizalma központjává tőn?! Óh bizony csak a léleknek ama fönsége, amely képesít, hogy a munka jutalmát magában a munkában keresd!

Ügyszeretet, benső hajlam, törhetetlen akarat, e szent tűz lobogásánál felmelegszik a pártos hidegség, elolvad a közöny dermesztő fagya, élet tenyész a hitetlenség kiaszott parlagán s a szegénységnek nincsen kétségbeesése. E szent tűz lobogásánál íze, fénye, öröme van a szerény munkakörre szorított életnek is; nélküle lehet kényelme a testnek, hatalma a vallás-erkölcsi élet minden ellenségének; de Istenben való épűlés soha!

Azért hát oldd le saruidat ev. szolgatársam; szent a hely, ahová lépsz; ne közelits felé üres szívvel, kihamvadt kebellel. Az Isten ügyének úgy is elég ellensége van; hivatalodat is eléggé beszennyezte már a világ szája. Pál apostol lelkesűltségét hozd ide, hogy Krisztushoz tereljük ezt a nagyon magába merűlt világot. *Óh, ne restelkedjél tisztedben! Ha a só megízetlenűl, mivel sózunk?!*

Azonban, hogy lelkesűltséged emberi érdekek szolgálatába ne szegődjék: szükség, hogy sajátítsd el az apostol második tanítói erényét is, vagyis

II. *Ne magadat, hanem az Urat predikáld.*

Nincs név a történelemben, amelyet annyiszor használt volna fel az ember hamis érdekeinek takarójáúl, mint a Jézus Krisztusé. Hozzákötötte gyarlóságát, kevélységét az egyén, hogy annak fényénél az erény színében tündököljön. Körűlte csoportosúltak a sötétség ördögei, hogy játékot űzhessenek a tudatlansággal, hogy az ész minden gonoszságával harcolhassanak az ember erkölcsi

méltósága, a szív nyugalma; a családi élet szentsége s a társadalom üdvös céljai ellen. A felültetett csalhatatlanság e név igézete alatt szórta átkait a világosság után áhítozó ember fejére s mindenre, ami az emberiséget éppen a Krisztus által eléje tűzött cél felé segítette. A zsarnoki gőg s a fékevesztett szabadság e nevet szennyezték be egymás ellen vívott bűnös tusáikban. Óh, hány véres jelenet sötét emléke fűződik a meghamisított Krisztus nevéhez!!

Ti ismeritek a keresztyénség történelmének eme fekete pontjait s bölcsen tudjátok, hogy a Krisztus nevének ilyetén bűnös meghurcolásában főtényező éppen az Úr szolgáinak hűtelensége volt. — *Nem az Urat, hanem magukat predikálták.*

Ti ismeritek e bűnös játék eredményét is. A gondolkodó, emberi méltóságát érző lélek eltépte az egyházzal kötött benső szövetségét s ha a nyílt szónak, a bátor föllépésnek még nem ütött órája, viselte a keresztyén nevet melegség nélkűl, annak megszentelő, boldogító ereje nélkűl; vagy odadobta magát a hitetlenség karjai közé, hol elfonnyad a sziv, imádás tárgya lesz a bűn, a kéj és minden, ami istenellenes.

Szinte olvasom arcotok derűjéből ev. szolgatársaim, hogy a történelemnek eme jogos szemrehányása nem minket illet. Mintha hallanám a mentséget, hogy a protestáns lelkésznek, — mint tényezőnek az emberiség folyton fejlődő tökéletesedésében — az a szép feladat jutott, hogy tiltakozzék minden olyan felfogás ellen, amely a Mester nevét lealacsonyitaná s a legszentebbet bűnös érdekek cégeűl alkalmazná.

Igaz! Ezt tette maga a kihívott, kikényszerített protestantismus akkor is, midőn legelőször lépett föl, tiltakozva a lelkiismeret és gondolatszabadság nevében a félremagyarázott, a roszra használt evangyéliom ellen a meg nem vesztegetett evangyéliomból.

Azóta több mint három század telt el s a protestantismus vérrel öntözött földjében s termékenyítő légkörében magasra nőtt a gondolatszabadság fája, nagykorúvá lett a tudomány.

És mindemellett is ki merné állítani közűlünk, hogy a mi Krisztusunkon nincs semmi a saját vonásainkból, a mi emberi gyöngeségeinkből? Ki merné állítani, hogy a mi igehirdetésünk egészen krisztusi s abban semmi sincs, ami a valláserkölcsi élet természetes fejlődését akadályozná?!

Én nem, Kh! És éppen azért, mert főboldogságomnak tartanám, a maga tiszta fényében predikálni az Urat; éppen azért, mert szeretném, ha a tanítványon meglátszanék a Mester képe, hatása: — magam részéről nem szűnöm meg keresni *Istennek országát és annak igazságát, hogy mindenek megadattassanak énnékem.* Éppen e szempontból aztán, ha a protestentismus hatása alatt egyre fejlődő emberi szellem meggyőz, vagy legalább figyelmeztet tévedéseim felől: felnyitom újra, meg újra a könyvek könyvét, meghallgatom az igazságot kereső tudomány szavát, amely végre is arra van hivatva, hogy a tévedéseket kiigazítsa. — *Nem akarom, hogy magamat, hanem hogy az én Uramat, a Krisztust predikáljam! Tiszta igét, fedhetetlent, hogy aki annak ellene veti magát, megszégyenüljön.* (Tit. 2. 8.)

Ha azért tapasztalod, ev. szolgatársam, hogy a munka áldás, terhe gyönyör; a tépett szívnek menedék és vigasztalás: — óh teheted-e, hogy Istentől szabott büntetésnek predikáljad?!

Ha látod, hogy az édesanya mennyországot ölel gyermekében, ha tudod, hogy az igazán özvegynek életvágya, minden reménysége gyermekében gyökerezik: — hirdetheted-e, hogy istenátok súlya alatt szenved a nő, midőn életet ad?

Hirdetheted-e, hogy a bűn zsoldjában születünk,

mikor hallod a názáreti Jézus hivogató szavát: *Engedjétek, hadd jöjjenek hozzám a kis gyermekek és el ne tiltsátok őket, mert ilyeneké az Isten országa?!*

Vigyázzatok vigyázzatok! *Ti vagytok a világ világossága! Azokat szóljátok amelyek illenek a tiszta tudományhoz!* Ne zavarjátok össze azt, a mi igazán Krisztusé, azzal, ami a gyermek-ember tej-eledele! *Ne magadat, hanem a Krisztust prédikáld!*

Tanulj, fürkész, használd az igazság keresésére rendelt égi adományt s ne félj a józan tudománytól; a protestantismus gyermeke az, csak erőt kölcsönöz az életadó kebelnek.

És e munka közben ne félj attól se, amit részint káröröm, részint aggodalom között sokan szeretnek rebesgetni, hogy t. i. a protestantismus örökké kutatva, magát örökké idomítva, a kimaradhatlan feloszlás csíráját hordja méhében.

Távol legyen tőlünk e felfogás!

Az emberiség — igaz! — folyton előre halad. Ez Istentől elébe írott rendeltetése is. Ez isteni akarat eszköze a protestantismus. Ha ti tudjátok képzelni az embert a tökély végpontján, úgy van alapja a kárörömnek, úgy igazat adok aggodalmaitoknak; mert abban az esetben a protestantismus missiója már betelt. Én nem tudom; éppen azért hiszek a protestantismus örök tartósságában!! Hiszem, tudom, hogy más fundamentomot senki nem vethet azon kívül, amely egyszer vettetett amely a Jézus Krisztus! Hiszem, tudom hogy a protestantismus öntermékenyítő szelleme építhet e fundamentumon, nagyobb világot gyújthat e fundamentom körül, de azt nem bolygathatja meg.

Hiszem, tudom, hogy a vallás a lélek örök szüksége, hogy az élet Isten nélkül kétségbeesés. Hiszem és hirdetem hogy a megváltó-szeretet Krisztusban jelent meg az emberek között; hiszem és hirdetem az

erény diadalát, a bűn büntetését, hiszem és hirdetem, hogy az ember célja a tökéletesedés és hogy a lélek halhatatlan és boldog vagyok abban a hitben, hogy *nem magamat, hanem — a nekem adatott erő mértéke szerint — az Ur Jézus Krisztust prédikálom.*

Ime Kh! Ilyen felfogással, a keresztyénség és a protestantismus jövőjébe vetett ilyen hittel; feladatunknak ilyen tudatával akarunk mi közétek állani; közétek, akiket bölcsekké tett az élet és az azáltal megpróbált tudomány. Nem állítjuk, hogy a célt elértük volna; de azt igenis, hogy a kegyelem Istenének segítségével, készek vagyunk emelni az Úr ügyének reánk jutott terhét. Fogadjátok e készséget, e buzgalmat, e jó szándékot szeretettel. Fogadjátok aggodalom nélkül; mert nem azok közé tartozunk, *akik irigység és versengés által hanem akik jóakaratból és szeretetből prédikálják a Krisztust.* (Filipp I. 15—17.)

Te pedig örök jóságú Isten, édes Atyánk, állj mellénk lelked kegyelmével, segítsd erőtlenségünket, vezesd valósúlásra jó szándékinkat. Cselekedd; mert csak te cselekedheted, hogy boldogságra vezessük a nyájat, amelyet gondjainkra bíztál; cselekedd, hogy úgy fényljék a mi világosságunk, hogy mások is látván a mi jóságos cselekedeteinket, dicsőítsenek tégedet most és minden időben. Ámen.

Elmondtam Sajószentpéteren 1875-ben.

AKADÉMIAI TANÁRI SZÉKFOGLALÓ-BESZÉD.

Főtiszteletű egyházkerületi küldöttség, mélyen tisztelt közönség!

Az exegesis tanárának bő alkalma van, működése közben, két nagy bajunk felől hamarosan meggyőződnie: t. i., hogy nincs megbízható bibliafordításunk és alig van exegetikai irodalmunk. Amannak hiányát érzi már ma minden művelt protestáns; ennek a termékei pedig nem sok fejtörést okoztak idáig senkinek; holott tanúlmányozásuk megkönnyítené a bibliafordító munkáját épenúgy, amint tanúlságos lehetne az elfogúltra, aki a szabadabb szárnyalású theológiai irányt szereti elkárhoztatni, anélkűl, hogy módjában volna ítéletét fáradságosan szerzett ismeretekre építenie.

Ezeket a nagyrészben elfeledett, theológiai irodalmunk régi, jobb napjaira emlékeztető, soha eléggé nem méltányolt szellemi termékeket óhajtom én, e reám nézve ünnepélyes órában fölidézni s közűlök a rendelkezésem e álló idő kimért volta s tanszékem érdekei miatt, különösen éppen azokat, amelyek az ó szövetségi kánon körébe tartoznak és pedig amennyiben a székfoglaló-beszédektől bizonyos programmszerűség is megkövetelhető: különös figyelmet fogok fordítani azok írásmagyarázó álláspontjára.

Bod Péter, midőn a *Magyar Athenas*-ban tartalmi rokonság szerint csoportosítja az általa többé-kevésbbé

ismert magyar műveket: 11-re teszi azok számát, amelyek az ó-szövetség egyes könyveire való magyarázásokat tartalmaznak. Hogy mennyire hiányos és téves ez az összeállítás, afelől könnyű meggyőződnie annak, aki Bod Athenását s ama 11 művet csak kissé tüzetesen is tanúlmányozta. Ezek között ugyanis csupán 5 van olyan, amely az „írásmagyarázás"-nevet szorosabban megérdemli, a többi prédikációkat tartalmaz; igaz, hogy oly modorban, amelynél fogva több-kevesebb igényük lehet az írásmagyarázó művek csoportjába való bejuthatásra. — Oly művek azonban, amelyekről pedig maga Bod is megemlékezik, mint például: Bencédy Székely István magyarázatos zsoltárfordítása és Melius Juhász Péternek *Az két Sámuel* és *az két királyi könyvek* s ugyancsak Meliusnak *Szent Jóbja,*[1] kimaradtak a csoportból, holott ő maga mondja Melius említett Sámuelére, hogy az *„igen jó munka,* ha az egész *bibliát így adhatta volna világra, bizony drága dolog lett volna"* (M. A. 172. l.). Úgy látszik, hogy a derék Bod Péter kénytelen volt a csoportosításra nézve, egyes könyveket illetőleg, csupán a cím után indúlni el.

Nekem tehát, midőn az ó-szövetségre tartozó magyar műveket s szerzőik írásmagyarázó álláspontját kívánom megismertetni: ki kell egészitenem a Bod-féle csoportozatot a *Bencédy Székely István 1548-ban kelt zsoltáraival, Melius jelzett két művével* s ez igy kiegészített csoportozathoz kell csatolnom *Göböl Gáspár Új*

[1] Toldy Ferenc, Imre Sándor Melius „Szent Jób"-járól nem tudnak semmit. Imre S. így ir idevonatkozólag: „Lefordította (t. i. M. J. P.) a biblia némely részét . . . Először 1565. Sámuel és a Királyok könyvét, utóbb 1567. az új-szövetséget adta ki. . . De hogy ugyancsak 1565-ből *Szent Jób könyvét* is kiadta volna, erről nem emlékezik. Ritka mű; a sárospataki főiskolai könyvtár példánya elől hiányos.

vélekedését, Warga István Exegetica theológiáját és *dr. Ballagi Mór Bibliai tanúlmányait.*

E művek 1548-tól 1868-ig keletkeztek, tehát 320 esztendő exegetikai termelései. Összesen 17 mű s közülök három a 16-ik századot, 11 a 17-diket; az egyetlen Göböl-féle a 18-ikat, a két utolsó pedig a 19-ik századot képviseli. Az utóbbiak szintén nem szoros értelemben vett exegetikai művek, de az ó-szövetség tüzetes tanúlmányozásának tiszteletre méltó eredményei s nélkülök az exegetai gondolkodásnak hazánkban nincs története.

Az első mű ezek között időrendileg *Benczédy Székely István Psalmusai 1548-ból.*

Bod Péter azt írja Székelyről, hogy „szép tudományú, nevezetes ember volt, akinek fáradtsága által jutott az Evangyéliomnak nagyobb világosságára Magyarországnak az a része, amely vagyon Lengyelország felöl.“ Általa felsorolt 6 műve közűl nekünk theológusoknak bizonyára az a legjelentékenyebb, amely őt mint fordítót és exegetát mutatja be. Bod nem említi e könyv teljes címét és alakját, mellőzi azt is, amit különben szeret feljegyezni, hogy hol tartózkodott az író műve készitése közben, miáltal szinte bizonyossá tesz afelől, hogy csak híréből ismerhette azt. — *Szombathy János,* spataki tanár és könyvtárnok, a *Pethe-féle biblia* (1794.) elé írt *Rövid tudósításaiban* (6. l.) egészen hallgat e műről; *Toldy Ferenc*[1] és *Imre Sándor* sem közlik annak teljes

[1] „Szent Dávid zsoltári zsidóból 1548.“ Ugyanő azt állítja Székelyről, hogy „lefordította az egész *ó-testamentomot is zsidóból,* de az meg nem jelent, hihetőleg, mert zsoltárinak rabilag szoros és igy magyarázatai dacára homályos fordítása nem talált helybenhagyást.“ Toldy nem olvasta e mű előszavát, mert különben tudná, hogy Székely az egész bibliát lefordította s azt kiadásra is elkészitette.

címét s Imre[2] még hozzá oly határozatlanúl próbálja pár szóval jellemezni, mintha csak azt akarná értésünkre adni, hogy e műről nincs közvetlen tudomása! — *Dr. Ballagi Mór a Nyelvtudományi Közlemények 3-dik kötetében 1538-ra teszi* keletkezését (1864.), a mi talán inkább sajtóhiba, mint tévedés. — Az általam használt példány sem igazít el a cím tekintetében, mivel eleje kézírás és nem megbízható.[3]

Gávai Lukácsnak van ajánlva, akiről azt állítja, hogy *„a hitnek vallásába a magyar nép között minden urakat és nemeseket felyül haladt."* Székelyt tisztelőinek ösztönzése bírta e mű kiadására, miért is őt közbecsültetésben élt tudósnak kell tekintenünk. Maga írja, hogy az eredeti héberből dolgozott s hogy Psalmusait Szikszón készitette sajtó alá, ahol 1538-ban oskolamester, később pedig talán mint predikátor szerepelt. — Krakkóban nyomtatta, kis 8-adrét alakban, Strikoviabeli Lázár 1548-ban.

Székely később gönci pappá lett, ahol — ha adataim nem csalnak — Károli Gáspárnak közvetlen elődе volt, sőt Bod Péter szerint ott vele egyidejűleg is működött. Ki tudja, hogy a jeles Károlit nem Benczédi Székely István tevékeny szelleme sarkalta-e a bibliafordítás munkájára s kérdés az is: vajjon az a hála és elismerés, amellyel a magyar protestantizmus a Károli

[2] Igy mondja Imre S.: „Sz. I. . . . leforditotta héberből szent Dávid zsoltárait (1548.), mindenik elé tartalmát, utána pedig rövid magyarázatát tevén." Az olvasó ebből sem a címről, sem a mű berendezéséről nem kap igazi tájékoztatást. — A cím helytelen és az is tévedés, mintha az egyes zsoltárok után következnék azok magyarázata, amint Imre S. nyomán gondolhatjuk. A magyarázat az *összes zsoltárok után* következik, külön-külön valamennyi zsoltárra.

[3] A teljes cím — amint utólagosan Szabó Károly „Régi Magyar Kőnyvtár"-ából is tudjuk: — „Soltár könyve" stb.

nevét emlegeti, nem illeti-e jó részben a Székely István törekvéseit is? ! Ő maga írja, hogy *rövid napon mind az egész bibliát, Istennek segítségéből kibocsátom*, ami azonban elmaradt, de kézirataival megkönnyithette hivatali utódjának a dicsőség útját.

Soltár-könyvében először minden egyes éneknek adja a fordítását; azután — művének mintegy második felében — minden egyes zsoltár nehezebb helyeit megmagyarázza. Célja volt e művel, *hogy magyarúl szólaltassa meg Dávidot, ki* — szerinte — *a Krisztust minden gazdagságával együtt hirdeti.* Ezzel írásmagyarázó álláspontját is meghatározza. Ez álláspont eredménye már az, hogy zsoltárainak egy jelentékeny részében csakugyan beerőszakolva találjuk az egész *khristologiát* és *eschatalogiát*, amikről, de főleg az előbbiről, a héber költőnek távoli sejtelme is alig lehetett.

Valamennyi zsoltár szerzője maga Dávid, a költő-király, amit a 72-ik zsoltár utolsó verse is igazol.[1] Ugyane nézetének bizonyítására kifogást tesz a gyűjtemény berendezése ellen s az utolsó helyet a 72-dik zsoltár számára tartja illetékesnek, mivel azt — mint ő hiszi — Dávid akkor szerezte, mikor már halálához közelgetett. — Bizonyára elmés módja az ilyen egy képtelen elv támogatásának, csakhogy a 72-dik zsoltár nem egy végnapjaihoz jutott, hanem egészen ellenkezőleg, egy trónralépő királyra készített dicsének, amelyben a költő kormányzói bölcseséget, ellenállhatatlan hatalmat és közjólétet esd Jehovától, ki a zsidó királyban önmagát van hívatva megdicsőíteni.

Nem kárhoztathatjuk azonban Székelyt a felfogá-

[1] A 72-dik zsoltár végén ez olvasható: Itt végződnek Dávidnak, Isai fiának könyörgései. Székely szerint, ha ez a zsoltár az utolsó a sorban, a záradéka a Dávid szerzőségét az egész gyűjteményre nézve igazolja. Könnyű megfejtése egy nem könnyű kérdésnek.

sáért: ő kora nézeteit és hibáit képviseli. A reformáció ugyanis még alig néhány éve indúlt el szellemszabadító útjára s a biblia fegyvereivel vívott diadalai által szentesítette az afelől táplált régi keresztyén nézeteket. Székely bizonyára gyermeki hittel hódolt meg a biblia segélyével kivívott eredmény előtt s boldog volt, ha az ó-szövetség rejtélyeiben is minél több helyen megtalálhatta az idők jobra fordúlt szellemében újra megjelent Krisztust. Azzal a gondolattal dolgozott, mint még ma is némelyek, hogy az ó-szövetségi írók, a jövendőbeli keresztyénség érdekeit egész öntudatosan előkészítették és hogy Dávid prófétai szelleme már látta az ő családjának a késő jövőben való megdicsőűlését a Krisztusban.

Mindenesetre nagy elismerés rejlik az ily felfogásban az ó-szövetségi írók és a Krisztus előképeűl teljességgel nem illő Dávid iránt; de félremagyarázása az a héber költő lelkületének, akinek éppen az képezi fő érdemét, hogy korával együtt érzett, együtt lelkesűlt vagy szomorkodott és mint nemzetének hű fia, azt tartotta feladatának, hogy hű kifejezője legyen a nemzet gondolkozásának.

Különösen a Dávid és Salamon kora nem is adott okot arra, hogy a költő a nemzet reményeit a távol jövő szépségeivel élesztgesse. — Az állam hatalma messze terjeszté karjait s a költő dalolhatott nemzeti dicsőségről, Jehova nagyságáról, ki népe élén hódítva jár, vagy elmerenghetett a Mória-hegy pompás templomán. — Ha lelke szárnyain olykor a messze jövőbe is elrepűlt: bizonnyal nem a keresztyénség Krisztusáról, hanem arról a földi hatalmasról álmodozott, *akinek színarany trónja előtt leborúlnak a puszta-lakók, a szigetek királyai s aki uralkodik tengertől tengerig; a szent folyótól a föld határáig s ellenségei nyalják a port.*[1]

[1] 72. Zsolt. 8. 9. v.

De Székely, valamint előtte és utána élt elvtársai nem az ó-szövetséget magát tudakozták és tudakozzák meg annak értelme felől; hanem saját vallásos nézetük igazolását keresték és keresik abban. — Nekik az ó-szövetség válasz egy előre feltett kérdésre, amelyet meg is találnak abban, ha mindjárt az ó-szövetségi író megjajdul is sírjában e jószándékú erőszaktételtől.

Ily felfogás mellett aztán a ritka szép, valóban drámai szerkezetű és tisztán theokratikus szellemű 2-ik zsoltár, Székely szerint, a Krisztus születését, halálát és feltámadását rendre leírja. A 8-ik, amelynek költői tartalmát Szász Károly méltónak találta a 19-ik század nyelvén is megszólaltatni s amely egy ama sok szép hymnus közűl, amelyekben a héber költő istenével együtt magát dicsőitette meg — e 8-dik zsoltár is — szerinte Krisztusra vonatkozik. Azt írja le ugyanis, hogy *„az evangyeliom mind e széles földön elhirdettetik.“* — Jellemző különösen a 2-dik vershez kötött magyarázata. — Ott ugyanis a kisdedekről van szó, akik ártatlan ajkaikkal szintén az isten nevét dicsőítik. — Ez Székely szerint be is teljesedett és pedig Krisztusra vonatkozólag ama nevezetes napon, *mikor Jeruzsálembe ment az szamáron ülvén és a gyermekek őt Messiásnak kiálták; ezenkivűl még akkor is, mikor Krisztus az együgyű apostolokat prédikálni mind e széles földre elbocsátá.* (159. l.).

E prózai elfogúltsággal aztán sikerül Székelynek a zsoltárok nagyobb részét kiforgatni költői öltözetükből s halmazzá szaporítani a messiatikusok számát. Egyetlen költői kép, hasonlat, a jövőre irányúlt gondolatnak egy odavetett árnya, vagy akármely félremagyarázásra alkalmas szó — szerinte — mind Krisztust példázza, reá vonatkozik. — Magyarázataiban azonban kevésbbé szerencsés, mint a magyarázandó helyek kikutatásában, aminek igazolására legyen elég ez alkalommal csupán egyetlen példa. — A 103-dik zsoltár 5-dik versében

úgy van feltüntetve Isten, mint aki a hozzá könyörgő s benne bízó lelket megújítja, mint a saskeselyű az ő ifjúságát. Székely szerint e kifejezésben a Krisztus által eszközölt lelki újjászületésről van szó, *„mely hasonlíttatik a keselyűhöz, ki vénsége korán, az ő förödőjének forrását megkeresi, kibe ha megförödhetik, kétségnélkül vénségét ifjúsággá változtatja; mely források közül egy vagyon a fekete hargita-havasnak tetején, kire nyárban ugyan reá omolnak a keselyűk; mely forráshoz nem messze más is vagyon, de azt egy sem illeti."* — Ime egy mythologikus gondolat, mint történeti bizonyosság! Egy héber költői kép a keresztyén exegeta szemében! Székelyt túlzó keresztyénsége, mindenáron való *Krisztus keresése* lehetetlenné teszik arra nézve, hogy a héber költői művek hű tolmácsolója legyen. — Mentségére szolgál azonban, hogy legtöbb hibáiban oly közdivatnak hódolt, amely alól későbbi exegetáinknak is csak újabb időben sikerült magukat kiszabadítaniok.

Tagadhatatlan érdeme Székelynek, hogy a nyilvánúló közszükséget fedezni igyekezett s hogy a zsoltárfordítás terén úttörő munkával jelent meg.

Székely után *Szathmár Némethi Mihály* adott az összes zsoltárokra írott magyarázatokat *Szent Dávid Psalteriuma* cimen, amely Kolozsvártt 1679-ben látott napvilágot.[1] — Érdekes, hogy e férfiút Debrecenben,

[1] A mű teljes címe ez: Sz. Dávid Psalteriuma: avagy A' CL. Soltároknak rövid elosztása, magyarázattya s azokból származott 550. Tudományok által való megvilágosítása: Mellyet írt, Némethi Mihály a' Colosv. Orth. Eccl. m. L. P.

Colosv. Veresegyházi Mihály által 1679. I.

A címlapon egy szivárványszerű ívezet alatt, vagy templom-boltív alatt Szent Dávid látható, fején koronával, vállain palástszerű köpennyel, kezében lanttal.

Megjelent e mű 1680-ban és 1685-ben Lőcsén is.

Patakon és Hollandiában gyűjtögetett ismereteivel, szintén Gönc szerezte meg magának, elébb oskolamesterűl később pedig lelkipásztorúl. Majd a pozsonyi idézés hatalomszava őt is kizaklatta hivatalából s 1673-ban Debrecenben, majd azután Kolozsvártt működött egész 1689-ig, amidőn kivette a tollat kezéből a halál, amelyet annyi lelkesűltséggel és termékenységgel forgatott, mint kortársai közűl igen kevesen.

Számos nyomtatott és még számosabb kéziratban maradt művet hagyott maga után. Ez utóbbiak bizonyosan elkallódtak, vagy legfölebb valamely élelmes egyénnek szereztek olcsó dicsőséget. Ezek hova tűnte felett töprenkedve, mondja Bod Péter: *Jó az embernek, amit ír, magának, ha lehet, kinyomtattatni, nehogy mások fojtásnak csinálják és a nyúlak után lövöldözzék.* Hát ugyan mit mondana ma, midőn a theologusok többnyire csak az íróasztal számára készitik műveiket?!

Psalteriumát *Veresegyházi Szentyel Mihály* kolozsvári orthodoxus tudós typografusnak ajánlja, aki a 202 lapra terjedő 12-ed rétű könyvet saját költségén nyomatta ki. Ajánló levelében teljesen körvonalozza álláspontját, ami csak abban különbözik a Székelyétől, hogy körűlményesebben van meghatározva.

A Soltárok — úgymond ő — egész kis biblia s az egész szentírás summája. Megtalálható bennök mindaz, ami Istenre és az emberre tartozik. Megtudjuk ugyanis a Soltárokból, hogy az Isten egy természetében és állatjában és hogy abban az isteni egy természetben három egymástól megkülönböztetett isteni személyek legyenek, t. i.: Atya, Fiú és Szentlélek. Bennök van minden, ami néz a mi üdvösségünkre és a váltság munkájára, szóval: az egész keresztyén hittan. Bennök van az is, ami az isteniitisztelet rendjét és módját illeti, úgy, hogy ha valaki a zsoltárokat jól tudja s annak titkait érti — érti az egész bibliát is.

Szerinte is valamennyi zsoltár a Dávidé, mert amelyeket nem maga írt, azokat megprofétálta és pedig a Szentlélek reáhatása folytán. — Ezen az alapon okoskodja el aztán az egyes zsoltárok felirataiban megjelölt szerzőktől a szereztetés érdemét a Dávid javára. A 72-dik zsoltár, jóllehet a feliratban Salamon van szerzőjeűl megjelölve, — szintén a Dávidé, aki isten lelke által ábrázolja ki abban a Salamon uralkodását. A 90-dik sem a Mózesé, mert bár Mózes megsiratta az emberi élet rövid voltát, de e kesergő éneket Dávid a harmadnapos döghalál idején megbővítette és rythmusokba szedte. Hémán, Assaph, Ethan, Koráh fiai mind a Dávid énekeit énekelték, mint éneklő mesterek. Szóval a Dávid prófétai szelleme ott lebeg az összes zsoltárok felett s a közel és távol jövendő eseményei mind megcsendűlnek a költőkirálynak szentlélekihlette lantján.

Ő épenúgy, mint Székely, sokkal inkább keresztyén, mint exegeta.

Psalteriumát először latinúl írta s csak tisztelői sürgetésére fordította magyar nyelvre. A szöveget nem adja, mint Székely, hanem egyszerre magyaráz s magyarázataiban főleg gyakorlati szempont vezérli, vagyis a szerző, szereztetési idő, alkalom, cél és tartalom rövid ismertetése után különös figyelemmel van a tárgyalt soltár egyes részeiből kivonható valláserkölcsi tanúlságokra. — A nyelvtani fejtegetéseket szándékosan látszik kerűlni, ami még inkább meggyőz abbeli nézetünkben, hogy ő tisztán practikus céllal dolgozott. Ő maga is említi különben, hogy Psalteriuma egész kidolgozott kis predikáciokat tartalmaz, amiért a maga korában használt mű lehetett, könnyű módot nyújtván a predikátoroknak a soltárok szószéki szokásos ismertetéséhez. Érdemeiben, mint hibáiban, sok része van *Amesiusnak*, akihez ő maga is egész elismeréssel utasitja azokat, akik többet óhajtanak tudni a soltárokról.

Négy évvel a Némethy Psalteriuma után, ugyancsak Kolozsvártt jelent meg egy 876 nagy negyedrétű lapra terjedő zsoltármagyarázó mű. Cime: a *szent zsoltárok Resolutioja és azoknak az erdélyi fejedelmi evangelika reformata udvari szent ecclésiára lélek és igazság szerint való szabása.* Kinyomtattatott a fejedelmi méltóságok parancsolatjából és költségével Kolozsvártt 1683-ik esztendőben.

Szerzője e műnek *Tofeus* vagy *Dobos Mihály*[1] székelyhídi születésű férfiú, aki 1649-ben *Leidába* ment s ott a szentirás magyarázás doctorává avattatott; hazajövén, elébb *nagyváradi*, majd *pataki* professorrá lett.[2] *Patakról Bodrogkeresztúr*, onnan *Szatmár* hívta és nyerte meg lelkipásztoráúl, 1663-ban pedig *Apaffy Mihály* udvari papságra méltatta; 1678-ban püspöki hivatallal is megtiszteltetett. E vázlatos életrajzi adatok már magukban is beszélő bizonyságai annak, hogy Tofeus országos hirü, közkedveltségű tudós és szónok volt s annak is, hogy az ő korabeli előkelőbb protestáns egyházakat nemesebb papválasztási elvek lelkesítették, mint a jelenlegiek túlnyomó részét.

Tofeus érdemei mellett szól mindenekfelett az a körűlmény, hogy Apaffy Mihály és neje Bornemissza Anna, e kiváló női nevezetesség, azzal hódoltak a tudós és szónok tekintélyének, hogy élőszóval elmondott zsoltármagyarázatait iródiákjaik által leiratták s majd ki is nyomatták. A fejedelmi kegy tehát jól gondoskodott arról, hogy Tofeus eszméi ne törjenek össze a templom falain, ami kétszeresen feltűnő annak, aki tudja, hogy e

[1] A *Tofeus* név talán a *Dobos-név* héber-latinos fordítása (tof=dob), vagy a *Tóföi*-nek latinosítása.

[2] Patakon csak egy évig maradt, t. i. 1652—53-ban, amikor is — Szombathy J. Monumentai szerint (117. l.) fuerunt professores ordinarii tres: Joh. Tolnai, *Mich. Tovfaeus* és Joh. Szölösi. Itt tehát *Tovfaeus* néven ismerték.

férfiú épen a fejedelmek, a hatalmasok gyarlóságait egész kedvtelve tudta és merte ostorozni. Bod Péter *igen szókimondó, kemény embernek,* Toldi Ferenc *a vétkek rettenthetlen ostorának* nevezte el. És az is volt valóban: mester a feddésben, a rettentésben. Az ó- és új szövetség, a világ- és egyháztörténelem ismerős vidékeiről mindenkor ügyesen tudta a felállitott életigazságot találó példákban érzékeltetni és meggyőzőkké tenni. Ismerte a hatás eszközeit; meg volt áldva a kitűnő szónok szükséges kellékeivel s ez lehetett oka, hogy Bornemisza Anna a Birók és Sámuel első könyve s Máté evangelioma felett mondott predikaciószerű magyarázatait is sajtó alá készittette, amelyek azonban kéziratban maradtak, bizonyára exegetikai irodalmunk jelentékeny veszteségére.

A Resolutio, amelyet az iródiákok: *Tisza-Ujhelyi István és óvári Keszi János* a fejedelmi kiadóknak ajánlottak,[1] — emlitett jelességei mellett is, ugyanarra az erőszakoskodó irásmagyarázási elvre támaszkodik, mint a Bencédi Székely Psalmusai és Németi Psalteriuma. — Némi gúnnyal hivatkozik a pápistáknak az egyes zsoltárok felől alkotott itéleteire, sőt összehasonlítás kedveért közli is azokat; de eközben nem veszi észre, hogy a saját álláspontját is elitélte, amennyiben az — lényegében mitsem különbözik a pápistákétól; ő úgy, mint amazok, Krisztust és a keresztyén egyház hittanát erőszakolván be a zsoltárok félreértett kifejezéseibe. Igaz, hogy ő kevesebb zsoltárban találja fel a prófétai célzást, mint amazok; de megtalálja és hangsúlyozza. Szerinte a zsoltároknak másfélszáz darabra való elkülönítése és részekre osztása a Szent Lélek munkája s ellentétben Némethy Mihállyal, ő a 18-dik zsoltárt szeretné a

[1] A szerzőt magát igy méltatják: „nagy ajándékú istenember, akinek nyelve Isten oltárának tüzétől illettetett s nincs oly penna, amely azt egészen elérhesse és leirhassa.“

150-dik helyén látni, amely zsoltár a Dávid hattyúdala; különben ő is azt hirdeti, hogy *Dávid a szentlélek által látta: minémű lészen a Krisztus tudományának állapotja az új testamentumban.* (2-ik zsolt. 10-ik l.) *Az atyaisten és az úr Jézus között* pedig *contractus vala, mikor ez utóbbi arra adta magát, hogy testet vegyen magára.* Neki a Jákob istene a szentháromság (46-ik zs.), amelynek nevében és érdekében keresve-keresi az alkalmat: most az Arminianusok, majd a Sociniausok ellen való gyűlöletét kiönteni. Türelmetlen a másként vélekedőkkel, rettenthetlen a nagyok, a világi méltóságokkal szemben; de nemesen önmegadó és mély alázattal hódoló ott, hol az isteni kegyelem nagyságát s az ember érdemetlen voltát megkapó erővel rajzolja.

Egy ponton még haladást is tanúsít Némethyvel szemben, t. i.: nem tartja az összes zsoltárokat Dávid productumainak, hanem a Rabbinusoknak ad igazat, akik azt legalább tiz ember művének tekintették. E haladás is azonban csak egészen relativ, mivel ugyanekkor meg a zsoltárfeliratoknak ad teljes hitelt. — Általában még Tofeusnál is hiányzik az a mélyreható bírálói tekintet, *amely az eredeti nyelv, a héber ősviszonyok és költészeti sajátosságok pontos ismerete által élesítve, kételyekkel lép az igazságkeresés útjára s minden előítélettől szabadon, tehát magát megtagadva, óhajt ítéletet szolgáltatni a héber költő szellemének.*

Egyébiránt ő is inkább tanitani akart a zsoltárok alapján, nem pedig birálatot írni a zsoltárok és az azokról uralkodóvá lett nézetek felett s így lesz aztán erős moralistává, hatalmaskodó dogmatikussá és felületes exegetává. Álláspontjától eltekintve, nyelvezetében kellem, erő; felfogásában pedig annyi eredetiség rejlik, hogy még ma sem érdemli meg az elhanyagoltatást.[1]

---

[1] Tanúlságos és szép p. o. az imáról irott elmélete. (20. zsolt.)

Vannak az említetteken kívűl a zsoltárkönyv egyes darabjaira írott magyarázó műveink is, amelyeknek szerzői már a darab megválasztása által elárúlják írásmagyarázó állásponjukat.

Első ezek között *Melotai Nyilas István a 20-ik zsoltárra írt s 1626-ban kelt magyarázatával,* amelyet azonban nem sikerűlt tüzetesebben megismernem.[1] Gyanítom azonban, hogy ő, aki *„Speculum Trinitatis"* művében a szentháromságot a bibliából, a *zsidók irásaiból* és a conciliumok végzéseiből igyekszik megvédelmezni: bizonnyal épenúgy messiatikusnak veszi a 20-ik zsoltárt, mint *Székely* és *Némethy,* vagy pedig mint azt Tofeus Resolutiojából sejthetjük — ő az, aki a 20-ik zsoltárt Bethlen Gáborra alkalmazta, annyival is inkább, mivel említett Speculum Trinitatis-át, két évvel a 20-ik zsoltárra írt magyarázata után, Bethlen Gábornak ajánlotta, mint akinek különben is udvari papja és kegyeltje volt.

A 2-ik a *Lelki legeltetés, azaz Dávid király 23-ik zsoltárának magyarázatja, melyet foglalt bé 12 predikációkban Js. Krisztusnak alázatos szolgája, Keresztúri Pál.* Nyomatott Váradon 1649-ben. Ugylátszik, hogy már 1645-ben is megjelent, bár az 1649-iki kiadáson e körűlmény nincsen jelezve. Ajánlva van Lorántffy Zsuzsannának, akinek a szerző udvari papja volt s aki azokat a prédikációkat végig is hallgatta. E mű teljességgel nem írásmagyarázat, hanem erős logikával, ügyes fölrészelő képességgel alkotott predikációk, vagy inkább prédikációi vázlatok gyűjteménye, amelyeket mesterileg bonyolított szerkezetük miatt, hihetőleg Lorántffy Zsuzsánna magas műveltsége is csak többszörös olvasgatás után volt képes megérteni. Reánk nézve főképen az az érdekes és jel-

[1] Szabó K.: Régi Magyar könyvtárából bizonyos, hogy 2 példányban megvan a M. Tud. Akad. és a marosvásárhelyi Teleky könyvtárban. Idézett mű 225 l.

lemzetes benne, hogy az őrző pásztort most Istennek majd Krisztusnak magyarázza.

A 3-ik és utolsó a *Bándi Sámuel magyarázatja, a 68-ik zsoltárra, amelyet tett őfelsége jóvoltából, midőn tudományának rendes útját nyomná a belgiumi hires akadémiákban. — Nyomatott Franekkerában Cyselaar János által 1690-ik esztendőben.* Ez egy 289 lapra terjedő 12-ed rétű mű, amely Teleki Mihály és Hadadi Wesselényi Pál hitestársaknak van ajánlva.

Elfogúltságban felülmúlja minden elődjét, amenynyiben szerinte az *Úr Js. Krisztus önnönmaga szóla, mint a szövetségnek angyala, a szinai hegyen az atyákhoz és az ő lelke által úgy munkálkodék a prófétákban, hogy azok nékünk mindazokat a beszédeket írva hagyták, amelyek a mi életünknek és kegyességünknek ez életben méltó zsinórmértéke. Nem is szólott az atya soha az ő fia nélkül, sőt mindenkor az ő fiában szólott.*

Közelebbről a 68-ik zsoltárt úgy jellemzi, mint amelyben az istennek örökkévaló tanácsát az ecclesia, annak ura, azaz az Isten fiára vonatkozólag a prófétákban szólott szent lélek után, kiváltképen felnyomozhatjuk. Ugyanazért fejevesztettség e zsoltár dolgait puszta rend szerint való emberi személyre alkalmaztatni; mivel ebben *Js. Krisztus commendálja magát szolgáival együtt s az ő minden ellenségén vett győzedelméből nőtt nagy öröme rajzoltatik.* Szerinte az *Eloah*=Js. Krisztus, az *Elohim* pedig=szentháromság. Igy aztán a 68-ik zsoltár is egész keresztyén hittan dióhéjban.

E műben a kegyes olvasóhoz intézett beszéd után egy vers is olvasható, amelyben Európának mindazon jó asszonyai rendre földícsértetnek, akik az ecclesia körűl érdemeket szereztek magoknak. E vers, valamint az egész mű is a nyelvezet gyarlósága, szerzője fegyelmezetlen észjárása s gondolatainak nehézkes szárnyalása miatt bizonyos elszántságot igényel attól, aki tanúlmányozására

vállalkozik. Ajánlani csak azoknak merném, akik *miért miért nem*, a Bándi-féle álláspontot ma is jogosnak és védelmezhetőknek gondolják.

Ennyi az — ha nem csalódom[1] — amit a magyar exegeták a Zsoltárkönyvre nézve, nyomtatott művekben producáltak. Azt az álláspontot, amelyet képviselnek, kimerítették; annak védelmére minden lehetőt összehordoztak. — Az egyház hű fiaiként gondolkoztak és irtak. Az inspirált ó-szövetségben joguk volt a kezdettől fogva létező ige nyomait keresni, keresték tehát és meg is találták. — Műveikben mintha csak a Jézus közvetlen tanítványai beszélnének, mintha csak Péter vagy Jakab hirdetnék a körűlmetéltetés híveinek, hogy Jézus az ó-szövetség látnokai által megjövendőlt, a Dávid királyi törzséből sarjazott messiás. Mintha csak a zsidókat akarnák megtériteni! Csak az előfeltétel volt hibás, amelyet azonban nem ők alkottak; a munka kitűnő volt, bár tartós hatásra nem számíthatott. — *Celsus*,[2] *Porphyrius*[3] s a gorostikusok elporlottak, de a századok megőrizték gondolataikat. — A confessiok betűjit túlragyogta az irás aranyszava, amely vizsgálódásra int. — A megindúlt bibliai vizsgálódásnak már nem állhatják útját a régi alapon épitett exegetai művek, mivel az előbb vagy később, de hivatva van arra, hogy teljes igazságot próbáljon szolgáltatni a héber irók félreértett szellemének. — Zsoltármagyarázóink azonban meg lehettek elégedve munkálkodásukkal. Azok jelen-

[1] Az enyedi Szemle 1880. évfolyamában (3-dik szám) szó van *Nógrádi Mátyásról*, mint aki az 51-dik zsoltárt magyarázta. De ezt a művet nem sikerült sehol megkeritenem. Nem emliti a Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtára“ sem. Egy Nógrádi Mátyás pataki tanár volt 1648—49-ben (Momumenta 117 lap)

[2] *Ἀληθὴς λογος*-ában keményen támadta a keresztyénséget s ennek kánonát is.

[3] Aki a Dániel-könyvet „vaticinium post eventum“-nak jellemezte, tehát annak profeciai minőségét kétségbe vonta.

tékeny hatása és álláspontjuk közkeletűsége mellett szól ugyanis az a körülmény, hogy például hazai ó-szövetségi irásmagyarázóink, hosszú időn át, leginkább a zsoltárokat, — mint bizonyosan szerintök is egész kis bibliát — használták exegetai képességük köszörülésére és bebizonyitására. Sajnos, hogy jó idő óta sem nyomtatott művet nem produkálhattak, sem érdekeltséget nem tudtak ébreszteni az ó-szövetség tanúlmányozása iránt, aminek egyik fő-fő oka, — hitem szerint — épen az ő önmaguk által is tarthatatlannak ismert álláspontjukban is kereshető.

*

Tévedne azonban, aki azt hinné, hogy a hazai vallásbuzgóság és bibliaszeretet a zsoltárok magyarázásában merítette volna ki minden erejét. Távolról sem!!

Melius Juhász Péter már 1565-ben kiadta ily című művét: *Az két Sámuel könyveinek és az két királi könyveknek az sidó nyelvnek igazságából és az igaz és bölcs magyarázók fordításából igazán való fordítása magyar nyelvre* s ugyanő s ugyanazon évben *Szent Jób* könyvét is kiadta, egyiket, mint másikat széljegyzetekkel és a fejezetek végére illesztett magyarázatokkal.[1]

Sóvári Soós Kristóf 1601-ben egy sűrűn nyomott, negyedrét alakú s 954 lapra terjedő műben adja Hoseas, Joel és Amos profetiáinak magyarázatát s csak a pártfogás hiánya okozta, hogy a többi kis prófétákra irott műveit is ki nem nyomathatta.[2]

[1] Teljes címe: „A Szent Jób könyvének a Sidó nielvből és a bölcs Magyarázók fordításából igazán való fordítása Magiar nielure.“ Várad 1565. 4 r. — A sárospataki példány az elején hiányos.

[2] Teljes címe: Az Szent Prófétáknak (kik szám szerint tizenketten vadnak és az ő rövid tanításokra nézve Minoreseknek szoktanak neveztetni) írásoknak Predicatiok szerint való magyarázattianac Első Része. Oseas. Joel. Amos . . . Bártfa 1601. 4. r. 954 l.

1621-ben *Kecskeméti Alexis János* pataki lelkész Dániel prófétát egy bőséges tanúlmánnyal írott terjedelmes munkában magyarázza[3] s ugyanekkor *Margitai Péter* Jónás profeciája felett készített 42 predikációját bocsátja világ elé.[4]

1641-ben *Tyukodi Márton* 60 prédikációt produkál a József életeseményei alapján, aki szerinte a Krisztus előképe.[5]

Csúzi Cseh Jakab 1682-ben *„Edom ostora, vagy Abdiás prófétálásának egynéhány elmélkedésekben foglaltatott világos magyarázattya“* cimű[6] művel áll az exegeták sorába s úgy tartja, hogy az egész prófécia az anyaszentegyházat és annak ellenségeit allegórizálja, akik azonban, épen mint Edom leányai, megszégyenűlnek.

1693-ban pedig *Debreceni Kalocsa János*, Deodatus hírneves olasz tudósnak az *Énekek énekére* írott magyarázatát bocsátja közre magyar nyelven[7] s 477 lapon bizonyitgatja — a vőlegény és jegyese képében —

[3] Czíme: Az Dániel Próféta könyvének az szentírás szerint való igaz magyarázattya, Mellyet rövid praedicatiokban foglalt volt Kecskeméti A. János az Patachi Ecclesiának Lelki Pásztora és abban az időben Szemplén Vármegyében levő Ecclesiáknak Séniora. Debrecen 1621. 4 r. 953 l.

[4] Címe: Az Jónás Próféta könyvének az Szent Irás szerint való igaz magyarázattya... Debrecen 1641. 8 r. 196 levél.

[5] Az tiszta életű Joseph Patriarcha Életének, szenvedésének és ditsérettel viselt dolgainak Sz. Irás szerint való magyarázattya. Várad 1641 8 r. 647 l.

[6] Debrecen 1682. 8 r. 307 l.

[7] Címe: Isten ajándékával való kereskedés Avagy Énekek Énekének Magyarázattya az Urtól adatott ajándéknak mértéke szerint. Melly nagyobb részint Az Isteni tudományban méllyen forgott kegyes Férfiúnak Deodatus Jánosnak a Szent könyvre olasz nyelven tött értelmes jedzésiből vétetett... Debrecen 8 r. 477 l.

Krisztusnak és az egyháznak egymáshoz való benső ragaszkodását.

Nem tehetem, hogy e sok tekintetben érdekes, de mind a 16-dik század theologiai álláspontján álló művek tüzetesebb ismertetésével, a m. t. közönség becses türelmét kizsákmányoljam, azt azonban nem hallgathatom el, hogy valahányszor én a 16-dik és 17-dik század vallásegyházi irodalmával foglalkozom, lelkemet emelkedni, erőmet nőni érzem a kiváló szellemek társaságában, akiknek munkakedvét és szent buzgalmát nem tudták megtörni sem a szegénység nyomorai, sem az üldöztetés keservei; akik a nyomasztó viszonyok terhei alatt is képesek voltak magasra nőni, hogy annál messzebbre világítsanak.

1693. óta azonban — legalább tudtommal — nem jelent meg nagyobbszabású exegetikai tanúlmány, egészen 1796-ig; tehát egy teljes századig. — Nem mintha a biblia elvesztette volna érdekességét a tudós szemében; vagy mintha talán a protestantismusban fogyott volna meg az ösztönző erő; hanem igenis azért, mert a zsarnokság vállaira támaszkodó katholicizmus egyfelől elölte az írói szabad mozgást, másfelől pedig elcsábítgatta patrónusainkat, akiknek vallásos buzgósága és bőkezűsége lehetővé tette a tudományos protestáns művek kinyomatását. Erdély elvesztette önállóságát s benne a protestantizmus leghatalmasabb támasza döntetett el. A Lorántffy Zsuzsannákat és Bornemisza Annákat Bátori Zsófiák követték. A gondolat és sajtószabadság termékeny éveire a censura aszálya következett. Az imént még hatalmas és virágzó protestantismus kifosztatott, üldözötté lett. Beállt a szellemi pangás, *a protestantismus eltiprásával együtt az irodalmi hanyatlás korszaka.*

De a százados, kínos csendben forrni, tisztúlni kezdett a theologiai gondolkodás. — A léleknek nem

mindenütt volt szárnya szegve. A 17-dik század közepén megindúlt *szöveg-épségi vita,*[1] majd a bölcsészet mind hangosabb beleszólása a theologiába[2] oly bibliai vizsgálódási vágyat vert fel a szomszéd Németországban, amelynek egyre fényesebben nyilvánuló eredményei elől a magyar theologusnak sem lehetett elrejtőznie. És nem is rejtőzött el. Midőn a viszonyok jobbra fordúlta után

[1] A szöveg-épségi vita alapját az a túlzó feltevés képezte, amely szerint az ó-szövetség nyomtatott szövege (a középkori eredetű magánhangzókat is beleértve) teljesen ép, hibátlan, mert Isten őrködött időről-időre annak épsége felett. Ezt a zsidó feltevést elfogadta a prot. orthodoxia is s ennek egyik főképviselője volt legidősb *Buxtorf János* 1591—629-ig. Ez ellen a Buxtorf-féle nézet ellen támadt 1624-ben *Capellus Lajos* francia ref. tanár „Arcanum punctationis revelatum" cimű művével. Segítő társa volt *Morinus János.* Ellenfelök lett az ifj. *Buxtorf János* (1648) stb. — Az irodalmi harc a Capellus-Morinus álláspont győzedelmével végződött s ezen áll *Göböl Gáspár* is. Tetszős elmésséggel, de a zsidó elfogúltság ellen való nyilvános kárhoztatással ismerteti ezt a nevezetes vitát. „A tudósvilág — mondja ő — ment a két nagytudományú *Buxtorfok,* mint vezércsillagok után; ezek ismét az ő előttök kedves zsidó Doktorok után. Midőn a múlt századnak közepe tájján *Cappel Lajos* Salmuri professor „Critica sacra" s más nemű könyveiben azt igyekezte megmutatni, hogy az ó testamentomi szentirásnak mai zsidó textusa egybevettetvén, annak régi fordításaival, sok helyeken megjobbittathatik: *a második Buxtorf János* Basileai professor tüzetesen kikelt ellene az ő *Anticrictiájában;* melyben ő ellenben azt igyekezik megmutogatni, hogy a zsidó mai textusban legkisebb hiba sincsen, még a punctumokra nézve is. Ez a per a tudósokat kétfelé szakasztotta mind addig, mígnem ezen folyó században (18-dik) a sz. irásnak régi kézirásai mindenütt felkerestetvén, azoknak egybevetésekből világosságra jött, hogy a zsidó Ben-Chaimok, kik először a zsidó bibliát kinyomtattatták az ő előttük volt kézirásokból, nem a legszerencsésebb munkát cselekedték; és hogy az ő munkájukat más, régebb s számosabb kéziratokból, melyeket ők nem láttak, igen sok helyeken meglehet s meg is kell jobbítani."

[2] Különösen Hobbes az ő Leivathanjával és Spinoza Benedek az ő Tractatus theologico politicusával.

az első exegetikai tanúlmány megjelent, az már egy új világ szülötte volt.

E tanúlmány cime: *Uj vélekedés az ó és újtestamentomi prófétáknál előforduló nap, hóld és csillagok megsetétedésekről. A napnak Gibeonban, a holdnak az Ajjalon-völgyében Józsua szavára lett megállásokról való toldalékkal, melyeket a tudósoknak itélettételek alá bocsát Göböl Gáspár kecskeméti prédikátor és esperest.* Nyomatott Pesten, 1796-ban.

E művében azt igyekszik kimutatni az érdemes szerző, hogy a biblia több pontjain előfordúló nap, hold és csillagok alatt nem az égi testeket, hanem azoknak bálványképeit kell értenünk.[1] Továbbá, hogy azok olykor a földi királyok, királynők és főpapok jelölésére is szolgálnak s emellett szószerinti értelemben is előkerűlnek.

A „Toldalék"-ban Jósua könyve 10-ik részének, 12, 13. és 14-ik verseit magyarázza s szerinte a Jósua által megállásra fölhívott nap nem az égi test, hanem a gibeonbeli bálványnap, amelyet megszégyenített Izráelnek istene, aki győzedelemre segíté a gibeoniták érdekeiért harcoló választottait. Göböl a 13. és 14-ik verset későbbi

[1] Az én gondolatom az — írja *Göböl G.* — hogy az a beszéd Josué szájában: *Nap Gibeonban állj meg és hold* az *Ajjalon-völgyében,* épen olyan volt, mint a *Mósesébe* a veres tengeren való szerencsés átalmenetel után az, amely van 2 Móz. 15 r. és a *Sisera* megverettetése után a Débora s Bárákéba az, amely van Bir. 5 r., azaz *Hálaadó magasztalása az Izráel Istenének,* ki győzedelmet adott a Pogányokon; és a *Jehovának* a Pogányok Isteneiknek ellenébe való tevése. Mintha t. i. így szóllott volna Józsua: Az Úr az erős Isten! Te, *Gibeonnak* Istene és te *Ajjalonnak* Istene! Nap és Hold! . . . Hallgassatok el, üljetek el Gibeonban és az Ajjalon-völgyében. Nincs szüksége az Izráelnek a ti segítségetekre akkor is, mikor azok mellett hadakozik, akik tikteket tisztelnek. Maradjatok otthon a ti lakóhelyetekben *Gibeonban* és az Ajjalon völgyében (78, 79 l.)

betoldásnak tartja[1] s az *oralis traditio* híveinek tulajdonítja, mint akik *Mäsius*, *Grotius* és *Bochart* szerint is, a szöveget igen tetemesen megrontották. Hivatkozik a *Capellus* és *Buxtorff*-féle szöveg-épségi vitára, *Houbigant Pilkington* és *Kennicot* törekvéseire és kutatási eredményeire, kik a mult században sokat fáradtak a szövegjavítás körűl.[2]

Az efféle szövegjavítások, — szerző szerint, — nem ártanak a biblia hitelességének, amely ép marad a javítások után is, „*mint az a fa, mely az ő temérdek vastagságú derekával s kereken mindenfelé kieresztett sűrű ágaival azt mutatja, hogy ő a földdel együtt termett, zöld, kövér és fényes leveleivel pedig és minden hiba nélkül való gyümölcseivel azt, hogy ő most is az ő legtökéletesebb idejében vagyon: bátor hogy némely hajlásaiban s külső héjjának megrepedéseiben, a por a nedvességgel együtt megvonván magát, azt imitt-amott megmohosította.*"

Ezután lelkesűlten szólítja fel a kertészeket és vincelléreket a fán tapasztalt mohok óvatos tisztogatására s az ő korabeli *Buxtorfokkal* szemben jogosnak és szükségesnek ismeri el a *Capellusok* törekvéseit. „*A vallás* — úgymond ő — *nem veszt el egyetlen egy csudát is, ha világosságra jő, hogy az, amit némely vallásttartók csudának tartottak, nem a volt.*"

E mű a biblia védelme az egyre fejlődő természettudományok vívmányaival szemben. Ugyanis, amint a

[1] „A kérdésben levő 13-ik és 14-ik verseknek Irója más; más a 12-ik versnek Irója. A 12-ik versnek Irója Isteni lélektől vezéreltetett Iró volt. Tehát e mond igazat, amaz nem. Ha meg nem lehet is hát egészen mutatni, mikor és hogy csúszott a 13-ik s 14-ik vers a 12-ik után, de a' bizonyos, hogy oda csúszott és nem oda való. A Sz. Irásnak méltósága megkivánja, hogy ott ne is legyen; maradjon a *Jásár könyvében.*" (109 l.)

[2] Lásd a Göböl művének 103—108. lapjait.

16-ik században a Kopernicus-féle új elmélet megtámadta a *ptolomeusi* rendszeren épűlt theologiai világnézletet: bekövetkezett annak a szüksége, hogy vagy meghódol a theologia a tudomány új eredményei előtt, vagy pedig megkísérli az új elmélet és a biblia egyes adatai között támadt összeütközéseket, a könnyen nevetségessé válható adatok megmagyarázása által kibékíteni, elsimítani. *Peyrerius* az ő *Praeadamitákról* írott művében (1655.)[1] már a Göböl által fejtegetett gibeoni esetet is megtámadja, önkényes magyarázgatások által igyekezvén a bibliai csodák számát s egyszersmind a biblia és a tudomány között megnyílt hézagot kisebbíteni. — *Peyrerius* ellen, kinek pajkos szelleme valóságos dévajkodást űzött a biblia könnyen kikezdhető adataival, egész sereg cáfoló munkát írtak a külföldi tudósok, amelyekben elkárhoztatták a viszketeges elmék nagy vívmányait, anélkül, hogy azokat megcáfolták vagy terjedésüket meggátolták volna. A Peyrerius-féle irány ellen van intézve a *Göböl uj vélekedése is*, amely, midőn sok nemes gonddal igyekszik értelmezni a biblia tekintélyét fenyegető adatokat, ugyanakkor egyszersmind összekötő kapcsot is képez a 17-ik és 19-ik század exegetái között. Amazok jellemvonása az erőszakoskodás, az övé a kibékítés, a kiengesztelés.

Ugyanily gondolkodás eredménye a Warga István debreceni tanár *Exegetika theologiája* is, amelyet ő 1807-ben nyomatott ki és pedig abból a nemes indokból, hogy lássák meg papok és világiak az exegetikai tudományok roppant fontosságát, *amelyek* — mint ő mondja — *„a theologusnak szemefénye és fundamentuma.“*

Ő *szükségesnek látja a theologiába tartozó igazságoknak minden oldalról való megvizsgálását, sőt meg-*

[1] „Systema theol. ex Praeadamitarum hypothesi.“ Megjelent 1878-ban a Zeitschrift für lutherische Theologie 1878. évfolyamában. Ádám előtti emberek létezését igazoja, Pál apostolt *is* bizonyságúl híván. (Rom 5., 14.)

engedi a némely dolgok körül előfordúlható kételkedéseket is; mivel a kételkedés is, ha az illendőség határa közt marad, vagy az elégen túl nem mégyen, az igazságnak semmi kárára nincs, sőt nagy hasznára van. Mert aki soha sem kételkedett valamiről, az soha sem mutatott meg fundamentumosan semmit." Igy Warga, a debreceni tanár, aki *Simon Richardról*[1] szólva még azt is elég bátor kimondani, hogy „*e derék tudóst azok tartották eretneknek, kiknek vastag conceptiojuk volt a bibliai könyvek inspiratiójáról.*"

E sokat jelentő nyilatkozatai mellett sem tarthatjuk Wargát szabadelvű theologusnak, mivel főleg műve literaturai részében az egyes könyvek felől régóta táplált hagyományos nézetek megvédelmezését ismeri kötelességének.

Művét, mint exegetika-theologiát, 4 részre osztja, t. i.: bibliai kritikára, hermeneutikára, bibliai literaturára és bibliai filologiára. Ez utóbbit azonban nem tárgyalja.

530 lapra terjedő műve valódi tudományos kincsszekrény, amelyben az ő koráig haladott bibliai kutatásoknak legfőbb eredményeit mind összegyűjtve találjuk. Némely ószövetségi könyvből mutatványokat is fordít, miáltal az irodalomtörténeti tárgyalás kivánatos útját egyengeti.

Göböltől és Wargától csak egyetlen lépés visz már *dr. Ballagi Mórig.*

Ő *Bibliai tanúlmányok* cimű művét, amelynek első füzete 1865-ben, a 2-ik pedig 1868-ban jelent meg, azzal a főcéllal készitette, hogy azt, *amit a rosszúl értett vallásos buzgóság rontott, lehetőleg megigazítsák és hogy*

[1] *Simon Richard* (1638—1723) kiváló r. kath. tudós az első nagyobb jelentőségű *Iságogica* szerzője. Histoire critique du vieux testament c. munkájának első kiadása (1678) pápai átok alá jutott, mert a Vulgata fogyatkozásait is szóvá tette.

az óvilág szellemébe való mélyebb behatolás által a biblia igazi tartalmát kellő világításba helyezzék.

E tanúlmányokat bizonyára sokkal jobban ismeri a m. t. közönség, semhogy azokra tőlem várná a bírálatot. Azt azonban szükségesnek tartom kinyilatkoztatni, hogy az azokban jelzett álláspontot vallom én egy mainapság működő exegatára nézve egyedül elfogadhatónak és pedig, mert az, mint kimutatni próbáltam: *a fejlődés rendes útján állott elő; mert célja az igazságkeresés, mert méltányos az ószövetségi írók szelleme iránt* és *méltó a tudományhoz,* amelyet becsülettel képviselni szép és szent hivatásnak ismerek.

*

Főtiszteletű egyh.-kerűleti küldöttség!

Mélyen tisztelt közönség!

Ennyi az, amit én ama nagyobb részben feledésbe merűlt szellemekről ez ünnepélyes alkalommal, nem kimerítően, de legalább nagy vonásokban elmondani óhajtottam. Nem érdemelték meg, hogy elfelejtessenek, mert nemes munkát végeztek s a jó példaadást képviselik. Midőn a főtiszteletű egyházkerűlet hálára kötelező bizodalma nyomukba állított: úgy éreztem, hogy nekem jutott a kötelesség, egyházi múltunk e nagy alakjairól megemlékezni. Tanúltam tőlük sokat és erőt merítettem munkáikból hivatali terheim emelésére. Szükségem is van reá. Köztudomású dolog ugyanis, hogy az exegetikai tudományok hazánkban aligha tudtak valaha közérdekeltséget, lelkesűltséget ébreszteni. Nem csalom magamat azzal a gondolattal, hogy nekem sikerűlni fog eloszlatnom a divattá lett közönyt; de amennyiben a szívekhez sokféle út vezet, azon leszek, hogy megtaláljam a legegyenesebbet és boldog leszek, ha megtaláltam azt.

Ifjúkorom legfényesebb álma volt, hogy mint sárospataki tanár szolgáljam a protestantismus szent érdekeit.

A Gondviselés kegyelme, a főtiszteletű egyházkerületnek irántam oly korán nyilatkozó bizodalma ezt a fényes álmot megvalósította. — Én tudom, hogy mivel tartozom e nagy jóért és nem lesz idő, hogy azt elfelejteném. Az a szeretet, amely e főiskolához évek óta fűz ; a tisztelet és benső ragaszkodás, amely ennek díszes tanári karához csatol ; a nemes ifjúság, kiben főiskolánk jó hírnevét öregbíteni drága örökségemnek ismerem : — mindmegannyi erőforrás lesz reám nézve, a magamra vállalt feladat megoldása közben. Én hiszem, hogy az Úr kegyelme velem leend !

Ezek után mély tisztelettel ajánlom magamat továbbra is a főtiszteletű egyházkerület érdemekben gazdag elöljáróinak állandó bizodalmába és pártfogó kegyeibe, a nagytiszteletű és tekintetes tanári kar kipróbált barátságába s a nemes ifjúság jóindulatú hajlamaiba !

 Elolvastam a főiskola imatermében 1878. június 24-dikén.

TANÉVNYITÓ BESZÉDEK.

I.

Szeretve üdvözölt nemes tanuló ifjúság!

Mielőtt a reánk váró nagy feladat megoldásához hozzá kezdenénk; mielőtt eltávoznánk innen, hogy tüzet gyujtsunk a közművelődés oltárain, hivatalos állásomnál fogva, nehány szóm van önökhöz. Néhány szóban némi felvilágosítás, egy pár őszinte jó tanács, miket a kiosztott törvényekbe befoglalni, §§-okba szorítani nem lehetett.

A sárospataki főiskola, melynek életében a Gondviselés kegyelméből a mai napon ismét új évet nyitunk, negyedfélszázad óta szolgálja immár a közművelődés szent ügyét s ezáltal az egyházat és hazát.

Szellemi forradalom szülte; fejedelmi gondoskodás és bőkezűség növelte naggyá; a hazai protestantizmus vére hullása és szeretete védelmezte és tartotta fenn. Vihar, irigység, rosszakarat, zsarnoki önkény meg-megtámadta, de nem birt vele. Önfentartó, vész- és viharral dacoló ereje saját szellemében gyökerezett. E szellemet elaltatni, kioltani nem lehetett.

Negyedfél század óta igen sok külső-belső változáson ment át főiskolánk. A *Perényiek, Rákóczyak, Kopácsyak, Comeniusok* és annyi más dicsők ide visszaszálló lelke nem ismerné fel e szent falakban a tudománynak és lelkiismereti szabadságnak ősi templomát, de bizonyára felismerné az ősi szellemet!

E szellem a százados változások és újraalakitási müveletek között is mindig ugyanaz maradt; az a

hagyományos, az a vérrel pecsételt és hosszú idők tapasztalatai által igazolt ősi szellem: *protestáns* és *magyar*. Protestáns, a szónak nem közönséges, nem szűkkörű, nem felekezeties, de legnemesebb értelmében. Protestáns, mert eleme volt a világosság; protestáns, mert nem tudta tűrni a lélekre kovácsolt bilincseket; protestáns, mert tiltakozott az ellen, hogy a tudomány egyedárú legyen; protestáns, mert követelte, hogy a gondolat szabad és hirdette, hogy a lélek mindent vizsgál, még az istenség mélységeit is!

Ez a szelleme a sárospataki főiskolának ma is. Ez a szellem szűlte az újabb századok nagy alkotásait; ez a XIX. század bámúlatos vívmányait is!

És a sárospataki főiskola magyar is volt. Tanúnk az ég és a történelem, hogy szabad polgárokat nevelt a a szabad hazának! Tanúnk az ég és a történelem, hogy hazafiasságához kétség nem fért soha!

Ilyen a sárospataki főiskola — nemes ifjúság! — ma is. Azért az első kérésem önökhöz, hogy igyekezzenek megérteni és megértvén, becsülni és megszeretni ezt a szellemet és becsületet szerezni vele az iskolának; erőt kölcsönözni általa majdan a nemzeti közművelődésnek és ennek a sokféle érdekek által zaklatott és gyöngitett hazának!!

Más kérésem is van Önökhöz . . .

A sárospataki főiskolának nem vetheti józanon és jogosan szemére senki, hogy ez talán nem eléggé hallgatna a kor intő szavára és nem akarná teljesíteni annak egészséges kívánalmait. Bizonyíték volna itt e szemrehányás ellen minden kő, minden szöglet, minden művelődési eszköz s a főiskolának egész környéke. Nagy és nemes feladatát tisztán látó és teljesen értő elöljárósága még igen súlyos áldozatoktól sem riadt vissza soha, hogy ez intézet lépést tartson a hazai hosonnemű intézetek legelsőivel, vagy épen példaképen járjon azok előtt.

De nem hódolhatott meg s nem hódolhat meg ezután sem bizonytalan, röpke elméleteknek és hiúságon s félszegségen épült kívánalmaknak. Divatos nagy baj az ma, hogy kiki saját vágyainak, okos vagy oktalan képzeteinek megvalósítását és keresztűlvitelét szeretné megkövetelni oly közművelődési intézetektől, melyeknek végre is saját öntudatos, történetileg fejlett és kipróbált céljok van; oly céljok, amelyet fel-felbukkanó ötletek és szeszélyek szerint idomítani nem is lehet, nem is szabad. Főnek tekintik ma igen sokan azt, ami csak mellékes; elsőrangú teendőnek azt, ami valósággal csak harmadrangú; formát követelnek a lényeg feláldozásával is; felszínességet mélység helyett, ügyességet tudomány helyett; kedvességet és bűvös modort jellem helyett!!

Vigyázzanak Önök, nemes ifjak, hogy valami módon bele ne jussanak az eféle divatos áramlat sodrába és fel ne áldozzák — léha tanácsok és tudatlan rábeszélések után indúlva — formai ürességekért a lényeget; a külső csiszoltságért a túdományt; az udvaronc hajlongási könnyedségeért a bölcs ember mélységét és súlyát. Vigyázzanak, hogy az irás szavai szerint olyanokká ne legyenek, mint a köd és szél, amelyekben termékenyítő eső nincsen!!

A sárospataki főiskola, erre a sikamlós útra nem fog rálépni soha; tanári kara ilyen példát nem képviselt s nem is képviselhet soha; sőt, ha másként nem lehetne, büszkeségének fogja tartani, ha e tekintetben, az ide-oda való ingadozásban és hajlongásban, elmaradottnak neveztetik; mivel *nem célja emberek gyöngeségeit bálványozni, hanem tudományos műveltség terjesztése, erős és biztos jellemek képzése által szolgálni és használni.* Ki ezt a célt nem érti, vagy ebben saját gondolatait és vágyait kifejezve nem találja: az igen könnyen idegen lehet e falak között.

Arra kérem azért Önöket, akik ez iskola levegőjé-

ben óhajtanak lelki erősödést nyerni, hogy főiskolánk szelleme mellett *igyekezzenek megérteni ennek célját* is és legyenek rajta ifjúi erejök teljes jóravalóságával, hogy minket, akik hivatva vagyunk Önök előtt világolni, ama nagy cél megvalósításában lehetőleg elősegéljenek.

Evégből nincs egyébre szükségök, minthogy *szeressék Önök a munkát!* Szeressék a munkát, amely nélkül mint tudva van — a paradícsomi boldogság is bűnbe sodor; általa és verejtékei által ellenben még a bűnfoltok is lemoshatók. Szülőik reménye, édes álma; saját jövőjük biztosítása, az útjokban leselkedő kísértetek legyőzése, a jellem megizmosodása, a bölcseség szerzése . . . mind csak egy úton-módon valósítható és érhető el: *a munka által . . .* !

Ne feledjék azért önök el ama bibliai közmondásokat s a bennök kifejezett nagy igazságot: „*Gyűjt nyárban az eszes fiú; álomba merül bé az aratásnak idején a megszégyenítő fiú. Aki rest kézzel dolgozik: szegény; a serény kéz ellenben meggazdagít*“

Hogy pedig Önök valódi szellemi gazdagságra tehessenek szert, nem szabad közönséges napszámosoknak maradniok; nem szabad csupán a tanteremben szerzett ismeretekkel megelégedniök; mert a könnyen, hallomás útján szerzett ismereteknek szárnyai vannak, mint a reménynek és rövid életűek azok, mint a sóhajtás. Állandó tőkévé, maradandó kinccsé csak úgy válhatnak, ha fontolkodás, utángondolás és önképzés társúl azokhoz. Enélkűl állhat elő felületesség és ingadozás: de alaposság és mélység soha! A tanterem még nem tett magában bölccsé senkit; az iskolának nem is feladata, hogy túdósokat bocsásson ki kebeléből, mert arra nem is képes; csak az a feladata és arra képes is, hogy megszerettesse a tudományszerzés útját s mi boldogoknak valljuk magunkat, ha önökkel ennyit elérnünk sikerűl.

Szülőik búcsúkönyeire, utánok szálló sohajaira és

saját jövendő boldogságukra kérem, intem Önöket: használják fel a drága időt a tanúlásra és önképezésre. Használják fel a rendelkezésökre álló művelődési eszközöket, amiben főiskolánk olyan igen gazdag! Gyakorolják az ifjúsági egyleteket, amelyek közűl itt nem egynek olyan hosszú és dicső múltja van! s ügyeljenek, hogy ép testben ép lélek által vezéreltessenek.

Hogy azonban fáradságosan szerzett ismereteik kárba ne vesszenek s azokkal esetleg másoknak is kárt ne okozzanak: *legyenek önmagoknak szigorú bírái* s jegyezzék meg jól, hogy aki társaságba lép, függetlenségének egy részét feladni köteles!

A diákélet természetéből kifolyólag, Önök itt együttlakásra vannak hivatva, ami a nagyok és kicsinyek, az erősek és erőtelenek összeelegyedését vonja maga után. Ez az elegyedés, mint hosszú tapasztalatok bizonyítják, épúgy lehet áldás, mint átok. Kérem, intem azért Önök között az erőseket az írás ama sokatmondó szavaival: *Semmit ne tegyetek olyat a ti testvéreitek elé, amibe az megbotránkozzék.* A nagyok könnyelműsége és léhasága igen sokszor mérgezte már meg a kicsinyek szellemét és bénította meg azok jóra fogékonyságát. Vigyázzanak azért Önök, hogy fölvegyék a kicsinyek gondját és a nagyok hibája miatt valami módon egy is el ne vesszen a mi kicsinyeink közűl!

A többire nézve kezökben van Önöknek a törvény: olvassák és tiszteljék azt! Nem drákói szigorral, nem vérrel irott törvények azok; megtartásukhoz semmi különös kegyadomány nem szükséges. Csak egy kis komoly számvetés kinek-kinek önmagával, kedvteléseivel; csak egy kis józan magábaszállás; egy kis nemes kötelességérzet és munkaszeretet s a törvény immár betöltetett!

Én hiszem, mi szeretjük hinni valamennyien, hogy Önök megértik a mi törvényeink célzatait és az én atyai

és baráti tanácsaimat, s mindent el fognak követni, a mi példaadásunk mellett; el fognak követni mindent szűlőikért, önmagokért s a prot. egyházért, amely drága áldozatok árán is, módot, eszközöket nyújt, hogy fiai előre törjenek s általa és közművelődési intézetei által terjedjen a világosság, szabadság és hazaszeretet; elkövetnek mindent a hazáért is, amelynek az értelmes és munkás polgárokra oly nagy szüksége van. . . . hogy az 1882—3-ik tanévet a boldog évek sorába jegyezhessük.

Ez édes reménnyel Önöket szivből üdvözölve; szűlőik helyett szülői keblünkre ölelve s a Gondviselés megáldó kegyelmében bízva, az 1882—3-ik tanévet megnyitottnak nyílvánítom.

Elmondtam a főiskola imatermében 1882. szept. 6-án

II.

Nemes tanuló ifjúság!

E pillanatban, midőn hivatalos állásomnál fogva bizonyos jó tanácsokkal akarnám elindítani Önöket arra a nagy és küzdelmes útra, amelyet egy iskolai esztendőnek nevezünk, szeretném, ha Önök együtt éreznének, együtt lelkesednének velem. Szeretném, ha Önök is, mint én, s mint mi itt az Önök elöljárói és tanárai, mindannyian szívök szerint örűlnének annak, hogy ezt az időt újra megértük, hogy ennek a főiskolának, ennek a mi szellemi édes anyánknak az életéhez, egy esztendővel újra többet számíthatunk!!

Ez a körűlmény a mi szemünkben a munkakedvet, a tudományszomjat jelentené, ami a sikernek első föltétele.

De egyebet is szeretnék!! Szeretném, ha ide Önöket, Önök közűl különösen a nagyobbakat, az öntudatosan, ok szerint cselekvőket nem pusztán a közelség, a nyerhető anyagi előnyök, a könnyű megélhetés s más eféle közönséges érdekek gyűjtötték volna össze; szeretném, ha Önök ide nem csupán a jövendő kenyeréért jöttek volna; hanemha vonta volna Önöket a főiskola multja s az a szellem, amely ennek sajátja s fentartó eleme; az a szellem, amely itt hagyományos és szent örökség gyanánt ápoltatik. Szeretném, ha Önöket a *Rákóczyak* és *Vayak* iskolájába a Rákóczyak és Vayak szelleme vonzotta volna. Óh, mert ez a szellem maga hajtaná Önöket a szorgalom útjára s ily módon a siker már előre is biztosítva volna!!

Nemes tanuló ifjúság! Volt idő a sárospataki

főiskola életében, amidőn ennek — az ellene épen szelleme miatt megindított zaklatások és üldöztetések következtében — sem elöljárósága, sem tanári kara nem volt; de volt még akkor is tanuló ifjúsága . . .! Bevették magokat nehányan a leglelkesebbek ennek ősi falai közé és hozzátapadtak, mint valami szentséghez és úgy gondolkoztak, mint amaz örök mintaképe az igaz honleányoknak, aki harcbamenő fiának azzal az ismeretes kikötéssel adta át a pajzsot: „vagy ezzel vagy ezen.“ És a hatalomszónak nem volt oly hatalmas dördűlése, amely ezt az égő ragaszkodást eloltani képes lett volna. Az a nehány nagy diák maga lett itt elöljáró, tanár és tanítvány. Szeretetök kitartóbb volt, mint az erőszakoskodó hatalom élete. Ennek a szellemnek egy-egy szikrájára van szükségök Önöknek, hogy itt édes itthont találjanak, hogy itt Önökre nézve a munka édes teher legyen. Ebből a szellemből táplálkozva, ennek ösztönző melegét kapva s osztva, egymást testvérekként, egy szent eszme harcosaiként támogatva és ébresztgetve induljanak el Önök az új esztendőnek, vagy más szavakkal szólva: *tanúljanak Önök a sárospataki főiskola becsületéért!!* Nem a kenyérért, nem a hivatalért csupán, hanem a nevelő édes anya becsületéért is. Ez az első szíves tanácsom ez új esztendőben!!

De van más is!!

A sárospataki főiskola nagyérdemű elöljáróságának és tanári karának nemcsak az a feladatuk a gondjaikra bízott növendékekkel szemben, hogy ellássák azokat az ismereteknek bizonyos szükséges és törvényileg is megszabott összegével; nemcsak az a feladatuk, hogy bizonyos életpályákra alkalmas egyéneket szolgáltassanak; hanem sokkal inkább az: úgy intézni az ifjúság nevelését és oktatását, hogy annak minden tagja több legyen — ha csak lehet! — közönséges napszámosnál;

hogy ez ne csak a maga érdekeinek legyen alázatos szolgája, hanem tudjon eszmékért, nagy gondolatokért lelkesedni, s kész harcosa legyen mindenkor annak a nagy eszmének, amely az intézetet szülte s amely ennek itt, az ország északi végén, létjogot biztosított és biztosít különösen ma is.

Nemes tanuló ifjúság! Mi, egy számra nézve kicsiny, de hivatásra nézve nagy nemzet fiai vagyunk. Őseink, erejökbe vetett túlságos bizodalommal szinte kedvteléssel ontották véröket; most támadó harcokban, majd önmaguk és egész Európa védelmében, vagy elnyomóik ellen indított háborúkban fogyasztották számukat, s nagylelkűek lévén, elfeledtek kellően gondoskodni a nemzeti fenmaradás föltételeiről és biztosítékairól akkor is, mikor módjukban és hatalmukban lett volna. Olyan időt is éltünk, élt nemzetünk, amelyben nemzeti létünk minden erőszakos eszközzel megtámadtatott és a magyart ki akarták törölni a népek névsorából. De e gyászos időknek immár vége van. Keserű emlékeit is elfelednők már, ha a mostoha fiak, a kebelünkön melengetett kígyók, azokra újra meg újra nem emlékeztetnének. De nem részletezek, nem akarok sebeket szaggatni most, amidőn örömünnepet ülünk. Csak azt hangsúlyozom, hogy a magyar ifjúnak a mai viszonyok között sokkal inkább, mint bármikor, *nemcsak azért kell tanúlnia teljes odaadással, hogy magának tisztességes jövendőt biztosítson, hanem azért is, hogy Magyarország Magyarország maradjon.*

Köztudat az, hogy apróbb nemzeteket, a mai viszonyok között, a szellemi súly képes fentartani csupán. Nekünk mindnyájunknak, Önöknek valamennyiöknek szent hivatásunk tehát minden erőnket arra használni, hogy ez a szellemi súly egyre növekedjék, egyre hódítóbb és parancsolóbb legyen.

Tanúljanak azért, nemes ifjak, tanúljanak szent

kötelességérzettől sugalmaztatva, *tanúljanak Önök a magyar név becsületeért és a magyar haza jövendőjeért!* Ez a második jó tanácsom ez új esztendőben s én hiszem, hogy *e jelben győzni fogunk.*

E kettős iránytűvel el is indulhatnánk már az új esztendő munkájára, ha múlt évi igazgatói tapasztalataim szólni nem kényszerítenének.

Sok jót, sok örvendetest tapasztaltam; láttam ifjaink buzgólkodását egyes ifjúsági egyletekben; láttam s örömmel láttuk, hogy ifjaink mindjobban szeretik és becsülik a szépet s külső megjelenésükben is csínra, tetszősségre törekszenek, a jó ízlés követelményeinek hódolnak. De egyet szerettem volna nem tapasztalni; azt nevezetesen, hogy az a társadalmi betegség, melyet *adósságcsinálásnak* nevezünk s amely olyan iszonyatos szokott lenni eredményeiben . . . kezd az ifjúság körében is elharapózni s vele együtt bizonyos könnyű gondolkozás vesz erőt egyeseken, ami már az erkölcsi érzéknek és erőnek meglanyhúlását bizonyítja. Óva intem Önöket, nemes ifjak! az eféle divatos áramlattól s kérem Önöket szülőik nyugalmára, igyekezzenek jobban szeretni a becsületet, mint önmagukat, *a lelket inkább, mint a testet!* Ez a harmadik szíves jó tanácsom az új esztendőben.

És most abban a reményben, hogy Önök megértenek engem; megértik e főiskola szellemét, megértik az idők figyelmeztetéseit: szívből üdvözlöm Önöket s az 1883—4-ik iskolai évet megnyitottnak nyilvánítom.

Isten hozta Önöket a sárospataki főiskolába! Isten áldja és vezérelje Önöket munkálkodásukban. Isten áldja az intézet elöljáróit; áldja és segélje a magyar protestantismust és a magyar hazát hű fiakkal és dicső jövendővel!

Elmondtam a főiskola imatermében 1883 szept. 8-án.

III.

Nemes tanuló ifjúság!
Kedves fiatal barátaim!

Ez az év, amelyben ezúttal, Isten kegyelméből új iskolai évet nyitunk, nemzetünknek jubiláris esztendeje.

„Ezer éve, hogy e nemzet
Itt, e földön hazát szerzett.“

A nagyvilág előtt a művelt világ elismerésére méltó országos kiállítással, önmagunk előtt őseink meseszerű tényeivel, zivataros múltunk leverő és felemelő emlékeivel, szívünknek örömteljesebb s büszkébb megdobbanásával igazoltuk s szinte naponként igazoljuk, hogy a letünt ezer évben, mint a költő mondja, a „helyünket jól megálltuk.“

Európa, sőt az egész művelt világ elismerte államalkotó és államfentartó képességünket s ezzel együtt jogunkat is az új ezer évhez.

De ez az elismerés — jöjjön bármilyen magasról — természetesen korántsem biztosítéka még e jognak egyetlen komolyan gondolkozó előtt sem. Ahoz, nemes tanuló ifjúság, hogy „ez a föld, melyen annyiszor apáink vére folyt,“ az új ezer évben is a miénk, az Önöké s az Önök utódaié maradjon — nem elég csak a letünt nagyok fényében sütkéreznünk, nem elég csupán az ősök érdemeiből font koszorút fejünkre aggatnunk, ahoz mindenekelőtt munka, kitartó munka kell; versenyképesség a világ legműveltebb népeivel, versenyképesség a tudomány, ipar és művészet terén. Nem a szuronyok millióinak hegyén függ, hanem ezek-

ben rejlik már ma egy élni akaró nemzet jövendőjének biztosítéka.

Nemes tanuló ifjúság! Mi, e főiskolának vezérlésre hivatott tagjai, a nemzetfentartó munkának azt a részét, amely abból Isten és világ szerint reánk esik, ezennel ünnepélyesen magunkra vállaljuk. Igérjük Önöknek s fogadjuk a mi illetékes biráink, a mélyen tisztelt elöljáróság előtt, hogy erőt és fáradtságot nem kímélve, jó példával fogjuk Önöknek megmutatni, hogy miként kell okosan szeretni a hazát és miként kell célravezetőleg munkálkodni ennek boldogságaért.

Jöjjenek, tartsanak Önök velünk, üljenek tanítványokúl a mi lábaink elé s munkálkodjunk közös akarattal a magyar nemzet jövendőjeért! Az az első kérésem Önökhöz az 1896/7-ik iskolai esztendőben, hogy *tanuljanak Önök mindenekelőtt hazaszeretetből!*

*

Hogy ez a nemzet ma emelt fővel állhat meg a világ előtt és bátran nézhet régi ellenségeinek szemébe, annak oka — hitem szerint — az a világújjászűlő nagy szellemi hatalom is, amelyet köznyelven protestantizmusnak nevezünk.

Épen akkor jött, mint valami mennyei villámlás, amikor sötétedni kezdett itt a lelkek felett, amikor rohadni indultak itt a nemzeti erkölcsök és útálat tárgyává lett a tudás még oly körökben is, amelyek arra voltak hivatva, hogy fényljék az ő világosságuk. Mondjon bárki bármit: a hazai protestantizmustól soha senki el nem rabolhatja azt az édes öntudatot, hogy kovásszá lett itt a nemzet életében s rendíthetetlen kitartásával s isteni küldetésébe vetett s nehéz szenvedésekkel felszentelt hitével a magyar nyelvnek és alkotmányosságnak megváltója lőn.

Nemes tanuló ifjúság! Most, amikor Önök édes

reménységgel, vagy ami még jobb, nemes elhatározások között indúlnak az új ezer évbe: ne feledjék el s hagyják majd örökűl utódaiknak is, hogy a magyar nemzet örökös adósa a hazai protestantizmusnak — ennek minden téren nyilvánúló jó szolgálataiért.

Az a második kérésem Önökhöz, Önök közűl főként egyházunk tagjaihoz, hogy tanúljanak az 1896/7. iskolai évben — ismét a mi példaadásunk mellett — a protestans elvek diadaláért is.

*

A protestantizmus világalakító lelke hozta létre ezt a mi, több mint negyedfélszázados főiskolánkat is.

Ismerik-e Önök, nemes ifjak, a sárospataki főiskola történetét? Tudják-e azt, hogy mikor itt az ellenható erő pusztító áradattá emelkedett s elsepréssel fenyegette a Perényiek és Rákóczyak szent örökét: az Alma Mater hűséges gyermekei oda tapadtak a vezetésükre hívatott mesterekhez s velök szent egységbe olvadva — közösen ették a bujdosás keserű kenyerét, de a sárospataki főiskola nevét a nemzeti élet erkölcsi tényezői közűl kitörűltetni meg nem engedték! Örök dicsőség legyen nevöknek!

Tudják-e azt, hogy mikor a zsarnoki önkény elgázolta a cseh-morva prot. egyházakat és a végsőkig sanyargatott testvéreink segélyért kiáltottak a magyarországi prot. egyházakhoz: innen, e főiskola falai közűl egy apostoli kis csapat indúlt el az idegen föld felé s csodálatos önmegtagadásával s ezer zaklatások között is igazolt hitével örök hálára kötelezte maga iránt a cseh-morva testvér-prot. egyházakat, sőt azt a nagy hálatartozást is, amellyel ez a főiskola a Comenius teremtő szellemének adósa volt, kamatostúl együtt visszafizette.

Hát azt nem tudnák-e nemes ifjak, hogy mikor

ez a nemzet, — nem oly régen még — hosszú küzdelmek árán, bejutott végre az alkotmányos élet ígéretföldébe; e főiskolának két növendéke ült az ország kormányrúdja mellett s bizony-bizony a legkényesebb állomásokon? Tanú az ég s föld, hogy hűk valának!

Mondjam-e azt, nemes tanuló ifjúság, hogy mikor e nemzet szabadságának sorsa — fondor elleneink áskálódásai folytán — fegyver élére kerűlt: az Önök elődei az elsők között siettek a kibontott szent zászlók alá s a haza védelmében tékozolták híven éltöket?

Az a harmadik kérésem Önökhöz, hogy igyekezzenek Önök megismerni s megismervén, megszeretni és megbecsülni a sárospataki főiskola szellemét s a múltak fényes tanúlságaival lelkökben, *tanúljanak Önök a sárospataki főiskola becsületéért is.*

*

Hát a szülék, az áldott jó szülék?! Nem dobban-e hangosabban szivök — nemes tanuló ifjak, ha visszagondolnak ama búcsúpillanatokra, amikor — csak imént még — szeretteik kebléről leszakadoztak?! Nem hallják-e az édes anyák forró esdekléseit, zokogva ejtett búcsúszavait, az édes apák komoly, aggodalmaskodó intelmét: „Gyermekem! Vigyázz magadra és tanúlj!“

Nincs olyan szüle, — aki e névre valamennyire is érdemes, — hogy meg ne várhatná gyermekeitől azért a sok s gyakran lélektépő aggodalomért, nem nem ritkán folytonos önfeláldozásért, amellyel a legjobb gyermek neveltetése is össze van kötve, hogy neki is legyen olykor-olykor egy kis, tiszta öröme, egy kis jutalmazó gyönyörűsége!

Óh hát vigyázzanak önök magokra és *tanúljanak jó szüléik iránt való háládatosságból is!*

*

De *tanúljanak* végre, kedves fiatal barátaim és vigyázzanak önmagukra *önmaguk iránt való kötelességből* s a saját jövendőjükért is.

Számosan vannak Önök között felnőtt s egészen megérett fiatal emberek, akik jól megtudják immár fontolni minden dolognak elejét és végét. Az ilyeneket kérem különösebben, hogy vigyázzanak testök-lelkök tisztaságára; óvják meg magokat az ellenök ólálkodó kisértetek ellen, hogy ép testben ép lélekkel forgolódhassanak a magokra vállalt feladatok körűl. Vigyázzanak Önök magokra, minden lépésökre, ajkaiknak minden nyilatkozatára a körűltök nyüzsgő kisebb társaikért is, akikkel Isten önöket a mi iskolai társadalmunkban összekötözte. Ne feledjék soha az írásnak emez intelmét: „Jaj annak, akitől a botránkozás vagyon!"

Aztán használják fel Önök szorgalmasan az itt lépten-nyomon kinálkozó nevelési s oktatási eszközöket; viseltessenek egymás iránt barátsággal s azzal az édes testvéri vonzalommal, amely a régibb pataki diákokat olyan előnyösen jellemezte. Irántunk, tanáraik iránt pedig, akik itt a szülehelyettesi kötelességeket is örömest magunkra szoktuk vállalni, legyenek mindig bizalommal, ami a közösen végzendő munka sikerének elsőrendű feltétele.

*

Ha így tesznek Önök, ha nem csak hallják, de követik is az én jó szívből ejtett tanácsaimat; ha igazi, mélységes hazaszeretet, ha a protestantismus elveinek tisztelete s a főiskola szellemének őszinte becsűlése s jó szüléik iránt való köteles hála és a saját jövőjük iránt való komoly tartozás vezérlik önöket lépéseikben: — ó akkor én előre is bátran bejegyzem az 1896/7. iskolai évet e főiskola legboldogabb évei közé!

Az Isten vezérelje, az Isten áldja Önöket buzgó törekvéseikben ez új esztendőben; az Isten kegyelme nyugodjék meg e főiskolán, ennek minden tiszteletreméltó elöljáróságán, nagyjain és kicsinyein egyaránt.

Az 1896/7-dik iskolai évet megnyitom.

Elmondtam a főiskola imatermében 1896 szept. 19-én.

IV.

Nemes tanuló ifjúság!
Kedves fiatal barátim!

Úgy szeretném, ha ez ünnepélyes pillanatban a viszontlátásnak s illetőleg az első hivatalos találkozásnak ebben a nevezetes órájában kizárólag a szeretet örvendező lelkével s az édes reménység boldog szavaival köszönthetnélek benneteket, de — legmélyebb sajnálatomra — nem tehetem.

Részint eddigi igazgatói tapasztalataim s részint — és sokkal inkább — a napról-napra mind sűrűbben mutatkozó aggasztó tünetek, bántó jelenségek miatt, — lehetetlenség, hogy némi keserűség ne vegyűljön ünnepi érzéseimbe s szívemen át a szavaimba is.

Bánt engemet egy idő óta, bánt sokunkat az a szomorú körűlmény, hogy a mai iskolák kevésbbé találják fel a családban, a szülőkben azt a hatalmas támogató, fentartó erőt, amit pár évtizeddel ezelőtt még általában feltaláltak.

Az úntalan hangoztatott szegénység, a közgondolkozás meghanyatlása, az élni sietés és az eszmények megüresedése okozza-e, vagy mi egyéb; de az bizonyos, hogy a legtöbb szüle úgy van már ma az iskolával, mint az útjavesztett vándor az eléje vetődött folyóvízzel: átúszik rajta, s illetőleg átúsztatja rajta gyermekeit, ha így, ha úgy, mert a túlsó parton gyümölccsel rakott kenyérfák integetnek, némi árnyékkal is kínálkozva.

Nem a tudás igazi vágya, nem a magasabb s mélyebb ösmereteknek eget s földet megnyitó hatalma,

édessége, bűbája az, ami iskolákba vonja, kényszeríti a mai tanulók nagyobb részét, hanem a rideg, rosszúl értelmezett életszükség : a diploma, a kenyér.

Lehetnénk Lutherek, Melanchthonok, akár Demosztheneszek vagy Kossuthok, akár Tofeusok vagy Kövyek; lehetünk állami, felekezeti, községi vagy akármilyen iskola; ülhetnek az iskola tanári székében akár ellenségeink legdühösebbjei: — a legtöbb szüle ugyan törődik-e ezzel mai nap s nem azt keresi-e, hogy hol csekélyebb az átgázolandó víz és hol kényelmesebb, rövidebb vagy tetszetősebb, virágosabb a megfutni való út?! Tisztelet a szörnyen ritkúló kivételeknek!

Az életnek akarna nevelni mindenki, de az élet küzdelmeire való rászoktatás nélkűl, önmegtagadás és komoly munkára való kényszerítés nélkűl; mert hát az élet úgy is igen sokszor kineveti a tudományt! Hiúk tudunk lenni gyermekeink öltözetére, külső megjelenésére, gondosak talán testi táplálkozására is; de hogy mivel táplálkozik lelke s van-e elegendő hamisíttatlan tápláléka a lelkiekben; vagyis nem merítget-e iszapos forrásokból; nem felszínes-e összes tudása; nem hitető-e egész alkalmazkodása; ott van-e, nincs-e az iskolában, a kötelesség tisztes igájában; kitűnő-e vagy kielégítő-e a bizonyítványa? — óh bizony ezekkel igen sokan kevesebbet gondolnak ma, mint amennyit a nagy felelősséggel járó szülei név megkövetelne!! . . .

Szeretem hinni, kedves ifjú barátaim, hogy ti, vagy közűletek a legtöbben még ama boldog hajlékokból jöttetek ide ez ős intézetbe, a hol még ez a veszedelmes áradat a maga pusztító munkáját nem kezdette meg. Azért saját jövőtök és főiskolánk jó hírneve iránt érzett őszinte féltékenységgel kérlek titeket, hogy űzzétek el magatoktól ama végzetes hatású kísérteteket s ne legyetek ti amaz újabbkori szerencsétlen nemzedék közűl valók! Az irás szavaival intelek is titeket: *a tu-*

dományt becsüljétek inkább, mint a színaranyat és vigyétek mélyre, egyre mélyebbre a hálót!

*

De bánt engem, bánt sokunkat az is, hogy a szélesebb körű művelt társadalom jelentékeny körei s tényezői is segítenek lerontani az iskolák vonzó erejét s tudva és akarva kockáztatják azoknak kívánatos tekintélyét épen a nagyobbak, a felnőttebbek előtt.

Hiszen ti magatok is jól tudjátok, nemes ifjak, hogy kor- és pályatársaitok közűl hány ellen voltak már eddig is kivetve a mézes búzaszemek, hogy megfogassanak! Jól tudjátok, hogy barátaitok közűl hányan rejtőzködnek különböző irodákban, nem nekik való foglalkozásban, vagy töltik az időt imitt-amott, a művelt társadalom, sőt a hivatalos hatalmak védő szárnyai alatt, holott az iskolákban volna még igazi helyök, hogy valódi kincsekkel terhelten indúlhatnának majd *annak idején,* az élet bizonytalanságai elé.

Azt mondják, hogy ez csupa humanizmus, a szegénység megsegítése, a tehetetlenek felemelése. Tagadnom kell nemes ifjúság, hogy az volna. Nem, nem az! Ez a szegénység elvonása a küzdelemtől s elkényeztetése azoknak, akik magok erejére hagyatva, nemesen megbírnák a harcot — a tudományért s magasabb kiképeztetésökért. Ez valóságos merénylet a felsőbb iskolák jövője ellen!

Az ilyen hamis elméletnek és önző protekciónak megvannak már itt-ott a maga erkölcsi halottai s hogy mit veszít ezáltal a nemzeti tudomány s a valódi szakműveltség: azt a jó Isten tudná megmondani.

Óva intelek titeket, kedves ifjú barátaim, hogy ne kívánkozzatok készűletlenűl az élet bizonytalan útaira és ne üljetek fel hamis elméleteknek! Az írások szerint ideje van mindennek, még a sírásnak és nevetésnek is;

hogyne volna hát rendelt ideje a tanúlásnak, az önművelődésnek?! Ne siessetek élni, nemes ifjak: az erőszakkal érlelt gyümölcs rendesen keserű!

*

De bánt engem s bánt sokunkat az is, hogy közelebbről e főiskola ifjúságának egynémely öröklött szép erényét is kezdi próbára tenni az új idők lelke. Dicsekedésünk volt mindezideig, hogy ifjúságunk a komoly munkára hívó egyleteknek lelkes felkarolója s így az önképzésnek hűséges barátja . . . De íme, panaszhangok emelkednek innen is, onnan is, amelyek fájdalommal nyilallnak szíveinkbe. Nem hihetem, nem hiszem, nemes tanuló ifjúság, hogy itt e főiskolában a Szemere Bertalanok, a Tompa Mihályok szelleme valaha gyászt ölthessen s hogy itt a magasabb s komolyabb önképzésre való hajlam valaha kiveszésnek indúljon. Kérlek titeket ez ősi intézet jó szellemére: vigyázzatok, hogy hűteleneknek ne találtassatok!

A könyvet szeressétek inkább, mint a testi élvezeteket, a munkát inkább, mint a kényelmet, a küzdelem verejtékét inkább, mint a földi gyönyörök részegítő borát. Hiszen az is meg van írva: A test nem használ semmit; lélek az, ami megelevenít.

Aztán ápoljátok elődeiteknek egy másik nagy erényét is szorgalommal: — a testvéri, az áldozatra is kész, a krisztusi szeretetet.

Hangokat hallunk, mintha ennek is akadtak volna már köztetek megcsúfolói; mintha az új idő átka közétek is betolakodott volna. Nem hihetem, azt sem hiszem, nemes tanuló ifjúság, hogy ti — s közűletek már a zsengébbek is — az egymáson való segítséget léptennyomon jutalmaztatni kívánjátok, hogy ti a tudományt már itt űzérkedésre használnátok s gyengébb társaitok kizsákmányolására.

Mi lenne a szegények iskolájából, mi lenne a mi szeretett hazánkból, ha a zsenge ifjúság lelkét is elfogná már közöttünk a pénznek szerelme és esnének valamennyien kísértetbe és az ördögnek tőribe? Kérlek, intelek titeket, nemes ifjúság: nagyokat és kicsinyeket egyaránt, hogy egymásnak terhét szeretettel hordozzátok, mert csak így töltitek be az Isten törvényét.

A sárospataki főiskola címere egy ég és föld között lebegő angyal, egyik kezében egy nyitott könyvvel, a könyvek-könyvével, a másikban egy harsonával, amelyen át ezt kiáltja felénk: „Féljétek és dicsőítsétek az Istent!“ (Apoc. XIV. 7.) Ó, halljátok meg kérlek e mi angyalunknak szózatát és legyetek istenfélők és istendicsőítők érzelemben, gondolatban és cselekedetben! Ha ilyenekké lesztek s illetőleg ilyenek maradtok, úgy az én aggodalmaim, a mi aggodalmaink egymásután gyorsan eloszlanak és az 1897—8-ik iskolai évet a boldog esztendők közé fogjuk feljegyezni.

Tűnődjetek, elmélkedjetek szavaim felett, amelyekben lelkemet öntöttem ki elétek s a jó Isten adjon erőt nektek szíves tanácsaimnak s intéseimnek nemcsak megértésére, de követésére is.

Az új iskolai esztendőt megnyitom.

Elmondtam a főiskola imatermében 1897 szept. 8-án.

V.

Nemes tanúló ifjúság!
Szeretett tanítványaink!

Közel s távolból itt vagytok hát újra, hogy a tudománynak ebben az ősi csarnokában útravalót gyűjtsetek magatoknak — az élet számára.

Azok helyett, akik eleget merítettek immár az itt rendelkezésökre állott forrásokból, — örömmel látom — jöttek veletek újabb kincskeresők; szeretjük hinni, hogy „mint szomjúhozó szarvas a vízhez.“

Isten hozott benneteket, ti visszatért kedves tanítványok, mint jó bizonyságtevőket e tanintézet hivatottsága mellett! — Isten hozott titeket is, ti először most érkezettek, akik csak hallomásból ismeritek e főiskola múltját s jelenét s talán csak szülőitektől, rokonaitoktól tudtok meg egyet-mást az itt uralkodó törvényekről, szokásokról, az intézet szelleméről s az itt reátok váró kötelességekről! Isten hozott benneteket, mint a ti szüleitek és gyámjaitok irántunk való szeretetének és bizodalmának tanújeleit!

Nem jöttetek hiába; nem vártunk benneteket készületlenül. Egész kincsesház ez a mi több százados főiskolánk és a múltnak és jelennek ezeket az itt felhalmozott kincseit mind ti érettetek gyűjtötték ide a nemzet jövőjeért nemesen aggódó s haló poraikban is áldott elődeink s e főiskola kisebb-nagyobb rendű jóltevői, akik fénylenek a mi emlékezetünkben, mint az égnek csillagai.

Reátok vár, ti néktek szolgál, a ti kiképeztetésekre, lelketek-testetek egyenletes, helyes, okos fejlődésére való

itt minden ez ősfalak között s értetek, a ti javatokra, boldogulásotokra vagyunk itt mi is, e főiskola elöljárói, tanárai minden tudásunkkal, minden gondoskodásunkkal, lelkünk egész melegségével, szeretetünk teljes bensőségével.

Bizony mondom, hogy nem jöttetek hiába, nem várunk benneteket készületlenül!

Oh, ha nem érné szívünket keserű csalódás általatok, miattatok! Oh, ha nem ezek a némán is sokat mondó falak s az ezekhez fűződő drága emlékek; nem is az e falak közé összehordott s a tudósokat s országos nagyokat, a közelieket és távoliakat egyaránt tiszteletre késztítő kincsek lennének itt a mi dicsekedésünk főfő tárgyai, hanem ti nemes ifjak valamennyien, kivétel nélkül! Oh, ha rátok tekintve, büszkék tudnánk majd lenni mi is, mint egykor az a halhatatlan emlékű ó-kori édes anya, aki az ő jól nevelt gyermekeiben boldogabbnak és gazdagabbnak érezte magát a világ minden fejedelménél és minden gazdagánál!

Hogyan történhetnék ez meg a legbizonyosabban? Hát úgy, kedves ifjak, ha titeket ide nem a ti jó szüléitek s gyámjaitok gondoskodása, érettetek, jövőtökért aggódó szive kényszerített volna csupán, hanem valami egyéb is; mindenekfelett valami édes vágyódás, valami szomjúhozó kívánság, — levetkezni magatokról a gyermekkor homályos látását és felölteni magatokra a több-több világosságot, amely megfényesítsen körültetek minden sötétséget, az égnek, földnek és az embervilágnak minden rejtelmességét.

Igen, nemes ifjak! a tudásnak, a mélyebb s magasabb ismeretszerzésnek — amiért ti ide seregeltetek, első, elengedhetetlen föltétele *a vágy a tudás után.*

A bányász, hogy nemes érchez jusson, befúrja magát a hegyek sziklatömegébe és nem irtózik a mélységtől, a sötétségtől, nem a reá váró ezer eshetőségtől

sem, mert célja van, mert kincs után eped. Igy kell tennetek nektek is, nemes ifjak. Amit itt a törvény, a rendszer elötökbe ir, s amit elöljáróitok és tanáraitok bölcsesége szükség gyanánt szab meg: azon nektek mind át kell magatokat küzdenetek — és pedig válogatás nélkűl, ha könnyű, ha nehéz — ép úgy, mint a bányász egyformán áttör a különböző földrétegeken és a gránitszirteken is. A lobogó láng nemcsak a fát s a pozdorját emeszti meg, hanem megolvasztja az útjába eső vagy a belévetett nemes érceket is. Vitetvén azért a tudás vágya által, vigyázzatok, hogy ne válogassatok a tudnivalókban s ne halgassatok ama szerencsétlenek csábításaira, akik kicsinylik az egyik tudnivalót a másik tudnivaló mellett; mert soha senki sem bizonyos abban — tanúk vagyunk reá sokan — hogy idővel melyik válik reá nézve a kenyér-botjává, a becsület alapjává s a dicsőség koronájává! Nincs is a tudásnak olyan ága, amelynek jótékony hatását a lélek meg ne érezné s amely élvezetet ne nyujtana annak, aki mélyebben meriti a hálót. Bizony mondom, hogy csak a felszínen tévedező, csak az immel-ámmal foglalkozó találhatja a tudomány kútfejét hidegnek s ízét keserűnek.

Aki a célt akarja, annak akarnia kell az eszközöket is. Aki a gimnáziumi, a jog és theologiai akadémia útján akarja megépiteni magának a jövőt, annak tisztelni kell ez intézeti ágak egész célját s minden eszközét is. Félre tehát az innen is, onnan is fel-felhangzó éretlen birálgatással, a vágyat lohasztó, a lélek-készséget hátráltató töprenkedésekkel s az egész célért, az összes eszközök szeretetevel előre, nemes ifjak és csak előre!

De ha talán nem hajt benneteket az olthatatlan, az Istentől belétek plántált vágy a tudás fájának gyümölcsei után és ha nem tudnak némelyek ez úton válnia mi dicsekedéseinkké, hát hajtsa az ilyeneket a *kötelességtudás!*

Mi a kötelességtudás? A léleknek önmagát is megtermékenyítő ereje. Hatalom, amely legyőz; tűz, amely elemészt maga előtt minden akadályt; a Jákób lajtorjája, amely előtt nincsen elérhetetlen messzeség, amely összeköti az eget a földdel és amelyen segítő angyalok járnak; köszörűkő, amely gyémánt fényűvé alakítja át a csekély értékű üveget is; az a bibliai kovász, amely minden dagasztani valót megkeleszt, s az az evangyéliomi mustármag, amelyből terebély fa nő, amelynek ágai égig emelkednek. — A kötelességtudás? Ah, ez maga az Isten jó kedve, sőt maga az Isten mi bennünk az ő képének formálására.

Félek, nemes ifjak, hogy ez a mindenre elégséges erő meg talál fogyatkozni közöttetek is, mert fogyatékán van — fájdalom — a társadalomban! Félek, hogy közöttetek is egyre szaporodik azoknak a száma, akik csak félig-meddig adják oda magokat a reájok váró feladatoknak s gyönyörűséget találnak abban, ha kijátszhatják a törvény kívánalmait, az ellenőrzésre rendelt hivatalosak őrszemeit, akik szivesen halogatják a ma tennivalóit a holnapi napra; akik nem iszonyodnak megcsalni szülőt, tanítót és önmagukat; akik merészen dobják el maguktól a munka isteni gyönyörét, csakhogy megszabadúljanak a munka verejtékeitől!

Láttam és hallottam egy édes anyát a közelmúlt napokban, aki névleges diákságért könyörgött a magaszűlte gyermeke számára. Láttam ezt az édes anyát, — bár ne láttam volna — aki sem koldus, sem eszelős nem volt és mégis nyereségnek tartotta volna magára és fiára nézve, ha az, mint vasúti alkalmazott végezheti el a jogakadémia 4-éves tanfolyamát. . . .

Lelkem megiszonyodott a fogalmaknak ilyen összezavarodásától, az anyai szeretetnek ettől az erkölcspusztító bódúltságától, a beteg társadalomnak az iskolák ellen intézett eme merényletétől s eszembe jutott az

a dicső spártai, aki az ő harcba késztilő fiának maga nyújtotta oda a pajzsot eme kijelentéssel: „vagy ezzel, vagy ezen!“

Nemes tanuló ifjúság! „Rosz időket élünk, rosz csillagok járnak!“ A felsőbb oktatás központi bűne itt van már a küszöbünk előtt, és szennyes áradatával betörni készűl kapuinkon! . . . Kérlek azért titeket, mindenre, ami szent előttetek, hogy vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne jussatok!

Mi lesz a magyar társadalomból; mi lesz ebből a magyar nemzetből, ha a magasabb kötelességtudás épen azok kebeléből szikkad itt ki, akik a társadalom vezetésére vannak és lesznek hivatva? Ujra is mondom azért, hogy vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne jussatok!

Tudásvágy és kötelességtudás, ez legyen jelszavatok az új esztendőben! E jelszavakkal még győzhetünk; e jelszavak tiszteletben tartása mellett bizonyára büszkeségeinkké fejlődhettek, sőt a beteg társadalomra nézve is gyógyító balzsammá lehetünk.

Az Isten úgy segéljen benneteket; az Isten úgy segéljen mindnyájunkat! Az új iskolai évet megnyitom.

Elmondtam a főiskola imatermében 1898 szept. 8-án.

GUSZTÁV ADOLF SZÜLETÉSÉNEK 300-DOS ÉVFORDÚLÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

Arra a hírre, hogy a művelt külföld protestánsai hálaünnepekkel készűlnek megünnepelni a Gusztáv Adolf svéd király születésének 300-ados évfordúlóját, — a mi theol. akadémiánk ifjúságának szíve is melegen dobbant.

Úgy érezte, hogy a kegyeletnek abból a zsolozsmájából, amely a hitszabadság hősének nevével milliók ajkairól röpűl e napon ég felé, — az ő bár töredékes, bár igénytelen hangja sem maradhat el.

Úgy érezte, hogyha a Mózes diadalénekét, a gyönge nők is visszhangozták egykor a Veres-tenger partjain: akkor a Rákócziak iskolájának falai, — ha a benne élő fiak nem gerjedeznének, — magoktól is visszazendítenék azt a hálaéneket, amely e napokban Svédország havas bérceiről a Gusztáv Adolf nevének tiszteletére csendűl.

Én, mint theologiai akadémiánknak ez idő szerinti elnöke, gyönyörködtem az ifjúság szívének ilyen megmozdúlásában, mert — jól esik bevallanom — a mi tanítói és nevelői fáradozásaink jutalmáúl tekintettem azt, — s épen ezért tőlem telhetőleg mindent is kész voltam elkövetni, hogy ez az ő kegyeletes érzésök a legillendőbb külső formában jelenhessen meg.

És íme, ide jöttünk e szent falak közé s — az illetékes tényezőknek szíves beleegyezésével, — lefoglaltuk ezt az istenitiszteleti célra rendelt órát, mert úgy hittük, hogy ez a hely és ez az óra a legméltóbb azoknak az eszméknek kultuszához, amelyeket a világtörténelem lapjain a Gusztáv Adolf neve képvisel.

Szorítkozhattunk volna szűkebb körre; elzárkózhattunk volna tantermeink falai közé is érzéseinkkel, de úgy gondoltuk, hogy az igen tisztelt közönség is jó néven veszi azt tőlünk, ha láthat minket a kegyelet oltárai körűl forgolódni és ha tapasztalhatja, hogy azok, akik hivatva lesznek a jövendő protestantismusáért első sorban munkálkodni, nem érzéketlenek az *eszmények iránt*.

Azonban nem ez a magamutogatás-féle törekvés hozott ide bennünket, hanem sokkal inkább az az édes meggyőződés, hogy az igen tisztelt közönségnek sem lehet az ártalmára, ha e kínálkozó nagy alkalommal visszafelé forgatja velünk együtt a mi protestáns egyházunk történetének lapjait és látja azokon vérrel megpecsételve azokat a nagy és örökigazságokat, amelyek szent könyvünkben vannak számunkra és az egész emberiség számára feljegyezve. Azt hiszem, nem csalódom, ha állítani merem, hogy a protestáns egyháznak, a keresztyénség egyetemes szent könyve mellett, a legfényesebb, a leghatalmasabb önigazoló irata a saját története.

Ha a biblia felemel eszméinek fenségével, a mi egyházunk története megmutatja, hogy miképen kell az eszmékért küzdeni, vérezni és rettenthetetlenűl megállani. Ha amaz hódít a maga isteni igazságaival, ez megtanít arra, hogy milyen nagy ára van az igazságnak, ha azt az Isten kegyelméből való zsarnokok kezéből kell kicsikarni.

Nem emlékeznétek a Bocskaiak, Bethlenek és Rákócziak szabadságharcára? Nem fáj-e szívetek még ma is, ha rágondoltok azokra az irtóztatóan megsanyargatott szegény protestáns papokra és tanítókra, akiket gályarabok név alatt ismer a történelem? A párisi vérmenyegző, a spanyol inquisitio, az eperjesi mészárszék áldozatait elfeledheti-e valaki, aki öntudatosan protestáns?!

Ha elfeledné is mindezeket, akkor sincsenek ezek elfeledve, mert egy-egy hálásabb nemzedék — az apák bűnein okúlva, — visszafordúl a múltak tanúságaihoz

és kinyitja egyháztörténelmünknek változatos eseményekkel teleírott nagy könyvét és olvas és lát és sír és lelkesedik és szent elhatározásokra buzdúl.

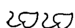
Igen, mélyen tisztelt közönség! Szent könyvünk mellett egyházunk története nekünk az a forrás, amelyben időről-időre megfürösztvén lelkünket, nem félhetünk sem az elvénűléstől, sem ellenségeink nagy hatalmától.

Gyűlölőink szórhatnak reánk átkot, kárhoztatást, mint annyiszor már a múlt időkben; dobálhatják reánk a gúnyolódás szennyes iszapját; kétséget támaszthatnak jövendőnk felől, amint gyakorolják is örömest; csúszkálhatnak ellenünk, — amint meg is teszik, — fel a trónok zsámolyáig, hogy bizalmatlanságot ébresszenek hűségünk és igazaink iránt: — mi kezünkben szent könyvünkkel és egyházunk történetével mindenkor büszkén kiálthatjuk feléjök és kiálthatjuk fel a trónokig: jőjj és láss!

Reménységünknek, hitünknek, bizodalmunknak, sőt büszkeségünknek ebből az utóbbi forrásából óhajt a mi jóra-szépre fogékony ifjúságunk, ez alkalommal egy gazdag lapot bemutatni, emlékezvén méltó kegyelettel az üldözött protestantismusnak egyik legnagyobb hőséről, *Gusztáv Adolfról*, a svéd királyról, akinek élete sem volt drága-ár a már-már vérbefojtott prot. vallásszabadság megmentéseért,

Ajándékozza meg a mélyen tisztelt közönség theol. akadémiai ifjúságunk nemes törekvését biztató figyelmével s olvadjon össze velünk ünnepi érzelmekben és dicsőítse velünk lélekben az igazságos Istent, aki 300 évvel ezelőtt *Gusztáv Adolfot* küldte e világra, hogy a császári és pápai zsarnokság által marcangolt európai protestantismusnak szabadítója legyen.

Az emlékünnepélyt megnyitom.

 Elmondtam a főiskola imatermében 1894. június 24-dikén.

A REFORMATIO 379-IK ÉVFORDÚLÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

A reformatio 379-ik évfordúlóját jöttünk ide kegyelettel megünnepelni. Ennyi ideje már annak, hogy egy igénytelen férfiú, egy volt szerzetes, később nagy érdemeiért a württenbergi egyetem tanára, kifüggesztett 95 tiltakozó pontot a pápai zsarnokoskodás ellen a vártemplom ajtajára s ezzel annak a nagy szellemi forradalomnak, amely a papi mindenhatóság ellen annyiszor kitörőben volt, de újra meg újra mesterségesen elfojtatott, örökre halhatatlan vezérévé lett.

A zsarnokok soha sem bírták azt megbocsátani senkinek, ha kényelmükben megháboríttattak. A zsidók felkent királyai legyilkoltatták a prófétákat, amiért szemükbe mondták az igazságot. Jézusnak keresztfán kellett elvéreznie, mert kiűzte a templomból a pénzváltókat és galambárusokat és rámutatott a papok és leviták szívtelenségére s önző, kevély hatalmaskodásaira.

Lutherrel, a benne feltámadt emberi jogokkal nem tudott megbirkózni a legnagyobb zsarnok, a római pápa sem, aki pedig az egész világ, a királyok és császárok, a szegények és gazdagok, a kicsinyek és a nagyok föltétlen hódolatát követelte és nyerte meg századokon át Krisztusnak nevében, aki azt hirdette, azt vallotta, felséges életével is azt pecsételte: „Aki közöttetek első akar lenni, az legyen a ti szolgátok!!“

A 95 tétel az emberi szellemnek a Jézus nevében alkotott csaknem másfélezeréves börtönéről tépte le a

vas-závárokat s a róm. kath. egyház összes tudósai szegények voltak ama tételek megcáfolására, a pápai átoklevél pedig – ez a régi hatalmas fegyver — amivel az egyszerű tanárt meg akarták félemlíteni: ott égett el Wittemberg piacán s a fénytől, amelyet szétlövelt, megvilágosodott Európa szellemi képe.

A Lutherek egész serege támadt. Jöttek a Zwinglik, a Melanchthonok és Kálvinok, a Bézák és annyi más jeles a különböző országokban és hiába volt a zsarnokság mindenféle erőszakoskodása, hiába börtön, máglya, inquisitio — a világ szellemi képe megváltozott, megújhodott, megifjodott.

Nem egyszerre, nem pillanatok alatt, hiszen a felkelő nap sem egyszerre hinti szét sugarait az egész teremtett világ területén.

A reformációval — ha lassan is — új korszak nyilt az emberiség történetében, amelyben szabadabb lett a gondolat, a lelkiismeret, mélyebb s igazabb lett a tudomány, több lett a jog, tisztább az igazság, értékesebb lett az egyén önmaga előtt és önállóbbakká lettek a nemzetek.

Szórhatnak reánk — a reformátió híveire — ezernyi vádat, kicsinyelhetik, gyanusítják ama nagy hősöket, — akiket reformátoroknak ismer a világ — mindenféle emberi gyarlóságokkal, irigykedő ráfogásokkal, de azt a tényt, hogy a történetíró — még ha nem protestáns is, — nem bír szabadúlni a reformátió korszakos mivoltától: — ezt nem törölheti ki az emberiség köztudatából többé semmiféle zsarnokoskodás.

Ha nem Istentől lett volna e dolog, azóta már bizonyára megsemmisűl.

De Istentől volt! Fény volt, hogy világítson s hogy abba a sűrű s iszonyatos sötétségbe, amelyet az önző papi hatalom századokon át mesterileg készített a világ megejtesére s a maga hatalmának fentartására; tűz volt,

hogy melegítsen, hogy égessen; hogy leégesse a lélekre kovácsolt rabbilincseket; szellem volt, hogy vidámítson s égfelé emeljen; erő volt, hogy birokra keljen és szülje a szabadságot az emberiség minden osztálya számára.

Azt mondják némelyek, hogy a protestantismus, mint a reformátió szüleménye, vallásos intézményeiben túlságos okos, a ridegségig józan és egyszerű s a művészeteknek, mint segédeszközöknek félretolásával, eltávolítja, elidegeníti magától a szépnek, a fenségesnek tisztelőit.

Hát akinek szíve és esze szerint való dolog az, hogy a közbenjárók egész seregén át jusson Istenéhez; hogy hitével, reménységével, fájdalmával, könyeivel örömével és bánatával ide-oda hurcolóskodjék s a tökéletlen lények egész sorozata előtt térdepeljen: — annak a mi káprázat nélküli vallásunk, a mi képek-szobrok nélküli templomunk, tömjén, szentelt víz nélküli isteni tiszteletünk — kétségtelenül nagyon egyszerű, sőt visszataszító is lehet.

De aki érez magában valamit Istenből s aki eléggé szabadnak tudja magát arra, hogy maga legyen magának közbenjárója Isten előtt a maga imádságaival, titkos könyeivel; s aki gyarlóságait, esetleges hibáit szívbeli bűnbánattal és jó cselekedetekkel tudja Isten, a világ és önmaga előtt kiengesztelni és nem a hivatalos személyek közbenjárásával, vagy akinek a kék égbolt csillagok nélkül is fenséges tünemény: — annak a protestantizmus legrövidebb út Isten felé, annak a protestantizmus élet és igazság s lélek, amely megelevenít.

Én így hiszek, mélyen tisztelt közönség s épen azért ez alkalommal is, mint mindenkor, mélységes tisztelettel borúlok le ama dicső férfiak emléke előtt, akik a bennök megnyilatkozott isteni lélek által megajándékozták a világot azzal a kibeszélhetetlen drága kinccsel, amit reformatiónak nevezünk.

Ezek előtt a nagy lelkek előtt akarnak leborúlni a mi nemes törekvésű tanítványaink is ez alkalommal, akiket én a legőszintébb szeretettel ajánlok a mélyen tisztelt közönség szíves jó akaratába.

Elmondtam a theol. akad. ifjuság ünnepélyén megnyitó gyanánt. 1896 okt. 31-én.

MÁRCIUS 15-ÉN.

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Mintha tágas, mély völgyben állanék, amelyen iszapos áradat vonúl keresztűl. Hullámain csakúgy hánykódik a gaz és szemét. Itt egy bimbó, amott egy virág, egy cserje, egy sudaras fa emelkedik ki a hullámzat közűl. . . Szinte kiáltani szeretnék a rohanó habnak, hogy: ne bántsd, ne bántsd! S míg tűnődve, aggódva nézem a szörnyű tusát s nyugtalankodom az örvénylő vizek szaporodásán: a vidékre borúló szürke, lomha köd szakadozni kezd s a láthatár peremén felhőkbe nyúló hegycsúcson akad meg tekintetem . . . Csupa lomb, illat, fény, éltető napsugár és minden olyan tiszta, olyan üde, olyan szeplőtelen! . . . *„Ki vagy te nagy hegy?!“* — kérdezem az ó-szövetség egyik prófétájával . . . és édes visszhang felel a messzeségből: *„Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!“*

Ötvenkét év távolából, én ennek a nyűgös, nyugtalan, új és új formák szerint alakúló, szent eszményekben megfogyatkozott, kicsinyes érdekektől hajszolt s könnyen alkuvó, hamis jelszavakra hallgató kornak gyermeke — a csodáló tisztelet hangján köszöntelek téged te nagy hegy, *te 1848 március 15-ike!*

Nagy, dús, igézetes hegy valóban! Mintha róla áradna szét Gileádnak minden balzsama; mintha belőle buzognának ama mesebeli források, amelyek letörlik az esztendők nyomát! . . . Mennyi és milyen gyümölcs a fák ágain; mennyi drága kincs a sziklák mélységes kebelében!! . . . Felette sasok röpkednek ég felé; árnyai-

ban párducok és oroszlánok tanyáznak, akárcsak a bibliai Hermon és Amanah rengetegében.

Nagy vagy, szép vagy, fenséges vagy 1848 március 15-ike, legalább nekem az vagy!

Nem napok szülték, hanem századok. Ami ennek az ezeréves nemzetnek szívében az idők folyamán, mint jó, igaz és szent megfogamzott; amiért elődeink vére patakokban folyt annyi bús csatán: az mind ott van egy összhangzatos, varázslatos boldog egységben, az 1848. márciusi nagy vívmányokban.

„Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!“

Diadalom, egy nemzet diadalma; diadalom a 300-dos ellenségen — gyilkos erőszak nélkül: ágyúk nélkül, puskák nélkül; apák, anyák, özvegyek, árvák jajgatása nélkül, rabszíjra fűzött foglyok nélkül, holt testeken száguldozó paripák nélkül! : . . . Ó szép vagy, fenséges vagy, március 15-ike. Legalább nekem az vagy!

Reád emlékezve, mintha szentegyházban járnék, amelyet próféták és apostolok építettek, amelyen megnyugodott az Isten lelke, az erőnek és bölcseségnek lelke s amelyből a kiengesztelődött s egymás szívére borúló hősök ihletett zsolozsmája zendül ég felé. A Dózsa Györgyök és Bocskayak, a Méliuszok és Dávid Ferencek, a Pázmányok és Pósaházyk, a Beöthyk és Lonovicsok, a Széchenyiek és Kossuthok és annyi más nagy és dicső . . . mintha egy szívvel és szájjal harsognák e szentegyház falai között a költő dalát:

Megbűnhödte már e nép
A múltat s jövendőt!

Ha egy régi hasonlatot alkalmazva, a magyar nemzetet gyűrűnek képzelem, akkor ennek drága köve a 30—40-es évek története és a drága kő csúcspontja az 1848 március 15. Legalább nékem az! . . .

A világtörténelem aligha mutathat fel szebb, igézetesebb időszakot bármely nemzet életében is annál, amely nekünk a március 15-ikét hozta létre, mint egy virágba borúlt áloét. Mikor a nyakunkon ülő kényuralom azt hitte már, hogy az oroszlán kifáradt, tehetetlenné vált a százados tusákban: egyszer csak oda lebben a Kazinczy és Széchenyi lelke a félig alvó, félig hitét vesztett nemzet fölé és *„ébrednek a hősök s a rom felépűl.“* Ó milyen látvány! Elől a nyelvújítók soha nem lankadó tábora s amerre megy, ahol szava zendűl, a holt csontokba visszatér az élet s ezerek, milliók ajkairól hangzik a költő jelszava: *„a haza minden előtt“* és az a másik is: *„nyelvében él a nemzet.“* — Amit rákentek nyelvünkre s nemzetünkre a századok: a gyalázatot *hogy* mossák, *hogy* irtják egyre többen, egyre nagyobb sikerrel! . . . A dal szebbé, az ének áhitatosabbá, az igazság ellenállhatatlanabbá válik kezeik alatt s behat a kunyhókba, palotákba s édes izgatottságot támaszt itt is, ott is s a világi biborosok érezni kezdik, hogy az a mentség, amivel eddig hazafiatlanságukat takargatták, megüresedett . . . Amily mértékben szépűl, fényesedik nemzeti nyelvünk: úgy nő a keblekben a hit és erősödik a bizodalom a nemzet közeli felvirúlása iránt.

Nagy munka volt ez! „Isten segített, ember fáradott!“

Ahová nem bírt eljutni a szegény dalnok s az igénytelen tudós szózata: ott megjelent a Széchenyi lelke és betölté — mint sebesen zúgó szélnek zendűlése — az egész házat, az egész hazát. Nagyobb, fenségesebb szenvedélyektől áthatott prófetája, hőse, vezére nem volt e nemzetnek idáig soha! Az Isten küldte őt, hogy megmozdítson, életre keltsen s fejlődésnek inditson e hazában mindent, ami egy nemzetnek életet ád és életet biztosít. A tudomány, az ipar, a kereskedelem, úri kedvtelések, amelyek a nemzetnek gyümölcsöznek — mind pártfogójukat s részben alkotójukat találták meg

benne. *„Hivatásunk nem csekélyebb* — mondja ő maga — *mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg.“* S amint érzi, látja, hogy a gondosan hintett magvak csirába, majd kalászba szökkennek s hogy amit ültetett, gyökeret ver, sőt gyümölcsözni kezd: megtelik szíve a legboldogítóbb reménységgel és hirdeti, kiáltja, a jósigéket: *„Magyarország nem volt, hanem lesz!“*

És osztoztak az ő édes, nagy hitében sokan, sokan! Sőt a versenyzők egész serege -— tollal, csákánynyal, vakoló-kanállal s az új Magyarország építése folytfolyt tovább és tovább. A kényuralom kancsal szemekkel nézte a megholtnak hitt nemzet ébredését s próbákat tett a közös munkában izzadóknak összezavarására, s ha így megkésleltette is — bizony nem egyszer — a munka gyors folyását, de a megkezdett nagy építkezés végleges abbahagyására nem rendelkezett már elég erővel és kellő fortélyossággal!

Ó szép látvány! Az uj hazaalkotók kezei alatt egymás után düledeznek össze *„a régi kiváltságok kevély nagy tornyai s a sötét barlangok, denevér-tanyák.“* A több, a nagyobb emberszeretet, a testvériség elve egyre ígézőbb s hódítóbb eszmévé válik a Kossuth Lajosok, Wesselényik, Bezerédyk, Ocskayk, Deák Ferencek szellemének szétáradása miatt s az ősi telken, ősi házban tétlen kevélységgel hivalkodó nemzetnek éreznie kell, hogy napja hanyatlóban van s az új idők mindent egyenlősítő áradatát feltartóztatni többé nem lehet. — Dicsőség legyen a magyar nemesség nevének, hogy nem is akarta! Szive humanismusa úgy parancsolta, hogy önként mondjon le kiváltságairól s aztán ölelje kebelére a jobbágyot, akinek munkájáért eddig ő egymaga védelmezte a gyakran háborgatott hazát. — Dicsőség a magyar nemesség nevének, amely könnyebben tudott meghódolni az egyenlőség nagy elvének, mint az uralkodó egyház biborosai! . . .

Ó szép látvány! Az is szép látvány, amikor világi katholikusok szállnak sikra a hierarchia elfogúlt képviselőivel szemben a prot. egyház több jogaért, a vallásfelekezetek egyenjogúságaért s ők, a kath. világiak hozakodnak elő azokkal a nemzet-boldogító érdemekkel, amelyekért a prot. egyháznak a magyar nemzet adósa maradt.

Ó szép látvány, az is szép látvány! A szabadság villáma végig cikkázik a vén Európán és a büszke trónok alatt megmozdul a föld s azok, akik Isten nevében tapostak itt az Isten képére teremtett emberen, reszketni kezdenek, mint az őszi lomb és meghódolnak a feleszmélt nemzetek fensége előtt és teljesíteni készek immár azoknak annyiszor félredobott kívánságait . . .

Ó szép idők, ó dicső nemzet! Félisteni elmult időknek, szerencsés bajnokok! Mikor emléketek között időzöm, mintha pantheonban járnék! Mikor tetteitek felett elmélkedem, mintha nemesebbnek érezném szivemet, mintha lehullana rólam minden salak, minden emberi hiábavalóság! Az a bajvívás a kényuralommal; az a kitartó harc a százados előítéletek ellen; az a tekintetek nélkűl való előretörés minden ellen, ami elévűlt, aminek nincs alapja a szeretetben; az a rajongás a nemzeti eszményekért; az a bátorság, elszántság a jogaira féltékeny hatalom ellen; a hiúságnak az a példás levetkőzése a nemzeti ipar fejlődéseért, amelyet férfiak és nők versenyesen követtek el a Kossuth Lajos bűvös szavára; az a szent ihlet és hevűlet, amelynek elvégre is rabjává lesz a magamérséklő, a fontolkodó bölcs is, amelynek tüzétől egybeolvadnak a Széchenyiek és Kossuthok, a Wesselényiek és a Deák Ferencek . . . mindez késztet arra engem, hogy csodálattal borúljak le a 30—40-es évek magyar nemzetének nagysága előtt.

És az alma nem esett messze a fájától! Amilyen volt a nemzet javarésze, olyan volt s olyanná lett

annak ifjúsága is. A dicső apáknak s dicső anyáknak méltó sarjai... Petőfi megkeseredett lelke végig zúgott már az országon, mint valami egetrázó mennydörgés s aki addig megfeledkezetten tétlenkedett vagy fecsérelte, tékozolta szívét, erejét: az most felriad, eszmél, figyel, gyönyörködik az apák küzdelmeiben s mire az 1848-dik év márciusa elkövetkezik: a magyar nemzet ifjúsága úgy áll, mint egy nagy sejtelmektől ihletett sereg, amelynek részt kell venni a készülődő alakúlásokban. — Pozsonyban, Pesten egyformán érzi lelkében a nemzet tavaszát s mikor a párizsi, majd a bécsi forradalom híre végig rohan az országokon, legott beleavatkozik a nemzet jövendőjének irányításába: beleönti lelkét, vágyait, reményeit ama 12 pontba foglalt petitióba, amelynek neve ma már az 1848-diki magyar ifjúság *hiszekegye*, hitvallása.

Ó szép, fenséges látvány! A fiak győzedelmes versenyben az apákkal az új Magyarország dicsőségeért!

Ó szép, fenséges látvány! A Kossuth Lajos diadalmas nagy lelke Pozsonyban, a Petőfi, Jókai, Vasvári, Irinyi, Bulyovszky ifjúi szenvedelme Pesten... mintha bevégezték volna az uj Magyarország alapköveinek lerakását 1848. március 14-dikén! *Nem erővel, nem hatalommal, hanem az Istenség lelkével!* — A nemzet idegein végigfutott a feltámadás érzete. Tombolt, ünnepelt. A kunyhók megteltek a Hozsánna örömzajával; a jogaiban megrövidűlt nemesség szívét pedig eltöltötte az önfeláldozó szeretet édes melegsége s a magyar Tyrteusz álmodott egy nagy, boldog és szabad magyar hazát s szabad polgárokat!...

Nagy vagy, szép s fenséges vagy, 1848. március 15-dike. Legalább nékem az vagy!

Március 15-dike a dicsőbb életre hajnalodott, a szabadság, egyenlőség, testvériség szentháromságától áthatott magyar nemzetnek húsvét ünnepe. A béke

apostolainak győzedelmi napja; a verejtékes munka jutalma, megdicsőűlése; az eszmények megtestesűlése s az igazi keresztyén szeretet uralmának kikiáltása... Olyan jól esik a nemzeti feltámadásnak ezen a bűbájos képén elmerengenem! Ugy húzza-vonja lelkemet valami megnevezhetetlen érzés a március 15-diki feltámadás nagy történetéhez! Mintha ebben volna, *mintha mindörökre ebben volna benne a mi megváltatásunk nagy titka!*... Mintha ez volna az a bibliai Bethesda, amely a maga hullámzásnak indúlt vízével minden szennyet lemos és minden betegséget elűz!...

Azóta elfolyt több, mint egy félszázad. Közben ez a feltámadottnak hitt nemzet látott újabb és újabb zsarnokoskodást, királyi igéretek meghazutolását; látott „vért, tüzet és füstoszlopokat“ s hallott s hallatott iszonyú nyögést és jajgatást, mint amikor az egyszülött fiút siratják; látta porba omolni a 30—40-es évek küzdelmeinek minden gyümölcsét... És azután *az örök igazság nagy törvénye szerint* látta ismét a zsarnokok megszelidűlését s látta a sír szájáról elhengergetett követ és látta kiemelkedni a koporsóból az 1848-diki magyar nemzet romolhatatlan, fényes alakját.

Jól mondom-e, nem-e: én azt hiszem *ünneplő gyülekezet,* hogy ha — amitől óvjon Istenünk! — ezt a szegény magyart akár saját bűneért, akár mások gonoszságaért újra elhantolná valami lelketlen sírásó... és ha az örök kegyelem megengedné neki, hogy még harmadszor is feltámadjon: — bizony-bizony megint csak úgy támadna fel, mint 1848-ban: a szabadság, egyenlőség és testvériség hármas koronájával.

Idegen divatok, szokások és erkölcsök majmolásával, léha világpolgároskodással; címek, előnevek után való kapkodással, üres szívekkel, az erényeknek a kicsiségekben való keresésével, az utcákon, tereken való tüntetéssel, a becsületnek, a kötelességeknek hamis

értelmezésével ... óh ezekkel a mai napság olyan sűrűn mutatkozó, olyan veszedelmesen szaporodó gyarlóságokkal — *csak hálni lehet, de feltámadni nem!*

Jól mondom-e, nem-e? Ugy tetszik nekem, mintha a szabadság, egyenlőség és testvériség nagy ezüst pénzei aprópénzekre váltva forognának közöttünk és a haza szent eszméje üres névvé lenne a nemzet egy része előtt. — *A szabadságot* mintha önző érdekeink ápolására zsákmányolnák ki s embertársaink megrontására; *az egyenlőséget* mintha csak a jogokra szeretnők értelmezni és mintha csak fölfelé követelnők és nem lefelé is; a testvériség törvényét mintha csak a nálunknál nagyobbakra és boldogabbakra tartozónak tekintenők!

Rosz időket élünk, rosz csillagok járnak! Valami sorvasztó, pusztító szél fú végig ezen a sokat szenvedett nemzeten; ennek valamennyi rétegén. A föld, az Isten adta, őseink vére-áztatta föld mintha mozogni kezdene lábaink alatt... A felszabadúlt jobbágy, mintha csak becsmérelni akarná a jótéteményt, amelyre érdemesíttetett — vándorbotot ragad és — mint a költöző madár — jobb hazát keres túl a tengeren!... Megcsókolja-e, amikor elindúl, ezt a földet, amely szűlte és felnevelte? Visz-e keblében egy maroknyi port a bizonytalan nagy messzeségbe? És „nem állítja-e meg a határnál valami?! *Honszeretet*, ha azt ki tudná mondani!“ — Iparunk vergődik az önző szomszéd élelmessége és zsarnokoskodása miatt s mi alig-alig halljuk az ébresztgető szót, amely segítségért kiált... Gonosz kalmárok meghamisítják ételünket, italunkat; a törvényt nem bírja védeni, nem képes erőssé tenni a polgárok becsülete... A pénznek szerelme naponként szedi közülünk áldozatait. A léhaság, a sikamlósság, a kétértelműség, a könnyelműség, a szent erények kicsúfolása leplezetlenűl, sőt emelt fővel járnak utcáinkon,

betolakodnak házainkba és követelik befogadtatásukat. A törvényhozók, a haza atyjai ... ők is, ők magok is mintha példáivá lennének a törvények fel sem vevésének, a becsület hamis értelmezésének s a polgári jogok vásárra bocsátásának ... A vallás, a Krisztus anyaszentegyháza ... mintha *még ez is* köpenyeggé lenne némelyeknek a szent egyesség megzavarására, a hatalmi törekvésekre, a szemérmetesség, a családi ős erények irtogatására és megcsúfolására annak a szeretetnek, amelyről irva van, hogy *nem cselekszik álnokúl és nem gondol gonoszt!*

A tekintély elve megdőlt: a hála és tisztelet mintha elévűlt fogalmak volnának. A fiú mintha barátja volna az apjának, a leány mintha barátnője volna az anyjának, a növendék mintha cimborája volna az ő nevelőjének.

De legyen elég az örömünnepet zavaró háborgásból, a sötét képek árnyékaiból! Ki, *„ki innen e falak közül, félek, hogy e ház rám szakad ...“* Jövel, jövel 1848-dik március 15-ének ragyogó képe; jőjjetek ti nagy idők nagy alakjai és ragyogjatok reánk és gyógyítsatok meg minket! A komor jelenből tekintve reád, még szebb, még ígézetesebb vagy nekem te nagy hegy, te 1848. március 15-dike!

Ünneplő közönség s különösen nemes tanuló ifjúság! Engedjétek, hogy záradékúl a hazája sorsán nyugtalankodó költő szavaival figyelmeztethesselek benneteket:

„Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajúlt kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sír-lakához
S gyújt régi fénynél új szövétneket,
S ha a jelennek halványúl világa
Az ősi fény ragyogjon fel honára!“

Elmondtam a főiskola imatermében 1900 március 15-én.

A KIRÁLYI 10 SZOBOR ÖRÖMÉRE.

Édes hazánk a közelebbi napokban az egész művelt világ érdeklődésének kiváló tárgya volt.

Ős-Budavárába császári vendég érkezett a magyar király látogatására s a sok kemény csatát kiállott várfalakon újra felragyogott a régi dicsőség fénye s az ország szívében, mesésen szépülő fővárosunkban magasra csapkodott a lelkesedés lángja s felcsillámlott az éji homályban késlekedő daliás idők édes reménysége.

A nemzet hű fiai és leányai,, közelben és távolban, együtt éreztek az öröm-árban úszó fővárossal s az ifjak látásokat láttak, a vének álmokat álmodtak s mintha valamennyien édes bortól részegedtek volna meg, mint — a látszat szerint — az első pünköst apostolai.

És nem is hiában! Mert a császári látogatás, ott abban a koronás férfiak által annyi időn át kerülgetett fővárosban s a hatalmas vendégnek nemzetünkre, ennek iparban, művészetben, király- és honszeretetben mutatkozó egyéniségére, nemes faji sajátságaira mondott elismerő szavai — valljuk be a legteljesebb tisztelettel — többet értek nekünk bizonyos tekintetben őseinknek temérdek győzedelmes, véres háborúinál.

Emlékezzünk csak!

Őseink századokig tartották fel vitéz fegyverökkel, vérök hullásával az ozman-hatalom pusztító előnyomúlását és önmagukat emésztve, megmentőivé lettek a

békés fejlődésre elhelyezkedett nemzetek polgárosúltságának s az európai keresztyénségnek.

S mi lett jutalmunk? Az, hogy nevünket is szerették volna kitörülni a nemzetek sorából! Jó szomszédaink, hála fejében, úgy űzték-fűzték a történetírás mesterségét rólunk, hogy régi dicsőségünkből ne maradjon meg egyéb, mint egy-egy iszonyú csata emléke s egy-egy mesés erejű harcos zordon alakja, aki holtak hátán ivott-evett s olyan tükörben mutattak be bennünket a hiszékeny világnak, amelyben alig látszottunk különbnek ama tatár csordánál, amely egykor rajtunk is keresztülgázolt vad hevében. Hogy a pápai mindenhatósággal is mérkőzni tudó I. Lászlónk s Könyves Kálmánunk is volt s hogy „magyar tenger vizében húnyt el egykor észak, kelet, dél hulló csillaga“ s hogy „nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára“, s hogy Mária Teréziának a mi apáink hősiessége, lovagi erénye mentette meg a királyi széket: — ezeket s az ezekhez hasonló, vérrel írott igazságokat mind belepte Európa művelt népeire nézve a könyvtárak pora.

Szabadsághőseink, a régiek is, az újabbak is, a a nemzetiek és a vallásiak is lázadókká, árulókká bélyegeztettek s lettünk a hatalmas nagy országból provinciává, amelyen kénye-kedve szerint taposott a minket megérteni nem tudó s beolvasztani törekvő hatalom. Most a Deciusok politikája, majd csupa mindenhatósági törekvések miatt nyögtük a zsarnokok kényét s Isten csodája, hogy az ezredik év itt, annyi viszály után, mégis ránk virradt.

Valami délibábszerű köddel vettek bennünket körűl, amely felforgatva mutatja az alakokat és amelyen át nem látszott belőlünk egyéb, mint a mérhetetlen puszták vad lovain száguldozó betyár és a cigány!

Ez a mesterséggel csinált s ezer hamissággal fentartott köd kezdett ugyan már egy idő óta szétszaka-

dozni, mert hát a nap ereje elvégre a sötét borúlatot is áttördeli; de teljes szétfoszlására nézve csak most érkezett el az idő teljessége. Üdv érte alkotmányosan uralkodó jó királyunk bölcseségének és nemzetünk iránt megnyilatkozott szeretetének!

Az ő hozzánk hajolt szíve akarta azt úgy, hogy ama ködnek, mely őt eleintén magát is fogva tartotta, örök időre vége legyen. Az ő bölcsesége s elégtételre engedelmes nagy lelke parancsolta azt úgy, hogy a németek hatalmas ifjú császárját, méltó szövetséges társát itt fogadja az ő magyar nemzetének, az ő fejedelmi áldozataival is szépített fő- és székvárosában s annak szózatos ajkairól tudja meg a hosszú időn át tévedésben levő Európa és az egész művelt világ, hogy a magyar nemzet nem az, aminek ellenségei századokon át hamisan hirdették; nem betyárok, lázadók, cigányok tanyája; hanem iparban, kereskedelemben, földmivelésben, tudományban, művészetben, szóval anyagiakban és szellemiekben egyenlő rangú állam Európa legműveltebb államaival.

E magasból és messze hangzó elismerés hozta lázas, édes izgatottságba előbb fővárosunkat, majd egész nemzetünket s ezt az elismerést visszhangozza ma a művelt Európa minden elfogulatlan hirlapírója, apró és engesztelhetetlen ellenségeink eltitkolhatatlan boszúságára.

E jelek, az édesen biztató jelek láttára az írás szavával kiálthatjuk mi is: „A régiek elmúltak, ime újjá lett minden!

Van-e, lehet-e nemzetének becsületére, tisztességére féltékeny és büszke honfi, vagy honleány, akinek szívét boldogan ne dobogtatná az a tudat, hogy az isteni igazságszolgáltatás ideje nemzetünkre nézve is elérkezett s meghozta azt nem a szurony és ágyú, hanem a vészben, viharban kitartó türelmes munka, az ellenséget,

az irígységet is megszégyenítő békés verejtékezés s egy bölcs és hű alattvalóinak erényeit igazán ismerő király fenkölt gondolkozása!!

De hogy örömünk pohara teljesebb legyen, ime még egyéb is történt a múlt hó 25-én: az, amit az imént felolvasott királyi leiratból tudunk és tud már ma csaknem minden olvasni tudó. *Ő Felsége azt akarja, hogy az ország fő- és székvárosában zivataros múltunk 10 nagy alakja legyen szoborművekben megörökítve az ő költségén.*

Bizonyára nem ajándékot akar adni szeretett nemzetének, mert hiszen ez magában is elég erős tudna még lenni nagyjai emlékének megörökítésére; s nem is csupán művészetpártfogási hajlamát óhajtja ezzel kielégíteni; sőt nem is császár-barátjának és szövetségesének nyomait akarja amaz emlékek felállításával mintegy megszentelni; hanem egyebet, nagyobbat, felségesebbet gondol és akar ezekkel, t. i. igazolni hű nemzete előtt azt, hogy „sem élet, sem halál, sem magasság, sem mélység, sem létezők, sem leendők" el nem választhatják őt többé a magyar nemzettől, a nemzet történetének tiszteletétől.

Ám tekintsünk végig — bizonyságképen — a felállítandó emlékek során!

Ott áll az első helyen *Gellért,* I. István királyunk nagyreményű fiának, Imre hercegnek nevelője, akit a keresztyénség terjesztése körül kifejtett nagy érdemeiért s a keresztyén hitért szenvedett vértanúságáért királyi pártfogójával és neveltjével együtt igtatott a maga szentjei közé a r. kath. egyház.

Ha szívünk szerint tudjuk tisztelni István térítői munkásságát, lehetetlen, hogy meg ne hajoljunk a Gellért küzdelmei s felséges királyunk választása előtt. Mint Csanád első püspöke, amilyen önfeláldozó volt a keresztyénség terjesztésében, épen olyan bátor az Imre örökén

versengő királyokkal, Péterrel és Aba Sámuellel szemben s mikor az utóbbi belemerült már a kegyetlenkedésbe s így akarta biztosítani magának a királyi hatalmat, Gellért volt az, aki szemébe mondta e megrázó szavakat: „Ha életembe kerül is, óh király! jövődnek tükrét szemed elébe tárom; tudd meg tehát, hogy nemsokára lesújt reád a boszú fegyvere, mely megfoszt téged az országnak jogtalanúl szerzett birtokától.“

A nemzet állított ugyan már emléket nevének akkor, amikor a Duna habjai felett meredező Kelenhegyet Gellért-hegynek nevezte el; de a királyi ércemlék a keresztyén vallásos buzgóságnak, hősiességnek és egyuttal annak a nagy elvnek is megpecsételője lesz, hogy az igazság ereje hatalmasabb a királyok hatalmánál.

A második a sorban *Pázmány Péter*, a hazai r. kath. egyház egyik legnagyobb alakja. Nagy mint tudós, nagy mint politikus s elsőrendű a magyar nyelv fejlesztésében és izmosításában. Mikor a reformatió má.-már diadalát ülte Árpád honában, ő a reformátusból r. katholikussá, majd jezsuitává lett férfiú, pap, tudós és érsek kellett ahoz a maga sokoldalúságával s ragyogó vitázó képességével, csábító magyarságával s állásának fényével, hogy főuraink fejét megszédítse s a világi hatalommal szövetkezve, az ellenreformatiónak gyors és dúsan szaporodó sikereket biztosítson. Örök érdeme marad, hogy nevelőintézetek felállítására s a tudomány terjesztésére fordította roppant jövedelmének egy jelentékeny részét s hogy a budapesti egyetem alapját is ő vetette meg. Ő Felsége bizonyára nem a reformatió híveinek ellenségét, hanem a buzgó katholikust, a tudóst és a tudományok pártfogóját s nyelvünk halhatatlan érdemű művelőjét óhajtja megtisztelve látni a nevére állítandó ércemlékben.

Hogy csakugyan így, fényes bizonysága az, hogy

Pázmány után *Bocskay István* és *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelmek következnek a dicsőítendők sorában.

Hogy ki volt Bocskay és Bethlen, azt itt, e szent falak között, melyek annyiszor visszhangozták már nevök dícséretét, talán felesleges is megemlítenem.

Kezdeményezői annak a nemes harcnak, amely a népek és a lelkiismeret jogairól megfeledkezett hatalom túlkapásai ellen Erdély bércei közűl indúlt ki a XVII. század elején s amelynek nem kisebb célja volt, mint a magyar nemzeti és a protestáns vallásos szabadság megmentése és fentartása. Diadalmas hadvezérek, akik megszégyenítették a császári fényes hadseregeket, akik beírták a kurucok nevét szabadságharcaink történetébe s a magyar nemzetet s ebben a magyar nyelv rendíthetlen támaszát, az üldözötté vált protestantizmust a bécsi és nikolsburgi béke vívmányaival ajándékozták meg. A Basták és Barbiánókkal szemben csak egy Bocskay, a Pázmány Péterekkel szemben csak egy Bethlen Gábor lehetett elég nagy és erős, hogy a magyar nyelv és a protestáns vallás is áldozatúl ne hulljanak ellenségeink ölébe.

És Ő Felsége, a mi koronás királyunk, aki bizonyára jól ismeri e hősök történetét, oda állíttatja szobraikat a Szent Gellért és a Pázmány Péteré mellé s míg e felséges tényével egy felől elismeri ezeket a nemzet valódi hőseinek: addig példában int másfelől arra, hogy a lelkiismeret szent jogai örökre tisztelendők és elég volt immár a vallásháborúk zivataraiból!

Megérti-e ez a nemzet a néma szobrok beszédét: a jövő fogja megmutatni. Egy bizonyos, az, hogy a magyar protestantizmus megilletődött szívvel s hálás érzelmekkel fogadja Ő Felségétől a Bocskay és Bethlen homlokára tett koszorút s kiengesztelődik e fejedelmi tényben az I. Rákóczi György haza- és egyházszerető nagy lelke is, amely itt leng, hat és alkot ma is e főiskola szentelt falai között.

Az ötödik és hatodik a sorban, mintha nem is földi alakok volnának, hanem istensugalta költők eszményi alkotásai: *Hunyady János* és *Zrinyi Miklós!* Az Isten küldte őket a legnehezebb időben, hogy vitézségökkel, hadvezéri talentumaikkal, hősi elszántságukkal megmentői legyenek az ezer sebből vérző hazának. Nevök ott él a nemzet ajkán, a gyermek szívében, dicsőségüket hirdeti a festőművészet: hadd hirdesse hát a szobrászat is!

Hunyady János lovasszobra — mert bizonyára az lesz — nemcsak a hadvezér emléke iránt fog tiszteletet követelni, hanem inteni fogja a koronás hatalmasokat is, hogy az esküvel fogadott ígéret szent, tehát teljesítendő.

A hetedik a sorban *Pálffy János* gróf, az uralkodóház iránt való hűség typikus alakja. Ott volt a Bécsre özönlő török hadak ellen vívott harcban 1683-ban; ott volt Buda várának a törököktől való visszavételében; a II. Rákóczy Ferenc ellen folytatott háborúban; ott a szathmári béke előkészítésében s mindenütt mint a hazafiság és alattvalói hűség egyik tisztes alakja. Nevéhez fűződik a „Moriamur pro rege nostro" történeti nevezetességűvé vált kifejezés s ez a körülmény is oka lehetett annak, hogy oda jutott a tíz kiválasztott közé.

A nyolcadik *Anonymus,* a Béla király névtelen jegyzője. Benne a hazai történetírást kívánta Ő Felsége megtisztelni, noha máig sincs tisztázva művének valódi értéke, sem személyisége felől nincsenek kétségtelen adataink. Mind a négy Béla-király jegyzője gyanánt emlegettetik, de inkább csak a harmadiké vagy negyediké lehetett, vagy legújabb nézet szerint határozottan a harmadiké. A 10 nagy között az Árpádok korát Szent Gellérttel fogja képviselni.

A kilencedik *Verbőczy István,* aki mint országbíró

1505-ben elhatározta magát az uralkodó jogszokások összegyűjtésére s ezáltal az igazságszolgáltatás rendszeresebbé és könnyebbé tételére. A sok összevisszaság után megértek arra már a rendek is, hogy írott törvények után áhítozzanak s a király a maga nagytudományú országbíróját maga is megbízta a tervezett könyv megkészítésével, ami megtörténvén, azt szentesítette is 1514-ben. Ez a később kinyomatott s temérdek új kiadást ért latin nyelvű mű lett a magyar törvénykezés és jogtudomány forrása s becse ma sem csekély s éppen azért írójának jogos helyet biztosít a 10 kiválasztott között. Verbőczy emlékében a magyar jogtudomány is méltán érezheti magát megbecsülve.

A végső a sorban az utolsó magyar vándor költő: *Tinódi Lantos Sebestyén*. A XVI. század első felében élt, amikor a pártokra tépett hazában pihent a múzsa s csak az ő lantja zengett az ország különböző pontjain a régi dicsőségről, a jelen keserűségeiről — Kassától Kolozsvárig. Az a kegyelet vihette be nevét a legnagyobbak közé, amellyel őt irodalomtörténetünk mindenkor készségesen méltányolta. Oázis a sivatagban, béke galambja a viharban, szivárvány a borúlatok között: hadd emlékeztesse nemzetünket — gondolta talán Ő Felsége — az engesztelődésre, a háborútól való félelemre s hadd tanítson a szelíd érzelmek tiszteletére. Benne a költészet nyerte megtiszteltetését.

Ime a 10 kiválasztott s e választásban a koronás király nagy kiengesztelt lelke s e léleknek nemzeti multunkba való bemélyedése és nemzetünk élő szellemével való egybeolvadása.

„Az nem lehet, hogy ész, erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átok-súly alatt!

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért!

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százezrek ajakán!"

Így búgott, zokogott, így esdekelt, így álmodott egykor a költő zajongó lelke és íme, az álom betelt.

Az ész, erő és szent akarat kivívta jogait és jutalmát; a jobb kor hajnala már itt mosolyog felettünk a király és nemzet szívének összedobbanásában.

Ma azért, mikor halljátok az Úrnak hivogató szavát, meg ne keményítsétek a ti sziveteket!

Emeljétek fel velem együtt a hálaadás poharát és beolvadva az egész nemzet üdvözlő hozsánnájába, kiáltsuk egy szívvel, és szájjal:

Éljen a király!!

Üdv nevére áldás életére!!

Elmondtam a főiskola imatermében 1896 szept. 19-én.

EMLÉKBESZÉD A REFORMÁCIÓ 385-IK ÉVFORDULÓJÁN.

Mélyen tisztelt közönség!

Luther Márton, a tudvágyó jogász ifjú, egy poros *latin* bibliát talált az erfurti egyetem könyvtárában a 16-ik század hajnalán. Letisztogatta a portól, felnyitotta és megízlete. Mikor önmagával meghasonlva, égi üdvösség és földi nyugalom után sóvárgó lélekkel berimánkodta magát az Augistinus remeték kolduló seregébe: ott is talált egy másik bibliát és azt is leporozta és olvasta és újra olvasta és hozzá tapadt, mint valami Jákób-lajtorjához, amely égig ér és viaskodott vele, mint Jákób az Isten angyalával — egész a diadalomig.

A betűje olyan, mint más könyveké, akár csak a szentek legendáié, amik úgy megülték már a szegény ifjú gyötrődő lelkét; olyan akár csak a jó Augustinus-atya könyveié, aki az ó-szövetségi költővel annyi változatban bizonyítgatta az Ádám boldogtalan ivadékaival szemben: *„Nincsen, aki jót cselekedjék, nincsen csak egy is.“* Igen, a betűje ugyanaz, de a szelleme mintha más, egészen más, a világossága mintha ragyogóbb, az igazsága mintha meggyőzőbb, a bölcsessége mintha értelmesebb, a vigasztalása mintha megnyugtatóbb volna!

Miért, hogy ez a könyv mégis olyan elhagyatott itt, a mennyországnak ebben a képzelt kapujában?! Ha ezek a zárda falai közé menkült beteg lények csakugyan az ég felé vezető keskeny útat keresik: hogyan lehet, hogy ezt a könyvet meg nem találták, meg nem becsülték és kalauzúl fel nem használták, át nem ölel-

ték?! Igy tudakozódott, így nyugtalankodott az ifjú remete — kezében a könyvek könyvével, szivében annak mennyei sugáraival. Ha koldúlt a mindennapi kenyérért, ha seprett, ha fűtött s ha egyéb szolgai munkában verejtékezett: mintha mindenütt és mindenkor a Názáreti Jézus szavai hangzottak volna előtte, mellette és utána: *„Boldogok, akik éhezik és szomjúhozzák az igazságot, mert ők megelégíttetnek.“*

Mennél sűrűbben forgatta a könyvek könyvét, annál mélyebben érezte, hogy nő közötte és társai között az üresség, a távolság. Mennyi áltatás itt is, ott is! Az igazságot kereső léleknek milyen koldús kielégítése az üres szertartásokkal, a bőjttel, a többféle önmegtartóztatással, a vak engedelmesség megkövetelésével, a hitcikkeknek rideg betűivel, vagy e betűknek furfangos értelmezésével!

Aztán mennyi gyanúskodás, mennyi titkos ólálkodás egymásra és egymás ellen az üdvösség útját együtt kereső rendtársak között! Isten dolga volna ez; a Krisztus szellemének munkája volna ez?!

És megkérdezte a bibliát és az azt felelte, ezerszer is csak azt felelte, hogy *nem!* Az ó- és új-szövetség valamennyi könyvét megforgatta, megzaklatta és sehol sem talált ott olyan önmagához és társaihoz hasonló sereget, amely az alamizsnán való élősködéssel, a tüntető szegénységgel, a robotos imádkozással, a test és vér jogainak megöldöklésével vagy legalább ideig-óráig való fojtogatásával akarta volna magához hajlítani az eget, megkérelni az Isten igazságosságát s e mellet is szinte követelőleg tudott és merészelt volna számítani a társadalomban élő, küzdő ember dícséretére!

Olvassa mindjárt az elején: *„Teremté Isten az embert az ő képére, férfiúvá és aszonynyá teremté őket.* (Móz. 1., 27.) *És megáldá Isten őket és mondá nekik: Szaporodjatok, sokasodjatok és töltsétek be a földet.“* (28.

v.) Olvassa tovább: „*Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és anyját és ragaszkodik az feleségéhez és lésznek egy testté*“ (I. Móz. 2., 24.). Együtt az Isten teremtő kezében, együtt a paradicsomi élet gyönyörűségei között, együtt a tiltottfa gyümölcsének megízlelésében, együtt a boldogságban, együtt a kisértésben, együtt a bűn következményeinek viseléseiben; együtt a család-alkotás és fentartás gondjai között . . . De nem külön és nem elszakadva!

Aztán tovább olvas és hallja, hogy mit felel *Zakariás*, a próféta a *bőjt után tudakozódóknak:* „Mikor bőjtöltetek és gyászoltatok az ötödik és hetedik hónapban: avagy nekem bőjtöltetek-e? És mikor ettetek és ittatok, avagy nem magatoknak ettetek és nem magatoknak ittatok-e? *Igaz itélettel itéljetek s irgalmasságot és könyörületeséget gyakoroljon kiki az felebarátjával . . . egymás ellen még szivetekben se gondoljatok gonoszt* (Zak. VII. 5, 6, 9, 10.). Aztán oda fordít az Úr predikációjára és ott is, mintha a próféta igazoltatását hallaná: „*Ne láttassál az emberektől bőjtölni, hanem a te Atyádtól, a ki titkon van és a te Atyád aki titkon néz, megfizet néked nyilván . . . Mikor pedig imádkoztok — mondja az Úr, a názáreti Mester — ne legyetek szószaporítók, mint a pogányok, akik azt tartják, hogy az ő sokbeszédűségökért hallgattatnak meg.*“

És az ifjú remete úgy érezte, mintha ő is ott volna már a damaskusi úton, ahol egykor az apostolra hullt rá a mennyei fény s mintha szózatot hallana ő is, mint egykor az ifjú Jeremiás: „*Mielőtt születtél, felavattalak; prófátává rendeltelek téged a népek közé, menj és beszéld mindazt, amit parancsolok. Ne félj tőlük, mert én veled leszek, hogy megoltalmazzalak téged. Az én igémet adom a te szádba.*“

És szomorú, kinos rabsággá, a gyötrődések poklává változott rá nézve az Augustinus-remeték zárdája, ennek

felszines, önámító világa és epekedett az ó-szövetségi próféták és az apostolok sorsa után, akik ott sürögtek az élő ember-áradatban s papokkal, birákkal, fejedelmekkel szemben, az utcákon, a tereken, a hatalmasok tornácaiban félelem nélül, megvesztegethetetlenűl hirdették azt, amit „a lélek ád vala nékik szólniok."

Aztán szivére szorította a könyvek könyvét és titkos vallomást tett önmagának, a saját lelkiismeretének, hogy ő a zárdára s ennek fogadalmaira nézve meghalt.

Dehát hová a csalódásoknak eme bús falai közűl? Ki a nagy, a lármás világba, a honnan elfutott?! És figyelni kezdte a külső világot kezében az ő *kalauzával*, a könyvek könyvével. És mit talált ott? Egy másfélezer éves keresztyén világot a názáreti Jézus által vetett fundamentumon, de a Jézus lelke nélkűl! . . . És úgy tetszett neki, mintha az emberiség másfélezer év alatt mit se haladt volna, mit se okult volna; mintha ott volna most is abban a siralomvölgyében, a honnan a názáreti Jézus és az ő apostolai akarták kiszabadítani.

És látja Áront, a főpapot, aki mig Mózes az Isten hegyén késik, hogy onnan a törvény, az isteni törvény pontjait lehozza, összeszedi a nép arany ékszereit és arany borjút önt a láthatatlan Isten képmása gyanánt és oltárt épít, a honnan az meszebbre ragyogjon és többeket csábítson maga köré . . . És látja, amint a nép siet, tolong: ki égő, ki hálaáldozattal és aztán leül és eszik és iszik és pajzánkodik . . . Azután hallja lelkében, amint kiált az Úr Mózesnek: „Eredj, menj alá, mert megveszett a te néped, amelyet kihoztál Egyiptomból!"

Hová, hová hát a csalódásoknak eme bús falai közűl?!

És figyelt tovább és úgy tetszet neki, mintha a körűlte zsibongó világban az Éli pap fiaira ismerne, akik a gyülekezet sátorának ajtajában szemérmetlenkednek

v.) Olvassa tovább: *„Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és anyját és ragaszkodik az feleségéhez és lésznek egy testté“* (I. Móz. 2., 24.). Együtt az Isten teremtő kezében, együtt a paradicsomi élet gyönyörűségei között, együtt a tiltottfa gyümölcsének megízlelésében, együtt a boldogságban, együtt a kisértésben, együtt a bűn következményeinek viseléseiben; együtt a család-alkotás és fentartás gondjai között . . . De nem külön és nem elszakadva!

Aztán tovább olvas és hallja, hogy mit felel *Zakariás*, a próféta a *bőjt után tudakozódóknak:* „Mikor bőjtöltetek és gyászoltatok az ötödik és hetedik hónapban: avagy nekem bőjtöltetek-e? És mikor ettetek és ittatok, avagy nem magatoknak ettetek és nem magatoknak ittatok-e? *Igaz itélettel itéljetek s irgalmasságot és könyörületeséget gyakoroljon kiki az felebarátjával . . . egymás ellen még szivetekben se gondoljatok gonoszt* (Zak. VII. 5, 6, 9, 10.). Aztán oda fordít az Úr predikációjára és ott is, mintha a próféta igazoltatását hallaná: *„Ne láttassál az emberektől bőjtölni, hanem a te Atyádtól, a ki titkon van és a te Atyád aki titkon néz, megfizet néked nyilván . . . Mikor pedig imádkoztok — mondja az Úr, a názáreti Mester — ne legyetek szószaporítók, mint a pogányok, akik azt tartják, hogy az ő sokbeszédűségökért hallgattatnak meg.“*

És az ifjú remete úgy érezte, mintha ő is ott volna már a damaskusi úton, ahol egykor az apostolra hullt rá a mennyei fény s mintha szózatot hallana ő is, mint egykor az ifjú Jeremiás: *„Mielőtt születtél, felavattalak; prófátává rendeltelek téged a népek közé, menj és beszéld mindazt, amit parancsolok. Ne félj tőlük, mert én veled leszek, hogy megoltalmazzalak téged. Az én igémet adom a te szádba.“*

És szomorú, kinos rabsággá, a gyötrődések poklává változott rá nézve az Augustinus-remeték zárdája, ennek

felszines, önámító világa és epekedett az ó-szövetségi prófáták és az apostolok sorsa után, akik ott sürögtek az élő ember-áradatban s papokkal, birákkal, fejedelmekkel szemben, az utcákon, a tereken, a hatalmasok tornácaiban félelem nélül, megvesztegethetetlenűl hirdették azt, amit „a lélek ád vala nékik szólniok.“

Aztán szivére szorította a könyvek könyvét és titkos vallomást tett önmagának, a saját lelkiismeretének, hogy ő a zárdára s ennek fogadalmaira nézve meghalt.

Dehát hová a csalódásoknak eme bús falai közűl? Ki a nagy, a lármás világba, a honnan elfutott?! És figyelni kezdte a külső világot kezében az ő *kalauzával*, a könyvek könyvével. És mit talált ott? Egy másfélezer éves keresztyén világot a názáreti Jézus által vetett fundamentumon, de a Jézus lelke nélkűl! . . . És úgy tetszett neki, mintha az emberiség másfélezer év alatt mit se haladt volna, mit se okult volna; mintha ott volna most is abban a siralomvölgyében, a honnan a názáreti Jézus és az ő apostolai akarták kiszabadítani.

És látja Áront, a főpapot, aki mig Mózes az Isten hegyén késik, hogy onnan a törvény, az isteni törvény pontjait lehozza, összeszedi a nép arany ékszereit és arany borjút önt a láthatatlan Isten képmása gyanánt és oltárt épít, a honnan az meszebbre ragyogjon és többeket csábitson maga köré . . . És látja, amint a nép siet, tolong: ki égő, ki hálaáldozattal és aztán leül és eszik és iszik és pajzánkodik . . . Azután hallja lelkében, amint kiált az Úr Mózesnek: „Eredj, menj alá, mert megveszett a te néped, amelyet kihoztál Egyiptomból!“

Hová, hová hát a csalódásoknak eme bús falai közűl?!

És figyelt tovább és úgy tetszet neki, mintha a körűlte zsibongó világban az Éli pap fiaira ismerne, akik a gyülekezet sátorának ajtajában szemérmetlenkednek

és nem hallgatnak az atyjok dorgáló szavára sem; sőt viszik, ragadják magokkal az istenadta népet is be, be a bűn fertőjébe — a gyehennába.

Tovább tekint és megjelenik előtte a haldokló Dávid képe, amint vonagló tetemei mellett ott viaskodik egymással Abjatár és Cadok — ez a versengő két pap — hogy melyikök kegyencének jusson a Dávid koronája? És aztán látja elesni Abjatárt, és meghalni Adoniát, annak kegyencét és látja Cadokot kevélyen ott ülni a főpapi székben és sütkérezni a Bethsabé kegyének fényében.

És lát új és új képeket, amik szörnyűségesek, mint a Dániel látomásainak alakjai. Lát sereges papságot az idegen Istenek oltárai körűl, az idegen királyok leányainak szeszélye szerint táncolni, dőzsölni; lát papokat és papnőket a ligetekben, a berkekben, a cserfa, tölgyfa árnyékában és látja, amint a Bél-Isten papjai éjjelente magok lopkodják el a nép és a király által összehordott oltári áldozatokat . . . és látja a bűnnek emberét, amint beül az Isten templomába és Isten gyanánt mutogatja magát! . . .

Hiába volt hát a másfélezer év eltűnése?! Hiába volt a Krisztus halála, az apostolok kinszenvedése? Hiába annyi vértanúnak felséges tanúbizonysága?

És mennél tovább nézett, mennél tovább figyelt: érezte, hogy nő, szétárad lelkén a próféták szentséges szenvedélye és rázta, csörtette zárdája bilincsét, mignem elküldte az Úr az ő angyalát, mint egykor a Péter börtönébe és ő szabaddá lett; szabaddá szivén az érzés, agyában a gondolat, ajkán a szó, az igazság. A remetéből az Úrnak prófétája!

S ujra, s még szorosabban ölelte most már keblére a bibliát, a könyvek könyvét és nagyboldogan kiáltotta az apostollal: „Jaj volna énnekem, ha én az evangyéliumot nem hirdethetném!“ És!? És azután hirdette bátran, merészen, ott a wittembergi egyetemen, a

hová a bölcs Frigyes fejedelem bölcsesége juttatta, a hová az örök Isten jó tetszése segítette. És feltámadt benne az Ezsaiás lelke, a Jeremiás lelke, a Keresztelő János lelke, a Krisztus lelke, a Wikliffek és a Huss Jánosok igazsága és kiáltó szava végig zengett a világon, mint örvendetes üzenet és nem volt a bűnös világnak annyi földi hatalma, amely ezt az üzenetet hallatlanná tehette volna; nem a Heródeseknek annyi fegyvere, nem a Kajafásoknak annyi furfangja, amely a világrend sorsa felett őrködő istenségnek ezt a kivont kardját kicsorbíthatta volna.

Ha emberektől lett volna ez a dolog, magában is összeomlik, de Istentől volt, tehát megdönthetetlen maradt! *1517 október 31-dike egy újabb idő teljességének határnapja, egy másfélezer éves éredés gyümölcse s ennek történeti kifejezése a protestantismus.*

Mi a protestantismus?!

Az emberiség megtisztúlt lelkének itélete a zsarnokság, a sötétség, a szolgaság, a tudatlanság, az Isten nevében űzött hamis sáfárkodás ellen. Békekötés az igazságos istennel az evangyéliom világánál, a Krisztus keresztjénél, az apostolok haló poránál. A keresztyén ó kor testvériségének visszaplántálása a Krisztus szellemétől elfordúlt világba; a hitnek, a vallásnak a hamis bölcselkedés hálóiból való kiszabadítása; az egyén felség-jogának biztosítása; a család szentségének, a társadalom becsületességének visszakövetelése; kötelességtudás a ledérség és könnyelműség helyett; önmérséklés a tivornyázás és eszem-iszom helyén; a gyönyör és erő kultusza helyett a szabadság és jog tisztelete; az Isten bűnbocsátó kegyelmének csak az Istennél való keresése és megtalálása.

Egy egész mesterséges világ kezdett összeomlani 1517 október 31-én; egy láttatós, egy kifelé tetszetős, de belől rothadásnak indúlt világ; egy világ, amely hatalmas és gazdag volt arra, hogy szolgálatába fogadja és

oda kényszerítse a művészetet is és ennek remekeivel, ennek szépségeivel takargassa a maga ürességét, a maga meztelenségét és számtalan gyöngeségeit; de így se bírta eltakarni. Hogyan is mondja csak Marót a francia költő?

„A jámbor nyájat sok hazug beszéddel,
Utrum-ok, *ergók* s *quare*-kkal tölték el;
Az örökké való kenyér helyett –
Adának rothadandó kenyeret;
Az élő olajág nekik hiába,
Ők kapaszkodnak korhadt, száraz ágba."

Ennek a szomorú világnak további nyügeitől, további túlságaitól szabadította meg a feleszmélt emberiséget Luther Márton az ő erfurti bibliájával s ennek az ő Isten-kereső lelkében termékennyé vált világosságával.

Hogy ez a világmegváltás nem történhetett akadályok nélkűl, szenvedések és vérkeresztség nélkűl, — azt tudjuk s az a dolog természetéből is következik. A koronáját nem szokta könnyen oda engedni senki . . . A pápás egyház is megpróbálta ezt a koronát, ennek régi ragyogását megmenteni, de hiába. Vér, tűz, füstoszlopok támadtak e mentés nyomában; börtönök teltek meg, haldoklók nyögése, gályarabok kiáltása hangzott az égig, az igazságos Isten itélőszékeig . . . *de az 1517 október 31-dikét a világtörténelem lapjáról letörölni többé nem lehetett; a protestantismus elfoglalta Istentől kijelölt helyét és végzi a maga küldetését immár közel 400 esztendeje.* Népek, nemzetek tesznek bizonyságot mellette, hogy életképes; a gyümölcsei bizonyítják, hogy az Isten jó tetszésének adománya.

Nemesebb lett tőle a tudomány, édesebb az igazság keresése, több a jog, erősebb a nemzeti érzés s ami nem kicsinylendő, rákényszerítette magát a pápás egyházat is, hogy fegyvereit jobban megválogassa, begazolt házát megtisztogassa, fejének, tagjainak több-keve-

sebb reformálását megkisérelje, vagy legalább cégéres gyöngeségeit ügyesebben leplezgesse.

És ez az ellenfél még sem nyughatik. Köszönettel tartoznék, hogy versenyfele támadt, aki megállította a végromlás szélén; akivel együtt futhatna az igazság diadaláért; de köszönés helyett kicsinyléssel fizet, ócsárlással támad, a világ minden igézetével ostromol és azzal hitegeti magát, hogy *„nem is egyéb ez az egész protestantizmus, mint az emberi lélek vergődése a következetlenségben és hogy elébb-utóbb vagy beolvad a nagy positiv áramlatba, tehát a pápás egyházba, amelyből kiszakadt, vagy azoknak számát fogja szaporítani, akik minden fejlődés végső eredményének az agnosticismust ismerik.“* (Schlauch.)

Boldog önámításnak vagy ügyesen számító biztatásnak lehetne tartanunk ezt a főpapi nyilatkozatot, ha annyira figyelmen kivűl nem hagyná a történelem tanúlságait; ha el nem felejtené, hogy az a könyv, amely a Luther szeméről leszedte a hályogot és felélesztette lelkének alvó lángjait, az a könyv ma már a világ könyve, a nagyok és kicsinyek, a szegények és gazdagok könyve és e könyvön át nincs se keskeny, se széles út a mozdíthatatlanságára büszke pápás egyház felé; e könyvön át az út, az egyenes út mindig és örökké csak a názáreti Jézushoz, csak a Lutherekhez, a Zwinglikhez és a Kálvinokhoz vezet.

Másfélezer éven át épitgette a pápás egyház a maga örök időkre tervezett épűletét. Építgette nagy mesterkedéssel, az emberi indúlatok, szenvedélyek, erők, gyarlóságok fortélyos számbavételével . . . Építette húzavonával, vérrel, könyvek, betűk felett vívott háborúskodással, császárokkal, királyokkal való hosszú birkozással, nagy, olthatatlan hatalmi vággyal . . . s mikor azt hitte már, hogy az épülete mozdíthatatlan s a csúcsa immár az égig ér: — szél támad innen is, onnan is és

megropogtatja a kevély épűletet és feltakarja annak fundamentomait . . .

Mozdithatatlan egyház, egy egyedűl igaz és örök egyház?! . . . Ime, egyszer megjön az idő teljessége, a megméretés ideje és egy szegény remete, egy koldúló barát is elég erős, hogy ezt a bevehetetlennek képzelt várat megostromolja . . .

Talán ne kevélykednénk, hanem bízzuk az itéletet továbbra is az örök Isten igazságosságára.

Neked cselekedeteid vannak, — nekem hitem van. Neked ott van a te Krisztusod a keresztfán, az utcákon, az útfeleken: — nekem ide benn van a szivemben. Te osztogatod az Isten kegyelmét tetszésed szerint pénzért vagy ingyen: — én esedezem érette a porba omolva. Te megosztod a Krisztus érdemét a te szenteid között: én az apostollal rebegem: *nincsen senkiben másban üdvösség s nem is adatott az ég alatt, az emberek között más név, amely által kellene megtartatnunk, csak a Krisztus neve!* Te jösz én ellenem dárdával, fegyverrel: én megállok előtted a Seregek Úránanak Istenének nevében: — az *én bibliámmal.*

A pápás egyházat nem birta igazolni másfélezer esztendő . . . A protestantismus még nem érte meg a négy század betelését. Várjunk, amig eléri a másfélezret . . . Addig pedig bízzuk az itéletet továbbra is az örök Isten igazságosságára, aki majd napfényre hozza az idő teljességében, hogy ki épitett az egyetlen alapra aranyat, ezüstöt, fát vagy pozdorját.

A Luther Márton emlékezete pedig legyen áldott, hogy kezében az ő bibliájával, lelkében, beszédeiben irásaiban ennek szellemével — reménységet nyújtott nekünk a további diadalomra!

 Elmondtam a főiskola imatermében 1902. okt. 31-én

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA 1898—99. ÉVI KÉPE ÁLTALÁBAN.

Főtiszteletű Elöljáróság! Mélyen tisztelt közönség!

Az Úrnak jóvolta ismét hozzá toldott egy új esztendőt a sárospataki főiskola életkorához. — Hányadikat már a sok közűl, magunk is alig tudjuk teljes bizonyossággal megmondani. Bizonyos azonban, hogy épen most van 350-ik éve annak, hogy ez iskola alapítójának fejedelmi gondolkozású fia, *Perényi Gábor*, az addig még trivialis, de úgy is jó nevű tanintézetet *collégiumi* rangra emelte s ezt, mint ilyet — nagylelkű alapítványaival — a további fejlődés útján elindította. Ha drága hamvait több nagy jóltevőnk szent poraival együtt szét nem szórja a boszúra szomjazó vallásos türelmetlenség s csontjaikat oda nem dobálja „a mezei vadaknak“, — ma bizonyára koszorúkkal járúlnánk, hálás érzések között, édes, büszke tudattal zarándokolnánk magaépítette mauzoleumához. Hogyha már így nem cselekedhetünk, hajtsuk meg zászlóinkat az ő széjjel szórt poraiban is mindenfelől reánk sugárzó nagy lelke előtt; hajtsuk meg zászlóinkat itt e szent falak között, közel ama helyhez, amelyre a Perényiek lelkiismerete a reformatió lobogóját kitűzte s a magyar nemzetnek e földhöz és az élethez való jogát intézményileg kivánta biztosítani; hajtsuk meg zászlóinkat előtte, előttük: a Dobók, Lorántfiak, a Rákócziak előtt és annyi sok, dicső alakja előtt a letűnt negyedfélszázadnak; hajtsuk meg mindazok előtt, akiknek Isten után e collégium sorsára elhatározó befolyásuk volt — mind e mai napig!

Negyedfélszázados collégium! Ó milyen plánta volt az a Perényieké! Ó milyen áldásos öntözés volt azé a Rákóczi Györgyé, azé a Lorántffy Zsuzsánnáé, aki épen 250 évvel ezelőtt azért telepedett meg a sárospataki várban állandó lakásra, hogy azzal a szeretettel is, amellyel nem áldozhatott többé az élő férj honfiúi és vallásos érzéseinek és kívánságainak, — hogy még azzal is *ezt a collégiumot* építhesse, ennek tisztességét és dicsőségét munkálhassa! . . .

Negyedfélszáz esztendő! Mennyiború és derű, zivatar és verőfény, küzdés és gyönyör, köny és mosoly; oh mennyi felemelő és megrázó emlék szövődik e negyedfélszázad történetéhez! Mint a pázsit a tavasz melegétől, úgy fakad emlékezetünkben a hosszú, viharos múltnak ezernyi gyász- és örömvirága! . . . A fejedelmi jóltevők dicsőséges serege mellett feltűnnek sűrűn, tömött sorokban a prófétai ihletű tudósok, a tudománynak, nevelésnek, a jó rendnek és tiszta erkölcsöknek mennyei tűz által hevített szószólói; a kipattant és üldözőbe vett lelkiismereti szabadságnak, a prot. alkotmánynak és hitnek rendíthetetlen védelmezői; apostolok és evangyélisták s közűlök nem egy a martyrkoronával fején vagy a bujdosók botjával kezében, vérrel verejtékező orcával, mint akinek nincsen hová fejét lehajtani! . , .

Negyedfélszáz esztendő! Mintha ennek a fordúlatokban gazdag és gyümölcsöző múltnak minden számottevő alakja itt volna e pillanatban közöttünk, összeseregelve egy nagy örömünnepre, amelyre senki sem hivatalos a *külső* ember szerint! . . . S mintha valamennyien az isteni gazda kívánságát hangoztatnák felénk az üdvözűltek átható szavával: „Adj számot sáfár, a te sáfárságodról!“

Édes áhitattal és szívbeli hódolattal merengve viszontagságos múltunk emlékein, én volnék a legboldogabb e pillanatban — Főtiszteletű Előljáróság és

mélyen tisztelt közönség! — ha a századok homályából felénk tekintő ősök ábrázata előtt tétovázás nélkűl állhatnék meg s felhívásukra bátran és aggodalom nélkűl s megnyugtatólag tudnék megfelelni. — Nem tehetem; nem tehetem!

Egészben véve és csak a felötlő eseményekből, a könnyen látható és tapasztalható adatokból, mozzanatokból vonva itéletet, az 1898/99-ik iskolai év ellen senkinek sem lehet semmi bántó, aggasztó kifogása. Tanúlmányi rendszerünk, fegyelmezésünk, egész nevelési eljárásunk ugyanaz volt, ami több év óta már; személyekben sem hozott ránk a tűnő esztendő semmi feltűnőbb változást; sőt lélekreható eseményekben sem voltunk szegényebbek most sem, mint a közelebbi években. És mégis! Mintha árnyékok vetődtek volna közénk ennek folyása alatt; mintha valami hűvös szellő csapódott volna olykor arcunkhoz, amely megdobogtatta szívünket is és tűnődésbe ejtett a jövő fejlődése felől! . . .

Ez a negyedfélszázados collégium, amely soha egy percre sem tévesztette célját és nem esett hűtlenségbe nagy alapítóival szemben; ez az ős tanintézet, amelynek jelszava: „Isten, haza és szabadság!“ s amely e jelszavától soha el nem tántorodott és nevelt a hazának s ebben a haza üdveért az elsők között harcoló protestántizmusunknak meg nem vesztegethető fiakat és oszlopférfiakat: ez a negyedfélszázados collégium, amely mindenkor büszke volt arra, hogy a tudomány versenyében s az oktatás fokozódó, rohamosan fejlődő követelései között is méltó maradjon fejedelmi múltjához: épen most, a negyedfélszázad bezáródásakor jut bizonyos intéző körök részéről abba a gyanúba, hogy alapítói nem jól szemelték ki helyét jövendőjének biztosításához!.. Bűnévé kezd lenni, ami eddig sokunk szemében kiváló erénye volt, t. i. hogy nem Babilon vagy nem Ninive s nincs körűlte a szórakozásnak, a világ szerinti gyönyö-

rűségnek elegendő vonzó tanyája s bűne az is, hogy nincs körűletén a tanári karon kívűl annyi hivatalos bölcs, amennyiből bizonyos célokra válogatni is lehetne !..

Csodálatos, sőt megfoghatatlan, hogy ugyanaz a közoktatási kormány, amely nyilvánosan nem egyszer üdvösnek s hazai viszonyaink között kívánatosnak vallotta a felekezetek és az állam egymással való versenyét közoktatásunkra nézve; hogy épen ez a kormány a *jogi oktatás* szükségessé vált reformját azzal akarja megkezdeni, hogy követeléseket állít fel, amelyeknek kielégítése csak a nagyvárosok s csak egyes kivételes központok szerencséje lehet. — Hogy a tudománynak s oktatásnak egyik-másik ős intézete miképen szolgált rá hosszú múltjával arra, hogy tőle meg ne tagadjuk a jövőt s hogy p. o. az ev. ref. egyház mennyivel járúlt a nemzeti oktatás erősödéséhez s mennyi érdemet szerzett a nép-, közép- és felső-iskolai nevelés terén a századok folyamán: ezek ma mind mellékes tényezőkké kezdenek válni bizonyos vidékek politikai s közigazgatási nagy központjaival szemben ! ! . . . Ez az egyik árnyék, amely a tűnő év folyamán meg-megjelent közöttünk, mint kisértő és aggódásba ejtett főiskolánk jövendőbeli jelentősége felől.

De ennél is aggasztóbb és fájdalmasabb az a másik jelenség, amely azt mutatja, hogy a protestáns egyház, mint olyan, nem bír eléggé érzékeny lenni a nevezett kisérlettel szemben s úgy szólván összetett kézzel nézi, hogy miként készűl ellene az az áradat, amely múltjának egynémely nagy és költséges, sőt dédelgetett, — mert szükséges és dicsőséges — alkotását elsepréssel fenyegeti, vagy jobb esetben lassú sorvadással emészti meg. Tartunk tőle, hogy az a mozgalom, amely a tervezett reformnak reánk nézve sérelmes pontjai ellen körünkből indúlt s igazgató-tanácsunk útján egyházkerűletünk zöld asztalától is támogatásban részesűlt és amelynek az

egyetemes ev. ref. tanügyi bizottság is szószólójává lett: — nem válhatik olyan erőssé, hogy az ellenünk ható áramlatot feltartóztathatná!! Nem, különösen azért, mert nincs háta megett a protestáns egyház egyesített akarata és hátsó gondolat nélküli ügyszeretete.

Ez a lanyhaság a prot. közgondolkozásban, amelynek pusztító következményei elmaradhatatlanok: — ez a másik árnyék, amely meg-megzavarta az év folyamán ez iskola sorsán szeretettel csüggő egyének érzéseit és boldog reménykedését, Mint gondolatot is nehéz elviselni, hogy bizonyos szent hagyományokat úgy gázoljon keresztűl az idő, hogy az ősök sírja is megremegjen tőle s hogy azt tekintsük egészséges reformnak, ami ellene van a századok tanúlságainak s hogy a felsőbb oktatás cége alatt halomra gyűjtsük a tanúlni vágyó, vagy tanúlásra előjegyzett ifjakat bizonyos dédelgetett központokon, csak azért, hogy aztán magunk segítsünk nevetségessé tenni az iskolát és az oktatást azok előtt, akiket a nemzet vezéreivé kellene felnevelnünk és a tudomány minden fegyverével fel kellene öveznünk — a jövő küzdelmeihez.

A legbántóbb pedig a múló év történetében az, hogy a hagyományok iránt való közönyösség, az ősi nagyság iránt való érzéketlenség — a saját szűkebb körünkben is hódítani kezd s maga ez a negyedfél-százados collegium — az események sajátszerű alakúlása s az új iskolák s az új rendszer által keltett nagyobb igények miatt — veszíteni kezd ősi glóriájából s a hegyen épített város, a bodrogparti Athenae, csak annyi értékűvé kezd válni az új idők embereinek szemében, amilyen darab kenyeret ád s hajdani particulái mellett már is veszteni látszik ősi kívánatosságából! . . . Nem olyan régen még áhítoztunk utána, mint a hívő arab az ő Mekkája után és dolgoztunk és verejtékeztünk érte s a magunk tisztességeért, mert úgy voltunk meggyő-

ződve, hogy ennek nagysága, tisztessége emel valamit a mi kicsinységünkön is és gyönyörűségnek, semmivel fel nem cserélhető boldogságnak tartottuk, ha ennek terebélyes és lombos ágai alatt meghúzódhattunk... Nem vád és nem is dícséretképen mondom, hanem csak a változott viszonyok és megváltozott gondolkozás ismertetéseűl és memento gyanánt!

De a kellemetlen érzéseket keltő jelenségek mellett is hűséggel forgolódtunk az egész év folyamán a reánk bízott feladatok körűl s közben-közben boldogan tapasztaltuk, hogy az a közoktatásügyi kormány, amely egészen sajátos és felekezet-ellenes álláspontra helyezkedett a jogakadémiai reform ügyében: — más oldalról szívesen engedett a protestánsok kipróbált tantervének a gimnáziumi oktatás javitása körűl, sőt az egyetemi szabadsággal szemben, amely ártalmára volt már a tudománynak épenúgy, mint a taníttató szülők földi boldogságának: ezzel a szabadsággal szemben, mint mentő eszközt vette elő az akadémiák tanúlmányi és fegyelmi rendszerét s a tanítási időt, a szűnnapokat és colloquiumokat is ezek példája szerint kívánja az egyetemen meghonosítani. Ő legyen a megmondója, hogy — az igérgetett decentralisatió elmaradása mellett — miként lehet majd a tömegekkel szemben az iskola és a tudomány jogát érvényesíteni!...

Ami közelebbről e collegium különböző ágait illeti, ezek a magok törvényes kereteiben, de egymással testvéri egységben és békességben munkálták e tanintézet nagy célját, sohasem feledve, hogy mivel tartoznak egyfelől az ev. ref. egyháznak s ebben a tiszáninneni egyházkerűletnek, mint fentartónak és a magyar hazának, mint közös édes anyának. Egyházi és hazafias ünnepeinken az egy lélek vezérlete alatt olvadtunk egybe tanítványainkkal ez évben is, sőt közülünk támadt az a gondolat is, hogy a reformáció emlékünnepe tétessék

az összes hazai prot. tanintézetek közös ünnepévé, amihez úgy főiskolánk igazgató-tanácsa, mint egyházkerületünk közgyűlése is örömmel és elismeréssel adta beleegyezését s ez irányban az egyetemes egyház képviseletét már meg is kereste.

A gimnázium az 1898/99. iskolai évben már 10 osztállyal működött s a főiskolai igazgató-tanács felhatalmazást nyert a kerülettől a 11-ik osztálynak, vagyis a 3-ik párhuzamos osztálynak felállítására és tanerővel való ellátására is.

Az a körülmény, aminek különben csak örvendezhetünk, hogy a gimnázium évről évre nő és terjeszkedik: szükségessé tette az építkezés kérdésének újból való felvetését és sürgeti a több év óta tervezett külön tápintézeti helyiség megépítését is. — A tanári kar és gazdasági választmány, mint megbízottak, el is végezték e tárgyban a tőlük telhetőt; megkészítették egy hosszabb időre szóló gimnáziumi berendezkedés tervét s a tápintézeti építkezéssel kapcsolatban kifejtették a *jobb módúak internátusára* vonatkozó gondolataikat is; de e munkálataikkal — azoknak részint túl eszményies igényei, részint elvi oldala miatt — nem tudták megnyerni az elöljáróság tetszését. Az építkezés szüksége bizonyos, végrehajása ma már meg is van könnyítve, legalább a tápintézetre nézve, mert a b. e. *Mudrány András* hagyatéka ellen inditott per véget ért és pedig a főiskola előnyére s a nemes szellemű hagyományozó célzata szerint. A gimnáziumi építkezésre nézve késznek nyilatkozott az igazgató-tanács és egyházkerület az államsegély igénybe vételére s ha ez jó szerencsével végződhetik, akkor a tanári kar mindenre kiterjeszkedő s a mai felcsigázott igények szerint készített építkezési tervezete is veszíteni fog eszményiességéből.

A jogi és theológiai akadémia a maga hagyományos egységében, együtt, egy akarattal átdolgozta az

„Általános tan- és fegyelmi rendszabályok“-at, úgy amint az idő és a változott körülmények megkövetelték s ezekhez fogja idomítani, mihelyt a tanügyi politikában s az egyházi viszonyokban nagyobb állandóság lesz tapasztalható, a külön-külön tanúlmányi és vizsgálati rendszabályokat is. E tan- és fegyelmi szabályok, ha nem viselik is magukon annyira az asketikus és egyházias jelleget, mint a Rákóczi nevét dicsőítő s a Magy. Tud. Akadémiát is figyelemre és tiszteletre gerjesztő 17-ik századbeli törvényeink; általában mégis annak a régi, nemes és vallásos szellemnek hatása alatt születtek és javíttattak át, amely a Rákóczi-törvényeket teremtette. — Ezek a szabályok, ha élőkké válnak az ifjúság keblében, s ha alkalmazásukból nem fog hiányozni a gyorsaság, a szigorúság: úgy a szülőket sok utólagos bánattól fogják megmenteni s jó hatással lesznek az ifjúság egy némely részének, t. i. azoknak fékentartására, akiknek szivébe a törvény betűi nincsenek beírva.

E nagy vonásokban vázolt kép legyen bizonyság mellettünk: az ősök szelleme, a Ft. Egyházkerűlet vezérei és a Nt. Igazgató-Tanács előtt, de a nagyközönség előtt is arra nézve, hogy az 1898—99-ik esztendő sem folyt el felettünk maradandóbb értékű munkásság nélkűl; és hogy — a nehéz idők dacára is — ebben is vetettünk valamit a jövendő számára, amelynek adja Isten jó aratását! Ez a vázlatos kép győzze meg az ősök szellemét afelől is, hogy ami árnyfoltok mutatkoznak az 1898/99-ik esztendő történetében, azért nem minket illet a felelősség, vagy csak legkisebb részben minket, e negyedfélszázados collégiumnak mai istápolóit . . .

Elolvastam a főiskola imatermében 1899 jun. 1-én.

A «SÁROSPATAKI LAPOK» 15 ÉVI TÖRTÉNETE.

Az ébredő Magyarország, a Széchenyi-reform terveitől áthatott nemzet, miként a múltnak annyi más bűnét, úgy a felekezetek közt uralkodóvá lett ellentéteket és méltánytalanságokat is kiengesztelni, elsimítani törekedett és pedig nemcsak társadalmi úton, hanem törvényhozásilag is.

Az emberszeretetnek és nemzetboldogításnak ez a nagy műve azonban — a dolog természete szerint — nem létesülhetett súrlódások, versengések, sőt rázkódások nélkűl.

A helvét hitvallású vagy evangyéliom szerint reformált egyházat, mihelyt az új eszmék, mint valami mennyei villámlások, meghasogatták az előítéletek és kiváltságok százados kőfalait — a maga benső lénye, egész szelleme arra utalta, hogy az ó és új Magyarországnak egymással folytatandó küzdelmeiben az utóbbinak harci sorai közé álljon s mint ilyen sietett iskoláit az új légáramlat előtt — mondhatnók mindjárt az első ébresztő szóra — édes várakozások között kitárni s összes művelődési intézményeit az új idő követelései szerint anyagi erejéhez képest átalakítani.

Egyfelől ez átalakúlásnak, tehát saját reformálásának gyorsabbá és biztosabbá tétele, másfelől pedig a felriadt katholikus reactio lehető ellensúlyozása végett 1832-ben felmerűlt *a ttszáninneni egyházkerület őszi közgyűlésén Tarcalon* (Jegyzőkönyv 206. p.) egy *„Egyházi folyóirás“-féle* közlöny megindításának gondolata.

Maga a főgondnok, a nemes reformoknak egyik elsőrendű híve, *gróf Teleky József* vetette fel egy ilyen fajta sajtótermék kívanatos és szükséges voltát. A kerület szívesen üdvözölte a jó gondolatot s nemcsak elvben járúlt ahoz teljes készségével, hanem legott bizottságot is nevezett ki a sárospataki főiskola theológiai tanáraiból és az egyházmegyék espereseiből a kiadás és szerkesztés tervezetének mielébbi megállapítása végett. — Nem tudom, írja *Szinyei Gerzson*[1] — beszámolt-e ez a bizottság az egyházkerűletnek; annyi igaz, hogy az *„Egyházi folyóirás“* kiadása elmaradt, hihetőleg nem a kiadás költségei, hanem a szerkesztés gondjai miatt, melyeket senki sem akart magára vállalni; az irodalmi viták izgalmaihoz, reménylhetőleg heves küzdelmeihez nem volt akkor emberünk, sem a tanári karban, sem az egyházkerűletben. Igy történt, hogy a katholikusok ez irányban megelőztek bennünket és a Kovács Mátyás *„Egyházi folyóirás“*-ával (1832—1834.) s a Guzmics Izidor *„Egyházi és vallásos tár-“*ával (1832—1839.) szemben, egyedűl az *„Erdélyi predikátori tár“-t* (1833—1839.) tudjuk ez időből felmutatni Salamon József kolozsvári tanár szerkesztésében.

Az első jó alkalom elszalasztása után egészen 1857-ig kellett várakoznia a sárospataki főiskolának és a tiszáninneni egyházkerűletnek, míg a Teleky által felvetett gondolat megérhetett. *Erdélyi Jánosé*, az országos nevű költőé, műitészé és bölcsészé az érdem, hogy a sok szenvedést látott prot. egyház szellemét a *„Sárospataki Füzetek“* által megszólaltatta, ébresztgette, a hamis ellenvélemények bírálgatása, az egyház és tudomány nagy kérdéseinek felvetése és vitatása által a közvéle-

[1] Vázlatok és képek a sárospataki ev. ref. főiskola XVIII. és XIX. századbeli életéből. — „Sárospataki Lapok“ 1883. és „A sárospataki főiskola értesitője.“ 1895. 42. l.

ményt tájékoztatni, irányozni, a prot. eszméknek híveket toborzani s a mélyebbre törekvő prot. munkásokat összetartani segített.

A *„Sárospataki Füzetek“* szükségpótlónak, a prot. egyházra nézve nyereségesnek bizonyúlt a *„Prot. Egyházi és Iskolai Lap“* újabb folyama (szerkesztette dr. Ballagi Mór) mellett is; becsét elismerték az egyházunkon kivül állók, el a nem felekezeti sajtó és a magyar irodalomtörténet búvárai is; de minden jóravalósága mellett is küzdelmes életet élt, mint maga a hazai protestantismus. Jóllehet először, az *Erdélyi János* szerkesztőségének első időszakában (1857—1861-ig) *Hegedűs László* sárospataki lelkész, a.-zempléni esperes és *Szeremley Gábor* theologiai tanár, később pedig — az *Antalfy János* (1862—1863.), *dr. Heiszler József* (1866—1868.) és *Bihari Imre* (1869.) szerkesztők idejében a tanári kar állott a füzetek mellett anyagi és szellemi támogatóúl: az anyagi gonddal mégis egyre birkóznia kellett, mígnem 1869-ben az évfolyam teljes befejezése előtt, pártfogás hiánya miatt megszűnt. A tanári kar nem bírt Mecaenasa is lenni a saját szellemi termékének, a sárospataki főiskola és a tiszáninneni egyházkerület pedig — miért, miért nem? — elnézte a vállalat lassú elenyészését.

Ez országos tisztességű folyóirat szünetelése alatt az állami közoktatás a visszaállított alkotmány termékenyítő levegőjében rohamos gyorsasággal kezdett fejlődni. A múltak hibáinak javítása közben azonban nem tudtak a javítás közegei kikerűlni bizonyos mérvű túlságoskodást. Talán, hogy a saját jelességeik inkább kitűnjenek, talán, hogy a felekezetekre sarkalóbbakká váljanak, sértegetni kezdték a protestantizmust, ennek iskolai rendszerét, berendezkedését; tanerőinek qualificatióját, megbizhatóságát kérdésekkel, kétkedéssel ostromolták s így az államkormányzat és az ezt szolgáló

sajtó körében — kivált a tanügyet illetőleg — antiprotestáns szellem kezdett erőre kapni. Növelte a bajt, hogy a magunk emberei közűl is sokan felültek a kétes értékű hireknek s zavar támadt lelkükben a protestantismus és az ezt képviselő tanintézetek felől s az itt-ott mutatkozó gyöngeségekért az erőseknek, a teljesen hivatottaknak is szenvedniök kellett a közvélemény előtt. Ehez járúlt az a körűlmény, hogy a XVIII. század kritikai szelleme a theologiai tudományosságot is az új és újabb utak nyitására ösztönözte az igazság keresése közben, ami — részben a külföld hatása, részben az egyes búvárok saját kutatásai s a *dr. Ballagi Mór* szerkesztette „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“ és ennek ellenlábasai útján, létrehozta nálunk is a különböző theol. iskolákat, vagy legalább irányzatokat. A sárospataki theol. akadémia tanárai lelkük sugallatát, de hagyományaikat is követve, a szabadelvű irányzathoz csatlakoztak s ennek váltak szószólóivá az irodalomban, ami szintén félreértéseket támasztott és megnyugvást követelt.

Mindezek az okok együtt véve, vagyis a múlt tisztes emlékei s kötelező ereje, a jogos és jogtalan gyanúsítások, a komoly alapot nélkülöző aggodalmak s a tanári kar magasabb becsvágya stb. — arra bírták a tankönyvirás terén már 1873. óta országos elismerés mellett működő „*Sárospataki Irodalmi Kört,*“ hogy magát egy könnyebb mozgású közlöny kiadására határozza el, amellyel az innen-onnan megtámadott protestantismusnak, a prot. tanügynek s közelebbről — ha kellene — a sárospataki főiskolának hivatott védője és szószólója legyen. Siettették e közlöny létrejövetelét dr. Ballagi Mórnak, a „Prot. Egyház és Iskolai Lap“ nagyérdemű, de immár megfáradt szerkesztőjének barátságos biztatásai, aki a saját szellemének folytatását szerette volna mintegy biztositva látni a sárospataki tanárok által szerkesztett lapban vagy folyóiratban;

továbbá a debreceni zsinat (1881.) többségének a tiszáninneni egyházkerület demokratikus és presbyterianus irányzataival szemben elfoglalt álláspontja.

1881. szept 28-ra odáig érett már a közlöny sorsa, hogy a „Sárospataki Irodalmi Kör," mint kiadó, megválasztotta *Mitrovics Gyula* theol. tanárt egy heti lap szerkesztőjéül s megbízta a lap tervezetének megkészítésével. Ő aztán azzal felelt a benne vetett teljes bizodalomra, hogy 1881. december 4-én beterjesztette a kívánt tervezetet s miután azt a Kör a legszebb remények közt elfogadta és minden részletében helyeselte, december 10-ére már kinyomatta a *„Sárospataki Lapok"* mutatvány-számát is az elfogadott programm kíséretében.

A közlöny neve tiszteletteljes visszaemlékezés a *„Sárospataki Füzetek"*-re s magában is bizonyos ígéret a szent hagyományok megbecsülésére. A programm szerint a lap az egyház és iskola legfontosabb kérdéseit vitató *vezércikkek*, a tudomány színvonalán álló s némileg a „Sárospataki Füzetek"-et is helyettesítő *tárca*-közlemények, beható *könyvbírálatok*, a hazai és külföldi (egyházi és iskolai) *irodalomnak* figyelemmel kísérése, rövid ismertetése, az egyházi és iskolai mozgalmak bírálatos feltüntetése (közéletünk) s felekezeti *múltunk* titkainak derítgetése, tisztázása által kívánt szolgálatokat tenni a hazai prot. egyháznak, apróbb közleményeivel pedig a napi eseményekre is kiterjeszkedett. (Vegyes közlemények).

Mitrovics Gyula, mint szerkesztő, az ő irodalmilag is jó nevével s szélesebb összeköttetéseivel mindjárt kezdetben számos kiváló munkatársat gyűjtött a „Sárospataki Lapok"-hoz az ország különböző vidékeiről s úgy az ev. ref., mint az ág. evangelikus egyház hívei közűl. Szerkesztő-társakúl — miután a Kör úgy e tekintetben, mint a szerkesztés minden dolgában szabad

kezet biztositott neki — *Bokor József* bölcsészet-tanárt (most a budapesti egyetem magántanára s a Pallász-Lexikon szerkesztője) és *Radácsi György* theol. tanárt kérte magához szerkesztő-társakúl, akik közűl azonban Bokor József csak az 1882. október haváig maradt a lap mellett s helyét *Zsoldos Benő*, gimnaziumi tanár, a Thukydides fordítója foglalta el 1884. május 26-ig, amely időn túl egész 1886. végéig *Radácsi György* egymaga működött a lap mellett szerkesztőtárs gyanánt.

1886. végén *Mitrovics Gyula* kevesebb zaklatással járó munkásság után vágyakozván, a szerkesztőségről lemondott s miután az „Irodalmi Kör“ legszívesebb kérelmére sem volt hajlandó a sok félreértetéssel járó szerkesztőséget tovább folytatni, helyét a lapkiadó-kör bizalmából *Radácsi György* foglalta el s két éven át (1887, 1888.) társ-szerkesztő nélkűl, 1889-től 1894. végéig *Buza János*, gimnáziumi tanárral, ismeretes tankönyvíróval, mint főmunkatárssal, 1895-től pedig *Buza János* (társ-szerkesztő) és *Dr. Rácz Lajos* gimnáziumi tanárokkal (főmunkatárs) együtt küzdött s küzd a lap színvonalának fentartásáért. Nagy és szinte irígyelt sajátossága s ritka előnye volt e lapnak s szerencséje a szerkesztőségnek, hogy a „Sárospataki Irodalmi Kör“ minden tagja erkölcsileg kötelezett munkatársa is volt a saját közlönyének.

Már megindúlásával jó hatást gyakorolt egyházi és iskolai hirlapirodalmunkra, mert versenyre késztette az efajta lapok sorsának hivatalos gondozóit. Élénk s alkuvást nem ismerő kritikai szellemével pedig csakhamar felrázta az aléldozó erőket, jótékony vitákat támasztott, amelyek tisztitották egyházi és iskolai életünk körűl a levegőt.

Theologiai álláspontjára nézve a szabadelvű, az u. n. rationális vagy modern irányzat, egyházalkotmányi tekintetben pedig a conservativismus képviselője lévén,

sok félreértésnek volt kitéve azok részéről, akik elméjökben a kettőt — legalább a meglepetés első perceiben — összeegyeztetni nem tudták, később pedig talán nem is akarták. Álláspontjának mindkét iránya miatt gyakran kellett összemérnie fegyverét a másként gondolkozó egyházi és iskolai lapok munkatársaival, de e mérkőzések csak növelték önbizalmát s szaporították jóakaróinak számát.

Mennél inkább haladt előre a tűnő időben, annál inkább nőtt a legjobbak elismerésében, úgyannyira, hogy már b. e. *Török Pál,* dunamelléki püspök — nagyra becsülvén a tanügy körűl tanúsított éberségét és bátor fellépéseit — egy országos prot. tanügyi lappá óhajtotta volna átalakíttatni, ami azonban maradt egyszerűen megtisztelő pium desiderium. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium is csakhamar észrevette létezését s a sok hivatalos tévedés ellen és a protestáns egyházak védelmére írott cikkeinek az lett gyümölcse, hogy odafent jobb véleményre hangolódtak irántunk s a tendentiósus statisztika túlságai megkevesedtek.

Álláspontjához és a protestantismus szelleméhez híven, testvérekűl ölelte az unitárius atyafiakat s mikor épen a „Sárospataki Lapok“ gyakori sürgetésére is a Magy. Prot. Irod. Társaság, sok vergődés után, megalakúlt s a merev kálvinisták és a merev lutheránusok az unítáriusokat a társaság kebeléből közös akarattal kiszorították, nem bírta eléggé rosszalni a XVII. század dulakodó szellemének megujúlását. Jutalma az lett, hogy krypto-unitárismussal vádolták a győzők s latitudinarismusnak minősítették testvérszeretetét — a dogmák dicsőségére. A „Sárospataki Lapok“-at leszavazták, de legott meg is gyújtották e szeretetlenkedéssel a gyűlölködés üszkét, amit szépen el tudott volna oltani a közös munkában kifejlődő, kölcsönös szeretet.

Hiszen, ha legalább a lutheránus testvéreket aztán

egészen megnyerték volna a mi orthodox barátaink! ... De — és erre is rámutatott a „Sárospataki Lapok" — a lutheránus egyház tovább is űzte a külön oltárokon való áldozást s még a tudományos törekvések terén sem adta fel a maga különlegességét, pedig azon a hivatalos pecséten úgy szorítja egymást az az élettelen két kéz! ...

Amint az orthodox kálvinisták és unitáriusok mindjobban feltüzelődtek egymás ellen és gúnyt űztek egymás nagyjaiból, a lutheránusok pedig sehogy sem akartak nagyobb melegségre gerjedni — az egyesűlés dacára sem: — a „Sárospataki Lapok" megpróbálta még az egyre széthúzóbb erőket összegyűjteni *a prot. tanáregyesület* címe alatt, — de sikertelenűl. Abból a nézetből indúlt ki, hogy a protestánsok egybeolvadását meg kell előzni a tudományt képviselő protestánsok testvéresűlésének; de — bár e nézet helyes voltát senki sem tagadta — a testvéresűlés megtört a debreceniek merevségén vagy nem akarásán. Az egyesűlési törekvések ideje alatt lutheránus atyánkfiai is mindinkább kezdték erősiteni saját őrállomásaikat s felmondani itt-ott még a százados közösséget is, ami aztán arra bírta a „Sárospataki Lapok"-at, hogy egyesűlésre hívogató hegedűjét elnémitsa, — fűzfára akasztván. Az olvasónak lehetetlen volt észre nem vennie, hogy a „Sárospataki Lapok" egy idő óta nem vette többé igénybe az ág. ev. testvérek segítségét az egyházi és iskolai kérdések tisztázása körűl.

Theologiai álláspontjából folyt az is, hogy az igazságkereső tudományt többre becsülte holmi vizenyős elméleteknél, az utcaszögleteken való imádkozásnál s az u. n. gyakorlati keresztyénségért a tudomány fegyverét nem volt hajlandó az oltár tűzén elégetni. A „húsvéti igazságok" vakító fényével kész volt inkább botránkozást támasztani az erőtelenekben, mint gyanút

ébreszteni a maga igazságszeretete ellen. „Excelsior!“ ez volt jelszava s protestáns akart maradni mindvégig, ennek a szónak legfelségesebb értelmében.

Több világosság után vágyó természete hozta magával, hogy folytonosan nyugtalankodott és újabb meg újabb reformokat sürgetett. Énekes könyvünk, s bibliánk revisiójáért egyetlen prot. lap sem fáradt meg annyira, s olyan hűséges odaadással, annyi őszinte bírálattal egy sem kísérte azok folyását, mint a „Sárospataki Lapok;“ a Prot. Irodalmi Társaság kiadványait sem bírálta meg egy sem nagyobb ügyszeretettel, mint ez. Istenitiszteletünk s temetésünk reformjához is voltak gondolatai s egy temetési énektár érdekében nagyobb erőfeszítésre is vállalkozott, noha mind ez ideig nem elegendő sikerrel.

Egyházalkotmányi elveihez híven, rendíthetetlen barátja volt a prot. autonomiának s mint ilyen, a zsinati kisebbség nézeteit képviselte. Lorántffy Zsuzsánna szelleme ihlette s ezért presbyteriánus volt és demokrata. Elszomorodva látta: miként megy be a zsinati többség, majd még inkább a konvent a régi mesgyék kinyitogatásába s mint fogad el segélyt az államtól a saját maga által fennen hangoztatott s egyedűl protestánsnak vallott elvek megtagadásával s mint elégítteti ki magát fillérekkel s mint engedi át iskoláinkat s mint tapodtatja meg alkotmányunkat a pánszlávok, a pánlutheránusok, a pán-románok stb. állami megfékezhetése végett. Nem bírta jó szívvel elviselni püspökeink névváltoztatását, mert félt a névvel járó igényektől; még kevésbbé tudott belenyugodni püspökeink főrendiségébe, mert a Deák Ferenc-féle főrendiház volt eszménye s a papot — még ha püspök is — ott szerette látni a gyülekezete körében, kezével a gyülekezet szívén. A tiszáninneni kerület maga is leszavazta, — noha óriási erőfeszítéssel és csak kivételes, személyes tekintetek

miatt — a „Sárospataki Lapok“-at; de soha senki sem tudta meggyőzni afelől, hogy e leszavazással előbbre vittük volna prot. egyházunk sorsát. Sőt — ezt a „Sárospataki Lapok“ mindannyiszor sérelemként hangoztatta — a számarány címe alatt engedte magát a református egyház az ág. ev. egyházzal szemben is, a főrendiség varázsáért megkisebbíttetni, jogaiban megcsorbíttatni. Ám, aki az ellenkezőt igazolni tudja, vessen a „Sárospataki Lapok“-ra követ! . . .

A lelkészválasztás kérdésében a szabad választás híve volt s küzdött az erdélyi specialitások ellen, de e ponton is leszavaztatott. A ref. egyház vajha soha meg ne bánná, hogy hűtelen lett a szabadság eszméjéhez! A létszámukban megfogyott theol. akadémiák s a mutatkozó káplánszükség avagy nem a „Sárospataki Lapok“ mellett kiáltó bizonyságok-e? S nem az-e a második (budapesti) zsinatnak az a ténye is, amellyel elébbi lelkészválasztási törvényeit a szabad választás eszméjével úgyahogy kibékíteni igyekezett?!

Ha aggodalommal nézte is az államnak egyházi s iskolai autonomiánkba való belebb-belebb nyomúlását s konventünknek az állam kivánságai előtt való meghódolását, nem sorakozhatott azok közé, akik az u. n. egyházpolitikai törvények létrejöttétől iszonyodtak. Annál a humanismusnál fogva, amely eleitől kezdve tulajdonsága volt, üdvözölnie kellett már a zsidókeresztyén házasságot is, annál inkább tehát a kedvezőbb viszonyok között született házassági új törvényjavaslatot, amely a mi konventünk házasságügyi bizottságának tétlenkedésére is jó mentséggé vált. Az egyenlőség, sőt az egyenjogúság követelménye volt az, így a „Sárospataki Lapok“-nak tiszteletben kellett azt tartania, mégha esetleges következményei egyelőre a prot. egyházakra nem bizonyúlnak is szerencsét hozóknak. De az 1868. LIII. t. c. fentartásáért, a gyengébb részére

abban lehelyezett biztosítékokért megint csak a „Sárospataki Lapok“ küzdött a legelsők között s a vegyes házasságból születendő gyermekek vallását inkább óhajtotta törvény által meghatároztatni, mint kitenni az ifjú házaspárokat a róm. katholikus papok merészkedéseinek, lélekfogdosó tolakodásainak.

A „Prot. Szemle“ volt szerkesztője, az egyházi sajtóról adván birálatos áttekintést, önként nyújtott magafonta koszorút a „Sárospataki Lapok“-nak az egyházpolitikai vita folyása alatt tanúsított s másokat messze felülmúló bátor és odaadó viselkedéseért. Mi odanyújtjuk azt — utólagosan — a Mocsáry Lajosoknak, Kovách Károlyoknak, Ujfalussy Béláknak, a Fejes Istvánoknak stb.

Nem jól ítélné azonban meg a „Sárospataki Lapok“ gondolkozását, aki azt hinné felőle, hogy az egyházpolitikai reformmal, mostani formájában is, meg volna elégedve. Távol legyen! Elfogadta bevezetésként — a teljes felekezeti jogegyenlőséghez, az 1848. XX. t.-cikkben kimondott szent igazság beteljesedéséhez. Ha ez nem bevezetés — ez volt a „Sárospataki Lapok“ meggyőződése — akkor a prot. egyházak ki vannak játszva és oda vannak dobva az uralkodó egyház lábai elé, hogy az taposson rajtok és tomboljon a megerősödött Regnum Marianumnak talán az autonomia támasztó oszlopai által is biztosított kőfalai között.

A prot. egyház megváltozott helyzetének tisztázása, a jövendő előkészítése, a Sárospataki Lapoknak egyik fő feladata volt. Nem únta meg rá-rámutogatni a róm. kath. egyház papjainak sáfárkodásaira, a milliók kamataiból emelkedő várakra, a kisdedovókra, lelencházakra, a leányiskolákra, a sokrendbeli alapítványokra, a szaporodó társulatokra, legényegyletekre stb. s ezekkel szemben a prot. lelkészek és egyházak teendőire. A tudományokban való tovább haladásra, a hálónak a

mélyre vetésére ösztönözte a vezéreket, a lelkészi karokat s több egyháziasságot óhajtott a tanítókban s melegebb érzést a lelkészek és tanítók egymáshoz való viszonyában, közös munkájuk dicsőségeért. *„A parokhiális könyvtárak“* sürgetésével egész egyházirodalmunkat s Prot. Irodalmi Társaságunkat is elismerésre kényszerítette s a bibliafordító Károli nevének megtiszteléséť, e tiszteletnek országraszóló megerősítését is azért tartotta főként — a nagy alkalom közeledtén elengedhetetlen kötelességnek, mert hitte, hogy egy nagyobb szabású Károli-ünnepnek felrázó hatása lesz egész prot. társadalmunkra s talán irodalmunkra, sőt bibliaszeretetünk fokozására is. Azt a koronáját a Sárospataki Lapoknak, hogy a Károli-ünnepélyt ő indítványozta s a Károli-szobor és irodalmi emlékek értelmi szerzője is ő — senki, soha el nem veheti.

A szűkebb s tágabb körű lelkészi értekezleteknek eleitől kezdve lelkes támogatója volt, de nem engedte magát ez eszme által elragadtatni s nem bízott ezek gyors felvirágzásában mindaddig, míg a lelkészek anyagi sorsa jelentékenyen meg nem változik. A szegénységet, amely a lelkészi kar egy jó részét iszonyú súllyal nyomja, mindig akadálynak tekintette e lap a tudományos továbbképződés útján s épen ezért fájlalta aztán gyakorta, hogy a *parokhiális könyvtárak* megtestesítésére a ref. egyházegyetem nem tett meg minden tőle telhetőt! . . .

A változott helyzethez illő kalauzúl szolgáltak — hogy csak a nagyobbakat említsük — a Fejes István, Görömbey Péter, Lukács Ödön tanúlmányai, amelyek egyházunk jövendő képét aggódó szeretettel rajzolgatják. Azokhoz — akik tüntetve nevezték magukat *központpapoknak* — az egyház tovább építésében a „Sárospataki Lapok“ nem csatlakozhatott. A rohanva haladást, a rémület terjesztést, a pellengérre hurcolást, akasztófa-

állítást, a gyanusításokból való élősködést mindenkor elítélte, jóllehet az igazság védelmében volt bátorsága országos nagyjainkkal, magával a konventtel s ha kellett, a kormánnyal és a róm. kath. főpásztorokkal szemben is síkra szállani.

A 600 frtos papi fizetési minimumot nevetségesnek bélyegezte a családi életet élő, gyermekeket neveltető prot. papok részére, akkor, amikor a róm. és gör. katholikus papok kongruája is rendezés alá kerűl s a főpapok fejedelmi javakban dúslakodnak. Annál nagyobb örömmel üdvözölte a papi özvegy-árva gyámintézet megszületését, amely — még mindig szegényesen ugyan — de könnyebbíti a prot. pap lelkén az élet terhét és nyugodalmasabbá varázsolja halálát. A „Sárospataki Lapok"-nak nagy része volt abban, hogy e gyámintézet az osztó igazság és jézusi szeretet elvén épüljön fel a szegényebbek kibékítésére.

A domesztikát első percétől élénk figyelemmel kísérte s míg egyfelől szívesen látta volna annak — a nagyobb haszonra való kilátás kedveért — decentralisalt kezelését, addig másfelől sohasem tudott beletörődni az elforgácsolási rendszerbe, amely csak pillanatnyi javúlást okoz és nem felüdűlést.

Nem volt egyetlen komoly kérdése sem a protestáns egyháznak, amelyben a „Sárospataki Lapok" idejében, gyakran első sorban s mindenkor ébresztőleg, vagy legalább tájékoztatólag állást ne foglalt volna s kivétel nélkűl azzal a független gondolkozással, amely lényéhez tartozott s amely nem engedte, hogy általa, körűlte klikkek képződjenek s a nyilvánosság elé tartozó dolgok onnan — személyes tekintetek miatt — elvonassanak. Úgy harcolt, mint akinek nem volt szükség emberektől nyerhető földi jutalomra.

Ellenségei talán kétséget támaszthatnak önzetlensége ellen, de ezekkel szemben az ő jutalma ő magában vagyon.

Amily odaadással csüggött a szorosabb értelemben vett egyházi ügyeken, épen olyan gondja volt az egyháznak jellemzőleg u. n. veteményes kertjeire, *az iskolákra.*

Mint a „Sárospataki Irodalmi Kör"-nek, tehát egy sokra hivatott tanügyi társaságnak közlönye, az iskolák szeretetével kezdte pályafutását, nem is kezdhette volna nélküle. Azzal a hittel indúlt, hogy az egyház és iskola édes testvér, a prot. egyház pedig az iskolán épűlt vára a szabadságnak, a tudománynak, s az erkölcsiségnek; ezzel a hittel haladt előbbre és mindig csak előre, behatólag bírálgatva annyiszor, amennyiszer úgy az államnak, mint a prot. egyháznak a tanügy érdekében tett lépéseit, vagy ebbeli kötelességeik halogatását. A Bokor József, Zsoldos Benő, Bódva, *Αληθης* Nemo cikkei, tanügyi kritikái, kivált pedig Buza János főmunkatársnak, majd társ-szerkesztőnek a miniszteri jelentések, iskolai értesitők felett tartott szemléi, szemrehányásai mindinkább ismeretesekké tették a „Sárospataki Lapok"-at a közoktatásügyi miniszteriumban is s tanácsait megszívlelték. Az a sok hamis vélemény, amelyet a prot. egyház ellenségei koholtak és terjesztettek a prot. iskolák ellen, kezdett lassanként odafent is hamis pénznek bizonyosodni, sőt a közoktatásügyi kormány nem átallott még reformeszméket sem elfogadni többé a prot. tanintézetektől.

A protestáns egyházi és iskolai sajtó egyenesen a sárospatakiak sikerei folytán vette komolyabb művelés alá tanügyünket s kezdett több tért és időt áldozni az iskolák érdekeinek, amelyeket azelőtt elvből-e, vagy munkások hiányában, meglehetősen elhanyagolt.

A népiskolától fel az akadémiákig, minden nagyobb mozdulatát észrevette prot. tanügyünknek, sőt egyetemes tanügyünk fejlődésének is. A népiskolát féltette az

eltudákosítástól és félti ma is s legalább is oly mértékben félti a világpolgáriasságtól, az elfelekezetietlenedéstől, miután felekezeti tanítóképző-intézeteink megfogytak s a lelkészek nem vették — mert sok helyen nem is vehették át — a felekezeti vallásoktatást. Egészséges viszonyok között s felekezeti iskolában a tanító joga maradna az minden időben.

A középiskola kérdésében vonzódott az egy középiskola felé, de veszedelmesnek tartotta a hosszú kísérletezést, a folytonos bizonytalanságot, ami e téren több ideig divatozott. A görögpótló tanfolyamot is csak kísérletnek tekintette s ezért nem is tudott érte felmelegedni. A holt nyelvek szűkebbre szorításának, a modern nyelvek hathatósabb tanításának barátja volt s azt vallotta, amit a sárospataki gimnáziumi tantervjavaslat, hogy csak a magyar nyelv és irodalom lehet a középiskolai oktatás igazi központja, de hozzátette, hogy kellő óraszámmal s az egész tantervnek megfelelő átalakításával. Az államnak a létszámra (60) vonatkozó intézkedését, a mai növendékek ifjú kora s a fegyelmezési eszközök megváltozása mellett — félreformnak minősítette s a tanári diplomák helyett többre nézte a lelkiismeretességet s az iskoláknak egyesekben lángolva égő szerelmét. A szülők nembánomságát, vagy egyes tantárgyak iránt kimutatott ellenszenvét a siker akadályai között emlegette.

A jogakadémiát a prot. főiskolák kiegészítő részének vallotta s vallja, föltéve, hogy ezeket igazán protestánsokká tehetjük s növendékeiket a prot. egyházak számára már az akadémia falain belül elpecsételhetjük. Ez irányban a „Sárospataki Lapok“-nak még mindig vannak beteljesítetlen óhajtásai. A kötelezett doktorátust a tudománnyal űzött káros játék gyanánt ítélte el.

A theol. akadémiák iránt — könnyen érthetőleg —

előszeretettel viseltetett, de nem húnyt szemet fogyatkozásaik előtt. Az lett volna vágyainak netovábbja, hogy a végzett ifjú a tudomány olthatatlan szerelmével távozzék el belőlük s egész életére elhatározó irányt nyerjen tantermeikben. A szemináriumok által való összemelegedését a tanárnak és tanítványnak elengedhetetlen kívánalomként hangsúlyozta. A leendő papoknak tanítói diplomaszerzésre való kényszerítése miatt hosszú harcot folytatott a debreceniekkel, akik már maguk is elálltak régi követelésüktől. A theol. akadémiák elnéptelenedését a kor megváltozott gondolkodásában, a papi hivatal csekély javadalmában, s az egyházpolitikai törvények hatásától való félelemben vélte feltalálni.

Az egyetemekről aláözönlő lelkiismeretlenséget, iskolakerülési szabadságot, a tudomány cége alatt űzött csalárdkodást egész oktatásügyünkre szerencsétlenségnek tartotta és tartja. Sajnos, hogy e tekintetben nem bírt a prot. irodalomban erős közvélemény kifejlődni, amely aztán a fővárosi fősáfárokat megdöbbenésre s jótékony reformra kényszerítette volna!

A tanárképzés szempontjából kifogásai voltak a gyakorlatlanúl szétbocsátott ifjú óriások ellen, akik — nem a saját hibájuk miatt! — egyes olyan intézetekben kezdik a tanári gyakorlatokat, tehát a kísérletezéseket, amelyekhez alig köti őket egyéb, mint a fizetés és a rideg, hivatalos kötelesség. A prot. tanárképzés eszméjét szivesen üdvözölte, de ellensége volt annak a kortes-ízű s komoly és egységes szellem nélküli eljárásnak, amelybe a budapesti zsinatot egyesek beléugrasztották, s amely szerint Debrecennek filosofiai, Kolozsvárnak pedig theologiai facultás felállitása lőn megengedve.

Ennek a széthúzó törekvésnek s esetlegességekkel járó tanügyi politikának okát a „Sárospataki Lapok“ az egyetemes ev. ref. tanügyi bizottság tétlenkedésében,

dermettségében kereste és találta. Egész hévvel s megmegujúló erővel támadt tehát azokra, akik ezt az áldatlan sorsot az egyetemes tanügyi bizottságra rákényszerítették s kimutatta időnként az ebből folyó szomorú következményeket. Sokszori nógatásának (amelyben szintén nem akadt segítő társakra) végre az lett az eredménye, hogy a konvent életre szólította az aluvó leányt, amely, hogy nem aludt-e már túlsokáig, a jövendő fogja megmutatni.

Fájt, mindig fájt a „Sárospataki Lapok"-nak, hogy a prot. egyház átengedte a tanügyi vezérszerepet az államnak s maga — szaporodó államsegélyes intézeteivel — jóformán a gondolkozásról is lemondott.

Miként az egyes embert, úgy a prot. iskolákat is a maguk kifejlett egyéniségében becsülte és szerette legjobban s ezért sohasem örült a kétféle befolyás (állami s egyházi) alá jutott iskoláknak, ami rendszerint az elszíntelenedésre vezet. A prot. iskolák önálló létezését mindaddig életszükségnek vallotta, amíg a nálunknál hatalmasabb s hadilábon álló róm. kath. egyháznak iskolái vannak. S ha olyan gazdagok volnánk, mint amilyen szegények vagyunk, egyetlen iskolánkat sem tudná átadni még a legalkotmányosabb államkormánynak sem! . . .

A tanítók 300, majd 400 frt minimumát — mint a papokét — alamizsnakenyérnek tartotta a „Sárospataki Lapok" s jogosnak vallott minden tisztes igényt amellyel ez a sors jobbra fordítható. A tanító-hiány már fenyeget, mint kiszámíthatatlan bajok forrása s hogy megszűnjék, emelni kell a tanítóipálya becsét s a prot. tanítót be kell venni jobban-jobban a nagyobb jogok birtokosai közé. A kerületi tanügyi bizottságba p. o. tanítókat is kell választani.

Noha ilyen humánus gondolkozással volt e lap eleitől kezdve a tanítóikar iránt, nem birta azt magá-

hoz édesgetni, talán mert nem volt néma az olykor-olykor mutatkozó túlságaikkal szemben! . . .

Az általános egyházi és iskolai ügyek mellett, a tiszáninneni egyházkerület és a sárospataki főiskola érdekeit különösebben is szolgálta a „Sárospataki Lapok." Neve, helyzete, nagy hagyományai kötelezték erre, a szerkesztők és főmunkatársak szeretete erősitették meg e szolgálatban. A frigyláda felett kiterjesztett szárnyakkal őrködő kherubok sem félthették s óvhatták jobban az őrizetökre bizott drága kincset, mint a „Sárospataki Lapok" a tiszáninneni kerületet és ennek főiskoláját. Tanú rá e lapok minden száma, az a sok kellemetlen polemia, amelyet ezekért az anyaszerető gyermek buzgóságával folytatott.

Könyvismertetéseivel s irodalmi tájékoztatásaival példát mutatott arra, miként kell megfáradni a közönség tanácsolóinak s 15 év szól mellette, hogy soha nem szegődött be, (mint bizony laptársai is néha-néha) a könyvkészítők és könyvkiadók szócsövének.

Részint vezércikkeiből, részint s főként tárca-közleményeiből csaknem 30 különlenyomat — egy egész kis értékes könyvtár — jelent meg, amelyek szerzői között ott találjuk dr. Heiszler Józsefet, Orbán Józsefet, Fejes Istvánt, Szinyei Gerzsont, Mitrovics Gyulát, Nagy Gusztávot, Bokor Józsefet, Görömbey Pétert, Makláry Pap Miklóst, Dezső Lajost, Horváth Ödönt, Molnár Lajost, Zoványi Jenőt, Rácz Kálmánt, Ujj Istvánt, Gamauf Györgyöt, Paikoss Endrét, Radácsi Györgyöt stb. Azt a célját tehát, hogy némileg a „Sárospataki Fűzetek"-et is helyettesítse, e nagyobb értékű közleményeivel legalább megközelítette.

Ha ezekhez felemlítjük még, hogy a „Sárospataki Lapok" a nagy alkalmakhoz képest *ünnepi számokkal* is igyekezett olvasóira jó hatással lenni, magasabb vágyaikat kielégíteni, ízlésüket fejleszteni s az igazi

nagyok kultuszát erősiteni: úgy e lapokról — az elmondottak alapján — már meglehetős hű kép alkotható.

Károli Gáspár, Kun Bertalan, Kövy Sándor, Kossuth Lajos, Br. Vay Miklós érdemeinek dicsőítésében s a millenniumi érzések, vágyak, godolatok, reménységek, édes számítások megörökítésében s számos, kevésbbé országos alkalmak tanúlságos kihasználásában egészen egyedűl állott a prot. egyházi és iskolai lapirodalomban. Az igazi nagyok koporsója felett lobogtatott fáklyájával is messze elvilágított s — úgy mondják, — hogy a kegyelet megnyilatkozásának mintákat is szolgáltatott.

A külföld egyházi és tanügyi mozgalmait, a hazai felekezeti és nemzeti élet erős hullámzása miatt nem kultiválhatta kedve szerint, de *Rácz Lajosnak*, mint főmunkatársnak, gondja volt arra, hogy a szűk térről se maradjon ki semmi a külföld nagy dolgaiból, ami reánk nézve példává, ösztönné és áldássá lehet. „Multunk“-nak is épen azért kellett háttérbe szorúlni, mert a jelen sűrűn szolgáltatta a feldolgozásra való anyagot.

Az elfogulatlan történetíró feladata lesz komoly itéletet tartani a „Sárospataki Lapok“ 15 éves élete felett. Mi a búcsú órájában inkább adalékokat kívántunk nyújtani a leendő történetírónak s a t. olvasóközönségnek, hogy megkönnyítsük számukra az ítéletmondást.

*

A zászlót íme begöngyöljük s visszaadjuk a „Sárospataki Irodalmi Kör“-nek, aki ránk bízta. Nincs rajta szennyfolt, repedés sincsen. Mielőtt visszaadnók, megöleljük, megcsókoljuk, s ne csodálja senki, ha annyi drága emlék édes terhe alatt könyünk serked rája!

Lobogj sokáig szabadon, fennen, dicsőségesen! Ember szeressen, az Isten megáldjon!*

Sárospataki Lapok 1896. ávf. — — — — számaiban.

EMLÉKJELEK BIZONYSÁGOK

ÖSSZEGYÜJTÖTT DOLGOZATOK

II. KÖTET

IRTA

RADÁCSI GYÖRGY

SÁROSPATAKI THEOLOGIAI TANÁR

ÁRA 5 KORONA

SÁROSPATAK, 1910

NYOMTATTÁK DANI ÉS FISCHER A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL

TARTALOM.

I. EMLÉKJELEK.

II. BIZONYSÁGOK.

— Ez Emlékjelek, Bizonyságok legtöbbnyire névtelenül vagy álnevek alatt (Aléthész, Bódva, Orthodox, Tiphagómen stb.) jelentek meg a „Sárospataki Lapok"-ban és a „Sárospataki Ref. Lapok"-ban 1882—1909-ig.

AZ OLVASÓHOZ.

Összegyűjtött dolgozataim I. kötetének előszavában (1906. máj. 3.) felemlitettem nagy őszintén, hogy „ha az történnék, amit nem hihetek, hogy nem kellene a magam Mecaenásaként szerepelnem, nagy boldogan készíteném sajtó alá összegyűjtött dolgozataim II. kötetét.

1907. december 27-diki kelettel előfizetési felhívást küldöztem szét a II. kötetre, egyebek közt — a következő vallomással:

„Hálátlanság volna el nem ismernem, hogy mind halálig tartó édes jutalom nekem az a többfelől felhangzott erkölcsi elismerés, amelyben remény felett is bőségesen részesűltem."

„Igaz, hogy ezt a nyomdász nem fogadja el számlája kiegyenlítéseűl; de theologus embernek ez is kincs, amit a penész és rozsda meg nem emészt."

„A jelzett erkölcsi jutalomtól ösztönöztetve, bátorságot merítek arra, hogy munkám folytatásának lehetővé tételére a nagyérdemű közönség támogató jóakaratát kérjem."

„Tartalmának lényegére és terjedelmére nézve a II. kötet is ugyanolyan lenne, mint az első volt. Búnak és örömnek koszorúba vegyítése, alkalmi dolgozatok a távolabbi és közelebbi multból és a futó jelenből. Apró kövecskék, homokszemek a sárospataki főiskola, a tiszáninneni egyházkerűlet s némi részben hazai ref. egyházunk történetének építéséhez. Valami a bibliából s a pataki diákéletből; multunkra visszahulló virágok, amiknek a szívünk kölcsönöz bizonyos hervadhatatlanságot."

Nem az előfizetők megdöbbentően mérsékelt biztatására, hanem bizonyos követelőző benső sugallat parancsára, összegyűjtött dolgozataim II-dik kötete ime, itt van. Egy darab tükör az én küzdelmes életem bírálatához, az én szívem, lelkem megítéléséhez.

„Tetemre-hívás! . . .“

Ha az anyagiakban való fogyatékosság miatt nem kellene a bizonyságaimból egy jó részt ott hagynom a „Sárospataki Lapok“, a „Sárospataki Ref. Lapok“, a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ s a „Protestáns Szemle“ stb. hasábjain, — a tükör teljesebb, az ítélet kétségtelenebb lehetne. De így is, úgy is kétségtelen, hogy én sohasem tartoztam a futkározó, a mindenfelé érvényesülni tudó és akaró atyafiak közé, hanem egész szívvel, egész lélekkel a sárospataki főiskoláé, a tiszáninneni egyházkerületé s a magyar református egyházé voltam s Isten-adta szellemi és erkölcsi erőmet ezek között osztottam meg — hálából és kötelességből.

„Akinek füle van a hallásra, hallja!“

Végképen nincs ugyan reménységem hozzá, hogy dolgozataim III. kötetével is bizonyságot tegyek az életemet vezérlő, tollamat őrző és irányító indulataim, vágyaim és gondolataim mellett; de ha valami csodának is beváló fordulat ezt a lehetőséget részemre biztosítaná, — boldogan sietnék a III-dik kötet közreadásával.

Az Úr kegyelme mindnyájunkkal!

Sárospatak, 1910. január 12.

Radácsi György,
sárospataki theol. akadémiai tanár.

EMLÉKJELEK

SZÁSZ KÁROLY.

1829—1905.

Ott pihen már Ő is a kerepesi temetőben, nemzeti nagyjaink pantheonában.

Szép, nagy lelke, — ez a dús családi örökség — amelynek virágaival és gyümölcseivel teleszórta egyházi és világi irodalmunk ligetes berkeit, elébb alkonyra borúlt már és szárnyaszegetten várta végleges feloldoztatását.

A százféle gyönyörűséges és fáradságos munkát, az élet sokféle nehéz küzdelmeit kibírta hosszan, diadalmasan. Emberek irigységét, gúnyját tűrte nagy türelemmel s haladt előre, felfelé, mindig felfelé. Lelke acélosodott a munka és a tusakodás tüzében s szikrákat és lángokat lövelt s nemcsak figyelmét és biztató szeretetét érdemelte ki nagy kortársainak, hanem oda birkózta nevét azok hervadhatatlan koszorújába is.

Országos nevű atyjának nagy lelkével áldottan s tudatában e nagy örökség kötelező erejének s nemzeti irodalmunk legnagyobb alakjainak termékenyítő társaságában s a világirodalom szellemóriásainak fénykörében ihletetten élve, szinte hihetetlen munkaerővé nőtt s újabb és újabb mezőkön igazolta sokoldalú hivatottságát.

Mint tankönyvíró, mint lantos, elbeszélő és drámai költő, mint pap, tanár, miniszteri hivatalnok, tanfelügyelő s mint egyházi és világi szónok, mint ima- és

egyházi beszédiró s mint az ó- és újvilág legnagyobb iróinak tolmácsa s mint püspök és egyházi kormányzó, mindenik minőségében felülküzdötte magát az arany-középszeren s nem egy téren ragyog neve az úttörők glóriájában, vagy a győzedelmes versenyvívás koszorúiban.

Csak végig kell tekintenünk művei során s csak át kell futnunk dús életének vázlatos történetét, hogy a valódi nagyok iránt érzett hódolattal s szinte tisztelő csodálattal álljunk meg emléke előtt.

Mi protestánsok s még inkább ev. református keresztyének különösebben is!

Olyan büszke önérzettel alig viselte valaki ami országos nagyjaink közűl a kálvinista nevet, mint Ő, noha tele volt a jó, áldott szíve emberszeretettel. Olyan nemes tüntetéssel alig próbálta és próbálja valaki igazolni az ő kálvinista papi minőségét fényes, nagy és nem is felekezeti alkalmakon, mint Ő igazolta. Palástjának egyszerű díszét alig becsülte valaki többre egyházi nagyjaink közűl, mint Ő becsülte. Utólérte miatta ellenségeinek olcsó gúnyja, hétköznapi hahotája; de Ő nem hallotta azt. Lyrájában, epikájában, sőt drámai költészetében is ott csillámlik mindenütt az ő vallásának és egyházának mélységes szeretete. Bibliássága szinte kihívta már a felületes bírálat ellenszenvét; de Ő mosolyogta ezt. Imakönyvével — ezzel az isten-sugallta szerencsés alkotással a kálvinista nő-világ szívét tette boldoggá, gazdagabbá; a világirodalom nagy eposzaival a vallásos igazságok után kutatók útját tette gyönyörűségesebbé; egyházi beszédeivel paptársainak mutatott irányt a saját lelkének parancsolata szerint; püspöki egyházlátogatása alkalmával elmondott beszédeivel püspöki hívatottságának adta hatalmas és a duzzogókat is fényesen meggyőző bizonyságait s Dan-

tejával is csodálatos fényt hintett az örök igazságok után szomjúhozók ösvényeire s ehez fűzött magyarázataiban is ott sugárzik reánk a kálvinista túdós és theologus napfényes lelke s az ő nevéhez fűződik a Magy. Prot. Irod. Társaság megalakítása és a Károlyi Gáspár bibliájának revisiója is, aminek — sajnos — nem érte meg kívánatos végét.

Ó bizony mi kálvinisták örök hálára vagyunk kötelezve a Gondviselés iránt a Szász Károly lelkeért s lelkének alkotásaiért s a költészet, tudomány és a nemzet nevében nyujtott koszorúk felett is versenyezve vihetjük a magunk mélységes hálájának és tiszteletének virágait a Szász Károly kihűlt poraihoz. Sírboltjából — mint ama szentéből egykor — nekünk is angyal szó hangzik: „Nincsen itt, feltámadott! Menjetek el és meglátjátok őt.“

A magyar prot. irodalom kétségtelenül tudni fogja, hogy mivel tartozik Szász Károly emlékezetének s a mi nem lehetséges napok, órák alatt és a veszteség első időszakában, azt okvetlenül meghozza majd az idő — *a kidőlt jelesnek irodalmi méltó emlékét.*

Az Úr küldöttje volt. Sok fáradalmait, utolsó éveinek nagy szenvedéseit, szívének kínos töredelmeit pihenje ki boldogan az Úrnak kebelén s úgy legyen, amint sejtő szíve sugallta :

„Lelkem, mint örök fényből egy szikra
Ott rád talál s lábadnál tündököl.“ *

* „Sárospataki Ref. Lapok“ 1905. évf. 17. sz.

BOCSKAY ISTVÁN.

1906. május 20.

A reformátusok konventje hónapokkal ezelőtt érezte már, hogy az 1906-ik esztendőből legalább egy napot — *a Bocskay István tiszteletére* — a többi nap fölé kell emelnie és emeltetnie. Az Isten-sugallta érzés a közös protestáns bizottság útján ugy öltött formát, hogy az az egy nap a május 20-adika legyen.

A közös prot. bizottság nem intézkedhetett az egész nemzet nevében s az egész nemzetre kötelezően! . . .

Vártuk hát a kusza, ferde, összegubancosodott nemzeti állapotok között is, hogy észreveszi-e a magyar nemzet, *mint ilyen*, a protestáns egyházak háládatos készülődéseit? Vártuk, hogy észreveszi-e az ezer szemű és ezer fülű sajtó, hogy mit akarnak az egykor tűzre ítélt, börtönökbe lökdösött és gályákra hurcolt protestáns papok és tanítók utódai s a velök benső szövetségben élő világi protestáns papság? . . . Vártuk, hogy ha csakugyan észreveszi, mi módon méltányolja *„a nemzet élő lelkiismerete“* ezt a kegyeletes mozgolódást s miképen unszolja, kényszeríti az egész nemzetet arra, hogy koszorút vigyen a *Bocskay István* szobrára és virágot szórjon lábai elé! . . .

Ha a magyarok királya ércbe önthette a *Bocskay István* kuruc-alakját, — a magyar nemzet talán csak

nem fog fukarkodni a hozsannájával, a tulipánjaival — a bécsi béke nemzeti hősének, a Básták, Barbiánok letaposójának ércszobra körül?! . . . Igy álmodoztunk . . .

És elvonúltak lelki szemeink előtt az 1903-ik évi zarándok-seregek ama másik nemzeti nagy hősnek tiszteletére. Látjuk ma is az ország különböző pontjain fellobogó öröm-tüzeket s körűlöttök a hálás nemzetnek egy lélektől ihletett millióit . . . „Nincsen közöttük sem zsidó, sem görög . . . ők mindnyájan egy“ — a II. Rákóczy Ferenc nevének s emlékezetének dicsőítésében! . . . A sajtó, a nagyhatalmú sajtó, kifogyhatatlanúl gazdag az olajával, amit a lankadó lángokra locsol . . . Iskolákban, templomokban, utcákon, tereken csendül-zendül a versenyes diadal-ének; az egész nemzet növekedni érzi a saját becsületét, hogy nagy fiának tiszteletére magát kedve szerint kibuzoghatja . . . Zsarnoki szivekbe remegés száll az eszmélődő nemzetnek attól a nagy egyértelmű tolongásától — a szabadság oltára körül. A „Pro patria et libertate“ jelszavak belenyomúlnak az ünneplő nemzet lelkűletébe és ébresztenek szent hevűletet, hitet, reményt, nagy elhatározásokat. Az idegenben nyugvó hősök sirjai megmozdúlnak és valóra kezd válni egy álom, egy szép, édes álom: „Rákóczy Ferenc — itthon!“

Nem így volt-e?

És most?! Hol van most a nemzet és a sajtó a bécsi béke hősének ünneplésére? . . . Itt-ott egy hírlapi cikk a vonal felett s a vonal alatt . . . s ezekben is néhol bizonyos tartózkodás az elismerésben, a hódolatban s állandóság hiánya mindenütt. Hol a kifogyhatatlan olajos korsó a láng élesztésére, hol a sajtó harsonájának biztos és tartós zengése? Hol a felekezetek összeölelkezése, hol maga a nemzet, amely a gyulafe-

hérvári sírbolthoz zarándokoljon — legalább a lelke szárnyain ? ! . . .

Bocskay István protestáns volt ! ! . . . De nem voltunk-e mi ott protestánsok valamennyien a II. Rákóczy Ferenc emlékeért lángolók sokaságában ? Nem vittük-e aranyunkat, tömjénünket és myrrhánkat a születése helyére, nagy tetteinek feledhetetlen pontjaira? Bántott-e közűlünk valakit az, hogy ő a róm. kath. egyháznak hű fia volt? Lohasztotta-e ez a körűlmény a protestáns honfiak és honleányok lángolását ? ! Nem, soha, egy pillanatra sem.

És most mit tapasztalunk ? ! A budapesti protestánsok, ifjak és vének, vezérlőférfiaikkal élükön oda vonulnak a *Bocskay István* álló szobrához és imával, dallal, emlékező szóval dicsőítik őt és áldják nagy nevét. Ott van talán körültök a nemzet a maga méltó képviseletében s a maga egyetemességében ? ! Nincs, teljességgel nincs ott ! ! Ez az állítólag egybeolvadt nemzet, ez a magyar eszményekért rajongó vagy rajongónak látszó nemzet nincs ott az első nagy szabadsághősnek ünnepeltetésén ! . . .

Pedig én édes magyarom, én egybeolvadt nemzetem ! *Bocskay István* volt az első hatalmas mennydörgés és villámlás, amely fondor elleneinket a nemzet-ölő munkában megállította ; ő volt az a jótékony vihar, amely az akasztófák ácsolóit s a hóhérkötelek fonóit a megsanyargatott nemzet testéről elriasztotta s a jezsuiták által lelke egyensúlyából kiforgatott királyt esküvel fogadott kötelességeinek teljesítésére megtanította. Ő volt az az *„ivéről lelőtt nyíl“*, amely a bécsi fondorlatokkal szemben a nemzeti és vallási jogok védelmében *„nem volt többé visszavonható“* s amely újra meg újra süvöltött, ha a ragadozó madarak éhes tábora szegény hazánk testébe vágta éles karmait. A nemzet

önérzete, testvéri érzülete támadt fel benne tiltakozólag az égrekiáltó igazságtalanságok ellen s az ellen a pártos szenvedély ellen, amellyel a szerencsétlen király a katholikus érdekek rabszolgájává szegődött a protestánsok megsemmisítése végett. Hogy erősen protestáns színezetű a kardja villanása, csak onnan van, mert a hatalom ezekre uszította rá szörnyű vérebeit s ezek voltak a magyarság rendíthetetlen oszlopai, amelyeknek kidőltével bátorságosabb lett volna a jogaira büszke nemzet széttaposása.

Dehát hol mutatkozik a felekezeti erőszakoskodása, hol látszik a nemzeti béke felforgatójának, testvérei gyűlölőjének, rideg kálvistának ? ! Sehol ! Csak azt akarta, hogy Árpád honában a két evangélikus felekezet tagjainak épen úgy szabad legyen szeretni és szolgálni a hazát, mint a r. kath. egyház hiveinek ; csak azt akarta, hogy Magyarországon az úr a magyar legyen ; csak azt akarta, hogy a pap, püspök az oltár körül forgolódjék s hogy a törvény hatalmasabb legyen, mint a királyi önkény s hogy a nemzeti egyetértés háborgatói, az országon kívüli nagy hatalom szörnyű katonái ne űzhessék itt békebontó gonoszságaikat.

Talán az uralkodó háznak volt engesztelhetetlen gyűlölője ? ! — Az se volt, világért se volt ! Viselhetett volna akár három koronát, de nem viselt. A törvény, a rend, az igazságszeretet volt az ő hármas koronája s a nemzeti béke állandósítása volt az ő királyi lelkének legfényesebb célja.

Nem ünnepelhetnők-e hát együtt, egy szívvel, egy hozsánnával ? ! Nem érdemelné-e valóban, hogy mint a szabadsághősök úttörőjét az egész nemzet szivébe vegye s nevét-képét soha el ne feledje ? !

Ha *Bethlen Gábor*, *I. Rákóczy György* és *II. Rákóczy Ferenc* feltámadnának, bizonyára odasietnének f.

hó 20-adikán a *Bocskay István* ércszobra elé és meghajtván előtte zászlóikat, így üdvözölnék: „Jó Mesterem!“

Nem neki s nem is a nyomába lépőknek szégyen, hogy a XX. század magyar nemzete nem bír egybeolvadni a nagy kuruc nevének tiszteletére.

Mi protestánsok — ha magunkra maradtan is — ünnepeljünk szívvel, lélekkel s kuruc dallal, zengő magyar szóval hirdessük, a háztetőkről is kiáltsuk, hogy *Bocskay István* az Isten jó kedve volt mihozzánk a magyar nyelv, a magyar szabadság s a magyar protestantismus oltalmára, dicsőségére.

Üdv nevére!*

* „Sárospataki Ref. Lapok“ 1906. évf. 20. sz.

SZENTPÉTERI SÁMUEL.

1815—1906.

A tiszáninneni egyházkerületnek s a gömöri egyházmegyének újra gyásza van. A kerület legidősebb pásztora, az egyházmegye egykori esperese, a pelsűci gyülekezet „angyala“ f. hó 4-én visszaadta lelkét Istenének. A pásztorok eszményképe volt. Lénye beleolvadt már e romlandó testben az Ő imádott Krisztusának lényébe s mennél inkább előre haladt az időben és hivatásának teljesítésében, annál bizonyosabb volt afelől, hogy „sem halál, sem élet, sem jelen, sem jövő, sem magasság, sem mélység el nem szakaszthatják őt az Istennek ama szeretetétől, amely van a Krisztus Jézusban, a mi Urunkban.“

Mintha Elizeus lett volna közöttünk, akire Illyés hagyta rá az ő palástját. Akik látták, ismerték, felkeltek előtte, hogy tiszteljék őt. Akik közelről érezték szívének s lelkének megnyilatkozását s mindkettőnek melegítő és nevelő erejét: azok csodálattal vegyes szeretettel tapadtak hozzá, mint atyjukhoz, mesterükhöz, testvérükhöz.

„Választott edény“ volt. Ajkán mennyei tűz, az igének kétélű fegyvere; keblében isteni láng, amely nem engedi meglankadni a munka mezején, sőt készti, sarkalja fölebb és fölebb az eget és földet összekötő létorja fokain. Akik nem birták követni égfelé való törekvésében s az Isten országának földi épitésében,

— azok édes bortól részegűltnek tartották s kicsinyes itéletekkel sértegették; de Ő nem hallotta az olcsó gúny nyilainak zúgását, hanem csak azt a másik szózatot és mindíg csak azt: „Aki győz, annak enni adok az elrejtett mannából és adok neki fehér kövecskét és a kövecskére irva új nevet, amelyet senki sem ismer, hanem csak az, aki kapja.“

Ez a mennyei szózat járta át agyát, szívét. lelkét, egész valóját mindjárt ifjú korában, mint egykor Jeremiásnak és a földi élet mosolygó ördögei, a csábításnk légiói, a haszon, amit a rög imádása kinál, —mind nem tudták Őt letériteni arról a tövises, de gyönyörűséges útról, amelyet az Ő istene jelölt ki számára.

Varázslatos, felséges erő az az isteni hívatás! Hétköznapi eszünkkel hinni se tudjuk, látni se szeretjük, sőt eltakarjuk előle szemeinket, mint a sínai zsidó, hogy meg ne vakuljunk. De akit egyszer az Isten kegyelme megajándékozott vele, az lát a sötétben is, az redíthetetlen a viharban is, az jár a háborgó tengeren is s annak nem árthat az ember gonoszsága sem, mert övezve van a hitnek mellvasával és paizs gyanánt az idvesség reménységével.

Szép, tiszteletes látvány a *Szentpéteri Sámuel* pásztori élete! Nagyok és kicsinyek, csecsemők és aggok mintha mind az ő lelki gyermekei volnának, mintha mindnyájukat az ő világossága sugározná be! Örömben-búban, szenvedések és gyönyörüségek közt, mint egy test és lélek valamennyi! Varázslatos egyénisége áttör minden kérges szíven, minden kemény koponyán, minden konok akaraton és megédesíti egész gyülekezete földi életét. A ház templommá, a templom menyország kapujává válik az Ő szivétől, az Ő szavától, az Ő pásztori gondjától, az Ő dorgáló és áldó igéjétől. Apostol volt, presbiter volt, diakon volt, min-

den volt mindenben, csakhogy egy is el ne vesszen az övéi közűl.

És az Isten kedvező kegyelméből kibírta ezt az apostoli munkát 6 évtizeden át. Láthatta az elvetett mag kikelését, a munka jutalmát; láthatott maga körűl egy szép, nagy gyülekezetet, mint egy szeretettől sugalmazott családot és hallhatta a szózatot az ő megteljesedett lelkében: „Jól vagyon jó és hív szolgám!"

Aztán élvezhette a többre-bízatás édességét, a szorongattatást a gyülekezetekért, amelyeknek gondja Ő rá bízatott. Vezérré lett, hogy messzebbre ragyogjon a világossága és vezérkedett nagy hűséggel, elmondhatván az apostollal: „Kicsoda gyengélkedik, hogy én ne volnék gyenge és kicsoda botránkozik meg, hogy én égető fájdalmat ne érzenék?"

Szép, tiszteletes látvány volt a *Szentpéteri Sámuel* esperesi élete is — valóban s ha nem birta lelke fényét és melegét szélesebb körben úgy gyümölcsöztetni, mint a saját gyülekezetében, az csak a mi földi parányiságunk következménye, amelynél fogva csak egy szűkebb kört tudunk a magunk egy emberi erejével átteremteni.

Az Isten különös kegyeltje volt *Szentpéteri Sámuel* kiváltképen a maga boldog otthonában, az ő magasabb szenvedelmeit értő és lelkesen ápoló feleségének oldalán s majd szerető gyermekeinek, mint bibliai olajvesszőknek elbűvölő társaságában. Aki olyan szerencsés volt, hogy élvezhette ennek a családi körnek megszentelő közelségét, csak az tudja igazán, hogy milyen nagy kegyelmével vette körűl az Istenség jó tetszése *Szentpéteri Sámuelnek* apostoli munkába állított lelkét s csak az ismerhette az Ő munkabiró erejének valódi titkát.

Boldog családfő, boldog ember, boldog hivatalnok volt *Szentpéteri Sámuel.* A földi boldogság semmiféle ragyogása sem vonta azonban őt el az ő eszményeitől, az ő Istenének, Krisztusának és anyaszentegyházának szerelmétől és szerelmetes szolgálatától.

Amit a földi szerencséből juttatott neki az Ő jóságos Istene, azt sem élvezte ki egymaga fenékig, hanem „osztogatott és adott a szegényeknek is", a szentséges, nemes céloknak is. Nemcsak ajkain hordozta a szeretet törvényét, hanem követte azt tettekben is, adományokban és alapítványokban is. Ha csupán predikálja a Krisztust és nem dicsőíti meg annak nevét jócselekedetekkel is, sohasem emelkedik a tiszteletnek és szeretetnek ama magaslatára, ahol áhitattal látta őt már két nemzedék.

Gyülekezetén kívül, amely igazi lelkiatyját, megtépett szép családján kívűl, amely fényes koronáját veszítette el benne s a gömöri egyházmegyén kívűl, amelynek méltó dicsekedése volt s egész ref. közegyházunkon kívűl,amelyet mint konventi és zsinati tag lángbuzgalommal szolgált, — a sárospataki főiskola is hálás szívvel áll koporsója mellett, mert ennek is igazi hű fia s egyik jóltevője volt.

Szétosztotta főként lelkének dús kincseit, mielőtt a romolhatatlan testet felöltözhette volna. Néhány éve már lelki rom volt, de így is tiszteletes munkás éveinek gazdag emlékeiért.

Agg Simeonként vágyott már látni az ő Krisztusát s f. szept. hó 4-én ez a szent vágyódása is betelt.

Lelke, mint egy halleluja-zsoltár s mint egy Istendicsőítő ima — úgy szállt égfelé, az örök világosságba, a 24 vén istendicsőítő seregébe! Mi, akik csodálkozással nézünk utána, mély tisztelettel áldjuk emlékezetét. *

* „Sárospataki Ref. Lapok" 1906. évf. 36 sz.

DR. ZSINDELY ISTVÁN.

1869—1906.

Hónapok óta háborgott már a lelkünk attól a kínos sejtelemtől, hogy a sárospataki főiskolára ujra gyász szakad. És amint nő az árnyék, midőn az est közelget, úgy nőtt szívünkön a bú, amikor látnunk, hallanunk kellett — szinte naponként és óránként, — hogy az, akit átfútt közülünk a halál félelmetes szele, nem talál gyógyító szert halódó testének felépítésére sehol. A Tátrák balzsamos levegője, a szeretet hegyeket mozgató ereje, az újra látott édes otthon nyájas melege, az orvosi bölcseség ezer mentő kisérletezése, a hitből fakadó imádság fáradhatatlan esedezése s minden kigondolható és megpróbálható eszköz — hiábavaló erőködésnek bizonyult. *Dr. Zsindely István* f. szept. hó 23-án reggel, hosszú hervadásra következett nagy, nehéz harc után — az örök Isten beláthatatlan végzése szerint — földi pályafutását elvégezte.

Tele volt a keble az élet szerelmével, alkotóvágygyal, munkaszenvedélylyel, övéi boldogságáért való rajongással, fáradhatatlansággal, édes számításokkal; voltak eszményei, mint családfőnek, mint tudósnak, mint honfinak; tudott lángolni szent eszmékért s tenni, áldozni, fáradni eszményeinek győzelmeért; tudott szeretni, gyűlölni, megbocsátani — óh hát mit is keres még az ilyen a halálban?!

A földi ember botor kérdése ez, de feltettük százan, ezren, amikor hire futott, hogy Ő kiszenvedett.

Hiszen olyan fiatal volt még a halálra s olyan mosolygó szép jövőt álmodott neki mindenki, aki ismerte lelkének mozdulásait s aki tudta, hogy mennyi igéretes eszközzel rendelkezik arra, hogy amit kezdett' abban végezzen is s hogy biztató fejlődésében és diadalmas előhaladásában semmi akadály meg ne korlátolja ! !

Megkorlátolta a gyönge teste, amely nem volt arányban lelkének magasra hívó gerjedelmeivel s lelkiismeretének munkára sarkaló szorongásaival. Még ott a kórágyon is, még a halállal való vívódásai közben is — óh hányszor nyughatatlankodott az ő tanári székének tisztességeért, az ő kötelességeinek félbenmaradásáért, az ő szeretettel gondozott tanítványáiért, a jogakadémia féltett becsületéért s az egész főiskoláért!

Az ő halálában bizony gyász borúlt reánk; az ő kidőlte bizony nagy hiány közöttünk, mert ha sokkal többen volnánk is, kevesen lennénk arra, hogy a tudomány felkentjeit, a hivatott apostolokat, a szelid múzsák szerelmeseit, az Alma-Mater koronájának fényére féltékeny fiakat s a harsona szavára harcra, viadalra, oltalomra kész vitézeket — fájdalom nélkül nélkülözhetnők.

Oh bizony *Dr. Zsindely István* koporsójánál jogunk van a költővel sóhajtozni: „Uram, búra híttál; Uram, megsebeztél ! Jogunk van a fejét sirató s keményen megpróbált családon és a hű fiát vesztett főiskolán kívül különösen a *Sárospataki Ref. Lapoknak*, amely az ő nevének csillagjegyével született, hogy szivárvány legyen a vizözön felett.

Nem engedte Isten, hogy ereje javából sokáig áldozhasson e lapok erősödésére; de mi, akik láttuk őt ennek bölcsőjénél az ő aggodalmaival, ápoló, féltő szeretetével, apró örömeivel, növekedő reménységével

s egy-egy felhangzó jó vélemény felett érzett boldogságával: mi tudjuk, érezzük, hogy tőlünk azért is, amit a rövid idő alatt tehetett; azért is, amit akart, amire vágyott — koszorut s könnyet érdemel.

* * *

Egész élete itt folyt le közöttünk, előttünk, a bölcsőtől egész a sírig. Születésével (1869. okt. 15.) elvesztette az édes anyját, de jó volt hozzá az ég, mert az édesnél is édesebb mostohát adott neki gyönge teste ápolójáúl, acélozójául, megmentőjéűl. Ennek az édes mostohának oltalmazó szárnyai alatt s munkában verejtékező édes atyjának — a köztiszteletben élt tudós gimnáziumi tanárnak — ellenőrködése mellett indult a vézna, gyönge szemű gyermek biztató fejlődésnek. A széltől is óvottan, a szülei házra korlátozottan, minden idegen s esetleg kárára válható ráhatástól mentesen, apa s anya versenyes szeretetétől termékenyítve és irányítva, igen korán meglepő jeleit adta szellemi képességének, különösen a számokkal való bánni tudásának s emlékező talentumának.

Mint szellemileg túlfejlett gyermek jutott a népiskolába s majd a gimnáziumba, ahol — mindig a legelsők között -- sürűn mutogatta lelkének sokra hivatott tulajdonságait, amikkel besugározta a szülei ház egyhangúságát s az édes apa álmodozó szívét!

A gimnáziumot jelesen végzett ifjú — a körűlmények sajátos közbejátszása miatt s holmi emberi apró gyarlóságok következtében — Budapestre ment joghallgatónak s ott — noha a nagyvilág zaja, a szórakoztató alkalmak temérdeksége zavarólag hatott egy kis időre a csendes otthon levegőjéhez szokott ifjúra, — de nem annyira, hogy a tudományok szeretetétől és pályájának mélyebb megbecsülésétől elvonhatta volna.

— Akik ismertük őt lelki-testi életének ezen a fejlődési fokozatán is, bizonyságok lehetünk rá, hogy a maga elé tűzött célt a világváros kisértései között sem tévesztette el s meleg keblén az ifjúkor lángralobbanását is eszményei szolgálatára tudta — végeredményekben — szerencsésen felhasználni. A látottakat, a hallottakat, a könnyen és nehezen szerzett ismereteket szorgalmasan gyüjtögette a maga lelki kincstárába s egyre több-több bizonyságát adta annak, hogy magasabbra tör. Élénk tudásvágya, vitatkozási hajlama, a nyelvek iránt való szeretete, a mélyre és mind mélyebbre való törekvése — szinte praedestinálták a tudós pályára, a jogtanárságra. Együtt, egy intézetben tanitani fiúnak az apával — ez volt az édes apjának is legédesebb álma. És ez az álom — a körűlmények kedvező alakúlása miatt — nagy hamarsággal betelt.

Az *ifju Zsindely István* alig végezte el jogi tanulmányait Budapesten s alig, hogy túlvetette magát a jogi doktorátusokon — a főiskola jogtanári karának meleg ajánlatára — az 1891—2-ik isk. évre helyettes jogtanárúl alkalmaztatott, majd pedig még ugyanebben az isk. évben, az 1892. tavaszi egyházkerűleti gyűlés rendes jogtanárrá választotta meg. — Ritka kedvező sors s *Dr. Zsindely István* jól tudta azt, hogy ezt az előlegezett nagy bizodalmat csak odaadó hűséggel, hivatásának buzgó szerelmével, tanszékének minden irányú megbecsülésével lehet férfiasan meghálálni.

Épen sorsának boldogitó alakulása közben kellett elveszítenie drága jó édes atyját, lelkének biztos iránytűjét, de — bár ez a veszteség megrázta szívét, nem állitotta meg szellemi fejlődésében, mert „a hű szeretet erősebb, mint a halál és keményebb, mint a koporsó.“

Tanári székére magával hozta volt tanárainak: Vécsey Tamásnak, Hajnik Imrének, Kovács Gyulának,

Láng Lajosnak, Szilágyi Dezsőnek, Kerkápoly Károlynak — ez első rangú jogtudósoknak és politikusoknak — őszinte becsülését s ez a nagy érték is áldásként gyümölcsözött és sokszorozólag hatott az ő talentumára épúgy, mint tanártársainak termékenyítő jó barátsága. Bármelyiket is elveszíteni egy lett volna a lelki megszegényedéssel s dr. Zsindely István, aki igazi becsvággyal állott be a tudós munkások sorába, inkább szerezni, szaporítani akarta lelkének szövetségeseit, mint elveszíteni és — megérte, hogy volt tanárainak nemcsak becsülésével, hanem egyrészöknek megtisztelő barátságával is dicsekedhetett.

A még alig 22 éves ifjú — az *Orbán József* nyugalomba vonultával s *Kun Pál* tragikus elhunytával — a tanszékek újra rendezése folytán — a jogbölcsészet és jogtörténet tanszékét nyerte nem közönséges munkatérűl. Erőpróbáló tantárgy mindkettő s tehetség és hivatás nélkűl elbirhatatlan nagy teher. Ő nem a terhét, hanem az acélozó hatását érezte mindkettőnek és nyomokat tört a göröngyös mezőkön. Szép volt látni a tudás szomjától űzött ifjú buzgóságát, búvárkodási szorgalmát s hallani lelkes nyilatkozatait az elért eredmények felett, a kétes igazságokkal való birkozásának jó következményeit s tudni mindezeken felűl, hogy életkedvét, ifjúságának vágyait, virágait a tudós buvárkodás nem hervasztotta meg s hogy komoly foglalkozásai mellett is bele tud kóstolni az élet örömeibe s a társas élet gyönyörűségei iránt megőrizte ifjú szívének teljes fogékonyságát.

Bizony dolog, hogy a sárospataki főiskola nyertes lett a *dr. Zsindely Istvánnak* előlegezett bizalmával s az ifjú jogtanár úgyis, mint jogbölcsész s úgy is, mint — a tanszékek újabb rendezése folytán — egyházjogász: dicsekedése, büszkesége lett a sárospataki

jogakadémiának. Mint lelkes előadót, mint a szabad eszmék tüzes szavú képviselőjét, aki a magyar állam függetlensége iránti lángoló szeretetét egyik tantárgyában — a magyar alkotmány- és jogtörténelemben, — politikai célzatosság nélkül is mesterileg tudta az ifjúság lelkébe csepegtetni: tanítványai rajongó szeretettel szerették, tanártársai pedig a kínálkozó nagy alkalmakhoz képest a legteljesebb bizalommal fel is használták.

1896-ban a főiskola millennaris ünnepélyén már ő tartja a tanári kar és ifjuság nevében az ünnepi beszédet. Még emlékezünk erre a sátoros nagy ünnepünkre s ennek felemelő részleteire sokan. A főiskola imaterme zsúfolásig tele vidéki és helybeli előkelő közönséggel. Az ifjuság egy részét a folyosókra kell küldeni, hogy csak a szónokok is bejuthassanak s a karvezéri pálca megmozdulhasson. A szikár, barna ifju megjelenik a szószéken dísz-magyarban — az ünnep méltóságához képest. Elébb megjelenésével, majd beszédével megveszi a közönség szívét és ezernyi ember üdvözli az ifjú tanárt és fűz a jövendőjéhez vérmes reményeket.— Az az ünnepi beszéd egy második székfoglaló volt, de már — ugyszólván az egész ország színe előtt. Egy nagyszabású, mélyen járó a magyar alkotmány vezérelveinek átértéséről és mélységes megbecsüléséről tanuskodó tanulmány; méltó a főiskolához, ennek tanári karához s az ifju szónok nevének és tisztességének tiszteletreméltó öregbítője.

1898-ban, március 15-én, a szabadság ünnepének 50-ik évfordulóján, szintén ő tartja az ünnepi beszédet, amely méltó társa az elébbinek s újabb babérlevél a szónok és író koszorújában.

Tanártársai szeretetének és becsülésének bizonysága az is, hogy rövid 15 évi tanári működése alatt 3 izben volt a jog- és államtudományi kar dékánja

(1895—6, 1902—3, 1905—6 években) s két évig volt akadémiai- és közigazgató (1899—1900 és 1900—1). A hivatását értő, a főiskola becsületét féltő, azért dolgozni, izzadni kész férfiú volt mindkét munkakörében. Volt az emberekkel és ifjúsággal való bánásmódjában bizonyos tetszős finomság, könnyedség, szívélyesség; beszédében, viselkedésében bizonyos kellem; társalgásában élénkség, tartalmasság, fordulatosság; de volt erő és keménység is, ha kellett, a rakoncátlanokkal, a megátalkodotakkal, a kötelesség-hanyagolókkal, a szülezsarolókkal, a léhákkal és durvákkal szemben.

Szónoki sikerei szélesebb körben tették a nevét ismeretessé s a függetlenségi és 48-as politikai párt — amelynek mindhalálig híve volt — több izben meghasználta az ő képességeit s különböző gyűlésekben s benn Zemplén vármegye gyűléseiben is őt állította ki vezérszónokáúl, mint aki alkotmány- és jogtörténeti tudásának, sok olvasással gyüjtött kincseinek tárházából — nagy emlékező tehetségével — mindenkor hathatósan tudta előszedni és forgatni védő és támadó fegyvereinek egész készletét. Valóságos kedvence volt a megyei függetlenségi pártnak s akik hallották őt — maga *Kossuth* Ferenc is — szinte megszédítették a jövőjéhez fűzött reménységeikkel.

Talán jobb lett volna, ha sohasem avatkozik a politikába s ha nem engedi magát tovább-tovább csalogatni ennek kisértő csábításaitól! Jobb lett volna, ha ott marad könyvei és íróasztala mellett, ahol bizonyosabban megóvhatta volna gyönge testét a kiszámíthatatlan véletlenségektől s ahol nem gyűlik össze szívünkön a harag és nem lázad fel a vérünk embertársaink ellen, akiknek esetleg csak annyi a bűnük, hogy ők is makacsúl ragaszkodnak az ő úgy vélt igazaikhoz! . . . Nem lehetetlen, hogy a politikai pártoskodással sze-

rezte meg szervezetébe az életoltó mérget s emiatt lett szép, biztató, már is gyümölcsökkel gazdag élete befejezetlen s övéinek bánata időelőtti.

Amilyen könnyedén folyt ajkáról a szó, épen olyan könnyen futott a tolla s rövid pályafutása alatt — nem számítva temérdek politikai cikkeit, amiket a zemplénmegyei és a fővárosi lapokban — időnként közrebocsátott, — országos figyelmet keltett művekkel állított emléket nevének.

A jogtörténeti irodalomban aratta legmaradandóbb sikereit. Első önnálló műve: *A lovagi intézmény*, (Budapest, 1893. 137 lap), amely tanári székfoglaló értekezésének átdolgozott kiadása, az egyetemes európai jogtörténet, e nálunk alig művelt (talán, mert egyik legnehezebb) jogi tudomány köréből; másik legterjedelmesebb müve: *Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt* (Sárospatak, 1899. 312 lap), amellyel írói nevét hosszú időre megörökítette, a magyar alkotmány és jogtörténet köréből van merítve. Az előbbi a a tulajdonképeni középkornak (X—XIV. század) egy nagyjelentőségű társadalmi intézményét mutatja be gazdag forrástanulmányok alapján, az utóbbi a magyar alkotmány és jogtörténetnek egyik legérdekesebb fejlődési korszakát ismerteti a legszélesebb körű tudomá nyos alapon. Ez utóbbi müve, amelynek alapján a budapesti tudományegyetemen magántanárrá habilitáltatott, méltán kivívta a tudományos körök elismerését s általában úgy fogadtatott, mint a legkitűnőbb magyar jogtörténész — *Hajnik Imre* — nagy, de csak az Árpádkort ismertető művének méltó folytatása.

A jogi szaklapokban is gyakran hallatta szavát s itéletét leginkább a jogtörténelem, utóbb pedig, miután 1896. óta a jogbölcsészet helyett az egyházjogtant tanította — az egyházjog köréből is és sohasem csak

azért, hogy a neve mennél sürübben forogjon a tudományos körök szemei előtt, hanem azért, mert kötelességének ismerte — mint akadémiai tanár — az igazság keresését s az elvek tisztását. — Utolsó *jogtörténelmi* dolgozata: „*Legrégibb formula gyüjteményünk*," amely a rövid életű, újabb „*Sárospataki Füzetek*"-ben; utolsó *egyházjogi* dolgozata: *Az állam és egyház viszonya Franciaországban,* ami — sok egyébbel — a Sárospataki Ref. Lapokban látott világot. Ezek is jó bizonyságai az ő irói hivatottságának.

Mi minden van iróasztalának fiókjában megkezdett vagy félig kész állapotban, — azt ma még nem tudjuk. A könyvtári régi könyveknek egész halmaza volt körülte még betegsége idején is segédeszközökül valamely nagyobb mű alapjaihoz, amelynek most már nem lesz épitője! . . .

Irói érdemeinek nem csekély jutalmazása volt — a mi szűkebb körünkben és viszonyainkhoz képest — hogy 1905 juniusában a főiskolai igazgató-tanács s majd az egyházkerületi elöljáróság is őt szemelte ki a sárospataki főiskola és a tiszáninneni egyházkerület békésebb elemeit képviselő sajtó-szerv létesítőjéül. Mi tudjuk, hogy ő ezt maga is jutalomnak tekintette és hűséggel s odaadással viszonozta mindaddig, a míg csak tehette.

Mint ember telve volt szeretetreméltósággal. A sok munka s gyönge idegzete miatt néha hevesebb, szenvedélyesebb, de legtöbbször kedélyes, elmés, hangulatos. Ha ujjai végigfutottak a zongorán s a billentyükbe belehelte a zenei tudását és hangulatát, rajongással csügtünk rajta a szükebb és tágabb társaskörökben s a nyilvános ünnepélyeken, amelyeknek zenei képességével is egyik disze volt.

10 évvel ezelőtt házasságra lépett *Krasznopolszky* Ilonával s boldog férjként élt vele, mint életének s

hosszú szenvedéseinek is megédesítőjével, mint védő angyalával. 3 szép leánygyermekét nagy szeretettel szerette s jövőjükért kész lett volna még a főiskolával való benső viszonyával is szakítani, ha a véletlen vagy talán politikai pártállása akadályt nem vet vágyai elé. Nehéz volna eldönteni: a próba sikertelensége bántotta-e jobban, vagy az, hogy ezzel a próbával a főiskola szellemét, az őt zsenge ifjúságától szeretettel ölelő Alma-Matert érintette kellcmetlenűl ?!

Nem rótta fel neki senki, hogy szülői szíve erősebb volt a fiúi szívénél, hiszen 15 év alatt elég bizonyságát adta annak, hogy hűsége nem volt szalma-láng.

Jegyváltásának 10-dik évfordulóján, mikor már mindinkább rövidült a lélekzete s érezte — ha nem vallotta is meg — hogy sodródik a végső válság elé — lehúzta jegygyürűjét és visszaadta feleségének, hogy őrizze meg azt az ő felgyógyulásáig! . . Végső perceiben látni kivánta gyermekeit s iszonyú kinok között szakadt meg a szerető szíve és szállt el a szép, gazdag lelke — istenéhez, aki adta azt.

Bizony szegényebbek vagyunk nélküle; bizony méltán fáj a szívünk utána! . . Ott pihen most már édes atyja, két édes anyja és két édes testvére mellett. Óh mennyi igaz köny hullott a sirjára!! Megérdemelte.

Áldott legyen emlékezete! *

* „Sárospataki Ref. Lapok“ 1906. évf. 39. sz.

A NAGY BUJDOSÓK HAMVAINAK KÖZELEDÉSEKOR.

„Emelkedjék fel minden völgy, szálljon alá minden hegy és halom és legyen az egyenetlen egyenessé és minden bérc rónasággá“ — előtted, te szent hamvakat vontató diadalmi szekér!

A próféta megteljesedett lelkével kiáltjuk közeledéstekkor ti porló tetemek: *„Magas hegyre menj fel ujjongó Sion! Fenn-szóval harsanj örömmondó Jeruzsálem! Harsogj és ne félj! mondjad Juda városainak: imhol a ti Istenetek!“*

Igen, a mi Istenünk, az Ő Istenök, a megsanyargatott, idegenbe űzött szabadsághősök Istene — Ő jön, Ő nyomul elébb-elébb a drága hamvakkal a visszanyert hazai föld felé és zendül, mint egykor a Jehova, mondván: *„Ne félj, mert én veled vagyok; napkeletről meghozom magodat és egybegyűjtelek napnyugatról. Mondom északnak: add meg és délnek: ne tartsd vissza; hozd meg az én fiaimat és leányaimat a földnek végéről! Mindenkit, akit dicsőségemre teremtettem!“*

Légy áldott, örökre áldott igazság és szabadság Istene, hogy úgy igazgattad az idők folyását és úgy parancsoltál a földi hatalmasok szívével és elméjével, hogy akiket a mi dicsőségünkre teremtettél, ne hamvadjanak el idegen földben, sőt kiviruljanak az ő sirjukból és „elhagyottak helyett örökkévaló ékességgé és gyönyörűséggé legyenek nemzedékről nemzedékre!“

„Oh hányszor ittuk az Úr haragjának poharát, hányszor ürítettük a tántorgás öblös kelyhét!“ Kétszáz esztendő tűnt el felettünk, míg megelégelte az igaz biró a mi siralmunkat, hőseink legkíválóbbjainak messze földeken való elhullását s idegen hantok alatt való porladozását!

Mennyi megaláztatást kellett kiállanunk azoktól, akik urakká lettek felettünk és a saját szenvedélyük borától részegűlten tapostak rajtunk, mint szolganépen, mint leigázott nemzeten és kinevették a mi kegyeletünket, a mi álmainkat és gázoltak a mi nemzeti drága jogainkon és gunyolódtak a mi hőseink iránt ápolt tiszteletünk felett!

Oh mennyit szenvedett ez a szegény magyar — a belső meghasonlásért, az egyet-nem-értés bűneért, az idegen bálványok előtt való hajlongásaért, a saját vérei iránt való hűtelenségeért! Oh hányszor lett méltatlanná a Gondviselés által küldött vezéreire, a jobb sorsáért, nemzeti dicsőségeért küzdő nagyjaira!

Más nemzetek történetében is van sok, ami fáj, ami fájdalom nélkül nem említhető; a mi nemzetünk története át meg át van szőve a gyász és siralom véres eseteivel, az egetverő igazságtalanság botrányaival. Oh, hányszor hullottak el hőseink a szent harcban s hányszor estek a rút árulás szomorú áldozataivá és ették a hontalanság keserű kenyerét!

De „van biró a felhők felett!“

II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, Zrinyi Ilona, Bercsényi Miklós s bujdosó társaik hamvai, a 200 éven át idegenben nyugodott porok, itt vannak immár a haza határán, amelyről kegyetlenűl elűzte őket a szabadságtipró zsarnok-erő. A nemzet szive szent örömtől áradoz, milliók karja tárul a viszontlátásra, millió sziv

dobog az elégtétel édes érzetétől és milliók imája száll az ég felé az örök bíró zsámolyához hálás érzelemmel.

Bűnük volt, hogy magyarok mertek lenni és többre tartották nemzetök tisztességét és szabadságát a saját jólétüknél s a saját szabadságuknál. Bűnük volt, hogy a nemzet fenségét fölebb becsülték minden földi fenségnél; bűnük volt, hogy a lelkök és fegyverük egyaránt hajthatatlan volt a nemzetellenes hatalmassággal szemben!! — Királynagyok és gazdagok voltak itthon a saját emberségükből és földönfutó koldusokká lettek — a győzedelmes zsarnokok akaratából. Oh mint nyögtek, oh milyen nehéz bánatot viseltek s milyen idegenben hamvadoztak!

Hiába volt 200 esztendő fel-feljajdulása; hiába szép kérés, alázatos esedezés, önérzetes követelés!! Megbélyegzetten aludták hosszú álmukat — egész mostanáig!!

De ime, a mérték betelt! A bosszuálló szívekre ráragyogott az engesztelés szivárványa; az imént süket fülekbe belerezdült a nemzet zokogó kiáltása és az történt, amit *Ezékiel* korában mondott a Jehova: *„Ime, én megnyitom a ti sírjaitokat és kihozlak titeket a ti sirjaitokból és beviszlek titeket Izráel földjére!“ . . . „És adom az én lelkemet belétek, hogy megéledjetek és leteszlek titeket a ti földetekre!“*

Megéledtek és jönnek, mint egy diadalmas nagy sereg! Jönnek, hogy porló tetemeikkel is örök bizonyságok legyenek itt az Ő hazájukban, a mi hazánkban, az Ő nemzetüknek, a mi nemzetünknek, az Ő felekezetüknek, a mi felekezetünknek! Jönnek, hogy tanítsanak élni és halni „Istenért és szabadságért“; jönnek, hogy oktassák a felekezeteket a közös oltáron való versenyes áldozásra; jönnek, hogy biztassanak az igazságért mindhalálig tartó küzdelemre s hogy hitet cse-

pegtessenek szívünkbe az igazak feltámadása iránt.

Hozsánna! Hozsánna Néktek, „félisteni dicső időknek!“

Az igazság és szabadság szent Istene mentse meg nemzetünket attól a rettenetes sorstól, hogy ezek a visszasóvárgott és visszatért csontok itt a föld porával összekeveredjenek s csontok és porok maradjanak!

Jaj Néked akkor én sok vihart látott nemzetem!!

A szent hamvakat vivő vonat Sárospatak határán fog végigvonúlni. A nemzet mostani vezérei úgy akarták, hogy a II. Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona hamvai is tovább vonuljanak innen, ahol pedig nagyon megillette volna őket az örök pihenés . . . A város és a főiskola pálma-ágakkal siet a drága porok elé. Megilletődött lélekkel hódol előttük és áldást imádkozik reájok nagy és kicsiny, szegény és gazdag. Fájdalom, a *Lorántfy Zsuzsánna* és *Rákóczi Zsigmond* csontjai nem kelhetnek ki a Perényi Gábor által épített templom sírboltjából, hogy üdvözölnék a rokon-porokat, a rokonlelkeket! . . Ezeket a csontokat szétszórta innen a felekezeti gyűlölködés gyilkos szele!!

A kegyelem Istene őrködjék Kassa és Kézsmárk felett a nagy bujdosók hamvaiért is!! Örök áldás és örök béke virasszon a szent porok felett!!*

* „Sárospataki Ref. Lapok“ 1906. évf. 43. sz.

DR. BALLAGI GÉZA.

1851—1907.

Szép júniusi estén, egy boldog ifjú pártól körülölelten, így jött utolszor Sárospatakra, hogy itt ifjúságának dús emlékeitől, a levegőtől, szeretett háza, udvara, kertje illatától reménységet szívjon hervadó testébe — évekre vagy legalább csak hetekre. Mosolygott körülte minden ; csupa biztatás, csupa marasztalás volt körülte minden. Nézd : itt vagyunk, vártunk, szeretünk, maradj velünk, maradj a miénk! Csalódtál az emberekben, a bennök vetett bizodalmadban megcsúfolódtál ; de hát csalódtál-e bennünk, a szent természet gyermekeiben ; csalódtál-e szíved virágaiban ; csalódtál-e igazságot, világosságot kereső lelked harcaiban ? ! . . . Zárd magad közénk, ebbe a te szép, kies meződbe, a mi karjainkba, könyves házad kincsei közé! Felüdítünk, meggyógyítunk, sebeidre balzsamot harmatozunk, beteg szívednek orvossága leszünk ; izmaidba visszaadjuk az erőt, lelkednek a repülő szárnyakat, hangodba az ércet, a csengő kacajt, kedélyedbe a játsziságot s felöltöztetünk a hitnek és reménységnek mellvasaiba : óh, csak ne hagyj itt minket!

Szinte imádsággá vált körülte minden ; csendes, titkos, csak Isten által hallható imádsággá. És ő, az imént még viharálló, égfelé törő, büszke tölgy, dérütötten, hőtől forrázottan, villámtól sujtottan, óránként érezte, hogy ragyogó napja gyorsan alkonyodik s földi paradicsomából távoznia kell.

A halál árnyékának feléje siető nagy sötétségébő! azonban csillagok sugározták be bágyadt szemeit, kihűlő szívét: a hála, a szeretet, az elismerés tiszta fényű csillagai. Látta maga körül — összefonódva a szenvedő szeretetben — földi boldogságának tényezőit, osztályosait; látta a férfiút, aki oda köti sorsa fonalát a fejevesztett családhoz, hogy őrállója legyen annak; látott égi kéz-fonta menyasszonyi koszorút s látta a tudomány felkentjeinek az ő fejére illesztett koszorúját s az üdvözültek reménységével halt meg június hó 17-én esteli 9 órakor.

Csak 56 éves volt s úgy szeretett élni, dolgozni, jót cselekedni! Tele volt a lelke édes számításokkal, tervekkel, alkotó vággyal. A csalódások tüzében megedződötten s azok szinteréről visszavonultan, egész erejét a tudománynak kívánta szentelni, a mi nem csal, nem hazudik s nem gyűlölködik, mint az emberek. Óh mennyi áldás fakadhatott volna még a nyomában s mennyi feldolgozatlan anyag nyerhetett volna az ő kutatásra hivatott elméjének világosságától — életet!

Az örök Isten másként akarta. — „Hová mennénk az Ő lelke elől és az Ő orcája elől hová futnánk?!" — Az emberi élet isteni mértéke nem is a munkára nyert idő hosszúsága, hanem a végzett munka eredménye. A dr. *Ballagi Géza* 56 éves pályafutása dúsan elég volt arra, hogy neve ott fényljék nemzetünk legjobbjai között s hogy be ne homokolják azt tűnő századok.

* * *

Szarvason született, hol édes apja a zsarnok kormány kegyelméből internálva volt a szabadságharcban tanusított honszerelmeért. Szarvasról Kecskemétre, onnan 1855-ben szüleivel együtt Budapestre jutott, hol messzebbre néző lelkek ekkor rakosgatták az unio je-

gyében született pesti prot. theol. akadémia fundamentumát. Az erős, barna gyermek, alig hogy öntudatra ébredt, ott forgott a nemzet és a prot. egyház elsőrendű napszámosai között. *Török* Pál, *Székács* József, házuknak mindennapi vendégei, az eszmék emberei, le-lehajoltak hozzá, térdükön ringatták s tréfásan-komolyan jövőt jósoltak neki, szép gyönyörűséges földi sorsot. Atyját, dr. *Ballagi* Mórt — ezt a nagy nyughatatlant — ott látta folyton a munka asztalánál, könyvei, iratai között vagy nagy elvtársaival való vitában, tünődésben, lángolásban, búsult gerjedezésben, haza- és egyházmentő tervezgetésben. A *Protestáns Naptár*, a *Protestáns theologiai könyvtár* s a *Prot. Egyházi és Iskolai Lap* ekkor voltak születendőben, illetőleg feltámadóban. Ő, a gyermek, látta ezeknek születését és feltámadását s gyermek-szívével már érezte, hogy az ő atyja hajlékában nem mindennapi dolgok miatt fára doznak fáradhatatlan férfiak.

Ebben a lélek-növesztő, sejtelmeket rejtő, vágyakat ébresztő levegőben indult biztató fejlődésnek Ballagi Géza.

Atyja már hatalmasan vívta a harcot a prot. egyházak igazaiért és szórta a magot a jövendő nagy aratásához, különösen a Prot. Egyh. és Isk. Lapban. Az aléldozók ébredeztek, a félénkebbek bátorodni kezdtek, a nemzet felett megült fellegek peremén fénysugarak jelentkeztek s az egész protestáns egyház birkózásra kelt a zsarnok hatalommal az elrablott jogaiért, láncainak széttiprásáért. Ezt a vértelen harcot is érezte, részben ezt is látta a gyermek Ballagi Géza és az apjának s apja barátainak, elvtársainak szent örömébőI jutott valami az ő gyermeki lelkületébe is, ami ott termékeny talajra talált.

Jutnia kellett, mert alighogy túlvetette magát a középiskola széles nagy árkán, legott odaállott az édes

atyja oldalához, mint hű Timotheus és forgatni kezdte a tollat, elébb csak hogy segítsen, később s mindinkább, hogy a felvetődött eszmék tisztázásában neki is része lehessen. Nem gyermekes hiúság, hanem örökölt hajlama kényszerítette az irói munkára, mint akinek Istentől rendelt sorsa volt, hogy tollával épitsen magának emléket a magyar protestáns egyház és a magyar nemzet történetében.

1869-ben kezdődik irói pályája az atyja lapjában s ugyanekkor a prot. egyházzal való benső frigykötése is. A jogász ifjú, aki a pesti egyetemen gyönyörűséggel ült a kiválóbb jogtanárok lábainál, otthon, az ő munkára kelő, munkával fekvő házukban, nagy előszeretettel bajlakodott a prot. egyház és irodalom kis és nagy dolgaival, az azokban felvetődött napi eseményekkel és tudós kérdésekkel s akik csak távolról, a tolla után ismerték őt, nem egyszer üdvözölték nagy reménységgel, mint az apja szellemi örökösét s a prot. egyház leendő oszlopát. A „Prot. Egyház és Iskolai Lap" mellékletének, az u. n. „*Tudományos Szemlének*", mint joghallgató ifjú, ő volt egyik szerkesztője s nem rajta múlt, hogy ez a komoly hivatású vállalat nem birt közöttünk meggyökerezni.

Mint jogász-ifjú azonban a jogi irodalom iránt való érdeklődését is korán igazolta, bizonyságúl, hogy egy erősebb lélek kettős irányú lángolást is megbír és pedig úgy, hogy egyik a másik által csak melegebbé és termékenyebbé válik. *Bluntschli*-nak, a heidelbergi egyetem európai hírű jogtanárának „A politikai pártok" című művét fordította le, jelezve, hogy mint jogászt merre vonja belső ösztöne.

Testben-lélekben megizmosodott, sokat igérő ifjú volt már, amikor a tiszáninneni egyházkerület a sárospataki főiskola jogakadémiájára hívta el a nemzetgaz-

daságtan, a politika és nemzetközi jog előadójául. Szükség volt itt a jogakadémia ujra rendezésére, jog- és államtudományi karrá való kiépítésére — felsőbb rendelet szerint. Ehez a tanári személyzetet kellett szaporítani. *Emődy Dániel, Antalfy János, Nemes Ferenc* s részben *Orbán József* mellé megszerezte az egyházkerület a jogakadémiának *dr. Szántó Gyulát* és *dr. Ballagi Gézát.* Csupa szép igéret volt mindakettő.

A fővárosban növekedett, egészen más viszonyok között fejlődött, a földiekben sem szűkös ifjú azonban nehezen tudott beilleszkedni a kis városi élet kereteibe s telítve munka-vággyal, lángzó szenvedéllyel nyugtalankodott, békétlenkedett, formákat keresett s az iskolában és a társadalomban egyaránt érvényesűlni törekedett. Pezsgő vére, magasabbra vívó szenvedelme vitte, hajtotta, tusakodásra kényszerítette. Egész lénye, amely az akarat-erő typikus ábrázolata volt; harsogó hangja, a mely versenyezhetett akár a viharral, a tanteremben, a zöld asztalnál, a barátság köreiben vagy akár a szélesebb körű társadalomban gyors feltünést szereztek nevének s ő maga hamarosan jelszóvá, zászlóvá emelkedett, amely körűl sokan szívesen és nagy bizodalommal csoportosúltak.

Idő kellett hozzá, mig meghiggadhatott, mig a férfi szemeivel vizsgálhatta a sárospataki viszonyokat, az embereket s magát az egész főiskolát is. Idő kellett hozzá, mig úgy vélt ellenfeleinek nézőpontjába behelyezkedett s vérmérsékletének követelésein a férfiúi erejével uralkodóvá lehetett s az öreg Alma Mater kebelére áldó szeretettel ráborúlhatott.

Emlékezünk, sokan emlékezünk még azokra a váratlan időkre, amelyekben a sárospataki jogakadémia fundamentumát nem jó helyen látták némelyek a sárospataki földben; a mikor mozogni kezdett alattunk ez a

föld s a Rákócziak, Lorántfyak lelkéről beszélő falak.

Valahogy követ ne dobjunk e miatt a Ballagi Géza sírjára!

Addig is, mig forrott a vére s merészkedésekre vitték indulatai: mint előadó tanár, mint kötelességtudó tanférfiú, ott volt állandóan a legelsők között s nemcsak az volt a becsvágya, hogy őt kötelességmulasztáson se Isten, se ember rajta ne foghassa; hanem az is, hogy amit tanít, az meg legyen tanítva s hogy amit tudományképen hirdet, az tudomány legyen valóban, ami után szomjuhozzék az igazságot kereső lélek. Előadása nem ünyölődés volt, nem is a szók keresése, találgatása, hanem a felvett tárgynak minden oldalú megvilágítása tudákoskodás nélkül, fellengzés nélkül nagyzolás nélkül. Amint pedig előbb-előbb haladt az időben, úgy emelkedett ő maga is a pártatlanság lépcsőzetén fel és mindig feljebb az emberi szenvedélyektől mentes tájékok felé, ami mig egyfelől áldássá lett a jogász ifjúságra, úgy s még nagyobb áldás az egész főiskola társadalmára.

Szép, feledhetetlen látvány volt az nem egyszer a boldogúlt férfiú későbbi tanári életében, amikor ő szavának, tollának hatalmas erejével ott fényeskedett az első sorban és ott rajongott a legrajongóbbakkal a főiskola becsületeért s nyílt, bátor vallomással önmaga ellen, önmagát legyőzve, nagy tettekre hevűlt a Rákócziak kollegiumaért s anyagi és szellemi áldozatokkal áldozott ennek felvirágzásaért. Aki ismeri a főiskola közelebb múlt évtizedeinek történetét, mint szemtanú is, bizonyára velünk együtt vallja, hogy az az időszak volt a közel-múlt évtizedekből a legtermékenyebb a sárospataki főiskolában, amelyben ő és a legközelebbi barátai a hosszú multtal, a hagyományokkal s a viszonyokkal bölcsen megbékűlve, körültekintőleg, higgadt

számítással folytak be a főiskola sorsának intézésébe.

Mint a gazdasági választmánynak a tanári kar által választott tagja s e minőségében s majd igazgatói szerepében is, mint az igazgató-tanács hivatalosa, köztetszés mellett ontotta tömjéne javát a főiskola különböző oltáraira. Ahová felajánlkozott, ott aztán ott volt egészen ; számítani lehetett a képességeire bizonyosan s amit magára vállalt, azt el is végezte emberül. Mikor a *Béky Sámuel* elhunytával jegyzőre volt szükség az igazgató-tanácsban (1892.), ő kezébe fogta a tollat, a számoló ceruzát és írt és számolt s nemzetgazdasági tudásával s nagy elméleti képzettsége mellett is ritka halandónak jutott gyakorlati belátásával, példává lett jegyzői hivatalában is.

„A kötelesség, a kötelesség!“ Ezt harsogta a tanteremben, a különböző zöld asztaloknál. És láttuk akárhányszor, amikor betegségtől sápadtan, főfájástól összekínzottan, vagy álmatlan éjszakák után vonúlt a tanterme felé s mintha a távolság szűkülésével kíméletesebbek lettek volna iránta a reá törő emberi gyöngeségek, arca kividúlt, feje felegyenesedett s mire belépett a tanári székébe, a lelke lett úrrá teste felett és tanított, intett, dorgált, akárcsak legboldogabb állapotában.

„Ezer szem néz ránk s felelősök vagyunk a szülők, az elöljárók előtt, de az Isten és saját lelkiismeretünk előtt is a reánk bízott tanítványainkért“ — ez volt tanári jelszava s iszonyú megvetéssel tudott dörögni azok ellen, akiknek a tanári pálya csak a kenyér botja és nem hivatásos foglalkozás, nem magasabb emberi és nemzeti missió teljesítése. „Ha fiam volna“ — mondta nem egyszer — „és látnom, tudnom kellene, hogy az a fiú nem tud haladni a vezetői miatt, vagy

rossz példát lát a vezetőiben: — jaj volna azoknak a szerencsétleneknek!"

Ily nagy odaadással végezte igazgatói tisztét is, az ifjúság és az egész főiskola javára (1888—1890.).

Pedig sok egyéb tiszte is volt. Tehetségét, nagy munkabiró erejét sokféleképen kipróbálta és kizsákmányolta a polgári társadalom is. Sárospatak városának közbirtokossági tanácsában, majd képviselő testületében, az ipartársúlatban s a takarékpénztár-részvénytársaságban, Zemplénvármegye bizottságaiban, különféle kiküldetésekben — óh bizony ezekben is bőven jutott neki a munkából, a tervezésből, sőt többnyire a reformokból is. Mert ahová bevitte a bizodalom, ő ott ezt a bizodalmat meg is akarta szolgálni nemesen, az ügy érdemére. Nem hivalkodni akart, de dolgozni, alkotni, nyomokat verni, jövőt biztosítani. Különösen a takarékpénztár, az érezte az ő kezének és lelkének alkotó hatását és hogy ő erős tudott lenni az örvények között s meg tudott állani a rohanó hullámok előtt is.

És csodálatos! Ő, aki ott forgott — szinte hajnaltól napestig — a cselekvő élet zajában s evezett szelek és viharok ellen, tudott édes férj és édes apa is lenni a szó legnemesebb értelmében s tudott koszorúkat is szerezni, mint író.

Boldog otthonában, második nejétől, *Lengyel Ilonától* született gyermekei között csupa kedély, vidámság volt ez a két kézzel küzdő férfi és gyermek, játszadozó, kacagó gyermek. Ez volt szerencséje, hogy még korábban el nem nyűtte a telhetetlen társadalom a maga kielégíthetetlen követeléseivel. Ez volt oka bizonyosan, hogy a lelke szárnyai meg nem ólmosodtak s az éjjeltől lopott óráiban s idejének bölcs beosztása mellett öregbíteni tudta irodalmi érdemeit is.

1888-ban *„A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig“* című úttörő műve (I—VIII., 1—847. l.) bevitte őt a Magy. Tud. Akadémia levelező tagjai közé. 1889-ben megírja *„Az 1839—40-dik országgyűlés visszhangja az irodalomban“* című székfoglaló értekezését (megjelent 1890-ben az akadémiai értekezések X. kötetében, 103 l.). 1892-ben kiadja *„A protestáns pátens és a sajtó“* című tanúlmányát (106 l.). 1893-ban *Zemplénmegye monografiáját* (akadémiai felolvasás), 1894-ben egy nagy gonddal készített emlékezéssel ünnepli a tiszáninneni egyházkerület nevében *Br. Vay Miklós főgondnok* életét, korát, törekvéseit; 1896-ra odaáll a milenniumi évfordulót dicsőítő történészek sorába *„A nemzeti államalkotás kora“* 1815—1847-ig című nagy munkájával (724 l.). 1899-ben *előadói javaslatban* kél védelmére a *vidéki jogakadémiáknak* (22 l.). 1900-ban *„A sárospataki vashid“* címmel szólt belé a nemes városnak egy mérgesedésnek indult nagy kérdésébe (18 l.) s ugyancsak ez évben *alkotmánytant* ír a sárospataki irodalmi körnek illetőleg a népiskoláknak (72 l.); 1902-ben kiadja a sárospataki ifjúság *a március 15-én tartott alkalmi beszédét* (24 l.) s mindezeken felül tudott dolgozni hirlapokban, folyóiratokban, a ref. konvent egyetemes tanügyi bizottságában stb. Sokat és mindig választékosan, eszméltetően, meggyőzően. Az ellenfélnek is el kellett róla ismernie, hogy amit ír, az írói hivatásról tanúskodik s ami irataiban egyéni, az is erőt, hivatást jelent.

Ha mindent jól szemügyre veszünk, szinte szédülünk attól a szakadatlan munkától, amit Dr. Ballagi Géza végzett az utóbbi évtizedekben s szédülünk különösen, ha tudjuk, hogy egy némely munkája miféle küzdelmekkel járt s hogy mennyiszer kellett — önfeláldozó munkássága közben — gyanút, félreértést s irtózatos csalódásokat szenvednie!

Ha az Istenség kegyelme nem övezi fel a derekát ércövvel s a mellét acél paizszsal, — régen össze kell vala omlania az emberi háládatlanságok súlya alatt.

1892-ben, mint 27 éves tanár nyugalomba kivánkozott, legalább kevesbbíteni kivánta temérdek nagy kötelességét. Az elöljáróság hiába tartóztatta; barátai hiába kérték, legjobb emberei hiába figyelmeztették, hogy inkább egyebütt könnyítsen a felhalmozódott terhein; nem volt többé a tanári kathedrán megtartható. Még sokan emlékezünk arra az érzékeny bucsúra, amelylyel tőle a tanári kar s ő a tanári kartól megvált s amikor — ha már tanárként nem szolgálhatta többé az iskolát — oda állott ennek jóltevői közé s 2000 korona kamataival kivánt legalább évenként egyszer összeölelkezni ennek tanuló ifjuságával.

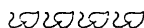
Aztán csakugyan nyugalomba vonult . . . Azaz, hogy országgyűlési képviselőségre pályázott és odajutott a honatyák sorába, de annyi önmegtagadás árán, amit az ő vas erejének is nehéz volt elviselni rázkódás nélkül. Aztán — hiszen tudjuk — jöttek a nemzetre a válságos idők s jöttek a megaláztatás napjai, a kétségbeesésig fokozódott birkózás, az új választások és *Dr. Ballagi Gézára* nézve a csalódások hosszú, kínzó, maró, szivettépő sorozata. Undorral a lelkében az emberi útálatosságok iránt, vissza huzódott boldog családi körébe és iróasztalához s hitte, hittük, hogy lelke, testje visszanyeri ruganyosságát és gazdag tehetségeivel még sokáig lesz dísze egyházának és nemzetének.

De csalódtunk. A sebe mély volt s orvosság nem találtatott rá e földi világban. Sárgúlt, mint az őszi mező, amin átfutott a pusztítás szele; hangja elvesztette ércét, kedélye a derűjét és érezte, éreztük, hogy közel van az elválás ideje.

Mint vigasztaló esthajnal-fény köszöntötte őt a Magyar Tud. Akadémia kitüntető figyelme, rendes taggá történt megválasztatása. — Arany-szemfedő.

Maga akarta, hogy Budapesten legyen a sírja az atyja közelében. Sárospatakon nem tudott volna nyugodtan pihenni még a földben sem.

Ó bizony sokat vesztettünk benne és sokan sirathatjuk, sokan áldhatjuk és sokan vehetünk példát életének tanulságaiból. Nyugodjék békében, — áldott legyen emlékezete ! Az Isten kegyelme őrködjék szerettei felett!

 Sárospataki Ref. Lapok 1907. évf. 25. sz.

HEGEDŰS SÁNDOR.

1847—1906.

Nagy, sötét gyász súlyos örökségét hagyta reánk — nehéz bajvívásban verejtékező magyar nemzetünkre és válságos fordulatok között sodródó ref. egyházunkra — a búcsúzó 1906-ik esztendő.

Mintha nem lett volna még elegendő emlékjelünk, amik előtt tünődve megálljunk; mintha a bú és öröm zajos alkalmai nem rázták volna még eléggé meg a szivünket s nem oktattak volna még eléggé a vigyázásra, az óvakodó visszatekintésre, a magunkkal való komoly számvetésre: — hát ime a haldokló esztendő magával együtt sírba temeti nemzetünknek és ref. egyházunknak a Gondviselés által sokra méltatott egyik hű fiát; kioltja egyik messze világító, fényt s meleget árasztó szövétnekét — *Hegedűs Sándort.*

Édes övéiért, nemzeteért s ebben az egész ref. egyházért élt, tervezett, munkálkodott, küzdött, viaskodott és áldozott élte fogytáig. Amerre a gondviselés titkos keze vitte, irányozta; ahová a szíve-lelke sugallata vezette, vagy a kiáltó szükség hívta: ott mindenütt nyomában járt a siker, a szerencse, az elismerés, a dicsőség s megérte még élete ragyogó delén, hogy az alkotmányos király oda emelte az ő elsőrendű tanácsosai közé s a nemzet bizodalma oda állította a sorsa felett őrködők sorába s hogy a ref. egyház reá bizta legféltettebb intézményeinek gondozását. Megérte, hogy váratlanul bekövetkezett halála miatt egy egész nemzet szíve

fájdalomra dobbant s akik bármi okból távolabb állottak is tőle, vagy fösvénykedő itélettel mérték is munkálkodásának, alkotásainak eredményeit: — azok is tisztelettel ismerték el kihűlt tetemei felett, hogy *Hegedűs Sándor* kidőlte nemzeti veszteség.

A modern Magyarország egyik legkiválóbb vezérmunkását, egyik legöntudatosabb gondozóját s épitőjét, az új Magyarország okos épitésére hivatott tudományosságnak egyik felkentjét veszitette el benne a magyar nemzet valóban s el egyuttal azt a sok szép reménységet, amelyet olyan biztos kilátások között fűztünk még a munkabiró nagy erejéhez és a nemzeti élet ellentétes légáramlatában izmosodott tapasztalati bölcseségéhez.

Ha mindazok, akik szegényebbekké lettünk az ő halálában, versengő számitásba bocsátkoznánk a veszteségünk mértéke felett: — mi, magyar ref. egyház az oroszlánrészt követelnők magunknak bizonnyal, mert a *Hegedűs Sándor* dús életének utolsó évei a magyar protestáns s közelebbről a magyar ref. egyház és vallás szeretetétől nyerték igézetes ragyogásukat s lelkének évtizedeken át gyűjtögetett gazdag tárházából, mint az égi nap az utána szomjazó földre, — reánk árasztotta termékenyitő fényét s melegét s minket kényszeritett jótékony s áldásos gyümölcsözésre.

Ki feledhetné el valaha a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak azt a nehány közgyűlését, amelyen *Hegedűs Sándor* elnökölt? Kinek ne csengenének a fülében, a szivében azok a megnyitó beszédek, ezekben azok a mély vallásosság sugallta eszmék, intelmek, amiket ő ott, mindig újabb és újabb formában, mint jó magvető, közénk vetett, az egész magyar protestantizmus szivébe ültetgetett!? Az egyház és vallás isteni hivatása, földi életünk ezerféle baját is legyőző és meg-

szentelő ereje, kinek az ajkáról hangzott itt hódítóbban, mint az övéről, akinek a szíve volt megteljesedve az egyház és vallás tiszteletével és szeretetével?! A békés, de folytonos és bizonyos egyházépítésnek ki volt közöttünk hatalmasabb szószólója, mint ő? Példával, áldozattal kicsoda birta közöttünk inkább, mint ő? A nemzeti munka dicsőségét ki cserélte fel örömestebb az egyházépítés gondjaival, fáradalmaival, mint ő? Mikor egyházunk falain réseket tört az új idők sokféle szele, hulláma, ki tudott oly bölcsen gondolkozni a védelmi eszközökről, mint ő? A világ követelőző lelkével szemben ki tudta olyan hegyeket mozgató hittel átölelni a Krisztus keresztjét, mint ő? S kinek a szava, munkája volt eredményesebb az igazait féltő magyar prot. egyházért, mint az övé?

A mi *„világi püspökünk“* volt ő, felövedezve a püspököknek minden kívánatos tulajdonságaival s azonfelül az ő világi tudásának sokféleségével, amik megnövesztették az ő látásának határait és megmentették őt a netaláni egyoldaluságtól, a világi és egyházi kérdések kizárólag egyik vagy másik szempont alá helyezésétől s valami felemelő összhangot biztosítottak az ő lelki életének, ami csak keveseknek adatott ebben a mi embervilágunkban.

Maga teremtett magának sorsot a minden léhaságot megvető, szigorú önfegyelmezésével, ifjú erejének céltudatos kihasználásával. Ez a maga-lábán járás, ez az öntudatosság volt életének s élte küzdelmeinek egyik tiszteletreméltó jellemvonása. Volt valami a külsőleg igénytelen, vézna férfiú fellépésében, beszédében, írásában, másokkal való összeköttetéseiben, amiből ki lehetett érezni, hogy ő sem eszméért, sem tanácsért, sem a beszédnek ilyen, vagy amolyan formájáért nincs rászorúlva senkire. Önérzetes volt kevélység nélkül; büszke

volt követelőzés nélkül; tudott nemesen akarni, példaadással hódítani s kötelesség-teljesítéssel serkenteni és parancsolni. Az idővel való bölcs gazdálkodása volt nagy sikereinek egyik nem közönséges rugója.

Aki látta őt valaha különféle nagy hivatalainak valamelyikében: a különböző pénzintézetek élén, a dunántúli egyházkerület főgondnoki székében, vagy mint elnököt a Magy. Prot. Irod. Társaság választmányi és köz-gyülésein, vagy az egyetemes lelkészi könyvtárbizottság vezéri helyén: — tapasztalta bizonyára, hogy *Hegedűs Sándornak* az idő érték volt, amit nem lehetett elfecsérelni, elmesélni vagy ellocsogni. Mintha mindig sietett volna, mintha érezte volna, hogy a lelkét mozgató eszmék, gondolatok valóra váltására alig lesz elégséges az ő „Istentől kimért ideje."

A közelebb lefolyt pár év alatt a nekünk, a tőle távolabb élőknek is bő alkalmunk nyilt az ő gazdag lelkébe betekintenünk. Az egyetemes konventen, a zsinaton mindenki örömmel tapasztalhatta róla, hogy konventi és zsinati tagságát is azzal a szigorú lelkiismeretességgel érvényesítette, amellyel egyéb tisztében szokott eljárni. Egyetlen kérdés sem volt előtte kicsiny, ha afelett valami homály borongott, vagy ha valaki azt homályba akarta beborítani. — Valóságos féltékenység fogta el minden súlyosabb kérdésnél, vagy nezebben tisztázható tárgynál — az egyházunk tisztessége iránt való féltékenysége. Mintha egyházunk és iskolánk nagy kérdéseivel összefűződött volna az ő becsületének kérdése is, annyira azonosította magát a lelkében egyházunk és iskolánk féltett érdekeivel. Ott kivált, ahol az állammal való viszonyunkat kellett tisztáznunk, rendeznünk, csupa éberség, serénység, aggódás volt az egész *Hegedűs Sándor*. Voltak, akik ezt az ő ilyen feltünő vigyázását, őrállását az ő hátrányára magyarázták; de

azok nem ismerték még az egész *Hegedűs* Sándort, azok nem látták és nem hallották őt elégszer az egyház érdekeiért való lángolásában, a prot. eszmékért való lelkesedésében és áldozataiban.

Konventünknek és zsinatunknak egyik legtiszteltebb alakja kétségtelenül ő volt. Még most is mintha látnók, amint a gyérhajú, szikár, kis termetű férfi szokott helyéről felemelkedik. A zsinat hallgatásra igazodik és figyel És *Hegedűs* beszél, bizonyít, cáfol, olykor-olykor meggyúl a lelke és szónokol, mint valami próféta. Akik régóta ismerik, azok egyszerre ráismernek az ajkairól sziporkázó tűzből arra a fiatal jogászra, aki alig husz éves korában a *Böszörményi László* sírjánál adta első biztató jelét prófétai küldetésének. Mikor szines képeket képekre halmoz s így teszi kivánatossá a rideg igazságot: — akkor susogás hangzik: ah, a Csengeri és Jókai iskolája, az ezer vezércikk írója! Mikor az adóügyben, a nyugdíj kérdésében fejti ki nézeteit szinte megdöbbentő ridegséggel: felszisszen az ítélet: ah, a pénzek, a pénzintézetek embere, a számok szövetségese! Mikor az új énekeskönyvért lelkesedik és érvel a szükségessége mellett, mint egy újabb *Szenczy Molnár Albert,* — hangzik felőle az ítélet újra: ah, a fővárosi egyházközség reformer gondnoka, a nyughatatlan, az új utak keresője!

A végső ítélet azonban mindig csak az volt felőle konventen is, zsinaton is: „hála Istennek, hogy nekünk adta őt!"

Hála Istennek!

Az utóbbi hetekben izgatottan várta az *egyetemes lelkészi könyvtár* első fecskéjének, a Warga Lajos ker. egyháztörténelem c. nagy művének megjelenését és az egyházközségekbe való szétküldöztetését. Hozzá volt szokva, hogy amire rátette a kezét, az megmozduljon,

élővé legyen. Fájt is neki, hogy a lelkészi könyvtár útjába itt-ott szinte mesterkedéssel gördítgették az akadályokat, ahelyett, hogy örvendeznének a születésének. Fájt neki a *Kalvineum* sorsának bizonytalanba sülyedése is, mert ő ebben is egyetemes ref. egyházunk egyik erősségét látta s ezt is alkotó erőnk s életképességünk bizonyságának, pecsétjének tekintette — volna.

A zsinat legutóbbi rövid ülésszakán sehogysem bírta érteni és méltányolni azokat, akik egyházunk autonomiája ellen való támadást fedeztek fel az alkotmányos kormánynak a zsinattal a törvény szentesítése végett történt előleges érülközésében s szokása ellenére kemény ítélettel sújtotta a féltékenykedőket. De ekkor is, még az utolsó pillanatokban is melegen kivánta az *új énekeskönyvnek* haladásra hívatott egyházunk érdekei szerint való elkészítését s az ezzel való beszámolást.

Még látjuk most is, amint a zsinat bezárásakor oda lép az elnöki emelvényre és halljuk, amint megható szavakben tiszteletteljes búcsút vesz a zsinat papi elnökétől és boldog karácsony és boldog új év kívánása mellett reménységét fejezi ki az újabb találkozás iránt.

Az istenség titkos bölcsesége úgy akarta, hogy ez a találkozás már ne valósuljon. Pár napi betegség után a munkás, gazdag, dúsan ömlő élet forrása dec. 28-án kiapadt; az égő csipkebokor, amelyből annyiszor zengett felénk az isteni szó — porrá lett, amiből vétetett.

Isten ne engedje, hogy a szívünkben is porrá legyen! Hegedűs Sándor alkotó tényezővé vált egyházunk újabb történetében. Ne adja Isten, hogy ez a név ott elholmályosodjék. A magyar tudományosság, a magyar nemzet, a magyar református egyház nagy halottjának nem árthat a halál. Igy hisszük és igy valljuk és

midőn szívünk szerint veszünk részt a család, a nemzet, a tudomány és az egyház méltó gyászában és aggódva gondolunk arra a nagy ürességre, amely különböző pontokon *Hegedűs Sándor* után maradt, mély tisztelettel áldjuk a kidőlt jelesnek emlékezetét.

DR. BARTÓK GYÖRGY

1845—1907.

Karácsony-ünnephez készülünk. A hétköznapi élet lármája elől vágyódunk valami csendes kikötőbe, ahová nem hat el a félreértés és gyülölködés vad hullámverése. Gyermekeink ártatlan ajkán már csendűl a szent zsolozsma fényes biztatása, — és ime, fekete holló szárnyán szomorú hír repűl be hozzánk s az egész magyar protestáns egyházhoz:

Dr. Bartók György, erdélyi püspök meghalt.

Akit várt ő is és akinek fogadására készűlt ő is lelke mélységes hódolatával, az jött el hozzá sebesen zúgó szél fuvallatában és magához vette, mondván: „Jól vagyon, jó és hű szolgám. A nemes harcot megharcoltad, eltétetett néked az igazságnak koronája!“

Jó és hű szolga s nemes harcos volt bizonnyal!

Attól a málnási (Háromszékmegye) igénytelen hajléktól, amelyben földi élete megindúlt, fel az erdélyi egyházkerűlet püspöki székéig egy korán virágba borúlt és gyümölcsökkel gazdag pályát futott meg *dr. Bartók György.* Szép, dicsőséges pályát, amely miként egyre biztatóbb futásával az egész magyar prot. egyháznak is gyönyörűségére vált: épúgy a halál árnyékának völgyébe való végződésével megzavarta az egész magyar prot. egyház adventi örvendezését.

„Siralom szava hangzik Erdély bércei közül, a hegyeken sirás és zokogás, a ligetekben gyászének.“ *Dr. Bartók György* megérdemli, hogy innen, a szoros érte-

lemben vett Magyarországból, viszhang támadjon az erdélyi siralomra; mert csak az administrator volt szorosan erdélyi benne; a tudós, az író, a szerkesztő, a konventi és zsinati vezérférfiú — az az egész magyar ref. egyházé volt és az is marad.

A Bethlen-kollégium növendéke és mindhalálig hű képviselője volt ő. A szabad eszmék bátor szószólója s Erdély nagy hagyományainak lelkes védelmezője. Ott, ahol a porszemnek is története van s ahol minden kő a falból is regéket regél vitéz elődök dicső tetteiről, rettenetes szenvedéseiről: — ott lobbant a lelke termékenyítő lángra. A Bethlen-kollégium szelleme vitte a tübingai tudósok lábaihoz (1872—1874.) s majd a kolozsvári egyetemre (1874.). Amott bölcsészet-tudorrá, itt magántanárrá lett, mert vezérelve volt, hogy *„a protestantismusban a hit és tudás örök-szövetségesek s hogy a prot. papnak tudománnyal s a prot. tanárnak hittel kell magát felékesítenie.“*

A hit és tudás összelobogó lángja ragyogta be az ő földi útját és tette fényessé és feledhetetlenné az ő nevét. Mint nagyenyedi lelkész (1876—1892.) s mint helyettes theol. akadémiai tanár (1869—1892), mint hirlapíró és lapszerkesztő mindenkor minden kérdésben ellenmondhatatlanul igazolta, hogy az ő lelkében szent békesség van s az ő hite és tudása kezet fogva vezeti őt az élet nehéz útjain s az élet és az emberek által felvetett nagy kérdésekben és boldogan megfért a ref. egyház hivatalos keretében.

Az „Egyházi Reform“-ban, az „Erdélyi Prot. Közlöny“-ben, a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“-ban, s a maga szerkesztette „Egyh. és Isk. Szemlé“-ben közölt dolgozatai, a Prot. egylet által kiadott nagyobb művei, tankönyvei és ezekben elhintett és vitatott eszméi, nevelési és oktatási elvei egyre szélesebb körben tették a nevét

tiszteletessé s ő, a nagyenyedi diák, majd nagyenyedi lelkész egyik vezéralakjává lett a nagyenyedi irányzatnak s összeütközésbe jutott a hivatalos egyház legfőbb képviselőivel, de nem jutott összeütközésbe lelkének magasra törő vágyaival. A legnehezebb időben is, a félreértések és félretolatás időszakában is benső frigyben maradt a tudománnyal s vitte mélyebbre a maga hálóját. Egy-egy igazságnak tudományos igazolása többet ért neki a versengő emberek kis és nagy diadalánál; az íróasztala és kathedrája többet, mint az élet sok vívó tere, amely olcsó tapsokkal csalogat és ámit és ingoványokká válhatik.

Ugy alakúlt — sok benső küzdés közben — az erdélyi egyházkerület hivatalos élete, hogy *Dr. Bartók György,* 1892-től szászvárosi lelkész, 1898-ban az egyházkerület főjegyzői székébe emeltetett, 1899 áprilisában pedig átvette a *Szász Domokos* püspök örökét.

A tudós lelkész, az elmélet embere a viharcktól ostromolt hajóban. Szép, de sulyos örökség volt ekkor erdélyi testvéreink püspöki széke. Keserű pohár. És ő beleült ebbe a székbe és nem rettegett megkóstolni azt a csordúltig teli poharat. Volt tudása, hite s Istenben vetett reménysége is.

És szántott a kemény földön és oldott és kötött, harcolta a nemes harcot rendületlenűl. Ahol sebeket kellett gyógyítani, ment és vitte lelkében és szívében a gyógyitó szereket; ahol építeni kellett, oda sietett a vakoló kanállal és kalapácscsal; ahol rendezni kellett, ott is megjelent s ha csodákat nem mívelhetett, nem kárhoztatta érte senki sem.

Nem mi vagyunk hivatva s legkevésbbé a veszteség első óráiban arra, hogy a kidőlt jeles képét a magyar ref. egyház és az erdélyi egyházkerület számára megrajzoljuk; de — úgy tetszik nekünk —

hogy a dr. Bartók lelke a püspöki széken is a hité és a tudásé volt inkább, mint az egyházkormányzaté, az elméleté inkább, mint a gyakorlaté.

Mikor az 1904—1907-iki zsinat ideje elközelgett, dr. Bartók, a tudós, egy alkalmi művel sietett a zsinat göröngyös útjainak egyengetésére a presbiteri rendszer tisztázása végett s mikor a theol. akadémiák tanúlmányi rendjének reformja napirendre került, az egykori nagyenyedi theol. tanár szelleme kitört belőle és megírta „*Theologiai tudomány és lelkipásztori képzés*“ (1907.) című munkáját szintén irányadó gyanánt. A tudóst nem némíthatta el benne az egyház-kormányzásnak ezerféle kötelessége és bonyodalma sem. Az újszövetség reviziójában is szép része volt. (Máté, Márk evangyélioma).

Zsinati szereplése még csak tegnapni. A naplók fényesen igazolják, hogy ő az 1904—1907-diki zsinatnak igazi tudós tagja volt, „doctrinair püspök.“ Egyetlen nagyobb kérdés sem vetődhetett fel, amelynek vitatásában részt ne vett volna és — ismerjük el teljes tisztelettel — hogy a legtöbbször ő szántott a legmélyebben.

Halkan induló felszólalásai végükfelé már harsogó szónoklatokká váltak s a kis termetű ember kinyúlt az asztal felett és szavával és taglejtéseivel bizonyította, hogy a lelkében ünnep van és ő eszmékért küzd és nem szótöbbséges győzelemért. — A zsinat-presbiteri egyházalkotmánynak sem volt erősebb, bátrabb harcosa a zsinaton mint ő. — Ő, az erdélyi püspök! Otthon nem is vették tőle jó néven sokan, de ő ment a maga útján — mind halálig.

Nehéz dicsőség jutott osztályrészeül. Ő érezte, hogy nem is bírhat meg a sok és nagy feladattal, ami elébe halmozódott, de birkózott, de nem riadt meg a teher viselésétől, amely alatt elvégre is összeroskadt — szomorú váratlansággal.

Az sinat vége felé már fáradság, törődöttség mutatkozott rajta. Nyájas mosolya ellentétben volt sápadt arcával! sokszor utólérte foglalkozás közben is valami nyomasztó álmosság s akik láttuk, szerettük, figyeltük, aggódva gondoltunk gyors hervadásának közeledésére. A legutóbbi konventen már nem vett részt, de még látta, hogy *Podmaniczky F.* porrészét mint szállította egy aszódi parasztfogat örök nyugalma helyére. És boldog csodálkozással nézte a halottvivő szekér eltünését.

Erdélyi testvéreink! Fogadjatok bennünket osztályosokúl a gyászban. Mi mély s igaz tisztelettel áldjuk *dr. Bartók György* emlékezetét. Az Isten kegyelme tegye gazdaggá az ő vetését és feledhetetlenné az ő nevét és elviselhetővé szeretteinek gyászát!

Megjelent a Sárospataki Református Lapok 1907. évfolyamának 51-dik számában. A szerző engedelmével átvette az Erdélyi Szemle s kiadta a gyászoló család is a „Málnási dr. Bartók György püspök emlékezete“ (1909.) cimű kiadványában.

KUN BERTALAN.

— 1907. JANUÁR. —

Ha tudnánk sípolni, dobolni a mi tiszteletünk és szeretetünk tárgyai mellett, akkor f. hó 21-dikén a sürgönyök, levelek temérdeksége és a tisztelgők egész ünnepi serege verné fel annak a tisztes papi laknak komoly csendjét, amelyben a tiszáninneni egyházkerület püspöke, az egyetemes ref. konvent és ref. zsinat egyházi elnöke éli a kegyelemnek Istentől ráárasztott esztendeit.

A 90-ik esztendejét tölti be *Kun Bertalan* f. hó 21-dikén.

És ebből a 90 esztendőből több mint nyolcvan a nemes törekvés, az öntudatos munka és fáradtságot nem ismerő küzdés gyümölcsöző esztendeje.

„Megfizetett neki az Isten az ő igazsága szerint.“ Meggyujtotta és nem engedte elaludni az ő választottjának szövétnekét; megvilágosította az ő sötétségét s általvitte vészen, viharon és nem hagyta el az olykor-olykor reázúdúló árvizek között sem, csupán meg-megpróbálta, hogy többre bízhassa, hogy magas helyekre állíthassa s hogy utait tökéletesebbekké tehesse.

90 év s ebből 65 az Úrnak hivatalos szolgálatában! A 65-ből 40 a Tiszáninneni egyházkerület püspöki székén, a 40-ből 23 az egyetemes reform. konvent vezérletében és a zsinati elölülésben! . . .

Óh bizonyára az Isten tanította az ő kezét a harcra; az Isten szilárdította meg az ő jobbját és az Ő jóvolta magasztalta fel őt!

Mi ismerjük, az egész Tiszáninneni egyházkerület jól ismeri s tudja a magyar ref. egyház egyeteme is ennek a 65, 40 és 28 esztendőnek lassúbb s erősebb hullámverését, nemzeti és egyházi jelentőségét s ezekben az esztendőkben az őrállásra és vezérkedésre hivatottak feladatait s nem lehet különbség közöttünk arra nézve, hogy aki ebben a várakozásteljes, munkás, küzdelmes időszakban tisztességgel megállotta a helyét, az az egész ref. egyház tiszteletére érdemes.

A mi *Kun Bertalanunk* az bizonynyal és az — mások felett is!

Nemcsak a Tiszáninneni egyházkerületnek volt őrszeme, őrző pásztora, vezére, hanem ott tartotta a kezét az egész magyar ref. egyház szívén és aggódott, dolgozott, fáradott érette a maga sajátos lelki csendességével, temérdek akadályt legyőzni tudó türelmes munkájával s az ellentétek kibékítésére hivatott lelkének engesztelő melegségével.

Egészséges szervezete kiforrotta az életnek rajta ütött mélyebb sebeit is s a csalódások, a szenvedések sem bénították meg az ő munkakedvét és munkaerejét s ha talán vérzett is olykor-olykor befelé; — de a kötelesség mezejére mindenkor kész volt teljes fegyverzetben kiállani és ott megállani.

Szelíd, csendes hatalom volt és az ma is. Hivalkodás nélkül, követelések nélkül, magamutogatás nélkül nőtt az emberek tiszteletében, szeretetében és az Isten jókedvében, amely ott ragyog felette mint kibeszélhetetlen jótétemény, mint mennyei korona — ma is.

Szerette az életet és „az Isten adott neki hosszú időt“; tisztességet, méltóságot halmozott reája és áldássá tette őt a Tiszáninneni egyházkerületre s egész magyar ref. egyházunkra — annyi éven át!

Jövel Tiszáninneni egyházkerület s jövel te egész

magyar református Sion! És emlékezvén a *90 éves Kun Bertalan* pályafutásáról és ebben az Istennek vele és mi velünk is közlött nagy kegyelmességéről, mondjuk az ő életének nagy fordulópontján zajongás nélkül, kürtölés és ünnepi felvonulás nélkül, de szívbeli egybeolvadással: „Áldott az Ur, hogy csodálatossá tette az ő kegyelmét ő rajta, mint egy megerősített városon! (Zsolt. 31, 62.)" Bízott az Úrban, ne ingadozzanak az ő lábai!

Alkonyodó élte valamennyi napján boldogan mondhassa: „Mindvégig nyereségem nékem az Isten!"

Megjelent a Sárospataki Református Lapok 1907. évfolyamának 3-dik számában, mint alkalmi üdvözlet.

ÖRÖMÜNNEPI IMA.

— KUN BERTALAN JUBILEUMÁN. —

Felséges Isten, világnak Ura, bölcs teremtője!

Dicsőség Neked, hogy látható világod csodás jeleiben megismertetted velünk láthatatlan lelked örök törvényeit!

Dicsőség Neked, hogy szent fiadban romolhatatlan alapot vetettél a te földi országodnak és a természeti ember lelkébe nemcsak beoltottad, de időről-időre erősíted az erkölcsi világrend tiszteletét, a jónak, igaznak szeretetét és a veled való egyesülés szentséges vágyát!

Dicsőség Neked örök világosság, hogy az idő teljességében — az egyetlen biztos alapon — felépítetted a te evangyéliomi anyaszentegyházadat és zordon kísértések, százados háborúságok között hathatós tényezővé növelted ezt a te földi országod alakulásában, isteni céljaid bátor és győzedelmes szolgálatára!

Dicsőség Neked örök bölcseség, hogy ebben a mi evangyéliomi egyházunkban úgy osztottad szét kegyelmi ajándékaidat, hogy legyenek itt némelyek prófétákká, apostolokká, némelyek tanítókká, betegek gyógyítóivá, szegények istápolóivá s hogy ne legyen ebben a testben meghasonlás, hanem ennek tagjai egymásról egyakarattal gondoskodjanak!

Dicsőség Neked örök szeretet, hogy a mi magyar református egyházunk számára is gondoskodtál időnként kegyelmi ajándékokkal bővölködő munkásokról és vigyázókká, őrállókká tetted őket, hogy borúban és derűben,

zivatarban és napfényben rendíthetetlenűl megálljanak a te földi országod kőfalain és a te igazságod várát a poklok seregei ellen is megvédelmezzék!

Dicsőség Neked áldások forrása, hogy beoltván minket a te szent fiadba, megtermékenyítetted szívünket a hála és kegyelet érzelmeivel és pedig nemcsak a te mindenre kiterjedő jóságod és kegyelmed iránt, hanem azok iránt is, akik a mi testi-lelki világunk építésében, idei és örökkévaló boldogságunk munkálásában a te szent akaratod áldásos eszközei.

Dicsőség Neked közelebbről e mai napra való felvirradásunkért s hogy ezt a te jóvoltodból örömünneppé szentelhetjük — szívünk parancsolata szerint.

Nézd, mennyei édes Atyánk, a téged keresőknek, a veled társalkodni óhajtozóknak ezt a nem mindennapi seregét és lásd meg, hogy milyen nemes és szent indúlatok gyűjtöttek bennünket ebbe a te kézzel csinált templomodba s hogy valóban ünnepe van most a mi lelkünknek, a te lelked sugallta örömünnepe!

Úgy tetszik nekünk, boldog Isten, élőknek és holtaknak Ura, mintha nem is csak mi volnánk itt, akik látszunk e halandó testben, hanem mintha velünk volnának lelki testökben ama számtalanok is, akiket a te szent tetszésed ebből a te idetelepített gyülekezetedből és a mi tiszáninneni egyházkerűletünkből a közelebbi évtizedek során egedbe ölelt.

Úgy érezzük, mintha ide gyűjtötted volna bizonyságtevőkül őket is s mintha pálmaágakkal kezökben velünk ölelkezve zengenék ők is: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!“

Érezzük — jóságos Istenünk! — és örvendezve valljuk, hogy áldott, a te áldottad az a férfiú, akit te pásztorodúl választottál immár 65 év óta; akit a földi tisztesség lépcsőzetén mindinkább fel és feljebb emel-

tél a te ítéleted igazsága szerint; akit oda méltattál, hogy első legyen a te hívatalosaid között immár több, mint 40 éven át; akit a te pásztoraid felett azzal is megkülönböztettél, hogy megajándékoztad — túl a kegyelem évein — újabb és újabb esztendőkkel; akit megsegítettél, hogy lelkének és lelkünknek eme szép napján velünk együtt borúlhasson a te zsámolyod elé!

Mit adjunk, Uram, mindenható Isten, ezért a te nagy és sok kegyelmedért?!

Mélységes alázattal ismerjük el, hogy te vagy az Úr élők és holtak felett, minden emberi dicsőség a te felséges lelked kisugárzása s nélkűled, a te helybenhagyásod nélkűl, minden mi törekvésünk hiábavaló.

Hálával ismerjük el, hogy a te édes atyai szemeid virrasztottak az ő gyermekálmai felett; te fogtad kezét első lépéseiben; te tanácsoltad fejledező értelmét, hogy a te útaid után tudakozódjék; te ihletted ajkát égi tűzzel az ő szárnyabontó ifjúságában; te adtad szájába a te igédet, mint egykor ama sok szenvedésre elhívott prófétádnak, hogy gyomláljon, rontson, építsen és plántáljon.

Hálával ismerjük el, hogy a te szereteted napsugarai érlelték meg az ő plántáinak gyümölcseit s hogy te voltál az ő védő és támadó fegyvereinek acélozója, hogy veled s általad volt erős és bátor a harcban, bölcs a békeségben; szelíd, mint a galamb, okos, mint a kígyó az életnek különféle viszonyai között.

Elismerjük, Uram, gondviselő Isten, hogy nemcsak őhozzá voltál jó, irgalmas és kegyelmes, amikor az élet útjain nappal, mint tűzoszlop vezetted, éjjel mint felhő takargattad; hanem jó és kegyelmes voltál ehez a szent gyülekezethez is, amelynek pásztorává avattad; ehez a mi református anyaszentegyházunkhoz is, amelynek hajójához kormányzóúl állítottad.

Óh, milyen sokakat vezérelt itt a te igazságod tiszteletére, a te szent neved félelmére; mennyi háborgó szívet emelt ki a föld porából, a kétségbeesés árjaiból és mennyi roncsolt csajkával kötött ki a te szent fiadnak bűnbocsánatot hírdető keresztje alatt! Tiszáninneni egyházkerűleted kormányán is megállott vészben, viharban; sziklák és zátonyok között is jó szerencsével evezett a te mindenre elégséges segedelmeddel.

Óh, légy áldva, kegyelmes Istenünk, az ővele és a mivelünk közlött minden jótéteményedért!

* * *

Tudjuk, Uram, bölcs és nagy Isten, hogy akiket magadnak választasz, azokat te meg is próbálod; tudjuk, hogy prófétáidat, apostolaidat hányattatások között neveled: a sinai hegy sziklái és tövisei között, a börtönök setétjében, az oroszlánok vermében, a tüzes kemencékben, a máglyák lángjaiban, a gályák hullámain s a te angyalaiddá öltözködött sátánok ostromai közt!

Tudjuk, jól tudjuk, Uram, hogy a te agg szolgádat, a te magyar reformált egyházad Simeonát sem hagytad kemény tanúlságok nélkűl!

A hétköznapi élet a maga dagályaival és apályaival bizony zúgott őkörülte is nem ritkán. Az igazságért, a te igéd fedhetetlenségeért való tusakodása közben gyűlt az eleven szén az ő fejére is; az emberi gyarlóságok ördögei tábort jártak őellene is koronként; a szíve is vérzett, a lelke is sírt, a halál árnyéka is rettentette őt — óh bizony nem egyszer! De ő a te kegyelmeddel kibírta a szélvészeket és örvényeket is, a siralom völgyének keserűségeit is és ment bízó hittel új reményre, új munkára . . .

A tudás és a nyomában járó kételkedés, az emberi haladás a maga kielégíthetetlen követeléseivel, eget-föl-

det vívó tusáival — óh hányszor ostromolta az ő igazságkereső lelkét is! De, úgy tudjuk, igazságos Bíránk s kegyelmes Istenünk, hogy ő, megölelvén szent Fiad keresztjét, száz csatán, ezer veszély közt is boldogan susogta: „Sem élet, sem halál, sem magasság, sem mélység, sem jelen, sem jövendő és semmi teremtett állat el nem szakíthat engem az Istennek szerelmétől, amely lett nékünk a mi Urunkban, a Jézus Krisztusban!“

Légy áldva, kegyelmes Istenünk, hogy megpróbáltad, hogy hűnek találván, többről-többre biztad, hogy a búbánat gyötrelmei ellen a munka gyönyörűségével gyógyítottad, hogy lelkét a szenvedések tüzében megtisztítottad és megerősítetted!

Fogadj el, édes Atyánk, fogadj el minket e mai örömünnepen jó bizonyságtevőkül; fogadj el egyenként és összesen; fogadd el e szent gyülekezetet, ezt a mi ref. anyaszentegyházunkat hű tanúk gyanánt arra, hogy e gyülekezet agg pásztora, a mi vezérünk, patriárkhánk híven hordozta a rábízott munka terhét, mint az ő Jézus Krisztusának jó vitéze.

Szent könyvünkben a te lelked mondja, hogy *„csak az koronáztatik meg, aki igazán tusakodik.“* A földi tisztesség ragyogó koronájához a vénség ékes koronájával is megbecsülted őt, óh igazságos és kegyelmes Isten: engedd azért, hogy a te küldöttedként, a te akaratod tolmácsaként szeressük, tiszteljük és ünnepeljük őt s összedobogó szívvel zenghessük: „Áldott, aki jött az Úrnak nevében!“

Igen, Atyánk, a te nevedben, a te félelmeddel, a te igéddel; nem erővel, nem hatalommal, hanem a szelídség lelkével; a béke olajágával, a te házadnak szerelmével, a te szent fiad tudományával — így jött, így nőtt, így győzött és így koronáztatott meg ő . . . Legyen érte mindörökké áldott a te szent neved!

* * *

Felséges Isten, mennyei édes Atyánk! Az élet szövevényes, tágas, poros útja sokszor az ifjúnak is kemény, az ereje teljében levőnek is göröngyös és nehéz. Akinek adtad a vénség ékes koronáját, te magad légy annak gyámola, ha az évek súlya és a közbizodalom által ráhalmozott terhek alatt hajladozik vagy megtántorodik!

Aki vele voltál 90 éven át, óh maradj vele, mint esthajnali csillag és vond szelíd fénybe élte alkonyát.

Ha fáradt vándorként hozzád sóhajt, óh hallgasd meg őt!

Ha emlékezéstől, ha aggódástól a szíve hozzád sír fel: — óh vígasztald meg őt.

Esteli bánatára adj reggeli örömet s éjjeleit tedd az édes pihenés időszakává, nappalainak erőforrásává.

A munka volt eleme, életének fenntartója, tisztességének szaporítója: — óh engedd, jó Atyánk, hogy vénségében is gyümölcsözzék és szolgálhasson téged, a te szent fiadat és a te anyaszentegyházadat!

Ha napokat, ha éveket tartogatsz még számára, Örökkévaló Isten, — óh tedd azokat nyereségesekké, áldásosakká, kívánatosakká.

Sugározd be dús élte alkonyát azzal is, óh Mindenható Isten, hogy lássa boldogoknak azokat, akiket övéiből még megtartottál. Vond őket oltalmazó szárnyaid alá és védjed őket, vezéreld őket és áldd meg őket!

Áldd meg, ő érette is áldd meg ezt a szent gyülekezetet, amely látta, szerette és tisztelte őt az ő ifjúságának virágaiban, férfikorának gyümölcseiben, vénségének tanácsaiban. Távoztasd el ettől az idők pusztító szeleit: a hitetlenséget, a szent dolgok iránt való érzéketlenséget, a tehetetlenséget, a testet és lelket emésztő szenvedélyeket. Tedd engedelmesekké ennek nagyjait-kicsinyeit a te igédnek hallgatására, a te útaidon való járásra,

a neked tetsző szent életre! Virágoztasd ebben a családi egyetértést, a fiaknak és leányoknak az apák és anyák iránt való tiszteletét, a kicsinyeknek a nagyok iránt való becsülését; a pásztorai és tanítói fényljenek, mint az égnek csillagai.

Áldd meg óh Isten, ő érette is áldd meg ezt a várost, ennek minden rendű-rangú és felekezetű polgárait igazi polgári erényekkel, a közjónak készséges munkálásával, a békeségnek ápolásával s a józan előrehaladás szeretetével.

Áldd meg, ő érette is áldd meg, édes Istenünk! ezt a mi drága hazánkat, ezt a mi sok vihart látott nemzetünket. Áldd meg ennek sok szenvedéssel meglátogatott királyát, aki viseli köztünk a te képedet, immár 40 év óta. Úgy bírd, úgy igazgasd az ő szívét és lelkét, hogy élete nagy tanulságait fordítsa népei javára, boldogságára és dicsőségére. Áldd meg a király tanácsosait bölcseséggel, alkuvást nem ismerő honszerelemmel, nemzeti eszményeink, jogos kívánságaink feltétlen tiszteletével. „Tedd jóra, munkássá e nemzetet, hogy amihez fog óriás keze, végére hajtson minden kezdetet.“

Áldd meg, ő érette is áldd meg, édes Istenünk! ezt a mi küzdő anyaszentegyházunkat hegyeket mozgató hittel, a halálnál is erősebb szeretettel, ősi hagyományainak nagyrabecsülésével, „üdvözítésed kívánt örömével.“

Adj mindnyájunknak, akiket országod építésére elhívtál, pünkösti lelket, szent törvényeid iránt való hűséget, világosság által való fényeskedést, a te országod ellenségei ellen való harcban diadalmat s földi sátorházunk felbomlása után örök hazát tenálad a mennyben; szent fiadért, a Jézusért kérünk Ámen.

Mi Atyánk! Ki vagy . . .

Felséges Isten, mennyei édes Atyánk! Ajkaink megnyíltak előtted, a szívünk kitágúlt.

Fogadd kedvesen gyarló ajkaink erőtelen rebegését, megteljesedett szívünk hálaömledezéseit és esedezését.

Te, ki a mustármagot is terebélyes fává nevelheted s a romlandó testet is romolhatatlanságba öltöztetheted: — óh maradj velünk, óh nevelj minket, e nap emlékezetével is erősíts minket és készíts el minket a te láthatatlan országod méltó tagjaivá — Szent fiadért a Jézusért Ámen!

Az egyházkerület által rendezett örömünnepen mondtam ezt az imádságot, mint egyházkerületi megbizott 1907. május 28-án a Kossuth-utcai templomban. Megjelent a Sárospataki Református Lapok 1907. évf. 22-dik számában s a tiszáninneni ref. egyházkerület 1907. évi tavaszi jkvében.

FEJES ISTVÁN

Huszonöt éve áll már a sárospataki főiskola kormányán a tiszáninneni egyházkerület bizodalmából, mint a főiskola egyházi algondnoka.

Azzá kellett lennie — rendeltetése szerint.

Munkában edzett s eszmények szerelmétől hevített lelke nem fért meg elébb a tanári, majd a lelkészi kathedra hívatalos határai között; nem az íróasztal csendes-édes alkotásai és a költő álmodásai körében: vitetett, repült új mezőkre, ahol tenni, építenivalót talált, ahol nagy, lázas munkavágya kielégítést nyerhetett.

Sátoraljaújhelybe, a főiskola tőszomszédságába jutva, gyermek- és ifjúkorának a helyzet által is élénkített emlékeivel, az iskola és egyház hivatásáról és feladatairól kiformálódott nézeteivel egészen természetesen vonzódott az egykori almamater felé s egyházmegyei, majd egyházkerületi nyilvános szerepléseivel mindinkább-inkább félreérthetetlen és tiszteletet követelő bizonyságait adta annak, hogy jól érezné magát a főiskolával való bensőséges összeköttetésben s áldássá tudna lenni annak kormányzatában.

A tiszáninneni egyházkerület megérezte s mindinkább megértette ezt s amikor úgy eshetett s amikor célzatainak férfiasan nemes és közhasznú volta felől ellenfeleinek legnagyobb része is bizonyossá lett, — őszinte készséggel emelte őt a főiskola megüresedett algondnoki székébe 1882. szeptember 25-én.

Teljes 25 éve már.

Aki ezt a huszonöt évet átélte s öntudatosan mérlegelte, ha nem épen a közvetlen közelbői is, annak lehetetlen el nem ismernie, hogy ez a *Fejes István* kormányzási időszakára eső negyedszázad miként nemzetünk, úgy ref. egyházunk és iskoláink életében is nagy kötelességek és gondok elé állította azokat, akiket vezérszerepekre hívott el.

Az újítás szelleme parancsolólag fűtt minden munkamezőn. Az állam, a maga eszközeinek temérdekségével, versenyre kelt a felekezetekkel s kényszerítette azokat a régi mesgyék elhagyására, a munkaerők szaporítására, az erők gyűjtésére, az eszközök megválogatására. Mintha csak ellenségévé szegődött volna mindennek, amit a századok kegyelete óvott, őrzött és tiszteletteljes gyöngédséggel ápolgatott. Ebben a versenyes küzdelemben megállani ingadozás nélkül és evezni a hullámverések között hideg nyugodtsággal és számító bölcseséggel: — ez bizony nem közönséges sors, ez nem hétköznapi szerep.

A szívünkkel odatapadni a múlt emlékeihez, az elménkkel pedig új fényt deríteni a bemohosodott szent emlékekre; az egyik kezünkkel óvólag takargatni azt, amit kegyeletünk megdicsőitett; a másikkal a haladás lobogóját lengetni és a bajvívó kardot forgatni: ez nem az átlagembereknek való feladat.

S mikor a hajónknak minden eresztéke recseg-ropog s az elemek bősz csatára zúgnak ellenünk s magunkat is elnyeléssel fenyeget az iszapos áradat: akkor egy Isten-sugallta eszmével, egy bátorító hanggal, a vihart is túlzengő kiáltással, az ellenséget is lefegyverző jó tanácscsal megmenteni mindent a romlástól is, az elnyelettetéstől is és bízó hittel előretörni és felkészülni a várható új rohamra, új viharokra, a nehezen bírható

újabb versenyekre: ez csak az igazán hívatottak nagy hivatása.

1882—1907. Ám próbáljon bemélyedni valaki a sárospataki főiskola és a tiszáninneni egyházkerület történetébe elfogúltság nélkül, személyes rokon- vagy ellenszenv nélkül: lehetetlen nem látnia, hogy a legközelebbi 25 évben mind határozottabb körvonalakban mutatkozik itt a *Fejes István* egyénisége, lelke, szíve, tervező, szervező ereje, akarata s egyetlen lapja is alig akad e 25 éves történetnek, amely valamiképen hozzá ne járúlna az ő egyéniségének kidomborításához s neve tiszteletének öregbítéséhez.

Amiket mások kezdtek is nagy jó igyekezettel, azokra is ő teszi fel a csúcs-követ, a koronát; ő ad azokhoz valamit az ő egyéniségéből azoknak nagyobb teljessége végett. Ahol másokat elfog a csüggedés és viszi ingoványos alkudozásba, bátortalan önmegadásba: ő különösen ott áll erősen, szinte rendűletlenül. Amit sokan szeretnek is, amiért a nagy többség lelkesedik is: ővele válik az erősségé, bevehetetlen szikla-várrá. Az ő tiszteletes nyugodtsága, eszményeihez, eszméihez, elveihez való nagy bizodalma és e bizodalomnak az ellenséget is lefegyverző képviselete: — az ő varázsának titka, hatalma, az ő vitézkedésének kulcsa.

1892—1907. Ám nézzünk vissza nyitott szemekkel! — A sárospataki főiskola függetlenségének zászlóját ki bírta volna olyan magasra tartani, mint ő; kinek a kezében látszott volna az olyan messzire, mint az övéből és kiért ragaszkodtak volna ahoz olyan sokan, olyan megindító ragaszkodással, mint őérette?!

Voltunk s vagyunk többen, akik sokszor állottunk az eszmék harcában a Fejessel szemben lévő oldalon; voltunk s vagyunk, akik most a nagy türelmét, máskor a nagy erejét, vagy a nagy engedékenységét, hosszú

várakozásait sokaltuk, vagy épen az erélyességét is keveseltük; de a sárospataki főiskola önállóságáért való nemes vivódását, a nehéz helyzetek között számtalanszor igazolt leleményes bölcseségét; — azt gyűlölködő rossz indulat nélkűl, lehetetlen bárkinek is igaz tisztelettel nem jutalmazni.

1882—1907. Forgassuk csak az egyházkerűlet és a főiskolai igazgató-tanács jegyzőkönyveit s könnyű meggyőződnünk, hogy a főiskola anyagi és szellemi képe milyen nagy s milyen költséges átalakúláson ment keresztűl 25 év alatt! Külső-belső állapotában mennyi az időszerű, az elismerést követelő újítás, javítás és új alkotás. Ha ő szunyókálna a kormányon s szavával példájával, szelid intelmeivel, atyai tanácsaival nem virrasztana és nem állana őrt, vagy nem biztatná a hiven sáfárkodókat: — vajjon elérhettük volna-e mindazt, amit elértünk s amivel a főiskola versenyképességét — sok tusakodás és nagy áldozatok árán — megmentettük és fentartottuk?! . . .

Forgassuk csak az egyházkerűlet jegyzőkönyveit s belátjuk hamarosan, hogy neki nem volt szüksége a hivatali tisztességére; de a sárospataki főiskolának s a főiskola önállóságának volt szüksége az ő egyéniségére, az ő nevére, az ő szavára, az ő tekintélyére, az ő vezérkedő szereplésére.

Megható az a ragaszkodás, amellyel az egyházkerűlet az egyszer-máskor távozni készűlő férfiút marasztalja, magához öleli s a főiskola kormányán megtartani kivánkozik. Eszméinek jutalma és győzedelme az s „hozsánna“ az innen-onnan fel-felzúgó „feszítsd meg“-ekért.

Pap, költő, egyházi iró, a közéletnek sokféleképen igénybe vett hűséges sáfára, eszmék embere, zsoltáros dalnok, Shakespeare-fordító, kormányos, az Isten dolgai-

nak jó vitéze, a protestáns autonomia alkuvást nem ismerő bajnoka: légy üdvöz a főiskola kormányán 25 éven át vívott nemes harcaidért. Boldog és sokakat boldogító munkában, a szent eszmékért való bajvívásban sokáig élj a tiszáninneni egyházkerület szeretetében!!

Megjelent mint alkalmi üdvözlet a „Sárospataki Református Lapok" 1907. évfolyamának 37-dik számában.

DR. DUKA TIVADAR.

1825—1908.

Magyar föld szülte, magyar föld nevelte. Nemes, szent érzelmeit magyar levegő érlelte, a magyar haza égő szerelme ragadta ifjú erejét és lelkesedését a vészbe, harcba; a szabad magyar haza, a független magyar nemzet volt lelkének drága eszménye s 60 évi bujdosás után úgy halt meg f. hó 5-én, mint a nagy Anglia szabad s milliók tiszteletére méltó polgára.

Úgy volt az Istentől elbocsátva, hogy bárhová vesse az élet vihara, rendűletlenűl megálljon és sorsot teremtsen magának a legellenségesebb viszonyok között is s ő maradjon felűl a viszonyokkal való kemény küzdelemben. Mikor összetört kezében a kard, mellyel az osztrák zsarnokság ellenében hazájának igazait védelmezte, keseredett szívvel ugyan, de az istenség birói igazságosságában bízó hittel törtetett előre és acélos ifjú erejével becsületet szerzett magának és a magyar névnek az idegenben. Az Istentől nyert erők okos kihasználását szent kötelességnek ismerte s az elveszettnek látszó haza érdekében is azt tartotta férfias cselekedetnek, hogy gyáva csüggetegség helyett lelkét gazdagító munkával készítse elő a bujdosó magyar a nemzet leendő feltámadását.

Szerencséje volt, hogy kalaúzúl a hontalanság végtelen ingoványaira ragyogó eszményképet vitt magával, a *Kőrösi Csoma Sándor* messze világító mintaképében. A nagyenyedi diák, akinek lelkét nagy szenvedel-

mek ragadják, aki nyelveket tanúl, aki előtt nincs semmi legyőzhetetlen nehézség, aki áttöri magát a nemzeteket elválasztó falakon s megbirkózik az idegen éghajlat gyilkos elemeivel, akit eszmék szárnyai röpítenek, aki megelégszik a kevéssel, akit a földi ígéret meg nem tántorít, a csalódások meg nem riasztanak: a nagyenyedi diák, aki naggyá, csodálttá, szinte mesebeli alakká emelkedik csupán a maga erejével, eszményeinek imádásszerű szeretetével — ez volt, ő volt a *Duka Tivadar* hontalanságának, bujdosásának hajnalfénye, napvilága, sötétben világító lámpása, lankadó izmainak erősítője, félelmének oszlatója, sikereinek jóváhagyó bírája, szerencse-csillaga.

És az egykori sárospataki gimnazista, az eperjesi jogász, a kerűleti táblai gyakornok, a pesti juratus, a magyar ügyvéd, a magyar pénzügyminiszteriumi irnok (1848), a budavári nemzetőr, a Görgei tábornok fővezéri titkárja és hadsegéde, habár elvesztette a hazáját Világosnál s ha eddigi életirányából végképpen is kizökkentette a zsarnokság diadalma: — hazátlanúl sem maradt koldus és elhagyatott, mert vezércsillaga biztató fényt hintett az ő bujdosó útjára.

Az Istennek nem egy áldása van — gondolta *Duka Tivadar* s miután éreznie kellett, hogy az orosz hatalomtól támogatott bécsi zsarnokság az eltiport magyarra hosszú rabságot jelent, ügyvédi diplomájától búcsút véve, Londonban az orvosi egyetemre iratkozott be (1850) s három évi lelkes tanúlmányozás után már kezében volt az orvosi oklevele és ezzel jövendőbeli sorsának kulcsa. Ha nem lehetett része a beteg haza gyógyításában, hát részt szerzett magának az emberiség, a hazához nem kötött embervilág bajainak oszlatására. Nem áldozhatott a nemzeteért, hát keblére ölelte az egész világot!

Szép sors egy bujdosó magyarnak, amit csak az tett kivánatosabbá és igézőbbé, hogy orvosi oklevelével utána vethette magát Kőrösi Csoma Sándor nyomainak s így hontalansága éveiben is belső kapcsokkal fűzhette magához az elvesztett magyar hazát.

Mintha csak eszményéhez való hűségeért akarta volna jutalmazni Istene, 1853-ban már indúlhatott a nagy angol világhatalom oltalma alatt az Indiákra, mint katona-orvos és kutathatta eszményképének nyomait és álmodozhatott ő is testvérnépekről s azoknak egyesített erejéről s az egyesített erők szabadság-szűlő eredményeiről.

Nem csak álmodott, de dolgozott is, kutatott is és kutatásának világszerinti látszata is volt. A hazájából kibujdosott magyar orvos becsületet szerzett a tollával az egész világ előtt a saját nevének és eszményképének tiszteletét is jelentékenyen öregbitette a róla írott levelekkel és tanulmányokkal. A kik itthonról is figyelemmel kisérték lépteit, azok gyönyörűséggel látták szellemének és írói tisztességének gyors fejlődését s mire a magyar haza szabadabban lélegzhetett, a Duka Tivadar neve elő volt jegyezve a Magyar Tudományos Akadémia koszorújára (1863.).

Tizenöt évig nem látta hazáját, szülőföldjét (Dukafalva Sárosmegyében). A rab-hazában a honvédhadnagy, a szabadság lánglelkü barátja mit is keresett volna?! A zsarnokság jól kitanított őrebei ólálkodtak volna itt ellene s Kelet-India levegőjének temérdek miazmája nem árthatott neki annyit, mint ártott volna itt a Haynau boszút lihegő vad indulata. A Magyar Tud. Akadémia figyelmének s elismerésének köszönhető, hogy Duka Tivadar 1864-ben széttekintett az ő elgázolt hazáján és összeölelkezett nemzet-testvéreivel a derengő jó reménységben

Csak szétnézett, de nem maradt itt. A viszonyoknak nem volt elegendő biztatásuk az ő vágyaihoz és terveihez. Az angol köd, amely alatt szabadság mosolyog s ezerféle virágzás illatozik, úgy megvette már az ő szívét-lelkét s a távol Ázsiának mesés világa, rengetegei, szilaj népe s a velök való küzdés úgy csábította már s a Kőrösi Csoma Sándor feltalált nyomai is úgy ingerelték, hogy semmi édes marasztalás, semmi figyelem nem bírta őt többé a magyar haza számára egészben visszahódítani, vagy őt megtartani. Hiában béküdt ki a nemzet az ő királyával s hiába indúlt új fejlődésnek a béke időszakában kizsarolt magyar haza: a Duka lelke el volt jegyezve a nagy világnak, a nagy terveknek és nagy elhatározásoknak. Magának is fájt, hogy nem maradhatott testtel, lélekkel a hazájáé, a nemzetéé, de nem bírt a magasabbra törő vágyaival és mennie kellett. Orvosi tudását s írói hivatottságát Anglia is tisztelettel becsülte már s ő mind mélyebben érülközött az angol műveltséggel s miután családi életével is beleolvadt az angol társadalomba: többé nem volt lehetőség arra, hogy ő ősei földjére visszatérjen s itt sírig tartó lakozást vegyen.

De bármennyire hódítólag hatott is reá Anglia beolvasztó hatalma: a lelke egy részével a miénk, a magyar hazáé s a magyar protestantismusé maradt. Szellemének termékei felől készséggel értesitette elhagyott nemzettestvéreit. Hírlapokban, füzetekben, nagyobb művekben sűrű jeleit adta annak, hogy ő halálig tartó frigyben él nemzetével s kész annak az ő kutatásaival, tapasztalataival, tanácsaival segítségére állani.

A magyar protestantizmussal való lelki szövetségét különösebben akkor pecsételte meg, amikor a vizsolyi biblia 300-ados évfordúlóját készűltünk megünnepelni s ehhez a szép ünnephez a revideált bibliával akartuk a

hazai protestantizmust megajándékozni. Duka az ő irói nevéért és keletindiai szerepléseért is ott volt már akkor ama kevesek között, akik a „Brit és Külföldi Bibliaterjesztő Társaság“ cime alatt, mint igazgatóság, az egész világra kiterjesztik szent könyvünk nevelő, áldó és megszentelő jótékonyságát. Ami innen az ő szülőhazájából a szent könyv revisiója és a Károlyi Gáspár emlékének megtisztelése végett tisztes kívánságképen felhangzott: azt az ő fogékony magyar prot. lelke legott felfogta, visszhangozta és valósúlásra segítette. Az ő érdeme minden más halandóé felett, hogy a bibliaterjesztő-társaság hozzájárult a Károlyi-biblia revisiójának eszméjéhez, majd költségeihez s az is az övé jórészben, hogy a Károlyi Gáspár szobra áll, mert ő volt a kipattant eszme első üdvözlője s az első anyagi segély felajánlója s mikor aztán az ige testté lett, ő volt az is, aki ide fáradt Londonból, hogy a szoborleleplezés nagy ünnepén a bibliaterjesztő-társaságot képviselje s az ünnepnek mennél feledhetlenebbé tételében közreműködjék.

Tanúk vagyunk sokan, hogy neki fájt az főképen, hogy a revideált bibliát nem tehettük rá a Károlyi-szobor talpazatára s hogy az ő lelke sírt leginkább a késedelem miatt s a dolog szerencsés fejlődése elé vetődött akadályok nagysága és szaporasága miatt. Tanúk vagyunk sokan, hogy ő az ő gönci szereplésével hatalmasan benyomta a maga képét az ünneplők szívébe s emléket állított különben is tisztelt nevének a magyar protestantismus történetében.

Ó mi többen egyebekre nézve is jó, hű bizonyságtevők vagyunk. Mi láttuk őt itt Sárospatakon is, ahol az 1835/6 és 1836/7-dik isk. évet töltötte, mint 11 és 12 éves gyermek. Mi láttuk őt itt a bibliafordítók értekezlete alkalmából a gönci ünnep előestéjén. Láttuk őt gyermek-emlékeinek glóriájában, hálás szivének megható

ömlengésében; láttuk, amint kereste a helyeket, ahol tanult, s ahol valami diáktörténet játszódott le az ő tudásával, az ő közbevetettségével; hallottuk búcsúját a főiskolától, amelyet a messze idegenben is híven szeretett. Tanúk vagyunk arra is, hogy ez a szeretet nem volt csupán fényes beszéd, hanem tetté is vált a könyvtár részére ajánlott 2000 koronás alapítványában s a világ nevezetesebb bibliáinak a könyvtár részére történt kieszközlésében.

Tanúk vagyunk arra is, hogy hő vágya volt a revideált bibliát megláthatni az ő teljességében és keblére ölelni, mint olyat, amiben neki is része van s amivel ő a magyar protestantismusnak javát akarta Ez a vágya nem épen valósúlt a sok új és újabb nehézségek miatt, amelyeket a halál és az élet egyaránt húllatott a revideált biblia útjára. De e tekintetben is megérte azt, hogy az újszövetség utolsó íve talán épen akkor kerűlt ki a sajtó alól, a mikor az ő szép, munkás és gazdag lelke földi sátorából égbe költözött. Óh, ha megérezte volna, hogy legalább szemfedőül magával vihette volna a másvilágra!

Az ágostai ev. egyháznak volt hivatalos tagja, de magas műveltségével, nagy humanismusával s vallásos kedélyének mélységével s tüneményes hitével az egész világ protestantismusáé volt épenúgy, mint a biblia, amelynek terjesztése és terjedése halálig tartó édes gondja és már itt e földön mennyei boldogsága volt.

Temérdek jutott neki a küzdésből, a munkából, az önmegtagadásból, de ezek révén a férfiúi gyönyörűségből, a nagy lelkeket megszentelő boldogságból s az egész művelt világ tiszteletéből is. Hisszük, hogy halála a nagy angol nemzet legelőkelőbb köreit épúgy fájdalmas érzésre hangolta, mint szűkebb hazájáét s hazájának főként tudós elemeit és protestantismusát.

Nagy lelke azóta összeölelkezett a Körösi Csoma Sándoréval, az Eötvös Józseféval, a Szász Károlyéval és oda íratott hozzájuk az élet könyvébe — örök jutalomra.

Legyen könnyű testének a hant az ő második hazájában! Örök áldás őrizze emlékezetét!

Megjelent a Sárospataki Református Lapok 1908. évfolyamának 20-dik számáb an.

KENESSEY BÉLA.

Még nedves volt szemük a könnytől az erdélyi ref. egyházkerület hívatalos tagjainak, amikor folyó hó 18-án Kolozsvárra gyülekeztek, hogy b. e. dr. *Bartók György* püspök üresen maradt székét betöltsék.

141-en valának a napilapok hirei szerint, és — mindannyian egy akarattal.

Szép, felemelő látvány, párját ritkító jelenség! A 141 férfiú, aki, mind ura a saját akaratának s mind alapos ismerője az erdélyi egyházkerület sajátos viszonyainak, egy sugallat hatása alatt szavaz, mint *egy* ember s *Kenessey Bélát,* a püspök-helyettest, a theologiai fakultás igazgatóját ülteti az üresen álló püspöki székbe.

Összedobogó szívek s egymást megértő és a viszonyokat bölcsen mérlegelő elmék megindító szent egyességének gyönyörűséges munkája ez!

Csak az történt, aminek kellett, amit az egész magyar reform. egyház közhite sejtett, várt: — az igaz érdem méltó megjutalmazása.

Kenessey Béla nemcsak erdélyi testvéreink, hanem egész magyarországi ref. egyházunk püspökjelöltje volt; természetes azért, ha közöröm üdvözli őt szép, de nehéz és terhes állásában.

Üdvözöljük mi is szívünk-lelkünk teljességével.

Arra termett, úgy fejlődött s egész ref. egyházunk szíve-szeme előtt úgy fejlett ki, hogy többről-többre bízassék. Az igénytelen theologiai tanár a budapesti theol. akadémián (1882.), amelynek kiváló növendéke volt, úgy

érvényesítette tehetségeit, hogy híre a Kálvintéri iskola falai közűl csakhamar kicsendűlt s mikor hosszú előkészűlet után a *Magy Prot. Irod. Társaság*, a két prot. egyház összeölelkezése folytán megalakúlhatott, — a központi erők között az ő ereje találtatott olyannak, amely a társaság szellemi fegyverének, a *Prot. Szemlének* forgatására a legalkalmasabb, a legbiztatóbb (1889). Küzdött a testvéregyházak tisztességeért, mint az ő Urának jó vitéze s nőtt a közegyház tiszteletében és szeretetében.

A református egyház 1892-ben magának foglalta le a már irodalmilag is jó nevű férfiút s odaállította a számok rengetegébe és a számítások szövevényei közé, mint *egyházi közalapi előadót és jegyzőt.* Az eszmények embere, a számok között, a rovatos ívek terméketlen világában... És ott is egész embernek bizonyúlt. Konventi jegyzőkönyveink évről-évre hirdetik, hogy a ref. közegyház hálával tartozott az ő hűséges szolgájának, aki a rideg számokban is megtalálta azt, ami éltető és elevenítő.

Mikor a hosszú, nagy csata Kolozsvár és Nagyenyed között az elébbi javára dőlt el s ember kellett, a ki a kolozsvári theol. fakultásnak ne csak alapot vessen, hanem a körűl, mint templom körűl a békételenkedő elemeket ölelkezésre bírja: — az erdélyi nagy tényezők szeme *Kenessey Bélán* akadt meg. S ő itthagyta az ország központját, a hol már napja hatalmasan felemelkedett, s a theol. fakultás sorsát az ő egyéniségével biztosította, lelkének fényével kívánatossá tette s erdélyi testvéreinket szép kilátásokkal biztató szövetségbe gyűjtötte egybe — az ő szeretett és tisztelt elődjeinek és jó munkatársainak közreműködése mellett.

Ha semmi egyebet nem művel is erdélyi testvéreinkért, ha szét nem jár is — az ő püspök elődjével — a szétszórt csontok összegyűjtésére, a holtelevenek élesztgetésére; ha csak a theol. fakultással békíti is ki

az egymással harcban állókat: — ez maga olyan érdem, amelyért az általunk adható legnagyobb jutalomra érdemes.

Megkapta. Üdv érette erdélyi testvéreinknek is!

Még csak 50 éves. „Előtte a küzdés, előtte a pálya.“

A püspöki kellékeknek egész bibliai sorozatával felruházta őt az ő Istene. *Vigyázó, józan, tanult, az ő saját házának jó elöljárója, a tudományban nem új s a kívül valóktól is jó bizonysága van.* Tanári, közegyházi munkássága országosan tisztelt és becsült; irodalmi érdemei nemkülönben. Eltekintve apróbb értekezéseitől, amelyekben tudományos álláspontja, lelkének iránya szintén felismerhető, — különösen a Biblia női alakjaival (1894.) s prot. egyházunk szintén kitűnőbb asszonyainak lelkes méltatásával egész egyházunk szívében lakást szerzett magának; kisebb-nagyobb műveivel (János evangeliumának isagogikai ismertetése (1884.); a Hexateuch előállása (1886.), Az ó-testamentom paedagógiája (1887.), Keresztyén tanítások (1891), A keresztyénség lényege (1901.) stb. a Prot. Szemlében s elébb a Protestáns egyházi és isk. Lap-ban megjelent kisebb-nagyobb tanulmányaival és bibliafordításaival pedig a tudomány emberei előtt igazolta sokra való elhívattatását.

Erős hite, szigorú erkölcsi felfogása, széleskörű tudása, közigazgatási képességei, emberekkel való bánásmódja s a prot. egyház nemzeti és vallási missziójától megitatott lelke — mind, mind fényes biztatások arra, hogy ő az erdélyi református egyház püspöki szekében a legkényesebb felekezeti és nemzeti viszonyok között is nyereséggel és dicsőséggel fog sáfárkodni a reá bizottakban.

Isten úgy segítse! Nyugodjék meg rajta az Isten lelke s tegye bátorrá, erőssé, bölcscsé a harcban és békében az egész magyar ref. egyházunk dicsőségére!

Megjelent a Sárospataki Reform. Lapok-ban alkalmi üdvözletül 1908. évf. 8. sz.

ID. KISS ÁRON.

1815—1908.

„Elég, elég lesz, hű szolgádat bocsásd magadhoz Istenem!“ Ez a sóhajtás szállt ég felé az utóbbi napokban *Id. Kiss Áron*, tiszántúli püspök betegágya mellől. Imádság volt, forrón szerető szívek buzgó imádsága s a kegyelmes Isten meghallgatta s jó választ adott reá, magához szólitván fáradt szolgáját örök pihenésre, örök jutalomra.

„Mint a vizek forrásaihoz ültetett fa, amely idejekorán meghozza gyümölcsét, levele nem hervad el s amihez fog, mindenben boldogúl“: — ilyen volt ő évtizedeken át. „Nagy vala a fa és erős, ágai szépek, gyümölcse bőséges, tekintetre kedves és messzire látszik vala az ő koronája.“

Akik láthattuk őt ereje teljességében, önkéntelenűl is felállottunk előtte és tiszteletre gerjedtünk iránta s benne ünnepeltük a kálvinista papság typusát. Izmos a teste-lelke, küzdelemre bátor, szenvedésekre kész és erős s csak az ő Urának alázatos. Mintha a gályarabok támadtak volna fel benne új életre, biztatásra!

Mikor a gönci nagy ünnepen, a vizsolyi biblia 300-ados emlékünnepén láttuk őt, amint emelkedett fellebb és fellebb a szószék lépcsőzetén és kezeit összetéve s szemeit égre emelve, megállt a szószékben: boldog elragadtatással pihentettük rajta tekintetünket és suttogtuk, hogy ez ő, a bibliaforditó, Károlyi Gáspár.

Nagy idők szülötte volt s a nagy idők lelkének

ihletésével futott, küzdött diadalról-diadalra. Dicsőséges sorsot teremtett magának lelki tehetségeinek — családi dús örökségének — fáradhatatlan kamatoztatásával. Szavával, tollával, kormányvesszejével egyaránt kívánatos volt és tiszteletes. Kedélyének gazdagságával felül tudott emelkedni a földi élet mindennapi apró kellemetlenségein s hitének paizsán megtörtek a reá is sűrűn hulló szenvedések hullámai s beteges búsongás nélkül, hitből hitbe hágva, új reménnyel övedezve nyomúlt előre és csak előre — a legnagyobb egyházkerület püspöki székéig.

Szép sorsa volt! Bizonyságát adhatta hazája és egyháza iránt érzett szeretetének a viharos napokban. Szembe nézhetett a zsarnoksággal s a halállal — „száz csatán, ezer veszély közt“ s harcolhatott, mint az ő Urának jó vitéze!

Akik csak az utóbbi években, a kegyelem időszakán túl látták őt, az élet küzdelmei között megfáradtan, meggörnyedten, azok sejteni is alig képesek, hogy milyen volt a valódi *Kiss Áron*, az acélos testű-lelkű, a gyémántkedélyű férfi, az aranyszavu pap, az eszményi jó barát, a patriarkhalis családfő, az emberszerető ember és a hű pásztor, aki a békesség és egyezség vesszejével terelgette a maga nyáját — szép, kies mezők felé.

Ravatalát ott a debreceni ref. főiskola dísztermében örökzöld cserjék övezték. Koporsóján a koszorúk halmaza. Körülte diákifjuság, mint díszőrség. Olyan szomorúan megdöbbentően néma minden. Kiváncsiak jönnek-mennek, megolvassák a koszorúszallagok aranyos feliratait: a főrendeké, az egyházkerületé, a főiskoláé, az egyházmegyéké, a családé, a hű fiuké, a szerető rokonoké, a jó barátoké . . . és valami halvány képet visznek magokkal a feliratokból a koporsóban pihenőről.

„Sokan szerették, sokan tisztelték“... Ha legalább azok a díszőrséget álló ifjak tudakoznák azt a koporsót a benne nyugvó igazi képe felől?! Jó útra valót nyerhetnének az élet bizonytalanságai között való bölcs evezéshez.

*

Valódi ároni családból született 1815-ben november 20-án. Atyja vetési, majd kisnaményi s végre bodpaládi, a nagyatyja szintén bodpaládi lelkész volt, mindketten a sárospataki főiskola növendékei. Atyja kitűnő szónok, közkedveltségű író és költő, a gyászesetek szerencsés tollú megörökítője s az 51. és 62. dicséret érdemes szerzője. A költő-pap lelkéből örökölte és lábainál szívta magába a költészet szerelmét s a szent zsolozsmák iránt ápolt mély vonzódást már a zsenge gyermek korban. Az akkori népoktatás is kiválóan alkalmatos volt különben az éneklés és énekköltészet megkedveltetésére. Népiskolai ismereteit szülőföldjén gyűjtögette, ahonnan Szatmárba ment 1825-ben s az ottani ref. gimnáziumban („collegium“) *Cseresznyés Sámuelnek*, a volt pataki tanárnak, a jóhirű igazgatónak becézett tanítványa lett. Itt tanúlt 1842-ig, amikor atyja és nagyatyja nyomait követve, Sárospatakra kívánkozott. Hamar feltűnt itt, mint gazdag kedélyű ifjú, akit a Muzsa is megölelgetett.

Az új Magyarország forrongó szelleme, új formák után való áhitozása Sárospatakon is fogékony talajra talált. A magyar nyelv jogát követelte itt is az ifjúság, amelynek élén Szemere Bertalan, Kazinczy Gábor és Erdélyi János állottak. Ezekkel szellemi egységbe jutni s velök vívni a nemzeti nyelvért a harcot, — gyönyörűséges sors volt bármely feltörekvő ifjúra s így Kiss Áronra is. De neki birkóznia kellett a paizsos férfiúval is, különösen 1834-től, amikor édes atyját elveszítette.

Ha nem vehetett is élénk részt az ifjúság forrongásaiban, de érezte azok hatását és erősödött a boldogabbak példáján. A szegénység ellen kitűnő menedék volt ekkor a tehetséges ifjak számára a nevelőség, úri családok sarjadékainak oktatása, ami egyszersmind szerencsés mód volt a szélesebb körökben való megfordúlásra s jó ismerősök szerzésére is. Ez a fenntartási mód tette lehetővé Kiss Áronra nézve a pálya elvégzését és azt, hogy a szegénység nem vált akadállyá lelke vágyainak erősödésében, írói s költői hajlamainak gyarapodásában. Tompával emlegették együtt, mint diák-poétát s a „Nyelvművelő Társaság" 1837-ben kiadott „Panthenon"-jában már jelentek is meg versei, amelyek egyaránt jó bizonyságok az ő honszerelme és vallásossága felől.

Hat évet töltött Sárospatakon, tanúlva, tanítva s az élet küzdelmeihez jól elkészűlve. Tisztán látta a sorsát, amelynek csak úgy lehet kedvező haladása, ha ő maga lesz önmagának erős kezű kormányosa. És úgy lett, amint jónak gondolta. 1838-ban, a nevelősködése közben megkuporgatott pénzével a német nyelv elsajátítása végett Lőcsére ment, azzal a feltevéssel, hogy ha külföldi tanúlmányútra nem mehet is, legalább élvezni fogja a külföldi nagy tudósok szellemi termékeit és épűlni fog azok által. Nyiri István, a kitűnő professzor és igazgató, a végső harc vívása közben állította ki számára a bizonyítványt, amelyben 34 kitűnő osztályzat volt.

Egy évig volt Lőcsén öccsével, *Kiss Gedeonnal* s tört a célja felé lankadatlanúl. 1839-ben első lelkészi vizsgát tett Debrecenben és segédlelkésszé lett Szatmáron, ahol különösebben *Fésős András*, a későbbi debreceni lelkész és egyh.-ker. főjegyző volt reá jótékony hatással, akivel együtt olvasták a német hittudósok műveit s akinek ösztönzésére fordította le a fiatal

káplán a Darmstadter Kirchenzeitungnak néhány kitűnő cikkét. 1840-ben a szatmárnémeti egyházba lépett át, mint káplántanító, 3 évig tanított itt nagy kitartással, a gyülekezetet is gondozva lelkiismeretes hűséggel — itt is az édesatyja nyomain járván.

A központi helyen vitézkedő ifju tudós és pásztor munkáját tudta, ismerte az egész egyházmegye s 1843-ban egyszerre két helyre választották meg rendes lelkészül, Csécsére és Porcsalmára. Ápr. 25-én az utóbbi állomást foglalta el s itt maradt püspökké történt megválasztásáig — 1892-ig.

Porcsalmán nőtt férfiuvá, itt fejlődtek ki lelki tehetségei s itt adta feltünő tanuságait haza és egyház iránti hő szeretetének s írói hajlamainak.

Már 1846-ban egyházmegyei aljegyző s mint ilyet éri az a kitüntetés, hogy megválasztja Szatmármegye táblabíróvá, ami eddig egyetlen lelkésznek sem jutott részeül. 1848-ban már egyházmegyei főjegyző s a Br. Eötvös József által Budapestre összehívott értekezleten az egyházmegye képviselője. Még több is. November havában a szatmári önkéntes honvéd ifjusággal vonúl a haza védelmére mint tábori pap és részt vesz az erdélyi hadsereg változatos, véres küzdelmeiben.

A zsarnoki kormány megsanyargatja különösen azért a hódolatnyilatkozatért, mellyel az egyházmegye nevében a független magyar kormányt üdvözölte s megfélemlített társai és pártfogói alig merik kitenni magokat az üldözött honfiúért — azokban a jellempróbáló időkben. Főjegyzői állását elveszíti, amit 1857-ben fényesen visszaszerez ugyan számára az ébredező bátorság és tisztalátás; de újra szenvednie kell a zsarnokság vérebeitől. Keresik nála a „Tájékoztatás“ és „Irányadó“ címü iratokat, amelyekkel nagyjaink a letiport református egyházat bátorítgatták és irányt jelöltek a zsarnoksággal

szemben való magatartásra nézve. Megyefőnök, járási szolgabíró, törvényszéki tanácsos egymás kezébe veszik s egymásnak adják a gyanú alá fogott és sokképen megvádolt lelkészt s szuronyok közt követelik tőle a vallomást, de nem bírnak vele. Amit gyalázatjára kezdtek, az dicsőségével végződött, ő a pátensküzdelmeken tanúsított hősi viselkedéseért, írói, honfiui érdemeiért esperessé választatott. A 45 éves férfi egy nagy egyházmegye kormányszékében.

Mint esperes száz szemmel őrködött a szatmári egyházmegye felett. Semmi sem volt előtte kicsiny és nehéz, amivel egyházmegyéjének vagy az egyes egyházközségeknek javára működhetett. A rend megnőtt, az igazság megerősödött a kormánya alatt. Papi s tanítói gyámintézet hatalmas istápolót nyert benne s a debreceni főiskola érdekében indított jótékony mozgalmaknak is lelkes vezére volt s az áldozatkészség felébresztésében példájával világolt, hogy mások is lássák, hogy minden beszédnél ékesebben beszél a tett. Az egyházkerületi gyűléseken tényezővé lett csakhamar, mert szent kötelességnek ismerte a köz érdekében való munka elvégzését. Tagjává lett az egyházkerületi tanügyi bizottságnak s alig volt fontosabb mozzanat az egyházkerület és a debreceni főiskola életében, amelynél Kiss Áron ne szerepelt vagy mellőzhető lehetett volna. A kis falu lelkésze naggyá nőtt az egész rengeteg egyházkerületben s a mélyre nézők előtt éppen az képezte egyéniségének egyik kiváló jelességét, hogy ő az ő félreeső falujában is hű tudott maradni ifjúkori szerelmének tárgyaihoz és lelkének szárnyait nem tette nehézkessé a falu pora, feneketlen sártengere.

A tudományok és költészet iránt való szerelmén sem fogott sem tér, sem idő, sem új helyzet és semmiféle hatalmi igézet. Mikor 1859-ben a „Sárospataki

Füzetek“ életre kelt, ő sietett annak munkásai közé s *„Adatok a szatmári hh. egyházmegye történetéhez“* ... című tanulmányával igazolta, hogy a nehéz viszonyok között vissza kell fordúlnunk tanulságokért a múlt időkhöz. Dolgozó társa volt a régibb és újabb Prot. egyh. és iskolai lapnak, a *Lelki Kincstárnak,* amit *Székács* szerkesztett s az *Egyházi Könyvtárnak,* amely vállalatot Révész Bálint indított meg. 1875-ben *„Geleji Katona István egyházi kánonai s a szatmárnémeti nemzeti zsinat végzései“* című művével lepte meg a magyar prot. egyházakat s a történeti munkák iránt érdeklődő tudós közönséget. 1877-ben pedig *„A Szatmármegyében tartott négy első prot. zsinat végzései“* című művével adta bizonyságát annak, hogy ő milyen szeretettel gondol a szatmári egyházmegye múltjára és hogy ő annak is emléket kíván állítani hazai irodalmunkban. Ha ő megbecsülte egyházmegyéjét a tollával is, az is megbecsülte őt szeretetének fokozódó melegségével, alig volt valaha kedveltebb esperese valamely egyházmegyének, mint ő volt a szatmárinak.

Pedig a szenvedésekből is jutott neki bőven, amik szintén megszokták bénítani a férfiúi akaratot is. Családi veszteségekkel tette próbára a Gondviselés, nagy veszteségekkel ostromolta hitét, kedélyét; de ő rendületlenűl megállt s szépen fejlődő gyermekeiben a siralmak völgyéből is hálás szívvel látta az istenség kegyelmének felé való fordulását és dolgozott tovább, építette saját házának tisztességét és hóditotta maga felé a közvéleményt.

Mikor *Révész Bálint,* tiszántúli püspök, hosszas betegeskedése után meghalt, Kiss Áron már jól tul volt a 70 esztendőn, de csupa igéret még mindig, csupa biztatás és jó reménység. Csak imént hóditotta meg a magyar protestáns egyházakat a gönci ünnepen tartott

beszédjével és pedig annyira, hogy a tiszántúli egyházkerület egyházközségeinek többsége illetlen dolognak tartotta ennek a hatalmas öreg embernek mellőzését és oda állította az egyházkerület kormányrudjához. Egész multját kivánta megtisztelni ezzel a nagy kitűntetéssel.

A munkában edzett öreg ember meg is fogta a nagy egyházkerület kormányrúdját és lendített is azzal néhányat a zavaros hullámokon. Álmokat álmodott a főiskola sorsának dicsőségesebbé tételéről, a lelkészek sorsának kedvezőbbre fordításáról, az isten országának földi megalkotásáról ... De egyszer csak kezét lankadni, erejét fogyni érzi s álmainak országába bevilágítani nincsen lelkének átható ragyogása. A büszke tölgy dús koronáját gyorsan tépi az idő s az élet ellensége; a betegség, a meg-megújuló kórság s a vezért ott az irigyelt magaslaton szürke köd veszi körül, amely nem engedi többé, hogy a maga teljességében láthassuk és hallgathassuk őt.

Övéinek rajongó szeretete védi, támogatja, rövid időre fel-felvillanyozza, keze a hallgató lant hurjaiba bele-belekap, de hiába! Az ígéret földjét látta, belé is lépett, szét is tekintett annak térein, de a vakoló kanalat és a védő fegyvert csak kevés ideig bírta forgatni Jeruzsálem kőfalain.

Akik szerettük, tiszteltük őt, igaz őszinteséggel, fájdalommal néztük ott a magaslaton, ahol nem bírta győzelmesen szolgálni lelkének eszményeit és ezekben az ő imádott Urát.

Mi sárospatakiak s tiszáninneniek bizonyos büszke dicsekedéssel láttuk az ő csillagának hosszú ragyogását és a zenitig való felemelkedését. Szeretetből a szeretetért; hálából a háladatosságért. S nekünk is mélységes fájdalom volt az, amikor ez a csillag halványodni kezdett, s majd homályba borúlt. Éreztük a család gyászát, az

egyházkerület bánatát s keserű volt azt tudnunk nekünk is, hogy a kegyelem esztendein túl ez a termékeny fa is megtagadta gyümölcsöző képességét s csak a szép múltja az, a mi túlragyog időn s enyészeten.

Május hó 30-án szép, nagy lelke elköltözött roncsolt porsátrából s f. hó 3-ika óta ott nyugszik a Kossuth-utcai temetőben, ahol Meliusz és annyi sok jelese egyházi multunknak, ott, ahol a mi Orbánunk és a mi Mitrovicsunk.

Elég, elég volt, hű szolgádat bocsásd magadhoz Istenem! Gyászoló szeretteire borítsd a te végéremehetetlen kegyelmed palástját. Megérdemlik a mi hitünk szerint, mert igen szerettek! — Örök áldás őrizze köztünk id. Kiss Áron emlékezetét!

Megjelent a „Sárospataki Reform. Lapok" 1908-dik évfolyamának 23-ik számában.

KISS ALBERT.

1838—1908.

Csendes, bús panasz zúg át a tiszántúli egyházkerület roppant területén. A halál angyala csattogtatja ott félelmetes szárnyait s dús aratásban mutogatja ellenállhatatlan hatalmát a cédrusok döntögetésében. „Uram tarts meg, Uram ne kisérts feljebb, mint elviselhető!“

Kiss Áron a püspök, *Garzó Gyula* az evangyélista, *Kiss Albert* a nagy szervező . . . Van-e, lehet-e kissé messzebbre látó református magyar ember, akinek meg ne dobbanna a szíve e nagy pusztulás látására? Mindaháron egy-egy egész ember, egy-egy teljes fegyverzetű harcos. Lelköket eszmények hevíték, tisztességök messze túl nőtte a tiszántúli egyházkerület határait; mindaháron férfias küzdéssel, nemes munkával szerzett jogot egész magyar ref. egyházunk tiszteletére életében és őszinte fájdalmára halálában.

Nagy embereidet, vitéz harcosaidat méltán sirató Tiszántúl, fogadd testvéri jobbunkat a gyászban!

A sestakerti szép nyaralójában, kedvelt nyári tartózkodási helyén — ott érte utól *Kiss Albertet* a halál, amely kerülgette már hónapok óta; ott érte utól augusztus hó 30-dikán. A debreceni egyház éppen jubilálni készült az ő 25 éves lelkipásztorát, akinek élete önfeláldozás volt a debreceni egyház dicsőségeért s a jubileum örömét az örök Isten szabados tetszése gyásszá változtatta az ő titkos bölcsesége szerint.

Mintha kimélni akarta volna az emberi dicséretektől azt, aki nem emberek koszorújáért vívta az élet és eszmék nagy s nemes harcát, hanem lelki szükségből, Istenének parancsolata szerint és ref. egyházunk becsületeért.

Mint a közéletnek minden nagyobbra hívatott alakja, úgy bizonyára Kiss Albert is ellentétes ítélet tárgya volt és az ő haló porában is az. A harcban, amelyet vívott, sebeket osztogatott szellemének védő és támadó fegyvereivel, amiknek súlyát nehéz elfeledni; de még a sebeit viselők is kénytelenek koporsója körül és sírhalma felett elismerni, hogy szeretetének tárgya s küzdelmeinek célja nem önmaga és nem gyarló emberi hiúságos vágyakozás volt, hanem a debreceni ref. egyház, a debreceni kollégium, Debrecen városának virágzása és a szabad, független haza.

Fia volt annak a *Kiss Györgynek,* aki 1848-ban a szatmári egyházmegye esperese volt, mint botpaládi lelkész. A 10 éves gyermek érezte már a nagy idők nyomását s családi környezete, atyjának esperesi irodája, majd a szatmári gimnázium s utána a debreceni főiskola mind kiváló nevelő eszközöknek bizonyultak az ő lelki házának építésében. A zord idők zsarnoki kénye ébresztette, fokozta szívében az undort minden ellen, ami önkényes s nincs rajta semmi csodálni való, ha az ifjú Kiss Albert, a debreceni theologus és jogász lelkében eltörülhetetlenül lerajzolódott a független magyar haza és a szabad protestantismus eszményi képe.

Ezek maradtak az élet tüzében acélosodott lelkének oltári szentségei mind halálig.

Mint györgytelki lelkész szűkebb körben, mint az Érmellék egyik legnépesebb egyházközségének (Bagamér) ujjáteremtője, tágasabb mezőkön igazolta hivatott-

ságát s a lelkek pásztorát a politikai közélet is sodrába vonta csakhamar és emelte fölebb és fölebb. A biharvármegyei gyülésteremből, hol a függetlenségi zászlót védelmezte és lobogtatta, bevitte a nép bizodalma az országházába, ahol a székelyhidi választókerületet 24 esztendőn át képviselte (1878—1902.), anélkül, hogy egyháza iránti szeretetében csak egy pillanatra is meglankadt volna.

Az országos függetlenségi pártban ott forgott már a neve a legjobbaké között, amikor *Révész Imre* hatalmas alakja kidült az élők sorából s a debreceni egyházközség vele kívánta pótolni a nagy ürességet. Ez a szép és kívánatos örökség olaj volt az ő lelkének tüzére s maga Debrecen a nagy multjával s ehez méltó nagy törekvéseivel szerencsés munkatér volt az ő érvényesülni vágyó s tudó tehetségére nézve.

Az a 25 év, amelyet ő a debreceni egyházközség szolgálatában töltött, a kiváló alkotások egész sorát mutathatja fel s őrzi a Kiss Albert nevét is ércnél maradandóbban. A népiskoláktól fel az oktatás minden ágára kiterjesztette figyelmét és mindenütt érvényesítette gondolatait és szervező, alkotó erejét. Jól tudta, hogy az anyagi erőben hatalom rejlik s fő gondja volt minden élni vágyó intézmény számára szilárd anyagi alapot vetni és biztosítani s ahol hiány, mulasztás mutatkozott, ott fáradhatlan szeretettel gyüjteni, rendezni s a romok felett új, szebb életet teremteni.

Testi-lelki nagy erejével egész hódító hatalommá növekedett s a versenytéren félelmetessé. Sok, kemény harc emléke fűződik nevéhez, amely szinte jelszó és zászló volt évtizedeken át. Volt egész lényében valami büszke keménység és hajthatatlanság, de csodálatos önmérséklettel párosítva. — Akik láttuk őt nyilvános szerepléseiben, lehetetlen, hogy tisztelettel ne emlékez-

zünk jellegzetes szőke piros arcára, athleta-termetére, olympusi nyugodt fellépésére, szenvedélyek nélküli beszédeire, érveinek ügyes csoportosítására s az ellenséget soha nem kicsinylő bölcseségére. Mint valami Memnon-szobor, úgy szólt és úgy világított a szenvedélyek viharos hullámaira, amik nem ritkán fel-felcsapkodtak körülte, de nem félemlítették meg soha.

Tisztes magyar öltözetben, amelyhez — miként feltisztúlt elveihez — a sírig hű maradt, a daliás napokra emlékeztetett s növelte maga iránt a bizodalmat s a nép szeretetét. A világi politika sáros-poros útjain sem ragadt reá semmi szenny, semmi világias feleslegesség. Nem tetszelgett a papi komolyságával, a nemes egyszerűségével, mert komoly s egyszerű volt természete szerint. Az Irányi Dániel-féle iskolához sorozhatnók, azzal a különbséggel mégis, hogy Kiss Albert a kedély jogát is tiszteletben tartotta s azt tetszetősen gyakorolta is. A félbehagyott munkát, a félsikert sohasem szerette s amibe kezdett s amit iónak, igaznak tartott, azt két kézzel fogta, szorította és vitte a diadal felé. Az országházban épúgy, mint a debreceni egyház s a tiszántúli egyházkerület körében s a debreceni főiskolában olyan tényezővé emelkedett, amelyet félretolni, átlépni senkinek sem lehetett, akivel számolni, vagy küzdeni kellett. A Kálvinista Róma volt eszménye s ezt megerősíteni, intézményeiben mintaszerűvé tenni, ez volt az ő kálvinista lelkének édes álma s az ő hugonotta jellegű kitartásának fő célja. Látni is gyönyörűség volt az, amikor ő a szépen fejlődő debreceni felsőbb leányiskoláról, a kiépített tanítóképezdéről s a boldog reménység ködében mutatkozó kálvinista egyetemről beszélt, vagy a szegények sorsának biztosítása végett — kiváló elvtársaival és jó barátaival szőtt — terveit ismertette. Szenvtelennek látszó arca ilyenkor kigyúlt s valami mennyei

boldogság derűje ragyogta be egész lényét, mint aki érezte, tudta, hogy: *nem élt hiába!*

Nem a mi feladatunk eldönteni, hogy a nagy ellenfeleivel való békességes együtt munkálkodással nem használhatott volna-e többet eszményeinek; azt azonban mi is eldönthetjük, hogy a közegyház érdekében vívott harcaiban mindenkor egész férfi volt s a zsinatokon rendíthetetlen hűséggel állott a demokratikus eszmék szolgálatában, a zsinat-presbyteri alkotmány védelmében s az Erdélylyel való unio fejlesztésében. A mi Fejes Istvánunkkal s mondhatnók, hogy a mi Lukács Ödönünkkel együtt küzdött a vezér-sorban s emléket állított nevének egyházunk évkönyveiben. Keze, lelke ott volt már a *Vályi János* főgondnokká választásában, a *Kiss Áron* püspökké emeltetésében, a *Dicsőfi József* főjegyzőségében. Egész tábor volt egymaga, mert életképesek voltak eszményei.

Sajátos jelenség! Nem tollal, irodalmi sikerekkel, mint sokan a múltban és ma is, hanem szavával, személyiségének vonzó erejével, közvetlen érűlközéssel, a magára vállalt munka jó eredményeivel, a cselekvő élet tüzében való forgolódásával, a szüntelen munkával, az alkotó vágy, a rendező, szervező tehetség erejével: — ezekkel s ezek által lett Kiss Albert köztiszteletű, országos nevű férfiúvá, egyházunknak egyik díszévé s poraiban is áldottá.

Csodálatos kitartásának, nagy munkaképességének titka az ő kedves, szép, boldog otthona volt. Az Isten megáldotta hű lelkét megértő jó feleséggel, szerető gyermekekkel, tiszteletre érdemes vőkkel s volt neki hol kipihennie a közélet harcaiban kapott sebeit és új ösztönt, erőt merítenie a küzdelemre. Gyermekei, unokái mint az olajvesszők az ő asztala körűl, akik életükkel is megmentették volna a betegeskedő édes apát és nagy-

apát. Voltak jó barátai, akikkel eszméit, gondolatait közölhette, rostálhatta, szép terveit érlelhette s ez is az ő földi szerencséjéhez tartozott, amit megérdemelt.

Munkával feküdt s munkára ébredt még az utolsó napokban és hónapokban is. Tenni és tenni, minden napnak valami emléket állítani . . . igy élt és igy találta a halál.

Kidőlte gyásza szeretteinek, tisztelőinek; gyásza Debrecen városának, a debreceni egyházközségnek, a főiskolának, a tiszántúli egyházkerületnek; gyásza a szabad eszméknek, a függetlenségi elveket valló politikai pártnak s gyásza az egész ref. egyháznak is, amelyet nagynak, dicsőnek álmodott s amelynek diadalmas terjedésében a haza boldogságát reménylette s a szabadság biztosítékait álmodozta.

„Kont, a kemény vitéz.“ Legyen emléke örökre áldott !

DR. HEGYMEGI KISS ÁRON.

1845—1908.

Még ott borong a lelkünk az *id. Kiss Áron* és *Kiss Albert* sírhalma felett; annyi időnk is alig volt még, hogy illő koszorúba fonjuk érdemeiket és méltóképpen beillesszük őket kidőlt jeleseink szép sorozatába: — hát ime, új szomorúság híre repül át az országon és felveri sok békés hajlék nyugodalmát s megzavarja sok tisztelő és szerető lélek csendességét, meg különösen azokét, akiknek Istentől rendelt hivatásuk, hogy felvegyék a kicsinyek gondját és úgy forgolódjanak tisztökben, hogy egy se vesszen el a rájok bizottak közül.

Ifj. Kiss Áron, az országos nevű paedagógus f. hó 15-ike óta nincs többé a halandók között!

Mintha most is látnók ott az édes atyja ravatalánál s a debreceni ref. püspöki hajlékában és azon a könyektől öntözött úton, ki a Kossuth utcai temetőig, amint szelíd kék szemei oda merednek arra a drága hamvakat rejtő koporsóra s amint beszél a szerető fiú lelke a szerető édes apa elköltözött lelkével. Mintha most is hallanók, amint nehéz, forró sóhajtások szakadoznak fel melléből s megered ajkán a bánatos lemondás igéje, ami úgy nem illett még tisztes, piros arcához, fejének szép ezüst koszorújához. Mintha most is éreznők még kezének szorítását, ami nem köszönet volt csupán, nem is búcsuzás, hanem előleg és szövetségkötés is — az örök találkozóra.

Olyan nehezen tudott megválni attól a sírhalomtól, amely ott nőtt az ő könyeinek tükörén a feledhetetlen édes atyja fáradt tetemei felett!

Mintha most is látnók, amint pár éve még csak, ide zarándokolt néhányad magával a sárospataki főiskola falai közé, hogy még egyszer lássa, még egyszer ölelje ezt s még egyszer átélje ennek kebelén az ő boldog ifjúságát s hogy el ne szakadjon tőle búcsúzatlanúl. Milyen becses, milyen felettébb értékes volt itt neki minden, de minden! Oda tapadt a barna falakhoz, az udvar porához, mintha a saját irka-firkáit és lábnyomát keresné; a gyüjteményekben, a tantermekben, az iskolakert kedves árnyékában, a város utcáin, a Rákóczi-kastély közelében, a Bodrog folyó hullámai felett; amerre ment, ahol megállt — mintha mindenütt és minden pillanatban eme szavakat susogták volna ajkai: „Leomlom én is színed előtt, dicső!"

A budapesti ember, aki látta otthon és künn a nagy világban a modern iskolák felemelkedését s aki része volt, kiváló tényezője volt a hazai modern iskola fejlődésének, csak a saját édesei között tölthetett el feledhetetlenebb ünnepnapokat, mint itt az Alma Mater karjai között. Mintha hallanók most is, amint áldja ezt a szegények iskoláját azért is, amit vele s azért is, amit előtte s utánna ezrekkel cselekedett s mintha itt zúgna most is a háborgó lelke azok ellen, akik ennek tisztességét nem kívánják s hűtlenül, atya- és anyagyilkosok módjára ellenségeskednek a Perényiek, Dobók, Rákócziak szellemének testbe öltözött mássa ellen.

„Óh ha még egyszer megláthatnám, óh ha hálámat iránta szívem szerint leróhatnám!" ilyen sóhajtások között hagyta itt, csak pár éve még, szeretett testvérével s nehány jó barátjával együtt a Bodrogparti Athaene-t.

Helyette a halálának megdöbbentő híre jött meg, váratlan gyorsasággal, mint tolvaj az éjben.

Hadd mondhassuk boldognak a sárospataki főiskolát, amelynek az a nemes osztályrész jutott, hogy ő adta meg a *Kiss Áron* lelkében szunnyadozó tehetségeknek a termékenyítő erőt s szárnyainak az irányt, hogy tévútakra ne bolyonghasson s hogy nemes harcot harcolhasson.

Szép volt a Kiss Áron élete; munkás, férfias élet, küzdelemmel s fényes eredményekkel gazdag. Amit verejtékezve vetett, látta annak dús kikelését, kalászba szökkenését és kívánatos aratását.

A porcsalmai lelkész fián már diák-kortársai észrevették benn az iskolában, hogy vágyai magasabbra törnek s hogy e vágyaktól nem ér rá beolvadni a diák-élet bohóságaiba, sokszor időrabló élvezeteibe. Szigorúan meg tudta magát óvni a divatos diák-csínyek apró-cseprő örömeitől s úgy tudott gazdálkodni az idővel és istenadta képességeivel, hogy az iskolai szoros tennivalókon felül sok egyébre is bőven jutott neki időből és erőből egyaránt. Apja szárnyai alatt s édes bátyja példaadása mellett korán tudatára emelkedett annak, hogy a Kiss-család nemes hagyományok tulajdonosa, amelyeket megbecsülni illik is a szerencsés örökösöknek és tanácsos is a jövő érdekében.

Tanúlt, tanúlmányozott, olvasott sokat, elmélkedve, fontolkodva. Az akadémiai ifjúság önképző társulata is verőfény volt az ő fogékony lelkére, ami munkára kényszerítette s kezébe adta csakhamar a tollat is, hogy családja író-tagjainak nyomába lépjen még kiskorúsága éveiben s úgy lépjen oda, hogy másfelé soha ne kívánkozzék.

Kiválló jó szelleme volt a 60-as években a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak. H. Kiss Kál-

mán, Göőz István, Mitrovics Gyula, H. Nagy Lajos, Király Pál stb. képezték a szinét-javát s velök kezdte és vívta a versenyt a legfiatalabb, a nyughatatlan becsvágytól sarkalt Kiss Áron. — A nemzet ébredő szellemét is érezték a szívökben, karjaikban és az irataikban tettek bizonyságot, hogy az új Magyarországban többek kívánnak lenni apró homokszemeknél.

Kiss Áron korán tapasztalta a nemes küzdés jutalmát, mint a Csoma, Meczner és Téglássy úri családok sarjainak nevelője s ez az összeköttetés is ösztön volt neki, hogy megkezdett pályafutásában el ne lankadjon s nyereségről-nyereségre igyekezzék. Mire iskolai pályáját 1867-ben elvégezte, már élvezhette a főiskolai elöljáróság elismerését is, mint tanítóképezdei segédtanár.

Tanulásban gyakorlottan, a tudás útján már nem járatlanúl s becsvágytól áldottan lépett ki *Kiss Áron* az életbe, ahol szerencsés módhoz jutott tanulmányai folytatására nézve, mint az Uray-ház gyermekeinek nevelője. Valami sajátos hajlékonyság, könnyedség, alkalmazkodási ügyesség jellemezte már pataki diákkorában s e tekintetben nagy gyakorló-iskola volt reá nézve az ő 3 évi, iskolánkívűli nevelősködése.

Olyan jó híre volt már, mint nevelőnek, hogy 1870-ben a legteljesebb bizalommal vetette rá a sasszemeit *Török Pál,* a Dunamellék hatalmas püspöke, aki egyszerre a nagykőrösi ref. tanítóképezde igazgatói székébe helyezte be.

Ezzel el volt döntve a Kiss Áron sorsa s tiszta volt előtte az út, amelyen haladnia kellett.

És haladt szédítő gyorsasággal, sokszorozott erőfeszítéssel. Hogy lelkészi és paedagógiai képzettsége egyoldalúságba ne vigye, még sárospataki s majd nevelői tanulmányai alapján mindjárt 1870-ben ügyvédi

oklevelet szerzett, két év múlva pedig tudori címet a paedagógiából, hogy senki se becsmérelhesse az ő ifjúságát, mint képezdei igazgatóét. Nagy pártfogójának is hálás kívánt lenni azzal, hogy a világ előtt sokat jelentő címeket és jogosítványokat egymás után megszerezte.

Ez sem volt elég az ő szomjas lelkének. 1873-ban már Németország és Svájc tanítóintézeteiben búvárkodik s megrakodva kerül haza, szerettei közé. Ettől kezdve aztán egészen a paedagógiai irodalom szolgálatában él, hat, épít s tolla alatt és igéitől áldás fakad. Mint tanár és író egyenként emelkedik a közvéleményben. Cikkei, amelyek száma légio — ismeretessé teszik nevét az egész országban, paedagógiai könyvei kapósokká válnak s nincs egyetlen tanügyi mozgalom — a népiskolai ügy körében, — ahol ő tanácsával, tollával ne szerepelne. Neveléstörténeti tanulmányaival, a methodika terén kifejtett sikereivel túl nő a nagykőrösi tanítóképezde kerítésein s 1875-ben a budapesti elemi és polgári iskolai tanítóképezde tanárává hívja meg a közoktatásügyi kormány, hol hat éven át a paedagógia és a magyar nyelv tanáraként működik, azontúl pedig csupán a paedagógiaé gyanánt. 1894-ben — már országos tisztesség fényében — a nevezett intézet igazgatója s mint ilyen vonúl nyugalomba 1906-ban királyi elismerés mellett 30 évi hű, önfeláldozó s eredményekben gazdag állami pályafutás után.

30 évig szolgálni a modern magyar államot akkor, amikor az egész erővel kezd beavatkozni a nevelés és oktatás ügyébe és szolgálni a *Kiss Áron* kötelességtudásával, az ő nyughatatlan, mélységtől és magasságtól nem írtózó lelkével, lángoló nagy szenvedélyével: — óh ez nem közönséges emberi feladat.

S ha ez a szolgálat nem is csak az előrehaladt

külföld olcsó utánzása, de a régi magyar nevelés és oktatás-történet tanácsán induló és haladó munka, úttörés, útegyengetés, irányítás, fáradhatatlan kutatás és bányászás: akkor lehetetlen, hogy hozsannára ne fakadjon szívünk még a koporsó mellett is, mert az, aki abban nyugszik, ezer szállal szőtte-fonta be nevét a magyar nevelés- és oktatás-ügy történetébe és pedig úgy, hogy a poklok ördögei sem árnyékolhatják be annak messze ragyogó fényét.

Igen, Kiss Áron hallhatatlanságra jegyezte magát elő a magyar paedagógiában, mert semmi sem volt előtte kicsiny, amivel a jövő nemzedék sorsát megkönnyíthette, annak felszaporodott tanulnivalóit kívánatossá tehette s amivel a néptanítók s népnevelők anyagi és szellemi sorsán javíthatott. Csodálatos gyakorlati ösztön sugallta kutatásaiban, tanúlmányaiban. A múlt idők vizsgálataiból készséggel merítette ki azt, amit nem foghatott az idő hatalma s olyan nagy szerencsével tudta az ót és újat egységbe olvasztani s annyi fáradhatatlanságot tanúsított s olyan leleményes volt a gyakorlati siker érdekében, hogy az Isten jókedvét kell köszöntenünk az ő küldetésében. A modern népiskolának *Kiss Áronra* volt szüksége, hogy azt ország-világ előtt kívánatosnak és példaadónak igazolja.

És ez a munkára kelő, munkával fekvő férfiú, ez a szenvedélyes könyvgyűjtő, könyvbúvár, modern paedagógus, soha, egy pillanatra sem feledte multját, családi hagyományait, sem a sárospataki főiskolát és a ref. egyházat. Ahol ezek érdekében szólhatott, írhatott, onnan soha el nem maradt, sőt bizonyos tüntetéssel tudta és akarta igazolni az ő felekezetiségét anélkül, hogy ez a legelfogúltabbra is sértő lehetett volna. Állami tanár volt már, amikor *„Hajnalpír“*, *„Napfelkölte“* című fordított munkáival a felekezeti vallásoktatás ügyén kívánt lendíteni (1876.) s még inkább az volt akkor, amikor

„A prot. vallástanítás módszertana“ cimű művét megírta (1879.), ami felett még jó ideig nem fognak napirendre térni (már több kiadása van) a gyorsan siető új nemzedékek sem. Aztán ott látjuk a ref. egyház társadalmi életjelenségeiben is mindenütt, hol mint vezért, hol hatalmas segítőtársat (az országos ref. tanítóegyesűlet és a nagypénteki ref. társaság elnöke, a prot. irod. társaság igazgató-vál. tagja, a dunamelléki egyházkerűlet tanácsbírája, a budapesti ref. egyház presbytere, a budai ref. egyházi helyi bizottság elnöke, stb. stb.) s ott látjuk mindenütt, ahol kevés a szó, a toll, ahol áldozni is kell, ahol önmegtagadással is bizonyságot kell tennünk a szívünk-lelkünk eszményei mellett.

Csak a címeit is sok elolvasni különféle cikkeinek, tanulmányainak, a mások és önmaga által szerkesztett különféle lapokban szétszórt, soha sem fizetésért, nem rideg szakmányból írott dolgozatainak és önálló vagy elvtársaival készített nagyobb műveinek. Mennyi bemohosúlt sírt nyitott meg, mennyi jóravaló írót emelt ki a a feledés homályából! Óh, ha csak ezek seregelnének össze koporsója körűl: ennyi is elég volna díszkíséretnek az ő dísz-sírja felé vezető úton, amivel a főváros tisztelte meg áldott emlékét.

De úgy tetszik nekünk, hogy hozzájok gyülekeznek az újabb idők hazai és külföldi paedagógusai valamennyien: a Perlaky Dávidoktól, a Comeniusoktól a Frőbel Frigyesekig, a Rousseaukig, a Hegedűs Lászlókig, a Gönczy Pálokig, a Zirzen Jankáig; a Bod Péterektől az Eöri Fülep Gáboroktól, a Péterfi Károlyoktól a dr. Ballagi Mórokig, a Török Pálokig, a Kovács Albertekig, a Dittes Frigyesekig, az Emericziek és Gyertyánfiakig, s hozzájuk a gyermekek egész légiói, akiket Kiss Áron játszani tanított, akiknek játékaiban s ártatlan gyermekdalaiban ott él s ott cseng majd az ő neve tagolatlanúl

késő időkig; hozzájok a magyar nevelés, oktatásügy géniusza s a ref. egyház tisztelő serege.

Nagy, olthatlan munka-szenvedélyével s roppant széles alapokon nyugvó tudásával, finomúlt izlésével, óriási gyakorlottságával mi mindent alkothatott volna még a nyugalom éveiben, a napi hivatalos munkától megszabadúltan! De hiszen így is két emberéletre valót dolgozott csak a látszat szerint is! Hát amit úgy tett, titkon, ajtóját behajtva, amit szeretett tanítványaival cselekedett, amit rokonai, jó barátai érdekében nagy befolyásával olyan megható jósággal végezett s amit szeretett, bálványozott szép családjával művelt s amit boldogságuk építésében 39 éven át verejtékezett s amit betegágyuk felett szenvedett, — óh, ha azokat is tudnók, akkor láthatnók magunk előtt a valódi Kiss Áront s akkor érezhetnők csak igazán, hogy mit veszített benne a magyar tudományosság, a magyar ref. egyház, a magyar humanizmus s az a gyászból-gyászba borúló, koronájavesztett ároni család.

Az Úr adta, az Úr vette el, áldott legyen érte szent neve! Az Úr kegyelme takargassa azokat, akiknek nehéz bevenniök a földi vígasztalást.

VITÁNYI BERTALAN.

1852—1908.

A lelke felét eltemette 1901-ben s azóta csak imbolygott itt a földi világban. A vídám életkedvtől mosolygó férfit sem apai, sem férfiú kötelességei, sem barátainak, tisztelőinek meleg szívű serege, sem édes övéinek boldogító szeretete s a sorsukért való gond és jövőjük fátyolos bizonytalansága — mindez együtt sem bírta többé úgy idekötni a földi viszonyok közé, hogy egészen itthon, egészen az övéivé és a miénk tudott volna lenni, miként 1901 előtt.

Férfiszíve nem zajongott unalmas panaszkodással, csak érzett, csak sajgott, csak fájt! Egy sír a közeli temetőben, egy kép a szobája falán s az emlékek százaezre mindenfelé, egy Istenáldotta kéz és szív nyomai itt is, ott is, mindenütt is: — nem tudott sokáig elbírni annyi felszámíthatatlan s megmérhetetlen veszteséget. A baráti örömtől csendes házában remeteszerűen visszahúzódva élt emlékeinek, de amelyek minden boldogító voltuk mellett is keserűséggel vonták be szívét és nem bírták annak sebét behegeszteni.

Néha mintha az idő hatalma úrrá lett volna az ő gyászán is; gyermekeinek biztató fejlődése, egynek-egynek pályacélhoz való érése, vagy biztos irányban való indulása mintha visszahozta volna elvesztett életkedvét; néha mintha a jótékonyságban találta volna meg azt, ami tartósabban ide kapcsolja; rokonainak szeretetében, segélyezésében, a szerencsi egyházközség, a sárospataki főiskola istápolásában mintha emlékeket

állítgatott volna magának, amik ide kössék, itt marasztalják.

Hiába volt mindez!

A fájdalmas lélek betegsége lassanként emészteni kezdte az acélosnak látszó testet is s évek múlásával mindinkább múlt a férfiú ruganyos ereje s valami bánatos jelenséggé lett az a *Vitányi Bertalan,* akit nem régen még gyönyörűség volt egy szépen fejlődő család körében, a szeretet és becsülés koszorújától övezetten boldog földi halandó gyanánt köszönteni. Az idő csak mélyebbre vitte testében a betegséget, amely ellen nem volt többé tartós gyógyító szer a tudomány világában.

Tűrt csodálatos önmegadással. Úgy élt évet év után, napokat napok után, hogy bármikor megzendülhetett körülte a hívogató szó s ő megható önfegyelmezéssel kitartást parancsolt a beteg testének és reménységet árasztott ki a bágyadt lelkéből érette aggódó kedveseire. Aztán mintha maga is kívánta volna még erejének fenmaradását, néha magát is hitegette, hogy az Isten kegyelmes lesz hozzá s megláttatja vele övéi sorsának eligazodását. Jót várt a Balatontól, amelynek légkörét két éven át élvezte s 1909. május 14-re már előjegyezte magának a balatoni útat édes önbiztatással. Hiába!

F. hó (dec.) 5-én még banki igazgatósági gyűlésen volt délelőtt; délután már fázni kezdett a halál szelétől s éjfélután, Miklós napjának előestélyén, ezen az apai szívének drága napon, amihez szép számításokat is fűzött, — csendesen, egy jaj nélkűl, egy búcsúszó nélkűl elaludt örökre.

Halálának híre ha nem volt is egészen váratlan, messze vidéken is égető fájdalmat okozott, annál inkább a fejetlenűl maradt árvák és vezér nélkűl maradt szép

család körében. Megérdemli, hogy megsirassuk s hogy áldást rebegjünk sírhalma felé.

* * *

Pap fiú volt, a megyaszói *Vitányi József* fia, aki az alsózempléni egyházmegye nagyobb papjai közé tartozott s akinek asztala körűl az ő gyermekei, mint az olajvesszők A legkisebb fia volt *Bertalan*, aki testvérével, *Elekkel* együtt, a gimnáziumi alsóbb osztályokat Miskolcon végezte, a felsőbbeket pedig 1864—5-től Sárospatakon épúgy, mint bátyjaik: József és Miklós. Bertalan a legkisebb és legfiatalabb volt az ő sárospataki osztályában is, de szellemileg az elsők közé küzdte fel magát csakhamar. 1867-ben tett érettségi vizsgát s folytatta tanulmányait a jogakadémián, amelynek szintén egyik dicsekedése volt.

Mint jogász ifjú, a kedve telt diákok közé tartozott. A diák-örömöktől nem idegen, a tanulásra mindenkor készséges, könnyű, eleven, gyors felfogású, sajátos csendes humorú, barátkozásra fogékony, de a barátokban mindamellett is válogatós. Olyan igen ifjúnak látszott még pályája vége felé is, hogy akik nem ismerték, semmiképen nem látták benne a jogászt s még kevésbbé a jogi tudományokkal komoly szövetségben álló s pályatársai által elismert diákot. — A „lenge Vitányi“, amint a diák-nyelvjárás nevezte, súlyos volt ott, ahol az Emődyekkel kellett szembeállani és azoktól kellett megmérettetni. Még férfi korában is ragyogott a szeme, ha azokra az órákra emlékezett, amelyeken át ő az általa nagyrabecsült *Emődy Dániel* kifogyhatatlan vizsgai (colloqium) kérdéseire felelgetett s az egész magánjogot és nemzetközi jogot széltében és hosszában végig kalandozta. Tudnunk kellett — mondogatta hálás érzések között; — szégyen lett volna nem tudnunk

annak a férfiúnak, aki maga volt a világosság és igazság. De meg is volt a jutalma a tanulásunknak — folytatta boldogan, — mert megálltuk a helyünket mindenütt, ahová az élet hullámai sodortak s nem váltunk gyalázatává a főiskola jogakadémiájának sehol, sőt nem ritkán dicsőséget szereztünk volt tanárainknak s ők nekünk. Az így szövődött viszonyt aztán nem lehetett elfeledni s ebből csak jó, csak áldás fakadhatott a főiskolára is.

Életének 21-dik évében már ügyvédi oklevelet szerzett 1873-ban s ehez sem kellett senki segítsége. Rövid ideig tartó ügyvédsegédkedés után Szerencsre került, hol édes bátyja a gr. Szirmay-családnak is ügyvédje volt. Itt kezdte ügyvédi pályafutását a legteljesebb szerencsével. Összeköttetései, de kivált nemes egyénisége, sajátos nyiltsága, őszintesége, nagy munkaképessége s munkájának szapora jó eredményei gyorsan emelték élete napját a delelő felé. A szomszédos nagybirtokosok egymás után keresték fel ügyeik képviselőjéül s utánok a kisebbeknek egész serege. Hirtelen keresett ügyvéddé lett s nevezetes arról, hogy az igazságot többre becsüli a pénznél s a tisztes emberek barátságát nagyobbra nézi a hirtelen való meggazdagodásnál.

A gr. Szirmay, Kóczán, Potoczky, br. Vay, báji Patay stb. családok szeretetével és becsülésével dicsekedhetett s a gr. Andrássy Dénes monoki uradalmának s majd a cukorgyárnak is egyik kedvelt fiskálisa lett.

Nagy áldás volt életén, hogy szive szerint nősült s hű neje, *Hanák Erzsébet* a művelt és kedves asszonyoknak földi remeke, fenékig látott a nemes munkában fáradozó férjének lelkébe s tudta becsülni annak a mély és tiszta tengernek minden kincsét s el tudta lesni a férjnek, apának, barátnak és rokonnak minden gondolatát s meg tudta aranyozni férjének egész életét.

Nagy gondjuk volt együtt gyermekeik neveltetésére. Fiaikat otthon, a Szepességen és Sárospatakon neveltették. Ez úton mind mélyebb szeretettel tapadtak a főiskolához s élénk figyelemmel kísérték ennek minden életjelenségét. Ott voltak mindenütt, ahol áldozni kellett a főiskoláért, ahol örülni, vagy ahol lelkesedni lehetett vele egy-egy nevezetesebb határpontján küzdelmes szép életének. Alig mulhatott el ünnepély, amelyen ők ne mutatkoztak volna s jótékony cél, amelyet ők ne segélyeztek légyen. Az Új Vay-Mocsáry-alapnak Vitányi Bertalan volt egyik leglelkesebb pártfogója. Ha lelkesedését átragaszthatja vala a pataki főiskola volt tanítványaira, ma ez az alap százezrekre növekedik s a főiskola függetlensége, — úgy, mint azt sokan álmodták s amiről ő is álmodott, — biztosítva van.

Mikor egy-egy fia az érettségi vizsgán áthaladt, apai kötelességének ismerte ezt a neki becses családi eseményt egy-egy alapítvánnyal megörökíteni a főiskolában. 3 ilyen alapítvány őrzi emlékét és beszéli a főiskola iránt való nagy szeretetét s apai szívének hálás mozdúlásait.

Ha a pataki diákság, az énekkar az ő vidékükön járt s ő és családja hozzáférhettek az utasokhoz, édes gyönyörűség volt nekik az Alma-Mater, fiainak szeretettel való fogadása s megvendégelése. Mintha adósságot törlesztettek volna a főiskola iránt!

Az alsózempléni egyházmegye korán észrevette a Vitányi Bertalan egyházias gondolkozását, önzetlen munkálkodásáról is tudomása volt e megye legtöbb emberének. Kerülgették, hívogatták a megye zöldasztalához s végre meg is nyerték világi főjegyzői minőségben 1895-ben. Irodája azonban jobban lefoglalta, semhogy idejéből az anyaszentegyháznak kedve szerint áldozhatott volna s emiatt, meg ki tudja még: miért? — nem

találta eléggé otthonosan magát az egyházmegye kötelékében s lehetőleg szabadúlni óhajtott a kötelezettsége alól, noha érezte, hogy őt, mint pap-fiút joga van az egyháznak s egyházmegyének mások felett is az egyházépítő munkába beállítani. Az egyházmegyei főjegyzőségtől tényleg meg is vált, de megmaradt az egyházmegye ügyészének s komoly, okos, jó tanácsadójának mind haláiig. A békeséget jobban szerette a pénznél s rendszerint mindent elkövetett a peres ügyek békés elintézése végett s csak a legvégső esetekben tartotta megengedhetőnek, hogy az egyház körében egyházközségek és alkalmazottjaik között peres kérdések támadjanak s azok elmérgesedjenek. Idejekorán való bölcs beavatkozással minden egyházi jellegű pernek útja vágható, — ez volt a felfogása s ez volt vezérelve is, amelyhez hűségesen ragaszkodott. Különösen bántotta a papoknak egymással és tanítóikkal, vagy ezeknek amazokkal és híveikkel való perbeszállása. Ki legyen a békeség, szeretet, egyetértés munkása, ha nem a pap és nem a tanító? Mi bonthatja meg inkább az egyházközségek belső életét s mi bénithatja meg szent munkáját inkább, mint a vezérek egymás ellen való agyarkodása?! Egy-két szekérnyi szemet miatt, egy-két ölfa miatt is harcban látni az egyházközségek belső embereit, — ez megdöbbentő, ez tűrhetetlen. Igy fakadozott nem egyszer, amikor holmi tyúk-perekben ügyészi véleményét kellett hallatnia. Ha a só megízetlenűl, mivel sózunk?! . . .

Egyébként is az adta meg életének koronáját, hogy nem tartozott a „per-éhes“ fiskálisok közé s nem vitte be egyetlen ügyfelét sem a perpatvarok ingoványaiba, csak azért, hogy neki legyen jó aratása.

Valami megnyerő tisztesség ömlött el egész valóján. Semmi hivalkodás, semmi magamutogatás, semmi feltűnési vágy nem rontotta a vele érűlközőben azt a

hatást, amit ő az ő első megjelenésével okozott. Kevés szavú, szónoki babérokra való vágyakozás, szereplési viszketegség nélkűl. Nehezen tűrte a más locsogását, elcsatangolását, annál kevésbbé engedte meg magának, hogy szóharcba bonyolódjék s önámítással vagy mások bolondításával lopja a drága időt. A valódi szónokot, ha bensőképen is becsülhette, az integer, scelerisque purus férfiút nagyra méltatta.

Mikor úgy kivételesen — egy-egy szűkebb baráti vagy rokoni körben — megengedte magának, hogy bírálatot mondjon a körűlte zajló s egyre lármásabban zajongó világról, — azt is olyan röviden végezte, mintha a tárgyától is futni akart volna. Csodálkozott azon az ő meghitt barátai előtt: miként lehet némelyeknek olyan kéjjel élvezniök az emberszólást, a szemeten való kapargálást, a mások szennyesének mosogatását, a bűn fertőjének bűzét. A hálátlanságot tartotta a legundokabb véteknek, amelybe művelt embereknek — szerinte — végképen nem szabad volna belemerülniök, mert isten-képüket feketítik be. A tudatlan, durva érzékű, az orránál tovább látni alig tudó emberek gyarlóságait mindig tudta mentegetni s néha egészen nekimelegedve, de az iskolázott emberek férfiatlan viselkedését kíméletlen ítélettel sújtotta s az ilyenek társaságát ridegen tudta kikerülni s esetleges törlészkedésüket visszautasítani.

Kevés baráttal beérte, de ezeket aztán megválogatta. Hiú volt a háza levegőjére, a vendégszeretetére, s ezt a levegőt és ezt a szeretetet nem pazarolta. Aki csak félig-meddig ismerte, talán hidegnek, talán barátságtalannak, sőt zárkózottnak és kevélynek is bélyegezhette; akit azonban szívéhez közelebb eresztett s aki látta őt családi élete zenithjén, férfikorának hajnalán s látta őt a barátság asztalánál, családi ünnepélyeken, szűkebb-tágabb társaskörökben: — az tudta s tudja

róla, hogy mennyi titkos édessége volt a kedélyének és milyen sokat tudott mondani kevés szóval s mennyi derű sugárzott ki az ő felmelegült lelkéből a társas hangulat tetszetős fokozására.

Amint tisztelte a kedély jogát, épúgy az erkölcsi erőt s ennek alkalmazott kiadását: a kötelességszeretetet. Rendet a munkában, elevenséget a munka körül és törhetetlen hűséget követelt az igéretek teljesítése s a magunkra vállalt feladatok iránt. Állja meg a helyét mindenki! Aki tanuló, tanuljon; aki tanító, tanítson; a férfi legyen férfi, az asszony legyen asszony s mindenik egész ember a maga munkakörében. Van idő mindenre, csak tudjuk becsülni az időt. „Van ideje a sírásnak, van ideje a nevetésnek." Nemcsak elvei voltak, de ereje is volt azok alkalmazásához. Szigorú bírája volt önmagának, övéinek, egész környezetének s határtalanul boldog tudott lenni, ha elveinek diadalát láthatta, ha különösen közvetlen környezetében élvezhette azt. Minden áldozatra kész jó férj és jó édes apa volt s felettébb fájdalmas volt érzékeny szivének minden apró csalódás, ami földi világunkban kikerülhetetlen.

Utóbbi időben sokat foglalkozott háza, birtokviszonyai rendezésével. Hallotta bensejében az írás intelmét: „Rendezd el házadat, mert meghalsz". Mind melegebben tapadt a ref. anyaszentegyházhoz s tettekkel kívánta igazolni hajlandóságait. Bántotta sokszor, hogy a történeti nevezetességű szerencsi templom környéke romszerű. Töprenkedett egy-két meghitt barátjával, hogy mit is kellene tenni ebben vagy abban az irányban szeretetének igazolása gyanánt. Harangot öntetett s a templom falába a *Bocskay István* és hős társai emlékére, a szerencsi országgyűlés 300-ados évfordulója alkalmából értékes márvány-emléktáblát helyeztetett be csak épen ez év tavaszán, április 20-án.

Szép nap virradt az ő beteg lelkére e napon! Maga köré gyűjtötte jóbarátait, a szomszédos reform. lelkészeket, szeretett rokonait és boldog volt a boldogok felett. Az egyházközség hálás volt e hazafias és egyházias tényeért; a nagyközönség elismeréssel hódolt szent szándéka és cselekedete előtt, s ő — noha már nem bátorkodott az ünnepélyes istenitiszteleten megjelenni: — úgy érezte, mintha valamit előlegezett volna magának az örök életből. Akik láttuk őt könybe borult szemekkel s akik hallottuk áldó, köszönő szavait ott az ő vendégségre terített házában: bizonyságok lehetünk rá valamennyien, hogy *Vitányi Bertalannak* nagy ünnepe volt a Bocskay-emléktábla leleplezésének napján.

Óh, hogy olyan szomorúan hervadt volt már az az ő megfáradt teste! Óh, hogy nem követhette ezt a szépséges tettét újabb emlékezetes áldozat! Tudjuk nehányan, hogy a szíve fenekén még édes szándékok rejtőztek. Álmodozott, hogy a szerencsi templom egykori szép kerítése még visszanyeri ősi formáját, ha az Isten is úgy akarja — az ő áldozata révén. Álmodozott, hogy a sárospataki főiskolához is lesz még egy-két jó szava s ha már övéinek sorsát kellően biztosította, segíteni fog majd a mindenkori szegényeken is.

A bölcs Isten másként rendelkezett, másoknak hagyta a szent feladatok teljesítését, Vitányi Bertalant pedig megajándékozta az ő földi hűségeért nyugodt, csendes, fájdalomnélküli halállal.

Végső akaratát nem jegyezte fel. A példáját, egész életét hagyta övéinek utmutatóúl, vezérfényűl a földi göröngyös ösvények között.

Folyó hó 7-én temettük el a diófája árnyékába, a reformátusok temetőjének szélébe. A sárospataki főiskola énekkara zengett gyászdalokat koporsója felett. Tán halva is megérezte, hogy kiknek ajkáról szól az ének

és boldogan ment az örök bíró elé. Érdemeit Hézser Emil tállyai lelkész fonta megható koszorúba s nyitott sírjánál Keresztyén István helybeli s.-lelkész búcsúzott el a korán elhúnyt igaz embertől, feledhetetlen jó baráttól s édes övéinek sorsát bölcsen intéző édes apától és nemes szívű jó rokontól.

Megrendítő jelenet volt, amint árváinak s ezek édesanyai gondozójának az apátlanság rettenetes érzetével kellett a nyitott sírtól elszakadniok.

Sokan megsirattuk. Megérdemelte. Áldott legyen az áldottak között a sírban is s az Isten kegyelme tegye elviselhetővé szeretteire nézve a mérhetetlen nagy veszteséget!

Sárospataki Ref. Lapok 1908. évf. 50., 51. sz.

SZINYEI ENDRE

1837—1909.

Amint maga aggódva kívánta s amint sok titkos sóhajtással Istenétől kérte, úgy történt. Kemény tusák, emberfeletti vívódások nélkül, a szerető környezet szívét marcangoló kínok s gyötrődések látása nélkül, szép csendesen elaludt örökre. Mint szelíd álom borúlt reá a hosszú éjszaka f. hó 9-én este 8 órakor. A „lenn a völgyben lassan tévedező patak“ moraja elnémúlt s a hosszú hervadásban megfáradt földi vándor sápadt arcáról eltüntek a betegség és időbarázdálta nyomok s úgy feküdt ott megifjodottan, égi békeséget sugárzó arccal a ravatalon, mint akinek nem fáj semmi s mint aki az örök bíró által már többre bízatott.

Akik ismertük, becsültük, szerettük őt és tudtuk életének változatos folyását s szívének némely csalódásait és akik szemléltük őt ifjúságának lángolásaiban, tanári hivatásának küzdelmes útjain s akik láttuk őt, az erőset, az acélos izmút roskadozottan, vánszorgó léptekben, ábrázatán az enyészet riasztó jeleivel: — boldognak mondottuk őt, a halottat s áldottuk a kegyelem Istenét, aki kívánatos végre, csendes kimúlásra méltatta őt.

De áldottuk az életeért is, amelylyel beírta nevét a sárospataki főiskola történetébe mint tanár s a magyar írók koszorújába, mint író és sokunk szerető szívébe, mint ember, testvér, barát és rokon.

Szinyei Endre több volt a valóságban, mint

amennyinek látszott s mint amennyire őt a felületes szemlélő értékelhette. Férfiúi önérzete nem engedte, hogy ott lássa valaki az előre tolakodók élelmes seregében s hogy kiabálva vonja magára a közfigyelmet, a nagyok, a jutalmakat osztogatók tekintetét. Tört inkább, mint hajlott s örömestebb mutatta magát hidegnek, ridegnek, semmint mosolyogva bókolónak és kegykeresőnek. Nem árulta úton-útfélen sem tudását sem barátságát. Ment a maga ösvényén — gyalog, de biztosan. Nem tolt le maga mellől senkit, nem előzködött senkivel. A tudományt magáért, a belőle áradó szellemi és erkölcsi haszonért szerette és nem az általa nyerhető földi jutalomért. A tudománynyal való űzérkedés becstelen kalmárság volt előtte s azokat a modern tankönyvírókat, akik nem szégyenlik az idegen tollak viselését s a mások kincses házának gyümölcseivel való sátorozást: iszonyú ítélettel tudta kárhoztatni, — anélkül, hogy ítéletével zajt ütött volna az irodalomban, ami pedig koszorút vonhatott volna nevére. Az ó-klassikus irodalom termékein nőtt, erősödött a lelke s izmosodott a jelleme s épen ezért undorodott minden kétes értékű s erkölcsileg megbélyegezhető kísérlettől s emberekben, intézményekben, vallásos, erkölcsi, tudományos és politikai világnézletben az állandóságot, az idő és viszonyok által kipróbáltakat becsülte és nehezen tudott megalkudni a gyorsan változó világ szeszélyes követeléseivel.

Ahová a bizodalom elhívta, ott megállott rendűletlenül és kitartott és munkálkodott férfiúi erélylyel és beleélte és beledolgozta magát a hivatásába, a kötelességeibe, de nem kínálta magát s tehetségeit nagyobb és nagyobb feladatokra soha. Büszkeség, szerénység vagy fájdalmas tapasztalat volt-e rúgója ilyen gondolkozásának és viselkedésének: — nehéz volna eldön-

teni; bizonyos azonban, hogy ő maga épúgy, mint a szent ügy is csak veszitett e miatt a makacs következetessége miatt.

Hátrahagyott iratai, fordításai, könyveibe szorított jegyzetei, barátaihoz, rokonaihoz intézett klassikus formájú versei sejtetik, hogy mivé fejleszthette volna *Szinyei Endre* a maga tehetségét és szaktudását, ha idejében jó alkalomhoz jut és mint tengerre hívatott hajós, el nem vesztegeti erejét a sekélyes vizeken, vagy meg nem fásúl az apró-cseprő feladatokkal való ünyölődésben s ha természettől vidám, derült lelkére rá nem ül valami, ami nem engedte, hogy sasszárnyakon repüljön a magasabb égtájak felé!

„Sorsa van minden embernek“ — mondogatta a bölcs nyugodtságával s mintegy maga megnyugtatásáúl is. Az ő sorsa az volt, *hogy ne láttassék a maga teljességében*, de így is megérdemli, hogy áldó emlékezéssel gondoljunk a völgyben tévedező pataknak az ő élete képét tűkröző lassú folyására.

* * *

Lukán született 1837. nov. 12-én. Édes atyja lelkész volt, szigorú önmagához és szeretteihez. Akarta, hogy akiket neki adott az Úr, azok ránevelkedjenek az élet bizonytalanságaira s megtudjanak állni a rájok szakadható próbáltatások tüzében és elég legyen nekik a kevés is. A lukai templomdombról gyönyörű látképe van Sárospataknak s *Szinyei Endre,* mint gyermek, örömest merengett ezen a képen és vágyakozott a sárospataki főiskolába, ahonnan bátyja már latin tudománynyal felfegyverezve evezgetett haza szünidőkre a Tisza és Bodrog összeömlött hullámain vagy a nádasok között kígyózó ereken.

1846-ban már itt volt Sárospatakon s itt maradt

1861-ig. A gimnáziumot az 1856|7-dik, a theol. akadémiát az 1860/1. évben végezte be. Olyan időre esett tanulói pályafutása, amikor a levegőnek is termékenyítő, ébresztő, irányító hatása volt. Látta a nemzeti ellenállásra szervezkedő diák-csapatot; hallotta a lelkesedés, az elkeseredés zúgását s mint gyermek is érezte, hogy a nemzet-megváltás munkájából mindenkinek ki kell venni a maga részét. Látta a méhekkel és hangyákkal versenyző testvérét is és ment ő is előre és csak előre. Ott járt a legjobbak között, a vezérek sorában.

Mendikáns volt, legátus volt, nevelő volt — az akkori idők szokásai szerint. A Bassó és Lövey-család gyermekeit tanította azzal a szigorúsággal, amelyet otthon érzett s amely nem ismerte az alkudozást. Kemény volt, érdes volt, testben-lélekben erős, izmos, minden versenyre felövedezett. De diák maradt, mint nevelő is: kedélyes, vidám s csapongó is, ha a körülmények úgy engedték, vagy úgy parancsolták. Jó pajtásszerető és szeretett barát. — Tanárai szerették állandó készenlétéért, biztos tudásaért, elmélkedő természetéért, tanulótársai pedig a baráti sziveért, egyenességeért, szókimondó s titoktartó tulajdonaiért. Erdélyi János, Zsarnay Lajos, Szeremley Gábor, Kálniczky Benedek, Árvay József vezetése alatt fejezte be akadémiai tanulmányait Sárospatakon, abban az időben, amikor a nemzet vetése biztató sarjadzásnak indúlt s a főiskola a 300-ados ünnep emlékeitől megifjodva kezdett küzdelmes életének negyedik századába.

Tanulói pályája végén érte az a kitüntetés, hogy tanárai a Forrai Lajos váratlan elhunytával őt ajánlották özv. gr. Bethlen Pálné gyermekei mellé nevelőnek. A bátyja akkor már a világot járta gr. Dégenfeld Sándorral s a lukai lelkész apai szíve örömtől zajongott, hogy fiainak már kezökben a kulcs a tisztes jövendőhöz.

Hét évet töltött Szinyei Endre a gr. Bethlen Pálné gyermekei mellett, miközben négy éven át — mint pesti lakos — rendes hallgatója volt a pesti tudományegyetemnek s kitünő volt ott a kitünők között, amit tanárai: dr. Télfi, dr. Reisinger, dr. Horváth Cyril, dr. Roder, Mutschenbacher, dr. Szepesi Imre és dr. Toldi Ferenc versenyezve bizonyítanak a leckekönyvének megfelelő rovataiban.

Tehát nem pihent, mint nevelő sem a maga művelése körűl, sőt mohón tanulmányozta az ó-classicai irodalmat, az ó-, közép- és új-kor történelmét, a szorosabb értelemben vett bölcsészeti tárgyakat és a magyar irodalmat is. — Tanulmányait módjában volt nemesen értékesíteni a grófi házban, a grófi sarjakkal szemben. Nemcsak a gr. Bethlen Pálné gyermekeit, hanem a gr. Bethlen Sándoréit is nevelte, a későbbi földmívelési minisztert is, amire — miként egész nevelői életére — boldogan emlékezett haláláig. Boldogan emlékezett különösen arra, hogy a gr. Bethlen Vilma, a későbbi Kállay Béniné nevelésében is része volt, aki mint Kállayné is felkereste az egykori szigorú nevelőt egy-egy levéllel, amelyben életének nevezetesebb fordulatait tudatta az egyszerű pataki tanárral és szivélyesen tudakozódott a sorsa felől.

Mint nevelőt kereste fel 1867. julius 18-án egy hivatalos levélben Árvay József, mint közigazgató, az akadémiai tanári kar nevében kérve őt, hogy vállalkozzék a sárospataki főiskolában a görög exegesis (az evangyéliomok) vagy a metaphysica előadására — mint docens. A meleg hangú levélben egyebek közt ez is olvasható: *„Önt Patakhoz bizonynyal kedves emlékek kötik, úgy voltunk vele mindnyájan s bizonyos, hogy innen senki sem kivánkozik elköltözni és aki elköltözött, megbánta.“* Szeremley Gábor meghalt az év elején,

Erdélyi János az irodalomtörténet tanítására adta magát, szükség volt a főiskolához új erőkre, méltó utódokra. Ilyenűl szemelte ki a tanári kar Szinyei Endrét. De ő — noha a hivatalos levél telve volt biztatással s jövőre szóló tervezéssel — nem akarta kedvelt nevelőségét egy bizonytalan állásért elhagyni, még Patakhoz fűződő édes emlékei mellett sem.

1868-ban azonban már itt van Sárospatakon, mint rendes gimnáziumi tanár s itt maradt mindhaláláig. Betelt rajta az Árvay igazsága: nem kívánt innen elköltözni — soha. Hogy nem bánta-e meg az akadémiai docensség elutasítását — azt ő csak önmagának vallotta meg. Az ő ó-klassikus nyelv-tudása s bölcsészeti előtanulmányai kétségtelenűl termékenyítőbb talajra találtak volna az akadémián, mint a gimnázium III. osztályában, ahová állania kellett.

Itt állt, itt működött 5 éven át. Csendben, zaj nélkűl, tüntetés nélkűl tanított, nevelt, fenyített, dorgált s büntetett is — a szükséghez képest. Elve volt, hogy lágy pásztor alatt elszéled a nyáj s aki tanulói pályára vállalkozott, annak tanulnia kell önként vagy kényszerítés folytán. Akinek az atyai kényszer sem elég, az válasszon magának más pályát és ne akarja a tudós-proletáriátust szaporítani. Ez elve alkalmazása miatt beleütközött a gyöngébb szülői szívek érzelmeibe, de hű maradt önmagához rendűletlenűl.

1874-ben a gimnáziumi teendők újabb rendezése alkalmával a felső gimnáziumi osztályokban a görög-latin, majd kizárólag a görög nyelv tanára lett s mint ilyen is ugyanaz maradt, aki a gimn. III. osztályában volt. A *Kérészy István* több évi igazgatósága után gimn· igazgatóvá választatott s mint ilyen 9 éven át, 1902. júliusig vezette a főgimnázium belső ügyeit — például állítván magát a kötelességteljesítésben és küzdve, bir-

kózva emberek és gyermekek gyöngeségeivel, fortélyaival és mulasztásaival is.

35 évet töltött a főiskola szolgálatában a régi tanítvány hűségével, a férfi becsvágyával, az elvek által vezérelt tanár kötelességérzetével. Nem azok közé tartozott, akiket egyszeri látásra is megszeretünk s rövid ismeretség mellett is tisztelni-becsülni tudunk. Bizonyos hidegség ömlött el egész lényén s tartózkodás jellemezte beszédében, hivatalos munkakörében épúgy, mint baráti érintkezéseibcn. A látszat után indulót hidegen hagyta, de aki bensőbb frigyre lépett vele s beszélt a lelkével, a szivével: az hozzátapadt, az vele érzett, vele sírt, vele örült, vele dalolt és vele enyelgett. A titkodat belétemethetted, az embereket megítélhetted előtte; szólhattad, szapúlhattad az ő hallására az egész világot, ő nem tódította, ő el nem árúlta soha, férfi volt, „integer sclerisque purus."

Mint ifjú tanár központja volt kortársai s az utána következők baráti találkozásának. A vének is örömest keresték barátságát s élvezték csendes humorát, utógondolatok nélküli őszinteségét, becsületes nagy nyiltságát, egyenességét. — A kendőzéssel divatozó világban kívánatos találkozó volt a Szinyei Endre tettetés nélküli tiszta levegőjű háza, nemes lelkűlete, emberbaráti jósága.

1876-ban, abbahagyva legény-életét, házassági frigyre lépett Radácsi Emmával, aki 2 fiú és 3 leánygyermekkel ajándékozta meg, de aki az anyai és háziasszonyi terhek alatt 1886-ban összeroskadt és özvegyen hagyta szeretett férjét és árvákul szeretett gyermekeit.

Ez a változás nyomot hagyott a szívén s mindinkább visszahúzódott a világtól, az emberektől és ilyen maradt második házassága után is. Megelégedett a kevesek látásával, a kevesek barátságával, egy-két igaz baráttal. Néhány év óta az egészsége is zavarta, nyugtala-

nította. A kedélye törni kezdett, a dal lassúdott az ajkán, a zenének sem volt a lelkére frissítő hatása, mint annyiszor a múltban. A „Hegyen ülök, búsan nézek le róla“ s a „Végig mentem az ormódi temetőn“ kezdetű dalok illettek a lelke hangulatához. Gyermekei nőttek körülte s nőtt a fején a gond. Birkózni szeretett volna érettök a sorssal, de nem tudott; erélye apadóban volt s amiként nem bírt a testébe fészkelődött betegséggel, éppen úgy nem a kedélye körül sűrűsödő borúlattal sem.

1903-ban nyugdíjaztatásáért folyamodott s szeptembertől kezdve tényleg nyugalomba is vonult. De a nyugalom sem hozta vissza régi jó egészségét s mindinkább bevonult a maga lakásába s olvasással, a gyermekei munkájában való gyönyörködéssel s néhány jó emberével való csendes barátkozással töltötte s füszerezte napjait és éveit.

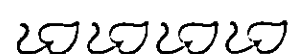
Voltak, akik emlékezvén irodalmi sikereiről, próbálták rábírni arra, hogy amit kezdett, abban törekedjék véget is érni. Ez a próba nem sikerült. Fájt neki, hogy a *nagy görög-magyar szótár*, amit ő egykori tanárával, *Soltész Ferenccel* sok tanulmánynyal és szorgalommal átdolgozott (1875.), kiesett a forgalomból s hogy *görög nyelvtanát* sem tudta a „Sárospataki Irodalmi Kör“ újra kinyomatni. Fájt neki, hogy a gimn. oktatás köréből a görög nyelvet mindinkább kiszorítja a divatos áramlat s féltette a gimnáziumot az egységes középiskolától, a classicus képzést a reális irány tulhajtásától s féltette ezzel az emberiség régi eszményeit s az eszmények iránt való elhidegülést látta már a classicus képzés ellen megujúló támadásokban is. „Mi lesz a világból, ha mindenki szatócs, kalmár s különféle üzletemberré válik? Mi lesz velünk, ha a középiskola sem segít az eszmények tiszteletére?!“ . . .

Búsongott, békétlenkedett a maga szűk körében, de tollát nem birta már eszményei szolgálatára kényszeríteni s csüggedt madár maradt a száraz ágon. Kár volt érte, mert amit írt, abban volt tartalom, erő, világosság, rend és classicus derű.

Sok apró keserűsége mellett is jól esett neki az az elismerés, amelylyel a főiskolai igazgató-tanács és az egyházkerület áldozott az ő tanári és írói munkásságának, mikor nyugalomba vonult és ha a halottak éreznek, jól eshetett neki az az őszinte tisztelet is, amelylyel Sárospatak intelligens közönsége, az egész tanári kar, a tanulóifjúság, a közeli és távoli jóbarátok állották körűl koporsóját s az, amit volt tanítványai: Novák Lajos és Csontos József hirdettek — a szivök teljességével — koporsója és nyitott sírja felett, hogy: Bizony ő hű és igaz vala!

Virrasszon sírján hű emlékezet s hátrahagyott kedveseinek bánatán dicsőítse meg magát a mindenható végéremehetetlen kegyelme!

NAGY IGNÁC.

1843—1909.

A tiszáninneni ref. egyházkerület legnagyobb egyházközségének, legmódosabb egyházmegyéjének, egy szeretetben gazdag, szép családnak és sok őszinte baráti szívnek megrendítő az a váratlan rideg valóság, hogy *Nagy Ignác* miskolci lelkész és alsóborsodi esperes nincs többé a halandók földi sorában.

Az egyházkerület őszi közgyűlésén még itt volt Sárospatakon, szülötte drága földjén s neveltetésének feledhetetlen Athenaejében. Boldogító emlékezéssel járta be itt gyermek- és ifjúkorának kedvelt helyeit, merengve állt meg a szülőházuk romjain emelkedett épületek előtt. Az előnyösen változott utcasorok, az egész község képének tetszetős alakulása, a főiskolai kert és udvar növekedő vonzalmassága, a temető szomorú szépségeinek gyors szaporodása, a *Szeremley Gábor* sírja körül történt háládatos zarándoklás s egy-két régi barát tettetés nélküli szeretete, — teletöltötték a lelkét gyönyörűségekkel, amelyek üdítenek és életkedvet támasztanak. A főiskolának új jövendő elé állítása s ezzel az egyházkerületi felsőbb leányiskola sorsának is szilárdabb alapokra helyezése — megnyugvással örvendeztették meg aggodalmakra hajló gondolkozását. Beköszöntött ide s oda, lelkébe szedve jó barátainak, kedves ismerőseinek képét s az egész Alma Materét is, úgy búcsúzott el innen, mint aki visszatér még, hogy erőt merítsen a szülőföld porából is az élet nem szünő küzdelmeihez.

A szívében mély tövissel, de a fel-feltörő fájdalmak ellen férfiasan birkózva, édes övéinek gyöngéd szeretetétől körülövedezve, ment tovább a kötelesség útján s lelkészi s esperesi teendőinek pontos végzésével kísérlette csittitgatni követelőző s nyugtalankodó érzéseit.

Körülte minden szem csupa mosoly, de könnyekben fürösztve. Nyájasság, verőfény egész házatája, de mindenben ott suhog, ott kísért a holló fekete szárnya s nincs igazi gyógyító balzsama semmi kedvezésnek, semmi figyelemnek, az egymásért dobogó szívek szeretetének, — még annak sincsen!

Halála előtt néhány nappal oda sietett ahhoz a nem régen hantolt sírhalomhoz, hol legidősebb fia, nevének örököse, a boldog ifjú férj tetemei porlanak s bánatát kiöntve, mintha megkönnyebbülten tért volna haza a miskolci új templom szomszédságában fekvő lelkészi lakásába, sok szép napot látott édes otthonába.

A halál angyala ott lebegett körülte s akik — mint szakértők ismerték a testében rejlő gyöngeségeket, — tudták, hogy napja alkonyodóban van; a szeretet azonban nem hitte ezt, mert nem hihette ezt.

Október hó 30-án, fáradhatatlan kötelességtudásával a püspök lakására sietett, hogy ott az egyházkerület pénztárnokával bizonyos kérdéseket tisztázzon s bizonyos fontos teendőket elvégezzen.

Ugy tetszett a sorsunk felett szabadon rendelkező istenségnek, hogy ott az egyházépítő munka közben, az agg Simeon közelében találja őt szíven a halál angyala.

Hiábavaló volt minden emberi segély, mire otthonába juthatott, már csak romlandó test volt, por, amiből vétetett.

Halálának híre futótűzként terjedt s hívei, barátai, szép, nagy családja riadozva, kezeiket tördelve, sírva-

jajgatva, tehetetlenül állották körül hidegülő tetemét s a mélységes fájdalom érzésén felül csak abban az egy tudatban voltak bizonyosak, hogy mindnyájan vesztesek s hogy mindnyájuknak joguk van a búhoz, siralomhoz.

* * *

Nagy Ignác, mint népiskolás gyermek, mint gimnáziumi és akadémiai tanuló, mindig az elsőkkel futott a koszorúért. Szülői felhasználták a főiskola közelségét s a tanulni szerető gyermeket korán bevitték az öreg collegium falai közé s álmodoztak jövendője felől s megérték álmaik jobb részének valósúlását. A gimnáziumban a Finkeyek, Apáthy János, Somossy István, Csoma Mihály, Pálkövi Antal, Bakó Dániel s a Soltészok (János és Ferenc), a theol. akadémián folytatólag Erdélyi János, Szeremley Gábor, Kálniczki Benedek, Kolos Dániel voltak tanítómesterei, akiknek szeretetével dicsekedhetett. Tanulni és mindent megtanulni, ami tudnivaló s megbecsülni az időt, erőt s az Istenadta egészséget és meghálálni a szülők áldozatait — ez jellemezte Nagy Ignácot, mint öntudatos ifjút s ez tette kedvessé tanárai s szinte irígyeltté tanulótársai előtt. A középnövésű, szőke, kék szemű, vidám tekintetű, tisztaságtól sugárzó ifjú, a maga egyenes testtartásával, biztos járásával, csengő, érces hangjával, dalra kész vidám kedélyével, magasan kiemelkedett a mindennapi alakok sorából s odajutott, mint végzett akadémikus a kiválasztottak, az u. n. esküdtdiákok közé. 1867-ben letette az első lelkészképesítő vizsgát (akkor ugynevezett káplání vizsgát) s *Király Pállal,* a szintén kitűnő ifjúval, szeretett jó barátjával (a későbbi budapesti tanárral s íróval) külföldre ment, hogy ott a német nyelvben s a theol. tudományokban magát tovább képezze. Heidelbergben állapodtak meg, ahol egyik symbolikus könyvünk kelet-

kezett s itt a Rothe, Schenkel nevétől vonzatva, nagy szorgalommal feküdt a theol. tudományok tanúlmányozásának s leküzdve német nyelvi kezdetleges tudását, naponként boldogan érezte, hogy lelki világa tágul, látása tisztul és sejtelmei valósággá változnak. A két nagy buzgóságú theológus ifjút a későbbi heidelbergi magyar diákok előtt is elismeréssel emlegette *Schenkel Dániel*, a Jézus életének írója s a két ifjú is dicsekedéssel gondolt a kitűnő tanár lekötelező barátságára.

Itthon szeretet fogadta, tanárok, elöljárók szívesen segítették a széniori állásra, ahol rendszeretetével, akaraterejével közelismerésre állotta meg helyét. Mint szénior tette le 1869-ben a 2-ik lelkészképesítő (akkor papi) vizsgát s mint kisegítő theol. tanár is nagy buzgósággal közölgette itthon és Heidelbergben gyűjtögetett theologiai ismereteit. — Hitte, reményelte, hogy a főiskolát ez idő tájban sujtott veszteségek az ő sorsára is előnyösen fognak közreműködni. Szeremley Gábor és Erdélyi János halála, Kolos Dániel félrevonulása s a theol. akadémiai oktatás fejlesztésére irányúlt törekvések reményekre jogosították, hogy szülőföldjén értékesítheti tehetségét s tanúlmányait. Joga volt erre a reménységre, ami, hogy miért nem teljesülhetett — biztos adatok hiányában — csak sejteni tudjuk.

Volt a boldogultban a gyakorlati élet iránt is bőséges érzék. Tudott takarékoskodni, tudta a pénz értékét, becsét s az élet eshetőségeire gondolva, talán maga is inkább vágyódott a gyakorlati élet nagyobb kilátásai után.

Egy évig volt segédlelkész s ez alatt a tállyai egyházközség elvesztette régi tekintélyes pásztorát, Anti Jánost s a papjaira válogatós gyülekezet a főiskola volt széniorára, az akadémikus ifjúra vetette szemét és viszonyt kezdett vele. 1872-től ebben a sok nagy pap

által lakott helyen építette Isten országát és saját földi sorsát sok hivatottsággal. Az alsózempléni egyházmegye sietett az ifjú erőt meghasználni, hivatalosai sorába emelte s megbecsülte. 12 évet töltött a tállyai lelkészlakon, bölcsen építve a saját házát is az Úr szőlőjének munkálása mellett. Itt rakta meg családi fészkét is, szívbeli frigyre lépvén a bőcsi lelkésznek, a főiskolai ifjúság forradalmi vezérének, a széles körben tisztelt, szeretett *Futó Sámuelnek,* — nagy vidék Samu bácsijának — leányával, Ilonával, akivel földi sorsa biztos révparthoz ért és láthatta asztala körül az ő szépen fejlődő csemetéit, mint olajvesszőket.

1884-ben a miskolci egyházközség választotta meg egyik pásztoráúl s ő — noha Tállyán semmiben sem szűkölködött — gyermekeire való tekintetekből — engedett a meghívásnak és egyházkerületünk központi gyülekezetébe költözött át.

Idevalónak bizonyúlt. Munkabíró, tenni, tervezni, számolni szerető, a fáradalmaktól nem irtózó, a tisztességre féltékeny, az ige hirdetésében fedhetetlen, a barátságra kész s az ellenség kereszttüzében is bátor és félelmetlen. — Az ifjú pásztor — mint rendesen — kedvencévé lett a gyülekezetnek, ami megnövesztette vállain a terhet, de hozzájárúlt értékének s becsületének gyarapításához is

A munka temérdeksége, a gyakorlati élet ezerféle követelései, az egyházi közigazgatás hullámverései között is hű maradt önmagához. Nem kereste senki kegyét, nem tört előre tolakodva, nem kívánkozott az olcsó népszerűség koszorúi után, nem engedte magát forgattatni a pártharcok porondján s az egyház érdekeinek gondos istápolása mellett hű őre volt a családjának, családja érdekeinek s ami sebet a nyilvánosság harcaiban ki nem kerülhetett, azt begyógyította otthonának

édes levegője, gyermekeinek látása, éneke, dala, zenéje, az ő fejlődésüknek gyönyörűséges élvezete. A Nagy Ignác daloló családja milyen drága ellensúly lehetett a családfőnek a világ lármájával, az ő lelkét sem mindig kímélő durvaságaival szemben. Akik láttuk — hallottuk ezt az ének és dal szárnyain boldogan ringatózó kis csapatot, — sohasem fogjuk azt elfelejteni.

A miskolci társadalom — ez a szeszélyes sereg — megbecsülte a *Nagy Ignác* tehetségeit s meg az alsóborsodi egyházmegye is, amelynek tanácsában az értéke folyton nagyobbodott, egészen odáig, hogy mikor b. e. *Tóth Dániel* roskadozott a munka és az élet terhei alatt s a nagy kötelességektől félrevonúlt, az egyházmegye őt ültette az esperesi székbe, a kormánypálcát az ő kezébe adta.

Mint esperes is a rend, pontosság, a kötelességtisztelet embere volt. Mennél felebb haladt a tisztesség lépcsőzetén, annál többre és többre hívatott innen és onnan. Az egyházkerűlet pénzügyi választmányában, bíróságában, a felsőleányiskola és főgimnázium igazgatótanácsában, mindenütt jelentékeny szerephez jutott és újabb és újabb teherrel terheltetett, anélkűl, hogy kereste volna a kitüntetéseket. A közigazgatás nagy őrlő malmában alíg akadt pihenő órája. A temetés, keresztelés, esketés, békéltetés; a sok iskolai ellenőrködés rabbá tette, úgy, hogy ifjúkori eszméinek alig áldozhatott a legcsekélyebb időt is. Heidelbergi tanulmányainak virágos útjain átömlött a gyakorlati élet rohanó árja s a theol. tanárságra vágyakozó ifjúból a gyakorlati élet követeléseivel birkozó férfiú alakult, aki, mint ilyen sokáig rendűletlenűl harcolt, tusakodott a közügy javáért s a saját férfiúi tisztességeért és családja boldogságáért.

Jól esett látni, hogy nehezen bír vele a munka és az idő, hogy teste ruganyos, a lelke ép, az akarata

munkára kész s a kedélyét nem ülték meg a csalódás, a bánat fekete madarai. — De pár év óta mintha mégis, mintha ő is hajladoznék, roskadoznék. Betegség támadja meg, szembaj fenyegeti. Édes övéit elfogja érte az aggódás, a titkos félelem, jóbarátai rosszat sejtenek; de Nagy Ignác még egyszer kiküzdi magát a halál kezéből s újra odaáll a kötelesség sokféle asztalához s ott munkál és — ott esik el a munka mezején.

Nehéz lett volna neki öntudatosan készülgetni a földtől való elválásra, a földi viszonyaival való szakításra; iszonyú kín lett volna a szeretetnek azt a sok drága fonalát egyenként széttépegetni, amelyekkel ő ide volt kötve ebbe a változó világba: — azért az Istenség kegyelmeképen kell fogadnunk az ő hirtelen kimúlását s jótéteménynek az ő szerető szívére, amelynek jobb volt így egyszerre elnémúlnia, mint apránként töredezni szét a búcsú kínjai alatt.

Haláláról a család, az egyházközség és az alsóborsodi egyházmegye adott ki gyászjelentést, tudatva, hogy Nagy Ignác az ő különböző hivatási köreiben méltó volt a szeretetre, az elismerésre, mert hű volt a szíve megszakadásáig.

Folyó hó elsején a Kossuth-utcai templom nem tudta befogadni a temetésére helyből és vidékről összesereglett tisztelőit, jóbarátait, akik búcsúzni kívántak a nemes embertől, a jó pásztortól, a hű baráttól s a szeretet lelkével kormányzó vezérférfiútól.

Áldott legyen az emlékezete s édes övéinek gyászát enyhítse az a tudat, hogy ő nem hiába élt és siratva halt meg s neve nem enyészik el a futó idővel nyomtalanul.

Sárospataki Ref. Lapok 1909. évf. 45. sz.

BIZONYSÁGOK

AZ ÖRÖMÜNNEP.

— 1882. JUN. 25. —

A hármas nagy ünnepet megültük. Aggódva fogtunk a készülődéshez; idők mostohasága, erszény üressége, emberek közönye, pincék szegénysége, 1882-nek vendégűző bora s a bajoknak és akadályoknak még annyi más neme és faja miatt, tele volt a szánk panaszszal, szívünk kishitűséggel és reménytelenséggel. Tél beálltától tavasz nyílásáig alkudoztunk a sorssal és önmagunkkal; nagy- és kis-, fő- és albizottságok tűnődtek a merésznek látszó gondolat felett; lépték, mérték a készülő áradat medrét; gyúrták a terveket és javaslatokat; de a teremtő szó csak mégse hallatszott. A főiskola méltósága, a város becsülete, a hagyományos magyar vendégszeretet, ezek a mi nemes gyöngeségeink is, mind fontra kerültek és nehezíték az eszme érlelődését. A háromszázados ünnep fénye, fensége is nyomasztólag hatott, ahelyett, hogy felemelt volna. Csak az ifjúság állt rendületlenül. Ő nem számított, hanem álmodott és lelkesedett. Újra és újra folyt az alku és aggatódzott a fontolkodás; miglen megérkezett a vándor eszterág és a szőlőtőkéből sarjat csalt ki a tavasz enyhe, a mezőn szétömlött a reménység zöldje és a szívek kezdtek megtelni hittel, reménységgel és bátorsággal s a komolyképű professorok ajkán elhangzott a biztató: „legyen!“

És lőn öröm az ifjú keblekben! A dal magasabbra szökkent az énekkar ajkán és lelkesebben szólt az ének. A pegazusra nyerget vetettek az önképző-kör ver-

sengő poétái és látásokat láttak és álmokat álmodoztak. Pályabér, dicsőség, tánc, zene, közebéd és más fényes képzetek édes mámorban tarták az ifjúság szellemét. A lassú tervelésre gyors munka következett. Polgárok, tanárok és diákok vegyes bizottságokba gyűltek és megosztoztak a nagy napot előkészitő fáradalmakon. A karelnök felnyitotta az énekkar vasas ládáit s letörölte az ős okmányokról a régi port, hogy avatott kezek megírják azokból egy hosszú század történetét. Az önképző-kör ítéletet tartott az újabb idők szellemi zsengéi felett és *Emlékkönyvbe* fűzte az érdemesek alkotásait. Sürgés-forgás támadt minden ponton. Csarnok-építtető-, programmkészítő- és szállásoló-, bálrendező- és táncteremdiszítő-bizottságok alakultak s együttesen egy közös nagy bizottságban vitatgatták a tennivalók sorát. Lett az is, ami nélkül mozdulni sem lehetett: pénz. Az egyházkerület maga, sokfelől igénybe vett pénztáraiból nem adhatván segélyt, a májusi gyűlésen az egyesek áldozatkészségéhez folyamodott, s pár pillanat alatt — a nemes báró példaadása után — 265 frt gyűlt össze az ünneplő egyletek számára. Ezek magok is előszedték évek óta gyűjtögetett filléreiket s az ünnepre járó ifjak önkéntes adománya által is segíttetve, megindultak a tervelések. Az ifjak tüzét az öregek higgadtsága és tapasztalata mérsékelé. Azt csakhamar belátták ifjak és vének, hogy országraszóló, fényes nagy ünnepélyről, a háromszázados ünnep hasonmásáról szó sem lehet. Megalkudtak tehát a körülményekkel s a jól megvont szűkebb körben kezdtek sürögni-forogni, ki-ki a nekivaló szerepében. Egyik a deszka-csarnok tervét rajzolta s az épitővel alkudozott, a másik zene és szakács után látott; a harmadik és negyedik nyakába vette a várost s házról-házra járva, a vendégek elhelyezéséről gondoskodott; mások a zászlók és kivilágítás ügyében szaladoztak,

vagy a nyomdai teendőket készítették elő. Eközben *Orbán, Ivánka* és *Szinyei Gerzson* íróasztalaik mellett munkálkodtak a nap sikereért; az egyház az új toronyóra felállításával, temploma és iskolái rendbehozásával bírkózott. Főiskolán, tanári és polgári lakásokon kőművesek keze pusztította a régi szennyet és takargatta a sebeket; az egész város kezdett megifjúlni és ünnepi ruhába öltözködni. A főiskolai kert nagy tisztásán, szakértők és dilettánsok komoly léptekkel méregették az étkezőcsarnok helyét s benn a tornacsarnokban a diszítőbizottság tündérpalotáról álmadozott.

Egyszer aztán szekerek robognak, emberek zörögnek; toronyóra kondúl, deszkasátor épűl; tornacsarnok új alakot ölt; minden jel azt bizonyítja, hogy az Úrnak ama nagy napja immár közel vagyon. Nyomdászok, könyvkötők, nagy- és kis-bizottságok lázasan sietnek, hogy készeknek és alkalmatosaknak találtassanak s a nap dicsőségét be ne árnyékolja senki késedelme, senki hiúsága. Az énekkar próbát próbára tart; a pályanyertesek és felolvasók újra meg újra átfutják műveiket; itt kihúznak, ott betoldnak; olyan is akad, aki végigjárja a közelfekvő városok aszú-boros pincéit és drága terhével büszkén tér haza. Igy kívánja ezt a Hegyalja becsülete! Kereskedők, mézeskalácsosok, cukrászok, szivarárusok zörgetnek a bizottságok ajtajain és rimánkodnak az iskola-kertbe való bejuthatásért, s az boldog, akit a szerencse ér.

Ily izgalmak közt értük el a pénteket, június hó 23-át, amikor már az előre megállapított programm szerint az összelőadásokban szereplendő kartagoknak kelle szállingózniok. A szállásoló bizottság nehány tagja szalagosan s a még itt lévő ifjak egész csoportja leste az érkező vendégeket az indóháznál és fogadta szívesen, lelkesen. A reggeli vonatokon még alig érkezett nehány

tagja a régi karnak; az esteliek már tizszerezve röpítették a kedves vendégeket. Férfiak, nők vegyesen érkeztek s a kirendelt fogatokon vagy gyalog jutottak be a városba, szállásoló-bizottsági tagok által vezettetve és szállás-jegyeket kapva. A vendégek nagy zöme azonban szombaton érkezett, részint vasuton, részint kocsikon. Az e napi esti vonatokat már a fél város nagyja és apraja várta; az indóház környékén ember embert ért, a fogatoknak alig lehetett közlekedniök. A vasuti kocsik ablakaiból kendő-lobogtatással, kinyújtott karokkal s a találkozás érdekes örömkifakadásaival igyekeztek magukról jelt adni a várva-várt vendégek, akik régi jó barátok, kedves ismerősök karján, édes visszaemlékezések hatása alatt vonultak be a fellobogózott városba és siettek a főiskolai kertbe, az ismerkedési estélyre, amely a deszka-csarnokban zajosan és a holnapi napra irányuló vérmes reménykedések között folyt le. Ott láttuk a debreceni dalegyletek küldötteit, Bereg és Szabolcs espereseit, egész nagy számát a közelről és távolról összesereglett papoknak és világiaknak; ott egész raját a szép nemnek; hallottuk a *Lányi* testvérek tüzes zenéjét és szinte megittasodtunk a lelkesedéstől. Az énekkar tagjait kalap körül font nemzeti szalag, az önképző-kört zöld, a rendező-bizottságot sötétpiros szalag emelte ki a népáradatból, hogy a vendégek feilsmerjék azokat, akikkel rendelkezhetnek.

Az ismerkedési estélyt a fáklyás-zene követte. Mintha csak az ég is örömét lelte volna az ifjúságnak ilyetén hódolatnyilvánításában: az imént még ijesztően alkalmatlankodó szél egyszerre elcsendesedett s 9—10 óra között, a főiskola előtt, a tűzoltók szíves közreműködése mellett, sorakozni kezdett a fáklyás ifjúság. A főiskola s a város minden épülete fényárban uszott s egyszerre csak kigyult a 100 fáklya fénye is s meg-

indúlt a roppant tömeg a *Kis-utca* felé, onnan a piac-utcára fordulva beözönlött a főiskola udvarába, hogy főpásztorunk előtt kifejezze mély ragaszkodását és tiszteletét. A lelkes főpásztor az ó-épületnek a rajzterem előtt fekvő oszlopos csarnokában fogadta az ifjúságnak, *Szalai Károly* szénior által kifejezett hódolatát és elismerését nyilvánította az olyan szellem iránt, amely az ifjúságot arra készteti, hogy még örömmámorában se feledkezzenek meg azokról, akik szeretik és munkálják az ifjúság ügyét és előhaladását. Innen a *Kovács*-utcán le az u. n. *Galgóczi*-közön vonúlt tovább az áradat s *Hegedüs László* főiskolai algondnokot üdvözölte. Az ifjúság szónoka *Perecz Sámuel* joghallgató volt. *Hegedüsnek* az énekkarok és önképző-körök művelő hatását fejtegető beszéde után, tüntetve követelte a közönség a *Mocsáry* megjelenését, aki szívesen engedett is és tüzesen beszélt az ifjúság hivatásáról. Majd innen az ú. n. *Templom-közön* keresztül *Orbán Józsefet*, az énekkar történetének érdemes megíróját s a tanulóifjúság lelkes barátját keresték fel és *Hallgató János*, az énekkar elnöke fejezte ki előtte az énekkar hálúját és törhetlen ragaszkodását. Az öreg úr — mint szokott — melegen válaszolt s biztosította az ifjúságot állandó szeretete felől. Innen végre a város északi végére zarándokolt a tömeg, hogy *Szinyei Gerzson* tanárt, az ünneplő önképző-körnek régóta fáradhatatlanul működő elnökét üdvözölje. *Vattay László* önképzőköri alelnök volt az ifjuság érzelmeinek tolmácsolója s a közönség élvezettel hallgatta, még kifáradva is, a megtisztelt egyén átérzett szép válaszát.

E fárasztó vándorlás után dalra fakadt a közönség szíve, ajka és beharsogta a *Kovács*-utca északi felét, be egész az iskola kertig, ahová, mint központba ismét visszatért és áldozott a barátságnak és emlékezett régi

időkről, régi szokásokról és tele volt reménynyel a holnapi nap dicsősége iránt.

Aztán reggel lett azoknak is, akik lepihentek, azoknak is, akik *„nem aludni jöttek.“* Mosolygós szép vasárnap reggel, hogy szinte sugárzott tőle a rendezőség ábrázata. A város már pitymallatkor mozogni kezdett. A piac idő előtt megtelt adó-vevő közönséggel és hogy az ünnep méltósága ott is jelezve legyen: magasra szökött az árfolyam. A háziasszonyok Patak jó nevéért s a konyha becsületeért; a vendégek — még akiknek jó fekhely jutott is — hogy a tegnap megízlelt örömöket mielőbb újra éldelhessék; öregje és ifja, nagyja és kicsinyje, hogy multjok emlékeinek élhessenek: mind talpra állottak az első kakas-szóra. 7—8 óra között már hullámzott az utcákon a nép, sőt a hölgyek is elkészültek ünnepi öltözetökkel. A főiskola udvarán, kertjében és egész környéken élénk csoportok képződtek és boldogan magyarázgatták a diák-élet nagy élveit és apró bűneit. Itt volt a *„Pletyka-domb,“* a nagyot-mondás szószéke, a forrongások kiinduló pontja, a tréfák és legatiói élmények színtere; előtte sietve suhant el a leány, hogy el ne égjen a diák-szemek kereszttüzében. Itt árulta *Szálkáné*-nénénk a kiflit és gyümölcsöt . . . hitelbe; ott lakott *Bónis* a vigilek utolsó hadnagya; amott meg, ni, ott állott egy ódon keresztépület, tetején a csengetyű tornyával, emeletén a nagy auditoriummal. Hogy elmúlik minden!! Ott tanította *Szeremlei* átszellemült arccal a dogmatikát. meg a zsidót; jujj, még most is futos a hideg, ha a hétfői diáknapokra gondolok! Ott mosolygott és dorgált *Zsarnay;* ott exegetált *Kálniczky,* az áldott jó öreg, aki a vizsgán rendesen sorba kérdezett; lenn itt szunyókált el *Pálkövi* a német nyelven s itt lelkesedett és gyujtott a forradalom történetével; e tájon meg *Csoma* daliás alakja és modora rettentgetett; amott

a *Molnár*[1]) szelidségével éltünk vissza; ott meg ni, ahol most az új épület alsó sora áll, a jó *Pali* bácsi (Finkey) törte velünk a latin ABC-ét és *Apáti*-val csintalankodtunk... Milyen más most itt a világ!! Hát a régi diákszüretünk itt e tájon, ahol most olyan sugárrá nő a fodros juhar; hát az öreg *Maklári* uram és hírneves *fülesei*, a jámbor *Szálka Feri*,[2]) aki sirjában is észre veszi talán, hogy nem maga csenget!... Ily s efajta halott-idézésektől aztán megárad a szív, a szó, a köny és hallatszanak édes ömlengések, merész fogadások és szent ígéretek. Mily jó, hogy el nem maradtunk, mily jó, hogy ezt a drága küszöböt még egyszer átléphettük s ezt a jó öreg collegiumot még egyszer édes anyaként megölelhettük!!

Majd új csoportok raja tölti be az iskola udvarát, zigét-zugát, nyitva álló termeit s emlegetik *Erdélyi* szigorát, *Heiszler* prófétai alakját és görbe botját, *Árvai* parancsoló tekintetét s ügyes tapintatát; a kis *Somossy* szürke-köpenyegét és kása-fúvó modorát, a *Bakó* kedélyeskedéseit és kozmás pipáját, a múlt és jelen összes professorainak mindenféle előnyös és hátrányos tulajdonait, sőt olyan is akad, aki kathedrába ülve utánoz, vagy táblához állva, zsidó betük festegetésével igyekszik bebizonyítani, hogy nem hiába költöttek reá. Egyben — úgy látszott — mindnyájan egyetértettek, t. i. hogy az „alma mater“ előrehalad s megérdemli fiaitól a hűséget és emlékezést.

Míg a hűk így áldoznak a szentelt falak között, azalatt *Ujhely* és *Liszka* felől egyre érkeznek a vendégek; a várkert, a Bodrog-hid is megtelik régi ismerő-

[1]) Molnár István kiváló classicus tudós, a számtan és physika tanára, halálában a főiskola egyik jóltevője.

[2]) Főiskolai szolgák voltak.

sökkel, akik közül egyik kőbe vésett nevét keresi, másik kedvenc tanulóhelyére siet; ez lakhelyét, régi gazdasszonyát, amaz tanárját, barátait, vagy esteli örömeinek tanyáját látogatja meg; egyik nejének, másik fiainak és lányainak magyaráz s szinte feledi, hogy évek múltak, évek tüntek, úgy megifjodik diákkori emlékeitől.

De íme, a harang kondúl s a szerte hömpölygő áradat egyszerre ugyanazon irányban kezd tolongni: kiki az istenháza felé, hogy imádkozzék és lelke megteljék égi élvekkel, a művészet varázshatalma alatt. Jó gondolat volt a rendezőségtől, hogy a hármas ünnepélyt egy helyen és pedig az arra legalkalmatosabb városi nagy templomban kivánta megülni, valamint az is, hogy az ajtókat az első harangszóra felnyittatta s ezáltal elejét vette a fulasztó és ájulással járó ember-tolongásnak, amiről a 300-ados ünnep még ma is sokak előtt emlékezetes. Igy a nagyközönség számra nézve 4—5000 ember, a rendezőség közreműködése mellett elég korán s elég kényelmesen elhelyezkedett, s a nagytemplomot, annak minden karát székekkel és lócákkal megrakott tereit szépen megtöltve, nyugodtan várta az ünnepélyességek megindulását.

9 órakor, midőn már az egyházkerületi küldöttség, élén a főpásztorral s az 50—60 régi tag által megerősített énekkar is helyet foglalt: felzendült előbb a „*Szent Isten noha néked,*“ majd az „*Im béjöttünk nagy örömmel*“ első pár versszaka s a nagyközönség túlharsogta az orgona szélesre eresztett hangjait és nemesen éreztette az egyszerű protestáns ének és istenitisztelet lélekre ható erejét. Még hangzott a gyülekezeti zsolozsma, mikor az orgona környékén ülő kartagok között mozgás támad s egyszerre szem-fül lesz a templomi gyülekezet és lesi-várja az iskolázott hangok felcsendülését felvont idegekkel. A karnagyi pálca billenésére ajak mozdúl,

hang megmered, szív megárad és ölelkezni kezd az ég a földdel. Egy derék öreg úr négy mértföldre szokott kitérni a rendes útjából egy szép karénekért. Itt is jelen volt s nem fáradt hiába. A *„Népek ura, örök felség!“* kezdetű karének egészben is, szép bariton szólója által pedig — főleg a *Perecz Samu* olajba főtt hangján — különösen alkalmas arra, hogy hódítson és imára hangoljon. *Terhes Barna* lelkésznek, az ünneplő egyház szónokának, nem volt nehéz ily előkészítés után magával emelni a közönséget a könyörgést meghallgató édes Atyához; de bizony oda is emelte. Imáján, hangja hullámzásán átérzett, hogy ő bensőképen ünnepel s az ő lelkének igaz öröme van. Alkalmi beszédje, melyet *Máté V. 14., 15.* felett tartott, szintén ünnepi érzelmek és ünnepi lelkesedés kifolyása volt és méltó kezdete az ünnepély további folytatásának. Melegen óhajtjuk vele együtt mi is, hogy *e nap egyik legszebb emlékeűl, kiki elvitte legyen magában azon szent elhatározást, hogy az Úr evangyéliomi házától s az abban égő szövétnektől, a közművelődés oltárától, senki meg nem vonandja köztünk szíve meleg érdekeltségét, buzgalmát és áldozatkészségét.*

Utána — a szószék előtt rögtönözött és feldiszitett emelvényen — főpásztorunk kimagasló alakja jelent meg, aki szokott melegségével röviden jellemezte az énekkarok és önképző-körök hivatását, amely hivatásnak az ünneplő kar 100, az önképző pedig 50 éven keresztül iparkodván megfelelni, megérdemlik, hogy e nevezetes forduló pontján életöknek, velök együtt örüljünk és ünnepeljünk. A lelkesedéssel fogadott beszéd végeztével újra az énekkar felé fordul a közfigyelem, amely *Ivánka Sámuel* énektanárnak alkalmi műdarabjával követelt magának nagyobb-nagyobb tért a közönség szivében. Borús-derűs, csendesen merengő, majd vidáman szö-

kellő volt az, mint az élet, mint a kedély világa, mint az elfolyt 100 esztendő története.

E dalos visszaemlékezésre jött a szóbeli visszapillantás. *Orbán József*, a rokonszenves öreg, egykori hangvezér, történettanár és író tünt fel az emelvényen és azon a még mindig csengő hangon, amely hajdanában a kaszás csillagig kapaszkodott, általános élénk tetszés között fűzött el nem hervadó babért a 100 éves énekkar örök-ifjú homlokára. E *Visszapillantás* után, *Apostol Bertalan*, volt kartag és jelenlegi *ónodi* segédlelkész olvasta fel pályabérre méltatott alkalmi ódáját, amelyet az ünneplő közönség biztató tapsokkal fogadott. Ezt követte az első *összelőadás*, az ünnepélynek egyik elragadó részlete. A *Dalünnepen* cimű országosan ismert és kedvelt műdarabot 80—90 öreg és ifjú kartag énekelte ünnepi lelkesedéssel és iskolázott műizléssel. Elfojtott lélegzéssel hallgatta végig a nagyközönség *Thern*-nek ez ihletett alkotását és fényesen meg volt jutalmazva, már eddig is, sokképen igénybe vett türelmességeért. A kitörő tetszésnyilvánulások után, a pillanat mámorosító hatása alatt aztán felbomlott az ünnepélyes rend, s erőt kezdett venni a közönségen a beszédesség. Csoportok képződtek s a templom különböző boltívei alatt szabadon kezdték élvezni a viszontlátás örömeit és gyakorolták a kritikát és érezték, hogy a toronyóra már elütötte a tizenkettőt. Jövés-menés, járás-kelés váltotta fel az imént még komoly templomi csendet s *Szinyei Gerzson*-nak, az önképző-kör 14 éves elnökének és ünnepi felolvasójának már ezekkel a kedvezőtlen szelekkel kelle viadalra kelnie akkor, mikor az emelvényre lépett, hogy a közös ünnepből kivegye az önképzőt illető osztályrészt és nagy gonddal írt értekezését a zajongó néparadat hullámaiba beletemesse. Akik az emelvény körül voltak elhelyez-

kedve, szinte tüntetőleg igyekeztek azon, hogy figyelmetességgel jutalmazzák a szónok fáradalmait, aki felismervén a helyzet nehézségeit, nagyokat fordítva sietett a befejezéshez, kiérdemelvén a hallgató közönség őszinte elismerését.

Mire egyes ember-erő alig lehet képes, azt könynyen kivitte az énekkar, a második *összelőadással*. Csend lett megint, mit a *Szabadságdal* izgató s tűzbe-vízbe ragadó hangjai törtek meg s viharos tetszésnyilvánulások követtek. Meg volt győződve mindenki, hogy a dal hatalmasabb és bűvölőbb, mint a szó. De ime, magas, nyúlánk barna ifjú lép az emelvényre és megingatja a közmeggyőződést. *Virág József* theologus és kartag olvassa parancsoló, némaságra késztő, átható hangon, *Filep Mihály* theologusnak és önképzőköri tagnak pályanyertes alkalmi dicsőítő költeményét, amely az önképzőkör *Emlékkönyvének* első lapjára érdemesíttetetett. — A már megfogyott hallgatóság fülébe még sokáig fog csengeni az a hang és általa és vele az az ének. Felolvasó és szerző, akit megjelenésre hívtak fel, egyaránt szíves elismerésben részesültek. Az élvezetekben kifáradt közönség aztán hirtelen felkerekedett s a *Szózat* hangjainál, emlékekben meggazdagodva sietett ki haza, ki a 3 frtos közebédre, hogy a szellemiek után a testnek is megadja a magáét és erőt meríthessen a nap és est még hátralevő fáradalmaihoz.

Míg benn az élvezetek hosszú sora folyt, azalatt künn a templom kerítésében rögtönözött áru-asztalok körűl fiatal leányok kínálva-kínálták a ki- s bejáró közönségnek az ünnepi egyházi beszédet és takaros öszszeget gyűjtöttek össze a helybeli ref. leányiskola sokféle szükségeinek fedezésére. Legyen érte elismerés a derék papnak, aki szellemi termékeivel már több ízben áldozott az egyre erősbödő népiskolára; elismerés a lelkes

főgondnoknak, aki az alkalmat áron is megveszi, hogy a szent ügyet előbbre segíthesse és a kedves ifjú leányoknak is, akik örömmel és ritka készséggel és kedvességgel vitték szerepüket és könnyűvé tették az áldozatot. De legyen elismerés az áldozóknak is, akik a leányiskolát gyámolítván, szent érdekeknek lettek gyámolaivá.

Mire a templom egy óra után kiürült, a magánházak vendéglőkké alakultak át, hol terített asztalok várták az érkezőket; az iskola-kert pedig megtelt sátorokkal és a füstölgő konyha ingerlő szagával. Szivar, mézeskalács, divatcikkek, pipere-tárgyak, fényképek, hűsítő italok egymást váltogatva kínálkoztak a járókelőknek. A csarnokhoz vezető főút gesztenyéi alatt diákok árulták az *Énekkar történetét,* az önképző-kör *Emlékkönyvét,* lapunk ünnepi számát, *Orbánnak* „Alapok és alapítványok“ cimű bővített kiadású ismeretes művét sat. sat. A deszkacsarnok hosszú asztalai, díszesen felterítve, csak úgy mosolyogtak a 3 frtos jegyek birtokosaira, akik siettek helyöket mielőbb elfoglalni és izgatottan várták a két órára hirdetett közebéd megnyitását. Két óra tájban a rendezőség, élén a lankadni nem tudó *Nemes Ferenccel,* a fürge *Kun Zoltánnal* és az aszúborok nagy mesterével, *Vas Imrével,* vékony-nyakú s drága nedvű üvegekkel fordítanak a hangulaton és kezd igazolva lenni az ebédjegyek sokfelől felpanaszolt ára és terjedni kezd a jó vélemény az ebéd hitele iránt. Az énekkar étvágycsiklandoztatóúl rázendíti az *Étlapot,* mire aztán pont d. u. két órakor megérkezik a párolgó leves. elnémúl a követelő nyugtalanság és felharsan a *Lányi* magyar zamatú szabatos zenéje.

A harmadik tál ételnél már megindúl a toasztok árja. *Dr. Lengyel Endre,* a közös rendező-bizottság köztiszteletnek örvendő elnöke, az egyháznak sok éven át

hű főgondnoka sat., elnöktársához, *Szinyei Gerzsonhoz* szállva, mély csendben, a közérzület hű tolmácsaként, őszinte sajnálattal mondja, hogy „hiányzik a mi fejünknek főfő koronája“ és lelkes szavakkal poharat emel id. *Br. Vay Miklósért*, főiskolánknak s a hazai protestantizmusnak főfő büszkeségeért s annak hasonnevű és szellemű fiáért s egyuttal általános lelkesedés között sürgöny-szöveget is olvas a gyöngélkedő s az ünnep fényét pénzáldozataival emelő főgondnok üdvözlésére. Alig indúl el a rendelkezésre álló szolga a sürgönynyel, mikor ifj. *br. Vay Miklós,* a sasnak sas fia, nehány meleg szóban köszönetet mond az ő drága atyja iránt nyilvánuló tiszteletért és ragaszkodásért s élteti az ünneplő közönséget. Utána mindjárt *Szinyei,* a mi fejünknekköztünk lévő s az ünnepély sikerében tettleg is osztozkodó koronájáért, a buzgó főpásztorért, *Kun Bertalan* szuperintendensért; *Orbán József* a főiskola két algondnokáért, a közsajnálatra betegen fekvő, otthon maradt *Prágay Lajosért* és *Hegedűsért*, kinek neve főiskolánknak újabbkori történetével hálára kötelezőleg van összeforrva. Majd *Béki Sámuel,* kassai lelkész és tanügyi bizottsági tag éltette az ünneplő ref. egyházat s annak elöljáróit; *Fejes István,* s.-a.-ujhelyi lelkész és író, a jubiláló ifjúsági egyleteket; utána *Emődy Dániel,* jogtanár és nevezetes pohárköszöntő, a megyék díszét, *Zemplént* s annak múltbeli és jelenlegi nagy fiait, vezéregyéniségeit. *Kossuth* nevére kitört az éljen s jutott belőle a megye jelenvolt jeleseinek és a szónoknak is, érdemök szerint. A csend helyreálltával *Terhes Barna,* helybeli lelkész, a verses toasztok atyamestere, jóízű és zamatú versben köszönti . . . *a khorus kulacsát,* s az általános derültség közepett azonnal sorba jár a kinyomtatott toaszt s 10 krjával szép jövedelmet ad a leányiskola tőkéjéhez. Eközben étel-ételt követve s valamennyi közelismerésben

részesülve, emelkedni kezdett a hangulat s a deszkacsarnok környékén hullámzani kezdett a kiváncsi közönség. Halljuk! halljuk! szól a toaszt-jelző ige és *Kun Bertalan* álló alakát láttuk a közönség felett kimagaslani. Szólt melegen, nemesen a felekezetek között uralkodó egyetértésről, éltette azokát, akik a keresztyén testvériséget jelenlétök által, az egész ünnepélyben való részvételökkel is megpecsételték: Főt. *Prámer Lajos* r. k., *Fesztori Tamás* g. k. és *Dessewffy Sándor* r. k. espereseket. Az ebédlő közönség nem színes udvariasságból, hanem lélekből osztozott a főpásztor érzelmeiben. Erre *Lengyel Imre*, a debreceni polgári dalegylet elnöke és képviselője, mint a testvérfőiskola növeltje, meleg szavakban a sárospataki és debreceni tanári kar és ifjúság hosszú egyetértéscért, köztetszés mellett ürített poharat. Őt *Hallgató János*, a helybeli énekkar elnöke követte, ki a derék debrecenieket s azoknak jelenlévő képviselőit; majd *Szerdahelyi Aladár* ág-csernői ifjú földbirtokos, ki Sárospatak városát; *Szalai Károly* szénior, ki a nagyközönséget éltette, köszönve az ifjúság nevében annak szíves részvételét. Ekkor már a kivűlállók mind sűrűbb sorfalat kezdtek képezni a csarnok körűl s a hölgyközönség egyrésze a csarnoknak még üresen maradt padjain helyezkedett el és vidámabbá tette annak bensejét. *Dessewffy Sándor*, Sárospatak közkedveltségű r. kath. lelkésze és esperese, már ily kiegészített szép közönség előtt emelt poharat ékes nyelven és közfigyelem mellett a *harmoniáért*: *Szinyei Gerzson* az önképző-körnek még ma is élő, alakító tagjaiért: *Harsányi Sámuel,* apagyi ref. lelkészért és *Mészáros József,* volt ref. lelkész és jelenlegi gazdatisztért, ez utóbbit szép ősz alakában be is mutatta a közönségnek. Ezután üdvözlő-levelek és táviratok olvasása következett. *Dóczi Imre,* kőrösi tanár és önképzőkör elnöke, volt pataki diák és kedvelt író;

valamint a *debreceni* önképző-kör is *Fiók Károly* és *Révész Kálmán* aláírással, *levélben*: *Kacsóh Lajos*, budapesti hivatalnok, az önképző-kör egykori buzgó tagja és *Király Pál*, budapesti tanár, jeles író; *Lengyel István*, a term. tud. társulat s.-titkára; *Bodor István*, rimaszombati tanár és volt karelnök; továbbá a *n.-kőrösi* gimnázium tanári kara; *Kulcsár Sándor*, újvidéki ref. lelkész és *Kulcsár Ferenc*, mindnyájan volt pataki diákok, táviratban üdvözölték az ünneplő ifjúságot. Mire a felolvasásnak vége lett, az ebédlő közönség kedve csapongóra vált, a csarnok hullámzó alakot öltött, rendről, általános figyelemről többé képzelődni is alig lehetett. *Kóródy Sándor*, beregszászi ügyvéd, humoros író, már székre állva is csak szűkebb körben tudott a *Lukács Ödön* esperes és ismert költő szép alkalmi költeményével hódítani, mire *Erdélyi Sándor*, a kar egykori jóemlékű hangvezére, asztaltetejéről próbál szerencsét, szintén verses üdvözletével. Majd *Czelder Márton*, pap és író távirata hangzik; *Fejes* Mocsárit; a szuperitendens a tanárokat; *Emődy*, szintén asztal-tetőről, a rendezőbizottságot, ennek elnökeit és *Kun Zoltánt*, az ezermestert s *Szinyei* a lelkesek egyik leglelkesebbjét: *Nemes Ferencet* köszönti, amikor aztán *feketét* hordanak s a csarnok benseje embergomolylyá válik; dal, zene, pohárcsengés, taps, kacaj zűrzavarától, Hegyalja borától, találkozás örömétől édes mámor vesz erőt a lelkeken és fényes arccal, boldog elégültséggel 5—6 óra tájban kezd szétoszlani a csarnok 3 frtos közönsége és helyet ad új embereknek, új erőknek, új áldozóknak. Mindenki érzi, hogy ezt a napot nem lehet elfeledni és sajnálja, hogy az évtizedeket nem szokták megünnepelni.

A délutánnak még hátralevő részét látogatásokkal, újabb meg újabb barátságkötésekkel töltötte a vendég-

sereg, vagy erőt gyűjtött az est fáradalmaihoz. A hölgyeknek külön szerep jutott: őket az estéhez, a táncmulatsághoz való készülődés foglalta el.

7 órakor — programm szerint — megnyilt a főiskola imatermében a hangverseny, s a néhány régi kitűnő taggal erősített kar elragadta a közönségnek azt a részét, amely ráért az élvezeteknek ezt a poharát is kiüríteni.

A kar a *Vadász gyönyöre* és *Fohász* című műdarabokkal és egy quartettel, *Virág József* theologus komoly, *Szalai Károly* szénior pedig tréfás szavalatokkal szereztek magasabb élvezetet a szemen-szedett szép közönségnek, amely innen az előre is rendkívűlinek ígérkező táncmulatságba, a torna-csarnoknak ritka ízléssel átalakított, tündérlakká varázsolt termébe sietett megízelíteni — ha lehetett — az utolsó pohárt. Aki korán érkezett, az még gyönyörködhetett a terem szépségeiben, olajfestésű képeiben, szobraiban, virágcsoportjaiban és fényszóró csilláraiban. A későbben érkezőknek már ez a gyönyör sem jutott. Ember ember mellett állva, tűnődve kérdezte: mi lesz ebből? A fiatalság volt csak megakadva. Talpában lüktetett a vér, de hely, ahol kedvét kiönthetné, alig akad egy talpalattnyi, a közönség pedig még egyre érkezik. Itt látszott meg: mily nagy és mily fényes vendégserege volt e napon Sárospataknak. 8—900-an lehettek, akik beözönlöttek a tánchelyiségbe, s köztük közel s távol vidékek női szépségei s férfi nevezetességei, az egész — így mondják — becsületére válhatott volna a budapesti *Vigadónak*. A rendezőség tanácstalanúl állt, de szívében titkos örömöt élvezett. Mit volt mit tennie: ráhúzatta a csárdást és akinek bátorsága engedte, megpróbálkozott és azt hitte, hogy táncol, pedig csak egy helyben tipegett. Jó volt ez is, s boldog volt, akinek ilyen is jutott. A táncra készült közönség nagy része

azonban csak hallott és látott, meg talán elégedetlenkedett; de tánchoz még gondolatban sem juthatott. Négyesekről szó sem lehetett; azokat, — mint táncnyelven mondják — „nem lehetett felállítani," kivéve egyet, úgy hajnalhasadtakor, mikor már a közönség nagyobb fele szétiramlott s még akkor is 70—80 pár járta, mintegy a türelmesség jutalma gyanánt.

Hát a deszka-csarnok? Annak éjjeli képét csak látni és csudálni lehetett; de leírni szinte képtelenség! Ahány asztal, annyi szónok és annyiféle dal és annyiféle lelkesedés. És mégis sehol semmi baj és mégis sehol semmi rendetlenség! Itt kilenc hangvezér hangja csattog, amott a bassus fúr a mélybe; itt a debrecenieket, amott F.-Szabolcs és Bereg espereseit karolják; egyik ölelkezik, másik csókolózik, kiki amint lelke sugalja; ilyen igazán csak egy században történhetik és csak ifjúkori szent emlékek hatása alatt.

A reggel aztán véget vetett zenének, zajnak, táncnak, szökellő kedvnek s a közönség búcsúzott és sietett a 6 órai vonathoz, hogy otthonába repülhessen és mielébb elregélhesse övéinek az ünnep történetét. Akik itt maradtak, azok a főiskolai gyűjteményeket keresték fel, vagy pihentek és emlékeztek.

A város még hétfőn is egész nap lobogózva állt, mintha nyújtani akarná az ünnepélyt és marasztaná a szívesen látott vendégsereget, amely — hisszük — édes emlékekkel és szívében az „alma mater" felujúlt képével és forró ragaszkodással hagyta el városunkat és főiskolánkat. Adja Isten, hogy a fiak felfrissült szeretete termékenyítő áldásban láttassék meg egyházunkon, főiskolánkon s annak szépre-nagyra hívatott ifjúsági egyletein!

A concerti és báli bevétel, mint halljuk, 1100 frt, amely nemcsak a költségeket fedezi, hanem tiszta jövedelmet is biztosít s azt is lehetővé teszi, hogy a nemes báró főgondnok nagylelkű adománya alapitványképen őrizze meg az adományozó emlékezetét.

A föiskolai énekkar és ref. templom 100 éves, a Magyar Irodalmi Önképző-Társulat 50 éves fennállásának hármas örömünnepéről szól ez emlékezés, amely megj.lent a Sárospataki Lapok 1882. évf. 28., 29. számaiban.

ÉNEK- ÉS ZENETANÁRI ÁLLÁS A SÁROSPATAKI FŐISKOLÁBAN.

A protestáns, közelebbről az ev. ref. éneküggynek egyik igazán hivatott reformátora, *Ivánka Sámuel*, sárospataki tanár — mint azt a tiszáninneni egyházkerület nyári gyűléséről szóló tudósításban olvashattuk — 500 frt évi nyugdij mellett, elhagyta a tanári állomását s üresen maradt helye betöltésre vár.

Szívvel-lélekkel élt egy eszmének s szegénysége dacára is gazdag tudott lenni, ha az eszme érlelése áldozatokat követelt. Mikor először feltünt reformtörekvéseivel az irodalomban, *Erdélyi János* reávetette szemét s barátjával, *Hegedüssel* úgy intézték a dolgok folyását, hogy Sárospatakon az ének- és zenetanári állomás megüresedett. Egy kis jószándékú erőszakoskodás is bevegyült ebbe a machinatioba, aminek a jó vége az lett, hogy *Ivánka*, az énekügy iránt való teljes lelkesültségével, sárospataki tanárrá választatott.

Sokan emlékezünk még reá, amint jó *Kőrösi* bátyánk, (a kántor) a múlt énekének egyik hatalmas képviselője, birokra kelt a jövő énekének szintoly hatalmas képviselőjével; amiből gyakran éktelen disharmonia támadt az istenitisztelet rovására. Ha valaki ilyenkor bepillantott volna az *Erdélyi* lelkébe, boldognak látja őt, akinek aestheticája tiltakozott az éneklők egyéni szeszélye és izléstelensége ellen. Ő a disharmoniában a jövő harmoniájának örült.

A reform azonban nehezen indúlt. Egészen másban nőtt, máshoz öregedett a gyülekezet, az újítások

iránt érzett iszonyaival nem könnyen enged magán kifogni. Nehezen indult az iskolában is; de végre megindult és gyorsan haladt. Hatását megérezték az egyházak és egyházmegyék s *Ivánka* egymást érő művei, azokban elhintett eszméi s tanácsai által befészkelte magát mindenfelé s a régi éneklési divatot, különösen a tiszáninneni egyházkerület iskoláiból és egyházaiból kiszorította. Sok visszatetszéssel, temérdek szemrehányással járt ez a reform, de végre is megvalósult. Képezdei tanulók, theologusok mint 3 éves rektorok; gimnáziumi növendékek s a különböző kar-énektárak, énekiskolák stb. segítették az ügy előrehaladását. Itt-ott az orgonák is kívánatosakká lettek s azok is javítottak a helyzeten.

Régebben a főiskolai énekkar tagjai többnyire hatalmas hangerővel, de alig valami kóta-ismerettel bíró egyénekből teltek ki. *Ivánka* óta ez is előnyösen megváltozott; a mai kartag nemcsak azt látja énektárában, hogy egyik hangjegy fönnebb, a másik pedig lejebb esik; hanem tudja annak nevét, értékét, vagyis van mindenkinek bizonyos hangjegy-ismerete, amely által munkája könnyítve s a siker inkább biztosítva van.

Ezeken kívül *Ivánka* köteles volt az önként vállalkozóknak, lettek légyen 80—100-an, zeneórákat is adni, félévenkint 2—2 frtért. Tanítványai tegyenek mellette bizonyságot, hogy ő megfáradt azért a 2—2 frtért, adván hetenkint 20—30 zeneórát. Csak az ő physicuma bírhatta ki.

Most, amidőn immár nyugdíjazása, 24 évi fárasztó munkálkodás után, kimondatott s helye betöltendő, önként támad a kérdés: minő kellékekkel kell bírnia az *Ivánka* utódjának, akinek már az a szerencse jutott ki, hogy az elődje által megtört és megsimitott úton fog haladni?

Nem volnánk eléggé hű fiai a sárospataki főiskolának s nem képviselnők eléggé méltán ennek érdekeit, ha most — mikor még személyekről nincs szó — el nem mondanók feleletünket ama kérdésekre.

Előre is ki kell jelentenünk, hogyha uras, fényes berendezkedésre volna módunk, az ének- és zenetanári állomás terheit megosztva szeretnők látni, két egészen hivatott egyén között. Igy lehetne joggal megkövetelnünk, hogy mindkét irányban egyaránt ki legyenek elégítve a kívánalmak és az érdekek. Igy aztán lehetne jó zenekart, jó zongorázókat várnunk s várnunk azt is, hogy a zene többféle ága iránt egyre növekedő érdeklődés mutatkozzék növendékeink között.

Ha azonban szegények vagyunk ahhoz, hogy külön ének- és külön zenetanári állomást szervezzünk: akkor *a súly az énektanításra fektetendő.* Protestáns istenitiszteletünk egyik lényeges alkatrésze az ének. Már *Sztáray Mihály*nak, a reformátornak is nagy előnye volt, hogy szépen tudott énekelni s minden ép érzékkel bíró protestáns ember kedvét leli abban, ha anélkül buzoghatja ki Isten iránt való szerelmét énekében, hogy szomszédja szabálytalan zúgása megbotránkoztatná.

A megválasztandó énektanárnak 8 gimnáziumi s egy előkészítő osztály vezetésén kívül, még a helybeli állami tanítóképezde növendékeit is vezetni, oktatni, irányoznia kell. De egyéniségének, protestáns érzületének s mesteri képességének a százados multú énekkaron kell főleg meglátszania; miből természetesen következik, hogy ének- és zenetanárnak csak oly egyént tudunk képzelni, itt a mi főiskolánkban, aki teljesen át van hatva a protestáns cultus szellemétől s attól a nagy feladattól, amely reá a cultus szempont-

jából várakozik. Úgy tudjuk, hogy *Ivánka* elődjének, a különben jeles szakférfiúnak, épen az volt elengedhetetlen hiánya, hogy nem volt s nem is lehetett érzéke a prot. cultushoz s a protestáns énekléshez. Kitünt s alkotott, mint zenetanár; de nem válhatott be s nem hathatott fejlesztőleg mint énektanár.

Ha az következnék be, amit *Ivánka* többször sürgetett, t. i., hogy a gimnáziumi és képezdei énektanítás és az énekkar vezetése kizárólag egy ember feladatává válnék, akkor — miután eddigelé a 4 felső gimn. osztálynak is négy szólamra éneklő kara volt — bizony elég teendője volna egy embernek, mint tisztán énektanárnak.

De föltéve az ellenkezőt, azt nevezetesen, hogy az énektanár a gimn. osztályok énektanításánál csupán a vezető, irányadó szerepére lesz hivatva s hogy annak, mint *Ivánkának*, a zeneoktatást is végeznie kell: quid tunc? Akkor is csak azt mondhatjuk, hogy a fősúly újra és mindig az énektanításra helyezendő.

Tiszteljük, becsüljük a mai kor zenei hajlamait; örömünk telik benne, ha növendékeink, gyermekeink a zene egy vagy más ágában bizonyos érettségre juthatnak el; a zongora, a hegedű, a fuvola, a cimbalom, kis és nagy bőgő mind nemes időtöltésre nyujtanak alkalmat és nemesítik a kedélyt és a képzelő erőt; tehát mind nagyon beillenek a tanulni valók közé; dehát sem a gimnáziumnak, sem a jog- és theologiai akadémiának nem volt feladata soha, hogy zene-virtuózokat produkáljon s így a zeneoktatás mindig mellékes feladatunk volt, mint főiskolának s az marad bizonnyal még sok ideig.

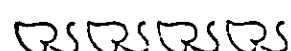
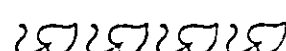
Alkalmat adni a növendékeknek, hogy netalán szunnyadó tehetségeik ez irányban is életre keljenek, s odáig segíteni őket, hogy az ébredő tehetség előre

is haladjon: ez kötelességünk s főleg ilyen szempontból nélkülözhetlen kellék az elválasztandó ének- és zenetanárban, hogy a zene különböző ágaiban otthonos legyen. *Előnye lesz, ha kitünőség a zenében; de elengedhetetlen, hogy az legyen az énekben, illetőleg az énektanításban s az énekkarok vezetésében.*

Egyesíttetvén a két feladat egy hivatalban, kétségenkívül áll az, hogy — amint eddig is volt — az állomás nehezebb fele a zenetanárság leend; mivel a nagyobb eredmény mindig ezen az oldalon lesz nehezebben megszerezhető, kivívható. Több ok miatt állíthatjuk ezt. A legfőbb az, hogy főiskolánk a szegények iskolája lévén, ide igen sokan, igen kevés előképzettséget hoznak; mindenekfelett igen kevés könnyedséget és érzéket a művészeti tárgyakhoz. Az előljáróság eddig igen bölcsen úgy intézkedett s úgy fog bizonnyal ezután is, hogy igen olcsóvá tette a művészi tárgyakhoz való hozzájutás útját, minek következtében vállalkozók mégis csak akadtak, néha egészen a túlságig. Ezekkel azonban csak hosszú idő s törhetlen kitartás mellett lehetett odáig jutni, míg a tanító saját küzdelmeinek megnyugtató eredményét megláthatta. Hogy ez így lesz ezután is, arra készen kell lennie a leendő tanárnak, aki 2—2 frtért félévenkint 50—60 gyermeket tanítandó, nagy türelem és ambitio birtokában sem egyhamar teremthet maga körül új világot.

Mint zenetanárnak, a leendő s most már ismét szépen megindult *zene-egylet* vezetésében lehet majd megérnie a mester gyönyörét, ami azonban szintén idő kérdése lesz, de bekövetkezik kétségkívül, mihelyt a hivatott lélek egész szerelme fogja ifjainkat beédesgetni a zene-egylet tagjai közé s mihelyt ez egylet iránt az iskolai előljáróság pártfogó figyelme is érdemileg fog mutatkozni.

Nem elriasztásképen írjuk pedig ezeket; mert nálunknál senkisem kívánhatja inkább az ének- és zeneügy fellendítését s illetőleg további virágzását; hanem azért, mert netaláni csalódásnak nem kívánunk senkit kitenni, aki velünk együtt ugyanazon verejtékkel szerzett kenyeret eszi; meg azért is, hogy vállalkozó és elöljárók egyaránt tisztán lássák, hogy az ének- és zenetanári állomás betöltése nem tartozik nálunk a közönséges feladatok közé s aki arra rászánja magát, jó *ha tele van a szíve már jóelőre hálával és szerelemmel a sárospataki főiskola, ennek multja és jövője iránt.*

 Sárospataki Lapok 1884. évf. 29. sz.

FELSŐBB ISKOLÁINK JÖVŐJE.

Megtörténvén a nép- és középiskoláknak az állam és főhatóságaink kívánalmai szerint való berendezése; úgy a sorrend, mint a tanügyi érdekek is azt követelik, hogy a megkezdett átalakítás fokozatosan haladjon tovább; addig t. i., míg a felsőbb iskolákon is meg nem látszik a megindult áramlat nyoma, bélyege, hatása.

Ha semmi nem kívánná, akkor is megtörténnék már; mert természete az az újítás szellemének, hogy nyugtalan s addig keresi az alkalmat, útat és módot önmagának érvényesítésére, míg elvégre is megtalálja.

Előtte állunk tehát elsőbben is *a jog- és theologiai akadémiák rendezésének.*

A jogakadémiákkal majd végez az állam s illetőleg annak szakminisztere, a felekezetektől megvárván, hogy vagy hódoljanak meg az újabb követelések előtt, vagy zárják be jogakadémiáikat. Inkább az utóbbit — gondolja magában a szakminiszter — aki újabb és újabb egyetemek felállításától, tehát saját ideáinak megvalósulásától várja a felsőbb tanügy felvirágzását.

Minden jel arra mutat különben, hogy az az idő, melyben felekezeti jogakadémiáink egy része átadatik a történelemnek, már nincs messze. Maga id. báró *Vay Miklós,* mint a convent elnöke, márciusi megnyitó beszédében világosan kimondá, hogy szükségünk van *erőink concentrálására* s ugyanakkor, egyebek közt, azt is kifejezé, hogy *elég, ha „egy, átmenetileg legfeljebb*

két jogakadémiát tartunk fel, de amely aztán megfeleljen rendeltetésének." Melyik lesz az az egy, vagy átmenetileg legfeljebb kettő : azt ne találgassuk . . . elég, ha tudjuk, hogy a fejsze a fának gyökerére vettetett.

A convent nem fogott ugyan a hatalmas megnyitó beszéd részletes taglalásához s az abban kijelölt célok útainak egyengetéséhez; de amikor szívesen hallgatta és megéljenezte az elnök nagy gondolatait és következtetéseit, ugyanakkor elfogadta mintegy azokat sajátjaiul, vagy megadta magát azoknak előre, mint kikerülhetetleneknek.

De tovább is mehetünk a jelek felsorolásában. Az egyetemes tanügyi bizottság például tüzetesen foglalkozott a középiskolák, tanitóképezdék, theologiai akadémiák tantervével, fegyelmi, rendtartási szabályaival s mindenikre tudott határozatokat készíteni, terveket megállapítani; de a jogakadémiák kérdésével sem ez, sem maga a convent nem látszott nagyobb mértékben törődni; már vagy azért, mert azok dolga rendben lévőnek tekintetett; vagy ami valószinűbb: mert egyik sem látta szükségesnek, hogy az állam mellett a jogakadémiák gondjával is elfoglalja magát. Szóval, ha a jeleket jól ítéljük meg, a jogakadémiák kezdenek kiszorulni a protestáns tudatból és szükségérzetből, vagy legfölebb, mint az érdeklődésnek másod-harmadfokú tárgyai szerepelnek.

A jog és igazság nincs kötve bibliához és felekezethez, mondják sokan, részint érvűl, részint vigasztalásúl; *az oktatás minden fokon az állam kötelessége,* hangzik ismét . . . és mi nem is próbáljuk kétségbe vonni ezeknek a tételeknek igazságát, s ha multból nem örököltük volna az igazolt féltékenységet s gyanút az államhatalom iránt: mi is ugyanazokat hangoztatnók;

legfölebb csak annyit toldva hozzá, hogy a felekezeteknek, igenis, szintén vannak saját jogaik és saját igazságaik, amelyekről lemondani s *amelyeket átengedni nem tanácsos; nem különösen addig, mig a modern állam maga sincs beléhelyezkedve teljes jog- és hatalmi körébe.* Mindaddig tehát, míg ez megtörténnék, van valami megnyugtató azon tudatban, hogy az ország sorsát intéző nagyságok egy része felekezeti jellegű jogakadémiáinkon kapott szárnyakat s elveinek s ítéletének zománcát is itt kapta meg.

Igy gondolkozván, nem nézhetjük aggodalom nélkül, hogy jogakadémiáink napja alkonyodóra hajlik és újra meg újra hajlandók vagyunk mérlegelni az indító okokat, amelyek a korábban még oly melegen nyilatkozó közvéleményt jogakadémiáink sorsa iránt megváltoztatták s a főhatóságot a viszonyokkal való megalkuvásra bírják.

A legfőbb okok, kétségtelenül: az állam iránt való bizalom, saját szegénységünk s erőinkkel való gazdálkodás. *Szegénységünk* a mindeniknél nagyobb ok; mert ez teszi lehetetlenné a lelkesedést és a szükséges áldozatokat; ez szoktat részben *bizalomra*, megadásra s ez kényszerít *az erők concentrálására is.* Hogy a bizalom is nő folytonosan, az kétségtelen. Sokan vannak közöttünk, akik szerint a modern állameszme természetes, öncéljának megfelelő fejlődése odáig haladt már is, hogy a multban annyira szükségesnek és üdvösnek bizonyult féltékenységre nincs többé elég oka a legprotestánsabb léleknek sem. Az is kétségtelen, hogy *ez* a felfogás naponkint hódít s ebben rejlik — a szegénység mellett — jogakadémiáink jövendőjének rövidsége; ebben annak is az oka, hogy azok berendezése nem soroztatott sem az egyetemes tanügyi bizottságnak, sem a conventnek sürgős feladatai közé.

Dehát van e nagy kérdésnek egy másik oldala is. A modern államnak, amint azt mi ismerjük, nincs s nem is lehet természetesebb és megbízhatóbb szövetségese, mint a protestantismus; céljaira nézve nem képződhetik hatalmasabb hadsereg sehol, mint a protestáns iskolákban, ahol a szabadságszeretet, rend, kötelességérzet lelke fuval s ahol a *haza csakugyan minden előtt.* Mivel ez nem öndícséret, hanem tapasztalatok által szentesített igazság: nem volna-e igazolt és üdvös lépés az állam részéről, ha a bennünk iránta egyre növekedő bizalomért, bizalommal közeledik felénk s iskoláinkat, ahelyett, hogy ledöntögetné követeléseivel, inkább építeni s fejlődni segíti adományaival? Tény az hogy jogakadémiáink eddigelé sohasem voltak hátrányára sem a tudományosságnak, sem a nemzeti szellem, sem a modern állameszme fejlődésének; s így létezésök legfölebb csak bizonyos oktatási divatnak szolgálhat akadályúl, nem pedig a tanügy és állam igazi nagy céljainak. Az is tény, hogy azon okok, amelyek a főhatóságokat erőfeszítésekre sarkalták a jogakadémiák fentartása s azoknak az állam által követelt fejlesztése érdekében, ma sem szűntek meg; legalább legnagyobbrészben nem s épen azért jogunk van sajnálkozni afelett, hogy a közvélemény kezd lemondani jogakadémiáinkról, s hónapokon keresztűl nem akad senki, aki a conventi megnyitó beszéd nagy sejtelmei felett elmélkedésre indúlna; holott pedig maga a nagyérdemű elnök szinte kihívja az eszmecserét, mondván: *„Jól érzem, hogy mindezt könnyebb elmondani, mint életbeléptetni; de a dolog fölött gondolkozni s legalább egyházkerületeink s egyetemes tanügyi-bizottságunk figyelmét mindezekre felhívni, talán ma sem időelőtti már."*

S miután erre a magas nógatásra is hallgatás a felelet: egygyel több okunk van arra, hogy jogakadé-

miáink nemsokára bekövetkező sorsa felett már előre is sajnálkozzunk. Ami megmarad még a felsőbb oktatás köréből számunkra: az különösen a *theologiai akadémia* s talán még a *bölcsészeti bővített tanfolyammal egybekötött tanárképezde és egy protestáns egyetem.* Az utóbbiak azonban magasra akasztott szőlőfürtök maradnak még sok időre.

*
* *

A *theologiai akadémiák* sorsa, szemben a jogakadémiákkal, egészen kedvezőnek mondható; annyiban t. i., amennyiben szükségességök felett senkisem kételkedik és jövendőjük munkálása kizárólag a felekezet joga és kötelessége. „Csont a mi csontunkból és test a mi testünkből.“ Szűz szigetek, amelyeken az állam még nem barázdol.

De épen, mert ez a tér egészen a mienk s mert az itt vetett magvak első sorban nekünk gyümölcsöznek: szükséges, hogy theologiai akadémiáink a legnemesebb érdeklődés tárgyai legyenek s a bennök és érettök történtek és történendők folytonosan foglalkoztassák a felekezeti közvéleményt s ha kell, hasznos eszmecserére is lelkesítsenek.

Sohasem volt közönyös kérdés, ma a papuralmi törekvések és pápai mindenhatóság után való ágaskodások és bujtogatások újabb időszakában, még kevésbbé lehet közönyös az: miként képeztetnek az ev. ref. vagy általában prot. papjelöltek nagyfontosságú hivatalukra?

Tény az, akármennyire hirdetjük is a felekezetek között uralkodó békeséget, barátságos jó viszonyt; tény az, még pedig naponként igazolható tény, hogy a római kath. egyház, mint *„egyedül idvezítő,“* bennünk protestánsokban tévedező juhokat lát, akiket meg kell térítenie, be kell az egy akolba terelnie az egy pásztor fenhatósága alá, aki ezúttal XIII. Leo. Maga ez az egyházfő

minden alkalmat megragad arra, hogy a római katholikus világot szövetkezésre buzdítsa ellenünk, a reformationak tulajdonítván a modern világ minden gyöngeségeit, a szabadságnak minden fel-feltünedező túlságait.

Ily körülmények között a theologiai akadémiák egyik nagy célja marad jövendőre is, hogy azok a tiszta protestáns eszméknek jól felszerelt hadsereget neveljenek. A döntő harcot — már akkor, amikor — elvégre is a tudomány fegyvereivel kell megvívni s ott mi, a gondolat és lelkiismereti szabadság proclamálói, a vesztő fél nem lehetünk; föltéve, hogy theologiai akadémiáink teljesítik kötelességöket.

E tekintetben — és itt ismét a jelekre hivatkozhatunk — a legjobb úton vagyunk. Maga a zsinat *„Köznevelési és közoktatási szervezet“* című munkálatában, kimondotta, hogy *„a főiskolák szervezetének, valamint az egész tudományos felső oktatásnak alapelve a tanítási és tanulási szabadság“* (138. §.). Ezt hangsulyozta a budapesti egyetemes tanügyi-bizottság, amidőn a theol. akadémiák feladatát így körvonalozta: „Megjegyezzük, hogy csaknem szükségfelettinek tartjuk külön kifejezetten is megemlíteni, hogy bizottságunk itt, hol prot. papok elméleti és gyakorlati tudós kiképzéséről van szó, percig sem gondolt egyébre, mint a *prot. egyház ősi törekvésének és a prot. pap ősi jellegének megfelelő legfelsőbb fokú egyetemi szinvonalon álló tudományos elméleti és erre támaszkodó gyakorlati kiképzés feltételeire.*“ E feladat szemmeltartása mellett készült a theologiai akadémiák legújabb s közössé válandó szervezete, amelyet — noha némelyeknek az ősi jogokat és ősi jellemet féltő aggodalmai mellett — a konvent is elfogadott (Kolozsvár, 1883. szeptember hó).

Ebben „az egyetemi szinvonalon álló tudományos elméleti és erre támaszkodó gyakorlati kiképzésben“

joggal üdvözölhetjük a theologiai akadémiák jövendőbeli feladatát s egyúttal felvirágzását is. Ebben ugyanis ki van jelentve, hogy azok, híven a protestantismus nagy céljához, nem ismernek csalatkozhatlan egyházat, örökigazságú hittételeket, hanem, igenis, örök szomjúságot az igazság és a folytonos tökéletesedés után. Ebben különbözünk a papuralmi egyháztól.

Ez a folytonos tökéletesedés és öntökéletesítés — ami összeesik az emberiség isteni feladatával — ez ütheti ki ellenfeleink kezeiből a fegyvert, ez biztosíthatja a protestantismusnak kimaradhatatlan diadalát s azzal együtt a tiszta emberi eszmék győzedelmét. Mert ez utóbbiról van szó a protestantismus küzdelmeiben és nem csupán egy confessionalis egyház érdekeiről. *Luther* nem egy bizonyos egyházért, nem az emberiség egy parányáért küzdött; *Kálvin* nem csupán a genfiek jövendőjeért lelkesült, *Zwingli* nem egyedűl Helvetia szabadságáért esett el . . . Ők s elvtársaik az emberiség jogaiért harcoltak s nekünk szép örökség jutott osztályrészünkül.

Ebben az egyben, ennek a felséges osztályrésznek megbecsülésében és gyümölcsözővé tételében kell mindennél inkább egynek lenniök a hazai ev. ref. theol. akadémiáknak; minden egyébben lehetnek, sőt szükség is, hogy legyenek közöttük különbségek.

Azt az egyet pedig, azt t. i., hogy növeltjeik a reformátorok lelkesültségével és képzettségével induljanak a hivatalba, azt — mondjuk ki őszintén — nem érhetjük el sem beteges mysticismussal, sem csökönös orthodoxiával; ahoz a kedély bensőségén, vallásos melegségen kívűl, a kritika elevenségére, fürgeségére, a mérsékelt liberalismus tiszta látására van szükség. Ezt pedig nem adhatja meg sem a tanterv, sem a módszer, sem a vizsga, hanem egyedűl *a tanárok protestantismusa.*

Ezzel aztán, anélkűl, hogy akár a konventi, 'akár az ennek nyomán és szellemében keletkezett budapesti tantervet tüzetesen bírálgatnók (Lásd „Egyh. és Isk. Lap 27., 28. szám), egyenesen ráfordulhatunk a *theol. tanárképzés kérdésére,* amely a készült tervezeteknek egyik új és bizonyára legérdekesebb pontja; már csak azért is, mert e tekintetben eltérő nézetek jutottak a nyilvánosság elé.

A *sárospatakiak* a docensi intézmény felállítását s annak minden nagyobb teketoria nélkűl való alkalmazását javasolták (Lásd Sárospataki Lapok 1884. 12. szám!), nem kívánván a leendő docensektől formás vizsgát, hanem csupán előadandó tantárgyuknak tervezetét. A biztosítékot az ifjúnak éveken át tapasztalt buzgalmában, jól kiismert szellemében és érettségében keresték és találták meg. Ezzel szemben a *budapestiek* (Lásd Egyh. és Isk. Lap 27., 28. szám!) s legújabban a *debreceniek* is (Lásd Spataki Lapok 35. szám!) formás vizsgát követelnek a leendő tanártól s ennek sikerében látják mintegy a theol. akadémiák jövendőjét. A vizsgálat a püspökök, főgondnokok és a theol. akadémiák egy-egy képviselője előtt folyna. A *debreceniek* pedig már odáig haladtak, hogy készek volnának a *doktori diploma* osztogatására is.

Hát hiszen, ha azok a mai nap már divatossá válott vizsgák nemcsak a vizsgálandók ismeretét mutatnák fel, hanem kulcsok volnának a vizsgálandó ifjúnak lelkéhez, kedélyéhez, egész szelleméhez is s ha továbbá azokkal a tanári diplomákkal csakugyan elpecsételtetnék az illető annak a nagy hivatásnak bensőleg is, amelyre ismeretei nyomán feljogosíttatik s ha végre a mai nap létező theol. akadémiák tanárai között egyugyanazon felfogás uralkodnék a theol. akadémiák feladatára s a tananyag kezelésére stb. nézve: akkor, no akkor talán (!)

lehetne igazi értékök azoknak a tervezett vizsgáknak és befolyhatnának azok a kiállítandó diplomák a theol. akadémiák jövendőjére.

Eddigelé — hála iskoláink és a hazai protestantismus jó szellemének! — vizsgázott tanárok nélkül is megállták helyüket theol. akadémiáink s a mai theol. tanárok is — jóllehet szűkölködnek címekben és oklevelekben — aligha szégyenkeznek divatellenes szegénységük miatt.

Valaki F. jegy alatt époly szépen, mint magvasan értekezvén a Prot. Egyh. és Isk. Lap 27. számában „*A középiskolák*“-ról, igen bölcsen azt állítja, hogy a prot. iskolák ereje, jó híre s hatása azok tanáraiban rejlett. Lelkiismeretes komolyság, magasztos hivatásuk megértése, puritán jellem s folytonos önképzési vágy voltak főjellemvonásaik. „*Nálunk* — mondja a cikkíró — *a legújabb időket kivéve, nem voltak okleveles tanárok, vagyis a mi iskoláinkban működött egyének nem érezték magukat azon magaslaton soha, amelyen ez lett volna írva: ‚Ne tovább.' A mi tanárainknak a diplomát a koporsójuk felett tartott gyászbeszédben osztották ki s a tanár igyekezett egész életén keresztül azon, hogy az így nyert oklevele minél csillogóbb legyen.*“ A cikkíró kedvezőtlen adatokkal is tudna szolgálni az okleveles tanárokról, ami elegendő ok arra nézve, hogyha már a középiskolák tanárait illetőleg nem szabadulhatunk is az országos törvény követeléseitől, legalább a theol. akadémiák ajtaját zárjuk el az áramlat hullámai előtt. Ha a diploma csak fél, vagy épen semmi biztosíték: akkor miért e sallang után való áhítozás?! Itt az állam úgy sem kényszerít arra, hogy az általa produkált tanárokkal szemben kelljen mutogatnunk: „vagyok olyan legény, mint te!“

Annak a tervezett tanárképesítő-bizottságnak külön-

ben is igen ritkán akadna doiga. Korunk a gyakorlatiasság kora. Ifjaink mikor a négyéves theol. tanfolyamot elvégezik, a kenyérre gondolnak s nem lehet őket kárhoztatni, mert enni mégis csak kell. A káplání bizonyítvány kecsegtet valamilyen kenyérrel; a theologiai tanári diploma még olyannal sem. Mert hát van összesen 25, vagy mondjunk sokat: 30 theologiai tanár. Ezek közűl elhal 5—10 évenkint *egy;* ugyan hányan fognak törni a bizottság asztalához, hogy drága áron ilyen vékony reménységet vásároljanak?! Aztán egy diplomás tanárnak keserű már akár a káplánság, akár a docensség kenyere; miért szaporítanók hát az elégedetlen lelkek számát? Maradnánk talán az egyszerű docensi intézmény mellett, amint a sárospatakiak javasolták.

* * *

Ami közelebbről magát a theologiai akadémiák *tantervét* illeti, azt úgy, amint a convent megállapította, s amelyben a tanulni valók *minimuma* van felsorolva és kijelölve, alkalmasnak tartjuk ugyan arra, hogy a leendő lelkészt a legszükségesebb szakismeretekre elsegítse; de nem mondhatjuk kielégítőnek ahoz a szép és magas célhoz, amelyet főleg az egyetemes tanügyi bizottság munkálata, a theologiai akadémiák elé tűzött; nem mondhatjuk kielégítőnek egy egyetemi szinvonalra emelt theologiai akadémiában.

A közoktatásügyi minisztérium megköveteli újabban a joghallgatóktól, hogy azok két éven át *egyetemes világtörténelmet* és *bölcsészettörténetet* is hallgassanak. Ezzel nyilván az illető kötelezettek egyetemes műveltségét óhajtja emelni; azt célozza, hogy azok ne legyenek csupán a törvény-§§-ok recitálói, hanem államböl-cselők, jogászok a szó legmagasabb értelmében. Ugyanennyit, sőt amennyire lehet, még többet kell követelnünk a leendő lelkészektől, akik sokkal inkább utalva

vannak az eszmélődésre, az események tanulságainak fürkészésére, a szépnek, igaznak, eszményinek keresésére és hirdetésére. Ily szempontból nem volna szabad a tantervből hiányoznia az egyetemes *világtörténelemnek* és a *magyar irodalomtörténetnek*. Amannak azért, mert szélesebb látkörhöz juttat s biztosabb itéletre segél; emennek azért, mert erősíti az aesthetikai érzéket s a költészet jóízű gyümölcseivel nemesíti a kedélyt, hangúlatot ébreszt, ihletet kölcsönöz, amire a papnak, mint szónoknak különösen is szüksége van. Alig van valami, ami inkább illenék a prot. lelkész kedélyéhez, csendes hivatalához, mint a hazai irodalom szépségeinek élvezete, buvárlása és — amint nagy példák igazolják — alig is van oly tudományág, amely a hazai prot. papság nagyobb dicsőségéről beszélne, mint épen a hazai irodalom-történet egy bizonyos részlete. Úgy tetszik, mintha papjainknak és tanítóinknak gondviselésszerű hivatásuk volna a költészet berkeiben való lakozás; miért is theologiai akadémiánk kötelességet mulasztanak, ha ezt a történelmileg igazolt hivatást figyelmen kivül hagyják s kifejlődésére az alkalmat megadni nem igyekeznek.

Az az ellenvetés, hogy ezekből a tantárgyakból az ifjú már *érettnek* nyilváníttatott, nem elég erős; mert mindkét mező oly tágas s annyi kincset rejt magában, hogy kiaknázására, tanulságainak, intelmeinek és szépségeinek értékesítésére egy egész élet folytonos szorgalmára van szükség.

Tudjuk, hogy a conventi tanterv a létező viszonyokkal számolt akkor, amikor olyanná lett, mint aminő. Egyes theologiai akadémiák szegénysége volt a főok, hogy az u. n. *bölcsészeti tantárgyak* olyan szűkmarkúlag jutottak be a tantervbe. Azt is tudjuk, hogy a tanterv szerint, ott ahol lehetséges, a kikötött minimumnál több

is szabad; de mindezeket tudva is, kívánatosnak látszik előttünk theologiai akadémiáink oly berendezése s illetőleg ezek jövőjének oly módon való fejlesztése, hogy azokban az említett fontos tantárgyak ne sokáig nélkülöztessenek. A poroszországi papjelöltek — ha jól emlékszünk — a hazai irodalomból és a bölcsészettörténetből még vizsgálatra is kötelezve vannak.

Volna még egy harmadik tantárgy is, amely emelné nemcsak a tanterv értékét, hanem a theologiai akadémiák szinvonalát, sőt theologiai irodalmunk becsét is; de ez igazán csak a *jövő kérdése* még, t. i. *a hazai theologiai irodalom története*. Ki és mikor fogja megírni: nem tudjuk, de azt érezzük, hogy ez a tantárgy, amellett, hogy becsületére szolgálna a hazai theologiai tudományosságnak, egyúttal egyengetné is az *önálló magyar theologiai irodalomnak* eddigelé még kevesek által használt ösvényét.

A conventi tanterv sulyt fektet éppen a papság tudományos színvonalának emelése végett, az u. n. *alapvizsgákra* s jót vár tőlük a jövendőre nézve. Honnan ez a vágy az alapvizsgák után?

Eddigelé egy pár theologiai akadémián a régi, zaklató, naponként kérdező divat uralkodott; az ifjúnak — úgy mint akár a népiskolában — tüstént számolnia kellett szorgalmának eredményével. Darabokban vette be és adta ki a tananyagot s a folytonos iparkodás a tanjegyért és a sorrendi elsőbbségért, nem engedte, hogy lelke vonzalmainak áldozhassék. Az iskoláért tanult s nem az életért. Ezt a divatot először Sárospatak rázta le magáról, amikor előljárt akadémiájának egyetemi szinvonalra emelésében s mi úgy tudjuk, hogy ez a szakítás a multtal nem vált hátrányára. A colloquium, ha az kellő lelkiismeretességgel tartatik, teljesen pótolja a régi vizsgálatot s a naponkénti zaklatás mellőzése

által szabadságot biztosít az ifjúnak s időt enged a hallottak s lejegyzettek megemésztésére. Ez oldalról előnyös lehet a gyöngébbekre, föltéve, hogy az időközi szabadságot okosan tudták felhasználni; de előnyös az mindenesetre az erősebbekre, akik megértek a szabadságra, s akiknek ez a szabadság kitünő alkalom az önképzésre. A colloquium mindenkor nyilvános lévén s a felügyelő-testület által engedélyezett időben tartatván, meg van adva a lehetőség a legszigorúbb ellenőrzésre úgy a tanárt, mint a tanítványt illetőleg.

Miért tehát mégis az *alapvizsga?*

Úgy mondják, hogy először azért, mert a theologuson könnyíteni akarnak; másodszor azért, mert meg akarják ezáltal is a papi pályát nehezíteni. Könnyíteni akarnak, úgy, hogy bizonyos tantárgyakból a második év végén vizsgát követelnek tőle s ezekre a tantárgyakra nézve őt felmentik a további kötelezettség alól; nehezíteni akarnak úgy, hogy ezt a vizsgát szigorúnak óhajtják s a mértéken alúliakat megtizedelik vagy más pályára útasítják. A harmadik ok lenne, ha jól itélünk, az, hogy a tanár egész bizottság által ellenőriztessék; a negyedik pedig talán az, hogy ugyanilyesmi történik a jogakadémiákon is.

Az ellenőrzés úgy a tanárt, mint a tanítványt illetőleg szükséges és az elöljáróságra nézve elengedhetetlen kötelesség is. Az sem baj, ha a theologiai pálya nehezittetik; csak úgy azonban, hogy annak a levét ne a tanár igya meg. Mert ha a colloquium is megmarad s kötelezővé tétetik s az alapvizsga is létjogot nyer: akkor egynémely tanár sorsát nem tudjuk irigyelni. Pedig újításoknál egyetlen tényezőt sem szabad számításon kivül hagyni, ha azt akarjuk, hogy munkánk ne csupán a holnapé legyen. Ott, hol a hallgatók száma csekély s a tanerő elégséges, ott könnyebb megbirkózni

mindkét feladattal; de nagyszámú növendékek mellett nehéz. A tanár ideje pedig szintén megérdemli a kíméletet, éppen a tanintézet javáért. Vagy alapvizsga tehát, vagy colloquium; ez utóbbi azonban úgy, hogy amazzal egyenértékű legyen s mindkettő mindenkor kellő ellenőrzés mellett. Szigorú colloquium még az alapvizsga tantárgyaiból is s utána époly szigorú alapvizsga: a kettő együtt sok lesz a jóból s ha talán reménynyel kecsegtet is a hallgatók jövőjére nézve; de igen könynyen károssá válhatik a tanárra nézve. Lehet képzelnünk — igaz — oly colloquiumokat is, amelyek nem birnak a komoly vizsga természetével; az ilyenek mellett s ilyeneknek megengedése esetén ám követeljük meg az alapvizsgálatot, vagy akár a félévi vizsgát. E reform megvalósításában, mindent számbavéve, tanácsos lesz a legnagyobb körültekintéssel eljárni.

Van a conventi tantervnek még egy másik kiemelkedő pontja is; az t. i., amely a *neveléstani tantárgyakat* hangsúlyozza. Sokszor el volt már mondva, hogy ezek a tantárgyak a theologiai akadémián mellőzhetlenek s igy amit a tanterv mond, az a közvélemény kifolyása; tegyük hozzá, hogy az okos közvéleményé. E pontja azonban a tantervnek igen ruganyos s hogy az, bizonyítják a debreceniek és budapestiek, akik — a legjobb célzattal ugyan — megtoldották azt, mint a jó vívó a rövid kardot, egy lépéssel. Ezt a lépést azonban nagynak találjuk.

A conventi tanterv még csak mint kívánságot fejezi ki a theologusokra nézve, hogy azok *néptanítói oklevelet* szerezzenek; említett testvéreink már kötelezővé teszik az oklevél megszerzését. De hát miért?

Köztudomású dolog, hogy a népiskolai oktatásügy emelkedése bizonyos változást idézett elő a néptanítók sorsában, ami a pap és tanító közt létezett viszonyra

nézve is befolyással volt és van ma is. A poroszok diadalát a tanítóknak tulajdonították s ez a körülmény nagyot emelt a tanítói hivatal becsén s igen felduzzasztá az egyesek önbecsérzetét. A papi felsőbbség terhessé vált, kicsinyléssel fogadtatott az újabb keletű néptanítók egy része által, akik diplomákra hivatkozva, egyedüli urai óhajtottak lenni a népiskolának, mint amelyhez nekik van a kizárólagos bölcseségük. Hát csak azért, kogy a leendő pap a még nagyobbra növendő tanítóval szemben, mint felügyelő, szintén ráüthessen a tanítói diplomájára, . . . csupán azért nem tartjuk megterhelendőknek a leendő theologusokat a *tanítói-vizsgával.*

Tiszteljük s bizonyos mértékig jogosultnak is tartjuk a tanítói kar törekvéseit s óhajtjuk, hogy köztisztelet tárgyai legyenek; de a népoktatásügynek a papok által való ellenőrzéséhez a tanítói oklevelet szükségesnek el nem ismerhetjük. A népiskola feladata sokszorosan körül van már írva; lehet belőle igen nagy dolgot csinálni; titkait magasra becsülhetjük; de mégis oly egyszerű, oly tiszta és átlátszó az — ha csak szándékosan össze nem kuszáljuk és zavarossá nem teszszük — hogy az általa felmutatott siker megítéléséhez a külön diploma egészen felesleges. A pap, aki mint theologus, megszokta már, hogy maga is sokszor és sokoldalról megítéltessék s aki az önálló ítélet gyakorlásában is szerzett már bizonyos illetékességet a mások megitélésére s aki *neveléstant, katekhetikát* s több bölcsészeti tantárgyakat hallgatott s azokból részint colloquált, részint pedig oklevelet is szerzett . . . no az ilyen készültségű egyén mindig eléggé hivatott lehet a népiskola dolgainak s a tanító cselekedeteinek megítélésére. Nem a tanítói munkát és a tanítói diplomát kicsinyeljük — mentsen Isten! — hanem csak azt nem ismer-

hetjük el, hogy a tanítói kar egy részének elégedetlensége elég ok volna arra, hogy theologusaink ő miattok diploma-szerzésre *kényszeríttessenek.*

Az is sok — e tekintetben — amit a conventi tanterv kiván; többet tenni már felesleges. Részünkről teljesen elegendőnek véljük, ha a theologus a nevelés- és oktatástanból tanjegyszerzésre utasíttatik, már *akár colloquium, akár alapvizsga útján,* hahogy ez utóbbi divatba jön. Ha még ennél is tovább akarna menni valaki: *akkor a nevelés- és oktatástant a káplánі vizsga tantárgyai közé veendőnek véleményezheti, úgy, mint azt egyszer már valaki a „Sárospataki Lapok"-ban inditványozta.*

Több és nagyobb megszorítást a theologiai akadémiák jövendője nem igényel. Három diploma-szerzés igen nagy ár volna egy szűk jövedelemért s *a tudományos szinvonal* emelése végett sincs arra szükség. Aztán kérdés: vajjon azok a tervben lévő, egészen újszabású tanítói diplomák el fognának-e ismertetni?!

* * *

Ha úgy fejlődnék ev. ref. egyházunk jövendője, mint azt legjobbjainkkal együtt mi is szivesen álmodjuk: akkor felsőbb iskoláink közűl valamelyik meg fogná érni, hogy kebelében *bölcsészeti bővitett tanfolyammal egybekötött tanárképezde* állíttatnék fel.

A zsinati atyák be is illeszték e reménységöket egy §-ba, mondván: „az ev. ref. egyházban főiskolákúl jelöltetnek ki ez idő szerint a theologiai, jogi és bölcsészeti tanfolyamokkal, *esetleg az utóbbiban szervezett középiskolai tanárképezdével ellátott intézetek"* (136. §.).

Tehát csak *„esetleg."* Id. Br. *Vay Miklós,* mint conventi elnök, a jövő képét vázolván, szintén odatette e kérdés elé a bizonytalanság szavát: *„talán."*

De azért ha csupán *„esetleg“* és ha csak *„talán“* is; elvégre is az ev. ref. egyház nem mondott le teljesen arról a reménységről, hogy idővel tanárképezdét nyit, amelyben saját képére fogja formálni a középiskolai tanárokat.

Egészen természetesnek, jogosnak és feladhatatlannak tartjuk e reménységét.

Természetesnek, mert egyházunk hozzá volt szokva a legközelebb múltban is még ahoz, hogy a középiskolai tanárok theologiai akadémiát végzett egyénekből teltek ki s azoknak is a legjavából. Olyanok voltak tehát, akik tisztában voltak az egyház célzataival s akiken meglátszott s szinte megérzett, hogy protestánsok. Mint hű kinyomatai az ev. ref. egyháznak, önmagukhoz hasonlóvá igyekeztek alakítani a vezetésök alá adott növendékeket s tudtak lelkesülni a felekezet szándékaiért. Az egyház fiainak tekinték magukat, akiket a szív hajtott a kötelesség asztalához; akik örökös adósságot fizetgettek a hűség, szorgalom erényeivel. A nyert talentumokat képesek voltak gazdagon kamatoztatni, mert nem közönséges napszámosokként forgolódtak. És ami szintén nem közönyös dolog: belé tudtak olvadni lélek szerint a felekezet kultuszába. Egy szép ima, egy szép ének a buzgóság szárnyaira emelte őket s nem tartottak kicsinyesnek semmit, ami a növendékben a vallásos érzést ébresztgetni és fejleszteni alkalmatosnak ajánlkozott.

Nem kívánhatja senki, hogy az állam nekünk ilyen édes fiakat neveljen; ha akarná sem volna képes. A vallásossággal, a felekezeti kultuszszal, a felekezetek saját hivatásával nem gondolhat; sem protestánst, sem római katholikust, sem izráelitát nem képezhet azokból, akik tőle akarják elsajátítani a tanársághoz szükséges ismereteket. Képez csupán *hivatalnokot*, aki jól tudja a maga szoros kötelességét; telve van a szükséges tudni-

valókkal; aki, mint — más hivatalnok — pontosan eljár a törvényileg kiszabott órákra s ott el is végez mindent, amit a tudomány célja megkövetel; csak egyet nem végez el, amit maga sem tanult, t. i.: a felekezet lelkének a növendékbe való oltogatását.

Természetesnek tartjuk azért ismételten is, ha a felekezet, mert élni és hatni akar iskolái által, fentartja a tanárképezdék iránt a reménységet, sőt ápolja azt a megéredésre. Szemünkbe még ma is könnyek tolakodnak, ha visszaemlékezünk azokra az édes gyermekkori időkre, amikor a mi reggeli dicséretünkbe belévegyült a tanár komoly, mély hangja s arcán ott láttuk az istennek lelkét a boldog megilletődés vonásaiban. Olyan jól esett nekünk ilyenkor az az ének és utána az az egyszerű rövid ima, amelyet a tanár is összetett kézzel, felállva hallgatott s bizony olyan is akadt, aki magában még velünk együtt rebegte is azt. Ma a tanároknak ez a fajtája már mindinkább ritkul, s megérjük nemsokára, hogy ezt a pár pillanatnyi reggeli ünnepét az iskolának s azokat a tanárokat, akik tudtak az ilyenbe belémelegedni, mint valami kőkorszakbeli emlékeket fogjuk emlegetni. Hja! igen sok a tanulni való; nem érünk rá az istennel foglalkozni.

Jogosnak állítjuk a tanárképezdéhez való ragaszkodását felekezetünknek, mert hiszen multja, annak dicsősége a legnagyobb részben iskoláinak műve volt. Mikor a papuralmi egyház mesterségesen gyüjtötte maga körül a ködöt és sötétséget; mikor a papság már maga is fényeskedni kezdett tudatlanságával és tündökölni elfajulásával: az emberiség jobb szelleme felkelt és tiltakozni kezdett az Isten lelkének oltogatása ellen. A kedvező fordulatot — ami lassankint ezen a ponton bekövetkezett — az iskolák által idézte elő a reformatio. Ennek érdeme az, hogy ma a római kath. egyház is

sokat áldoz már a tanügyre; sőt annak saját céljaihoz illő felvirágzásától várja magára nézve a régi dicsőség visszaérkezését.

Multunk adja nekünk a jogot az iskolákhoz s azzal együtt a tanárképezdéhez; de ugyanaz egyúttal kötelez is arra, hogy mindent elkövessünk iskoláinknak oly módon való berendezésére, hogy azok, a tudományterjesztés mellett, azoknak a magas felekezeti céloknak is szolgáljanak, amelyeket a reformatio szült s amelyek még nincsenek megvalósulva.

Ha e téren csak maga az állam volna versenytársunk, még akkor is fel kellene tartanunk magunknak a jogot arra, hogy iskoláink sorsa felett magunk intézkedjünk, legalább annyiban, hogy azok vezérei a mi szellemünk örökösei legyenek; fel azért, mert az államok sorában is sokszor váratlan szelek fúnak és kúszálják össze a régi rendet. De nem is csupán az állammal kell versenyeznünk iskoláink által, hanem egy hatalmasabb ellenféllel, t. i. a római katholicizmussal. Azért mondjuk hatalmasabbnak, mert célja messzebb esik a mienktől, mint a modern államé.

Nem tagadhatjuk, — hiszen magunkat tagadnók meg, — hogy a papuralmi egyháznak született ellenfelei vagyunk. Annak a sötétsége hívta elő a mi világosságunkat; annak hittételei okozták a mieinket; annak babonás mysticizmusa szülte a mi liberalismusunkat. A világ, az emberiség nem bánta meg születésünket; iskoláink által támasztott fényességünk temérdek nagy gondolatnak és nagyhasznú találmánynak lőn nemzőjévé; maga az állam, a haza, az is köszönhet létezésünknek valamit. Magyarok voltunk akkor is, mikor magyarnak lenni szégyen vala; liberalismusunk sem vált kárára egy nemes ügynek, egy szent eszmének sem, legalább mi szeretjük hinni, hogy nem.

Mindez bizonyít annyit az előtt, aki nem zárja be fülét a bizonyságok előtt, hogy ev. ref. egyházunkra, ennek őrálló működésére ma is szükség van s szükség van tehát mindenek felett iskoláira, ezekre a méltó önérzettel ugynevezett „veteményes kertekre." De hát eléri-e egyházunk a maga céljait nem maga által képzett tanítók által? Nem; bizonyára nem! A példák már mutogatják, hogy nem. Ma még a példa ritka, holnap több lehet s egyszer csak arra ébredünk, hogy iskoláinkban nem fogunk ráösmerni önmagunkra. Világpolgárok fogják terjeszteni a tudományt és a szellemet és mi drága áron vásároljuk meg majd magunknak azt a tapasztalatot, hogy a „roszabb részt választottuk."

Középiskoláink felekezetisége megmenthetné még részben az egyház-alkotmányunkban oly igen fontos világi elem egyrészének felekezetiségét is. Jogakadémiáink innen kapván növendékeiket, az innen magukkal vitt íz és szín meglátszhatnék rajtuk négy évi jogászkodás után is; föltéve, hogy a középiska megfelelt felekezeti feladatainak. Mit várjunk azonban egyháziasság dolgában világi férfiaktól, ha ők a középiskolában nem szívtak magukba elegendő szerelmet az egyház és annak céljai iránt? A jogakadémia, mint szakiskola, főleg mai berendezése mellett, bizony nem fog protestáns embert alakítani a világpolgárnak indúlt ifjúból; aki koránál fogva is könnyen tudja magát túlvetni bizonyos nemes és szent kötelességeken. Egyetlenegy ember, egy vallástanár nem elég egy középiskola összes növendékeinek egyháziassá tételére; arra közös, vállvetett munkásságra van szükség; egy lélekre, egyforma ihlettségre. Mindez és sok egyéb feladhatatlanná teszi egyházunkra nézve a tanárképezde iránt ápolt reménységét.

Ha kettő között kellene választanunk: t. i. jogakadémiáink között és egy tanárképezde között . . .,

részünkről — mint felekezet — az utóbbit választanók, mint amelyből egyházunkra több áldás várható.

Azonban a mi örökös kísértőnk, a szegénység, itt is velünk jár és akadályoz. Szeretjük hinni, hogy a zsinati atyák „*esetleg*"-e és a conventi elnök „*talán*"-ja csupán a szegénységet és nem a szükségesség bizonytalanságát jelenti.

Nem akarunk ezúttal annak találgatásába bocsátkozni: miként kellene és lehetne eloszlatnunk az akadályokat; miként tegyük gazdagsággá a mi szegénységünket; azt sem keressük, mely főiskolánkat s miként kellene tanárképezdével berendeznünk; hanem csak azt hangoztatjuk, hogy a felekezeti tanárképezde eszméje megérdemli, hogy felette el ne aludjunk; oly tanárképezdét értve, amelyből a tanárjelöltek a régi, theologiát végzett, kitünő diákok hitével, szorgalmával, egyháziasságával és a protestantismuz céljaiért égő lelkesedéssel kerülnének ki; mert ha ilyen nem remélhető: akkor — részünkről — csupán hiú csillogásért, nem volnánk hajlandók földbeásni a felekezet filléreit.

Sárospataki Lapok 1884. évf. 35, 36, 39, 41. számok.

AZ ÚJ BIBLIA HIRÉRE.

Duka Tivadar, hírneves hazánkfia, aki beútazta az Indiákat és kereste a *Kőrösy Csoma Sándor* nyomait s összegyűjtötte ennek műveit s megírta életrajzát is, a hálás angolok által a bibliaterjesztő társaság igazgatótagjai közé választatott. E kevesekre váró és magyar embert még soha nem ért ritka szerencsét azzal igyekszik a tevékeny szellemű férfiú meghálálni, hogy jó Károli Gáspár bibliája helyett újat készíttet a magyar protestáns egyház számára. Igy mondja a hír.

Más viszonyok között, mint a maiak, e hírre ezer meg ezer szívnek kellene megrezzennie. Hiszen úgy összeszoktunk már; hiszen úgy ránk öregedett már a jó öreg biblia; úgy tudjuk szószerint nevezetesebb verseit, hogy szinte kiigazítjuk a Tiszteletest, ha azokból valamit elvesz, vagy azokhoz — az Apocalypsis záradéka ellenére — valamit hozzátold. Beszédünkben, írásunkban, tudományos és költői irodalmunkban, egész észjárásunkban van valami íz, szín és zamat abból, amit Károli-bibliának hívnak. Kegyes lelkeknek valódi házi oltárok ez; vele kelnek, vele feküsznek; az Istent annak szavaival dicsőítik; gyermekeiket azzal áldják, azzal fenyítik; a cselédet azzal korholják; a gyűlölködőt azzal átkozzák meg s szinte képzelhetetlen előttük, hogy az Isten igéje másként is szólhatna, mint amint szólott az ő prófétája, Károli Gáspár által. S Károli szelleme meg lehet elégedve ezzel a hódolattal. 300 esztendőn át uralkodott elméken és szíveken s az ő igája gyönyörűséges volt millióknak és terhe könnyű.

Más viszonyok között — mondom — mint a mieink, ezer meg ezer szívnek kellene arra a nagy hírre megrezzennie, hogy új bibliánk lesz. Mert lesz, az bizonyos. Aki el tudott menni az Indiákra és tudott lelkesedni egy nagy ember lábnyomai iránt, az nem riad meg szándékaiban; kivált, ha háta megett ott ül a milliókon egy hatalmas társaság, amely eszméket szolgál s amelynek akarni könnyű. Meglesz; mert sokan óhajtjuk s mert más népek példája is sürget, hogy mi is próbálkozzunk. Meglesz, mert *Szász Károly,* a dunamellékiek püspöke, a munka embere; s ha egyszer Duka Szász Károlyra vetette szemeit, az eszme megtestesülése legfölebb csak késhetik, de el nem marad. A késlekedés pedig csak dicsőségére szolgálhat majd a nagy vállalatnak.

Dehát van-e igazán szükségünk egy új bibliára s eleget dolgoztunk-e már előre, hogy a munkához már most hozzáfoghatunk . . . ? Távol a jámbor lelkek aggodalmaitól, e két kérdés az, amely ajkunkra szökik, midőn a hír fontosságát komolyan mérlegeljük. Az első kérdésre hamarosan kiejthetjük az *igent,* tudván azt, hogy a Károli-biblia, alighogy megszületett, azonnal kifogások támadtak ellene, amelyek napjainkig sokszor és sokféleképen ismételtettek.

Mindjárt *Szenczi Molnár Albert* (1608.) némi javításokat próbált a vizsolyi biblián, t. i. igyekezett — mint Bod. P. mondja — „az alkalmatlan szólások formáit szebbekre változtatni, a részek tartalmát summázni s a parallel helyeket megjelölni." Utána *Jansonius János* (1645.) amstelodámi gazdag könyvnyomtatót bírták rá a Hollandiában tanult magyar diákok a Károli-biblia kiadására. Némi javítási kísérletekre ebben a kiadásban is találunk; de e kísérletek sok gondot adtak *Misz-Tóthfalusi Kis Miklósnak,* aki a mindinkább érezhető

szükségen óhajtott segíteni akkor, midőn *Tofeus*, erdélyi püspök és mások kérelmének engedve, Amsterdamba útazott, hogy a biblia tervezett nyomtatásánál közreműködjék és „a tipographiára készűljön el.“ Épen 200 éve most, hogy a volt enyedi diák és a fogarasi mester sok félreértés és testi-lelki gyötrődés után a bibliát maga által készített betűkkel, saját költségén kinyomatta s a jansoniana biblia tévedéséseit kiigazította. Nagy, korszakos munkát nem végzett ő sem; de az a hűség, amelylyel a Károli-biblia körűl forgolódott s az a lelkiismeretesség, amelylyel a jansoniana biblia tévedéseit kiigazítani s a Károli nyelvét csinositani iparkodott; főleg pedig nehéz küzdelmei s áldozatai ... megérdemlik, hogy 200 év mulva is hálásan megemlegessük. De sem a Tóthfalusi nemes munkája, sem a *Bél Mátyás* (1714.), pozsonyi lelkész, sem a *Köleséri Sámuel* (1717.), *Pethe Ferenc* (1794.) s mások tisztes törekvései nem elégíthették ki egyeseknek, sőt az értelmiség nagyobb részének egy új biblia-fordítás iránt táplált s időnként meg-megújúló s erősbödő vágyát, szomjúsását és méltán, mert a nevezett férfiak keze alatt Károli megmaradt továbbra is Károlinak s a szükség a felszines igazítások után csak alig-alig lett kisebbé.

Káldi György jezsuita, már 1626-ban hosszasan bírálja Károlit. („Oktató intés a szent biblia felől“ című s a biblia végére függesztett értekezésében) s eltekintve felekezeti álláspontjától s dogmatikus elfogúltságától, sok igazat mond a Károli-fordítás gyöngéiről s nem csekély mértékben befolyt arra, hogy a protestánsok körében a javítási kísérletek ne szüneteljenek s az új fordítás kérdése szinte napikérdés maradjon. Éles, sőt szenvedélyes bírálatának hatása lehetett a *Váradi-biblia* létesítésére, a gályarabok törekvésére (lád Bod. P.!), sőt magára *Komáromi Csipkés György*, debreceni tanárra

is, ki 1675-ben már átadhatta a biblia új fordítását a debreceni egyháztanácsnak, az ő tiszteletreméltó patronusának.

Komáromi alapos tudós volt s a szentírás eredeti nyelvének mélységes ismerője. Írt zsidó grammatikát is („Schola hebraica." Trajectum, 1654.) s nyelvismerete meglátszik bibliáján, amely, tudvalevőleg, halála után nyomatott ki; de akkor is utólérte a róm. katholikus egyház boszúja[1]). Megégettetvén a Komáromi bibliája, (Kassa 1754. november 1.) maga ez az izgató körűlmény is segíthette volna azt a Károli-biblián felűlemelkedni; de egyfelől a megszokás ereje, másfelől a protestantismus e korbeli sorsa, egyaránt javára munkálkodtak a Károli alkotásának s maradt az továbbra is a hazai prot. egyház vulgatája, zsinati kényszer befolyása nélkül. De különben Komáromi nem is volt hivatva arra, hogy Károlit elfeledtesse. Minden eredetisége mellett is, ő is a Károli hatása alatt dolgozott s ennek körűlíró modorát nem volt képes ellensúlyozni az ő betűhűsége; a Károli világosságával nem ért fel, főleg a közönség szemében, az ő héberes tömörsége s ebből folyó homályossága. Általában ő is, mint több elődje, nem egy egész írót fordított; nem a könyv s író szellemének hódolt, hanem a grammatika és szótár törvényeinek. Hiányzott fordításából az a kellék: az eredeti írók lelkének az a megelevenítő fuvallata, amely Károlival szemben új időszakot lett volna hivatva meg-

[1] A Komáromi-biblia nyomatási évszáma 1685. Ez a szám azonban nem a nyomtatás évét, hanem Bod szerint a fordítás elvégezésének idejét (Sz. Bib. hist. 168. l); Jankovics szerint készitése korát (Biblia t. i. sz. írás magyar fordításainak öt példái. Pest, 1834.); Szinyei Gerzson szerint (Figyelm. 1875.) azon évet jelzi, melyen azt az örökösök átadták.

nyitni. De hiányzott a közönség is, egy korszakos mű illő méltánylására.

Amik Komáromi után történtek egy újabb biblia érdekében, azok mind tisztes kísérletek s jó is, hogy el nem maradtak; de részint, hogy csak töredékek voltak, vagy legfölebb az új-szövetségre korlátozódtak; részint, hogy igazi irodalmi becsök Károlival szemben alig-alig volt: nem árthattak a Károli immár százados tekintélyének. *Torkos András* Új-testamentoma (Wittenberg, 1736.) és a *Bárány-Sartorius*-féle Új-testamentom (Lauban 1756.), érdekes momentumok ugyan a biblia-fordítás történetében s a nyomukba lépőnek segítségére is lehetnek; de Károlival szemben csak arra valók, hogy növeljék az epekedést egy újabb Károli után. A Bárány-Sartorius-féle műnek van ugyan egy sajátságos érdeme, t. i. Bibliai bevezetésbe illő előszavai s érdekes jegyzetei által útmutatóúl szolgál egy szép cél felé, amelyet nem sokáig lehet már kicsinyelnünk. Igaz, reá is igaz, hogy — mint előljáró beszéde mondja — a *későbben nyíít szem az elsőnél többet lát és a magas ember vállán álló törpe a legnagyobb embernél messzebb ér.* A fordítók belátták, — s ez fő érdemök — hogy a bibliát igazán élvezni, még ha angyalok fordítanák is, csak úgy lehet, ha a szöveg kellő mennyiségű és minőségű jegyzetekkel megvilágosíttatik.

Utánuk hosszú csend állott be a biblia-fordítás terén; de ezalatt megizmosodott, megifjodott a nyelv; megnőttek a tudomány és ízlés igényei s mindinkább érezhetővé vált a Károli-fordítás elavultsága. Dr. *Ballagi Mór,* még mint izráelita, hogy hitsorsosait a magyar nyelvnek és a magyar hazának elpecsételje, már ezen az új .magyar nyelven kezdte kiadni a Mózes-féle öt könyvet és az ezekkel több tekintetben összefüggő Josuát. 1840—42-ben megjelent műve őt az Akadémia tagjai

közé emelte, anélkül, hogy hitsorsosait sikerült volna felébresztenie és magyarrá tennie. Később egy értekezésében (Lásd: Nyelvtudományi közlemények III. kötet és ugyanazt A Biblia, Tholuck August után Ballagi Mór. Pest, 1863.) maga állapítja meg fordítása becsét, összehasonlítva önmagát bibliafordító elődeivel, sőt kortársával, a róm. kath. *Tárkányival* is. Heltait, Káldyt, Komáromi Csipkést . . . mind többre becsüli Károlinál és saját munkáját — igen helyesen és jogosan — haladásnak kívánja tekinteni a mult idők munkásaival szemben. *Szándékom volt* — mondja ő (A biblia . . . 214. l.) — *hogy megmutassam, hol állunk és hogy töredékes jegyzeteimmel figyelmeztessek arra, hogy Károli Gáspár biblia-fordítása, minden később tett igazítások után is, nem mondom a tudomány, de csak a közönséges élet legszerényebb igényeinek sem felel meg.* Ő mondja azt is (i. m. 215. l.), hogy a Károli-fordítás *továbbtartása pironság nélkül nem lehető.*

A hazai protestáns egyház ezekre a kemény beszédekre sem ébredt fel, maradván továbbra is békés viszonyban Károlival. Egy ifjú zsidó tudós, *Bárány József*, a „Magyar Zsidó Szemle“ ez évi májusi füzetében kétségeket támasztott ugyan Ballagi tanulmányának mélyebb s maradandóbb értéke iránt; de abban egyetért vele, hogy „a Károli-fordítás a legtávolabbról sem felel meg azon követeléseknek, melyekkel a mai tudomány egy biblia-fordítással szemben felléphetne.“

Ballagi után *Kámori Sámuel*, pozsonyi ág. hitvallású (jelenleg már nyugalmazott) tanár tett fárasztó kísérletet a biblia-fordítás terén; átültetvén nemcsak az ó- és új-szövetséget (Szent biblia 1870.), hanem az apokrifus könyveket is (Ó-testamentomi apokrifus könyvek 1877.). Még fülünkbe zúgnak a fordítás által keltett vitának s illetőleg szóharcnak utóhangjai; tudjuk, hogy

a szerző túlságos önérzettel védelmezte műve értékét; de a nagyközönség nem sorakozott pártjára és nem dobta el Károliját a Kámori bibliájaért. Annyit azonban el kell ismernünk egész tisztelettel a Kámori alkotásáról, hogy az nevezetes bizonyíték marad nemcsak szerzője sajátos nyelvezete mellett, hanem ama sokszor és sokképen kifejezett kívánság mellett is, amely szerint a magyar biblia a változott idők igényeinek s a tudomány követeléseinek megfelelőleg valóban átalakítandó. Csak kissé tisztúltabb nyelvérzékkel és kevesebb újítási vágygyal s illetőleg keresettségre, újdonságra s választékosságra való törekvéssel is, arra lett volna hívatva Kámori, hogy jelentékeny nyomot hagyjon maga után a bibliafordítás történetében. Igy, amint van, csak mintegy útat jelöl a fordítónak s a meredélyekre és mélységekre figyelmeztet, amelyeket kerűlnie kell.

Az egyre növekedő szükségérzetet a *Protestáns-Egylet* próbálta kielégíteni, biztatván előfizetőit, hogy kiadja könyvosztalék gyanánt az új biblia fordítását. Már kefelenyomatok is küldettek szét a megbízott vagy önként vállalkozó bírákhoz; de mindjárt az I-ső könyv első fejezeténél .nem tudták megérteni egymás nyelvét s a fordító a kritika aggatolódzásai elől visszavonult. Igy szólt legalább a hír. Az előfizetők sajnálták, hogy csalódtak, a Protestáns-Egylet vezérei talán bosszankodtak egy kicsit; de végre is az új biblia a fiókban s illetőleg a tollban maradt, nem csekély hátrányára a Protestáns-Egylet nevének.

Majd az Angol biblia-társulat vette kezébe az ügyet s átdolgoztatta *Győry Vilmos* és *Menyhárt János* jónevű tudósaink által az *új-szövetséget* (1878.). A kritika megpaskolta e vállalatot, a házaló biblia-árusok siettek a nyomtatott példányokon túladni, mi pedig erősebbek lettünk ezáltal is ama meggyőződésünkben,

hogy a biblia-fordítás kérdése sokoldalú megvitatás és temérdek előtanúlmány után oldható meg csak maradandóbb sikerrel. Győry és Menyhárt, bár többet mertek és tudtak, mint a Károli-biblia korábbi javítói, de a bibliai tudományok és a hazai nyelv fejlettségének mai fokozatán, épen azokat nem lehet már egyszerű foltozgatásokkal kielégíteni, akik hivatva vannak ítéletet mondani a próbálkozások felett.

E legújabb kisérlet tehát, ahelyett, hogy kielégíthette volna a hívatottak szomjúságát, inkább csak fokozta azt. Holdmezővásárhely derék lelkésze, *Szeremley Samu*, mint tudva van, már egészen a zsinat ajtajáig ment s ott zörgetett egy új biblia végett. Kérelme a conventhez utasíttatott, amely bizonyosan nagyott lélegzett arra a hírre, hogy *Duka Tivadar* buzgalma folytán a bibliatársulat készűl megajándékozni hazánkat az új bibliával; amely esetben a conventre csak egyike nehezűl majd a kettős feladatnak, t. i., hogy *az új fordítás által minden jogos igény kielégíttessék; tehát az nyelvben igazán magyar, szellemben pedig igazán authentikus legyen.*

Ennyit feleletűl az első kérdésre.

* * *

Ha a Károli-biblia kijavítására s fölcserélésére célzó, fennebb elsorolt tisztes kísérleteket elegendő bizonyítékúl fogadjuk el egy újabb biblia előállításának valódi szükségessége mellett: akkor, mellőzve a még mindíg bőszámmal kínálkozó további érveket, nyugodtan térhetünk át a második kérdésre: *eleget dolgoztunk-e már előre, hogy a munkához már most hozzáfoghatunk?*

E kérdésre aszerint lehet a felelet többé vagy kevésbbé kedvező, amint kisebb vagy nagyobb igényeket formálunk a reménybeli új biblia iránt.

Mi sem könnyebb egy szorgalmas és valódi szak-

embernek, mint jobban fordítani Károlinál s ha csak azt tűznők ki célúl, hogy az új biblia legyen ment a vizsolyi fordítás nagy hibáitól, úgy hamar készen lehetünk; úgy az eddigi kísérletek, kifogások és bírálatok nyomán is jó munkát végezhetünk. De nem ez a cél! Mikor egy 300 éves szép multú művet akarunk kiérdemelt nyugalomba helyezni s mikor szembe akarunk szállni 300 éves megszokással és az ezerekre ráöregedett tisztelettel: akkor ilyen kicsiny mértékkel nem mérhetünk, akkor ilyen keveset nem akarhatunk! Az a cél, azt akarjuk — úgy hisszük — hogy Károli ne csak helyettesítve, hanem teljesen nélkülözhető legyen. *Az a cél, hogy absolut becsű mű által tegyük a vizsolyi bibliát s ahoz fűződő emlékeinket elfeledhetővé.* A hazai protestáns egyház bizonyára önmagát és Károliját becsüli meg elsősorban, midőn ilyen mértéket állít az új törekvés elé.

De ilyen akaratra kötelez bennünket maga a *Biblia-társulat* vállalkozása is s bizonyosan ilyen mérték lebeg ama nemes férfiú lelke előtt is, akitől a kezdeményezés ered. A Biblia-társulat iránt örök hálára vagyunk már idáig is lekötelezve; megvárhatja tehát tőlünk, hogy kölcsön fejében nem visszük be kétes és rövid életű vállalatba s ha talán nem tudnánk is 300 évre szóló művet alkotni, legalább alkotunk olyat, amely a mai ízlést és tudományt kielégíti, s amelyet a jövendőségtől megszégyenleni nem leend okunk.

Ha ez s ilyen a cél, akkor bátran mondhatjuk, hogy *még nem dolgoztunk eleget.* Ehez nagy tervekre, sokak jóakaratú s egy lélek által áthatott szorgalmára és hatalmas közszellemre van szükségünk, amely a kevés hivatottaknak ösztönt adjon s azokat apró kérdésekben lelkesedve gyámolítsa.

A közszellemet, a közérdekeltséget megteremteni, ez az első lépés a nagy cél felé. E végből közérzetté

kell emelni egy új biblia szükségét; meg kell győzni a hazai protestantismus intelligentiáját s ebben különösen az oltár szolgáit afelől, hogy az új biblia kérdése sem nem egyesek személyes kérdése, sem nem a Biblia-társulat anyagi érdeke; hanem a *hazai protestantismus becsületkérdése*. Ha ez a meggyőződés sikerül, a biblia absolut becse felől többé nem kétkedhetünk.

Egyik kísérlete — mint a hosszú tapasztalás bizonyítja — könnyen eshetik a hibás alapterv, a hiányos ízlés vagy épen a tervtelenség áldozatává. Olyan előkelő tudós is, mint Komáromi Cs. György s olyan nagy önérzetű nyelvész is, mint Kámori, épen mert túlnyomóan egyéni hajlamok által vezéreltetett... tévedésből tévedésbe esett s a temérdek fogyatkozással megrakott vizsolyi bibliát nem volt képes csak igen szűk körben sem legyőzni. Maga a „Protestáns egylet“ is, amely pedig már nem egyes ember volt és körültekintéssel fogott a vállalathoz, ez sem tudott diadalra jutni tervével s kérdés, ha bibliáját sikerül vala kiadnia, dicsekedhetett volna-e a közrészvét és közelismerés szerencséjével...? Aligha! Hiszen ott állt vele szemben az első pillanattól kezdve az ellenvéleményűek féltékenysége, akiknek nagy előnyük volt kétségtelenűl, hogy a hívatalos egyház nevében intézhették kifogásaikat.

De Wette, Sachs, Ewald s mások bibliái, sok elismerést arattak német testvéreink között; de Lutherrel versenyezni ők sem voltak elegendően szerencsések. Mit tett tehát a német protestantismus? Érezvén azt, hogy a Luther-bibliát minden classicus jelleme mellett is, erősen megviselte a haladó idő, felszólítá az egyetemek theologiai facultásait, a különböző országok egyházi főhatóságait, sőt a különböző bibliaterjesztő-társulatokat is, tervek készítésére, vélemények formulázására... és lassú lépésben, mindeneket jól megfon-

tolva, haladt előre a bibliafordítás kényes kérdésében. Igy tettek angol testvéreink is épen a legközelebbi multban.

Pedig míly óriási különbség van a német vagy angol és a magyar biblia-fordító helyzete között!! Egész könyvtárak állanak rendelkezésökre a biblia különböző fordításaiból s a bibliáról irott különbnél-különb művekből. Alig van szó a bibliában, amelynek értéke felől már német vagy angol irók ne irtak és ne vitáztak volna. Homályos kifejezések felett százan igyekeztek közülök fényt deríteni; kétes irók szellemét ezerféleképen világították meg pro et contra s annak, aki például Luthert feledtetni akarja, csak egy szemernyi kell abból a drága istenadományból, amelyet hivatottságnak, ihlettségnek nevezünk ... és a nagy nyomokon könnyen siklik előre, a majdnem kiapadhatatlan siker reménységével.

De nem így ám nálunk! Nekünk — fájdalom — nincsen bibliai irodalmunk; ami csekély van, azon is meglátszik nagyon a külföld nyomása, az idegen hatás. Bíblia-fordítóink s vitaíróink voltak szép számmal; a velök való ismeretség bizonyosan nem válik egy újabb biblia-fordító hátrányára: de ennyi előmunka egy olyan nagy vállalathoz, mint aminőnek az új bibliát mi képzeljük, igen csekély; még alapnak is gyönge. A bibliai irodalomnak épen azon ágában vagyunk különösen elmaradva, amely a fordítót leginkább volna hivatva kalauzolni s ez is egyik nagy oka lehet annak, hogy Károlival való viszonyunk olyan hosszú időn át maradt zavartalan. Ha akadtak volna nekünk is, mint a külföldieknek s ezek között főleg a franciáknak, hollandoknak s németeknek szövegkritikusaink és ha exegetáink ahelyett, hogy csupán a gyakorlati célokat szolgálták, igyekeztek volna mindinkább a mélyre hatolni: akkor ma kisebb fáradtság mellett is nagyobb bizalommal foghat-

nánk a Duka szép eszméjének megtestesítéséhez. Dehát — valljuk be őszintén — mi még a tudományos theológiai irodalomban csak a fölszínen vagyunk.

Igaz, a külföldi irodalom 'közkincs; a franciák, angolok, hollandok, németek kutatási vívmányai a mieink is, amennyiben azokat mi is felhasználhatjuk s részben fel is használtuk már. De a magyar biblia-fordításhoz a külföld bölcseségén kivül valami egyéb is kell. Kell p. o. tőről metszett magyar nyelv; kellenek sajátos magyar kifejezések; kellenek egyes szavak, amelyekért a fordító, ha magára van hagyatva, hetekig nyugtalankodhatik; még akkor sem találja meg azokat. Kell egy jó adag a költészet nyelvéből; kell mélységes szeretet a bibliai irók iránt; lelkesűltség a próféták, Jézus és az apostolok eszméiért és el nem lankadó türelem, hogy azok az eszmék hozzájok illő s azokat minden árnyalatukban kifejező ruhát nyerjenek. Kell egészen sajátos magyar hivatottság.

Ha a reformáció idejét élnők s volna nekünk is egy Lutherünk... a munkát ez az egy is elvégezhetné talán, főleg ha volna neki egy Melanchtona. Ma, így, amint vagyunk, olyan irodalom mellett, mint a miénk, csak húzamosabb előkészület, csak a közlelkesedés felébresztése és készséges segélye mellett lehet azt remény-lenünk. *Sebestyén István,* volt pápai tanáron, *dr. Heiszler Józsefen, dr. Ballagi Móron* kivűl alig van valaki, aki számbavehető munkát végzett nálunk az exegetikai irodalomban. Az első az ő Messiologiájában, a második a római, korinthi levelekről s a Jakab leveléről irott magyarázataiban; az utolsó az ő fönnebb idézett műveiben, exegetához illően igyekezett Károlitól való eltéréseit okadatolni s az ismertetett irók vagy iratok s illetőleg irat-töredékek szellemébe behatolni Ide tartozik még *Menyhárt* a Pásztori levelek magyarázatával. Ámde párt-

fogás hiányában ők is elnémúltak; nyomukba lépni már egyes ember nem is igen próbált, sőt magának a „Protestáns egyletnek“ is nagy áldozataiba került egyes exegetikai jellegű művek kinyomatása. A sajnos főleg az, hogy ezek az áldozatok sem találtak méltánylókra s a kísérletek nem keltettek óhajtott hatást; bibliai tudományosságunk még ezután sem haladt előre. Úgy tetszik, mintha hiányoznék nálunk az érzék a bibliai titkok fejtegetéseihez s a biblia egyes helyeire borúlt homályosság eloszlatására. Pedig enélkül nincs kilátásunk absolut becsű új bibliára.

Fel kell tehát ráznunk a hazai protestantismus intelligens részét s azok között főleg az oltár szolgáit. Sokan vannak közöttük, akik elégedetlenek Károlival; sőt bátorságot vesznek időnként maguknak egy-egy kifejezést kisimítani, egy elévült szó helyett mását illeszteni a textusba. Hát tegyenek valamivel többet! Töprengjenek, küzködjenek az új biblia dicsőségeért húzamosabban s az eredményt közöljék a sajtóban, hogy eszemecsere álljon elő és tisztúljon a köd. Ezer meg ezer kényes helye van a bibliának, amelyekre alkalmas szót találni nehéz. „Több szem többet lát.“ Egyes ember sokat tévedhet — mint a példák bizonyítják — jó szándékkal is; összevetett vállakkal kell azért a közös érdeket előbbre segítenünk! A kiválóan hívatottak jelöljék meg a vizsgálódás irányát, vessék fel egymásután a megvitatandó kérdéseket; tűzzék ki a biblia legkényesebb pontjait s kérjenek mintegy felvilágosítást az egyház értelmiségétől: a sajtó mozogjon, lelkesűljön és lelkesítsen!

Maga dr. Ballagi Mór mondá, említett akadémiai értekezésének záradékában, hogy az ő észrevételei is *csak történelmi bevezetésűl akarnak szolgálni, egy netalán valaki által később készítendő biblia-fordítási körülmé-*

nyes theoriához. Ő maga — a leghívatottabbak egyike — állítá magáról, hogy „az a mező, amelyet ama theoria megalkotása végett be kellett volna járnia, sokkal rengetegebb, semhogy azt az ő parányi ereje megbírná." Révész Imre, a hatalmas ellenfél, igazat adott e tekintetben Ballaginak; ami szintén nem közönséges erősség azon kívánságunk mellett, hogy az új biblia dicsőségeért közös erővel kell síkra lépnünk s a legcsekélyebb figyelmeztetést és útbaigazítást is tisztelnünk kell.

Csak ha aztán jól elkészűltünk; csak ha már minden arra hívatottat bevontunk a vállalat iránt való lelkesedés gyűrűjébe, akkor fogjunk hozzá, akkor fogjanak a megbizandók a Károli-biblia reformálásához. *A hazai protestáns tudósok becsülete legyen hozzákötve az új bibliához!*

A TANÁRI HIVATÁS NEHEZEBB FELE.

A tanterv, a tankönyv, a fegyelmi rendszabály, a tanfelügyelő, tankerületi főigazgató, miniszteri küldött, ha legjobbak, ha leghivatottabbak is, még nem képesek kitűnő iskolát létesiteni. Ehez mindenekfelett tanár kell és pedig olyan, akinek diplomája a szívbe van beírva, aki nem élősködni akar a hivatalban, hanem hatni, alkotni, gyarapítani; hogy a haza — mint a költő lelke álmodta — fényre derüljön.

Ez volt meggyőződésünk mindig s épen ezért tűnődve és aggódva néztük s olvastuk azt a tavaszi záporként omló sokféle rendszabályt és utasitást, amely felűlről, reform címen, hull iskoláinkra. Fájt nekünk, hogy azok szükségeseknek tekinttettek.

Most már a hosszú esőzés vége felé jár. Legalább azt sejtjük abból a tavaszi mennydörgésszerű legújabb szabályrendeletből, amelyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a kerűleti főigazgatóságokhoz legközelebb intézett s amely így hangzik: *„Több oldalról merűlt fel panasz atekintetben, hogy némely tanártestlüetek az ifjúság felett, amidőn az testűletileg, példáúl istentiszteleten vagy más alkalommal is nagyobb számban jelen meg, nem gyakorolják a kellő felügyeletet, sőt, hogy némely tanárok egészen kivonják magokat a felügyelői kötelesség alól. Felhívom Cimed, utasítsa a hatósága alatt álló összes középiskolák tanártestületeit, hogy minden alkalommal, midőn a tanuló ifjúság nagyobb számban s különösen midőn kötelességből jelenik*

meg valahol, a szükséges felügyeletről gondoskodjék és pedig a dolog fontossága szerint vagy az egész tanári testület legyen jelen, különösen, midőn a megjelenés példaadással is jár, vagy a felügyelet oly mérvű legyen, hogy az ifjúság kellő szemmeltartása lehetségessé váljék. Ha Címed a tanári testületek által megállapitandó módot és mértéket, melyet Címednek fölterjeszteni tartoznak, elegendőnek nem találná, mindannyiszor saját hatáskörében állapítsa meg, az illető tanintézet viszonyai szerint, a felügyeleti szabályzatot és őrködjék szigorúan afelett, hogy a tanárok minden kivétel nélkül, e nevelői tisztüknek kellőleg megfeleljenek."

Mélyen megdöbbenve olvastuk e rendeletet és mégis, ha ily kicsinyek nem volnánk, mint vagyunk, gratulálnánk érte az illető minisztériumnak, aki kezd és mer végre rátalálni a szeg fejére. Ilyesmit vártunk mi — *ha már egyszer szabályok váltak szükségesekké — a középiskolák és mindenfajta iskolák egyik legfőbb aranyszabályaúl.*

Mert való — szomorú való az — hogy főleg az újabb szabású tanárok között sokan vannak, akik állásuk nevelői hivatása iránt érzéketlenek; akik búvárkodni, tanítani, sőt jó haszon reményében könyvet írni is készek és hivatottak; de a tantermen kivűl nem tartják magukénak, reájok tartozóknak a növendékeket. Elejtik tehát a *tanári hivatás nehezebb felét.*

Azok a tapasztalatok, amelyeken a kérdéses miniszteri rendelet alapszik, bizonyára az állam által fentartott iskolákban vonattak el s a rendelet is azokra szól. Mi ezúttal még nem is vesszük magunkra s ha mégis hajlandók vagyunk üdvözölni, annak oka az, mert a középiskolák tanárait ma az állam képezi már a felekezetek számára is, s közel az idő, midőn az új emberek nálunk is többségben lesznek s velök együtt — esetleg

— az állami iskolákban tapasztalt bajok is sajátunkká válhatnak.

Eddigelé — mikor a túlsó oldalról kígyót, békát kiáltottak reánk s mindent megpróbáltak, hogy compromittáltassunk a közvélemény előtt — úgy éreztük, hogy, ha sok tekintetben nem mérkőzhettünk is az állam által berendezett intézetekkel, egyben mindenesetre felettök állunk, s ez épen *tanáraink nevelői tapintata s e nehezebb hivatásuk szolgálatában tanusított hűsége és készsége volt.* És ez az egy, fényesen kipótolt sok apró hiányt. Gondjok volt tanárainknak, hogy szülők hiányában szülők legyenek, s ha nem fényeleghettek épületekkel, a tantermek berendezett voltával s ha nem ragyoghattak világfiakként; de volt szívök a tanulók sorsa, helyzete iránt, s figyelmök arra, hogy a *belső ember* érzelmeivel, a szülők szeretetével forduljanak növeltjeikhez s ne tekintsék fáradtságnak s tűrhetetlen robotnak templomba járni velök s leszállni hozzájuk hajlékaikba, sőt széttekinteni még a növendékek holmija között is.

Ma már ezek az aranyidők kezdenek tőlünk is elsietni. A tanári hivatalt sokan méltóságnak tekintik és nem szolgaságnak; hivatalnak és nem hivatásnak. A növendék gondja, baja, vallásossága, házi s társadalmi magaviselete csak keveseket érdekel, s jó ha ezek aztán ki nem gúnyoltatnak. Az állami minta, mint minden egyébben, úgy ebben is követőkre talál. Fájdalom, de igaz! Kezdünk sokat adni mi is a látszatra, a csengetyűszóra, a másodpercekre kiható pontosságra. Szigorúan megtartjuk a törvény által szép számban reánk rótt tanórákat; de amint ezeket lemorzsoltuk, kivetjük fejünkből az iskola és növendékek gondját s áldozik kiki közűlünk a maga isteneinek; a növendék pedig élvezi a zavartalan szabadságot, vagyis hányódik-vetődik a fejletlen ösztönök szelei között.

Minden tisztelet az irigylésre méltó, de sokszor kicsinyelt kivételeknek; azoknak, kiket a modern áramlat el nem sodort; akik — fiatalon bár — a régi iskola hívei a halálig. Mert vannak, még ma többen vannak ilyenek is; de félnünk lehet a terjedni kezdő vészes divattól, s épen azért szívesen üdvözöljük a miniszteri rendszabályt, amely hivatva van e pusztító szél forgását még idejekorán bedugni. *Az ilyen példaadás leginkább is illik az államhatalom képviselőjéhez, akinek szava messze hangzik.*

De mi azt hisszük, hogy még e rendszabály, ez a kemény itélet sem lesz elegendő a létező baj orvoslására. A tanári testűletek — ott, ahol szükség van reá — kétségtelenűl meg fogják tenni a lehetségest avégett, hogy közelebb simúljanak a növendékhez, s hogy valamennyire nevelők is legyenek és nemcsak tanítók. Ha meg nem tennék, majd megteszi a tankerűleti főigazgató s ez lesz aztán a keserű és megalázó itélet a tanári kar hivatottsága ellen. Lesznek — szinte halljuk — kifogások, mentegetőzések; a gregarius tanár hivatkozni fog az osztálytanárra; ez az igazgatóra, akinek kezében van a felügyelet joga, hatalma. És az állami intézetekben nem is épen ok nélkül; mert ott az igazgató csakugyan elnyelte az egyesek jogainak nagy részét, akik aztán az elvesztett jogokért jónak látták a jogokkal járó kötelességekből is átengedni az igazgatónak. Hol az igazgató minden, igen természetes, ha a közönséges tanár csak annyi óhajt lenni, amennyivé épen mulhatatlanúl lennie kell. Ezért borzadtunk mindig az állandó igazgatóság gondolatától, bizonyos kiválóan fontos jogoknak egy személyben hosszú időre való összpontosításától. Sőt borzadunk még most is; mert a rendszabály által panaszolt baj egyik okának épen azt tartjuk. *Megosztott jogokat, megosztott felelősséget vélünk célravezetőnek az iskolák igazgatásában és a növendékek vezetésében s*

felügyeletében. Enélkül csak kényszerített javulás fog beállani, csak erőszakolt lesz az egyesek megváltozása s épen ezért jóformán eredménytelen is.

Ha pedig ez nem következhetnék be, talán a bureaucratismus, talán más igen fontosnak képzelt okok miatt: akkor — hogy a baj gyökeresen kiirttassék — *meg kell változtatni a tanárképzés mai divatját s úgy kell előkészíteni a leendő tanárokat, hogy azok hivatásuk nehezebb fele iránt is kifejlett érzékekkel bírjanak. E célra pedig, legalább a mi hitünk szerint, a nagyvárosi tanárképzés nem alkalmatos.*

Abban az örökös zsibongásban, abban a vásári életben, amivel csak a mi fővárosunkban is találkozunk, elvész a tanár és a tanítvány egymásra nézve *az iskolán kívül.* A nevelői hatás szinte lehetetlen. A tanárképző-intézet növendéke megtanulja vagy legalább feljegyzi szépen az elméletet; talán le is tudná rajzolni a tanárt az ő eszményiségében. Ő is, az elmélet hirdetője is, abban a meggyőződésben élnek, hogy a legjobbat cselekedték s a legüdvösebbet tanulták. A gyakorlati életben azonban az elvek a papíroson maradnak: mert hát gondol-e arra a tanárképezde tanára, hogy ő még példával is megpróbálja ránövelni tanítványait a gyakorlati életre. . . ? Templomról, istenitiszteletről ki beszélne egy nagy városban, ahol annyi más élvezet kínálkozik? Tanár és tanítvány fegyelmezhetik-e ott egymást ilyen tekintetekben? Aligha! Aki pedig — hogy úgy mondjuk — meg nem szokta elég korán ily irányban is a példaadás terhét, az kiveti azt nyakából és él egyoldalúlag a maga jónak képzelt módja szerint és nem érez semmi lelkiismereti nyughatatlanságot. Szívesen elismerjük a nagyvárosok sokféle előnyét; de világpolgárias jellegüknél fogva nem arra valók, hogy tanárokat képezzenek.

Midőn ezért elitélnivalót talál a miniszter a maga

tanáraiban, s lehetségesnek véli, hogy még a tanártestűletek sem fognak eléggé gyökeresen intézkedni a baj megszüntetése végett: jó lesz ha végigbírálja a baj indító okait s a tanár-képezdének már sokak által kívánatosnak ismert reformját megkisérli.

Különösen kisvárosok számára ne akarna a fővárosban képezni tanárokat; mert más ott és itt a levegő, más a szív, mások az igények. Itt szerénység és alázatosság ruhájába öltözködött emberek hathatnak üdvösen csupán; amott beválhatnak a világpolgárok is. Itt mesterekre van szükség; amott győzhet a puszta tudomány is. Itt örökösen látjuk egymást és megbíráljuk egymás tetteit; amott hidegen és észrevétlenűl járhat el egymás mellett tanár és tanítvány. Itt felelősök vagyunk minden lépésünkért; amott elég lehet a tanórák pontos megtartása is. Ott elvégezheti a felügyeletet maga az igazgató is; itt mindnyájunknak felügyelőknek kell lennünk, különben „Róma ledől és rabigába görnyed.“

„Ha Isten csakugyan ki akarná tüntetni az embert a többi teremtmények között: akkor a tanitói pályára egészen külön lényeket teremtene.“ Igy fakadt ki valamikor egy megkeseredett szívű szüle, akinek gyermeke — a felügyelet hiánya miatt — lejtőre jutott. De mert „az Isten nem személyválogató,“ tehát az államhatalomnak s általában az iskolafentartó testűleteknek kell úgy intézkedniök, hogy a tanárban a szükséges különlegesség feltaláltassék, hogy az ne csak tanár, hanem nevelő is legyen és „fényljék az ő világossága.“

KÜLFÖLDI STIPENDIUMAINK.

(A CONVENT FIGYELMÉBE!)

A 16. és 17. század protestáns papjai között egész hatalmas legio volt a tudósok száma. Amit nem adhattak meg a hazai tanintézetek, azt megszerezték odakünn, ahová a nagyok híre és a tudvágy vonta őket, s az itthoni gazdagok támogató keze segítette. Széles látkörrel, a tudomány szerelmével tértek haza, s itthon új időszakot hoztak létre a nemzeti művelődés történetében.

Az a belső viszony, amely a mondott időkben a külföld és hazai protestantismus között létezett, s amelynek erősbödése mindkét félre ugyanazon szempontból volt kivánatos, azáltal pecsételtetett meg, hogy úgy a hazai intézeteknél, mint a külföldön bizonyos stipendiumok keletkeztek, a melyek szárnyaivá lettek a szegény, de kitűnőnek ismert ifjak tudvágyának hosszú időre.

Midőn azonban a külföldi szabadabb szellem nagy hullámokat kezdett vetni, itthon gondoskodott az államfelsőség arról, hogy ifjaink a stipendiumokat ne használhassák, s a külföldi szellemmel, legalább közvetlen érülközés folytán, meg ne ismerkedjenek. Ez az absolutistikus óvatosság idézte elő azt a szerencsétlenséget, hogy odakünn kezdtek rólunk megfeledkezni, stipendiumaink gyümölcstelen tőkéknek tekintetvén, azokat más célokra használták fel, s a korábban még tiszteletreméltó magyar nevet kezdte belepni a külföld szemében a rozsda és penész. Maga a hazai absolutismus is segített rajta, hogy régi jó hírnevünk devalváltassék s összes dicsőségünk ne terjedjen túl a pusztákon, azok csikóin, betyárain és cigányainkon.

Majd újra fordúlt a világ, s nekünk is út nyilt az idegenbe. Csakhogy ez időre már künn is, benn is megszünt a latin nyelv uralma, s ifjaiknak — ha túl akartak menni a hazán — a szegénység mellett a német vagy valamely más nagyhatalom nyelvével is birkozniok kellett. A nyelv azonban kisebb akadály volt a szegénységnél, amelyet tudvágygyal bajosabb legyőzni, mint a tudatlanságot. A szegénység legyőzésén pedig nem igen munkálkodhattak közre tanintézeteink sem, amennyiben a változott viszonyok között a lelkes alapitók elfeledték külföldre szóló stipendiumok alapitása által ápolni a jövőt. Úgy tudom, hogy összes ev. ref. tanintézeteink külföldre szóló stipendiumai csekélységek a szükséghez és ahoz az eredményhez képest, amely a külföldre járó ifjak által ev. ref. egyházunk egyetemére háramolhatik.

A sárospataki főiskolának van például: *egyetlenegy* külföldre szóló stipendiuma, az u. n. „*Barcianum*," melynek kamatja évente 126 frt. Legyen áldva ezért is az alapító emlékezete! A debreceni, budapesti, nagyenyedi főiskolák talán elébb állanak e tekintetben; de azok elöljárói is sokszor érezték már magokat szegényeknek, midőn 20—40 végzett ifjú közűl nem volt módukban 2—3-nál többet a további búvárkodás útjára elindítani. Pedig a vállalkozásra kész lelkek száma ott is, mint nálunk, okvetlenűl nagyobb az alapítványok kicsiny számánál.

Van — igaz — külföldön még egy pár egyetem, amely a magyar ifjak számára alapított stipendiumokat nem használta fel, s az, aki eléggé élelmes, ki is igazíthatja magának az ilyen jótéteményt; de még az ilyen ösztöndijakkal együtt is édes-kevés az, amire szemét vetheti a szakiskola porát lerázni készülő növendék. Évenkint 4—8 ifjú megy legfölebb külföldre ev. ref. iskoláink végzett növendékei közűl! Oly csekély

szám, — pedig ennyire sem igen rug az évi átalány — hogy igazán gondolkozóba kell esnünk az iskolafentartók *egykedvűségén*, amelylyel kitűnően végzett növendékeikkel szemben viselkednek!

No de ne nevezzük *egykedvűségnek* a mulasztás okát, hanem mondjuk no szebben: *szegénységnek*. Mert igaz, igen igaz, hogy szegények vagyunk. Az oktatásügy sokféle reformja temérdek pénzünkbe került, s míg igyekeztünk azon, hogy helyünket a nemzeti művelődés egyre fokozódó versenyében megtarthassuk, nem volt időnk s tehetségünk arra, hogy időről-időre támadt veszteségeinket felszámíthassuk s a hiányokat fedezhessük. Iskolánk becsületét akarván védelmezni és megmenteni, nem törődhetünk eléggé a jövőnek messzebb időre szóló munkálásával, s azok is, akiket jó szerencséjök és nemes szívök *alapítványozókká* tehetett, inkább az egyház és iskola kézzelfogható szükségleteire gondoltak, nem pedig a jövőre s annak építésére. Magok a fentartó testületek is jobban elfoglalták magokat a jelen bajaival, semhogy az iskolán túleső önképzés elősegítése eszökbe juthatott volna, s erre irányozhatták volna a jószívű adakozók figyelmét.

Pedig a változott viszonyok is utalhatták volna őket erre, amelyek különösen végzett növendékeinknek váltak kiválóbban ellenségeivé. Régebben ugyanis a szoros értelemben vett szaktanfolyam elvégzése után, nem űztük ki diákjainkat az élet bizonytalanságai közé. Egy részök itt várta az *academica rectoriát*, másik részök pedig törte magát, tanúlt, tanulmányozott, hogy *a primariusi kar* szellemi aristokratái közé bejuthasson, s magának irigyelt állást vívjon ki. Mint tudva van, ma már a gimnáziumok újabb szervezése következtében a *primariusi intézmény, ez az egészen sajátos protestáns tanárképezde*, megszünt; a tanítóképző-intézetek pedig

eltemették az *academica rectoriát*, holott legalább a jókra nézve bizonyára ez is jelentékenyen befolyt a szellem fejlődésére. A tanítás által való tanulás ugyanis mindig a legbiztosabb ismeretekre vezérel, s még az a jó oldala is megvan, hogy méltányossá is lesz a tanítás nehéz terheit emelők iránt.

A dolgok természetes rendje szerint az ifjuságnak eme veszteségeit kárpótolni kellett volna, lehetőleg azonnal. Azonban évek tünnek, évek múlnak, s még ma is alig tettünk valamit a kárpótlás végett; pedig a mélyebben szemlélő már is tapasztalhatja, hogy csak ama két nevezetes előny elvesztése is látható nyomokat hagyott maga után papságunk egyetemén. Ritkább — hogy nyiltan szóljunk — papjaink sorában ama kutatási vágy és az ezzel járó mélység, amelyek a régi primáriusokat előnyösen jellemezték. A könyvek szerelme, a könyvgyűjtés is primariusi erény volt. Túl az iskolán is elkisérték őket régi erényeik és súlyt kölcsönöztek a papság értékének. Az iskola falai között köztanítók gyanánt működvén, megszerették az iskolát és annak feladatát. Igazán, bizonyos szellemi aristocratiát képeztek, mert múltjokban, régi nevökben, némi ösztönző erejük volt a további önképzésre. A rectoriák pedig még anyagi tekintetben is kivánatosak voltak, sokan a tanítói jövedelemből vetették meg boldogabb jövőjük alapját.

Most — ismételjük — szinte kiűzzük végzett diákjainkat az életbe, a bizonytalanságba, vagy jobb esetben a káplánság ingoványai közé; tehát *siettetjük ifjaink megérését, s épen ezért sokra nézve gyűlöletessé tesszük a tudományt.* A gyöngék, a középszerűek nem vesztenek így sem; de igen a jók s a legjobbak. Ezek nincsenek kárpótolva az elveszett primariusi intézmény és rectoriáért semmivel! Amivel kárpótolhatók volnának: *a kül-*

földi vagy külföldre szóló stipendiumok, ahelyett, hogy szaporodtak volna, megfogytak.

A jelen már kezdi érezni e többszörös veszteség hátrányait. Igen tehetséges ifjak csüggedt fővel és aggódó szívvel lépnek az életbe és zúgolódnak a szomorú kilátások miatt. Az ilyen hangúlat pedig nem vezérel senkit a pieriai forrásokhoz, s jaj nekünk, ha a miéink közül azokból kevesen fognak meríteni!

Egyetemes conventünk megtette már, a veszteségek lehető fedezése végett, a legelső lépést. Feladatáúl tűzte ki, hogy a külföldi stipendiumokat kikutatja, s illetőleg kipuhatoltatja, s az elveszettek visszaszerzését megkisérli. Lapjainkban volt e kezdeményezésnek némi eredménye; de általában nem mutatkozik e kérdés körűl olyan érdekeltség, mint aminőt mégérdemelne. Felhívjuk azért a conventnek sokképen elfoglalt figyelmét a külföldi stipendiumokra; mert sok jót várunk azok szaporodásától egyházunkra s iskoláinkra egyaránt, s illendőnek is tartjuk, hogy a múlt idők előnyeiből legalább annyi mentessék meg végzett növendékeink számára, amennyi a változott viszonyok között is megmenthető és üdvösen alkalmazható.

A stipendiumok kipuhatolását, s amennyire lehetséges újakkal való szaporítását, a papok és tanárok szellemi értékének emelése végett egyaránt óhajtanunk kell. De mert a convent mindent nem tehet: arra kell működnie az egyes iskolák elöljáróinak, sőt az egyes protestánsoknak is, hogy az adakozók figyelmét, a nagyok, gazdagok áldozatkészségét elvégre erre a szükségletre is ráirányozzák, s újabb-újabb alapítványok által módot nyujtsanak a legjobbaknak arra, hogy egyházunknak dícsekvéses oszlopaivá fejlődhessenek.

Az új idők erős versenyében nekünk nem szabad a legelsők sorából leszoríttatnunk. A világ most már

többet tud rólunk, mint csak nemrégen is. Országos kiállításunk által — úgy mondják — a nagy nemzetekhez emelkedtünk fel; országos törvény alapján felvergődtünk a főrendek közé... Ez utóbbit főleg a convent akarta így; akarja hát azt is, hogy leendő papjainkra nézve a magasabb kiképzés útja mind jobban-jobban hozzáférhetővé legyen. Ha nincs protestáns tanárképezdénk, legyenek legalább bőszámú külföldi és külföldre segítő stipendiumaink.

TEREMTSÜNK KÜLFÖLDRE SZÓLÓ STIPENDIUMOKAT!

Hajdanában, mikor a latin nyelv a tudomány közös nyelve volt, minden becsvágyó diák a maga, egyháza és a tudomány iránt való kötelességének ismerte felkeresni a külföldi egyetemeket s odaülni egyik-másik nagynevű tudós lábaihoz és szívni annak ajkairól a bölcseségnek kibeszélhetetlen édességű mézét. Itthon pedig eltelt az öregek lelke boldogsággal és büszkeséggel, a mint meghozta a hír egyik-másik magyar ifjú kitüntetését s a protestáns egyház nem szűkölködött, szükség esetén, a harcosokban. A 16. és 17-ik századok magyar tudósain s protestáns theologusain végigtekinteni felemelő látvány ma is.

Dehát hol vette a magyar prot. egyház az anyagi erőt a külföldi élet terheihez?! Fejedelmek, nagy uraink, versenyezve keltek a tudvágyó ifjak nemes törekvéseinek támogatására. *Köztudat volt, hogy a külföld látogatása szükséges s ez a köztudat főforrásává lett az anyagi erőnek.* Főiskoláink magok is úgy rendezkedtek be, hogy egyes növeltjeiknek a külföld látogatása hivatalos kötelességökké vált. Sárospatakon például a széniornak okvetlenűl külföldre kellett mennie, ha széniori évét eltöltötte, *különben pedig felelősségre vonta a kerület és* — szégyenére a vonakodónak — *széniori jövedelmének egy részét vissza kellett fizetnie!!*

Az eredmény az lett, hogy papságunk körében

mindig jelentékeny százalékot képeztek azok, akik megtudtak ülni a tudós könyvek felett, s akik nem sajnálták a tudományért a lámpa-olajat. Egy-egy tanári kathedra megüresedése nem okozott fejtörő gondot a kerületek vezetőinek s az iskolák elöljáróinak; a papság rendesen kiegészítette a hiányt. Csak lapozni kell a multak könyvében s nem egy-két példára akadunk hamarosan, a melyek a mellett bizonyitanak, hogy a papi kathedrának a tanárival való felcserélése szerencse volt a tanintézetre s egy-egy ember kidőlte nem idézett elő rázkódást az intézetek életében.

Az idő azonban nagyot változott. Fejedelmek, főurak és főúri asszonyok vagy épen nem, vagy csak elvétve gondolnak újabban a protestáns egyház sorsának könnyítésére s jövőjének ilyen vagy amolyan alakúlása miatt nem fáj a fejök gyakran még azoknak sem, akik őrálló helyekre emeltettek. Megszünt a latin nyelv divata; de hát ez nem baj; ez inkább szerencse. Megszüntek az ugynevezett *academica promotiók*, amelyek pedig szintén sok jeles ifjú szárnyait segítették kibontani; *megszünt* — s ez már komoly hiba! — *a széniorok ellenőrzése*, akik — bizony már régóta — vagy elköltik szép jövedelmöket itthon, vagy (ez is megtörtént s ez még a jobbik eset) tőkét gyüjtenek a jövendő anyagi jóléthez; de arra még csak nem is gondolnak, hogy nekik — ha nem kényszerből, legalább a régiek nemes példájára — gyümölcsözővé kellene tenniök jövedelmöket, szellemi tőkéjük növelése által. *Külföldre menő szénior, ez ma nálunk a fehér hollók közé tartozik!!*

Úgy tetszik nekünk, mintha e ponton nem a fiatal embereket illetné a vád. Úgy tetszik, mintha szándékosan-e, nem-e: elfeledték volna a múltat s a szénior névvel összenőtt emlékeket azok, a kik felette állottak s állanak a szénioroknak. Bizonyos érdek vagy lágymeleg-

ség lehetett az oka, hogy a jónak bizonyúlt szokást szegre akasztottuk, holott annak folytonos fenntartása mellett évenkint legalább egy-egy jóravalót ifjút nemesen kényszeríthettünk volna arra, hogy a pieriai forrásból mélyebben merítsen s a kerűlet szellemi súlyának növelésére esetleg igen jelentékenyen is befolyjon.

De hibáztunk egyébben is. Ott nevezetesen, hogy amit a változott viszonyokban vesztettünk, nem igyekeztünk kárpótolni célszerű intézkedések által. Bethleneket, Lorántffy Zsuzsánnákat stb. nem teremthetünk; de szegényebb világunkban is elég gazdagok lettünk volna arra *s azok vagyunk még ma is,* hogy egyes nagyok hiányában a kicsinyek összesített erejéből szerezzünk magunknak kárpótlást. A temérdek új és újabb bajok s szaporodó terhek között elfeledtünk egy olyan bajon segíteni, amelynek fennmaradása egyre jobban meglátszik szellemi életünkön. Mondjuk ki nyiltan, hogy ma, mikor fejlődésben van egész iskolai életünk, nemzeti műveltségünk . . . ma saját édes felekezetünk kebelében kevesebb az u. n. *tudós pap,* mint volt régen s műveltségünk — iskoláink berendezett volta mellett is — bizonyos felszínesség s felületesség hibájában szenved. Miért?! Mert a legtöbb, akit az iskola falain belől égetett a tudás vágya, künn a lenyűgöző viszonyok között, átadja magát a boldog pihenésnek, mint valami hosszú útról érkezett vándor.

De ha megmaradna is a hajlam, nincs alkalom, eszköz, út, mód annak kielégítésére s fejlesztésére. Nincsenek magasabb igényeket kielégítő könyvtárak a parokhiákon; mert nincs elegendő tudás-vágy még ott sem, ahol az anyagiakban dúskálni lehet. Hajdan egy-egy meghalt papnak egész nagy s értékes könyvtára maradt s például a sárospataki diák, sőt a professor is szivesen sietett egy ilyen könyvtár elárverezésére. Ma ez

az eset már nem fordúl elő; évek óta nem árvereztek Sárospatakon papi könyvtárakat!!

Dehát hogyan tartozik ez a dologra!? Csak úgy, hogy az ilyen elárverezett könyvtárak néhai tulajdonosa legtöbbnyire a külföldön is járt papok köréből telt ki, akik itthon is, gyakran nyomasztó szegénység mellett is, hívek maradtak nemes szenvedélyökhöz s lelkökben a tudás olthatatlan szomjúságával föl tudtak emelkedni a nyűgöző viszonyok fölé.

Igaz, hogy már itthon is dús forrásai vannak a tudománynak. Egyetemeinken sokat meg lehet tanúlni, amit eddig csak a külföld adhatott; de még emellett is, *főleg theologus emberre nézve* szükségesnek ítéljük a külföld látogatását: tehát szükségesnek a *külföldre szóló stipendiumokat is.* Az a jó oldala van a külföldnek a tanulni vágyó végzett ifjúra nézve, hogy távol a gyakran fejére növő viszonyoktól, nyugodtan élhet egy eszmének, egy iránynak s az itthon tanultakat mások nézeteihez mérvén, önálló nézetre emelkedhetik s a kutatásra maradandó ösztöne támad. És ez elég fényes eredmény; megérdemli, hogy érette lelkesüljünk s ha kell áldozzunk is. Papságunk tudományos színvonala követeli, hogy áldozzunk is valósággal!!

Teremtsünk azért külföldre szóló stipendiumokat! Teremtsen mindenekelőtt a *tiszáninneni egyházkerület;* mert, ez idő szerint, aligha nem mi vagyunk a tekintetben az utolsók, vagy legfölebb no: utolsó előttiek!

Az ember lelke belefájul, mikor látja, hogy 3—4 végzett ifjú milyen örömmel képezné magát tovább... és nincs módjában. Szegény maga, szegények pártolói s még nem is eléggé élelmesek a kinálkozó előnyök lefoglalására. Pedig milyen sok szép tőke vesz így el, a mihez hejh! beh jó volna a szorongató szükségben hozzá menekülni! Hányszor történt már meg, hogy

tanár-halál esetén félkészültségű, vagy épen csak frissében készülgető emberrel kellett megelégednie a kerületnek? Hányszor történt, hogy az új tanár szárnypróbálgatásait megérezte a tanuló ifjúság?! Hányszor történt, hogy későn eszmélődtünk s a 12-ik órában kaptuk elő egy-egy fiatal emberünket s láttuk el nagy fösvényen külföldi útravalóval?! Az meg épen alig-alig történt újabb időben, hogy szakképzett férfiakban válogathattunk volna . . .!!

Óh pedig, ha következetesen, évről-évre 2—3 ifjút küldhetünk vala ide vagy oda további önképzésre: mennyire másként állana a dolog! Lett volna eddig is és volna most is mindig jól elkészült emberünk több is, akik, ha a szükség úgy kivánja, legott beülnek egy-egy tanári kathedrába vagy tevékeny szerepre vállalkoznak a káplání és papi vizsgálatokon s tiszteletet szereznek mindenfelé a lelkészi karnak.

A tiszáninneni egyházkerület érdemnek tekinti papválasztási szabályai szerint a külföldön járást; módot is kell azért nyújtania, hogy legkitünőbb diákjai ez érdemet megszerezhessék! A kerület látja hasznát!!

Nem új dolgot mondunk. A „Sárospataki Lapok" mióta fennáll — egy vagy más alakban — évről évre mozgatja ezt a kérdést, de még eddig csekély eredménynyel. Valamelyik igazgató egy karácsonyi pátensben is izgatott e tárgyban; de az ő izgatása is csak kiáltó szó maradt. Pedig a külföldön szerezhető stipendiumok — mint az eddigi kutatók bizonyítják — nem igen kecsegtetők; egy részöket épen a mi részvétlenségünk semmisítette meg; amennyiben t. i. megszoktuk azokat igénybe nem venni, miért is az érdekelt intézetek nagy okosan — más célokra használták fel azokat.

Az idő lelke komolyan int, hogy ezentúl éberebbek legyünk! Ellenfeleink a tudomány fegyvereivel próbálják

visszavívni az ő régi dicsőségöket. A kor követelőzik s megvárja azoktól, akik lelkeket legeltetni vannak hívatva, hogy hivatásuktól minden tekintetben áthatottak legyenek! Siessünk azért s találjunk útat-módot külföldi stipendiumok alapítására. Kényszerítsük s ha kell: segítsük széniorainkat régi kötelezettségök teljesítésére s *teremtsünk tőkét!!* A kerület, a főiskola, egyes jómodú nagyok s mi a szegények is, áldozzunk a nehéz idők dacára is, s ne nyugodjunk addig, míg erre a magas célra évenkint legalább 1600—2000 frtot nem szentelhetünk. A kerület fejei kezdjék meg az izgatást! Lehet, hogy alapító is akad, még ebben az „adópréses világban" is. Akadhatnak egyházak is, amelyek anyagi jólétben élvén, ilyen célért készséggel áldoznának egy pár száz forintot. Csak meg kell próbálni; hirdetni kell a háztetőkről is, hogy mindenki hallja és tudja, hogy hol vagyunk leggyengébbek s hová kell a mielőbbi segély!! Ki tudja, mely egyházközség szülötte, mely család sarja lesz boldog egy ilyen alapítvány által?!

Lelkesedjék a fiatalság is; sőt áldozzék saját filléreiből az is, így mutatván meg, hogy igazán eped a tudomány után. Örömmel tudjuk, hogy a sárospataki ifjúság lapja bolygatja e tárgyat s nyughatatlankodik a létező állapotok felett. A tiszáninneni kerület, mint szerető szülе, bizonyára nem dugja be füleit a kiáltó szó előtt!! Úgy legyen.

AZ ISKOLAI ÉV ELEJÉN.

Szeptember hóba jutottunk. Az iskolák csengetyűi megszólalnak s a néma falak csendjét felverik a muzsák előcsapatjai. Édes anyák könyezve ölelik gyermekeiket, édes apák komoly intelmekkel bocsátják útra fiaikat s lélekben együtt repülnek velök; róluk álmodnak, értök gyötrődnek napokig, hetekig. Hja! A szülei szeretet keményebb, mint a koporsó!

„Van-e jó helye; jól fog-e tanulni; nem jut-e rosz barátok hálójába?" Az iskola, a tanárok . . . ezek is mind fontra vettetnek; a szülei szívnek joga van aggódni gyermekeiért.

Bizony-bizony nehéz napok az iskolai év első napjai. Nemcsak a szülők, hanem az iskolafentartó testületek is aggódva néznek eléje. Hogyis ne! Hiszen *az iskolai év eleje egyúttal ítélet is az iskolák felett. . .*

A protestáns iskolákra különösen nehéz idők következnek az új esztendőben s ezek fentartói kétszeres aggodalommal hallják az év-nyitó csengetyűszót és várják a nagyközönség ítéletét.

Hogy ez az ítélet nem igen lesz kedvező, minden jel arra mutat. Miért? *Azért, mert a protestáns érzület lankadóban van!* Ki ezért a felelős, azt most nem igen keressük; de — fájdalommal valljuk — hogy úgy van.

Ime, mi történik?! . . . Kérdezd csak meg azt a könyező anyát, ki serdülő leányát útnak ereszti az idegenbe; kérdezd csak meg: hová bocsátja, kiknek gondjai alá küldi gyermekét? Azt fogod hallani, az x.

y. . .i *zárdába.* Te megbotránkozol s alig mered megkérdeni: miért? Attól tartasz, hogy a szüle a maga felség-jogára hivatkozik. . . Óh nem! Nem arra! Azt adja okúl, hogy a szomszéd földesúr, a szomszéd kálvinista pap, a szomszéd jegyző stb. leánya szintén oda megy. . . Aztán úgy halljuk — hogy ott nagyobb a felügyelet, szigorúbb a gond, több a simaság. . . Meg, ha már az ember költekezik, hát legalább mondhassa el, hogy a leánya nevelő-intézetben volt és nem holmi népiskolákban. Nos, ilyen a nagyközönség ítélete.

Dús jövedelmű püspökök, hogy a római kath. egyház újabbkori veszteségeit kiheverhesse, egész tervszerűen követnek el mindent, hogy a szülék szívét magukhoz csábítsák. Csak úgy nő a sok leánynevelőintézet s különösen ott, ahol a protestantizmus az uralkodó elem. Palotákba járni, szegényes kálvinista iskolák helyett; fényt szívni, ragyogástól vakulni el . . . mily bódító és épenazért mily hatalmas eszközök az egyszerű, csillogás nélküli prot. iskolák ellen. Aztán azok a nyájas schwesterek! Óh mily bűbájosan tudják átölelni a gyönge sarjat; mily édes csókot nyomnak homlokára s mennyi bűverő van modorukban a szülőkkel szemben. . . Ki ne hódolna meg ennyi külső-belső vonzerő előtt? Hát a vizsgák, a névnapok, az ünnepek, a karácsonyfák s ki tudja mennyi más szemfényvesztés! . . . És a szegény prot. szüle boldognak érzi magát, hogy leányát apácák nevelik, káplánok oktatják, kanonokok, püspökök dícsérik s gyönyörrel hallja, tudja, hogy a kicsiny a schwesterek kedvence, hogy a főúr őt különbözteti meg, neki engedvén először megcsókolni az ő felszentelt kezét!! . . .

Én Istenem! hová sülyedtünk?! . . .

Hátha még megtekintjük azokat a zárdai tankönyveket, amelyek mind tömjén-illatot lehelnek; ha

tudjuk, hogy római kath. író szerint Bocskay, Bethlen, Rákóczy lázadók voltak s a mi reformátorainkat csak a buja gerjedelem késztette az egyedűl idvezítő egyház elhagyására; ha továbbá elgondoljuk, hogy a zárdákban a nőiség eszményképei bizonyára nem a Lorántfy Zsuzsánnák; nem a Bornemisza Annák és Patócsy Zsófiák, hanem a Báthory Erzsébetek . . . óh ekkor elszorúl a szívünk és szomorú kérdőjelként állunk meg az új év küszöbén.

Hajdan egy gondos jó édes anya maga volt a leányának nevelő-intézete. Fonni, szőni, varrni, himezni megtanult a leány otthon. Jó erkölcsöt, tiszta érzést elsajátított az édes anyjától; főzni, sütni megtanult az édes anyjától; vallásosan érezni, hitért, szent eszményért lelkesedni, azt is az édes anyjától tanulta meg. Ma az ilyen nevelésről már csak a regényekből tudunk. Ma már vinni kell a leányt a szülei háztól, hogy látköre táguljon, hogy idegen szokásokat lásson; mert ma az édes anya a divatnak és önmagának él. Ma nem ér rá a szüle arra, hogy szíve szerettének tanítója s nem képes arra, hogy eszményképe legyen. . .

Minden tisztelet a csekély kivételeknek, de bizony az ilyenek a fehér hollók közé számíthatók.

Hát a fiúk nevelése; hát az apák gondolkozása: az talán dícséretesebb?! . . . Óh nem! Itt is temérdek a fogyatkozás; ezen a téren is lankadóban van a prot. érzűlet.

Prot. iskoláinkban régenten főúrak gyermekei is otthon érezték magukat. Kitűnő nevelők vezetése mellett, elég volt nekik a prot. gimnázium s a prot. akadémia. Vagy ha elég nem volt is, de kötelességöknek ismerték, hogy a prot. nyilvános intézeteknek növendékei legyenek s a prot. növendékekkel együtt növekedvén, a prot. érzűlet és gondolkodásmód s bizonyos prot. erkölcsök

elsajátítására alkalmuk legyen. Az alapjellemet a prot. iskolákban nyerték, ami irányadó volt aztán egész életökre s kiható volt a protestantismus életére. A vész idején mindig biztosan számíthatott a prot. egyház a maga iskolájában nevekedett főurakra.

Ma e tekintetben másként áll a világ szintén. A nagyvárosok s a nagyvilági igények elvonják főuraink gyermekeit iskoláinktól. És merre?! Fájdalom: legtöbb esetben ellenfeleink iskoláiba. Divat ma — szomorú divat! — a jezsuiták kezébe juttatni a nagy családok sarjait, olyforma okok miatt, mint a leányokat a zárdák falai közé. A világ gonosz — mondja a szüle — hát hadd tanuljon az ifjú is gonoszságot! A világ csalfa; a világ álarcot visel; hadd legyen csalfa s hadd viseljen álarcot az is, akié a világ. Egyenesség, őszinteség, igazságszeretet . . . ezek rosszúl kamatozó tőkék a mai világban . . . nos, hát tanuljon a fiú a világért; legyen világfi!! És megy és tanul! Az ősök hamvadó pora megmozdúl a sírban; de nem érzi senki. A fiú nem tud nagyapja egyházi érdeméről semmit; a protestás egyház nagy pátronusainak fiait, unokáit a jezsuita atyák tanítják mosolyogni és hajlongani.

A kis urak aztán követik a nagyokat s a prot. iskolák maradnak a szegények iskolái s templomaink a szegények menedékhelyei.

Minden tisztelet a csekélyszámú kivételeknek, de bizony az ilyenek fehér hollóknak tekinthetők.

A lelkünk vérzik, ha tapasztaljuk világi férfiaink roppant tájékozatlanságát, felületességét az egyházi és iskolai ügyek körűl. *Fáy András* dicsekedve írja Óramutatójában, hogy ő hallgatta *Porkolábot*, a sárospataki theologiai tanárt s követelte, hogy theologusnak tekinttessék. Ma kevesebb egyháziassággal is megelégednénk a Fáy Andrásénál; de azt is hiába keressük, hiába

óhajtjuk. A világ lelke ellenünk harcol s elhódítja tőlünk, intézményeinktől, templomainktól a világi elemet. Katholikus vagy állami és különösebben jezsuita mesterek kezéből miként is várhatnánk mi kedvezőbb eredményt?

Milyen más lehetne egyházunk képe fiainak régi hűsége mellett!! Milyen más lehetne egyházi irodalmunk, ha jó protestáns nevelésben részesült nagy uraink és urnőink együtt tudnának érezni a protestáns egyház és iskola munkásaival; ha gazdagságukból tudnának áldozni valamit a felekezet érdekeiért?! Milyen más lenne istenitiszteletünk, ha mi, szegények, énekünkben és imánkban összeolvadnánk azokkal, akiket az Isten fényes névvel és a földi ígézet minden eszközével megajándékozott!!

Ma restellik az előkelők a prot. egyszerűséget s félnek a prot. iskolák demokratismusától, mert arisztokratábbak, mint voltak 48 előtt. S ez a félelem bizony nem a legutolsó oka iskoláinktól való tartózkodásuknak... E tekintetben osztozik velök az állam is s épenazért úgy irányozza az oktatás politikáját, hogy iskoláink körűl egyre szűkebbre vonja a kört, s közelünkben felállított s gazdagon berendezett intézeteivel elédesgesse növendékeinket. Látszólag nemzeti és egyetemes érdekek vezetik törekvéseiben; a valóságban azonban a mi malmunkról veszi le a vizet s kezére játszik a katholicismusnak; mert az is, mint ez, uralkodni kíván a lelkek felett; hódolatot követel, szolgákat és nem fiakat akarván kormányozni.

Vajha ne kicsinyelnők a bajt, mely fenyegetően nő! Vajha azok a világi nagyok, kiket még édes mieinknek mondhatunk, megpróbálnák az idők lelkének megfordítását! Vajha a női szívek odafent visszafordúlnának az elhagyott oltárokhoz és támadnának újra *Lorántfy*

Zsuzsánnáink, Bornemisza Annáink és nyomaikon aztán a kisebbek is nemesebb s egyházunk és iskoláinkra nézve üdvösebb divatot utánoznának! Oh akkor szebben hangzanék az új évet megnyitó csengetyű; akkor boldogabban várnók kebleinkre a múzsafiakat s több reménynyel néznénk egyházunk s iskoláink jövendője elé!!

* * *

Dehát nem vagyunk-e magunk is okai a protestáns érzűlet lankadásának és iskoláink lassú elnéptelenedésének!? Megteszünk-e minden lehetőt arra nézve, hogy intézeteinkben a jogos igények kielégíttessenek s az előkelők is otthonosságot találjanak!? Elöljárók, tanítók, tanárok át vannak-e maguk is hatva a protestantismus szellemétől és feladatától?

Nem örömest ülünk a vádlók székébe; de kénytelenek vagyunk bevallani, hogy *nem épen és nem egészen!* Arra, igenis, van gondunk, mert felülről is nyomatunk, hogy tantermeink tágasak, szellősek legyenek s bennök a nevelés és oktatás eszközei ott lógjanak a falon s egyebütt. Azt is követeljük, követelik az iskolák ellenőrei is, hogy az ismeretek törvényes mennyisége iskolánkban közölve legyen; de — és itt a baj! — nem sokat törődünk azzal a lélekkel, amely az intézetekben fú; nem igen bánt tanítóink, tanáraink felekezetnélkülisége, protéstáns érzületének hiánya. Általában kacérkodunk a szabadelvűséggel; mutogatjuk, hogy mi a szabadságra vagyunk elhíva s nem akarjuk észrevenni, hogy körültünk a felekezetiség zárt sorokban rendezkedik s gyönyörködik abban, hogy mint mosódik el a mi határozott kharakterünk.

S még növeli a bajt az a körülmény, melyszerint hiúság-e vagy másnemű gyöngeség miatt, azok is, akik ismerik helyzetünket s a kerítéseink körül ólálkodó

veszedelmeket, azok is tartózkodnak az orvosszerek keresésétől s alkalmazásától. Elöljáróink, akiken elsősorban fekszik a felelősség súlya, *nem akarnak protestánsoknak látszani a világ előtt,* hogy meg ne itéltessenek; s épen ezért elnézik intézeteink felekezeti jellegének lassú elfakósodását. Pedig a világot átalakítani volna feladatunk s megalkuszunk a világ lelkével s nem merünk azzal harcra szállani. Szépek akarunk lenni mindenki előtt, s maholnap majd nem ismerünk önmagunkra. Országos nagy eszmék zászlói alá sietünk, s készek vagyunk azokért nagy áldozatokra is; de a saját zászlónk megrongyollik s nem törődünk kifoltozásával. Az egész világért lelkesedünk; de a saját házunkban kialszik az oltár tüze. Vajha csak a mi szemüvegünk volna fekete!!

Nézzünk meg például egy ünnepi istenitiszteletet. Előkelő urak és asszonyok is betekintenek a szegényes templomba, az egyszerű predikátor meghallgatására. Az ének felzendűl; a szegény ember lelke csak úgy repűl a zsoltár hangjain ég felé. Hát az úrifajta?! A férfi hallgat, vagy bírálva hordja szét tekintetét az egyszerű falakon és igénytelen gyülekezeten; az asszonya díszkötésű imakönyve fölé hajlik, s lehet, hogy áhitattal imádkozik, de az bizonyos, hogy nem érez s nem lelkesül együtt a gyülekezettel. Nem ő az oka; hiszen őt nem tanította senki arra, hogy hajdan *Lorántfy Zsuzsánna* maga is vallásos könyvet írt, s a multnak nem egy szép alakja szent kötelességének ismerte, a bibliafordítók és zsoltár-írók munkáját megédesíteni.

Nem lehetne-e odahatni a protestáns egyházak s tanintézetek elöljáróinak, hogy a protestantismus érdekkörébe ezek a hatalmas elemek újra bevonassanak, s előkelő asszonyaink szívét, eszét, a protestantismus szelleme hajtsa és buzogtassa?!

Mert nagy baj az, ha a nagyok példája ilyen irányba tereli a kisebbeket. Divat-imádó korunkban az ilyen példa ragályosan hat, s maholnap megérhetjük, hogy a papnék és tanítónék is restelkedve fogják éneklésre nyitni ajkaikat. Imitt-amott már épen idáig vagyunk! Dehát mitévők legyünk?

E téren papjainknak kell a kezdeményezésre vállalkozniok; mert ők felelősök az iskola szellemeért s a gyülekezet minden-rendű és rangú tagja az ő pásztori gondjuk alá tartozik. Ha nem egészséges az iskola és gyülekezet szelleme, az az ő bűnök is egyszersmind és főképen az övék! A tanító talán gyarló protestáns? A papnak kell ezt észrevennie s az iskolát megváltania. A felsőbb körök hidegségét, idegenkedését is neki kell megtörnie a pásztori bölcseség gyémántkövével. A papi pásztorbotnak föl kell érnie a legmagasabb palotába is! Főúri, főasszonyi sziveket meghódítani s elméket felvilágosítani . . . ez a legfelségesebb papi missió, s aki nem érez magában az ilyen feladatra hivatást; vagy akit saját fogyatkozásai nem eresztenek ilyen magasba, az vesse el a pásztorbotot; mert az hű szolga nem lehet!

Minden szívhez megvan a megfelelő kulcs, s nem képzelhetjük, hogy nagyjaink, ha egyszer kellő tapintattal felvilágosíttatnának helyzetök s feladatuk nagysága s példaadásuk roppant hatása felől, nem képzelhetjük, mondjuk, hogy a protestantismus érdekében igen nagy áldozatokra is képesek ne lennének. Ahol a pap kevés, ott segítsen az esperes és püspök, s a sziveknek meg kell nyilniok s a pásztori gondnak fényes gyümölcsöket kell teremnie.

Ők vannak hivatva arra is, hogy — kihallgatván a szülők panaszát, ellesvén igényeiket, gondolataikat; — úgy hassanak, föltéve, hogy azok a panaszok s igények

jogosak — úgy hassanak, mondjuk, hogy iskoláink egyre több kívánalmat kielégítsenek, falainkon belől a nagyok és kicsinyek sarjai otthont találjanak.

Az út mindig nyitva van az iskolák elöljáróihoz, s aki többre nézi a protestantismus feladatát a maga kicsinyes érdekeinél s talán megbántott hiúságánál, az, ahelyett, hogy az iskolákban kapott sebe miatt ellenséggé lenne, gyógyszerekről gondoskodik s ilyeneket ajánlani tartja kötelességének. *Az eszmét jobban kell szeretnünk, mint magunkat; az iskolákat jobban, mint gyermekeink gyarlóságait.* Ilyen irányú, ilyen jellemű közszellem ápolására szintén papjaink vannak hivatva. Ők a felsőbb tanintézeteknek is leghatalmasabb támogatói.

A tanár az iskola falai között, íróasztalánál könynyen félreismerheti a világot; s nincs módja, alkalma a közgondolkozás s még kevésbé a sporadikus vélemények kipuhatolására. Helyzetében rejlik, hogy félszeggé s egyoldalúvá lehet s mint ilyen keserűségeket okozhat és ellenségeket támaszthat. A pap, aki a nagyközönség szívén tartja kezét, aki ott jár-kél a nép-áradatban, s tudja s irányozza annak mozdúlatait, ő az ő iskola iránt érzett szeretetével kiegyenesítheti az ilynemű ferdeségeket is s üdvére munkálhat a protestantismusnak. Csak át kell hatva lennie attól a tudattól, hogy a protestáns iskolák az egyháznak életszüksége s erős protestáns egyházakat erős protestáns iskolák nélkűl nem képzelhetünk. A templomi protestantismus nem pótolhatja az iskolai protestantismus hiányait, s nem, vagy csak igen ritkán teremthet új szívet és új elmét.

Ha aztán ilymódon a papság megadja iskoláinknak a hatalmas kűlső segélyt, megnyervén azok számára a szíveket: akkor a tanároknak nem marad egyéb teendőjük, mint híven szolgálni nem magát az iskolát,

hanem az általa képviselt eszmét, oly módon, hogy egy lélek által hajtatva, bizonyos magasztos közszellemben összeolvadva, hassanak és gyarapítsanak. *Enélkül a közszellem nélkül lehetnek kitűnő tanáraink; de nem lesznek kitűnő iskoláink!*

E kívánatos közszellem ápolásának jelentékeny eszközei lefelé a tankönyvek is. Vannak-e jó tankönyveink? A mi vérünk-e s a mi csontunk-e azok? Ez is nagy kérdés az iskolai év elején! És bizony nem felelhetünk rá nyugodtan. A gyors átalakúlás — amelyet a felsőbbség parancsolt — megemésztette tankönyveink nagyobb részét, újak előállítására még — úgy látszik — nem volt elég idő s így történhetett aztán, hogy főiskoláink — főleg főgimnáziumaink — oly tankönyveket is befogadtak, amelyeknek szelleme ellen többrendbeli kifogásunk lehet. Anélkül, hogy példákat emlegetnénk, elég legyen kifejeznünk, hogy azokat sietni kell kiküszöbölni!! A tanári kar protestantismusa teremtsen új tankönyveket, amelyekből az igazság lelke szóljon s pártatlan szellem beszéljen.

Római katholikus atyánkfiai — mint iskolai értesítőik bizonyítják — borzadnak minden könyvtől, amelyet protestáns ember írt s úgy készítik tan- és olvasókönyveiket, hogy abból a római kath. egyház beszéljen a növendékekhez. Kivételesen, csak nagy szükségből idéznek — főleg népiskolai könyveikben — protestáns írót vagy költőt. A zárdák Berzsenyit, Bajzát, Garait, Vörösmartyt, Czuczort, Tárkányit stb. tanítják. Tompa nem létezik azokra nézve; mert ő nemcsak protestáns, de még pap is volt. Aranyt, Petőfit magasabb fokon csak azért idézik, mert nem lehet kikerűlniök. Ellensúly gyanánt azonban gondoskodnak arról, hogy a szentek seregestől dicsőíttessenek könyveikben s ezek katholikus izűek és szagúak legyenek.

Távol legyen, hogy mi az elfogultságban követői legyünk római katholikus atyánkfiainak. Az igazság fölebb álló, mint a felekezeti érdek! De mégis tanulhatunk tőlük annyiban, hogy nagyobb figyelemmel legyünk önmagunkra, legalább ott, hol ezáltal sem az igazságnak, sem a közbékességnek nem árthatunk. Ha a túloldalon mindenben, mindenütt és mindenáron felekezetiség nyilatkozik: mi legalább ott legyünk felekezetiek, ahol becsülettel és dicsőséggel azok lehetünk. Sokat várunk tankönyveink protestantismusától!

Sokat várunk az új év elején minden protestáns embertől iskoláink jövendőjeért. Szeretnők, ha a protestantismus lelke megmozdulna közöttünk és bennünk és áthatná intézményeinket; áthatná növendékeink által a családot s ezáltal biztosítaná számunkra a jövőt. Különösen a nőnevelés, a közép- és felsőbb iskolázás mezején van nagy szükség a vigyázatra. Ölelkezzenek azért papok, tanítók, tanárok és elöljárók! Egy szent eszmében összeolvadva, meghódíthatunk minden népréteget, eloszlathatunk minden félreértést és hiúságot s diadallal kerülhetünk ki az ellenünk megindított harcból.

A NÉPNEVELÉS AKADÁLYAI.

Ha őszinték akarunk lenni, be kell vallanunk, hogy a népoktatási törvény, annyi költség és oly sokféle ellenőrző intézkedés dacára is, még mindig nem ment át a nép vérébe, amelynek megváltására készíttetett. Tanfelügyelők, a felekezcti tanügy többrendű ellenőrei, sőt a közoktatásügyi miniszter maga, ha beszélhetnek is a tanítók, a diplomák és iskolák szaporodásáról; de nem, vagy csak drága kivételképen beszélhetnek az iskolák által keltett benső s valódi megelégedésről. Jelentéseikből többet olvashatunk a sorok közűl, mint a sorokból, s bizony az, ami a sorok között olvasható, úgy hangzik, mintha ítélet volna részben a törvény, részben pedig azok ellen, akik a törvény védelmére s annak megvalósítására vannak hivatva.

Senki se magyarázza félre szavainkat! Elismerjük szívesen, hogy a népnevelésügy általában — lassan bár — előre halad. Vannak kitűnő tanítóink, akikkel dicsekedhetünk; tanítóképezdéink négy éves tanfolyammal s bennök szakképzett erőkkel; vannak tanfelügyelőink igaz kötelességérzettel és hivatásuk magaslatán; van lelkes közoktatásügyi miniszterünk is; sőt magok a felekezetek — ezek közűl legalább némelyek — szinte versenyezve igyekeznek iskoláik emelésén . . . s az eredmény, ha — mondom — őszinték akarunk lenni, mégsem kielégítő. Pedig ma már — s ezt fenhangon hirdetjük — az iskolák nem egyszerű oktató és nevelőintézetek, hanem védvárak is, a soknyelvű nemzet sokféle érzelmei és titkos törekvései ellen!

Dehát hol a baj? Hol vannak a sikernek akadályai?

Ha az első sorban érdekelteket kérdeznők meg: ki fogna sülni, hogy *mindenütt.* A tanítóképezde tanárai azt mondanák: nem kapunk kellően előképzett növendékeket; akiket kapunk, azokkal szemben tantervünk túlságosnak bizonyúl, s a mi akaratunk megtörik. Tanítóink még mindig rosszúl vannak díjazva; miért e pálya jóformán még ma is csak menedék azok számára, akik képtelenek a gimnáziumi divatos oktatás mélységeit meglábolni. Nos és ki volna az, aki ezt a beszédet káromkodásnak merné nevezni s követ dobna érte a tanítóképezdékre? Igaz, kétségtelenűl igaz, hogy a gimnázium a tanítóképezdének nem előkészítő iskolája, azzal semmiféle összeköttetése s érdekszövetsége nincs, s ha aztán — köztudomás szerint is — a gimnáziumnak csak a salakja jut a képezdébe: ezzel az elemmel boldogulni, abból mintatanítókat idomítani, azokba lelket s eszmény iránt való érzéket s lelkesedést önteni bizony-bizony kemény mesterség! Nagy baj még ehez, ha ezek helyett már az iskolából bizonyos elégedetlenséggel vagy talán apró szarvacskákkal lép ki az életbe a képezdevégzett növendék, s diplomájával kezében a világ hálátlanságáról, saját hivatalának mindenekfelett való fontosságáról s a meg nem fizetett érdem sorsáról panaszkodik, vagyis tele van a feje a hivatal teljesítését korlátozó motoszkákkal, mindjárt a pálya küszöbén.

Ha a tanítót kérdeznők meg a siker akadályai felől: ő a képezdét, a saját nevelő-intézetét, bizonyára nem igen vádolná, saját értékét is akarván fedezni. Ő a szülőkre, azok hanyagságára, műveletlenségére, a házi nevelés hiányára vagy félszegségére, a tanterv túlságaira, a tantárgyak sokféleségére, talán az iskola felszereletlen voltára s az előljárók lelkiismeretlenségére

appellálna, s bizony sok esetben áment kellene mondanunk védekezésére.

A szüle kétségtelenűl igen sokszor méltán eshetik megrovás alá. Egyiket tudatlansága, másikat szeretete hajtja túlságba és teszi az iskola eredménytelenségének szerző okává; no meg még a szegénysége vagy hiúsága is. — Vásott, rosszúl szoktatott, elkényeztetett gyermek — aminő pedig, fájdalom, bőven akad — mindig csapás a tanítóra s az iskola előhaladására. Ilyenekkel szemben — nem csoda — ha megáhítja a tanító a spártai nevelés divatát, s eped oly idő után, amelyben az anya emlőiről a gyermek egyenesen az állam gondozása alá jut, s amennyi mind egyugyanazon rendszer szerint idomíttatik.

A tanterv ellen is van joga a tanítónak feljajdúlni. Az ABC-től fel az Alkotmánytanig — istenem! — minő hosszú lajtorja s milyen sűrű fogakkal! Mily boldog az aztán, aki teljesen a tantervnek s az iskolának élhet; tehát a tanterv keresztűlvitelére legalább — ha sok egyebe nincs — kellő ideje van! De aki kántor, orgonista, vagy némely helyen, — hogy tengődni tudjon — mesterember, harangozó s a papnak egyúttal első cselédje is . . . ki kívánná az ilyentől, hogy a tanterv keresztűlvitelére csak rásóhajtson is? . . . Hátha aztán a papnak az iskolával még saját céljai is vannak!? Teszem fel ott valahol Bereg-, Zemplén-, Máramaros-, Árva-, Liptó sat. megyékben?! Mit tegyen ilyen helyen s ily körűlmények között egy tanító — ha tisztában van is különben feladatával, — mit tegyen egy olyan nagyigényű tantervvel szemben, mint a miénk, s illetőleg, mint aminő az 1868. XXXVIII. t.-cikk alapján készűlt? Mennyi tantárgy s ahoz mennyi tan- és olvasókönyv! . . . Hogy férne meg ez a temérdek holmi egy falusi gyermek fejében, talán rendetlen iskolábajárás

mellett, könyvek nélkűl, kellő segédeszközök nélkűl, idő nélkűl s az egész tanterv keresztűlvitelére szükséges fizikai erő nélkűl ? !

Aztán — mondja tovább a tanító — én bejegyzem híven a gyermekek mulasztásait, közlöm a mulasztók névsorát elöljáróimmal ... hát tehetek-e én többet; mehetek-e én házról-házra felhajszolni a gyermekeket, vagy ki a mezőre, a hegybe ellopkodni a gyermeket a szüle oldala mellől? ... Vagy emeljek talán panaszt elöljáróim ellen? Keressem a békételenséget és önmagam ellen a vihart? Igy a legönérzetesebb tanító, s ki mondja, hogy nincsen igaza? Igaza van, föltéve, hogy az okok csakugyan rajta kivűl valók. De nem mindig van így! Sok tanító, még ha tisztában van is feladatával, s még ha nem tépi-marja is a kenyér-gondja, akkor is okává válik a sikertelenségnek. Mellékes célok, mellékes érdekek szolgálatába szegődik; most hajlama, majd ambitiója sodorja el az iskolától s lesz a falu szája, első kortes, jegyző-helyettes; vagy kertész és gazda — lehet, hogy mintakertész és mintagazda — s míg így áldozik, az ő absentiái is megszaporodnak, s ez történvén, nincs bátorsága a gyermekek mulasztásainak s a szülők hanyagságának pontos ellenőrzésére.

Dehát a pap, a gondnok, az iskolaszék, a körlátogatók, a canonica visitatio, a tanfelügyelő?! ... Hát ezek külön és együttesen nincsenek-e arra kötelezve, hogy a szülőkkel s tanítókkal szemben a törvény tekintélyét védelmezzék? Óh bizony, kötelezve vannak valamennyien ... Dehát — kérdi a tanító — melyikre is ügyeljek mindkét fülemmel? A pap, a gondnok, az iskolaszék ... hiszen ezek — mondja egynémelyik — nem is épen illetékes biráim s nem is igen koptatják az iskola küszöbét; a körlátogató, a canonica visitatio ... hiszen ezek csak átröpülő felhők s gyakran épen ellen-

tétes követeléseikkel teszik lehetetlenné az engedelmességet; a tanfelügyelő . . . az fehér holló, s esetleg a körlátogatókkal s canonica visitatorokkal homlokegyenest ellenkező utasításokkal kedveskedik . . . Melyikre hallgassak; melyiknek hódoljak; melyiket tiszteljem; melyiknek kedvét keressem ? !

Tagadhatatlan, hogy a tanítónak úgy a szülőkkel, mint a törvénynyel s a törvény sokféle ellenőreivel szemben nehéz helyzete van, s ha ügyének védelmére s a siker hiányának takargatására hivatkozni mer reájok, nem lehet őt ridegen elutasítanunk.

Nos, hát a pap és gondnok kire appellál ? Ők s az iskolai szék képezvén a folytonos helyi felügyeletet, bennök nagy mértékben rejlhetik a sikernek vagy sikertelenségnek oka. A papról nem szabad feltennünk, hogy az a népiskolának s a tanítónak illetéktelen bírája. Aki a gimnáziumból az általános műveltség törvényes kellékeivel s az akadémiából bölcsészeti s theologiai ismeretekkel, katekhetai képzettséggel lép a gyakorlati étetbe — hacsak egy szemernyi jóakarata és érzéke van a népiskola és annak feladata iránt — mindig jogosan ülhet bírói székbe és mondhat ítéletet a tanítói működés sikere felett. A gondnok s iskolai szék, főleg faluhelyeken — el kell ismernünk — csak arra való, hogy a gyermekeket, ezek iskolalátogatási hűségét vagy hűtlenségét ellenőrizze, s ezáltal legyen a sikernek elősegítője. De épen, mert ezt elismerjük, egyúttal a papot tesszük felelőssé az iskola sikereért vagy sikertelenségeért. Ő a gyülekezet napja, az ő fényének át, meg át kell hatni az egyházat és iskolát egyaránt; melegének tenyészetet kell létrehoznia a tövisek és sziklák között is. Hanyag a szüle, nem érti hivatását a tanító ? . . . Ezt a papnak kell mindenekelőtt megsejdíteni, s ő köteles az orvosszerek sürgetésére is. Ő az iskolaszék esze; ő a tanító

első elöljárója; ő minden bajra gyógyír lehet, csak merjen, tudjon és akarjon. Hivatásának magaslatán nem kormányozhatja sem barátság, sem komaság. Nem azért küldetett, hogy békeséget eszközöljön, hanem harcot és háborut. Igen! Nem szabad visszariadnia az emberekkel, a hiúságokkal, az elfogúltság és szenvedély ellen folytatandó harctól sem; mert az ő gyöngesége az egész egyház betegsége; az ő ereje s bátorsága az egész egyház dicsősége, boldogsága. Van a zempléni egyházmegyének egy ülnöke, aki, ha egyházak és iskolák bajai említtetnek, rendesen azt szokta kérdeni: „Ki ott a pap?" Ezt akkor is, ha valamely egyház dícsérettel emlegettetik... És ennek az öreg úrnak igaza van. Nemcsak jó helyen keresi a baj és gyógyszer forrását; de kovásznak is tekinti a papot, amely képes az egész dagasztani valót megkeleszteni.

* * *

A papnak is van azonban mentsége a sikertelenséggel szemben és pedig nemcsak a saját emberbaráti érzéseiben és viszonyaiban; hanem az ellenőrzés több rendbeli közegeiben is. Az ő buzgalmának is lehetnek s vannak hűtő eszközei; az ő jóakarata is megtörik sokszor a fölebbvalók lanyhaságán vagy — mondjuk — érzéketlenségén. Az örökös harcot; az emberekkel, tiszttársakkal, felettes hatóságokkal való újjhúzást ő is megúnja; lévén ő is ember s a viszonyok hatalma alatt álló halandó.

Baj, igen nagy baj, ha a pap az iskola virágzásáért folytatandó küzdelemben maga marad. Baj, ha házsártosnak, békételennek, tanító-marónak, bírógyülölőnek stb. kiabáltatik s még nagyobb baj, ha a kényelem puha párnájára dőlve, sohasem fájúl meg a feje az iskola dicsőségeért. „Egy kis bajt nem győznél-e meg,

hogy tántorítana ez meg?“ — mondja a vallásos költő — s részünkről úgy szeretnők, ha a pap rendíthetlen s fáradhatatlan maradna ott, ahol a szent ügy szolgálata áldozatokat követel.

No, de neki is igaza van. Appellál például a bíróra, a tanfelügyelőre, a szolgabíróra vagy talán saját esperesére is. Igaza van, föltéve, hogy appellál és joggal appellálhat. A bíró — mondja ő — sógor is, koma is, a hivatalát is félti a nép akaratától; tehát nem szívesen siet a hanyag szülők ellen a §§-okhoz; nem örömest zaklatolódzik; mert hát néha még a szíve is kíméletet parancsol. Most a tanító, majd a szüle helyzete ejti meg a lelkét s a közönség lassankint hozzászokik ahoz, hogy minden úgy van jól, amint van; „minek volna a csirke okosabb, mint a tyúk,“ s miért fogná el a tanító, a pap, meg a bíró a szülőktől a gyermeket teljes 6 éven át; mikor az adó úgy is igen sok s a szegény ember legalább a gyermekét használja meg, ha már megadta az Isten, s ha már csakugyan jön az az executio . . . Ez ellen a mélységes bölcseség ellen aztán mit tegyen a tanfelügyelő, a szolgabíró vagy az esperes? Hiszen ők is érzik, hogy a szegénységnek van némi joga kibúvót keresni a törvény §§-ai alól, legalább a szív szemüvege szerint.

De aztán hová is tennék néhol — és bizony sok helyen — azt a sok gyermeket, ha egyszer mind a hat korosztály pontosan beállítana?! Az állam szépen kiszámíttatta, hogy mennyi tér s levegő szükséges egy gyermekre (27. §.). Könnyű volt azt kiszámítani; dehát hol vegyen a szegény falu vagy felekezet annyi pénzt, amennyi az ilyen nagy iskolához kellene; belé a sok fát stb.? Aztán minek is a szegény ember fiát elkényeztetni a nagy szobákkal, a nagy ablakokkal? — hangzik a régi filosofia — amelylyel még mindig igen nehéz

leszámolni. A tanító, a pap, a bíró, szolgabíró, tanfelügyelő pedig azt is tudják jól, hogy az a 6 osztályú népiskola, amit a törvény parancsol, még ott sem terem minden bokorban, ahol az állam az úr, vagy a község a rendelkező és fizető. Igy aztán kénytelenek elnézni, ha a lányok és fiúk nincsenek is elkülönözve úgy, amint a törvény diktálja, s ha egy teremben 60-nál több gyermekkel egyetlen tanító küzködik is; ha igen sok nem úgy történik is, amint a §§-ok értelmében történnie kellene.

A pap, a bíró még azt is igen tudja, hogy a tanfelügyelő köteles volna a kerületébe eső iskolákat *évenként legalább egyszer* meglátogatni ... no de ez nem történik meg. Ha lehet megtapodni a §-t a tanfelügyelőnek: miért ne a felekezetnek, a papnak, az iskolaszéknek, a bírónak? ... Ha elég a 4 osztály az állam iskoláiban: miért törné magát a felekezet a hat osztályú iskola után? ...

Azonban a tanfelügyelőt se itéljük el. Tudnunk kell, hogy az *Eötvös* tanfelügyelői nagyobb, szebb s több reményre jogosító hatáskörben működtek, mint a maiak. Ma agyonszorítja őket a statisztika; ma ott ülnek a központban s referádákat készitenek a *közigazgatási bizottságnak*, amely — mint testület — nehézkes és sokszor még a tanügy iránt való érzéke sincs eléggé kifejlődve, miért is ahelyett, hogy támasza volna a tanfelügyelőnek, sokszor békó lesz annak a kezén s nyüg az iskola sorsán. Aztán a tanfelügyelőt eszélyessége, politikája, vagy szintén a szive is kiméletre késztik a felekezetekkel szemben. Tudja, hogy az állam szegény s kénytelen — még ha a történeti jogokat nem akarná is tisztelni — igénybevenni a felekezetek segélyét az oktatásügynek minden fokozatán, s ezt tudva, ő is megalkuszik a viszonyokkal s a §§-ok kényszere alól magát

feloldottnak tekinti; tevén annyit, amennyit tehet és nem amennyit tennie kellene. Nincs — vagy legalább alig lehet — tanfelügyelő Kárpátoktól Adriáig, aki el merné magáról mondani, hogy ő a törvényt betöltötte. Mert nem is tölthette be! Oly eszményi magaslaton áll az 1868. XXXVIII. t.-c. s az ahoz készített tanterv, amelyet elérni, vagy megközelíteni kivételesen lehet ma is, lehetett már évekkel ezelőtt is; de annak általános érvényesülése a jövő század zenéje ... Míg a felekezetek olyan imponáló hatalomként állanak az állammal szemben; míg vannak külön-külön felekezeti érdekek, amelyek erősebbek a közérdekeknél; míg vannak félrehúzó elemek, nemzetiségi aspiratiok ... amelyekkel szemben a tanfelügyelő, a közigazgatási-bizottság vagy nem eléggé bátor, vagy nem eléggé őszinte és erős s maga az állam is még mindig politikus ... addig a tanfelügyelőt legfölebb csak azért kárhoztathatjuk, hogy — amit könnyen megtehetne — t. i. *az iskoláknak évenként való meglátogatása által nem igyekszik jó példát adni a törvény betöltésére.*

Dehát — mondja valaki — vannak felekezetek, amelyeknek különleges céljaik nincsenek a népiskolával, amelyek péld. nemzetiségi aspiratiok által nem zaklattatnak ... az ilyeneknél rendén mehet minden. Vannak — igaz — vagy *legalább egy bizonyosan van s ez az ev. ref. egyház;* de azért ennek a népiskolái sem képesek a törvényt — nagyobb részben az elsorolt okoknál fogva — betölteni. Ennek az egyháznak is kevés 6 osztályú népiskolája van s általában a szegényes viszonyok, vagy itt-ott a kellő buzgóság hiánya miatt, ennek sincs elegendő oka a dicsekedésre. Az egyházkerületi tanügyi-bizottságok évi jelentései alig mutatnak fel számbavehető emelkedést, aminek oka az is lehet, hogy iskoláink a létező erővel a kellő magaslatig már elver-

gődtek; azontúl — legalább néhol — csak újabb erők igénybevétele képesíthetné őket.

Ha megnézzük — hogy már példára hivatkozzunk — a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület népiskoláiról szóló legközelebbi kimutatást („Sárospataki Lapok" 46., 47. szám 1885.), itt sem látunk elegendő adatot a megnyugvásra. 426 népiskola közűl 131 van megnevezve hatosztályúnak; az ismétlő iskola sorsa pedig — egy pár egyházmegyét leszámítva — valósággal siralmas. De ugyancsak e kimutatásban van valami a sorok között, amit nem szabad észre nem vennünk. Ott van mindenekelőtt a picinyke tornai egyházmegye. Bizony az istenáldás nagyon elférne hegyei és völgyei közé; a Bódva vize sem hordja a Nilus iszapját; a pap, a tanító . . . itt mindenki szegény és azért ez a tenyérnyi megye — aligha a Bódva vizétől és friss levegőjétől! — elől jár az ő népiskoláival s tanítóinak jut idejök az ismétlő-iskolák gondozására is. A szomszédos Gömör, szinte irígykedve versenyez vele s nem bírja hátraszorítani. Ugyan miért? Egészséges közszelleme, esperese, papjai, tanítói és világi férfiai miatt, akik egyenként és összesen, mint egy szív és lélek, közös akarattal küzdenek és áldoznak az elsőség dicsőségeért. Ott a bírók felett áll a szolgabíró s amit amaz nem akar vagy nem tud, azt elvégzi emez s hogy elvégezze, arra a közszellem által szoríttatik. Itt nincs szükség tanfelügyelőre; itt minden intelligens ember tanfelügyelő; itt a körlátogatók s a canonica visitatio bizonyára jól elvégzik kötelességöket; itt a tanítónak elmaradni, megrovatni szégyen; itt csak egy maroknyi kellene még a földi boldogságból s az 1868. XXXVIII. t.-c., ez az eszményi alkotás, megvalósulna az ország javára s a kicsiny Torna nem kis dicsőségére. Vagy talán: „paulo majora canamus?" A tiszáninneni egyházkerület isko-

láiról szóló kimutatás azt bizonyítja egynémely adataival, hogy *igen.*

* * *

A legnagyobb akadály a népnevelés kívánt sikerére nézve épen ama közszellem hiánya, amely a kis Tornát az elsők közé emelte fel. E tekintetben államnak, felekezeteknek és minden intelligens embernek egygyé kellene olvadni s legott víz fakadna a sziklából is és a hegyeket is megmozdítaná ez az egységes szellem.

Rosz mentség az, ha egyik-másik megye vagy egyházmegye, vagy talán esperes és tanfelügyelő, híveinek sokaságával s területének nagyságával próbálgatja takargatni az iskolák gyarlóságait s a felügyelet szabálytalanságát. A hívek számában erő rejlik, s épen abban áll a felügyelet bölcsesége, hogy ezt az erőt heverni nem engedi; ellenkezőleg, az akadályok elhárítására zsákmányolja ki. Ezt első sorban ismét csak a helyi, a közvetlen felügyelet teheti, s ehez a papi gondnak s az emberekkel való elbánásnak ama titkos varázsvesszeje szükséges, amely — fájdalom — igen soknak nem adatott azok közűl sem, akik magasra helyeztettek, hogy messze fényljék az ő világosságuk. Ehez lankadni nem tudó lelkesedés, nemes becsvágy és mindenekfelett tapintat szükséges.

Az embereknek még gyöngéi is kamatoztathatók, ha van, aki azokkal bánni tudjon. Mily nagy hátrányára szolgál hát a közügynek, ha valaki még a jó tulajdonokat, a készséget, a szeretetet sem tudja kizsákmányolni; ha ahelyett, hogy bizalmat ébresztene maga iránt s az ügy iránt, amelyet szolgálni tartozik; ahelyett elidegeníti az embereket önmagától s gyűlöltté tévén önmagát, elzárja mintegy a közügy oltáraihoz vezető útakat.

Fájdalom, úgy tanítóink, mint papjaink között, az ilyen speciesek sem hiányoznak; épenazért hiányzik aztán az ilyenek körül az egészséges közszellem, az iskola sikerének a lelke.

Hát -- mondja valaki — a tanítóképezdék és theologiai akadémiák öntsék belé növendékeikbe a termékenyítő szellemet! A tanító és papjelölt egyaránt legyen áthatva a népiskola hivatásának fontosságától. A pap érezze, hogy az iskolában az ő számára vetnek s az ő aratása aszerint lehet többé-kevésbbé gazdag vagy szegény, amint a tanító megművelte s bevetette a földet. A tanító tudja, hogy a nemzetet és az egyházat egyaránt szolgálja s egyaránt kötelezi hálára, ha nem restelkedik tisztében. Ki ne írná alá ezt a szép programmot, ami bár régi és mégis mindig új és tiszteletet követelő.

Ha e tekintetben is lehetnek itt-ott lényeges kifogások, annak oka nem a kérdéses intézetek szervezetében, hanem azok jellegének különbözőségében keresendő. Mióta a felekezet lemondott néhol a tanítóképzés nagy, de nehéz gondjáról s az állam úgy idomíttatja a tanító-jelölteket, hogy azok az egyház és iskola egymáshoz való viszonyáról egészen új elméletnek hódolnak... csak azóta történik az inkább, hogy a tanító és lelkész nem tudnak az iskola üdveért együtt lelkesedni. A theologiai akadémiákat e tekintetben alig érheti vád, mivel azokban a neveléstan mindenfelé taníttatik, s a papi szerénység és a mindenre kiterjedő gond hathatósan prédikáltatik. Az egészséges közszellem érdekében tehát, s illetőleg a papi s tanítói jóviszony javáért az állami képezdéknek kell talán valamivel többet tenniök, mint idáig; például nekik is prédikálniok kellene a tanítói erények között a szerénységet, a türelmességet, a jó békeségre vezérlő önmegtagadást. Nem állítjuk, hogy

eddig is ne predikálták volna, csakhogy nem teljes eredménynyel.

A népiskola céljára nézve a pap és tanító között nem létezhetik különbség, t. i. *egészséges viszonyok között.* Hogy a gyermek vallásos legyen s egy bizonyos felekezet szellemét is magára öltse, azt nem nézheti rosz szemmel a tanító; az még nem mutat a viszonyok egészségtelen voltára. Az azonban igen, ha a papnak titkos érdekei vannak az iskolával s ahelyett, hogy abban a felekezeti szellem ápolására szorítkoznék, a nemzetiségi félrehúzás mételyét plántálgatja. E pontban a tanító joggal veszíti el a türelmét és büszkén mondhatja fel az engedelmességet. Minden egyéb körülmények között az egyetlen becsületes cél által kell közösen áthatva lenniök. És a siker ez esetben nem maradhat el. Két olyan szellemi hatalom, mint az iskolai és templomi kathedra, képes az egyetértő eljárás által minden ellentétes erőt megfékezni és az iskola céljára kamatoztatni; képes köztudattá emelni az iskola fontosságát; képes legyőzni a szülők hiúságát, hanyagságát, szegénységét, amint azt példák igazolják.

De mondjuk ki végre, hogy a népnevelés sikerének akadályai közé tartozik az államnak a felekezetek iránt tanusitott *kíméletessége;* úgy is mondhatnók; *bátortalansága* és *szegénysége* is; ez utóbbi, mint az előbbiek alapja.

Maga a miniszter utasitotta legközelebb a tanfelügyelőket, hogy óvakodjanak minden újabb költekezéstől. Köztudomású, hogy az állam képtelen elbírni az oktatási költségek terhét; tehát folytonosan függő helyzetben van a felekezetekkel szemben. A felekezetek egynémelyike aztán kizsákmányolja az államnak eme tehetetlenségét, s a történeti jogokat úgy tiszteli meg, hogy visszaél velök. E tekintetben az ev. ref. egyházat ismét alig

érheti vád. Ennek életeleme az iskola, mint a halnak a víz; mint a növénynek a világosság. Súlypontja sem esik kívűl a haza földjén; itt él, itt kíván halni is. De azért ez a felekezet is, ha tudná azt, hogy sínlődő iskoláit egy hatalmas állam karja minden percben kiragadhatná kezei közűl; akkor — mondjuk ki őszintén — ez is nagyobb hévvel forgolódnék a gyönge iskolák számának csökkentésén, s inkább iparkodnék az iskola javáért egészséges közszellemet teremteni hívei között. A nagy alföld gazdag városai, falvai, papjai, tanítói egyszerre felriadnának, az iskola-kötelesek százaléka megnőne s a miniszternek nem kellene panaszkodni, hogy Magyarországon a magyar elem a harmadik helyen áll az iskola-szeretetében és gyakorlásában.

Igenis, egy hatalmas állam hiányát érezzük, ha a népoktatás sikerének akadályairól gondolkozunk; egy államét, amely nem dédelget semmi előjogot, mihelyt az egyszer károsnak bizonyúl; egy olyan államét, amely — ha a közoktatás céljai úgy követelnék — tudna is, merne is nagyot akarni s tudna áldozni a képezdék fejlesztésére, az elgyöngült tanítók nyugdíjazására és nem félne lesujtani azokra, akiknek tőke a nép butasága, vagy akik a magok világosságával árnyékolják be a gyermekek lelkét.

Szegény államban szegény nép, szegényesen fizetett tanítók, részben szegény, részben félrehúzó felekezetek... és mindehez egy magasra akasztott tanterv ... stb. stb.; de talán elég is már a siker akadályaiból!

Sárospataki Lapok 1886. évf. 4, 6, 7. sz.

A MULTAK TANULSÁGAI

Az 1886-ik év egyházi és iskolai története szüköl-ködik nagy eseményekben. Úgy voltunk vele sokan, mint a szokott medréből kibolygatott folyó; próbálkoz-tunk beilleni az új sáncok közé és feszegettük a kor-látokat, mint az erdők oroszlána a reá zárt ketrecet. Nem azért, hogy kitörjünk; hanem, mert szerettünk volna és szeretnénk bizony még ma is — kissé szaba-dabb ömledezést s kissé szélesebbre vont korlátokat. No, olyanok is voltak, akik nemcsak otthon találták magukat a szűk falak között, de szinte kapva-kaptak az ujabb bilincseken.

Az állam tanügyi politikája ellen épúgy meg voltak jogos kifogásaink, mint a saját törvényhozásunk s illetőleg kormányzó-testületeink ellen. Amott a meg-megújuló s nagy költségeket igénylő követelések mel-lett, bántólag érintett bennünket a még mindig tartó bizonytalanság és ingadozás; itt a §§-ok homályossága s a törvény szellemének megcsúfolása.

Különösen a lelkészválasztási törvények s az ezek alapján létrejött kerületi szabályok okoztak nagyobb elkeseredést és ellenhatást; ezen a ponton volt leg-fájdalmasabb a szabadság korlátozása; mert az egyéni érdekek itt voltak érintve legérzékenyebben.

De az egyetemesség s egység szempontjából is méltán támadtak kifogások a kényes pont körül. Azt vártuk ugyanis — vagy várták legalább sokan — hogy a lelkészválasztási törvény hivatva lesz megnyitni a

valóságban is a kerűleteknek saját védelmökre emelt régi kerítéseit, s Királyhágón innen és túl a testvériség jézusi elve lesz irányadó a candidatioknál. És aztán mennyire megcsalatkoztunk! A candidáló-bizottságok — nagy tisztelet a ritka kivételeknek! — beleülve a zsinat által alájuk gördített bírói székbe, főgondjuknak ismerték a törvény szellemét meggázolni. Élvezték a jogot a jogcsonkításra. Ha még csak kerűleteket nem akartak volna ismerni! . . . de nem ismertek egyházmegyéket sem, s annálkevésbbé hajlandók ismerni, amint látszik, mennél tovább fut az idő a debreceni zsinat törvényei felett.

Hát ez nem jól van így! A papírosról át kell vinni a törvényt az életbe; vagy ha ez nem lehetséges: le kell törölni a papírosról is, hogy ne növelje a törvények iránt való tiszteletlenséget. *A lelkészválasztási törvény* — azt hisszük — *napi kérdés marad egészen a jobban informálandó zsinatig.*

A khinai fal más irányban is mutogatta a maga fenyegető árnyékát. Némely káplánok előtt — hiszen emlékezünk reá! — egyes kerűletek jegyzőkönyvi végzéssel vagy jobb esetben püspöki önkénykedés által lezárták a sorompót, s midőn így megkeserítették nékik a fáradsággal és költséggel szerzett diplomát: elűzték mintegy a szülőföld környékéről is, ahol s amelyért munkálkodni diák-éveik boldog álma volt. Ezt az eljárást lehet védelmezni a magunk neveltje iránti kötelesség elsőbbségével; lehet talán egyes tanintézetek szelleme iránt táplált féltékenységgel is; de semmiesetre sem lehet kiegyeztetni a zsinat tiszteletreméltó intentióival. És amennyiben e példát a nagyok képviselik közöttünk: felróható-e majd a kicsinyeknek, ha vetélkedni fognak egymással a törvény taposásában?! Nagy fáknak nagy árnyékai!

No de majd nem úgy lesz az ezután! A convent elfogadta — mint tudjuk — *a theologiai akadémiáknak* egészen alkotmányos formák között készűlt *új szervezetét és tantervét.* Ez — higyjük a jobbat! — meg fogja szüntetni úgy egyeseknek eddig is felesleges aggodalmait, mint az ezekből táplálkozó törvénytelenségeket.

Dehát — kérdjük — hová lett az *egyetemes tanügyi bizottság,* amelynek ama jó reménynyel bíztató tervezethez apasági joga van, s amely e tárgyban az érdem oroszlánrészét magának követelheti?! Megüresíté-e az magát ama munkálat által? 1883. december 10—14-ik napjain még ott ülésezett Debrecenben s dolgozva iskoláink jövendőjeért, tervekkel s indítványokkal készűlt a konvent elé. Az indítványok között ott van — hogy többet ne említsünk — *a protestáns tanárképzés* sürgetése is, mint aminek hosszas halogatása *„nagy hátrányokkal és visszahatással járhat egész evang. ref. egyházunk egyetemére.“* Van ott egyéb is; dehát hol van maga a tanügyi bizottság? Mi várjuk itt, szíves vendégszeretettel, hónapokon és éveken át, hogy — mint a 47. sz. jk. pont kifejezi: *„elnök a bizottság tagjait legközelebb Sárospatakra hívja egybe“* s íme, míg ez *a legközelebb* megérkeznék, azalatt letelik a tagok 3 évre szóló mandátuma. És senkisem tudja: miként tört szét az egységnek s testvériességnek eme jelentékeny kapcsa.

A tanügyi kormány — saját oktatási vezérelve ellenére is — beszorítja a közegészségtant, mint külön tantárgyat, a népiskolákba; arra rendelt felügyelők személyében jár-kél iskoláinkban is, tudakozódva a közegészségtan tanítása után; ugyancsak a tanügyi kormány tüzet dob a gimnáziumokra, összeveszíti a filologusok hadát a *Frary* protegálása által . . . és a

mi tanügyi bizottságunknak még sincs tárgya a tanácskozásra; jóllehet az 1884-iki convent is sürgősen hívja fel, hogy a vallás-oktatási könyvekre nézve adjon javaslatot (86. p.).

Hát ez nincs jól így!! Az egyetemes tanügyi bizottságot nem szabad csak úgy könnyedén lomtárba dobni; mert azt nem érdemli, s ha nincs szükség reá, legalább adjuk meg az alkalmat a közönségnek arra, hogy necrologot írjon felette.

Az *éneküigyi bizottság* is csendes életet élt a közelebb multban; hanem ez kisebb baj az előbbinél; főleg miután eddigi működésében úgy is kevés biztatást nyujtott a jövőre. A költők s verselők, akik az eszme kipattanásakor mohón fogtak a könnyűnek hitt munkához, elültek, mint a fáradt madarak, s a közönség — ez itéletnek is tekinthető — nem sürgette a dalt. Ily átmeneti időszakban, mint a mai, nagyon hamar berekedʼ a hymnus forrása; mert a vallásos lyrának alig akad némi tápláléka. Nagy, korszakos fordulat; mélységes, hegyeket mozdító hit kell ahoz, hogy hosszú időre szóló énekes-könyvünk szülessen; ma pedig ezeknck híjával vagyunk.

Azért, ha már egyszer megkezdtük a munkát, a kerületek legalább vennének észre annyit, hogy énekügyi bizottsági tagjaik részint félreállottak, részint kidőltek az élők közűl s ezek helyettesítéséről nem volna szabad megfeledkezni. A közönynek nincs ösztönző, még kevésbé teremtő hatalma. Ha csak nehány férfiúnak adunk is komoly tárgyat a gondolkozásra s ha csak egy-kettőben nyilatkozik is a vallásos érzés másokat is megkapó melegséggel: egyházunk szellemére nézve az is nyereség.

A conventtel ezúttal szerencsésebbek voltunk. Az országos lelkészi és tanári özvegy-árvagyámintézet;

továbbá a lelkészi és tanári nyugdíjintézet s házi tűzkár-biztosítás kérdéseivel élénk mozgalmat idézett elő, amelynek meg is lesz a kívánatos jó eredménye. Az-által, hogy a domesztikai segély kiosztásánál az egyéni érdekeken felülemelkedve, egyetemes természetű célokat is gyámolított, közelebb lépett a domesztika tulajdonképeni rendeltetése felé.

Nagy baj volna az ügyre is, de méginkább egyházunk eddigi jó szellemére, ha a domesztika kapzsiságra s az igazság kendőzésére szolgálna alkalmúl; ha oktalan igényeket ébresztene és a hamisság szándéktalan istápolása által közénk dobná a gyűlölködés eleven szenét. Még nagy panaszra nincs okunk; egyes feljajdulásokból azonban már is következtethetünk anynyit, hogy a zsinatnak ezt a felséges alkotását féltenünk kell. A bölcseség és igazság lelkének ihletésére sehol sincs, ez idő szerint, oly nagy szüksége egyházunk egyetemének, mint a domesztikai segély kiosztásánál.

Megérte a convent azt az örömet, hogy ott láthassa püspökeink s főgondnokainknak oda jogositott részét a főrendiházban. Szerinte ez „egy újabb lépés az 1848. XX. t.-c. 2. §ában kimondott, de még eddig teljesen életbe nem léptetett s meg nem valósított tökéletes egyenlőség és viszonosság felé.“ Mi majd csak akkor fogunk igazán örülni e lépésnek, ha ez csakugyan eszközlőjévé válik a tökéletes egyenlőség és viszonosság még mindig késlekedő megoldásának. Addig pedig el-el fogunk tünődni e kérdés felett: nem árt-e egy oly jog a mi püspökeink tekintélyének, amelyet hozzájuk méltóan gyakorolni nem áll hatalmukban?! És örvendező tisztelettel fogjuk őket üdvözölni az egyházlátogatás terhes, de okvetetlenül áldásos munkái között, miként a mult évben is cselekedtük.

Szintén a convent ténye az államsegély tárgyában

a kormánynyal való megalkuvás. Középiskoláink legnagyobb része többé nem kizárólag a miénk; de tőlünk függ, hogy szellemünket, az államsegély igénybevétele mellett is, megőrizzék tanintézeteink, s épen emiatt volna már szükség, hogy a tanárképzés kérdését ne feledjük ott az egyetemes tanügyi bizottság jegyzőkönyvében. Érdekes azonban az államsegély dolgában az, hogy, mint az országgyűlés pénzügyi bizottságáról szétfutott hírek sejtetik, az egyszersmindenkorra kért nagy összeg egyidőre még az állam pénztárában marad, azaz, hogy ágyúkra és katonai felszerelésekre fordíttatik. Az államkormány úgy is jól tudja azt, hogy a protestáns iskolák növendékei, az államsegély késlekedése miatt, nem lesznek muszkavezetőkké; tehát várhatunk hazafiságból, amiképen lemondottunk autonom jogainkról hazafiságból.

Papjaink s tanitóink egy nagy részének anyagi nyomorúsága s népiskoláink némelyikének ügyefogyott állapota szintén nyilt kérdése volt a mult esztendőnek, s olyannak marad a jelenre is. El fog érkezni az idő — s talán nincs is messze — amelyben az államsegélyt népiskoláink egy részére is igénybe vesszük; vagy választani fogunk egyes gyülekezetekre nézve, pap és tanitó között; mert azt a boldogtalan állapotot, amelyben egyes iskoláink sinlődnek, a papi tekintély kockáztatása nélkül eltűrnünk alig lehetséges.

De ne gáncsoskodjunk tovább!

Az 1886-ik év — ha Isten úgy akarja, s ha a protestantizmus ébredő lelke áthatja egyháztársadalmunkat — emlékezetes marad hosszú időre. *A Károli-biblia revidiálása, a népies vallásos iratok érdekében megindult mozgalom s egy irodalmi társulat eszméje,* ha majd ezek mind valósággá és életté válnak, vissza

fogják vetni, bizonyára nem könnyen múló fényüket, az 1886. esztendőre.

Addig azonban hadd fujjon a lélek alkotó lehellete, mozogjanak s szervezkedjenek a papi, tanítói értekezletek; hadd szóljon a vének tanácsa s az ifjak lelkesedése; ébredjenek a holt-csontok is, mert az aratásra való gabona bizony sok!

Avagy tudunk-e hát mi lelkesedni; avagy megértjük-e mi a multak tanulságait?!

ALKALMI EMLÉKEZÉS.

Aki a tiszáninneni ev. ref. egyházkerület történetét valaha megírja[1], bizonyára elismeréssel fogja feljegyezni, hogy e kerület, az egyház és iskolai ügyek körül tanúsított buzgóságában, a tudomány és szabadság követelései iránt érzett jóindulatában, nem engedte magát túlszárnyaltatni soha. Meg tudta érezni az idők lelkének hatását rendesen s kész volt utat nyitni intézményeiben egy-egy kívánatosnak s érettnek mutatkozó eszme előtt, híven a saját hagyományos, századok által igazolt és századokon át erősödött vezér-szelleméhez.

Ez a szellem okozta azt is, hogy mi e napokban akár jubileumot is ülhetünk.

Épen 25 éve lesz folyó év julius 10-én, hogy, ha egyesek duzzogása között is, de mindenesetre a többség helyeslése mellett és akarata szerint összeült Sárospatakon a tiszáninneni kerületnek első *papvizsgáló küldöttsége* s az egyházmegyékről ráruházott jogánál fogva, megvizsgált 48 segédlelkészt és 8 végzett tanítót s illetőleg végzett hittanhallgatót.[2]

[1] A kerület történetének megirását már az 1858-iki őszi közgyülés kívánatosnak ismerte. „Ez alkalommal tétetett indítvány nyomán — mondja az 5. sz. jk. pont — elhatároztatott, hogy az egyházmegyéket érdeklő régi jegyzőkönyvek és egyéb adatok, melyek netalán az egyházkerület levéltárában találtatnak, Patakra, a főiskolai könyvtárba küldessenek be, hogy ott *az egyházkerület történetéhez anyagúl felhasználhatók legyenek.*"

[2] A megvizsgáltak névsora a következő: I. *Második vizsgát állottak:* 1. *A gömöri egyházmegyéből*: Kálniczky Endre, vályi

Reform volt ez kétségtelenűl, amelynek a fejlődés természetes során okvetlenűl be kellett következnie, hogy egy elavúlt intézményt az idők kívánalmainak megfelelőleg helyettesítsen s ha a kerűletek közösen nem tervezik vala, a tiszáninneni egymaga is keresztűl viszi azt; mert az iskoláiban ez időtájt kezdett s meghonosított reformok s a tudományok jogai iránt táplált tisztelete szükségessé tették, hogy a javítás az egész vonalon, tehát ezeken a záró pontokon is érezhető legyen s gyümölcsöt teremjen.

Még köztünk járnak, akik ama patriarchalis időszakot eltemették. Egyesek a mát a tegnappal hasonlítván össze, talán emennek nyújtják a koszorút ma is. Vannak — tudjuk — akik szinte elragadtatással emlékeznek az egyházmegyék autonomikus joggyakorlatára, a vizsgák vezetőire, azok szakértelmére, a vizsgálati tárgyak sokféleségére; de viszont nem hiányoznak olyanok sem, akik ama joggal való visszaélésekről édekes eseteket tudnak elbeszélni s megérettnek látták ama gyümölcsöt arra, hogy az egyházmegyék fájáról lehulljon.

lelkész; Baksay Dániel, pelsőci segédlelkész; Tóth Sámuel, rimaszombati segédlelkész; Jobbágy János, simonii segédlelkész; Ragályi Endre, kövecsesi helyettes lelkész; Béky Sámuel, sajókeszii lelkész; Tárnoky János, hamvai sl.; Bornemisza Ábrahám, serkei sl.; 2. *Az alsóborsodi egyházmegyéből*: Apostol József, szirmai lelkész; Lukács János dorogmai l.; Kiss Gyula, miskolci sl.; Csengery József, noszvaji sl.; Szabó József, miskolci sl.; Marsalkó József miskolci sl.; Izsaák Mózes, bőcsi sl.; Tamko Ferenc, keresztesi sl.; Édes Vince, poroszlói sl. 3. *A felsőborsodi egyházmegyéből*: Szeőcs Sámuel, kondói l.; Tamkó József, damaki h. l.; Soltész Sándor, velezdi sl.; Nagy Sándor, rakacaszendi l.; Tóth Miklós, málwritten mályinkai sl.; Tóth Dániel, vámosi sl.; Tóth István, kazinci sl.; Némedy József, szentpéteri sl.; Szakal József, bábonyi sl.; 4. *Az ungi egyházmegyéből:* Magyar József, nagyszeretvai sl.; Hegedűs Sámuel, nagykaposi sl.; Morvay József, mokcsai sl.;

Ez a reform a tudománynak hozott áldozat volt s mert létrejött, csupán ezáltal is ítéletté vált a múltra nézve. Erőszak és rázkódások nélkül létesült s ez igazolta létrejövetelét. Az egyházmegyék magok belátták, hogy a fejlődés útján meg nem állható tudomány ellenőrzésére s illetőleg az iskolák által közlött képesség fokának meghatározására első sorban épen azok vannak hivatva, akiknek fő kötelességök lépést tartani a tudomány haladásával; ezért bevették a vizsgáló-bizottság tagjai közé az akkori 3 theologiai tanárt s megbízták azokat *examinatoriumok* készítésével, illetőleg elfogadták olyanokúl azoknak (Somossy, Zsarnay, Kálniczky) már készen lévő műveit. Ez volt az új intézményben a legsarkalatosabb javitás. De volt abban kellő óvatosság is az autonomikus jogok biztosítása végett. Kimondatott ugyanis, hogy a bizottságban minden egyházmegye képviselteti magát egy egyházi és világi képviselője által s ilyen módon az egyházmegyék — igen helyesen — követelték s illetőleg biztositották magoknak az ellenőrzés jogát.

Vályi Antal, nagydobronyi sl.; Nagy Menyhért, szalókai sl.; Kövér Miklós, bátvai sl. 5. *Az abaúji egyházmegyéből:* Gulyás István, vágási h. l.; Batta Bénjámin, szikszói sl.; Szaniszló Pál, szántói sl.: Bertha András, aszalói sl.; Varga József, kassai sl.; Megyaszszay Pál, alsóvadászi sl. 6. *A felsőzempléni egyházmegyéből*: Hajzer Endre, sátoraljaújhelyi sl. 7. *Az alsózempléni egyházmegyéből*: Máté Ferenc, leleszi sl.; Sebők Dániel, bodrogkeresztúri sl.; Török István, tolcsvai h. l.; Várady Dániel, tállyai sl.; Tóth Miklós sl. és sárospataki képezdei gyakorló iskolatanító; Horkay János, hidvégi sl.; Tatár Mihály, királyhelmeci sl.; Molnár Pál, cigándi sl.; Vitányi Miklós, megyaszói sl. — II. *Első vizsgát állottak*: Szabó Endre végzett hittanhallgató; Gubás Ferenc, keresztesi végzett tanító; Simon József, a.-vadászi v. t.; Kőrösy György, bőcsi v. t.; Molnár István, emődi v. t.; Szántai István, nemesbikki v. t.; Csomár István, liszkai végzett tanító; Babarék Dániel, v. hittanhallgató s nevelő.

A bizottság elnökéűl a szuperintendens neveztetett ki egyszer s mindenkorra, akinek személyében az egyházmegyék mintegy egyesűlnek. Volt egy külön jegyzője a bizottságnak, aki természetesen írta s írja még mai napig is az írnivalókat. Ezen felűl meghatározták a vizsga tárgyait s ami jellemző, már ekkor követelni kezdték a heidelbergi kátének nagyobb mérvű használatát s a katekhisatio gyakorlati tanítását s megszabták, hogy az ó-szövetség roppant terűletén csak a *zsoltárokra* fektessen sulyt a vizsgázandó s ezzel szemben pedig — egészen aránytalanúl — követelték az *egész újszövetség tiszta görög szövegét.* Csak egyet nem szabtak meg hatarozottan, ami pedig különösebben emelhette volna az új intézmény értékét s aminek jó következménye a vizsgázandók előleges önképzésére, azoknak önmunkássághoz való szoktatására vezetett volna, t. i. *az írásbeli dolgozatokra, azoknak kellő időben történendő beadására s komoly megbirálására, miként a tervezetben, úgy az egész 25 éves cyklus alatt nem volt kellő gond fordítva!* Egyben s másban a tervezet a 25 év leforgása alatt megváltozott; de ez az előnyös és nagyon kívánatos változás nem következett be rajta egész mostanáig.

Régi emberek beszélik, hogy egyes egyházmegyéken épen az önmunkásság termékeit követelték a leendő papoktól a legelső sorban. A káplán urak tartoztak bemutatni önállóan készített vagy mások után dolgozott műveik gyűjteményét s néhol az esperes maga is gyakorolta a megyéjebeli segédlelkészekkel szemben az ellenőrzést s ez a „vaskalap“ sok fiatal emberre nézve vált igazi nyereséggé; mert azáltal a saját lábon-járásra szoktattatott.

Ma, túl a 25 éven, nyugodtan ítélhetjük meg a letünt időszak eredményeit s tekintettel a tudományok-

nak ez időszak alatt történt újabb fejlettségére, zúgolódás nélkül indulhatunk az egyetemes tanügyi bizottság által készített s a convent által elfogadott újabb vizsgálati terv alapján egy újabb 25 esztendő elé.

Az új vizsgálati tervben a szaktárgyak érdemök szerint vannak méltányolva s az *alapvizsgálat* behozatala némi könnyítésére válik az első papi vizsgálatnak, ami a tudományok kiszélesedése miatt igen is kívánatos. Az önmunkásságra szoktatást ma többé nem az egyesek buzgósága fogja eszközölni, hanem követeli azt a szentesített tanúlmányi rend. Az írásbeli vizsgáiat többé nem játszi kísériet, hanem komoly s elhatározó előfeltétele a szóbeli vizsgálatnak. A biblia ó-szövetségi részét többé nem merítheti ki a zsoltárok könyve; hanem vizsgálati jogosúltságot nyer az egész ó-szövetségi irodalom, az új pedig nem degradálódik egyszerű fordítássá, amint azt a régi terv az egész új-szövetségnek vizsgálati tárgygyá tétele által tevé.

Tudományosság tekintetében tehát az újabb vizsgálati tervtől jót várhatunk.

Miként fogja az egyházkerület a vizsgáló-bizottságot megállapítani; akarják-e az egyházmegyék az őket illető ellenőrzési jogot gyakorolni, vagy átruházzák azt a kerületre? e kérdésre ezúttal nem felelünk. A mult előttünk van, olvashatjuk tanulságait. Azt azonban óhajtanunk kell, hogy az egyházkerület egyes kiválóbb ifjak külföldre segítése által időről-időre képeztessen magának szakférfiakat, akik a már is igen kifejlett theologiai szaktárgyakkal az iskolán túl is foglalkozván, szükség esetén átvehessék a kidőltektől a tanítás és ellenőrzés egyaránt fontos szerepét. Nagy dolog volna, ha megtörténnék, hogy az egyes egyházmegyék valami módon magok is alapítványokat raknának össze s egy-egy kebelbeli ifjút szintén útravalóval tudnának ellátni az

idegen égtájak felé. De ehez aztán szükséges az is, hogy ifjaink az *idegen nyelvektől* az iskola falain belől se borzadozzanak; meg az is, hogy az idegen nyelvek elsajátítása rájok nézve lehetségessé legyen s minden módon megkönnyíttessék.

A lejárt 25 évre csak úgy gondolhatunk édesen vissza, ha okúlván annak tanúlságain, biztos alapot rakunk a jövendő épületének. Azok között, akik most 25 éve először tettek vizsgát a kerület előtt, többen vannak, akik jelentékeny tényezőkké küzdötték fel magokat. A visszaemlékezés tegye őket bölcsekké a tanácsadásban s a legüdvösebb határozat hozatalára.

A KONVENT ÉS AZ „IRODALMI TÁRSASÁG.“

Hiba volna el nem ismerni, hogy a legközelebbi konvent sokat végzett és különösen sokat kezdett és több nehéz kérdést bölcsen fejlesztett tovább a megoldás felé és ami eléggé alig hangsulyozható: alkotmányosabb gondolkodású volt elődeinél; mert a nagy kérdések egész sorozatát utasította az egyházkerűletek zöld asztalához, miáltal sokat veszített félelmetes jellegéből azok előtt is, akik nem tudtak egyebet látni benne az idő folyamán mind jobban elhatalmasodó „Ober Kirchenrath“-nál.

Hogy a *házassági jog* tisztázása végett kiküldött bizottság munkálatának elmaradását nem vette jó néven; hogy *a domesztikai* segélyezésnek eddigi módjával kész immár szakítani, s elismerte azt, hogy a jelen apró-cseprő bajainak eloszlatásánál elsőbbrendű feladata lehetőleg biztosítani a jövőt; hogy a *gyám- és nyugdíj-intézet* kérdését napirenden tartja s tisztázni iparkodik; továbbá, hogy határozott állást foglalt el *a jogakadémiák* ügyében s kész a minisztériumot a jogtudori kötelezett vizsgálat indokolatlan és káros divatáról lebeszélni s az ügyvédségre képesítő államvizsgálatot a jogakadémiák számára is kieszközölni; hogy nem hajlandó lealkudni a már egyszer megígért *államsegélyből,* sőt határozottan kívánja az ígéret teljesítését, s ezáltal az államsegélyre szorúlt iskolákat meg akarja menteni a kínzó bizonytalanságtól; hogy óvatos *a missziói telepek* szaporításában és megmozgatta az *énekes-könyv,* a gimnáziumi vallásoktatás, családkönyvek stb. dolgát; sőt konventi

tárgygyá tette az *Irodalmi Társaság* kérdését is . . . ezekkel s az ilyenekkel okvetetlenűl növelte maga iránt a bizodalmat és tiszteletet.

Eltekintve ezúttal attól, hogy a kassai katonaiskola ev. ref. növendékeinek vallásoktatási kérdésében gyöngének, vagy nem eléggé tájékozottnak mutatkozott, s attól is eltekintve, hogy fontos iskolai ügyekben határozott, anélkűl, hogy *az egyetemes tanügyi-bizottságot* az előmunkálatok megtételére utasította volna; vagy pedig kimondta volna annak megszüntetését; eltekintve a domesztikai segély beszedésére vonatkozó s esetleg kevés szerencsével végződhető újításától is, amelyre, valamint a többiekre is, sikerűl talán még külön-külön is megtennünk észrevételeinket; eltekintve mindezektől, ezúttal csak afeletti örömünket kívánjuk bővebben indokolni, hogy a konvent az *Irodalmi Társaságra* is rátette a kezét s ilyen módon elvállalta mintegy annak kereszt-apaságát. Mert részünkről a konventnek azt a határozatát, amelyben felkérte a világi elnököt, hogy a püspökök útján hozzá beérkezendő jelentkezések és ajánlatok kimutatását összegyűjtvén, működjék közre az *Irodalmi társaság tényleges megalakulására és szervezkedésére* . . . ezt a határozatot nem tudjuk másként értelmezni, mint úgy, hogy ezt a társaságot a konvent édes gyermekeűl fogadta el s fejlődéséhez s virágzásához neki is szava s illetőleg tennivalója van.

Azért is örűlnünk kell ennek, mert az eddigi enemű magánpróbálkozások, bármilyen kecsegtetők voltak is kezdetben, utoljára is küzködés és bukás volt a sorsuk. Az emberekben-e, a szövetkezés természetében-e, a cél kitűzésében-e, az eszközök megválasztásában volt-e a hiba, vagy csupán a közönség hirtelen lehűlésében s állhatatlanságában: ezt most ne mérlegeljük, hanem azon legyünk, hogy az új szervezkedés-

ben már magában benne legyen a hosszú jövő biztosítéka. Azon legyünk, hogyha már egyszer a konvent is beleavatkozott egy újabb irodalmi társaság alakításába, hát ne kelljen majd annak a kínlódó életeért és időelőtti kimulásáért *a mi konventünknek* is pirúlnia.

Mert hát — és ezt jól jegyezzük meg! — ez a készülődő társaság nem a reformátusoké csupán, hanem a hazai összes protestánsoké. Tervezve legalább így van.

Ha ennek dacára is, a mi konventünk, nem tartva attól, hogy a társuló felek részéről gyanusíttatni fog (amit nem érdemelne meg!), vállalkozott a kezdeményezésre: ezzel a maga részéről afelől akarta — úgy hiszszük — meggyőzni az összes érdeklődőket, kivált pedig a társuló feleket, hogy ehez az alkotáshoz a maga erkölcsi támogatásán kívűl valami egyébbel is járulni akar, *s mint a számarány is megköveteli,* jó példával óhajt előljárni, első akar lenni a többiek felett.

Azt akarta bebizonyítani, hogy amiként van érzéke a testi éhség megszüntetése iránt, van — épenúgy — a lelki éhség csillapítása iránt is. Azt akarta, hogy ha már jó úton vagyunk az anyagiakkal: lépjünk jó útra a szellemiekkel is. Nem tudjuk: sok fejtörésbe kerűlt-e a konventnek elszánnia magát erre a nagy lépésre; de azt legalább érezzük, hogy az ihletés pillanatában határozott és mi sem volna hozzá illőbb, mint odáig fejleszteni az *Irodalmi társaság* ügyét, hogy annak is meglegyen a maga *domesztikája.*

Hogyan?! Hát bizony az ilyen alkotás nem megy könnyen s nem különösen áldozatok nélkűl. Igen, dehát ki bír örökösen annyi mindenre áldozni? Urainknak egy része, papjainknak legnagyobb része szegény, s ha érzi is a lelki szomjúságot, nem képes annak lecsillapítását megváltani, az egyik rész pedig — valljuk meg az igazat — nem is akarja.

A jelentkezési ívek például egészen szomorú kilátással biztatnak. Hogy csak a magunk körében maradjunk, az egész tiszáninneni kerület ev. ref. papjai közűl 14 akadt idáig olyan, aki *rendes tagja* óhajt lenni az Irodalmi társaságnak, a többiek vagy a tervezett *szemlének* lesznek ideiglenes pártfogói, vagy csak fillérekkel támogatják a nagy vállalatot. Másutt jobban megy a vállalkozás, mert jobb a mód is; de még sokkal nagyobb lelkesedés is igen keveset hordhat össze arra, hogy egy olyan Irodalmi társaságnak, amely három testvér-felekezetnek volna szellemi bizonyítványa, elegendő alapúl szolgáljon a tartós jövőre.

Ugyanazért — ha komolyan akarjuk a célt — mást kell gondolnunk az Irodalmi társaság jövőjeért. Ki kell valamiképen eszközölnünk, hogy az ne legyen odadobva az egyéni érdeklődés ingoványára. Ki kell valamiképen eszközölnünk, hogy annak termékeit — amelyek egy jó protestáns embernek, főleg pedig papnak és tanárnak szinte nélkülözhetetlenek leendenek, ne csak egyik-másik olvassa és vegye, hanem olvassa s illetőleg olvashassa, ha meg nem veszi is, lehetőleg minden protestáns pap, tanító és tanár.

A konvent vigye ki a maga bölcseségével és tekintélyével, hogy alakíttassanak egyházi költséggel *parochialis könyvtárak*, s ezzel legalább az ev. ref. egyház körében az Irodalmi társaságért, de a papság szellemi szinvonalának emeléseért s a protestáns öntudat élesztéseért is megtette a legjobbat, a legcélosabbat. Épen most akarja a konvent kitalálni a módját a szegény egyházak megerősítésének, hát próbáljon egyszerre kétféle szegénységen segíteni! Hogy ez nem képtelenség, azt megkísértjük közelebb bebizonyítani.

Sárospataki Lapok 1887. évf. 50. sz.

RAMPOLLA BIBORNOK S A PÁPA VILÁGI HATALMA.

XIII-ik Leónak május 23. napján tartott allocutioját, amelyben — egyebek között — élénken fejezte ki az Olaszországgal való béke iránti óhajtását is, sokan félremagyarázták. A legsérelmesebb magyarázat az volt, amely szerint Ő Szentsége, a Krisztus földi helytartója, annyira át van hatva apostoli hivatásának békés természetétől, hogy a hatalmakkal s közelebbről az Olaszországgal való békeséget még világi hatalmának árán is óhajtja.

Az idealistáknak, a pápaság eszményi oldalát keresőknek eme nézete gyorsan hódított — úgy látszik — Olaszország intelligens rétegeiben ; mert hát az olasz nemzeti egység előkelő harcosaira is van annak némi hiúságos oldala, hogy a római kath. egyház fejét Olaszország fővárosában keresse és tisztelje a katholikus világ ; vagyis egy, a maga *egyházi hatalmában* mindenek felett álló személyt ezek is örömmel látnak a Tiberis partján.

A pápaság hárompróbás uszályhordozóit, azokat t. i., akiknek a pápai hatalom növekedésével egyenes arányban nőnek *kilátásaik*, megrettentette a pápa békés hajlamairól turbékoló hír, s úgy ezek megnyugtatására, mint amazok vérmes reményeinek meghiúsítására jónak látta *Rampolla*, az új titkár és bibornok, egy *körjegyzéket* bocsátani szét a nunciusokhoz, kötelességökké tévén azoknak, hogy azt a hatalmak külügyi hivatalai előtt olvassák fel s kívánatra engedjék át annak másolatát.

Szükség volt e körjegyzékre főleg azért, mert —

mint látszik — felettébb sértette Ő Szentségét és titkárját az a kicsinylés, amelyben az olasz parlament egyes kitünőségei a felajánlottnak híresztelt béke-jobbot visszautasították; akik — kezökben a fennálló országos törvényekkel — elég biztosaknak érzik magokat az olasz nemzeti egység drága véren szerzett bástyái között s mosolyogva gondolnak a békefeltételeket diktálgató vatikáni fogoly nyugtalankodásaira.

A körjegyzék mindenesetre értékes okmány. Nemcsak azért, mert kiábrándít egyeseket, akik lehetőnek gondolták a pápa meghódolását az új idők új kívánalmai előtt; hanem azért is, mert félreérthetlenűl tudtára adja a világnak, hogy a pápa az ő világi uralmáról soha, semmi körűlmények között sem szándékozik lemondani; de arról, épen a világ felett való uralmának gyakorolhatása szempontjából, tehát az apostoli székhez fűződött feladatok elől való meghátrálás nélkűl, le sem mondhat; sőt a világ jóléte érdekében — „most, mikor vallás-erkölcsi missióján kivűl az annyira megrendűlt tekintély és rend elvét is kell védelmeznie s a megsemmisüléstől megóvnia“ — most az államok jól felfogott érdekében nem is szabad világi uralmáról lemondania.

Hát ez a hadüzenet elsősorban az olasz királynak és olasz nemzetnek szól ugyan, de szól másodsorban az összes világi hatalmasságoknak, sőt a nem római kath. világnak is; tehát nekünk is, akik eléggé gonoszak vagyunk arra, hogy ez alól a boldogító hatalom alól kihúzódván, azt nyakunkba venni sehogysem érzünk magunkban hajlandóságot. Azok közé ugyanis, akikkel szemben a pápaság *„a megrendűlt tekintély és rend elvét“* kivánná védelmezni, bizonyára mi is oda vagyunk értve és pedig — mint rendesen — a socializmus, nihilismus s atheismus pokolra való híveivel

egyetemben. Így hozza ezt magával a római kath. egyház „egyedűl üdvözítő“ jellege.

Részünkről egészen értjük a körjegyzék hangját s az lepett volna meg, ha az valami tekintetben eltért volna a curia hagyományos felfogásától. Van valami a mai római s olaszországi viszonyokban csakugyan, ami XIII. Leót és környezetét elkeserítheti. Ott a Vatikánban, hová IX. Pius magát önként száműzte s ahol utódának is száműzöttűl kell magát a reá nehezedő hagyományok súlya alatt éreznie, borzasztó lehet napról-napra látni: miként változik át Róma egészen új várossá külsőleg-belsőleg, anélkűl, hogy ebben a változásban a város egykori mindenható urának közvetlen része volna. Borzasztó lehet azt tudni annak, aki nem akarja elismerni az idők hatalmát, miként emelkednek kereszt nélkűl is égfelé nyúló templomok a hét halom különböző pontjain . . . miként támadnak egymásután felekezetek, amelyeket se szív, se ész nem nógat arra, hogy papucsot járjanak csókolni a Vatikánba. Látni kevélyen felvonúló hadcsapatokat, amelyek nem a miéink, hanem ellenségünkéi; hallani a meg-megújuló gúny hahotáját, ott, ahol hajdan csak a pápadicsőítő zsolozsma hangzott s érezni azt, hogy a föld, amelyet meg akartunk állítani, *„mégis mozog;“* elképzelni azt, hogy szellemi hatalmukkal előbb-később zátonyra feneklünk, ha világi tekintély, fegyveres hadsereg nem rettenti ellenfeleinket... óh bizony ezt a kényes és fájdalmas dicsőséget nem lehet elviselni zúgolódás és kifakadások nélkűl!

Ilyen indokolt kifakadásnak tekintjük azért *Rampolla* körjegyzékét, amidőn — egyebek között — így szól: „alig fogható fel, hogy lehetnek emberek, akik komolyan hiszik, hogy a pápa, midőn óhaját fejezte ki, hogy az áldatlan viszály a szentszékkel szűnjék meg, az igazság és méltányosság, valamint a szentszék

függetlenségének megóvásával, egyúttal azt a titkos szándékot is leleplezte, hogy *világi hatalmáról is lemondani készül,* melyet a titkos társulatok és az erőszakoskodások tőle elvontak, egyedűl azért, mert az allocutio egy rövid passusában — melyben Olaszországról szól — ezt a követeléseit határozottan ki nem fejezte. Hogy ily hamis értelem tulajdoníttatik a pápa szavainak, arra nem elég, hogy figyelmen kívűl hagyják a pápának épen legújabb tényeit, melyek hangosan követelték a pápának Rómához és az egyházi államhoz való jogát; hanem el kell feledni az egész episcopatus ünnepélyes nyilatkozatát — amely visszhangja az egész kath. egyháznak (!) — hogy *a jelen körűlmények között a pápa világi uralma egyedüli elengedhetetlen feltétele az apostoli hivatás gyakorlásának.*"

Ismételjük, hogy mi ezt a kifakadást s illetőleg követelést értjük, s a pápaság történelmileg fejlődött jelleméből indokoltnak is tartjuk. Értjük azt, hogy a pápa az ő tizenkétszázados világi szuverénítása után, nem tűrheti jelenlegi kötött helyzetét; értjük azt, hogy nem akar alkudni, mert tekintélyének minden kicsiny csorbája veszedelem a r. katholicismus mesterségesen alkotott épűletére; értjük azt, hogy 250 millió alattvalói közé a koronás főket is oda számítja s azokkal is rendelkezni akar; azt is értjük, hogy magát Olaszország, sőt minden jó rend és tekintély moralis támaszának tartja, s a bekövetkezhető zavarokért az olasz kormányt s „per tangentem" az összes kormányokat is felelőssé teszi; hanem azt aztán már sehogysem tudjuk megérteni, hogy az *apostoli hívatás gyakorlásához* — mint a körjegyzék mondja — a világi uralomra szükség volna, s még kevésbbé azt, hogy az *isteni gondviselés* a történelem folyamába csak úgy hébe-korba szólana belé; pedig a körjegyzék ezt a sajátos tant is hirdeti.

Az apostolokról s azok hivatásáról nekünk is tanítottak valamit. „Menjetek el és tanítsatok meg minden népet," ez volt a küldetés vezérigéje. Fényről, hatalomról, uralkodásról nem volt a jézusi utasításban semmi; hanem, igenis, a világi fény és hatalom megvetéséről, a szelídség lelkéről, egymás terhének hordozásáról. Pál bérért dolgozott az Aquila műhelyében; a tizenkettőről sincs feljegyezve sehol, hogy fegyverrel jártak volna szét az evangyéliom terjesztése végett s világi hatalom után áhítoztak volna. „Aki közöttetek első akar lenni, az legyen az utolsó" . . . igen, ilyen volt az apostoloknak szóló utasitás, s hivatottnak csak az tarthatta magát, ki az ily utasitások iránt való engedelmességre magában elegendő erőt érezett. Az ellen a felfogás ellen tehát, mintha a világi uralmat *az apostoli hivatás gyakorlása* igénylené, a jobban értelmezendő biblia alapján tiltakoznunk kell.

De nem értjük a *Rampolla-féle isteni gondviselést* sem. Szerinte „a pápa a maga szellemi hatalmát csak akkor gyakorolhatja méltóan, ha maga is külső fénynyel van övezve, azzal a fénynyel, melyet *a gondviselés* akkor adott neki, mikor a régi római birodalom romjain a különböző nemzetek és királyságok kiképződtek." Jól van! Fogadjuk el egész tisztelettel, hogy ez a *gondviselés* műve volt. Ismerjük el, amint azt a történelem is elismeri, hogy a pápaság *egy bizonyos időben* igen alkalmatos vas-vessző volt a vad, nyers, tudatlan népek ellen. Dehát a népek jelleme ugyanaz maradt-e mind e mai napig?! Dehát ma is góthok, longobárdok, gepidák dulakodnak-e Európa térein; hát arra a pásztori vas-vesszőre ma is szükség van-e épúgy, mint 12 száz évvel ezelőtt?! Nincs és újra nincs! A r. kath. egyház rettentő itéletet mondana a saját nevelő hatására, ha a népeket ma is a középkor szemüvegén tekintené.

Ah! az isteni gondviselés nem olyan, mint a Jósua napja. Amint a zsidó törvénynek is csak időleges értéke volt s addig hatott, mig a zsidóságot megfegyelmezte és ránevelte az evangyéliomra: épúgy a középkori pápaság is csak a maga idejében volt szükséges tényező az emberiség nevelésében. A kötelességéről megfeledkezett, fény, világi hatalom hajhászásába sülyedt s erkölcstelenségekkel tündöklő pápaság ellen avagy nem kellett-e megmozdúlnia az isteni gondviselésnek a népek szívében, értelmében és akaratában? A magát kiüresített hatalommal szemben nem kellett-e új szellemi tényezőket hívnia elő a *gondviselésnek* a népek életében s fejlődésében! Hát az az olasz s német humanismus, amely tiltakozott a népekre kovácsolt pápai bilincsek ellen . . . hát az nem Isten lelkének megmozdúlása volt? Hát azok a pápa-kárhoztató zsinatok nem a gondviselés tényei-e?!

De nem az a fő, hogy mi mit mondunk a *Rampolla* körjegyzékére, s mint vélekedünk a pápa világi uralma felől; hanem az, hogy mit mond arra elsősorban az olasz kormány és nép, s másodsorban a művelt nemzetek összes koronás és nem koronás hatalmassága?

A helyzetre mindenesetre jellemző, hogy a nunciusok utasítva vannak a körjegyzéket felolvasni a külügyminiszterek előtt; ami azt jelenti, hogy a pápa nyiltan követeli a maga régi jogait az összes világi hatalmasságokkal szemben. Nem elégszik meg a *béke kedveért* sem jelenlegi helyzetével, sem — ha netalán felajánltatnék neki — az 1870-ben, Viktor Emánuel által odaígért Leo-féle városrész szuverén birtoklásával; hanem neki az egész Róma s az egész egyházi állam kell. Békét ajánl, de úgy, hogy ő, a legyőzött szabja meg a feltételeket, amelyeknek el nem fogadása esetén,

már előre is felelőssé teszi a körjegyzék az olasz kormányt az egész világ előtt.

Hase mondja az ő *Polemikájában*, hogy mikor 1870-ben a nemzeti egység szellemétől lelkesített olasz csapatok a szent város ellen nyomúltak, „IX-ik Pius segítségért folyamodott a katholikus hatalmakhoz; de egy állam sem volt oly helyzetben, *félve a háborútól*, hogy a pápa-király megszabadítására lovag-játékot indíthasson, sőt még nehezteltek is a csalhatatlanra, aki most a maga *„non possumus“*-át idegen szájból kapta vissza.“

Azt hisszük, hogy a *Rampolla* körjegyzékével ismétlődni fog a Pius esete úgy Olaszország, mint az összes hatalmak részéről, már legalább azért, mert a *háborútól félni* ma is van elég oka minden hatalomnak.

Mi azért, akiket, mint kiátkozott eretnekeket, a pápai mindenhatóság szintén közelről érdekel, ez idő szerint, nyugodtan alhatunk. Római testvéreink tornyáról nem veri le a pápai hadsereg a gombot, s az üldözés iszonyatainak ismétlésére nem igen nyilik a Jézus-rend számára alkalom. A jövőt pedig úgy biztosíthatjuk magunknak legjobban, ha tiszteljük s szeretjük azt a szabadságot, amelyben az Istennek lelke nyilatkozik. Ez a legbiztosabb fegyver a középkori elavúlt intézmények s a zsarnokságnak minden fajtája ellen. Ha a pápaságot a benne rejlő erkölcsi erő meg nem védelmezi: a fény, a szuronyok, az adóvégrehajtók, a pénzváltók és galambárusok nem védelmezik meg s nem tartják fel soha!

Sárospataki Lapok 1887. évf. 31. sz.

AZ IRODALMI TÁRSASÁG ÉS A PAROKHIALIS KÖNYVTÁRAK.

Az Irodalmi Társaság ügyével egészen az alakúlás előestéjeig jutottunk már; de — fájdalom! — az előjelek nem engedik, hogy aggodalom nélkül tekinthessünk annak megalakúlása elé.

Mi, a *Felhívás* aláíróinak névsorából következtetve, azt hittük — és boldogok voltunk e hitünkben — hogy oly sok viszály s a mult időknek annyi intő példája után, őszinte testvériséggel fogunk majd kezet és közös erővel szerzünk dicsőséget a *Társaság* sokat igérő nevének s a három *testvér-felekezetnek*. Olyan jól esett nekünk az egyesűlésnek csak az a kifejezése is, amit a papiros mutatott ott az említett *Felhívás* alatt.

És ime: mi történik?! Innen is, onnan is felfelhangzik egy-egy tiltakozó szó, előbb csak halkan és bizonytalan zengéssel, később erősebben és határozottabban és kezdődik bizonyos gyermekjáték-féle jelenet: „miénk a vár! ki a várból, le a várról!“ Megszólal az „odium theologorum“ is és befecskendi a *Társaság* ajtójának mindkét felét s annak alsó és felső küszöbét is bárány-vérrel, hogy azon az öldöklő angyal be ne vonúlhasson.

Hát hiszen azt kötelességünk hinni, hogy ez az elv dolga s ezzel ki-ki tartozott saját lelkiismeretének; azt is tudjuk s valljuk, hogy a sajtónak teljes joga volt és van is ahoz, hogy a szabad véleménynek szárnyat adjon . . . de aztán nekünk is elhiheti azt mindenki, hogy ezzel a viselkedéssel, ezzel a herce-hurcá-

val olyan kellemetlen helyzetet készítettek az illetők az alakuló gyűlés vezérférfiainak s a *Felhívás* aláíróinak, hogy azt önmagára nézve senki kívánatosnak nem tarthatná s annak bizony-bizony nem örülhetne!

Mert bárhogy akarjuk is magyarázni az unitárius testvérek kizárását szorgalmazó támadásokat, mindig jut azokból maguknak a *Felhívás*-t aláírt püspököknek és főgondnokoknak is, akik mintha nem tudták volna, hogy mit cselekesznek . . . s rosz példájok által mintha árúba bocsátották volna a protestantismus lelkét! Minket legkevésbbé kísért a bálványimádás bűne, mégis úgy érezzük, hogy azok a mi nagyjaink nem érdemelték meg tőlünk, kicsinyektől, nem senkitől sem azt, hogy őket az idők jeleinek felismeréseért s a testvéri jobbnak fentartásnélküli odanyujtásaért elítéljük, vagy azt a gyanút támasszuk felőlük, hogy az ő papiroson való egyesűlésök csupa látszat, csupa előkelő udvariaskodás és semmi más.

* * *

E rövid visszapillantás után — amellyel mi is tartoztunk lelkiismeretünknek — áttérünk annak elmondására: miképen volna legjobban biztosítva, szerintünk, az *Irod. Társaság* jövője s miképen hozna az legjobb gyümölcsöket? Mert hát szerencséjére az ügynek, abban mindnyájan egyetértünk, hogy a tervezett társaság égető szükség enyhítésére van hivatva s így a jövőjére vonatkozó gondolatoknak még mindig lehet valami értékök, talán realis hasznuk is.

Még a mult év végén, lapunk 50-ik számában, rámutattunk a biztosítás egyik hathatós föltételére, az u. n. *parokhialis könyvtárakra.* Azóta a társaság iránt az érdeklődés általánosabbá, biztatóbbá lett s mint a hír mondja, 15 ezer forint tőke már biztosnak tekint-

hető s ezenfelül a rendes tagok tagsági díja és a pártolók aprólékos ajánlatai is szép összegre rúgnak, tehát van cím a reménységre.

Hát az bizony igen sokat jelentene, ha az *Irod. Társaság önkéntes vállalkozás útján* is létesülhetne és virágzásnak indulhatna . . . de az a cél, amelyet mi szántunk a társaságnak, ilyen módon még korántsem volna elérve; mert ez esetben a lakadalmi vendégségben inkább csak azok vennének részt, akiknek lakadalmi ruhájok van; holott mi a csonka-bonkákat is ott szeretnők látni a társaság gazdagon terített asztala körül. De ami szintén főbenjáró dolog, ilyen módon a társaság jövője még nem volna minden eshetőség ellen biztosítva; pedig a hazai protestantismus jó hírneveért is igen kívánatos, hogy három vagy hat év múlva ne kellene ismét siralmakat énekelnünk egy nagy halott felett.

Két ok indít tehát minket arra, hogy a *parokhiális* könyvtárak alakítását összekössük az *Irod. Társaság* alakúlásával; egyik a társaság jövőjének biztosítása, másik a társaság kiadványainak közhasznúvá tétele.

Hogy a parokhialis könyvtárak felállítása által a társaság jövője meg volna teremtve, azt nem kell okadatolnunk, elég csupán arra hivatkoznunk, hogy az „Egyetemes Névtár“ adatai szerint van 1890 ev. reformált, 612 ág. evangélikus, meg 106 unitárius anyaegyház, összesen 2698, tehát ugyanannyi tagja az Irod. Társaságnak.

Igen, dehát ki kényszerítheti az egyházakat arra, hogy egy könyvkiadó-társaság tagjaivá szegődjenek?! A saját jól felfogott érdekök, meg a papjok, tanítójuk és az egész protestáns egyház nagy, szent érdeke.

Ne áruljunk zsákba macskát: bizony vannak papjaink s tanítóink, akik túl az iskolán, az iskolában

szerzett műveltséget csupán a tapasztalati élet gyakorlati tanulságaival bővítgetik, akikre nézve nem léteznek tudományos mozgalmak, nincs haladás, nincs a múltak tévedéseinek helyreigazítása . . . akikről lerí a szellemi elmaradottság s különösen a theologiai műveltség hiánya; akik szellemi táplálék hiányában, gyarló időtöltésnek lesznek rabjaivá stb. stb. Ki merné tagadni, hogy ezek legnagyobb részét meg lehetett volna menteni, felszínen lehetett volna tartani kellő segédeszközök által? Ki ne tudná, hogy szegénységre kárhoztatott papjaink s tanítóink egy része épúgy nélkülözi a jó könyvet, mint a búza-kenyeret és a díszes ruhát? Tudunk káplánokat, akik égő tudvággyal hagyták el az iskolai pályát s aggódva gondoltak egy-egy üres parokhiára, ahol a szegénység ásít és a legjobb barát, a jó könyv hiányzik. Tudunk olyanokat is — fájdalom! — akikhez nagy reményeket fűztünk, akik sokat ígértek fiatalon és már férfi-koruk reggelén elhullatták ifjúságuknak minden virágát. Hallottunk, hallunk panaszokat világi egyénektől, akik szégyenkeznek egy-egy tengődő lelkésztársunk elmaradottsága miatt s örömestebb társalognak a másik felekezetnek társaságba való, bemutatható, udvarképes, tudományos, vagy legalább annak látszó papjaival; hallunk mentegetőzést a templomkerülés miatt, ami szintén csak a papnak, a papi műveltségnek von le . . . nos hát ilyen bajok gyógyszeréül óhajtanók mi, hogy parokhialis könyvtárak állíttassanak s az anyaegyházak — persze az illetékes hatóság határozata következtében az Irod. Társaság kötelezett tagjaivá legyenek.

Hogy pedig az egyházakra nézve a belépés terhe édessé legyen s minden vonakodás s a teher viselése felett való osztozkodás szinte lehetetlenné tétessék, ahoz csak az szükséges, hogy az alakuló gyűlés vegye be a

társaság teendői közé, amint már újévi cikkünkben is jeleztük, a *prot. népies irodalom tervszerű művelését* és igazi keresztyén vezérelv után indúlva, mondja ki, hogy az egyházak osztályuk minősége szerint fizetnek, t. i. az 1-ső osztályuak 6 frtot, a 2-ik osztályúak 5 frtot, a 3-ik osztályúak 4 frtot, a 4-ik osztályúak 2 frtot s ez összegért a társaság minden kiadványának örökös tulajdonosaivá vállanak. Azaz, hogy ezt is mondják ki az illetékes hatóságok és aztán legyen rá komoly gondjuk, hogy minden protestáns anyaegyház könyvtára — *tudományos és népies* — szigorú ellenőrzés mellett firól-fira megmaradjon.

Ehez igazán csak egy kevés jóakarat kell a felettes hatóságok részéről; csak átérzése annak a temérdek jónak, amit minden egyes parokhián egy, a papot és a népet egyaránt nekik való eledellel tápláló tudományos és népies könyvtár eredményezhet; csak egy kis buzgóság az egyes egyházak vezetői részéről s a cél el van érve.

Nem állítjuk, hogy a könyvtárt itt-ott be nem lepheti majd a por; de az a tudat, hogy minden protestáns lelkész kezében meg vannak azok a segédeszközök, amelyek felhasználásával ő megédesítheti a maga hívatalát és esetleg büszkeségére válhatik az egész egyház egyetemének, sőt kezében vannak a népre való hatás eszközei is . . . ez a tudat maga is többet ér annál a csekély váltságnál, amelylyel ez megszerezhető. Aztán az is ér valamit, ha ilyen módon és ilyen olcsó áron lassankint egy tekintélyes vallás-egyházi irodalom támad s ha papjaink között mindíg joggal kereshetünk majd olyanokat, akik hívatva vannak tudományukkal szélesebb körben is világítani. De, ha egyebet el nem érnénk is — mentsen Isten! — azt bizonyára elérnők *a parokhiális könyvtárakkal*, hogy a szegénység nem volna többé elegendő mentsége az elmaradottságnak; papi műveltséget mindenütt, mindenkitől követelhetnénk.

Ha ilyen alapra helyezkedhetnék az Irod. Társaság, akkor — ismételve is mondjuk — nyugodtan nézhetnénk annak jövendője elé; mert így csak magok az ev. ref. egyházak, a jelenlegi classificatio alapján számítva, fizetnének annak évenként 7628 frtot; az ágostai testvérek — hogy kerekszámot mondjunk — csak 2000 frtot; az unitáriusok csak 400 frtot. Ehez jönne az alapító és pártfogó tagok ajánlatainak évenkénti kamata, pld. az említett 15,000 frt után 700—800 frt, végre az egyesek rendes tagsági díja, legalább 1000—1500 frt, tehát összesen, ismét kerekszámban szólva, 12,000 frt. Ez már olyan évi bevétel, amelylyel lehetne valamit komolyan kezdeményezni, anélkűl, hogy annak terhe elviselhetetlen volna.

Ebből az összegből aztán, a bölcs gazda számításával, jutna levéltári kutatásokra a hazai protestáns felekezetek történetírói számára; jutna szakkönyvtár építésére, népies irodalom művelésére, sőt még némi tartalékalap gyűjtésére és — ha csakugyan szükséges — a *Szemle* szerkesztőjének vagy szerkesztőinek és annak kiadására is. Az magától értetődik, hogy busás jutalmazásra sem az írók, sem a fordítók, sem a szerkesztők javára nem gondolhatunk; legalább egyelőre semmi esetre sem; mert nem egyesek boldogítása, hanem egy nagy, közös feladat megoldása az Irod. Társaság célja.

Ennyit ezúttal erről a nagy kérdésről, csak így vázlatosan. Érezzük s szükség esetében bővebben is készek vagyunk kifejteni az ilyen módon való alakulás teljes horderejét. Maga az a gondolat is büszkeséggel tölt el, hogy a hazai protestáns testvéregyházak valamennyi parokhiája lassanként egy kis könyvtárrá alakúlna s nem volna köztünk egyetlen oly szegény lelkésztársunk sem, aki, ha sokat nélkülöz is egyébképen, a szellemiekben is éhezni és szomjazni kényteleníttetnék.

Érezzük, hogy a népies irodalom helyi központja nem lehet más, mint a parokhia — a községnek ez a rendeltetésszerű szellemi tűzhelye — vagy a felekezeti iskola. Érezzük, hogy a *népies irodalom* elhanyagolása naponkint súlyosodó vád volna a prot. egyházak s azok őrállói ellen. Meg vagyunk győződve, hogy a magán vállalkozás nem biztosítja az *Irod. Társaság* életét, pedig annak élni és hatnia kellene és át kellene mintegy teremtenie ezt a mai világot . . . épenazért ajánljuk a *parochialis könyvtárak* ügyét az érdeklődő és alakuló gyűlés figyelmébe.

Inkább késsünk egy kissé még az alakúlással, mintsem bizonytalan alapon alakúljunk ! !

A RÉGI PRIVÁTÁK.

A „priváta“-szót maholnap elfeledi, avagy meg se tanúlja a diák; pedig hejh! beh sokat kell neki összetanúlni! Régebben, — ezelőtt csak 25—30 évvel is — jóformán ezzel virradtunk és ezzel alkonyodtunk. „Privátára!“ hangzott végig az udvarokon, utcákon, a collégium folyosóin. És ment a temérdek kis diák: ki erre, ki arra és tanúlt, azaz hogy privátázott, vagy legalább privátázódott naponként kétszer is.

Ma már tekintélyes emberek, ismeretes tanférfiak támadtak reá a priváta-fa haldokló gyökereire és kikiáltották a „delendam esse“-t.

Nem akarok elébefeküdni az áramlatnak, mert tudom, hogy a viharba kiabálni, hiábavaló fáradozás; annyira ósdi sem vagyok, hogy a multat mindenáron dicsőíteni volna boldogságom; dehát, nem tehetek róla: én nem tudom elképzelni azt, hogy miként is nőttünk volna csak annyira is, amennyire megnőttünk, a manap már haszontalanságnak vagy pláne űzérkedésnek is bélyegzett priváta nélkűl.

Voltunk egy-egy osztályban az u. n. algimnáziumban (ma már ilyen sincs!) 100-an, 120-an, 150-en és volt egyetlenegy, vagy mondjuk, hogy másfél professorunk. Hát az bizony nehéz érzés lehetett: végignézni ezt a nagy csapatot a legelső órán és elgondolni, hogy ezeknek a tanulói sorsa az én kezembe van letéve. Mennyi különböző arc, milyen különböző öltözet és mennyi tudatlanság egy rakáson és milyen fegyelmezetlenség! Hanem hát „sunt et alii“ — gondolá a pro-

fessor úr, — azokra emlékezvén, akik maguk vezettek egy egész 6 osztályú gimnáziumot — és elkezdte olvasni a névsort és jól meg-meg nézte a felolvasott név tulajdonosát. Azért volt professor, hogy a szemen át belátott az illető lelkébe és kinézte belőle, hogy ebből kitelik egy *„székszélső“*, amabból meg valami egyéb is. Szerencséje, hogy egyébre is gondolhatott, t. i. a *privátára* és a *correpetitiora*. De az utóbbiról majd máskor!

Mikor az osztály székenként elhelyezkedett, következett egy újabb mozzanat. *„Kihez fogsz járni privátára?“* kérdé és jegyezte a professor úr. Az egyik mondá: professor úrhoz; a másik, harmadik, tizedik, századik, mondá X, Y, Z, theologushoz stb. Akadtak olyanok is, akik senkihez sem ajánlkoztak, vagy senkit sem kerestek fel jóelőre, mert szorongatta őket a nyomorúság: — az ilyeneket elfogadta a professor magához, vagy beosztotta a többi *„privátus tanítókhoz“* ingyenesekűl. A tudomány forrásához vezető útat mindenkire nézve hozzáférhetővé tették; a szegénynek úgy is elég baja az, hogy szegény: miért szorítanók a rög közé, ha egyszer röpűlni van kedve! Emlékezem rá, hogy ezt a jótéteményt nem irígyeltük egymástól és arra is, hogy ezek az ingyenesek igen sokszor váltak a professornak és a privátus tanítóknak jobbkezeivé.

Tehát privátista volt mindenki! Naponként kiki ment a megszabott órán a maga privátus tanítójához és részint ismételte a tanúltakat, részint előkészűlt a tanúlni valókra. A tanári karnak gondja volt rá, hogy „privátus tanító“ csak a java-diák legyen, sőt egyszer-máskor komoly vizsgát is követelt azoktól, akik a professor keze alá dolgozni voltak hivatva; az illető osztály tanára pedig kötelességének tartotta a maga segédtanárait lelkiismeretesen ellenőrizni.

Nem mondom én, hogy e mellett is minden „pri-

vátus tanító“ bevált és hogy minden kis diák tudóssá nőtt . . . de az sehogysem fér be a fejembe, hogy az a privála haszontalan időtöltés lett volna. A hanyagra sarkantyú, a jóra ösztön volt az és pótolta azt, amit az iskolában nem lehetett megejteni, t. i. a naponkénti feleltetést. Ahoz a kis nebulónak is volt esze s van ma is, hogy a professor kérdése felől napokig is elülhet a padban; de azt csak priváta-mulasztással vihette ki, hogy a privátus tanítója ki ne kérdezze; ennek a mulasztásnak a végén pedig ott állott a „nád-pálca“, vagy jobb esetben a plága, vagy legjobb esetben a dorgatorium.

Igy vált az lehetővé, hogy a 100, 120, 150 tagból álló osztályok professorai nem estek kétségbe a tömegtől s a tanügy sem maradt a nagy osztályok miatt a sárban.

Sőt a privátának még más oldalra is jó hatása volt, t. i. a diákoknak folytonos önképzési alkalommal szolgált s érülközési út volt a professor és a nagyobb diákok között, amit pedig sohasem szabad kicsinylőleg mérlegelnünk. Nem tartozott a ritka esetek közé, hogy a professor összeült a saját osztályának privátus tanítóival és a fejlődő tanügy kívánalmai szerint megadta nekik a kellő útasítást és a jó tanácsot s mintegy maga nevelte azokat alkalmatos segédeiül.

Ma már ez az intézmény nem létezik, sőt el van ítélve! Jól van! Dehát mi helyettesíti? Mit csinálnak ma a gimnáziumi tanárok olyat, ami felér fegyelmezési és tanügyi szempontból a régi privátákkal...? Mi történik ma az olyan kis diákkal, akinek nincsen házi felügyelője, nevelője, vagy aki p. o. nem jár privátára a professorához?! Aztán van-e gond arra, hogy a kis diákok felügyelői komolyan számba vétessenek, ellenőriztessenek...?! Mert, hogy az ilyesmire az iskolának joga van, sőt ilyesmit tenni kötelessége is... azt nem igen kell bizonyítgatnom. Tisztán szülőkre bízni azt,

hogy ők hová s kiknek a gondja alá helyezik el gyermekeiket: nem tartom helyes tanügyi politikának. Az iskola, midőn átveszi a szülők kezéből a gyermekeket, vállalkozik a szülők helyettesítésére, tehát legalább a gyermeknek folytonos figyelemmel kísérésére. És ha az okos szüle megválasztja gyermekeinek a barátokat is, az iskolai elöljáróság sem tehet okosabbat, mintha szigorúan ellenőrzi a gyermekek felügyelőit: a nevelőket s a netaláni privátus tanítókat.

Igaz, hogy ma már a minisztérium hatalomszava megszabta az osztályok népességi maximumát; dehát a 65-ből és 60-ból is sokan lehetnek olyanok, akik kellő felügyelet nélkűl jóformán magukra hagyatva hányódnak-vetődnek; az ilyeneknek sem kellene elveszniök vagy csupán saját jó vagy rossz ösztöneik szerint igazodniok.

Négy évig jártam privátára és nem bántam meg. Másoknak még nagyobb szükségük volt az ilyen segítségre, mint nekem; azok tehát még kevésbbé bánhatták meg az iskolának ezt a figyelmét a könnyen hajló csemeték iránt. Megszoktuk megbecsülni a nagy diákok közűl azokat, akik tanítóink valának s fegyelmi szempontból ez sem volt káros és jó szellemet is teremtett a nagyok és kicsinyek között. Egymást jobban kiismertük, mint a miképen ismerik a mai növendékek s ez is a priváta jó oldalai közé tartozott. Uras hajlamok, egyéni gyarlóságok kevésbbé fejlődhettek ki közöttünk, mint ma; mert gyakoribb volt az érűlközés az iskola falain kivűl.

Igazán szeretném tudni: *mi helyettesíti ma a régi privátákat...?!* A kicsinyek gondozásának ezt a módját mivel pótolják a mostani középiskolák...? Talán a sok tanárral? Ezzel aligha. A feleletet szívesen kérem és várom.

Sárospataki Lapok 1888. évf. 35. sz.

A NÉMET CSÁSZÁR RÓMÁBA UTAZÁSAKOR.

II. Vilmos, német császár, alighogy behelyezkedett tragikus sorsú atyjának trónjába, elhatározta az európai fejedelmek felkeresését, hogy személyes jelenlétével és saját szavaival igazolja azt, hogy a világ-békének őszinte barátja; tehát nem áll az — amitől sokan remegtek — hogy vele s általa viharos napok köszöntenek a vén Európára.

Nem a mi dolgunk azt lesni és méltatni, hogy hol milyen szavakat ejt el és miként kell azokat érteni; előttünk csak az a fő, hogy békét akar és pedig nemcsak államok és államok között, hanem az államokban is; otthon a saját birodalmában és az abban élő felekezetek között is.

Saját birodalmának protestáns alattvalói között sokan vannak ugyan, akik békételenkednek a császár békés hajlamai miatt s nem tudják megengedni Bismarknak sem a r. katholikus egyház javára tett újabb sakkhúzásait, vagyis azt az eljárását, hogy amit elvett évekkel ezelőtt *politikából,* ugyanannak egy részét visszaadta mostanában *politikából.*

Azt azonban, hogy *II. Vilmos* Olaszország királyát is meglátogatja, a német protestánsok is szívesen látják; mert akár mint szövetségestárs, akár mint barát megy is a császár Rómába, az örök városba; akár csak egyszerű udvariassági kötelességet teljesít: a látszat amellett bizonyít, hogy megjelenésével igazolja az olasz-

egységet és *Viktor Emánuel* fiának Rómához való jogait és Róma felett való fenségét.

A Vatikán érezte és érzi is e látogatás jelentőségét, annyira, hogy — mint a napilapok híresztelték — kérdéseket is intézett II. Vilmos kormányához és magyaráztatni kívánta a látogatás mineműségét; sőt — miután a császár a Vatikán meglátogatását is felvette úti programmjába — XIII-ik Leo saját kocsiját ajánlotta fel neki és souverainitásának mutogatása végett, testőreit is kirendelni akarta; ami azonban — az olasz királyra való tekintetekből — nem volt elfogadható s végre is, hogy XIII-ik Leo sértve ne érezze magát a gyűlölt olasz király hintójának a Vatikán levegőjével való érülközése miatt, abban állapodtak meg, hogy II. Vilmos saját, e célra Olaszországba hurcoltatott kocsiján fog beköszönni a Vatikánba.

Kicsiségek, de mégis jelentenek valamit; legalább is annyit, hogy Vilmos kész a gazda jogát respectálni s a lényegtelen dolgokból az olasz kormány sem csinál magának alkalmat sem hatalmának mutogatására, sem az apprehensiora. Igaz, hogy a Vatikán most már abban a hitben ringathatja magát, hogy az olasz király kocsijának keréknyomaitól megszabadúlván, elhárított egyet a mindenhatóságát fenyegető veszedelmek közül; a valóságban azonban aligha tett többet, mint azt, hogy újabb jelét adta a souverainitáshoz való ideges ragaszkodásának.

A német protestánsok egy részét császárjuknak ilyen apró engedményei is bizonyára boszúsággal töltik el; mert az ő eszményök a pápasággal szemben mindig az az *I. Vilmos* marad, aki teljes hatalmával taposta a Vatikánnak a német katholikusokra is kiterjesztett jogait s a német birodalom fejlődésére s abban a szabad eszmék és nemzeti intézmények felvirágozására

csak egyetlen egy főhatalmasságot ismert el és tartott üdvösnek, t. i. a császárit vagy királyit.

Nem felekezeti gyűlölködés az, ami a német protestánsok gondolkozásának ilyen irányt ad, vagyis azt *pápaellenessé* teszi, hanem elsősorban a legnemesebb nemzeti érzés; az az érzés, amely kifelé való gravitálást nem ismer s amely minden idegen beavatkozást perhorrescal. Egy nemzeti katholikus egyházat *saját törvényes, nemzeti fenhatósága alatt* a legtúlzóbb német protestánsok is szívesen üdvözölnének saját szomszédságukban s eszökbe sem jutna az ilyen egyház híveinek sajátos isten-imádása ellen szót emelni s azoknak hitében, mysteriumaiban megbotránkozni; de mikor a német katholikusok épenúgy, mint más országbeliek is, nem férnek meg hitökkel saját birodalmuk s illetőleg országaik határai között s egy kívül álló hatalmasság által izgatva, gyakran ellentétbe jutnak saját nemzeti kormányuk intézkedéseivel és politikát űznek ahelyett, hogy a lélek üdvösségét keresnék és politikájukkal zavart idéznek elő a birodalom polgárai között . . . ilyenkor és ilyen körülmények mellett nem csodálkozunk a német protestánsok egy részének afelett való boszankodásán, hogy a kormány — habár politikából is — apró engedményekre szánja el magát a pápasággal szemben s azon sem csodálkozunk, ha a német protestánsok egy részének az volna inyére, ha császárjuk az ő római időzése alatt a Vatikánt egészen mellőzné.

Csakhogy ám II. Vilmos nem mint porosz király, hanem mint német császár utazik s a nagy német birodalom nagyszámú katholikusainak nyugalmára, meg saját béke-politikájának igazolására cselekszi azt, hogy Umbertoval való barátságos összeölelkezése után betekint a fogoly pápához, mint saját római katholikus alattvalóinak is egyházi fejéhez.

Mi lesz e látogatás eredménye s általában lesz-e különösebb eredménye a felekezetek egymáshoz való viszonyaira vagy a németbirodalmi r. katholikusokra: azt bajos volna meghatározni; de az az egy bizonyos, hogy az a császár, aki meglátogatja az olasz királyt az új Olaszország székvárosában, s aki ilyen módon elismeri azt az olasz királyság törvényes székhelyének . . . az ilyen császár nem fog odáig haladni a pápasággal való fraternisálásban, hogy akár birodalma protestáns alattvalóinak érzületét megsértené, akár a maga császári jogain csorbát ejtene. Ilyesmire nincs semmi alap sem a viszonyokban, sem a császári ház hagyományos politikájában.

Részünkről azt erő és önbizalom jelének tartjuk, hogy egy protestáns uralkodó belátogat a Vatikánba és barátságos mosollyal köszönti annak a hajdanában rettegett hatalomnak birtokosát, amely IV. Henriket Canossába kényszerítette; sőt látjuk benne a haladó idő szellemének diadalát is, azét a szellemét, amely a kiátkozott *eretnekeknek* is jogokat biztosított a kiátkozóval szemben.

II. Vilmos, mint az olasz király szövetségese, meggyőződik majd az örökösen panaszkodó pápa fogságának kellemes voltáról s Krisztus Urunk fény és pompától környezett helytartójának szerencsét fog kívánni — legalább szívében — jelenlegi rabságához.

Jellemző, hogy épen Bécsből utazik Rómába, ahol az uralkodó udvari felfogás még ma is az osztrák-magyar monarkhia katholikus alattvalóinak hitét s hódoló érzűletét látná megsértve azáltal, ha monarkhiánk alkotmányos feje az olasz királyt Rómában meglátogatná!! Az ilyen felfogásban rejlik nálunk a *Simorok* hatalmaskodásának alapja s a vallás- és közoktatásügyi tárca kényes oldala.

Sárospataki Lapok 1838. évf. 41. sz.

A KÁROLI-ALAP ÉS EMLÉK ÜGYÉBEN.

Három cél lebegett előttem, mikor a Károli-emlék és alap ügyében készített indítványunkat — a Fűzy barátomét és a magamét — nyilvánosság elé bocsátottam.[1] Boldog voltam mind a hárommal.

Első: a kínálkozó nagy alkalom felhasználásával *méltóan fizetni le a hála köteles adóját* a vízsolyi biblia fordítója iránt; a második: *egy hatalmas segély-alapot teremteni*, mely a tiszta protestáns eszméknek lehetőleg széles körben való terjesztése és ápolása által, örök áldássá váljék a hazai protestantizmusra; a harmadik: *ébreszteni és erősíteni a protestáns felekezetekben az összetartozandóság gondolatát*, a közös feladatokra való emlékeztetés által.

Mindhárom célt olyannak tekintem még ma is, amelyek igen sok gondolkozni szerető protestáns embert kimozdíthatnának hétköznapi egykedvűségükből.

A világba kijutott eszme — nem oly gyorsan ugyan, mint boldog elfogúltságomban én szerettem volna — de mégis éredésnek indúlt. Elébb egyes vidéki lapokban, majd a főváros heti és napi sajtójában is bizonyos helyesléssel lőn az felemlítve s itt-ott üdvözölve is. Nyomban ezek után megjelent a kolozsvári *„Prot. Közlöny"* biztató szózata, amely egyúttal fényes igéret is volt a királyhágóntúli kálvinisták nevében, s jött reá a budapesti *„Egyházi és Isk. Lapok"* egyik rovatvezetőjének kedvező nyilatkozata s utána (4. sz.) a szerkesztő lelkes vezércikke, amely — mint Fűzy barátom mondja — „már nemcsak

[1] Sárospataki Lapok 1888. évf. 53. sz.

azt bizonyítja, hogy ‚mozog a föld,‘ hanem kihallatszik abból a szentlélek szava a megmozdúlt föld felett.“ Sőt tovább is fejlődött az ügy! A *„Debreceni Prot. Lap“* egyik jeles munkatársa s a bibliai tudományok hívatott búvárlója, *Dicsőfi József* is oda állott az eszme pártolóinak sorába s *„Emlékezést, emlékezést neki!“* cim alá foglalt lendületes vezércikkében (6. sz.) szintén tiszteletet követel a Károli Gáspár emlékének, s kívánja a Károli-alap létesítését is, csakhogy nem a népies irodalom, hanem a bibliai tudományok javára. Az ő felbuzdúlásának már gyümölcsei is mutatkoznak: nevezetesen *Balogh Ferenc* theologiai tanár, ismeretes író, már megkezdte az adakozást; a szerkesztő pedig kérdést intézett hozzám — mint szerinte legilletékesebbhez — hajlandó vagyok-e a Károlyi emlékre és alapra begyűlendő adományokat elfogadni?

A gönci egyház presbyteriuma szintén megajánlott már a Károli-emlékre — egyelőre — 100 frtot. Abauj esperese és egész lelkészi kara érzi, hogy nekik az egykori kassavölgyi esperes tiszteletében jó példával kell előljárniok.

Kétségtelenűl biztató jelek, amelyek reményt nyújtanak arra, hogy a megindúlt mozgalom nem maradhat immár eredménytelen. De nem titkolhatom el a kedvező jelek láttára sem, afelett való meglepetésemet, hogy ágostai hitvallású és unitárius testvéreink — akikre pedig én őszinte atyafiságos érzelemmel számítottam — közönyösséget tanusítanak ama „istenes vén ember“ emléke és egy oly segély-alap iránt, amelyből nekik is, mint nekünk — ha jól utána látunk — az örök élet vize folydogálhatna. Szeretem hinni, hogy ez a viselkedés nem Károli Gáspárnak, hanem az én indítványomnak s abban is csak valamely pontnak szól; mert azt a mostani, részben feszűlt viszonyok között sem tudnám megérteni: mi okon húzhatnák ki magukat ágostai hitvallású

és unitárius atyánkfiai egy oly szövetkezésből, amelynek célja azt a férfiút tisztelni meg haló porában, aki nekik is, mint nekünk, 300 éven át szolgáltatta a vallásos lélek édes táplálékát.

Igy látva a fény mellett az árnyat, szinte kérdezem magamtól: itt van-e hát csakugyan az idő teljessége arra, hogy — mint Szőcs és Fűzy barátaim kívánják — előálljak a részletes tervezettel . . .? Hiszen én közös felbuzdúlásra, milliók filléreire számítottam és nem csupán az édes magunk felekezetére, s annak is csak itt-ott kilobbanó lelkesedésére . . . ! Azt akartam, hogy ne legyen nálunk senki — feltéve, hogy öntudatosan vallja magát protestánsnak — aki e mozgalom hatását meg ne érezné. Azt akartam, hogy aki eddig a bibliát közönyösen vette a kezébe, vagy épen kezébe se vette azt, ezentúl több tiszteletet tanusítson az iránt s illetőleg tanúljon az iránt érdeklődni, látván, hogy annak fordítóját három felkezet siet megtisztelni a mű kinyomatásának 300-dik évfordulóján.

Sőt ma sem tudok én mást akarni, s épen ezért — bár nagy gyönyörűségem telik felekezeti sajtónknak ékesen nyilatkozó buzgóságában s bízom is benne, hogy az általa melegen felkarolt ügy el nem eshetik: mindamellett is *kikerülhetlennek látom azt, hogy a Károli-emlék és alap ügye hivatalos ügygyé tétessék s arról a legcsekélyebb egyház presbyteriumának is tudomása legyen*, s ilyenmódon oda is elhasson annak a híre, ahová — sajnos! — egyházi sajtónk képviselőinek nem sikerült idáig behatolniok. Az ilyen helyeken is lehetne az efféle mozgalmaknak jótékony, talán egészen átalakító, újjászűlő hatásuk is!

E végre a következő eljárást gondolom leginkább célravezetőnek és legtermészetesebbnek: A gönci ev. ref. egyház, amely már is szép jelét adta buzgóságának,

kérje meg az abauji ev. ref. egyházmegyét, hogy az magáévá tevén — mint első sorban illetékes — a Károli-emlék és alap ügyét: írjon fel a tiszáninneni ev. ref. egyházkerülethez és ajánlja a kérdéses mozgalmat annak hatékony pártfogásába, azzal a hozzáadással, hogy a kerület szólítsa fel az összes ev. református, ág. hitvallású és unitárius kerületek főképviselőit a mozgalomhoz való csatlakozásra. Ez megtörténvén, legott tudni fogjuk: *magunkra maradunk-e a Károli-emlék és alap ügyével, vagy pedig áldozunk azért protestáns testvéreinkkel?!* . . .

Nem úgy értem az ügy hivatalossá tételét — mentsen Isten! — hogy talán valami egyházi pótadót kívánnék kivettetni s így tenni általánossá, talán épen általánosan gyűlöltté Károli emlékezetét, hanem úgy, hogy minden egyes lelkész hivatalosan is megkínáltassék mintegy a jó alkalommal arra nézve, hogy a kérdéses ügy iránt a maga körében és híveinek viszonyaihoz alkalmazkodva, egész buzgóságát kifejthesse. Egy ügyes, lelkes gyakorló lelkész több tekintetben áldásosan használhatja ki a bibliafordító megtiszteltését célzó kitűnő alkalmat.

Ha az ügy hivatalos pártfogásra érdemesíttetnék — amit én igen reménylek —: akkor az egyes lelkészek az általok gyűjtött adományokat mindenik kerületben, a kerület által e célra kinevezett egyénhez, vagy hivatalhoz küldenék, akik vagy amelyek a küldeményeket az egyházi lapok akármelyikében is, időről-időre nyugtáznák, hogy a közönség ez ügy állásáról folytonosan tájékozva legyen. Igy — szerintem — egyetlenegy protestáns ember sem panaszkodhatnék idővel, hogy ő — az eljárás kevéssé körültekintő volta miatt — nem vehetett részt a maga fillléreivel egy országos protestáns mozgalomban.

Önként értendő, hogy az egyházi lapok átvennék egymástól az alapszaporodást jelző jó híreket s minden rendelkezésükre álló eszközzel élesztgetnék a buzgóság lángját. A hozzájok küldött pénzeket — ha épen úgy látnák jónak — ideiglenesen én is szívesen elhelyezném a „Sárospataki Népbank"-ban; de ugyanilyen módon valamennyien elbánhatnánk azokkal a saját körünkben is.

Ha a *„Prot. Irod. Társaság"* sorsa úgy dől el, amint sokan óhajtjuk, t. i. a testvérfelekezetek kívánatos összeölelkezésével: akkor — mint indítványomban is említém — ez lenne hivatva a *Károli-alap* kezelésére s céljainak határozott kitűzésére; sőt ez volna megbízandó a *Károli-emlék ügyét* is valósúlásra segíteni, a maga köréből s a helyi érdekek figyelembevételével kinevezett *végrehajtó-bizottság* által. Ha pedig az *Irod. Társaság* leendő szervezete idegenekké tenne egyeseket annak munkálkodása iránt; akkor a *Károli-emlék* ügyét a tiszáninneni kerületre lehet bízni — mint amely különben is otthon van Göncön — az *alap* sorsát pedig tisztázni kellene mielébb hírlapi felszólalások útján, vagy tisztáznák azt — esetleg — maguk a kerületek, akkor, amikor az alaphoz való hozzájárulásokat kijelentenék.

És ha... sajnos, de ilyen *„ha"* is van... az ev. ref. egyház magára maradna a Károli-emlék és alap ügyével!? Hát, szerintem, akkor is ki kellene fejtenie teljes erejét; akkor is meg kell készíttetni a *Károli-emléket;* mert lehetetlen, hogy a mai jubileumos világban elszalaszszunk egy felséges alkalmat, amelylyel mozgásba lehet még hozni a szíveket, s amelylyel meg lehet még mutatnunk a világnak, hogy multunk nagy alakjait s velök együtt a könyvek-könyvét becsülni tudjuk és akarjuk. Ez a magunkramaradás — amit nem bírok elhinni — sokra tanítana minket, noha felettébb fájdalmasan.

A létező viszonyok között — ismételve is mondom — nélkülözhetetlennek tartom a *hivatalos-próbát!* Ennek eredménye jelentékenyen módosíthatja további lépéseinket.

Bármily körűlmények között nem szabad lemondanunk arról a jó feltételről sem, hogy a Károli életrajzát — a létező adatok felhasználásával — a jubileumra összeállítjuk s legalább a Károli-név alatt forgalomba jutott fordítások értékét meghatározzuk. Ez irányban némi vád is támadt már ellenünk, amely ellen nem is tudunk mivel védekezni.

A Károli-emlék és alap sorsa miatt is nyughatatlanúl várom, s azt hiszem, hogy így várják velem együtt sokan, az *Irod. Társaság végleges szervezkedését.* Történjék azonban e társasággal bármi, részemről nem hihetem a testvéri viszony olyan meglazúlásának bekövetkezését, s a féltékenység és irígység olyan fokú kifejlődését, amely miatt közöttünk a huzavona „az egész vonalon“ állandó nyomorúsággá és minden jónak megölőjévé váljék. E hittel üdvözlöm laptársainkat s mindazokat, akik a kérdéses emlék és alap ügyében közrebocsátott indítványunkat annak ismerték fel, ami valósággal: *protestáns közügynek.* Ajánlom azt továbbra is szeretetökbe.

UTÓHANGOK A HAYNALD-JUBILEUMHOZ.

E hó közepén (okt.) a hazai római kath. egyháznak egyik bíboros főpapja, *dr. Haynald Lajos* kalocsai érsek, papi hivataloskodásának 50-ik évfordúlóját érte és ünnepelte meg. Király, pápa, miniszterek, minden rendű és rangú hazai és külföldi nagyságok, közeli és távoli testületek, megyék, városok siettek emlékezetessé tenni az ünnepeltre nézve ezt a nevezetes időpontot, üdvözölve őt az állam, trón, egyház körűl szerzett s a tudományok és művészetek terén kifejtett érdemeiért és jötékonyságáért. A napi és heti lapok alkalmi cikkekben hódoltak neki s képekben mutogatták olvasóiknak őt magát s nevezetesebb alkotásait, fennen hirdetve, hogy az ünnepelt — csak mióta kalocsai érsek — majdnem 5 millió forintot áldozott egyházi és hazai célokra; jubileuma napján pedig 366,000 forintig terjedő alapítványokat tett.

Kétségtelen, hogy Haynald a hazai főpapságnak egyik legkiválóbb s ritka személyes érdemekkel ékeskedő alakja. Kitűnő főpásztor, ügyes diplomata, előkelő politikus, emellett a tudományoknak is lelkes művelője s a művészeteknek egyik legnagyobb pártfogója; kedvelt mint szónok, szeretni való, mint ember; igazi katholikus főpap, azoknak a régi nagy papoknak mintájára, akik akartak is, tudtak is dominálni; akiknek csak egy kis szerencsére volt szükségük, hogy ujjaikon forgassanak egy országot és teremtsenek abban egészen nekik tetsző

viszonyokat. Felfelé simúlékonyabb, mint összes társai s kedveltebb, mint maga *Simor*, akinek talán nincsen is mindenkor inyére azt látni és tapasztalni, hogy miként aratja le előtte az ő bíboros társa a babért.

Csodálkoznunk kell, hogy ennyi jelesség és nemes ambitio mellett elszalasztott Kalocsa érseke egy kinálkozó nagy alkalmat, amely őt összes elődeinek fölébe emelhette volna és soha nem múló fénynyel vonta volna be nevét nemcsak a hazai római kath. egyház, hanem az egész nemzet történetében.

Ki ne emlékeznék reá?! A *vatikáni zsinaton* Haynald volt annak a tiszteletre méltó s az egész világ által figyelemmel kísért ellenzéknek egyik vezére, amely meg akarta szabadítani a római kath. egyházat egy nagy tévedéstől, attól, amit mai napság *„pápai csalatkozhatlanság“* névvel emlegetünk. Minden intelligens magyar büszke volt arra, hogy a *Dudith*-oknak akadtak utódai, akik Krisztus urunknak állítólagos földi helytartójával szemben is ki merik mondani az igazat és nem hajlandók belenyugodni a földi mindenhatóság kedveért az istenség jogainak megcsonkításába.

Dehát az oroszlánból bárány, a saskeselyűből turbékoló galamb lett; a kisebbség dicsőségesnek igérkező küzdelme meghunyászkodássá változott . . . ad majorem papae infallibilitatem . . .

Mit vesztett volna *Haynald* vagy *Simor* a pápa kegyének elvesztésével?! Semmit! vagy — no mondjuk — legfölebb egy *bíbor-föveget* s ahelyett megtakarított volna önmagának s illetőleg a *nemzeti katholikus egyháznak* egy rengeteg mennyiségű pénzt, az u. n. *péterfilléreket és jobbágyi adományokat* és megnyerte és birta volna egy jóratörekvő és tisztánlátó nemzet osztatlan tiszteletét.

Nem tehetünk róla, de a Haynald-jubileum fényére

— legalább ami szemünkben — árnyékot vet a vatikáni ellenzék önmegadása, s talán azokból a könyekből, amelyek — mint irják — az üdvözlő iratok olvasásakor az ünnepelt főpap szemeit elárasztották, annak a roszúl végződött római szereplésnek is jutott néhány csep!!

Képzeljünk csak egy nemzeti katholikus egyházat, aminőt — nem olyan régen — Beregvármegye is sürgetett; amelynek legfőbb feje az esztergomi érsek, legfőbb kegyura a koronás király; amely megfelelő autonomia mellett, *minden más érdeken felűl*, tisztán vallási és nemzeti érdekeket ápol; amelynek istenitisztelete egészen *magyar* s temérdek milliónyi évi jövedelme mind itthon marad s a nemzeti vagyonosodás öregbítésére szolgál... hát vajjon úgy állanánk-e ma — amint valósággal — a magyarosodás kérdésével? Úgy állana-e az alsóbb papság, a maga viszonylagos szegénységében? Kellene-e jajgatnia s a kongrua után áhítoznia?! Volnának-e — mint vannak — állam és egyház között érdek-összeütközések? Olyan boldogtalan kinézése volna-e a felekezetek közötti egyenjogúságnak és békeségnek, mint ma van?!... A concordatum megalázó és béke-háborításra ösztönző pontjai ott kísértenének-e a király és pápa, a római katholikus és protestáns felekezetek között?

Óh, bizony a nemzeti katholikus egyház megalakúlása beláthatatlan jó eredményűvé válhatott volna a nemzetre és a felekezetek közötti békeségre nézve egyaránt; dehát a vatikáni ellenzék nem tudott és nem mert következetes lenni önmagához s ahoz a szent igazsághoz, amelyet védelmezett; pedig a nemzet közérzületében rendíthetlen támasztékot nyert volna ügyének.

Haynaldnak édeme ugyan, hogy nem lett azonnal *Jekelfalusivá*, azaz nem igyekezett a csalatkozhatlansági dogmát — még placetum nélkűl is — kihirdetni; de

végre is ő is megadta magát teljesen, annyira meg hogy ő lett nálunk s ő ma is a pápai mindenhatóság legkészségesebb szolgáinak, a *jezsuitáknak,* ennek a nem olyan régen még tiltott rendnek fő-fő pártfogója.

Mária Teréziáról írva van, hogy *„a jezsuitákat eltörlő pápai bullát az egész országban foganatosította.“*[1] Pedig Mária Terézia nem tartozott a kiátkozni való katholikusok közé. Az 1606-diki bécsi béke 8. pontja — köztudomás szerint — kikötötte, hogy *a jezsuiták Magyarországon ingatlan javakat nem bírhatnak;* az 1620-diki egyezség szerint pedig *„a jezsuitáknak Magyarországban tartózkodása tilos.“*

Nem tehetünk arról sem, hogy — mint protestánsoknak — a Haynald-jubileum eszünkbe juttatja mindazokat a tervszerű támadásokat, a nyilt és titkos ellenségeskedéseket, a kiállott szenvedések egész gyászos sorozatát, amiket a hazai protestáns egyháznak a jezsuitarend elszánt lovagjai okoztak, s eszünkbe juttatja az idézett intézkedéseket is, amelyek szerint aligha nevezték volna, vagy neveznék talán még ma is, olyan igen *áldásosnak* a bíboros főpapnak, az egyház és a haza érdekében kifejtett működését.

Hiszen mindenki tudja, hogy nagyobb egyházközségeink, egyházmegyéink és kerűleteink alig tarthatnak olyan gyűlést, amelyen újabb és folyvást szaporodó vallássérelmi eseteket ne kellene tárgyalniok s azok miatt konventnél és kormánynál ne kellene panaszolkodniok. Csak épen az imént is a Dunamellék református vallású jeleseit mind elfogta a zúgolódás a római kath. egyház némely papjainak ellenséges indulatú viselkedése miatt s úgy tetszik nekünk, mintha ez a tiltakozó moraj egy igazi keserű csepp volna abba az

[1] *Bocsor*: Magyarország tört. 1796. l.

öröm-pohárba, amelyet Kalocsa érsekének egészségére és hosszú életére, az ő áldásos működésének hangsúlyozói ürítettek. Úgy tetszik nekünk, mintha Mária Terézia és II. Mátyás szelleme szintén tiltakoznék az ellen, hogy a király-gyilkosok seregének, az u. n. eretnekek felszentelt gyűlölőinek, tehát a felekezetközi béke esküdt ellenségeinek magyarországi patronusa s felvirágoztatója közös ünnepeltetés tárgya legyen. Pedig lehetett volna!

Azt irja egy kiváló egyháztörténetírónk — a hazai római kath. egyház legújabb történetét méltatva — *„ha a jezsuitáknak az országban nem adnak helyet — amint ezen kívánságát több város feliratokban fejezte ki — sok, beláthatlan bajnak eleje lesz véve."* [1] Dehát helyet adtak! Ott virágoznak Kalocsán a Haynald aegise alatt s rányomták lelköknek bélyegét a hazai kath. egyház összes törekvéseire; beoltották s illetőleg oltogatják merészségöket és gyűlöletüket a római kath. egyház minden vezéri vagy csak pásztori szerepre hivatott tagjába; társulatok alkotása s felekezeti irodalom teremtése által bejutnak a kunyhókba és palotákba; bűvös szóval, rettentésekkel, nevelési rendszerükkel, pénzzel, hivatalokkal s igéretekkel gyűjtögetik és szaporítják a vak-engedelmességű párthíveket; szerte járnak predikálni, lázítani, táborukat szervezni... és mindezt tehetik büntetlenűl, az országos törvények vakmerő föl sem vevésével; mivel Kalocsa érsekének szárnyait érzik fejök felett!...

Meddig tart ez így?! Meddig nézi még el ez a nemzet, hogy kebelében a béke-bontók szabadon és emelt fővel futkározzanak? Meddig szabad még itt lábbal tapodni a törvényt?! Avagy nincs tudomása arról

[1] *Warga L.*: Ker. egyháztörténet. 1. kiadás. 2. kötet. 469. l.

senkinek, hogy a jezsuiták a szentesített törvény ellenére ma már birtokot is vásárolgatnak?! Meddig lesz még úgy, hogy egy felekezet a többi rovására óriási vagyonban dúskálhasson és ellene fordíthassa a maga gazdagságát a többinek szegénysége ellen.

Reményljük, hogy az ágostaiak és reformátusok egyidőre eső, jövő évi zsinata s az 1790/91-diki 26 ik t.-cikk százados évfordulójának megünneplése, felfogja rázni nagyjainkat hosszú közönyösségükből és követelni fogják együttesen és egyakarattal az országos törvényeknek olyan módosítását, amely a lelkiismereti szabadság és felekezeti egyenjogúság elvének minden tekintetben megfelel; amely alól nem fog kibúvhatni a legkipróbáltabb jezsuita sem.

A kalocsai bíborosnak rendkívűli egyénisége mellett bizonyít az, hogy neki még a jezsuitákkal való próbatétel is sikerűlt; de bölcsebben teszi annakidején, ha a csalatkozhatlansági dogmával szemben bizonyítja be imponáló erejét s egy nemzeti katholikus egyház szervezésében és nem a jezsuiták pártfogásában igazolódik nagynak, korszakalkotónak és következetesnek. Igy, a következmények után ítélve, ama római szereplés is úgy tűnik fel, mint „haza-beszélés.“

Sárospataki Lapok 1889. évf. 43. sz.

AZ ÚJ ÉV KEZDETÉN.

„Adj minékünk megújúlt szívet
És új indúlatot“. 2. dics. 4. v.

Az az általános benyomás, amelyet hazai prot. egyházunk múlt évi képe a rajta elmerengő lélekre gyakorol, alig számítható a kívánatosak és kellemetesek közé. 1888-nak ádáz szelleme átkísért bennünket 1889-be is, s miként ama pusztai felhő, megülte a visszavonás anyaszentegyházunk sátorát, s akik égig érő tornyot terveztünk, úgy tettünk, mint a babiloni fogságból hazaverődött zsidók: eltaszítottuk magunktól a samaritánusok segítő kezét, s most tudakozhatjuk egymást az írás szerint: vajjon mi lészen ebből? Az új háznak dicsősége nagyobb lészen-e az elsőnél?!

Békeség után áhítoztunk s elvetettük a háború magyát; egység után epedtünk és szétszakadoztunk. Nagyra voltunk vele (voltak legalább sokan!), hogy a két, egymást szorító kéz hegyeket is képes kimozdítani, s íme, elfolyt felettünk az egész 1889. és nem vagyunk tisztában a két kéz hőmérsékével sem!!

Igen, a felekezeti egyetnemértés az minden egyéb előtt, ami az 1889-ik év képének sötét hátterét képezi, ami ott ijeszt, mint a sírból feljáró lélek a múlt év történetében. Mi legalább úgy látjuk — talán sötét szemüvegen nézve — hogy azt a veszteséget, amelyet egyik testvérünktől való elzárkózásunk miatt, a közös munkánál, a közös építkezésnél szenvedtünk: másik testvérünk buzgósága nem fogja kellő mértékben kárpótolni. 1889-diki viselkedésük ezt bizonyítja.

Hiszen emlékezünk az „Irod. Társaság“ alakúló, szervezkedő gyűléseire! Azok között, akik az egyesűlésnek ezt a hatalmas szervét megteremteni komoly kötelességüknek ismerték: épen az ágostai ev. egyház fő-fővezetői, s ezek közűl is különösen az egyháziak tüntek fel következetes távollétükkel, amit bajos volt akkor is s bajos még most is az ügy iránt való lelkesedésnek magyarázni. Pedig hát ezek az egyházfők tudnak ám a maguk szűkebb körében hatalmasan szerepelni s egy-egy szorosabb értelemben vett felekezeti vállalatnak, irodalmi kísérletnek tevékeny pártfogolói.

Nem célunk kellemetlenségeket mondani, de az is bizonyos, hogy ágost. ev. testvéreink az „Irodalmi Társaság“ eszméjének kipattanása óta fokozódó buzgalommal fogtak felekezeti érdekeik ápolásához, s mint felekezet, mint testűlet, egyáltalán nem törték magukat a testvériség s az egységre törekvés jeleinek feltüntetése után. Ott van például a *Károli Gáspár 300-ados örömünnepe* ügyében megindúlt mozgalom. Hát mi történt közöttük e tárgyban a múlt esztendőben?! A nyilvánosan is látható bizonyítékok szerint alig valami! Egy-két lelkes egyén, akit nem feszélyez a Károli Gáspár kálvinistasága, sietett üdvözölni a mozgalmat, meghozta azért áldozatait is készségesen; a többi ellenben és pedig a legfőbbek s a testűletek, iskolák stb. vagy tudomásúl se vették az ez irányban történteket, vagy várták talán a kedvezőtlen fordulatot s azzal együtt a közös oltáron áldozástól való megmenekűlést. Pedig hát Károli hajdan lutheránus papokat is ordinált a kassai völgyön, s az ő bibliája épenúgy szolgáltatta 300 éven át a lelki táplálékot a Luther magyar követőinek, mint a Kálvinéinak!

Mi a Károli-mozgalomban és az Irod. Társaságban egyformán a prot. testvériség eszméjének megtes-

tesülését szerettük látni és üdvözölni mindig és következetesen: nem veheti azért senki rossz néven tőlünk, ha az itt-ott mindkettő iránt ijesztő mértékben nyilatkozó lágymelegséget vagy hidegséget nem jegyezhetjük fel a múlt esztendő örvendetes eseményei közé.

A felekezeti széthúzás jelensége az is, hogy egy idő óta — s közelebb a múlt esztendőben is — kálvinisták és lutheránusok szinte versenyezve kutatják ki és pecsételik el önmaguknak saját felekezetük szétszórtan élő híveit, s egymás rovására iparkodnak azokat gyülekezetekké tömöríteni s egymástól elidegeníteni. A *kéri-szerződés* szögre van akasztva; a hajdan jónak, üdvösnek bizonyúlt s egy szép jövő zálogáúl is tekintett egyezség-levél szét van tépve; csak a „hoc est corpus meum" bomlasztó vitája hiányzik, hogy csordúltig legyen a pohár.

Csudálatos egység igazán!! No de békésen osztozkodó felek vagyunk a Baldácsy-alapnál, az Irodalmi Társaság Szemléjében, s vajha azok lennénk 1890-ben és azon túl az Irodalmi Társaságnak s minden közös célnak vállvetett támogatásában s a hazai protestantismus egyesített erejét követelő függő kérdések fejtegetésében és megoldásában is. Úgy — mint a múlt évben — egymás iránt táplált féltékenységgel, hidegséggel csak ellenfeleinknek okozunk olcsó örömet, akik mindig készen állanak, hogy a testvér-fegyverek által egymás kerítésén ütött réseken berohanjanak.

Igen . . . ellenfeleink! Csak emlékezetünkbe kell idéznünk a temérdek vallássérelmi ügyet, amelyeknek pedig alig egy százaléka jut a nyilvánosság elé; csak hallanunk kell azt a vakmerő kiáltást, amely nagykevélyen azt hirdeti a bámuló világnak, hogy az „elkeresztelést űzte, űzi és űzni is fogja"; csak akarnunk kell észrevenni azt az ezerféle mesterkedést, amelyet a

legfőbb hivatalnokok kinevezésétől le az utolsó szolgálóleány fanatizálásig a róm. kath. egyház jól táplált őrei, szerzetesei és ezek bérencei visznek véghez a magok positioinak erősítésére ... s annál kárhozatosabbnak fog feltűnni a mi egyetnemértésünk, egymás irányában való féltékenykedésünk.

Mit szóljunk — ilyen viszonyok között — arról a mozgalomról, amelyet a múlt év végefelé, a Királyhágó vidékén, az összes magyarországi ev. ref. központ papok igazolhatatlan cége alatt, egy pár — önmagával s az egész világgal elégedetlen — atyánkfia indított meg?! Mi ez voltaképen?! A sértett hiúság lázadása? A szegénység jajveszékelése? Egyházunk mostani fejlődése miatt való kétségbeesés? Őrálló férfiaink ellen való bizalmatlanság? Egyházalkotmányunk, történeti múltunk elkárhoztatása? Irígykedés a drága hintó és fehérkenyér-birtokosai ellen?!

Igazán, bajos dolog a *„Központ papok Lapja"* céljait, irányát s jellemét híven körvonalozni, annyivalinkább, mert eddigelé még — amint egy nyugalomba vonúlt esperesünk mondotta — csak egyetlen hangot lehet biztosan megkülönböztetni a munkatársak khaotikus hangvegyűletéből, s ez az egy a *„kenyér, kenyér, kenyér."*

Hát az bizony tagadhatatlan, hogy sok köztünk a szegény, s az is igaz, hogy a hintó jobban imponál, mint a fakó szekér; de hát mióta lett jogcím az önként vállalt szegénység a papi hivatal gyalázására, az adózó nép lenézésére, az autonomia becsmérlésére, jobb sorsú kollegáink bepiszkolására s egyházunk kormányzó férfiainak befeketítésére?! Mintha ezek épen utolsó gondjuknak tartanák az egyházunk kebelében mutatkozó bajok orvoslását; mintha ezeket cimboráskodás vezérelné közügyeink oltára körűl való forgolódásaikban?!

Az az eleveneket és holtakat elítélő modor, a

gyanú és hitetlenkedés tüzének folytonos szítogatása, a tekintély ócsárlása, a sárral-kővel való dobálózás . . . ezek volnának hát a gyógyszerek, amelyekkel egyházunk sebei behegeszthetők; ezek volnának hát az eszközök, amelyek papi hivatalunkat megékesítik s amelyek közszellemet teremtenének?! Kételkedünk.

Épen most, amikor legjobbjaink folyvást azon törik a fejüket: miképen kellene szegényebb egyházainkat az elsülyedéstől megmenteni; amikor a papi nyugdíjintézet létesítésítése is a napi gondok tárgyát képezi mindenfelé és amikor ellenfeleink támadásai ellen közös erővel készülünk felkelni s az államhoz való viszonyunkat is tisztázni kivánjuk; most, amikor a konvent is teljes jóakarattal és készséggel áll ügyeink élén: most, az ilyen viszonyok között, lehetetlen meg nem botránkoznunk az u. n. *„központok“* titáni erőködésén, fel és lefelé való kiméletlen csapkodásain; leginkább pedig azon, hogy nekik semmi áldozat, még az egyén felségjoga, a gondolkozás függetlensége sem drága, ha annak árán boldog tulajdonosaivá lehetnek a bő zsírnak és képesített tagjai a nagyúri szalónoknak.

Autonomia?! Mi egyéb az, mint egy átlyukasztott lepedő?! A központok odatérdelnek az államhatalom elé és esedeznek, hogy adjon nekik ezért a megúnt rongyért *pénzt és tisztességet!!* Úgy tetszik, mintha ezek a kétségbeesés szélére jutott agitátorok az 1848. : XX. törvénycikknek csak szavait ismernék és nem annak történetét is; mintha csak annyit tudnának felőle, hogy az fizetéssel biztat; de azt már nem, hogy azért a jó indúlattal felajánlott fizetésért csekélyebb áldozat is igen elég az autonomiánál és a politikai függetlenségről való — soha nem igazolható — gyáva lemondásnál. A 48-diki törvényhozás szabad szelleme ilyen absurdumot nem követel.

Ilyen jelenségek mellett szinte bizonyos aggodalommal gondolunk a mult év történetének egy pár nevezetesebb eseményére: az Irodalmi Társaság megalakúlására, a Károli-mozgalomra, a szegény egyházak tőkéssegélyezés útján leendő felsegélésére, az egyetemes tanügyi bizottságnak halottaiból való feltámasztására, a papválasztási törvények szigorának enyhítésére stb. Aggodalommal azért, mert a mostani viszonyok között, a sokfelé húzás áldatlan divata mellett, nem látunk elegendő biztosítékot arra, hogy egyhamar jótékony közszellem fejlődjék ki közöttünk, amely akár az 1790—1-ik 26. törvénycikk 100-ados évfordulójának megünneplése, akár a zsinat megalkotása körűl megdicsőítené önmagát a hazai prot. egyházak közös büszkeségére.

Pedig a teendő bizony sok és nem halogatható. Az államhoz való viszonyunk tisztázása s a felekezetek teljes egyenjogúságának kérdése immár elodázhatlan. Azt tisztázni, ezt megoldani a prot. felekezetek egyesített erejére van szükségünk s biztató jelként kell tekintenünk azt a körűlményt, hogy ág. ev. testvéreink velünk egy időben készűlnek zsinatolni s vajha mindketten megértenők az idők intelmeit!!

Ha az állammal való viszonyunk *a jogegyenlőség nagy törvénye szerint rendezve lesz,* akkor sok mindenféle bajunk egymásután szépen eloszlik; a szegénység rémei eltűnnek láthatárunkról s könnyebbé válik sok apró kérdésnek békés úton leendő eligazítása is; még a papválasztás kérdésével is hamarosan rendben leszünk, anélkűl, hogy egyházi autonomiánkat vásári portékává kellene alacsonyítanunk.

A jótékony közszellem megteremtésére s igaz ügyünk diadalának előkészítésére nem ismerünk hathatósabb eszközt a multak alapos tanulmányozásánál, a papi értekezletek, papi körök s az autonomikus testületek

tevékeny érdeklődésénél s az egyházi sajtó lankadatlan ügyszereteténél.

Ennyi mozgató erő összeműködése és kölcsönös egymásra hatása nem maradhat jó eredmény nélkül. A közszellem feléledése gyógyító szer lesz olyan belső betegségeinkre is, amelyeknek jelei a mult esztendőben sem hiányoztak, aminők például az itt-ott mutatkozó vallástalansággal, az egyháziatlansággal, a felekezetietlenséggel való kevélykedés, az Úr dolgainak kicsinylése, szégyenlése . . . ezek a különben mindenkor és minden körben fel-feltünedező általános nyilatkozatai a magával eltelt földi vándornak.

„Adj hát Uram megújúlt szívet
És új indúlatot.
Te hozzád mindenekben hivet
És szent akaratot!“

GIMNAZIUMI REFORM.

— Az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság figyelmébe. —

Azoknak, akik a görög nyelv ellen inditott harcban Csáky miniszter és elvtársai ellen kikeseredtek s ezek között a prot. tanintézetek fentartóinak és tanári karainak (csaknem általában) is, az volt fő kifogásuk, hogy a tervezett s részben keresztűl is hajtott változtatásban nem látszik a komoly reform, vagy az arra való hajlam s hogy az egész nem egyéb, mint egy felűlkerekedett többség erőszakos betörése a régi, jónak bizonyúlt, vagy még eléggé ki sem próbált gimnázium kerítésein.

Azt is hangoztatták többen, hogy az erőszakolt változtatásban jó részük van a túlterhelés ellen panaszkodó léháknak, a gyermekeikért rajongó szülőknek és különösen a *hasznossági elvnek!*

Tanároktól s iskolafentartó-testűletektől teljességgel nem lehet rossz néven venni, ha azok a görög nyelv ismeretes kiszorításával és helyettesítésével nincsenek megelégedve. Ők tudják és érzik legjobban, hogy a folytonos változtatás miféle nehézségekkel jár s hogy az épen a komolyabban gondolkozó tanulókat is gyanakodással tölti el a gimnázium célja és eszközei iránt. Köztudomású, hogy a prot. intézetek anyagi szempontok miatt sem tehetik ki magukat a szeszélyes változtatásokkal járó terheknek, még ha különben — egy vagy más tekintetek miatt — a fel-felmerűlő újításokra hajlamuk volna is.

Bizonyosan ez utóbbi ok igen lényegesen hozzá-

járúlt ahoz, hogy prot. körökben a görög nyelv kiküszöbölését s annak eléggé szerencsétlenűl combinált helyettesítését nem fogadták örömmel.

Úgy ismerem azonban — ha ugyan jól ismerem — a prot. tanférfiakat, hogy ezek a mai gimnázium sarkalatos reformációjától kevésbbé iszonyodnának el, mint a már unalmassá is vált foltozgatásoktól s ha megkérdezné őket valaki afelől, hogy milyennek óhajtanák a jövő gimnáziumát, aligha akadna közöttük csak egy is, aki a mai gimnázium föltétlen dicsőítésére vállalkoznék.

Az egyetemes tanügyi bizottság — igen valószínűleg — össze fog hivatni július hó elejére Budapestre.[1] Sok egyéb fontos dolga mellett okvetetlenűl nyilatkozni fog — amint rá is van már szabva — a görög nyelv elhagyása s helyettesítése tárgyában is. Milyen derék volna, ha a protestantismus múltjához híven, nem elégednék meg a pártoló vagy ellenző érvek felsorolásával, sem valami általánosságban hangzó kitérő válaszszal, vagy az eddigi szervezet- és tantervhez való makacs ragaszkodással, hanem megpróbálná meggyőzni az illetékes minisztert afelől, hogy nem érdemeltük meg a reform-megindúlásakor történt elmellőztetést, mert mi is tudunk ám — nem csak a közoktatási tanács, vagy egyes miniszteriális férfiak — a gimnázium céljaiért lelkesedni s a reformok mérlegelésére is van egy-egy szerény talentumunk, sőt a bátorságunk sem hiányzik a szükségesnek bizonyúlt újításoktól.

Igenis! Én azt tenném az egyetemes tanügyi bizottság helyén, hogy — kéretlenűl is — oda állítanék az egyetemes konvent,- s onnan a közoktatásügyi minisztérium elé *a jövő gimnázium reform-tervével.*

[1] Régi megállapodás szerint a legközelebbi gyűlés helyeűl Sárospatak volt kitűzve. *Szerk.*

Hogy milyen lenne az, arra nézve én csak néhány gondolatot kívánok e b. lapok hasábjain közölni s azért épen itt, mert ennek fájt 1883-tól egész máig legjobban az a közönyösség, amelyet az egyetemes tanügyi bizottság, vagy talán a konvent is — az iskolai reformok iránt olyan szembeszökően tanusított.

Az első kérdés volna — a cél kitűzésétől eltekintve — szerintem, hogy *mi legyen a gimnáziumi oktatás középpontja;* mert ez az elhatározó a tantárgyak csoportosítására s az egyes tantárgyak óra-számainak meghatározására.

A sárospataki főiskola tanári kara 1880-ban egy „*Tanügyi Előterjesztés*“ című dolgozatot készített s azt a tiszáninneni ref. egyházkerület „az egész középiskolai ügy majdan leendő megoldásának és rendezésének alkalmára tárgyalási alapúl és kiindúlási pontúl elfogadta és kinyomatását elhatározta.“ Ez a munkálat a 10-ik lapon a 6. szám alatt — egyebek közt — így szól:

„*Protestáns elvhűségünknek, továbbá az általunk mindenkor kifogástalanúl szolgált nemzeti művelődésnek véljük megfelelni, midőn gimnáziumi* ***oktatásunk központjává a magyar nyelvet és irodalmat teszszük.***

E célból a közoktatási rendszert akként véljük szervezendőnek, hogy a gimnáziumba lépő gyermek a magyar nyelven helyesen írni és olvasni tudjon; ismerje főbb szabályait. A gimnáziumban az ***idegen nyelvek tanítása a magyar nyelv alapján eszközöltessék.*** *A történelem tanítása a magyar nemzet történetére támaszkodjék. Magyarország földrajza nemcsak politikai, hanem természettudományi szempontból is tüzetesen tárgyaltassék, hogy a gyermek, illetőleg ifjú, magát hazájában idegennek ne érezze. Hasonlítson szellemi láttere a természeti láttérhez, amelyen a tisztán-látás távolán kívül eső tárgyakat — különben egyenlő körülmények*

közt — annál tisztábban látjuk, minél közelebb vannak azok hozzánk."

Én a feladat ilyen kitűzését s a gimn. oktatás középpontjának ilyen meghatározását — nemzeti és tudományos szempontból — rendkívül tudom becsülni s az egyetemes tanügyi bizottság — ha gimn. reformtervet akarna készíteni — bölcsen cselekednék, ha az itt körvonalozott kiindúlási alapra támaszkodnék.

Baj volna azonban, ha ezen a kitűnő alapon úgy építene, mint a sárospataki tanári kar. Az ugyanis, noha igen szépen megvetette az alapot és meghatározta a keretet, nem tudott hű maradni — bizonyosan a hagyományos felfogás miatt is — önmagához. Világosan mondja p. o., hogy az oktatás központjává tett tantárgyra „*nemcsak kiváló figyelmet, hanem aránylag legtöbb időt is kell fordítani,*" s mind emellett a nyolc osztályon át tanítandó magyar nyelvre, irodalomra s az ezzel kapcsolatos szavalásra és gyakori fogalmazásokra, csupán 23 órát tűz ki, ellenben a szintén nyolc osztályon át tanítandó latin nyelvre 38-at a négy osztályon át tanítandó görögre 17-et, a hat osztályon át tanítandó németre pedig 18-at. Hol van itt az alapelvhez való hű ragaszkodás?!

Igaz, hogy mondva van a munkálatban az is, „*hogy az idegen nyelvek tanítása a magyar nyelv alapján történjék,*" de alig hiszem, hogy ezt a szép elvet valaki a papírosról a tanterembe is bevitte volna, sőt azt is igen nehezen tudom elképzelni, ha vajjon lehetséges dolog-e ilyesmit megvalósítani?! Amint én ismerem a nevezett idegen nyelveket, azok roppant messze esnek a mi nyelvünktől s azoknak tulajdonságai s szelleme ennek tulajdonságaitól és szellemétől annyira, hogy — amint tapasztaltam (bizony már jó régen!) — a latin, német és görög nyelvekkel való folytonos fog-

lalkozás s azok grammatikai és syntetikai törvényei nemcsak nem taníthatók *„a magyar nyelv alapján,"* hanem rendszerint károsan hatnak nemzeti nyelvérzékünkre, kivált ha az még nincs megizmosodva!

Az a védekezés, amelyet gyakran lehet hallanunk, amely szerint az idegen nyelvek grammatikájával egyúttal a magunk nyelvének grammatikája is taníttatik, legfölebb a felsőbb osztályokra állhatna némileg, amelyek tagjai valószinűleg eléggé erősek már a hasonlóságok és különbségek, tehát az úgynevezett összehasonlító nyelvészkedés megértésére; az alsóbb osztályokban az ilyen kísérletezésnek nincs s nem lehet valódi sikere.

A sárospataki tanári karnak a maga elé tűzött alapelvvel való ilyetén meghasonlását úgy kerűlhetné ki az egyetemes tanügyi bizottság, ha szigorúan következetes maradna s a középponttá tett tantárgyhoz nemcsak oda gondolná a reá fordítandó legtöbb időt, hanem arra valósággal rá is fordítaná.

Természetes, hogy ebből szükségképen következik valamely tantárgynak, vagy talán több tantárgynak is kiküszöbölése, vagy az azokra eddig fordított óra-szám leszállítása. Hogy mely, vagy melyek legyenek ezek, arra nézve is útmutatásúl szolgál a sárospatakiak derék *Előterjesztése.*

Azt mondja, hogy *a gimnáziumba lépő gyermek a magyar nyelven helyesen írni és olvasni tudjon, ismerje főbb szabályait."* Dehát tud-e csakugyan? Valljuk be őszintén, hogy még 2—3 évig tartó gimnáziumi dressura után is, kevesebbet tud a magyar nyelvből a legtöbb gimn. növendék, semhogy a felsőbb osztályok tanárai meg tudnának velök, s főképen *helyesírási* bölcseségükkel elégedni. Úgy hallom, hogy még az érettségi vizsgára készített dolgozatokból is kirí egyes növendékek helyesírási tudatlansága vagy készűletlensége.

Ez kétségtelenűl bizonyít annyit, hogy az alsóbb osztályokban nincs elég idő a magyar nyelv titkainak alapos kibontására és megértetésére. De világos ebből az is, hogy az osztályonként 5—6 órán át taníttatni szokott latin nyelv nem segíti elő a növendékeket a nemzeti nyelv ismeretében, mert ha elősegítené, az eredmény örvendetesebb volna.

Az egyetemes tanügyi bizottság helyén — a mondottak után — azt cselekedném, hogy a sárospatakiak alap-elvének hangsulyozásával s ahoz való hűséggel indítványoznám s igazolnám *a latin nyelvnek a négy alsó osztályból való teljes kiküszöbölését.*

Nem új dolgot mondok, csak ismételem — tőlem telhető okadatolással — azt, amit másokkal együtt régóta vallok s ami nélkűl én komoly gimn. reformot s határozott nemzeti oktatást képzelni nem tudok.

Ha reform, hát legyen reform és ne úntalanúl ismétlődő alku és foltozás.

Mire való nekünk a négy alsó gimn. osztályban a latin nyelv? Sőt mire való az nekünk általában? Az u. n. *alaki képzés* érdekében itt még nincs reá szükség. Ha a saját nyelvünk alakjaival nem tudunk hódítani ezen a fokon: ugyan miképen hódíthatnánk egy idegen nyelvvel? A tudomány szempontja egyáltalán nem szól a latin nyelvnek a gimnáziumba való belépéstől kezdődő tanítása mellett. Tudjuk, sokan sokszor mondták már, hogy a nemzetek a latin nyelv igája alúl kinőttek, önállókká fejlődtek. Elég sokáig nyögtük uralmát; alig bírjuk kiheverni az ebből irodalmunkra háramlott nagymérvű hátrányt; csupán a régi szomorú emlékek miatt, vagy azért, hogy őseink — a divatos áramlatnak hódolva — hosszú ideig beszéltek és írtak latin nyelven: azért s ezekért nem érdemli meg a mai nemzedék, hogy az őseik által megevett egres miatt az ő foguk legyen

elvásolva. Nem volna szabad főképen a kezdő gimnáziálistát, a 9 évet betöltött gyermeket arra a tudatra ébreszteni, hogy — ha eszed után akarsz megélni — meg kell tanulnod azt a nyelvet, amelyet az ébredő Magyarország a nemzet jobbjainak általános lelkesedése között rázott le a nyakáról.

Ha volt és van ok a görög nyelv ellen inditott agitációra, százszorosan van a latin nyelv tanításának korlátozására, mert ha nem érdemli meg az eredmény a görög nyelvre fordított időt, még kevésbbé a gimnáziumok általános latin nyelvi és irodalmi tudása azt a rendkívűli megkülönböztetést, amelyben a latin nyelv és irodalom minden más nyelv és irodalom felett olyan hosszú idő óta s a nemzeti szellem átalakúlása és napról-napra való izmosodása mellett is folytonosan részesűlt és részesűl.

Közös meggyőződés az, mert a kormányképviselők jelentéseiből is ez látszik ki, hogy a latin nyelvből — még a jobb gimnáziumokban sem tudtak és tudnak a növendékek nyolc évi gyakorlat után sem — nagyobb sikert producálni, mint az épen felényi időn át, kisebb óra-számban tanított és tanult görögből. Olyan kemény tanulság ez, amely egymagában is elegendő a fönnebb kifejezett indítvány okadatolására. De van még egy másik tanulsága is; az t. i., hogy a gimnáziumba belépett növendékeknek egy jelentékeny százalékát — legalább az én hitem s némi tapasztalatom szerint is — épen a latin nyelvvel való időelőtti birkózás ugrasztja el a tudományos pályáról, vagy teszi ránézve a pálya kezdetét nehézzé, ízetlenné s további haladásában ingadozóvá.

* * *

A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való kiküszöbölése — igen természetesen — nem történhetik meg annak mérlegelése nélkűl, hogy ugyan mit veszítenénk és nyerhetnénk az ilyen sarkalatosabb reformáció által?

A gimn. alsóbb osztályok közűl az 1-ső és 2-ik — a dolog természete szerint — a grammatikára van szorítva. Az öt declinatio, négy conjugatio, a sok rendhagyó főnév, ige; az egy-, két s három végzetű melléknevek különböző fajtái; a temérdek praepositio, a sok nemi szabály, a még több kivétel: a képtelenségnek tetsző, csudálatos szórend stb. megismerése, elsajátítása, begyakorlása: ilyenekkel telik el két esztendő. Ez osztályokban minden a grammatikáért történik. Az a sok összeszedett vagy mesterségesen csinált mondat, egy pár egyszerűbb elbeszélés, néhány tanulságos mese — amit itt fordítgatnak, mind a grammatika szolgálatában áll. A növendék, ezen a ponton, a latin classicusok művelő, felemelő, jellemképző hatásából még nem érez semmit; de azt — igenis — érzi, hogy minduntalan kemény dióba harapdos és hogy az a világ, amelybe az ő fejlődő szellemét bekényszerítik, rendkívűli távolságban van az általa a népiskola 3—4 osztályában megízelített világtól s az ő eddigi nyelvtani ismeretei igen tökéletlen alapot képeznek a latin grammatika és irodalom classicus épűletéhez. Az efféléket különben sokkal inkább érzi a tanár, mint a tanítvány; mivel ez utóbbi — legtöbb esetben — számot sem tud magának adni a nyakába vetett iga súlyos volta felől; legfölebb csudálkozik azon, hogy miért kell neki bizonyos meséket és érdekes történetkéket latin nyelvből lefordítani, holott a karácsonyi ajándékúl kapott olvasó-könyvéből vagy talán iskolai olvasó-könyvéből is, ő már ismeri azokat,

vagy ismer azokhoz hasonlókat magyar nyelven is, sőt ki is érezte belőlök a tanúlságokat!

A 3-ik s 4-ik osztálynál is alig áll különbűl a dolog. Az olvasni valók — Phaedrus, Cornelius, Julius Caesar stb. — itt is grammaticai és syntacticai különösségeik miatt részesűlnek különösebb figyelemben. A sok „accusativus cum infinitivo“, „a független ablativusok“, „genitivusok, a gerundialis constructiok“ stb. — bizony ezek miatt nehéz a felvett írók és a tanúlt nyelv szellemét élővé és munkássá tenni a legkitűnőbb classicus professornak is, a legjobb módszer mellett is!!

Valamikor azok közé tartoztam, akik könyv nélkűl fújták a phedrusi meséket, bizonyos büszkeséggel szavalták Curtiusnak egy-két szónoki beszédét s Hannibalt, Themistocles-t is el tudták pergetni a jó öreg Corneliusból; — de mire, sok gyakorlás után, kezdtem bennök felfedezni a szépet, lélek-nemesítőt: akkorra rendesen csudálkozni is kezdtem a felett, hogy miért kellett nekünk ezt a kis élvezetet ilyen hosszú úton keresnünk? Mert — természetesen — nem az hatott meg engem s talán másokat sem, hogy a nevezett írók milyen ügyesen tudják az összetartozó szókat széthajigálni; milyen mesterileg tudnak a syntaxis számára szabályokról gondoskodni; hanem az, ami bennök (meséikben, jellemképeikben) a Hannibalban, Themistoklesben, a karthagói nőkben a hazaszeretetet, Regulusban az önfeláldozást; Damon és Pithiasban a baráti szeretetet; de — Isten látja lelkemet — semmit sem érzek annak a nyelvnek szépségeiből, amelyen át e jellemek ismeretéhez hozzájutottam. Sőt — igaz, hogy én igen gyönge példa lehetek — mennél inkább haladtam előre a gimnáziumi tanfolyamon, s mennél közelebb férhettem a hazai írók szépségeihez, annál unalmasabbá váltak előttem Róma írói s elvégre bátorságot vettem magam-

nak arra (hajtván engem az én benső emberem!), hogy egy régi jó professoromat (aki különben velem igen meg volt elégedve) — annak a kegynek megadására kértem, hogy ne kelljen nekem a Horatius verseit stb. könyvnélkűl betanúlnom. És ő eléggé bölcs és kegyes volt engem meghallgatni. Ez qualificálható ugyan hanyagságnak, munkakerűlésnek, rosz izlésnek stb.; de nem az volt, hanem *egyéb*. Nem bírtam elviselni — amint fejlett az ízlésem — hogy én, aki Józsika, Jókai, Vörösmarthy, Kölcsey, Arany, Tompa, Petőfi, Eötvös, Kossuth műveiben gyönyörködhetem s azok nyelvének szin-pompáját csodálhatom: — miért magoljam be egyik-másik latin költőnek nehézkes formákra erőszakolt, szeszélyből vagy kényszerűségből szétszórt s alig összeszedhető mondatait. Nem birtam elhinni, hogy legyen nyelv, amelynek szelleme azt a szétszórtságot, azt az egyéni kedvtelést úgy megengedné, amint a latin költők szoktak és tudtak a szókkal elbánni!

Ami velem történt, az történhetett igen sok mással is és megtörtént lassanként az egész magyar művelt társadalommal. *A latin nyelv igája alól kinőttünk.*

Ma már — hála a magyarok Istenének! — okvetetlenűl vagyunk odáig, hogy a 9—12 éves növendékeket azokért a tanúlságokért, amelyeket Gedick, Phaedrus, Cornelius és Julius Caesarnak egy-egy kiszakasztott részleteiből nagy ügygyel-bajjal kivonhatnának — kitünően tudjuk kárpótolni ékes magyar nyelven írott tanúlnivalókkal.

A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való eltávolításával tehát nem veszítünk semmit; mert ami ott a classicus irók útján nyereségnek mutatkozott, azt ma is bevihetjük olvasó-könyveinkbe és pótolhatjuk magyar nyelvű — megfelelő szellemű — tanúlnivalókkal; maga a latin grammatikai képzettség is pótolható

— ezen a fokon — a magyar nyelvtannak hússá és vérré tétele által.

Nem vagyok eléggé szakértő ahoz, hogy a helyettesítésre nézve részleges tervezettel álljak elő (ami nagy hibám lehet egyesek előtt!); de azt tudom, hogy az esetleg megnyerhető 20—22 órát első sorban a központtá tett magyar nyelvi és irodalmi oktatás javára kellene kihasználni. Több idő telnék így p. o. az értelmes és szép olvasásra (ami nem csekélylendő dolog!); több az u. n. szavalásra s mindenek felett pedig a fogalmazásokra s azok tüzetes átnézésére, kijavítására stb. Ezen felül — részemről — már az első osztályban elkezdeném a magyar nemzet történelmének tanítását, már — természetesen — úgy, amint azt e fokon tanítani tanácsos és folytatnám ezt megszakítás nélkül; kiváló gondom volna a gyermek föld- és természetrajzi ismereteinek gyarapítására, úgy amint azt a sárospataki „Előterjesztés" szelleme is követeli. De jutna idő — több mint eddig — az írásra, rajzra, a tornára, játékokra, a kirándúlásokra s általában a gyermek testi erejének, ízlésének és ítélő erejének fejlesztésére.

Azt a 9 éves gyermeket, akit most a törvény a gimn. I-ső osztályába felvehetőnek ítél — a nemzedék általános satnyulása mellett — igazán merészségnek látszik egy holt nyelvnek ezerféle formaságaival megtámadni, kizaklatni, kikeseríteni, mikor jobbat is tehetünk vele!

Nem vádolok én senkit! Azt sem mondom, hogy a mai latin nyelv-tanárok nem tudnának ezekkel a kis nebulokkal is meglepő eredményt felmutatni. Tudnak, nagyon tudnak; dehát milyen áron?! Ezt ő tőlük kellene megtudakozni.

Addig, míg a törvénykezés és felsőbb tudományok nyelve a latin volt, vagyis míg a magyar nyelvet a mi

jóhiszemű őseink képtelennek tartották a tudomány közlésére s az igazság szolgálatára: — volt értelme annak, hogy a gimnázium latin iskola legyen s annak első osztályától kezdve ráneveljék a leendő papot, tanárt, procatort, táblabírót stb. leendő hivatalaikra. Ez az idő azonban elmult; a nemzet szelleme újabb táplálék után eped s magát más formában kívánja érvényesíteni, mint a régi volt; a reformoknak pedig — elvégre is — a nemzet szelleméből kell kifejtődniök.

Nekünk, protestánsoknak egyáltalában nincs okunk arra, hogy a latin nyelv régi jogainak fentartása mellett buzgólkodjunk. Hogy a római kath. egyház — saját cultusa szempontjából — még továbbra is, római akar maradni, az az ő dolga. Elég hiba tőle is, hogy nem bír és nem mer nemzeti egyházzá átalakúlni. De — voltaképen — még az ő cultusérdekei sem követelik a gimnáziumi négy alsó osztály latinná tételét, hiszen a felsőbb osztályokban a saját nyelvében megizmosodott észjárásában kellően fegyelmezett növendék játszva sajátíthat el annyit a latin nyelv titkaiból, amennyivel a seminárium levegőjét megkóstolhatja.

No igen, mert én — noha komoly reformot óhajtanék — egyáltalán nem kívánnám a latin nyelv végleges kiküszöbölését, vagy facultativvá tételét. Elismerem — teljes tisztelettel — a latin irodalom előkelőségét, annak a mi irodalmunkra gyakorolt hatását; tisztában vagyok azzal, hogy a római jogot nem képes megérteni a jogász latin nyelvi ismeret nélkűl s a theologusnak is előnye, ha eredetiben is megtekintheti Tacitusnak, Senecanak, Ovidiusnak, Juvenalisnak stb. a zsidóságra s a velök érűlköző népekre vonatkozó feljegyzéseit. Tanárságra készűlő ifjút pedig mindenesetre nagyon ékesít a latin classicus világban való tájékozottság.

Mind e mellett a latin nyelv és irodalom tanítását

én a felsőbb osztályokban is lényegesen módosítanám. Módosítani kellene már csak azért is, mert a grammatikai rész az 5-ik osztály feladatává válnék s ide jutna — szerintem — a syntaxisból is annyi, amennyi a legszükségesebb. A további módosítás pedig főképen abban állana, hogy nem szedném sorba Phaedrust, Corneliust, Caesart, Liviust, Ovidiust, Cicerot, Tacitust stb., úgy amint máig is szokás; azaz nem kötném a növendéket azoknak egyik vagy másik művéhez egy egész évre, sőt még félévre sem; hanem azt tenném, ami a német irodalmi oktatás körében történik, t. i. *olvasó-könyvekbe szedett szemelvények alapján ismertetném meg a latin irodalom kiváló képviselőit,* adván azoknak — szintén úgy, amint az újabb német olvasókönyvekben találjuk — rövid, jellemző életrajzát és írói méltatását.

Emlékezzünk csak vissza gimnáziumi pályafutásunkra! Hát volt-e időnk csak egyetlen classicus írót is fenékig áttanúlmányozni? Nem az történt-e s történik még jórészben most is, hogy csak részleteket tanítanak? Egy-egy ódát vagy satyrát az egyikből, egy-egy éneket vagy hadjáratot, vagy szónoki beszédet a második és harmadikból . . . Egész írót bemutatni, egész írói képet — az eredetiből szerzett vonásokból összeállítani — ma sem jut idő, noha — szívesen elismerem — a módszer tekintetében nagy a haladás. Még kivágva sincs a legtöbb régi (s talán mai) classicus kiadványokból sem egyetlen részlet sem a fordítottakon kívűl!

A szemelvény-ismertetés mellett módjában volna a 7-ik és 8-ik oszt. ifjúnak nemcsak 3—4 classicus író szellemébe, hanem az egész latin irodalomba betekinteni s a classicusok iránt netalán későbbre is megmaradó vonzalmával minden különösebb és újabb utasítások nélkűl is tovább haladni a classicus világ berkeiben,

ligeteiben. Ezt a tanítási módot — részemről — minden tekintetben gyümölcsözőbbnek tartom a réginél s a görög nyelvi és irodalmi oktarásra nézve is alkalmazandónak tartanám.

Nagyon leverőleg hatott — annak idejében — én reám az a tudat, hogy tudok ugyan valamit egy felmagasztalt nagy irodalom egy pár kitűnő képviselőjéről; de magáról az egész irodalomról, az azt mozgató, fejlesztő erőről, annak igen sok nagy alakjáról teljességgel nem tudok semmit. Ha tudni akarnék róluk: nem vagyok képes nyolc esztendei latin nyelvi és irodalmi oktatás után a magam eszétől, vagy a gimnáziumban nyert utasítások mellett tovább haladni. Ettől a másokat is érhető leverő tudattól könnyű volna a gimnázium jobb növendékeit (mert kiválóan csak azokról lehet szó!) a jelzett úton megszabadítani.

* * *

Ami a classicusok tüzetesebb és mélyebb tanúlmányozását illeti, erre nézve — legalább szerintem — az akadémia és egyetem van hivatva az alkalmat és módot kiszolgáltatni. A gimnázium kitűnően elvégezte feladatát, ha a classicai irodalom iránt való érdeklődést fel bírta ébreszteni.

Sajnálatos, hogy az akadémiák újabb időben kezdik kivetni nyakukból a classicai irodalom gondját. A szaktantárgyak annyira előtérbe vannak tolva úgy a jog-, mint a theologiai akadémiákon, hogy még olyan helyeken is, ahol régebben nagy előszeretettel gondoltak a classicai képzés folytatására, mostanában kitörölgetik a latin és görög irodalmat az akadémiák tanrendjéből. Debrecenben ma is írnak ugyan még a jobb növendé-

kek latin nyelvű pályaműveket; de hogy az akadémián méltóan van-e ott képviselve a classicai irodalom, azt nem merném határozottan állítani.

Mi következik a classicai irodalomnak az akadémiák által való elhanyagoltatásából? Az, hogy a gimnázium növendékei lelkében gyanú támad a görög és latin írók örök szépségei és igazságai iránt s tudván, hogy a megízelített édesség élvezésére úgy sem lesz az akadémiában alkalma, — már a gimnáziumban is kezdi hanyagolni a classicus világot. Valóban, épen a legjobb növendékre lehet annak megdöbbentő hatása, hogy egy nyolc éven át tanúlt és magasztalt nyelv és irodalom — mint a latin — a középiskolán túl elmarad, mint a kerék nyoma a tónál vagy tengernél.

Ha komolyan akarjuk venni a classicai irodalmat, akkor gimnáziumaink jobb növendékeit meg kell szabadítani attól a kötelesség és tudvágy-bénító gondolattól, hogy a classicai irodalom csak a középiskolának való s az ott egészen kimélyezhető. Vagy komoly valóság az, amit eddig ama régi irodalmakról hirdetgettünk, hogy t. i. azok ismerete nélkűl műveltségünk egyoldalú, hiányos, lelkünk szegényes, szárnyalása alantias, vagy pedig nem az. Ha az: úgy az akadémiák tartsák elengedhetetlen kötelességüknek úgy képviseltetni amaz irodalmakat, hogy azoknak vonzó erejük és reménylett hatásuk legyen; ha pedig az akadémiák növendékeire nézve immár feleslegessé vált a classikusokkal való foglalkozás: akkor ne zugolódjunk azon, ha a sokféleképen megterhelt gimnáziumi ifjú elegendőnek tartja az idegen forrást csupán megízelíteni, sőt azon se, ha azt kesernyésnek találja.

Idegen népek irodalmába való bemélyedést kívánni a gimnáziumi növendéktől ma, amikor a saját irodalmunkkal sincs ideje tüzetesen megismerkednie, — ez

legalább is túlság, hogy már hazafiatlanságnak ne bélyegezzem. Aki megfordúlt közülünk egy-egy érettségi vizsgálaton és hallotta ott, hogy a tanárok s még inkább pedig a kormányképviselők mi mindent tudnak követelni a magyar irodalomból, — az be fogja látni, hogy a saját nyelvünk és irodalmunk csekély óraszámra szorítása mellett a felállított követelményeknek eleget tenni teljes képtelenség; valamint azt is, hogy az ily irányú követeléseket egy vagy két idegen nyelv és irodalom erőszakolása miatt leszállítani valóságos bűn. — *Át kell tehát tenni a classicai irodalom súlyosabb részét az akadémiákba. Ott van annak méltó helye!* Csak így valósítható meg a sárospatakiak kívánsága, hogy a gimnáziumi oktatás központja a nemzeti nyelv és irodalom legyen.

Irodalmunk odáig fejlődött, hogy annak áttekintése, méltatása, s — ami fődolog — megszerettetése ma már nem végezhető el a régi óraszám mellett. Azt felesleges is mondanom, hogy mennyire ékesít egy magyar ifjút a saját nemzete irodalmában való jártasság, s esetleg mennyire visszahathat ez az irodalom további fejlődésére, sőt nemzeti erkölcsünk irányítására is. Igazán szégyen az, hogy sokan — még műveltnek látszó egyének is — borzasztóan járatlanoknak bizonyúlnak ezen a téren s örömestebb idéznek idétlen kiejtéssel egy-egy német vagy francia költőből, színműíróból stb., mint saját előkelő iróink méltán classicusnak nevezhető termékeiből. Lehetőleg teljes kiképeztetést csak egyetlen irodalomból adhat ma már a középiskola és hogy ez csak az édes magunké lehet, afelett — azt hiszem — nem kell egymással vitatkoznunk. Ez egyetlen irodalom keretében — *kellő idő mellett* — módjában lehet a tanárnak és tanítványnak a classicai irodalomnak reánk való hatását is lépten-nyomon igazolni és igazolva látni.

A hazai irodalmon kivűl, — mint érintém is már —

a hazai történelmet kivánnám úgy taníttatni a középiskolában, hogy a VIII. osztályt végzett ifjú lelkében nemzetünk egész múltja, múltjának vezérlő szelleme, tehát egész külső-belső történelmünk mintegy hussá és vérré legyen. Egyetlenegy kiváló mozzanatnak sem volna szabad homályban maradnia az éretté kiáltott ifjú szeme és szíve előtt nemzetünk történetéből. A költők dalai, a mondák, a legendák s általában minden, ami az emlékezetet, a történelmi anyag megőrzésére segítheti; még ezek is mind sajátjaivá tétessenek, úgy, hogy mikor ő Árpádról beszél, egyszerre tudjon lelkesedni Vörösmarty Zalán futásaért, Salamon történetével stb. össze tudja fűzni a hozzá fűződő legendákat, tudja idézni legkiválóbb költőinknek ide vágó költeményeit. Mátyás története és más kitűnő nagyjainkké a róluk s általok alkotott művekkel együtt éljen emlékezetében s egyszerre termékenyítse értelmét és nemesítse gondolkozását.

Nem lehetetlen feladat az, csak úgy legyenek beosztva az alsóbb osztályok tennivalói, hogy az irodalom és történelem ilyen értésére és elsajátítására előkészítsenek. A latin nyelvnek a négy alsó osztályból való eltávolítása roppant mértékben befolyhat a hazai nyelv-, történelem- és irodalomban való jártasság előmozdítása s egész középiskolai oktatásunk ígézetesebbé és nyereségesebbé tételére, csak a tantárgyak egymásra való hatását kell bölcsen megmérlegelni s a fokozatos egymásutánt szerencsésen megállapítani.

A görög nyelvnek olyan kitolását s olyan helyettesítését, amint a közoktatásügyi kormány tervezte s részben meg is valósította, elhibázott lépésnek tartom én is. Örömestebb látnám a görög nyelvet a gimnázium két felsőbb osztályában kötelező tantárgy gyanánt, mint annak tervbevett helyettesítését. Ami a görög irodalomból a saját nemzeti irodalmunkkal összekapcsolható, azt

a magyar irodalom, költészet- és szónoklattan tanára eddig is összekapcsolta; ezután — ha ideje volna rá — méginkább összekapcsolná, az ó-kor történetében pedig pompás alkalom kínálkozik a többi szükségesnek ismert, görög irodalmi és műveitségtörténeti dolgok elmondására. Egyes idegen íróknak hazai nyelven való olvastatása nem lehet — ezen a fokon — még oly gyümölcsöző, mint azoknak saját irodalmukkal kapcsolatos ismertetése. Vagy egészen kitolni tehát a görög nyelvet és irodalmat — mint önálló tárgyat — s az akadémiába utasítani, vagy mindenkire kötelezőleg meghagyni, mert az, hogy az éretlen ifjú a tudományok között való válogatásra felhatalmaztassék, nem egyezik össze a középiskolai oktatás komolyságával.

A latin és görög nyelvre s irodalomra *együtt* annyi időt szeretnék fordíttatni a gimnáziumban, amennyi egyetlen tanár kötelezett óra-számjából kitelik. Mindkét nyelv egy egyén kezében s a kettő lehető összehasonlításokkal tanítva — ebben én a sikernek egy hatalmas biztosítékát látnám. De az a körülmény is, hogy ilyen módon az olvasásban, az elnevezésekben, a grammatikai stb. meghatározásokban nem lenne eltérés és ingadozás, — jelentékenyen befolyhatna a jó eredmény biztosítására.

Ezzel kapcsolatban nem hagyhatom említés nélkül, hogy a gimnázium négy alsó osztályában a sok tanárt mindig szerencsétlenségnek tartottam úgy a tanügyre, mint a növendék jellemfejlődésére s annak tartom ma is. Tudom, hogy a tudományok most már igen ki vannak fejlődve s a szakképzettséggel nagyra vagyunk. Azt azonban nem ismerem el soha és senkinek, hogy volna olyan gimnáziumi tanár, aki a négy alsó osztály tantárgyait, — az írás, rajz, ének, torna és zene kivételével — ha egyszer ügyszeretet van benne — kellő sikerrel ne taníthatná. Épenazért a lényeges gimnáziumi reform

egyik elengedhetlen követelménye volna szerintem — az, ha a gimnáziumi alsóbb osztályok u. n. *vezértanárai* mind a négy éven együtt haladnának fölfelé növendékeikkel s a négy éven át megfutott körútat újra és újra kezdenék. Nem okadatolom e reform szükségét egyébbel, mint azzal, hogy néhol már eddig is kitűnőnek bizonyúlt s hogy ez magára a tanárra nézve is lelkesítőbb volna, mint évről-évre ugyanabban a korlátolt szűk térben mozogni s kapni és tovább adni növendékeit, anélkűl, hogy munkájának valami nagyobb sikerében gyönyörködhetnék. A felelősség szempontja is követeli, hogy ez így legyen s hogy némely tanár ne legyen mindig a mások mulasztásainak pótolgatója.

Ilyenforma reformokat óhajtnák én a középiskolában s épen prot. részről sürgettetni: s ha még megemlítem, hogy a tanárképzés mai divatjával nem vagyok megelégedve, mert a tanári pályára újabban fellépett fiatal óriások közt sokan vannak, akik csak pénzért dolgoznak s csak diplomával hivalkodnak: akkor körűlbelűl mindazt elmondtam — persze dilettáns módra és csak nagyolva — amit a jövő gimnáziumának dicsőségeért tanácsos volna az ev. ref. egyetemes tanügyi bizottságnak is megszívlelni.

A TOMPA-ÜNNEP KÜSZÖBÉN.

Petőfi érc-szobra 10 év óta áll már az ország szívében, az Eskü-téren. A hazánkat felkereső művelt idegenek időnként s a nemzet ifjúsága évenként koszorúkkal zarándokolnak a „Talpra magyar“ szerzőjének lábaihoz. *Arany Jánosnak* csak imént emelt méltó emléket hálás nemzete az országos múzeum elé, hol milliók figyelmének tárgya. A nagy „triász“ harmadik fényes alakja csendesen nyugszik a hanvai templom közelében egyszerű sírköve alatt, amelyen a szalontai hű barát tolla regél a templomjáró falusi népnek s egy-egy odavetődött utazónak az alant nyugvó érdemeiről.

A főváros irányadó köreitől távol, a „lant és biblia — e két szent barát“ — karjain ringatózott pap-költőnek akadtak ugyan a letűnt 25 év alatt számos méltánylói, valamint gáncsolói is; egy-egy szűkebb vidék, vagy közelebbről érdekelt kisebb társadalom ajkaira vette a nép és virágregék csodált dalnokának nevét s így vagy amúgy ki is fejezte hódolatát — *e harmadik iránt* is; de az alkalmasabb idő, amelyről egyik költő-társa is álmodozott, — amelyben *„barátai országos emléket kérhetnek nevének,“* még eddig nem érkezett el.

Talán ez a tapasztalat is indította a gömöri ref papságot arra, hogy a kínálkozó alkalmat, a költő halálának 25-ik évfordulóját ünneppé szentelje s ünneplésével míg egyfelől saját lelke hangos követelésének tesz eleget, másfelől az ország művelt társadalmát, a költő tisztelőit, barátait a hanvai sírban nyugvó porokra emlékeztesse.

Más viszonyok között, mint a mostaniak, annak kellene történni a hanvai ünnep hírére, amiről a költő — egyik, hibásan elsőnek nevezett költeményében így álmodozott.

„A nép szorúlt kebellel
Közelg a sír felé,
A sírt a hála-ünnep
Oltárrá szentelé.

Behinti azt virággal
És márvány-oszlopát
Lomb- és repkény-füzérrel
Köríti, fonja át.

S az ifjú nemzedékben
Tettek csirája kél,
Szivének égi hangja,
Hogy csak honának él "

Igen bizony — más viszonyok között. Dehát a magyar társadalom beteg. Politikai és felekezeti érdekek — hamis próféták segélyével — részekre szakgatták s még olyan ragyogó nevek is, mint Arany és Tompa, elégtelenek arra, hogy a tátongó hézagok sötétlő mélységeit áthidalhassák. Az ultramontanismusba tévedt kath. értelmiség papi és papos gondolkozású tömege különben sohasem is tudta nagyjaink s köztük elsőrendű költőink eretnekségét elfeledni, nem tudták ezt közülök még azok sem, akik az iskolai nevelés útján a nemzeti egység építésére voltak és volnának hivatva . . . Tudunk — fájdalom! — rajongókat a multból s a jelenből is, akik az Arany, Tompa s Petőfi nevétől s költészetök ellenállhatatlan varázsától féltették s féltik még ma is a kezökre bizott ifjúság szellemét s ha már másként nem lehetett ez irodalmi colossusokat kikerűlniök, eltagadták legalább azok hitvallását vagy kötelességöknek ismerték őket — mint eretnekeket — megbélyegezni.

Ily viszonyok között bölcsen van az úgy, hogy az ünnep-rendező bizottság nem ütött nagyobb zajt a Tompa nevével, nem provokálta az országos hódolatot, mert így — egyebektől eltekintve — nem kockáztatta legalább az ünnepély bensőségét, családias voltát. A szülőföld és megye koszorúival, az osztály- és polgártársak hódolatával, a költő-barát szívből fakadt dalával, az önkéntes zarándokok tiszteletével stb. bizonyosan szép és feledhetetlen ünnep lesz az a julius 30-iki s nem lesz azon egyetlen hamis vonás sem s ez illik az ünnepelt jelleméhez!

De az ünnep nyomában aztán kötelességek fakadnak!... Gömörre, a gömöri s az egész hazai protestantismusra vár — szerintünk — a hanvai ünnep lezajlása után, hogy Tompáért, az ő szellemének hódító erejeért megtegye mindazt, vagy legalább sürgesse mindannak megtételét, amivel ez ország az ő nagy fiának, a „triasz“ harmadik alakjának adósa maradt.

Noha csak 25 év választja el tőlünk az élő, működő Tompát s bár itt élt, hatott, szenvedett egy szűkebb vidék és társadalom köreiben; mindamellett még életének adataival sem vagyunk tisztában, még a forrásokra sem mutathatunk rá biztosan, amelyekből dalai fakadtak. Oszlatnunk kell tehát először is az élet-körülményei felett borongó homályt.

Költő-társainak műveit sokféle kiadásban bírja már a magyar értelmiség: az ő műveinek még nem támadt igazi commentátora sem, aki egész fényében, teljes értékében állítaná elénk a legeredetibb magyar költőnek gyakran tenger mélységű s csak életének apró s nagy titkai által igazolható alkotásait. A magyar közönség még nem ismeri igazán Tompa műveit s nem tudja milyen kincse neki ez a név s épen azért is nem igen siet ennek ércbe-öntésén. Ennek az adósságnak a törlesztése is

Gömörre és a hazai protestantismusra vár első sorban, ha már nem tudunk kibontakozni a felekezetiség elfogúltságaiból.

De folytatnunk kell, amit nemes lelkek már régebben elkezdtek, a Tompa-ereklyék gyüjtögetését is, hogy lássa, olvassa azokat a jövő nemzedék és tanúljon lelkesedni egy eszményi ember törekvésein, küzdelmein, szenvedésein, egész életén, még a halálán is.

Ha majd ilyenformán sikerűlhetne az első sorban hívatottaknak országos érdeklődést, sőt szeretetet ébreszteniök a virágok dalnoka és művei iránt; ha majd lassanként — az eszményi irányú alakok, vagy épen a Tompa költészetének hatása alatt is — összébb simul ez a beteges magyar társadalom: — akkor fog aztán bekövetkezni, hogy a Tompa-szoborért önkéntesen megnyílnak a szívek és — nem kell többé újabb 25 évet várni a költő álmának teljesűlésére.

Mély tisztelettel köszöntjük a gömöri ref. papságot azért, hogy a 25-dik évforduló megünneplésével erkölcsileg kényszeríti a hazai sajtót és a nemzetet arra, hogy Tompa nevével és műveivel is foglalkozzék s ezt a maga dícséretes példájával bizonyos mulasztások pótlására figyelmezteti. Üdvözöljük mindazokat is, akik összesereglenek a nagy költő-pap, imaíró és sok szenvedést látott ember virágos sírhalma körűl és az ünnepi mámoron túl is emlékeznek a dalnok nevére s nem kívánnak szabadúlni ennek megszentelő ígézete alól.

„A költő ajkán édes dal fakad,
Újít, teremt, mint egy szent áradat;
Majd tűzláng az, mely áthevít, világol
És egybeforraszt elvált lelkeket.
Tavaszi nap, amelytől enged a tél
S a szív fagyot és jégburkot le-vet.
Egyik szaván föltámasztván a holtat:
Figyelj nép! a másik jövődre *jóslat!*

De a nép lakmároz, ... multját tanácsért
Nem kérdi; a jövőre semmi gondja;
A költő dall, — dall szívtelen köveknek,
Nem érti senki, bár lelkét kiontja."

Ezt Tompa zengi így. Üdv azoknak, akik megértik őt. Üdv innen a Rákóczy-collegium falai mellől, ahol először csókolta homlokon a Muzsa; ahol vele s lantjának bűbájos zengéseivel szemben nincsenek és sohasem voltak s nem is lesznek „szívtelen kövek". Áldás nevére, hamvaira, költészetére!

MIKOR ÉN A TOMPA LEGATUSA VOLTAM.

Minden pataki diák rajongott Tompáért az én időmben, főkép ha még az önképző társaságnak is tagja volt. Mintha mindannyiunk csekély érdeméhez pótoltunk volna akkor, ha eldicsekedhettünk vele, hogy mi a *Szemerék* és *Tompák* nyomait tapossuk. Ha tapostuk volna!... Tudtuk, hogy a hanvai próféta beteg s hogy utolsó verseit, mint a mesebeli csiga, szenvedések közt adta hazánknak. Hallottuk, hogy betegsége gyógyithatatlan s — vágytunk látni őt, a roskadozót, a kinok között is imádkozót, aki az *„Olajág"*-át rendezi sajtó alá s így fogódzik az ő szerető Istenének karjaiba, mikor már kopogtat ajtaján a halál.

1868. tavaszánál nem állhattam tovább ellen hő vágyódásomnak s ünnepet cseréltem, hogy a Tompa legatusa lehessek. Ó milyen édes gyönyörűséggel mértem a „Cselény" erdő-árnyalta hosszú útját s mint vett erőt rajtam az elfogódás, amikor végre ott álltam a költő lakása előtt, akivel én most már beszélni fogok, talán kezemet is megszorítja, talán meg is biztat, vagy épen meg is hallgatja együgyű ajkam rebegéseit s megbírálja beszélő képességemet — ő, a nagy pap, a kitűnő szónok, a költő, a próféta!!... Amint udvarába értem, kerestem a gólya fészkét, az ezer virágot, amelyeknek életét dalba lehelte s szinte látni véltem őt a pázsit zöldjébe heverve, mellette a papirossal és írószerszámmal . . . Csalódás volt, képzelődés volt.

Aki után olyan szomjúsággal epedtem, nem láthat-

tam meg egy, két s három napon át sem. A káplánja fogadott, Csizy János, aki később — a Soós halála után — hanvai pappá választatott. Neki adtam át a „communis patens“-t is, amit az első összekötő kapocsnak gondoltam Tompa és enmagam közt. Elmúlt Nagypéntek, el Nagyszombat, husvét első és második napja s szerencse, hogy futkosnom kellett a négy faluból álló legatioban, különben elepedtem volna a Tompa láthatásáért! „Beteg, nem fogad; szenved, haragos, indulatos, nem lehet elé senkit sem bocsátani“ ... Ilyen szavakkal nyugtatgatta a beavatott káplán az én nyugtalankodó lelkemet. Csak érces szép hangja vetődött olykor-olykor hozzánk a káplání szobába, amint szeretett nejét imádott angyalának címezgeté. — A láz beszéde ez? — kérdém együgyűen — Nem — volt a felelet, a költő fiatal szerelemmel szereti még mindíg hitvesét, akinek hallása kissé megnehezedett s azért szólítgatja a szenvedő férj olyan emelkedett hangon. Most már mindkettőjük után szomjazni kezdtem s elkeserített az a gondolat, hogy Rómában a pápát meg nem láthatom.

De végre a szerencse mosolyogni kezdett. Szép, verőfényes délután volt ünnep harmadnapján; a költőt kicsalta a természet tavaszi bűbája — a folyosóra, honnan a Sajó völgyébe merülhetett el tekintete. Hallottuk sajátos csoszogását s a kulcslyukra akartam tapadni (mivel a káplání szoba a folyósóra nyílt), hogy legalább titkon gyönyörködhessem az egykori pataki diák, a hír szárnyain röpkedő költő deli alakjában, mert ilyennek festette őt a toll. A káplán megsajnálta vergődésemet s kisurrant és — elfogadásra jelentett be.

Tompa kész volt az ő még nem látott legátusával szóba állani s én egy pillanat alatt ott álltam vele szemben, vágyaim célpontjánál. De milyen Tompát láttam én!! Lábán botos, egész testén útazóknak való téli

bunda felgyűrt gallérral s fején asztrakán sapka . . . Szívembe nyilallott ettől a látománytól . . . De íme ez a kamcsatkai alak kezét nyújtja felém, szenvedő arcát mosolyra simítja és kérdezősködik tőlem, — amint az ismeretlenektől szokás — szülőföldem, Sárospatak, a pataki viszonyok, egy pár régi jó barát (a Finkeyek) stb. felől, miközben — időnként — tovább folytatja csoszogását s bundája zsebéből aszú gyümölcsöket szedeget elő és — majszol.

Még romjaiban is úgy tetszett nekem — az a hatalmas férfi alak, — ami költőnk az egykori pataki diák . . . Azután beszélni kezdett önmagáról, betegségéről, hogy sokat szenved, temérdek bajt okoz környezetének . . . s egyszer csak kiegyenesedik s ég felé emelt ábrázattal eme szavakat zengi inkább, mint mondja: *„Csak jönne már az az enyészet; nem rettegem!“* Borzongás futott át testemen s a káplán megrántotta attilám szárnyát, jelentvén, hogy menni kell. S fájó érzésekkel rebegtem el a búcsú szavait, abban a hitben, hogy Tompát nem látom soha.

De néhány perc múlva, egészen otthonos, szobai, kényelmes öltözetben, benyitott a költő a káplání szobába s engem kérdezett. Mély tisztelettel siettem elé s *„Utolsó verseim“* című költeményét adta át egy példányban, hogy vigyem el azt Hadházy Lászlónak, a szepsii papnak az ő tiszteletével . . . Azután visszahúzódott s rövid időközönként újra megjelent, mindig egy-egy példánynyal az említett költeményekből, küldvén azokat általam a Finkeyeknek, az ő feledhetetlen Zombory barátjának (szathmári pap volt) s végűl — mintha csak szívemből olvasott volna — hozott egy példányt *nekem is!!* Boldog voltam. Ilyen pátens-díjat nem adott nekem soha, senki!

De megint csak nyílt a káplán-szoba ajtaja s újra hozott valamit a költő: — egy levelet, benne nehány db apró pénzzel s átadta nekem, hogy vigyem azt majd

Tornallyára, a sürgönyhivatalba . . . Alig hogy ismét magunkra maradtunk, a káplán kéri tőlem a levelet *felbontás végett*, mert, mint mondá, a költő levelezését már ellenőrízni kell s ezzel a szereppel ő van megbízva. Tiltakoztam, hogy egy nekem adott levelet valaki felbontani merjen, de temérdek példával győzött meg s én — noha restelkedve és aggodalmaskodva — átadtam neki a rámbízott titkot s ő feltörte azt. Egy pesti orvost (Töröknek hitták, úgy emlékezem) szidalmazott benne a beteg ember, keményen s én megnyugodtam a levél felbontásán s félretételén. Azonban Tompát más ész ütötte s újra közénk nyitott s az ajtóból így szól vala hozzám: „No de, mégse vigye el öcsém azt a levelet, adja vissza." Lóth feleségének sorsát éreztem magamon betelni; szégyen és félelem érzete futott át lelkemen s merőn, gondolom sápadtan néztem a Tiszteletesre, aki engem Tompával szemben — csupa jóakaratból — a becstelenség szélére juttatott. Pillanatok multak el s a költő szavára nem volt felelet. Hallottam a szívem dobogását a borzasztó csendben, amelyet senki sem sietett megszakítani... Mintegy háromszöget képező három faoszlop, úgy álltunk ott abban a kicsiny szobában — mit tudom én meddig?... most is hideg fut végig idegeimen, ha erre a jelenetre visszagondolok. — Tompa segített ki; prófétai lelke megsejtette talán a helyzet titkát s mennyei szózatként hangzottak szavai a nagy némaságban: — „Node csak vigye el mégis!" — A káplán igazított aztán valamit a kemény stiluson s én csakugyan elvittem a beteg költőnek az utolsók közül való egyik levelét.

Mikor aztán még ugyanez év nyarán ez a nagy szenvedő kiszenvedett: — én igen meg voltam magammal elégedve, hogy nem halogattam a költőhöz való zarándoklásomat.

Sárospataki Lapok 1893. évf. 31. sz.

A SÁROSPATAKI TOMPA-SZOBOR TÖRTÉNETÉHEZ.

A nép- és virágregék költőjére büszke volt minden valamire való pataki diák, még a gazdasszony is. Itt lakott, ott lakott, ebben a házban, abban a szobában. Én egy évig, én kettőig, háromig főztem, sütöttem neki és mostam reá. Nagyon komoly volt, mint nagy diák; nem igen lehetett vele komázni, tereferélni; mintha mindig főtt-forrt volna a fejében valami, amit nem örömest engedne abból kifutni. A testi ereje is olyan volt, hogy Isten őrizzen attól, hogy a kezei közé jusson valaki.

Az ő pataki diáksága idején a Bodrog és Tiszaközi síkság legnagyobb részben a természeti ritkaságok és sokfélék nyitott múzeuma volt. A két folyó találkozót adott egymásnak ennek sás és nád-erdejében, ahol buján tenyészett a a vízimadarak temérdeksége s olcsó élelmezéssel szolgált a halászok és madarászok élősdi nagy seregének. A végtelennek tetsző síkságon a szent természet dajkálkodott a maga kitanulhatatlan bölcseségével és teremtő erejének csodálatosságával.

Ezt a nagy könyvet is tanúlta Tompa — a theologiai, jogi és philosophiai tantárgyak mellett — s nagyon szorgalmatosan kellett tanúlnia, mert népregéinek egyik-másik bevezetése, a természet titkainak, szépségeinek, bódító gazdagságának és változatosságának ünnepi megdicsőítése.

Míg élt, hatott, munkált és szenvedett, mint bejei, keleméri, majd mint hanvai lelkész, — minden pataki

diák boldogan számítgatott arra, hogy megláthatja valamikor Tompát, az országos hirű költőt, a Petőfi és Arany versenytársát, — mint legatus vagy legalább mint sublegatus. Verseit daloltuk, szavaltuk s belőlük ihletet, tanácsot merítettünk, a róla regélő adomaféléket áhítattal lestük, hallgattuk, tódítottuk, s szinte nagyobbaknak éreztük magunkat, hogy mint diák-elődünkről szólhattunk róla — dicsekedvén. A *Szeremley Gábor* theol. tanár első felesége koporsója felett mondott gyászbeszédét minden jóravaló theologus diák csaknem könyv nélkül tudta és mint drágaságot őrizte iratai között. No meg egyebet is! . . .

Dehát se egy emléktábla a városban, se egy mellszobor a főiskolai nagy könyvtárban, (ahol Berzsenyi, Vörösmarty mellszobrai láthatók), se egy alapítvány, semmiféle versenydíj, semmi, de semmi nem mutatta itt a vándornak, az egymást felváltó diáknemzedéknek, hogy Tompa pataki diák volt s hogy Patak vagy legalább a pataki diáksereg igazi tisztelője a népregék és virágregék költőjének. Pedig a főiskola 300-dos fennállásának nagy ünnepét is az ő Lorántfy Zsuzsánnája tette — egyebek között — irodalmilag is emlékezeessé!

A Petőfi Sándor szobra már állt az Eskü-téren, az Arany Jánosé is ott ült már a Nemzeti Múzeum előtt, de Tompát, a szerény kálvinista papot, nem merte, nem birta ércbe öntetni a nemzet kegyelete. Nem értette, vagy méltatlannak tartotta egy egész nemzet koszorújára?! . . .

A hanvai temetőben jelezte ugyan egy csinos márványkő, hogy ott nyugszik Tompa az ő halálig siratott fiával, de ez a hódolat bármilyen meleg szív sugallatából származott, elégtelen volt azok szemében, akik Tompát együtt szokták emlegetni s a szívükben is együtt rejtegetik Petőfivel és Arany Jánossal.

Egyszer csak hangzani kezdett a főiskola öreg falai között, hogy állítsunk emléket Tompa Mihálynak, a pataki diáknak. Hálás szívű gömöri ifjak kezdték a mozgalmat, amely szerényen, lassan terjedt, erősödött s az akadémiai ifjúság önképző-társulata révén végre — formát is öltött. Talán nekem is volt benne valami csekélyke részem . . .

Az ezeréves ünnep közeledése volt a siettetője. A pataki diákság azzal tegye nevezetessé magára nézve az ezredéves fordulót, hogy öntesse láthatóvá Tompa Mihályt a későbbi nemzedékek számára — programmul, buzdítóul, irányítóul, az eszmények szolgálatára való hívogatóul.

És 1895-ben az ige kezdett testet ölteni. Legalább egy szerény mellszobor őrizze a főiskola szépen felnövekedett kertjében a Tompa emlékét és bizonyítsa a diákságnak nem gyengülő tiszteletét a halhatatlan előd iránt! . . .

Holló Barnabás jó nevű fővárosi szobrász vállalta a kegyeletes cél megvalósítását — a szerény pár ezer forintért, amit a diákság összerakott, összekéregcsélt, összedalolt és összetáncolt.

Közeledett az ünnep, a nemzeti nagy ünnep s az idő, amelyben az ércbe öntött Tompa odajut a főiskola kertjébe, — annak egyik legszebb pontjára. A szobor helyét nem volt nehéz kijelölni.

Dehát milyen is lesz az az ércbe öntött pataki diák? Hiszen Tompának nincsenek teljesen hű arcképei! Őmaga nem volt megelégedve egyikkel sem. Igy mondták barátai, tisztelői, akik vele sűrűbben érintkezhettek, akik Szemere Miklós lasztóci úri házában és egyebütt kedélyes napokat tölthettek el vele — élete zenithjén.

A szobrásznak nem csekély nehézségű feladat

jutott, mert a pataki diákság azt kívánta, hogy az ő ércbeöntendő Tompája lehetőleg fiatal, az a régi diák-Tompa legyen, aki népregéket ír és aki a virágokban is az Isten akaratát keresi és találja meg az embereknek szóló tanításképen. Az a Tompa, aki Szeremleynét temeti . . .

Holló, a szobrász, *Szász Károlyhoz*, a Tompa jóbarátjához fordult jótanácsért, utasításért. Kapott egy néhány képet s a képekhez magyarázatot. Ebben ez a jó, amabban meg amaz; csak az orrára vigyázzon, mert az volt Tompában a mindenekfelett egyéni, az a kissé hajlott, kissé ferde, de így is szép különlegesség. A többit megadja a művészi sugallat.

És Holló az ő budavári műtermében vette az anyagot és formálni kezdte Tompát, a pataki diákot. Nem is egy Tompát, kettőt egyszerre, mert Gömör és Kishontvármegye közönsége is felbuzdúlt s ő is megrendelte a költő szobrát — álló alakban.

A millenniumi pataki diákság engem kért fel, hogy nézzem meg a Tompa-szobrot és — ha lehet, a költő nehány régi ismerősével bíráltassam meg és mondjam ki rá az — „imprimatur"-t. Én csak kétszer láttam Tompát földi minőségében. Először 1860-ban, a főiskola 300-ados ünnepén, mint gyermek; másodszor kevéssel halála előtt, mint legatusa, 1868-ban. Az elsőt elfelejtettem, a második ott van most is a lelkem tükörén tiszta körvonalakban, de ez a kép nem nyilvános emléknek való; a halál révén vergődő költő képe ez.

Olyan szerencsés voltam, hogy Kiss Áront, Kun Bertalant és Szász Károlyt nyerhettem meg, mint ref. konventi tagokat a Tompa-szobor bírálóiul. Kortársai, barátai a költőnek mindhárman; a jó eredmény kétségtelen.

Az eskütéren találkoztunk. Feltekintettünk a Petőfi

szobrára, mintha a helyeslését akartuk volna kiérdemelni. A dunai propeller átrepített bennünket a budai oldalra, ahol a szobrász műterme volt. Csak 3-an léptünk be a terembe, mert Szász Károlynak időközben ügye akadt valakivel. A sok kisebb-nagyobb agyag-alak közűl szembeszökően kitűnt egy hatalmas férfi-forma, kezében virággal, teste felső részén attilla, alsó részén bugyogó, alúl zsinórzattal. Ah, ez a virágok költője, a Gömör Kis-Hont megye Tompája bizonnyal — gondolám s az a másik, amely hasonlatos hozzá, az a pataki diákoké, az a kicsiny, az a mellszobor. A két régi jó barát, a Tompa kortársa csak nézett tétovázva, merengve, szótlanul. Csudálkozás fogott el és oda sugtam az egyiknek is, a másiknak is, hogy ez, meg az itt a Tompa mássa. Összevont szemöldökkel, sürün vizsgálta mindkettő a két Tompa-alakot s mély hallgatás fogta el mindkettőjüket. Ah, az édes-bús emlékezés hatása, a régi szép időkre való visszagondolás — beszéltem magamban és vártam csendesen. A művész még nem volt a teremben, de minket így is megihletett a művészi környezet és a múlt emlékeinek reánk omló hatása alatt és magunkkal tusakodva, nem mertük a bíráló szót kiejteni jó ideig. Végre az egyik, a két tiszteletreméltó alak közűl fülembe súg: „Egy szeg sincs ebben Tompából, Uram-Öcsém!" „Ez ugyan sohse volt Tompa" — súgja a másik fülembe a másik tisztes aggastyán — és újra nézi, figyeli, vizsgálja mindkettő és kényszerítené a lelkét az ismeretségkötésre, de hiában.

Jött *Szász Károly*, aki az utóbbi évtizedekben legsürűbben érűlközött az ő szeretett költő-társával és jött Holló is, a művész. És bemutatja a szobor-mintákat és egész lényével hallani kívánja a kortársak ítéletét. És hallotta ő is, ha más szavakkal is, amint én hallottam s hallotta Szász Károly is és sas-szemeit rámeresz-

tette az agyag-Tompára, mintha átakarná teremteni egy merész tekintettel. „Mindjárt csak“ — mormogja — közbül a multba röpülve, a keleméri, a hanvai lelkészlakba . . . „A haja, szakálla jó, a homlokán ott van az isteni ihlet . . . ez is jó, nagyon jó, . . . de a szeme, orra, ajka, két orcája . . . ezen segíteni kellene valahogy“ . . . „Az orrán hiányzik a merész, jellegzetes hajlás, a két orcája kövérebb, mint a valóságban volt, az ajka duzzadt, a szeme vágása sem az, aminek lennie kellene. A művész előhozta a képeket, amelyeket épen Szász Károly kölcsönzött neki és megmagyarázta, hogy mit melyikből vett át s hogy éppen a püspök úrtól kérte a felvilágosításokat a különböző képekre nézve s azokhoz képést próbált egy Tompa-alakot megalkotni. Az ihlete azt sugta, hogy ilyen lehetett Tompa, a lelkész, a költő, a volt pataki diák.

És megindúlt az eszmecsere a Tompa milyenlétére nézve és a nagytekintélyü kortársak versenyesen igyekeztek derűbe vonni a volt pataki diák ifjúkori képét. A művész hallgatott, majd egy vizzel teli cseréptálba mártotta jobb kezét és felállt a szoborhoz és kezdte azt simogatni — vizes kezével. Eszünkbe jutott az a varázslatos bibliai történet: az oldalbordának asszonnyá építéséről. Egy-két simitás az agyag-alak orrán, ajkain s a művész kíváncsian kérdezi, ha hűbb-e már a kép? Szász Károly biztatóan felel, de új kívánságot támaszt, amit a művész legott teljesít. Ide tesz, onnan elvesz s az alak átidomul a szemünk előtt. A két idősebb bíráló még mindig Tamásként áll, de Szász K. már látja a lelkével abban a holt agyagban az élő Tompát, az ő egykori barátját, lelkész- és költő-társát és mind világosabban látja. Még egy huzás itt, még egy-két huzás amott azzal a művész-kézzel a kifejezett kívánságok szerint s a szobor készen van az elfogadhatásra,

az ércbeöntésre. A Tamások lelkéből is oszlik a kételkedés s nekik is megcsillan valami azon a régi barátból, főként a Szász Károly meleg rábeszélése nyomán s a szobor sorsa eldől.

A művész megköszöni a ritka szerencsét, három püspök lekötelező látogatását és helybenhagyását. Arcán a boldogság fénye árad el, hogy a nép- és virágregék költőjének halhatatlanításában, új századok emberöltői számára való megörökítésében neki is része van.

Én a sárospataki diákok nevében mondtam hálás köszönetet a lekötelezően fáradozóknak, akik — úgy láttam — magok is boldogoknak érezték magokat, hogy a Tompa Mihály földi megdicsőíttetéséhez egy-két jó tanácscsal, bíráló szóval hozzájárúlhattak.

Ha valaki a Tompa-ismerők közűl talán nem ismeri fel a sárospataki főiskola kertjében látható és ott igaz tisztelettől környezett, sokszor megkoszorúzott Tompa-szobrocskában a valódi Tompát, az egykori pataki diákot, annak némi megnyugvás volna tudni, hogy ez a Szász Károly lelke tükréről mintázott Tompa Mihály, az eszményített költő-társ.

Mikor a kis szobor leleplezési ideje elközelgett s az — egy hódolatos szép ünnep keretében — a főiskola gondozása alá átadatott: *Lévay József*, a Tompa barátja és költő-társa, a szép ünnep lelkes élvezője, szintén az eszményített Tompát látta az ércalakban s abban az ihletes szép arcban örömmel üdvözölte az ő költő barátját, a művész teremtette Tompát.

Mindhalálig szerencsésnek vallom magamat, hogy a szobrász műtermében is, a leleplezés nagy ünnepén is ott lehettem s én vehettem át az ércbe öntött Tompát a hálás ifjúságtól a főiskola kegyeletes gondozása alá.

RÉGI PATAKI DIÁKÉLET.

Mikor én 1859. szeptember 2-án a Sátoraljaújhely-től Sárospatak felé vezető országútról Sárospatak két kimagasló tornyát megpillantottam, egy pillanatra elállt a szívem verése. Milyen magasak ott a tornyok is! — gondoltam, úgy magammal beszélve. Mikor pedig az akasztófa-dombról szemembe tünt a Collegium nagy épülete a maga méltóságos formájával, reá tapadtam a lelkemmel is és csüggtem rajta szótlanul, mint a levél a fán. Egy hangot sem birt kicsalni belőlem senki, pedig ott volt velem, mellettem, felettem — a jó édes-anyám is.

Tehát ez az a nagy ház, amelynek látása után én annyi édes várakozással vágyakoztam! Ez az az iskola, ahol a legatusok és a mendicansok nevelkednek! Nem mesét mondok, imádkozó áhítat fogott el s megáldottam a szívemmel mindazokat, akik ahhoz a boldogsághoz juttattak, hogy láthatom immár a sárospataki Collegiumot, amely engem is mendicanssá és legatussá nevel. Nagyobbra akkor én nem vágytam.

Épen a collegium tőszomszédságában volt az első lakásom. Alighogy behajtottunk az udvarba, kivetettem magam az egyszerű falusi szekérből és rohantam be a Collegiumba, hogy lássak esetleg valamit abból a titkos erőből vagy annak eszközeiből is, ami vagy amik itt az együgyű gyermeket diákká avatják. — Egy szűk ajtón keresztül kőomladékok és omladozó kőfalak közé kerültem. Mik ezek itt? — kérdezém a hazámbeli diákoktól,

akik kísértek, hogy el ne tévedjek és lesték az arcomon a hatást. Úgy tetszett nekem, mintha meséket meséltek volna.

„Ezek a romok itt egy régi szerzetesi zárda romjai. Kolduló barátok laktak itt, akik időnként az egész nagy vidéket végig koldulták és ételt-italt gyűjtve, dorbézoló életet éltek — az Isten dicsőségére. Szemben ezzel az épülettel egy másik zárda emelkedett a Bodrog partján a végtelen alföldre néző ablakokkal. A két épületet földalatti út kötötte össze, amelyen át együvé jártak a férfi és nőszerzetesek — szintén az Isten dicsőségére." — Ne akarjatok engem elámítani, kértem a pajtásaimat, de ők erősködtek és bizonykodtak, hogy igazuk van. Pedig csak részben volt igazuk.

Hát a szerzetesek hová lettek? — kérdezém gyermeteg kiváncsisággal.

„Egy nagy, hatalmas úr, Pataknak és sok más városnak és falunak ura, megsokalta a duhajkodásukat és elkergette őket és a zárdájukat átalakíttatta iskolává, protestáns iskolává — szintén az Isten dicsőségére!

Ki volt az a nagy Úr?! Hogy is ne kérdeztem volna, hiszen a felekezetek ellenségeskedéséről nekem is volt már valamilyen ködös felfogásom, mert láttam a hazámbeli pápista templom boltozatán azokat a szörnyű képeket, amik a Lutherbe és Kálvinba kapaszkodó ördögöket ábrázolják, amelyek kárörvendő vigyorgással ragadják őket a poklok tüzébe. Valami magasabb elégtétel édes érzete ébredezett a lelkem mélyében és áldottam a *Perényi Péter* nevét és szerettem volna befutni annak a beszédes romnak minden zegét-zugát.

„Itt, ebben a szobában laktak *Rákóczy György* és *Lorántfy Zsuzsánna* fiai, mint pataki diákok," mondja csaknem lelkesedve az én egyik Ciceróm. „Amott, azon a kapun akartak betörni a Collegiumba a jezsuiták, hogy

elvegyék az iskolát a kálvinistáktól és újra szerzetesekkel töltsék meg," — mondja a másik; „de a diákok eltorlaszolták a kaput, kivűlről pedig a pataki asszonyok lapátokkal, seprűkkel, szénvonókkal és kőzáporral űzték el a jezsuiták szolgálatára kirendelt megyei hajdukat és molnárokat." Csak úgy nőtt lelkemen az igézet! Fejedelmi sarjak, hős diákok nyomain járni, — úgy éreztem, hogy gyönyörűséges, szép kies mezőre esett az én sorsom és formálódni kezdett a szívemben a *pataki diák képe.*

Aztán haladtunk gyorsan tovább. Magamfajta, apró együgyű emberkék álmélkodtak itt is, ott is. Némelyiket kezén fogja egy-egy nagyobb diák; a másik meg az édes anyja vagy az édes apja kezébe fogózkodik; van, akinek tele van a szeme könnyel, arca szinte vonaglik a közeli válás fájdalmától; vannak, akik testvérként köszöntik egymást, csak úgy cseng-bong a sok „servus, servus." Érdekes, megható gyülekezés, mintha az öreg Collegium mohos falai is visszazengenék, hogy „servus, servus."

Ah, hát ez a torony itt mire való? Templomtorony talán? Nem, nem! Ott csenget a Collegium megbizottja a ki- és bemenetelre, a reggeli felkelésre, az esteli lefekvésre, az ebédre s az iskola halottjainak s azoknak is, akik méltatlanokká teszik magokat arra, hogy egy levegőt szijjanak a többi diákkal. Az a nagy auditorium pedig ott a torony északi oldalán a legnagyobb diákok tanterme. Aki odaáig felér, az már feltett kalappal ülhet a tanárja előtt is és ülhet, amikor felelnie kell is. És láttam csakhamar olyan diákot is, aki ülve felelhet. Csupa bajusz és szakál, apányi ember; mikor közel jutottam hozzá, megemeltem előtte a kalapom illő tisztelettel s ugyanezt tették a többiek is és az mosolyogva visszaköszöntött mindnyájunkat, mintha testvérei lennénk:

servustok, fiuk, hát bejöttetek? És olyan boldogan állt ott a nagy épület nagy kapujában, mintha övé volna az egész Collegium.

Aztán lépcsőn fel, lépcsőn le — befutottunk minden folyosót s majd kiiramodtunk az iskolakertbe, a diákok által ültetett fák kedves árnyékába s mire visszakerültem az édes anyámhoz, már eleget láttam és hallottam arra, hogy pataki diáknak érezzem magamat.

Az első éjszakán kerűlt az álom. Temérdek kép rajzott a lelkem előtt, mint egy sereg éjjeli lepke. A romok, amik között nappal merengve jártam, megépűltek a képzeletemben és láttam egy sereg kolduló barátot, amint korbácscsal a kezükben űzi őket Luther és Kálvin, épenúgy, mint egykor a názáreti Jézus a pénzváltókat és galambárusokat. Láttam a dobzódás szenynyétől kitisztított szobák egyikéből kikönyökölni a Rákóczy-fiukat, amint jó ízűen beszélgetnek a mendikánsokkal, az Isten adta szegény gyerekekkel; láttam a vén diákok egész táborát, amint köveket hengergetnek, gerendákat cepelnek és torlaszokat emelnek a kapu elé, amelyen irigy ellenségük kiparancsolt szolga népe akar betörni. Egy-egy oroszlán volt nekem mindenik diák. Aztán elaludtam a szobánk gerendájainak számolása közben és álmomban ott viaskodtam a kapuvédő és ott ültem a fövegesen felelő diákok között. Gyönyörű álom volt.

Így voltunk vele sokan, akiket nem a szülők hiúsága, a családi tanács végzése kényszerített az iskolába, hanem akik jöttünk, mint a szomjúhozó szarvas a vízre. Eltörülhetetlen hatása volt igen sokunkra azoknak a mohos romoknak, azoknak a régi, új és újabb épületcsoportoknak, amelyekről századok beszéltek hozzánk. Nyomába lépni háromszáz esztendő diákjainak! — ne rójjon meg érte bennünket senki, ha egy kicsikét büszkék mertünk lenni a pataki diákságunkra — az őseinkért!!

Másnapra kelve azzal a figyelmeztetéssel riasztott meg a gazdasszonyunk, hogyha meleg ételt akarok ebédelni és vacsorálni, hát adjam ki a kiadni valót, a *főzni valót.*

Háromféle diákság volt az én diákságom kezdetén Sárospatakon: *úrfi, közrendű és inas.* Az úrfi vagy társzekeren hozta be a testi táplálására valókat, vagy kosztot váltott tanároknál, vagy előkelőbb kosztadóknál és pedig legjobb esetben a nevelőjének és az őket együttesen kiszolgáló inasnak is.

Szép sors volt ez az u. n. *úrfiság* a maga virágzó korában. Valóságos istenáldás volt a szegényebbekre, meghálálhatatlan jótétemény! A tiszáninneni egyházkerület mostani 8 megyéjén kívül főként F.-Szabolcs-, Szatmár-, Bereg-, Ugocsa-, Máramarosmegyék úri családjai számosan hozták ide nevelésre váró gyermekeiket. Legtöbbször minden egyes család, vagy esetleg két család együtt nevelőt keresett a gyermekei vagy kerestek a gyermekeik mellé, rendszerint a szegénysorsú nagyobb diákok közűl, vagy általában az akadémikusok közűl, mondhatnók úgy is, hogy a *tógátusok közül.* Az úrfi és nevelő mellé egy-egy kiszolgáló gyermek is járult, szintén a tanulók sorából, aki ugyanazt a kosztot ette, ugyanazt a levegőt szítta, mint akiket kiszolgált s nem ritkán az oktatás mesterségében is segítő társa volt a nevelőnek és az úrfinak, mert vagy versenyre késztette az úrfit a maga szorgalmával és sokszor élénkebb kötelességérzetével, vagy — ha felebbvaló osztályból volt, mint az úrfi — tanácsolgatta és oktatgatta is a szükséghez képest. Úrfi, nevelő és inas egy kis családot képeztek rendszerint, amelyben békesség és szeretet honolt. Fölényeskedés az úrfiak részéről — az nem volt divat Sárospatakon; akik megpróbálták talán, azokon hamar kifogott a diákság közszelleme, amely nem tűrt semmi ágaskodást, semmi különösebb kivételeket.

Egy vagy két úri fiú tehát két szegényebb diáknak vált jóltevőjévé anélkűl, hogy ezt a jótéteményt hánytorgatta volna. A középosztály szomorú anyagi romlása elképzelhetetlen kárt okozott a sárospataki főiskolának s ebben a diákság javarészének. Az urfiak után jó módhoz jutottak a nevelőséggel foglalkozó diákok az előkelőbbekkel való érülközésre nézve s ezek a simábbakká fejlődött diákok példákká lettek az érdesebbek, a szálkásabbak előtt; egy-egy úri család pedig a maga sokoldalú befolyásával elhatározólag nyúlt be sok jó nevelő ifjúnak egész jövendőjébe is. Az iskolai alapítványoknak egy jelentékeny része szintén az u. n. urfiak révén jutott a sárospataki főiskola és több más iskola vagyonába s amikor az ellenható hatalmasságokkal kellett viaskodni az iskola megtartásáért, igazi patronusok voltak s a nevelők nem is nevezték másképen a növendékeik szülő mint pátronusnak és patronának.

A közrendű tanulók a kevésbbé szegény szülők gyermekei voltak, vagy azoké is, akikből hiányzott bizonyos ügyesség és élelmesség a szegénységük igazolására. Ezek a tápintézet megalakítása előtt (1859) s azután is még sokáig — az élelmezés szempontjából — *zacskós, batyus vagy tarisznyás diák* nevet viseltek. Papok, tanítók, iparosok, hivatalnokok s jobb módú földművelők gyermekei általában. Jó szülőik otthon minden szünidő végén telerakták a szép fehér zacskókat és tarisznyákat levesbe való száraz tésztával (csiga, lecske, reszelt tészta, eperlevél stb.), gyúrni való liszttel, lencsével, paszulylyal, köleskásával (griz és rizskása akkor még úri étel-számban járt, vagy betegek ették — muszájképen!); s adtak mellé jókora szalonnaszeleteket — a szorgalomszak rövidebb vagy hosszabb voltához mérten s kisebb-nagyobb (inkább csak kisebb)

cserépszélkékben vajat, zsírt, lekvárt (szilvaíz) s egy-egy zsák kenyérlisztet és megoktatták a még tanulatlan diákot, hogy miképen kell sáfárkodnia a testi eledeleért. A gyakorlat — persze — mértéket szabott minden ételnek s meghatározta általában is, hogy mely napon minek a főzésére kényszerítheti a diák a gazdasszonyát, s hogy miből mennyit követelhet a gazdasszony a diáktól a napi élelmezésre s hány kenyeret tartozik sütni egy véka lisztből. A hús árát a zacskós vagy batyus diák már otthon felszámította a szülőjének s Patakon átadta, mindjárt a szorgalomszak elején a gazdasszonyának. Ezt kívánta a jó rend, de annak kívánságait a mi időnkben sem bírta mindenki méltányolni. Egyik-másik diák zsebéből bizony kisiklott a húspénz, melyiktől erre, melyiktől arra, az ilyen aztán nemcsak hogy mindennap nem kapott húst s nemcsak hogy nem kapott ötször sem hetenként, amint kapott a legtöbb, hanem pergelt levesre szorult heteken, sőt hónapokon át. Ezért kapta a szegény pergelt leves a *Sempel* (semper), a *„mindig“* nevet.

Ezek a zacskós vagy batyus diákok jelentékeny részét képezték az intézet ifjúságának még az 50-es, 60-as években is. Három, négy, öt, hat lakott közülök egy szobában, bizony többnyire földes szobában, egy *kamarát* képezve. Mindenik a maga gazdája volt az élelmezésre nézve, vagy — ha tartósabb szövetségre alkalmas egyének társultak össze, vagy alakulhattak egy kamrává — akkor hetenként felváltva voltak egymás kosztolói. A lakásért, főzésért és szünidei tisztogatásért s legtöbbször a fehérneműek tisztántartásáért is külön-külön fizettek valamennyien, részint pénzben, részint természetiekben. 10—12 frtért, egy-két véka búzáért, néhány font sóért és szappanért egész iskolai éven át főzött, sütött, mosott a régi pataki gazdasszony

egy-egy tanulónak; a naponkénti kiszolgálatot azonban nem vállalta, valamint a fűtést és világítást sem, mert e két utóbbival igen könnyen tudott volna a diák a vállalkozó rovására pazarkodni. Világítottunk tehát a magunk faggyú-gyertyájával, vagy a magunk napraforgó olajával; hoztuk a vizet a Bodrogról a magunk cserép-korsójában; mosakodtunk a magunk cseréptáljából vagy ritkábban *bádog-lavorjából* és fűtöttünk a magunk vásárolta fából, már amennyire fűtöttünk... A fűtés, világítás, mosdóeszközök beszerzése közös, u. n. *kamarai költségre* járt. A szoba tisztogatása is a magunk dolga volt váltakozó rendszer szerint — a fűtéssel együtt. Kályháink általában kívülről fűthető cserépkályhák voltak, vagy pléh-kályhák.

A fa beszerzése nem volt nehéz. A szomszéd falubeli svábok és tótok, akikre majd rájok szakadt még akkor az erdő, az iskola épűlete elé hordták a csalfán összerakott szekérfákat (amiket a város végén rendszerint újra felboglyoztak, hogy sokat mutassanak). A vásárlásra az egész kamara kivonult s nagy alkuvászás után a kötés megtörtént. A favágó már ott ólálkodott a hátunk megett és kínálta a tudományát. A fáskamaránk a lakószobánk volt. Ide hordtuk magunk a felvágott fát s elhelyeztük a nyoszolyák alá, a kályha mellé, minden meghasználható szegeletbe s boldogok voltunk, ha minden „ágyalja“ (mi így mondtuk) betelt s a jó szekérfának épen az volt a mértéke, hogy hány ágy-alja telt meg belőle. Nedves volt biz' az a fa néha, olykor a tapló-szagot is árasztotta magából, vagy világított is, mint a Szent János-bogár, de senki sem gondolt arra, hogy a kigőzölgése ártalmas is lehetne. Amely kamarának nem jutott fára való pénze, az vagy téli kabátban gubbaszkodott esténkint a szerény gyertya vagy olajlámpa mellett, ha tanulni akart, vagy szom-

szédolt; a legvégső esetben pedig aquirált. A város elég gazdag volt fa dolgában, hogy a megszorult diákot kisegíthette. Némelyek ugyanám meg is követelték a várostól az efajta segítséget s egész szenvedéllyé fokozódott az aquiráló képességük. Egy-két jó szóért, valami kecsegtető igéretért bármely árnyas estén készek voltak ez irányban a felebaráti szeretet gyakorlására. Különben a holdvilág sem volt valami nagy akadály, hiszen épenúgy szemet húnyt az efajta diákcsínyre, mint az éjjeli őr, ha — véletlenül — akadt néha ilyen. A híresebb kamarák ei voltak látva kellő szerszámokkal a fa felaprózásához, mert az az alkalmatlan divat volt Sárospatakon, hogy egész hosszában hordták be a fát az erdőről, hát biz az ilyet, ha ilyen került a diák kezére, — aprítani kellett. Gerjesztő gyanánt holmi rongyos kapu, sövényféle, vagy még cégtábla is odakerült az ágyak alá, felaprított minőségben. Néha támadt az ilyenek miatt egy kis zenebona is, de ami aztán szép módjával elcsendesült.

Sok jó előnye volt a zacskós vagy batyus diáknak. Ha a pénze elfogyott is, de nem fogyott ki az éléskamarája vagy maradt legalább — mint a bibliai özvegy asszonynak — egy maréknyi lisztje. Volt legalább kenyere, aminek *„marci“* volt a diákszótárbelí neve. Ebből a marciból jutott, ha a szükség úgy hozta magával, az ügyefogyottaknak, a pénztelen Waltereknek is. Köztudomású volt, hogy hol mikor sül friss kenyér s a friss kenyerű kamarát rendesen vendégek keresték fel és megesett, hogy a még ki sem hűlt marcinak nehány boldog pillanat alatt hült helye maradt. Előnye volt a zacskós diákságnak, hogy önállóságra, magunkkal való számolásra, takarékosságra és kevéssel való megelégedésre nevelt. Ettünk, amit kiadtunk, követelőzni *amit* és *amennyit* illetőleg alig lehetett; holmi

apró csete-paték legfölebb a minőség miatt támadtak a diák és a gazdasszony között. Emlékezem, hogy egyszer a szomszéd kamarabeli gönci diákok visszaküldték a gazdasszonyunknak a túrós csuszát ilyen irott commentárral: *„Az alsó a felsőtől zsírt kér; a felső a Szentháromság istenre esküszik, hogy ő zsírt sohasem látott“*. A felpaprikázott „nénike“, mert ez volt a gazdasszony bizodalmas neve, futott a csuszával az igazgatóhoz, aki azzal a salamoni ítélettel bocsátotta el a becsületére féltékeny asszonyt, hogy mondja meg a gönci diákoknak, hogy ha ők zsírosabban vagy töpörtűsebben kívánják a csuszát, hát adjanak ki több zsír vagy szalonnát. És szent lett a béke.

Hátránya volt a zacskós diákságnak, hogy eltékozolhatta a gyomra elől minden zacskójának a tartalmát s beállhatott a „ti fagómen és ti piómen“ — adomaszerű alakok közé. A régi Sárospataki Kalendárium (1858) emlékezik ilyen ügye-veszett árva diákokról, de emlékezünk bizony még mi is s valahol az egyházkerület egyik-másik zugában rá tudnánk találni némelyikre ma is. Úgy ebéd idején, hol a Collegium nagy kapuja előtt, hol az u. n. pletyka-dombon, a főiskolai kert bejáratánál következetesen feltünt 4—5 nagyobb diák. Ismertük már a kicsinyek is valamennyit. Köszöntötték egymást mosolyogva s mikor mindnyájan egybegyülekeztek, felvonulták közös nagy egyetértéssel az ifjúsági casinóba és ott ünnepélyesen elhelyezkedtek. A napos, vagyis akire épen a sor következett, elővette a „Nefelejts“ című újságot; annak a színes borítékján különböző ételek készítési módja volt felsorolva. Olvasott egyet, kettőt, akár hármat is s mikor már eleget olvasott, felállt és egészségére kívánta társainak az ebédet. Azok visszakívánták és törhetetlen jó hangulatban vonultak ki a szabad levegőre és élvezték annak

tápláló erejét. Szent természet, dajkálkodó anyám — mondták *Tompa Mihálylyal,* az ő egykori nagy elődjükkel. Egy-egy jó barát akadt azonban mindennap az ilyenek számára is s ha nem csurrant, cseppent valami a másik diák olajos korsójából, vagy legalább a dohányzacskójából. Mert egy pipa dohány is kitűnő szer — úgy mondják — a követelőző gyomor nyughatatlanságai ellen.

Ismertünk olyan zacskós diákot is, aki egész héten keresztűl paszuly-levest vagy bablevest evett és semmi más meleg ételt, azzal a különbség-tétellel mégis, hogy hétköznapokon fehér, vasárnapokon pedig sárga bablevest. És pályavégzettségre jutott és pap lett belőle.

Minden takarékosabb zacskós vagy batyus diáknak az volt a gazdálkodási eszménye, hogy a hazautazásra is maradjon egy szelet szalonnája s egy darab kenyere. Ez főként az apróbb diákoknak, mert a nagy diák, ha „ti fagómen és ti piómen" volt is az iskola falai között, úrrá lett, mihelyt hazafelé vette a szekere rúdját. Megnyilt a hitel világa. Az útjába eső korcsmáros mosolygós arccal, Isten hozottal fogadta és az időszakok különbözősége szerint nyitott kamarával és nyitott pincével üdvözölte. A kisebb diák — hát az bizony a tarisznyájára volt utalva, vagy a megkuporgatott egy-két garasára s beérte egy darab szalonnával, egy csupor tejjel, sőt egy kevés penészedő juh-turóval is, amit téli időben egy félmesszely meleg vízbe morzsolt s úgy fogyasztotta el, hogy meg ne vegye az Isten hidege. Felségesen lehetett ettől aludni a korcsma száraz lócáján a korcos tarisznyánkkal a fejünk alatt, amiben a szennyesünket cepeltük haza kimosásra.

A zacskós vagy batyus diákok voltak az Alma Mater legkitartóbb gyermekei, legalább általánosságban

ezek voltak. Az urfi változtathatta az iskolát, ha az apja-anyja szeszélye vagy a nagybácsik és nagynénik becéző szeretete úgy diktálta s mehetett volna vele az inasa is, a nevelője is, de a zacskós-diák nem hurcolkodott nagy kényszerűség nélkűl. A főiskola szellemével való húzamosabb érűlközés folytán ezekből s ezek közűl is kiváltképen a főiskola épűletében bennlakó diákokból alakúlt ki a typikus pataki diák. Mert amint az aloék nem virítanak minden esztendőben, úgy a pataki diáknak is idő kellett ahoz, hogy faji jellege kiképződjék, egyénisége kiformálódjék, megacélozódjék. A hajnalkák és jalappák kedvesek virágnak, ha a napnak csak bizonyos részeiben virítanak is a magok teljességében; a pataki diák-typus kifejlődéséhez a reggeli harmat és a déli hő-nap egyformán nélkülözhetetlen. Hűség és szeretet nem a villám méhében nyerik fogantatásukat. A mai vasúti utazás s az iskoláknak sokszor szeszélyes csereberélése: világpolgárok, vigécnaturák, szürke bizonytalan figurák nevelésére vezet inkább, mint erőtől duzzadó typusok fejlesztésére.

A harmadik-féle diák, *az inas*, nem egy egységes fogalom volt a mi időnkben s nem is egységes valóság. Inas volt *általában,* aki az ú. n. *inas*-tandíjat fizette, tehát a legkisebbet a három kicsiny közűl; de inas volt *különösebben* az, aki nevelők és urfiak, vagy több együtt lakó, egy kamarát képező nagyobb diákot szolgált ki már akár a Collegium épűletében bent, akár a városon különböző gazdasszonyoknál, vagy tanuló-tartó családoknál. Mindkettő egyformán praedestinálva volt a mendicánsságra, t. i. a legatus oldalán való szereplésre és pénzszerzésre; de a valódi *inas-typust* az utóbbiak képviselték. Faji jellegüket a *dárdás* névben láttuk kifejezve. Ott forogtak a nagyobb diákok körében, a villanyos levegőben, a napsugárban és a zivatar-

ban; ott éjjel és nappal és megértek idő előtt a jó és rosz befogadására, a rossznak elhallgatására, a jónak kürtölésére. Tudtak minden diák-titkot, ismertek minden tanárt: a nagyokét és kicsinyekét; tudták a nagy diákoknak azok felől ápolt véleményét, a gazdasszonyok erényeit, hibáit, a várost, a vidéket, az egész kerületet; többet az elégnél. Rendesen összenőttek a diákjaikkal, mint a katona-szolga a tisztjével, tudtak csizmát pucolni, takarítani, kiadni a gazdasszonyoknak, versengeni a gazdasszonyokkal, követelőzni a diákjaik nevében és tudtak sokan — tanúlni, sőt a legjobb tanulókkal versenyezni is. Télen a kályhalyuk világához kizárólagos joguk volt; hálóhelyük egy szalma-zsák, vagy csak 2 egymás végében fekvő láda, de azért ők aludtak a legédesebben, nyitott ajtóknál természetesen, hogy az — esetleg — későn érkező diák miatt ne kelljen felébredniök. Megtörtént, hogy csillagot rugattak vele, vagy kicsalták a folyosóra, az udvarra, a sárba, a hóba, — ő tűrte nagy türelemmel s abban a boldog reményben, hogy ő is lehet még nagy diák. A Collegium belső területén gyümölcsöt s egyéb olcsó ennivalót áruló kofáknak — a Bosnyáknéknak, a Szálkánéknak, Klitusnéknak, annál inkább a hires férfi-kofának (Áronnak) a dárdások voltak a legcsintalanabb ostromlói, kiátszói. Valóságos darázsok, akiket alig lehetett elhessengetni a kosarak mellől valami áldozat nélkűl s akik elöljártak az apró csinyek kifundálásában, elkövetésében s szenvedélyes ostromlói voltak az Áron-kofa rozzant boltjának, vezették a zsidókat havazó csapotokat; tudták, hogy az iskola kertjében melyik fán milyen madár fészkel s hogy Kis-Patakon és a Fazekas-soron melyik udvaron terem a legédesebb eper, a Szent János alma; hol lehet a Bodrogot átuszni a legkisebb veszélylyel?

Érdekes feljegyzést olvashatunk a levéltárunkban arra, hogy milyen közvélemény képződött az idők folyamán a pataki Collegiumról s a közönségnek ahoz való jogáról. „*A szegény szüle hátba ütötte a tanulni szerető fiát és azt mondta neki: Menj, fiam, Patakra, az a nagy oskola ott egészen a tiéd*". És bejött a szegény fiu az apjával vagy az anyjával, vagy egy falujabeli diákkal és találtak a Collegium előtt nehány nagy diákot, elpanaszolták előttük a fiú sorsát, meg eldicsekedtek vele, hogy milyen véleményben van a fiú felől a tanítója s — ez a nehány diák összemosolygott és felfogadta a fiút dárdásnak, vagy felajánlotta a pajtásainak s a hátba ütött gyerek pár nap múlva már úgy érezte, mintha csakugyan az övé volna az egész Collegium. Mikor nehány hét múlva bejött atyja, anyja, vagy bátyja egy kazup hullott almával a hátán s meglátta, hogy milyen otthonosan sürög-forog a gyerek a Collegiumban, igazat adott a szívében a tanító uramnak, hogy még pap is lehet a fiúból.

Urfiak, körendűek és inasok gyönyörűséges kis köztársaságot alkottak itt Sárospatakon. Mi, akik benne éltünk, nem igen láttuk a fogyatkozásait, de annál inkább élveztük és áldottuk az előnyeit.

Szép volt a kis köztársaságnak a *hivatalos élete is.* A tantermekben atyai érzésű és gondolkozású tanárok kezei alá jutottunk, akik készséggel és nem kényszerűségből viselték a gyönyörűséges igájukat s boldogan szolgálták az Alma Matert, legtöbbnyire mint annak egykori hálás növendékei. Sárospataki tanárként élni, az még az 50-es, 60-as években is a kívánatos nagy dolgok közé tartozott s botránynak is beválott volna, ha valaki a főiskola szolgálatát valamely más hasonló intézet szolgálatával cseréli fel. Történeti tény, hogy a tiszáninneni egyházkerület egész erejével rányomakodott

1856-ban *Szeremley Gáborra*, a bécsi prot. theol. fakultas tanárjára és követelte tőle, hogy jöjjön vissza Sárospatakra, mert itt szükség van a tehetségére s a tanítványi hálás szívére is. És visszajött. Ezek a szívvel-lélekkel, ifjúságuk emlékeivel ide nőtt professorok fogták fel itt a mi neveltetésünk és taníttatásunk gondjait — az abc-istaságtól, conjungistaságtól vagy grammatistaságtól kezdve, fel a jog és theol. akadémiáig.

Mert volt a Collegiumban egy pár népiskolai osztály is, mint maradványa a multnak s mint előkészítő intézmény a tulajdonképeni gimnáziumra. Ezek az itt abc-istáskodottt és conjungistáskodott gyermekek már megszokták a kollegium levegőjét s jó magvát képezték az 1-ső gimn. osztálynak. A közelebb mult időszakban átalakult ez a két osztály progimnáziumi osztálylyá s ma már — a párhuzamos osztályok miatt — mint ilyen is a történeleméé lett.

A kollegiumbeli conjungistákból s a vidéki népiskolákból összegyülekezett grammatisták alkották a gimnázium fundamentumát. Ezt jól megvetni bölcs törekvés volt. Az első pár órán kiki odaült a teremben, ha fért (!), ahová akart. A professzorunk szétnézett közöttünk és próbálta kinézni a szemünkből, hogy ki, mire való! Próba-írást, próba-olvasást, próba-fogalmazást végeztetett velünk és hamar készen volt az értékünk meghatározásával. A második héten már beosztotta az osztályt a tetszése, vagy a fennálló rend parancsolata szerint. Minden széknek — hosszú ülő-padok értendők — megvolt a maga *szék-elsője*, vagy szék-szélsője. Ez ügyelt fel az egész székre, ez tartotta számon, hogy ki van és ki nincs jelen s ez adta tudtul a hiányzókat az u. n. *observatornak*, aki aztán beszámolt az eredménynyel a tanárnak. Osztálykönyv akkor még nem volt, a tanár feje, esze, szíve s a tanrend volt az irányadó s

a tapasztalati bölcseség volt a kalauz és az ügyszeretet. Két observatora is volt minden alsóbb osztálynak, az imént említett és az óra-jelentő observator. Mert az órát jelenteni kellett — fel egészen a theol. és jogakadémiáig. Meg volt ehez az öröklött mondóka: „Jelentem alássan tanár úr, óra volt.“ Amelyik tanár hiú volt a cimére, annak odamondta az observator, hogy Tekintetes vagy Nagytiszteletű. (Nagyságos tanárok akkor még nem voltak). — A merészebb órá-jelentő observator azt is hozzá pótolta a hivatalos mondókájához: „*tetszik-e órát tartani?*“ Ha esetleg nem tetszett, — ezt a jelentő observator minden lehető jellel értésükre adta a kollegium kapujában várakozóknak, akik rohantak aztán az evangyeliommal a tanterembe és — lőn mennyei vigadozás. Bizony, még a nagy diákok között is! Mert nem volt még u. n. egyetemi rendszer, vagyis ezeknek is felelniök kellett időnként.

A grammatista osztály professora, mikor már jobban kiismerte a növendékeit — beosztotta őket csoportokba. Minden kitünőbbnek igérkező gyermek káplánjává vagy örmesterévé lett 5—10 tanulótársának, kivételvén azok, akiknek nevelőjük volt. Ezeknek a csoport-főnököknek *correpetitor* volt a nevök s a feladatuk a *correpetitio.* Együtt ismételte a reá bízottakkal a közelebb tanúltakat és magyarázta a tanúlandókat. Viszfénye volt ez a Rákóczy-korbeli *collatiónak* szerényebb kiadásban, de szerencsés viszfénye. Egy-egy ügyesebb, hivatottabb correpetitor csupa áldás volt a kis seregére és tényezővé lett a professzor által felmutatott jó eredményben. Enyhesebb időben az iskola-kert, várkert vagy temetőkert különböző pontjain, vagy a közeli mezőségben nyüzsögtek ezek az apró csapatok. Kinek a csapatja lesz a legjobb? — ez volt a versenyre sarkaló kérdés és rendesen a szívig vagy legalább a gyermeki becs-

vágy mélyéig ható kérdés. És a 150—160 tagból álló osztály, az apró „*collaboratorok*" segítsége mellett, szépségesen haladt előre. A professornak gondja volt rá, hogy a versenyvágy a correpetitorokban meg ne lohadjon. Most ehez, majd amahoz a csapathoz látogatott el s mindig bátorító és biztató szóval, mint az igazi vezér.

Ez az egymást oktató rendszer volt egyik nagy erősségünk, tanulói becsületünknek egyik sarkköve. Mikor már nem uralkodott rajtunk, mint rendszer, akkor velünk, bennünk volt, mint jó szokás s bizony sokan lehetünk még most is tanúk arra, hogy az 50-es 60-as évek tanúló ifjúsága az egész gimnáziumon át correpetitionalis viszonyban élt. Akiket megszoktak tanácsadóul, kisegítőűl tekinteni az alsóbb osztályokban, azok megmaradtak ilyenekűl a felsőbbekben is. Háznál, tanteremben, iskola-kertben vagy bármely alkalmatos ponton körűlfogott egy csapat gyengébb tanúló egy-egy erősebbet és magyarázatot kért és kapott minden tudnivalóra. Tanóra előtt lázas igyekezettel tanúlt volna a gyöngébb diák is s jajj lett volna annak a jobb tanulónak, aki megtagadja a gyöngébbek szolgálatát; az ilyet eltaposta volna az osztály közszelleme.

Egyik rugója volt a komolyabb igyekezetnek az u. n. *gradus, rangfokozat,* vagy hogy is kellene neveznünk. Nagy megaláztatás volt a *lefokozás* itt is, nemcsak katonáéknál s épen olyan dicsőség a felemelkedés. Szokás volt, bár nem mindenik osztályban a *versenyrehívás* bizonyos kitűzött napokon vagy az u. n. *vetélkedés.* A győztes odaült a legyőzött helyére s oda került a névsorban vagy érdemsorban is. A legyőzöttnek keservesen esett a legyőzetése, de az osztálynak vagy általában a tanuló ifjúságnak sem a verseny-vívás, sem az érdem szerinti sorozás ellen nem volt kifogása. Az osztályozást a diák mindig elvégezte maga is. Ő tudta

legjobban: ki a legméltóbb az ő seregükben s kik tartoznak az *idem petentium ordoba.* Ha már a lelkében megkészítette a névsort, szívesen eltűrte a papiroson is. Az a professor, aki nem bízott magában a névsorkészítésre nézvé, az osztály legjobbjaival csináltatta meg azt s az ilyen névsor volt rendesen a legigazságosabb.

Akit keményen megfogott a lustaság, annak akadt egyéb ösztökéje is. Az iskola-kertben dúsan tenyészett a veres és fekete-gyűrű s egy-egy hivatott observatornak — a szükség esetén — gyorsan meg kellett azt találnia. A templom-kerülők is alávettettek a veres és fekete-gyűrű intelmeinek — az alsóbb osztályokban. Fölebb a papíros-galuska s a börtön vette át a fenyítő szerepet.

Az ellenőrzés egyik módja volt a *tanulók meglátogatása* is. A professor, mikor senki se gondolta, senki se várta, benyitott egy-egy udvarba, egy-egy kamarába és számadásra vonta különösen a maga közvetlen tanítványait. Felnyittatta a tanulóval a ládáját, ha rendben van-e s ha nincs-e benne pipa, vagy dohány vagy mind a kettő is? Számon kérte a könyveit, az írószereit s bizony még a fehérneműit is ... Jó volt ez a látogatás a gazdasszonyra is, akinek netaláni rendetlenségeit vagy mulasztásait a professor szintén észrevette és szóvá tette. Néha ez a látogatás nem volt kellemetes vagy épen rosszúl is ütött ki, de a köztudatban a szükséges dolgok közé emelkedett.

Sarkantyú volt jókra és kevésbbé jókra — a *vizsga is.* A professor nem mulasztotta el, hogy a tanítványokat a nyilvános számadásra figyelmeztesse s úgy festette némelyik az u. n. censorok komolyságát, méltóságát, nagy hatalmát, hogy szinte félelmetesekké váltak a tanulók előtt s *vaskalaposak*-névre érdemesíttettek. Főként aratási vizsga előtt adta magát neki a tanulóság

a szorgalmatosságnak, mert az évközben kapott gyarló calculusokat még az utolsó órákban is reparálni lehetett a legtöbb tanár engedelmével. Mert az a nyilvános megrovatás, nem volt bíz az kívánatos a legvásottabbakra sem. A főiskola kertje, a várkert (akkor még egészen szabad volt), a herceg-út, a temető-kert kora reggel megtelt diákokkal s a késő este is ott talált sokat a legszorgalmasabbak közűl. Sőt volt rá eset, nem is egy, hogy egyes tanuló kész volt künn hálni az iskola-kertben, csakhogy az ő tanuló helyét senki el ne foglalja s a fülemilékkel versenyezhessen a harmatos hajnalon.

Akkor a diák még nem *átvette* a tanulni valókat, hanem megtanulta; nem nagyolva, összetörve tálalta a könyve tartalmát a tanárja elé, hanem szónokolva. Akkor még nem volt szégyen, ha egy rakás könyvet cepeltünk is magunkkal a mezőre; akkor még büszkeség volt, ha szépen feleltük a felelni valót s nem jutott eszébe senkinek, hogy gúnyoljon érte, hogy magolónak kiabáljon; akkor még nem bujkáltunk el a szoba zugába, a befüggönyözött ablakok mögé, ha az iskolai feladatainkkal bírkóztunk, még a jogász és a theologus sem restelkedett fenhangon tanulni a nyilt helyeken; akkor még nem volt okosabb a tanuló, mint a tankönyvíró. A mai diáknak — üdv a kivételeknek — a költeményt is sugni kell már, hogy agyon ne nagyolja, hogy a maga képére át ne másolja!! Nem akarom kutatni, hogy honnan ered ez a boldogtalan divat, csak szabad legyen ezt nekem, a multakon merengőnek, a nagyobb szerencsétlenségek közé jegyeznem.

Az aratási vizsga Sárospatakon még az 50-es, 60-as években is a nagy ünnepek közé tartozott. Nemcsak beszámoló volt a tanárok és diákok részéről, hanem kívánatos találkozó. A szülék, tanügybarátok, elöljárók, az életben tisztes álláshoz jutott régi pataki diákok

siettek ide, hogy lássanak, halljanak, emlékezzenek, ítéljenek és élvezzenek. Volt ennek a nagy sokadalomnak nevelő, sarkaló hatása bőven. A tanuló, a tanár, az elöljáró mind a szebbik oldaláról kívánt bemutatkozni ez előtt a sokadalom előtt. Az az évenként való egybesereglés a diák szemében az iskola szeretetét is jelentette, sőt a különböző osztályoknak a főiskola falai között történt összeölelkezése évenkénti megpecsételése volt annak az igazságnak, hogy a sárospataki főiskola az egész hazai ref. egyház drága kincse. A diák, aki egész éven át abban a hitben élt, hogy a Collégium az övé, a diákságé, az aratási vizsgálatokon arról győződött meg, hogy a régi pataki diákoké is, akik elhozták ide feleségüket, leányaikat, hogy megmutogassák nekik, hogy hol zajlott le boldog ifjúságuk.

Az aratási vizsgákon mutathatta be a pataki diák a maga sokoldaluságát s tehetett bizonyságot a pataki főiskola nevelési rendszeréről is. Itt látszott meg, hogy a pataki diák nemcsak a kiszabott könyveket tudja bevágni, elpergetni, hanem otthon van, mint a madár az ének és dal világában, nem ismeretlen a zene-művészet terén s a ropogós csárdást is kirakja, ha kínálkozik rá a jó alkalom.

Aratási vizsgák alatt én most nem azokat a régi híres exameneket értem, amelyeken a legnagyobb diákok is a legszélesebb körű nyilvánosság előtt feleltek a hozzájuk intézett kérdésekre. Ezeket az 1849-dik évre következő szomorú időszakban nem lehetett tovább folytatni, mikor pedig ismét lehetett volna, az e fajta nyilvános számadás felett már ítéletet tartott a tanügyi közvélemény. A 60-as évek aratási vizsgái vagy évzáró ünnepei már szerényebb igényűek voltak, de így is tartalmasak, tanulságosak és szinte feledhetetlenek. A messze földre híres sárospataki nagy khorusé volt benne

az oroszlánrész. Ez vizsgázott főképen a nagy közönség előtt s a zenekar is, amikor volt; de ez bizony nem volt mindenkor; néha csak épen egyéni szeszélyek miatt. — A khorus, az egész ifjúság közös féltett kincse és büszkesége; volt aki négy mértföldre is kitért a rendes utjából, hogy csak egy dalát hallja!! Mikor pedig hallhatták egész esztendei tanulásának gyümölcseit: hogyne siettek volna a hallgatására?! Azok az embernyi nagy diákok hatalmas bassus-hangjokkal, szívet rázkódtató szólóikkal, azok az oktavisták a kaszás csillagig járó, fülbe-szívbe ható énekükkel — évekig sem lehetett azokat elfelejteni.

Versenyzett a khorussal a dicsőségért egy egész szónoki sereg; 10, 12 ifjú is egymásután — hazafias, tréfás, érzékeny és kacagtató szónoklataikkal. A közönség csodálatosan birta türelemmel, akárcsak azokat a régi hosszú predikaciókat. A mai közönségnek a legszebből és legjobból is sok, ami egy-két óráig egy helyre köti! . . . Egy ideig a 7-dik és 8-dik, a régebben *kezdő legatus* diákok szónoklati versenye volt ez, utóbb a szintén nagy multú akadémiai ifjúsági önképző köré, amely 4 kötetnyi művel igazolja, hogy jól megértette a hivatását.

Szép volt ez az aratási ünnep, legszebb sokaknak épen a csattanója, a befejezése! — Úgy nevezgettük akkor, hogy *reunio.* Az énekkar esteli hangversenye és táncvigalma volt ez együtt. Az a sok szép vidéki leány és fiatal asszony ott a főiskola imatermében, délután, szembe nézett már sok szemre való diákkal; az este, a táncvigalom, kitűnő mód volt a közelebbi ismeretkötésre, de legalább néhány édes gondtalan táncra. Ha a pataki diák olyan lett volna, mint amilyen volt némelyek irígy nyelvén a híre: akkor az énekkar reuniói nem lettek volna olyan zsúfoltak, mint valóban s

nem szövődött volna bennök annyi nemes, tisztes, egész hosszú életre szóló viszony! ... Csak a szüret idejére eső *mádi* és *tállyai* bálok vetélkedtek e tekintetben a pataki reuniókkal.

Hogy valami nagyon első rendű táncos lett volna a pataki diák, azt én nem állítom; hogy udvarlásban a nagy városok kávéházi gavallérjaival, orfeumokban csiszolódó aszfalthőseivel versenyre kelhetett volna: — azt nem is gondolhatja senki és soha, aki tudja, hogy milyen életviszonyok közűl szakad be az iskolába a legtöbb pataki diák. — De, hogy elesnék a sima padlón, a parketten, a márvány lépcsőn: hát ez is csak a rágalom beszéde. Hány kitünő diákot vittek el innen 375 év alatt úri házakhoz, úri gyermekek s bizony még nagy úri leányok nevelésére is, akik miatt nem kellett szégyenkeznie az Alma Maternek soha!! Hány gimnázium toborzott innen magának tanárokat széles e hazában, akik diadalmasan megállották helyöket — diploma nélkűl is?! ... Hogy hajlongani nem tudott, a bókokkal elkésett vagy adós maradt; hogy nem tudta, hogy a kézcsók hányféle s hogy nem volt vakmerő a nőkkel szemben: — hát szégyen-e az, hát bűn-e az?! Hogy több volt benne a szilaj erőből, mint az alkalmazkodás bölcseségéből, az érdességből, mint a simaságból s hogy nem kotnyeleskedett be az öreg emberek beszédjébe és nem mutogatta, hogy mindenhez ért s hogy jobban ért mindenkinél s hogy nem vágta rá magát a díványra, ha látogatóba ment s hogy nem tudott tolakodni, léháskodni, kétértelmű beszédekkel vitézkedni: — hát ki merne ezért követ dobni a régi pataki diákra?!

A vallásunk is egyszerű, szinek, képek, ragyogások nélkűl való, a templomunk is, az iskolánk is az, ilyennek kell lenni a lelkünknek is, az egész valónknak

is. Ilyenné kellett nőni a pataki diáknak is! Ha nem ilyennek nő, ha minden mosolyra, minden magasból hangzó szóra meghajtja a nyakát s beadja a derekát: — hogyan tudott volna megállani abban a sok kemény zivatarban, amely részeül jutott? Bírta volna-e a gályák szenvedéseit, vívhatta volna-e a hosszú dicső harcot az iskolájáért, elszánhatta volna-e magát a cseh-morva testvérek kalvinistaságának megmentésére? És tudta volna-e olyan szent kötelességtől űzötten ontani a vérét, az ifjú vérét, — a hazáért, a szabadságért?! Méltók lettek volna-e a Fáy Andrások, a Szemere Miklósok, a Rákosi Viktorok és az Eötvös Károlyok tollára?!...

De ez még eddig nem az igazi *régi pataki diák*, még nem egészen az. A pataki diákság jellegzetes köztársaságában a mindent átható erő, a minden érzést, tudást éltető, acélozó lélek az ő szinte mesébe illő *autonomiája*. „Az én házam az én váram“ — a világ semmiféle diákja sem mondhatta ezt el olyan önérzettel valamelyik iskoláról, mint a pataki diák a patakiról. Övé volt az iskola egészen, övé annak minden köve, minden homokszeme, minden vagyona. Valami megmagyarázhatatlan ösztönnel az alapítványokat is a diákság nevére hagyományozták vagy tették a főiskola hivatásában bízó jóltevők, talán azért ennek nevére, mert érezték, hogy ifjú erő kell majd az iskola vagyonának őrzésére és megtartására.

De ha az övé volt a ház, a vagyon; az övé volt annak gondja is. Az ő őrei állottak ennek kapuiban, mint *janitorok*, az ő őrszemei vigyáztak a várra éjjel, mint *vigilek*, élükön az ő választott hadnagyukkal; diákok tisztogatták a tantermeket, az udvart, a folyosókat, ők kezelték a szőlőt, adták bérbe a bérbeadhatót, ők szüreteltek, ők tartották rendben a pincét, árulták a bort, osztották a cipót, gondozták a könyvtárt, ők voltak

az iskola szünidei őrizői, ők őrködtek az elöljárók ajtói előtt, ők diktáltak, énekeltek, imádkoztak és predikáltak a templomban bizonyos meghatározott órákban és napokon, ők virasztottak beteg testvéreik felett, ők vitték a holtakat a temetőbe (diákot és tanárokat és ezek családja tagjait), ők kezelték a pénzt, sőt ők fizették a professorokat is.

A köztársaság feje a szénior volt. Valóságos kis király. Az ő kezében összpontosult minden hatalom és minden jövedelem. Mellette kitűnő szerepe volt a contrascribanak, mint ellenőrnek s mint az esküdt szék fejének, amely a diák-félrelépésekkel szemben az első fokú bíróságot képezte. Az esküdt szék 10—12 esküdt diákból állott (primariusok), akik az ifjúság szemen szedettjeiből választattak s a tanításban is fontos szerepet töltöttek be. A közigazgatási teendőkben segítették a széniort a scribák, rovatolók vagy vonalozók (akik az anyakönyveket készítették elő) és sok egyéb kéz és láb a szükséghez képest. Ez volt a világon a legolcsóbb közigazgatás!

Ez a mostani alkalom s a rendelkezésemre álló idő végtelenűl csekély arra, hogy a pataki diákságnak ezt a rendkívűl érdekes autonomiáját méltóképen megrajzoljam. Az u. n. *Rákóczy-törvények*, a régi pataki kalendárium s a főiskolai értesítőben s egyéb nyomtatványokban Szinyei Gerzson, Molnár Aladár s Békefi Rémig kellő-képen tájékoztatják e tekintetben a több világosságra áhítozót. Nekem csak rá kellett mutatnom erre a nálunk unicumszerű autonomiára, mert enélkűl nem méltányolható igazán a régi pataki diák.

Ez az autonomia volt szerintem a pataki kollégium megtartója. Ha nincs összeforrva a diákság az iskolának még a köveivel is; ha nem vallhatja magáénak ebben az utolsó pici könyvecskét, s a legkisebb homok-szemet is: vajjon vándor-útra kél-e Buzinkay Mihálylyal és

Pósaházy Jánossal, hogy szenvedjen, nélkülözzön a Báthory Zsófia elsötétűlt lelkének tévedezéseiért! Viszi-e magával — mint szent ereklyét — ami megmenthető volt az ellenség karmai közűl? Ragaszkodik-e rendíthetetlen hittel az ő Collégiumának nevéhez és feltámadásának reménységéhez? Azt hiszem, hogy nem. Csodálatos hatalma van ennek a szónak: enyém, miénk! Ez a hatalom vitte a pataki diákot, az üldözött pataki iskolát Debrecenbe, a testvér-főiskola kebelére, ez onnan tovább az Apaffy Mihály és a boldogabb Erdély kálvinistáinak védő szárnyai alá; ez a hatalom volt a talizmánja Gönczön, Kassán, az üldözéseknek egész kalváriáján; ez hozta vissza ide az elhagyott fészekbe az első biztató verőfényre, ez tüzelte, ez acélozta, ez tette oroszlánná, hőssé, diadalmassá minden vrszontagság és minden ellenséges áradat felett.

A pataki iskola a régi pataki diák rajongó szeretetével lehet csak erős. Csak így maradhat meg annak, ami ma: a református egyház bevehetetlen várának, messze világító őrtornyának. Adja Isten, hogy századokon át megmaradhasson!

Megjelent a „Református Tanáregyesület" 1906-diki évkönyvében, mint Sárospatakon, az egyesület nagygyűlésén tartott felolvasás, a „Sárospataki Ref. Lapok"-ban (1906. évf. 35, 36, 40, 43. számaiban), a „Szövétnek"-ben stb.

TÖREDÉKES VISSZAEMLÉKEZÉS A SÁROSPATAKI FŐISKOLAI ÉNEKKARRA.

A sárospataki kollégiumi ifjúság khórusát vagy kántusát elébb ismertem, mint a kollégiumot. Mert bár a kollégium idősebb, mint a khórusa, de a khórus híre könnyebben repült, mint a kollégiumé, a képe is hamarább lefényképeződött holmi apró emberkék agyában s könnyebben is elfért beléjök, mint a nagy, hatalmas, céljaiban, hivatásában nehezebben érthető, vén kollégium.

A dal, a dal, az Isten-adta dal! . . . Szárnya van, tüze van, méze van: kicsoda ne kívánná, miféle fásult lélek az, amelyik meg ne mozdulna, ha a varázs-fuvolája alá kerül?! Már a csecsemő érzi a bölcsőben, az édes anyja keblén, az édes atyja térdén, a testvére karján a dallá formálódott érzelmeknek, vágyaknak valami titkos, kibeszélhetetlen erejét . . . Az én bölcsőm felett is zengett az önfeláldozó szeretet édes, meleg dala. A mi házunk ablakai alatt is hangzott az ünnepi kántálók éneke. A nagy sátoros ünnepek reggelén templommá lett a mi szerény hajlékunk is az alkalmi énekek szent hullámaitól. — Azok a derék hároméves rektorok megtöltötték a szívünket ott a népiskolában a szent Dávid zsoltárainak s a dícséreteknek szerelmével, a világi dalok gyönyörűségével. Egy-egy tömeges kirándulás a rétre, az évenként megujúló majálisokra — az utcát betöltő, a háznépeket kiriasztó gyermek-dalokkal fűszerezve: — több volt az akkor nekünk közönséges földi boldogságnál!

Ha szép a dal, az ének önmagáért; ha boldogító

az édes anya ajkán, ha kedves az iskolás-gyermek nyelvén és megszentelő a templomi gyülekezet harmoniájában: — óh, hát milyen lehet a pataki kántus éneke, a pataki khórus dala? — kérdeztem én úgy gyermekes észszel... A szülőföldembeli diákok gondoskodtak róla, hogy az én gyermeki sejtő lelkemben gyémánt keretben ragyogjon a pataki kántus képe.

„Tudod, — abból a temérdek diákból, amivel tele van a kollégium — ami maga olyan, mint a mi szülőföldünk egészen, — a legjobb, legszebb hangúakat kiválasztja egy túdós mester; tanítja őket külön és együtt; tanítják egymást naponként, esténként; tudják a világ minden szép énekét, minden szép nótáját és úgy tudják, hogy akinek valamire való jó módja van, meg se tudna nyugodni a sírjában sem, ha legalább a koporsójából nem hallhatná a pataki kántust... Van sok köztük, akinek hangja mélyebb és erősebb, mint a mi öreg harangunké; vannak, akik túlkiáltanák a mi iskolánk csengetyűjének az egész várost fellármázó szavát. Van, akinek mennydörgésszerű hangja szétrepeszti a cserép-fazekat, ha beléköhint és meghasogatja az ablakot, ha mellette elharsantja magát és elnémítja a pacsirtát, ha a szabadban dalol. Hét-nyolc megyében nem halhat meg úgy református uri ember és uri aszszony, hogy a pataki kántust ki ne hívnák a temetésére. Fizetik, etetik, itatják őket, néha még egész öltözeteket is kapnak ajándékba egy-egy halálozás esetén."

Ilyen bemutatás mellett alaposan meg volt részegítve az én hivő gyermeki szívem a pataki kántus szerelmétől. Az ünnepi legátus értéke tizedrésznyire szállt le előttem, ha megtudtam, hogy nincs — a nagyra hivatottak seregében, s ha oda tartozott? — óh mint tapadtam a predikáló ajkára, az arcára s mintha glóriát is láttam volna a feje körűl! Hacsak egy dalt hallhattam is tőle a

tanítónk lakásán, amelynek pitvarában és ablakai alatt ott ácsorogtam: — drága előpénz volt az nekem, csupa színméz szájízelítőűl.

Aztán tetszett Istennek úgy igazgatni az én jó szülőim akaratát, hogy közelébe férkőzhettem a dalos seregnek.

Eseményeket szűlő nagy idő volt az, amikor én a sárospataki főiskola diáktáborába belejutottam — regrutának. Tiz esztendeig szenvedte már a szabadságszerető nemzet a zsarnoki letiportatás átkát s az isteni igazságszolgáltatás hajnala kezdett derengeni az Adria felől. Mint gyermekek nem értettük, de fújtuk lelkesen, mert úgy tanúltuk a nagyobbaktól, fújtuk torok-rekedtéig:

Szennyes az én ingem,
Szennyes a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Tűr Pista meg puskát,
Éljen Garibaldi!

A kis diákok ereiben is futosni kezdett valami ismeretlen vagy félig ismert lázas-érzés, annál inkább a nagyobbakéban. Suttogták, suttogtuk, majd daloltuk, zúgtúk, sipitottuk, nappal a lakásunkon, az udvarunkon, a tantermekben, esténként pedig utca-hosszat:

Jön Kossuth, jön!
Harmincezer franciával
Német-ölő fringiával,
Jön Kossuth, jön!

A Kazinczy Ferenc széphalmi sírjához Sárospatakon keresztül vitték a szülőföldje nevelte tölgyfákat s az ébredő nemzet tüntető hódolattal ünnepelte nyelve megváltójának százados születési ünnepét 1859 október 27-én Széphalmon és Budapesten is.

A protestáns egyházak bús harcot vivtak a szabad-

ságukat taposó osztrák kormány ellen. Gyűléseket tartottak a fennálló tilalom ellenére és szervezkedtek és merészen szembe néztek a zsarnokság kiparancsolt őrszemeivel. A sárospataki főiskola készült 300-ados fennállásának megünnepléséhez s az iskolában benn és kertjében künn folyt az előkészületek nagy arányokat öltő munkája. A muzsák szíve-lelke megteljesedett, álmokat álmodozott s várta, hitte az időnek valami csodás fordulatát s a nemzet ősi dicsőségének újra feltünését.

Ebben a nagy sejtelmektől, várakozásoktól viselős időben ismertem én meg szinről-szinre, mint első osztálybeli gimnazista — a pataki khórust.

Olyannak találtam, amilyennek a szeretet nagyító szemüvegén a szülőföldembeli diákok mutogatták. Egész sokadalom volt, hatalmas szál-emberek, csak itt-ott egy-két kicsiny közöttük, — áfonya-cserjék a fenyőerdőben; apró sipok a nagy kürtök között.

Úgy tetszett nekem, mintha mind benn laktak volna a főiskola épületében, mert alig lehetett a napnak olyan órája, amelyben egyik vagy másik ablakon ének vagy nóta ne hangzott volna ki az iskolakert és a Kis-utca (most Szemere-utca) felé. Délután 4 órától kezdve pedig csakúgy csengett-bongott a kollégium külső tájéka, sőt az udvar is benn a mindenünnen kiáradó dalok százféle változatától.

Volt a sok között egy hang, a fülünkbe cseng sokunknak most is. Mikor ez kizendült — egymásután hallgattak el a többi dalos madarak s mintha lesték, tanulták volna ettől az *igazit* ők is . . . Szép, deli, barna férfi, szinte nem is diák már, kinyitotta hébe-hóba a szobájának a kertre néző ablakát ott, ahol most a theol. dékán lakik és odaállott a nyilásra és folyt ajkáról a dal: a bús, a víg, az édes magyar dal.

Kondorosi csárda mellett
Gulya, ménes ott legelget . . .

Elmehetsz már kapum előtt,
Nem vigyázlak, mint azelőtt...

Szépen legel a Szirmay gulyája,
A kisasszony maga sétál utána...

Végigmentem az ormódi temetőn,
Elvesztettem piros bársony keszkenőm...

Magasan repül a daru, szépen szól . . .

Virágos kenderem elázott a tóba . . .

Te vagy, te vagy barna kis lány szemem, lelkem fénye,

Kékeres a szőlő-level . . .

Fekete szem éjszakája . . .

Ez az én szeretőm, ez a pici barna . . .

Mariskám, Mariskám! eszem a szemedet!

Kerek ez a zsemle. Nem fér a zsebembe...

Ó Tihanynak riadó leánya!

Beszegődtem Tarnócára bojtárnak . . .

Zöld asztalon ég a gyertya,
Csaplárosné koppingatja.

Kossuth Lajos azt üzente . . .

s a remeknél remekebb dalok végéremehetetlen gyöngyfűzére pergett, sírt, nevetett arról a szózatos, arról az Isten-ihlette ajkáról s mi — apró nebulok — odacövekelődtünk az iskolakert kőfala mellé s ott álltunk, mint valami gilgáli kőoszlopok, bizonyságául annak, hogy *a leghódítóbb zene az emberi-hang: a szép, a dalos, a dalra termett emberi hang.*

Emlékszem, hogy hej beh keserves volt azok után

az egész lelkünket foglyul ejtő szép nóták uták azokat a kegyetlen grammatikai szabályokat törni, tanulni:

Igen sok szó „is“ végzettel
Masculinum genust vesz fel,
Orbis, ensis, piscis, sangvis,
Mensis, lapis, pulvis, ungvis...

Próbáltuk ráhuzni hol egyik, hol másik magyar nóta dallamára, de így se ment s rászaladt a nyelvünk önkéntelenül is a Kondorosi csárdára, a Kisasszony gulyájára, a Virágos kenderre, a Jön Kossuthra s a hallott, csodált szép nóták felejthetetlen sorozatára.

De nemcsak minket fogott el az igézet. A *„pletyka domb“-nak* is telt háza támadt nagy hirtelen. Tömegesen gyült a diákközönség az ingyenes hangversenyre s nem egy akadt, akinek a megihletődött lelkéből halk visszhang verődött fel a kollegiumból kizengő gyönyörű dalokra. Sőt a kert fái között is megjelent ilyenkor egy két komoly professzor s megállva sétájában, fület csinált a kezéből is, hogy az utolsó hangot is haza vigye a szobája négy fala közé és ott élvezze — látatlanul s ott próbálgassa tanútlanúl.

Különösen *Erdélyi János*, a főiskola könyvtárnoka, a bölcsész, az aesthetikus, a költő, a magyar nemzeti szinház egykori igazgatója, a félve tisztelt professzor, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tud. Akadémia tagja, a Sárospataki Füzetek megindítója volt az, akit mindenek felett vonzott s lebilincselt a tanárok közűl a magyar nóta bűbája. Mi akkor legalább így láttuk és így tapasztaltuk. Nemcsak a dal vonta, hanem a dalos diák személye is. Ő azt a deli pataki diákot meghordozta már a budai szinpadon is a maga régi tekintélyével s nagy becsületet szerzett ott vele a pataki kántusnak, a pataki diákságnak s az egész pataki főiskolának. Úgy

beszélték, büszkén rebesgették, százféle formában is ismételgették, hogy a budai és pesti úri dámak sohsem láttak olyan kedvökre való nyalka *csikós legényt*, mint amilyen *Batta Ferdi* volt, a pataki diák. — De itthon is megvolt a becsülete! . .

Ő volt nekem a pataki kántus prototypusa, szájízelítője. Milyen lehet az egész kántus?! Valamit úgy szerda és szombat délutánokon — ezek voltak az egyes szólamok tanúlási időszakai — hallottam már ablakon és ajtón keresztűl az egész töredékeiből. De ez csak töredék volt, olyanforma, mint amikor csak egy újjal veri még valaki a zongorát, vagy mint ahogyan mi olvastuk a latin szöveget és ahogyan mi akadoztunk a grammatikai szabályokon.

Tehát ezt is tanúlni kell! — tűnődtem magamban. Mennyivel könnyebb a fülemile sorsa!

Aztán hallottam az egész khorust is a vasárnap délelőtti istenitiszteletek után, az iskolai ünnepélyeken az iskolakertben, a temetéseken, az évzáró vizsgálatokon, az adventi és szüreti urvacsorázás alkalmával, a 300-ados ünnepen és temérdek különféle alakulatában, az időkhöz és viszonyokhoz képest; hallottam vidéki és helybeli hangversenyeken, templomszenteléseken, országos dalversenyen, a saját százados életének jubileumán s ha a tapasztalat, a hosszú együttlét módositott is valamit az én gyermekkori rajongásomon, amellyel én az énekkar iránt viseltettem, de *annál mélyebbé és erősebbé tette az iránta és hivatása iránt való szeretetemet és becsülésemet.*

Egész diákéletemen, sőt egész tanári pályámon keresztűl, mind a mai napig nem volt, vagy alig lehetett a főiskolai énnekkarnak olyan jelentősebb helybeli szereplése, — amelynél én — valami rendkivűli okot kivéve — tanúbizonyság ne lettem volna. Vele örűltem

a sikereinek s vele nyughatatlankodtam, ha valami kevésbbé sikerűlt, mint szerettük volna. Nem az én érdemem ez, hanem az énekkaré. Abban, *ő benne* volt az a ható, vonzó erő, amely az én gyermeki, ifjúi s férfiúi lelkemet magához ölelte és magánál tartotta. Ha temetnie kellett, kikísértem a nyitott sírig; ha templomi himnuszokat zengett, az ő énekének szárnyain repűlt az én megilletődött lelkem is az égig; ha kesergett az elnyomott haza sorsán, nagy érzésck és elhatározások dobogtatták az én keblemet is. Sohsem felejtem azt a szép bariton szólót, amit a főiskola imatermében először hallottam:

Elnyomott hon, szülötte földem!
Nem nevezhetlek már anyámnak,
Gyermekid, lásd, bujdosva járnak
És testükön leng a gyász-ruha.
Jaj-szavunktól hangzik az erdő,
Jaj-szavunkat, jaj-szavunkat nincs, ki hallja,
Nincsen ember, ki megsirassa
Vesztedet, szegény haza, szegény haza!"

Hogy aki ezt így megírta, az nem a mi hazánk sorsát siratta, akkor én azt nem tudtam. A pataki khórus dalából azonban *a mi szegény hazánk* nehéz sorsa és sorsának tűrhetetlen gyötrelmei hangzottak ki, az kétségtelen, mi azt esküvel is mertük volna bizonyítani. Hallottam én később az énekkarnak sok szép hazafias dalát, csatára hívót, tüzeset, lelkesítőt; de az én emlékezésem mindíg csak vissza-visszajárt ahoz az elsőhöz, ahoz a feledhetetlenhez:

Elnyomott hon, szülötte földem...

De ahol leginkább hatalmába vette szívünket, az a *diák- és tanártemetés volt.* Egy-egy sokat ígérő pályatárstól, egy-egy vízbefúlt baráttól, egy-egy karelnöktől,

egy-egy országos hírű s érdemben gazdag professzortól elbúcsúzni: — zokogás volt az dalban, siralmak éneke volt az, amire a visszhang is csak az volt — könnyel áztatottan.

Mert a mi gyermek- és ifjúkorunkban még nem vonták el a tisztességtevő közönség figyelmét az énektől és búcsúbeszédtől a koszorúk, a virágok és az ezüstös-aranyos felíratú szalagok, a cifra szemfedők. A diákkoporsóknál legalább nem. Ezek egyetlen ékessége néhány félív fehér papiros volt, aminek a felső vége be volt csiptetve a bezárt koporsóba, a látható lapja tele volt írva forró sóhajtással, édes biztatással, a viszontlátás reménységével. A baráti, a pályatársi léleknek egy-egy elszaggatott darabja volt minden egyes lap. A koporsót kitették az udvarra a temetés előtt néhány perccel, hogy a búcsúverseket mindenki elolvashassa s ilyen módon a kíváncsiság ki lévén elégítve, tapadhatott mindenki a khórus ajkára s élvezhette fenékig a siralmaknak poharát s hallgathatta nemcsak a dallamot, hanem az elnökök által írott szöveget is.

Igen a *szöveget* is. Mert az volt a szokás, régebben még az énnekkar törvénye által is parancsolt szokás, hogy az énekkar elnöke is búcsúzott a khórus útján a halottaktól a maga által írott versekkel, a távolabbi multban még dallamokkal is. Már ki milyennel, amint az Istene adta. Ezeket a karelnök által írott s a kar által énekelt énekeket régebben rendesen ki is nyomatták, s a tisztességtevők között emlékezetül szétosztották. Van ilyen még ma is a régibb emberek és kegyes asszonyok imakönyvében és bibliájában bőven s van egynehány a főiskola könyvtárában és levéltárában is.

Igazat vallva, alig voltak ezek egyebek — a legtöbb esetben — jó szándékú kísérleteknél, szükségszülte szüleményeknél. Korlátozta az alkotójukat a forma,

a dallam, a néha nagyon is korlátozó dallam, amit teljes hivatású lelkeknek is alig lehetett lebírkózniok. De ezeket az alkalmi énekeket rendesen a szívükkel bírálták az emberek s könnyeiken át nézték a gyászbaborultak. Igy aztán csak fenmaradtak jó ideig.

Ha adataim nem csalnak, 1868 volt az utolsó év, az *Erdélyi János* halálának éve, amikor a khórus által énekelt gyászénekek kinyomatása elvégződött. Ez időtájra esik *az ének diktálásának* elvégződése is.

Mert az is szokás volt egy időben, hogy a kinyomtatott, szétosztogatott gyászéneket az énekkarnak egy erre kiszemelt tagja felolvasta, mondhatnók úgy is, hogy *elszavalta*. Rendesen egy feltűnő szép vagy erős hangú kartag, leginkább bariton vagy basszus hangú. Mire engem ért az a szerencse, hogy az énekkar élére állhattam, akkorra már (1869. szeptember) mindkettő kiment a divatból, de énekeket, gyász és egyéb alkalmi énekeket még írni kellett, már amint lehetett.

Kiment a divatból az idők folyamán sok egyéb is, p. o. az egyenruha, a bor-illetmény, az ünnepválasztási kedvezmény, az alsóbb gimnáziumi osztályok tanításáért egyeseknek járó jutalom, a jó hangú kántusoknak az énekkarba való bekényszerítése stb., amiket részben a ejlődő ízlés, részben nevelési elvek változtattak át, vagy adtak át az emlékezetnek.

Ha ma elénk állana a főiskolai énekkar az ő 18-dik század-végi uniformisában, hát az igen érdekes korkép volna, de senki sem bírná megállani hahota, vagy legalább hangos csodálkozás nélkül. Fejükön figaró, azaz eltürt fekete kalap, a közönséges kartag lábán egyszerű fekete saru, az elnökén fényes csattos cipő; hajuk görbe fésűvel lefogva s hátul fekete szalaggal varkocsba fonva és szabadon leeresztve. Testükön bokáig érő fekete tóga, elől fekete selyem vagy bőrgombokkal és sinórzattal

díszítve. A tógán felűl rókatorkos mente zöld posztóból, zöld sinórzattal, elől hosszú selyem vagy szőrsinórral összekötve, amely sinórnak bojtdísz a vége. Egy csoport *ifjú Gvadányi* papi kiadásban! Hihetetlennek tetszik, pedig úgy volt s akadtak, akik még zokon is vették, a mikor az igazgatóság ezt a költséges és figurás divatot a 19. század 2-dik tizedében betiltotta s csupán a tógát hagyta meg khórusi uniformisúl — de ezt aztán magos tetejű kalappal, az u. n. *köcsöggel*. (Orbán József. A Spataki énekkar története 53 l.)

Aztán kiment a divatból a tóga is, a köcsög is egészen! A nemzeti nagy ébredés és átalakúlás időszakában simulni kellett a változott idő követelményeihez mindennek — tehát a főiskolai énekkar külső-belső életének is. A kiváltságokat egymás után seperte el a korszellem s örök érdeme a pataki diákságnak, hogy ő ezt a szellemet megértette s copfos intézményeit, nehézkes szokásait többnyire maga dobta a futó idő hullámaira vagy legalább nyugodtan nézte azoknak megváltozását. Sohasem hallottuk, hogy az énnekkar akár a maga rendes borilletményének, akár ünnepválasztási kedvezményének eltűnése miatt háborgott volna. Az azonban fájt neki, hogy nem folyhatott be 1885. óta a gimnáziumi ifjúság énektanításába, ami nehány kiválóbb kartagot bizonyos jóleső tisztességtől fosztott meg s némi anyagi jövedelemtől is.

Csak egyet nem bántott soha az idő és a divat, magát a khórust, a maga hivatásának igazi értékében. Ifjúsági mozgalmak támadtak és enyésztek, egyesűletek születtek és haltak, de a khórus állt a maga hívatásának fundamentumán rendíthetetlenűl. Életének gyökere benne volt és benne van az emberi szívben, ennek nemesebb, szentebb indúlataiban, örvendező és búsúló gerjedezéseiben. Ifjúság dal nélkűl = kiszáradt csemete erdő, — gondolatnak is szomorú!

1782 óta, amikor a főiskolai khórus a hivatalos szervezetét megnyerte, a pataki diákság csak addig maradt khórus nélkül, amíg a nagy szünidő szabadságát élvezte, de amint visszakerült az iskola falai mögé, mindig első gondjai közé tartozott a khórusának megalkotása. Elnökét egészen 1867-ig a köziskolai szék nevezte ki, az u. n. *primarius diákokból*, akiknek ez az elnökség rendes lépcső volt a fölebb emelkedésre, a contrascribaságra, széniorságra, vagy a későbbi időkben az u. n. segédtanárságra. — 1867-től az énekkar maga választotta az elnökeit. Ezt a jogot az alkotmányos idők szellemében nagy kitartással szerezte meg s ezzel aztán olyan önkormányzatot is biztosított magának, amilyennel egyetlen más ifjúsági egyesület sem dicsekedhetett. *Épen 40 éve élvezi az önkormányzat előnyeit és küzd annak hátrányaival.*

Többé-kevésbbé szabad szervezetében épúgy, mint alig korlátozott alkotmányos formájában mindenkor az ifjúság kedvence és az egész főiskola és egyházkerület szeretetének tárgya volt. Benne nyilatkozott meg az ifjúság lelke a legkönnyebben érezhetően, a legszívreszólóbban. Vidéki szerepléseivel ő képviselte a pataki diákot a legtypikusabban. Egy-egy temetése, hangversenye, vagy templomszentelése a távolabbi tájakon ezerek érdeklődését vonta magára s híveket, pártfogókat gyűjtött a főiskolának. *Ebben rejlik egyik nagy jelentősége.*

De elismeréssel kell róla feljegyeznünk és hirdetnünk azt is, hogy dalaival áldássá lett sok testesülni vágyó gondolatra, sok nemes törekvésre nézve. Szerepléseivel — helyben és vidéken — pénzt gyűjtögetett országos és helyi célokra, iskolai intézmények létesítésére, vagy segített a testvér ifjúsági egyesületeknek anyagi helyzetük javításában s másnemű, magas célokat szol-

gáló egyesűleteket, átutazó művészeket is készséggel támogatott minden időben. A szépészeti és művészeti múzeum, az akad. ifjúsági könyvtár, a sárospataki ref. egyház orgonája, sok vidéki templom és iskola tanúk lehetnek rá, hogy a sárospataki főiskolai énekkar nem közönséges tényező volt létesűlésükben.

De érdeme az is, hogy a belőle kikerűlt tanítók, lelkészek hatásosan közreműködtek *a vidéki templomi éneklés csinosításában s a vidéki énekkarok szervezésében, tehát ref. istenitiszteletünk szépítésében.* A vidéki dalárdák, énekkarok évtizedeken át mintha filiái lettek volna a főiskolai énekkarnak, — ennek énekeivel és dalaival hódítottak s az összeköttetést az anya-karral sokáig fenn is tartották. A 3 éves tanítóság megszűnésével ez az összeköttetés mindinkább lazúlt s a nyomtatott összhangzatos énekeskönyvek, dalkönyvek szaporodása miatt pedig teljesen is megszünt.

Hatásköre egy idő óta — ha jól figyelem a történteket — egyébként is szűkűl. Vidéki szerepléseinek száma apadóban van, aminek oka a vidéki dalárdák, énekkarok felcseperedése, újabb és újabb gimnáziumok kialakúlása és a régi középosztály gyors szegényedése. Azok a régebben nem ritka ünnepélyes drága temetések ma már a fehér hollók közé számítanak.

Ha sok minden meg- és elapadna is körűlte, nem apadhat el a főiskolai ifjúság és a sárospataki közönség szeretete. Nyilvános szerepléseivel nem okozott s nem is okozhatott annyi élvezetes órát egyetlen ifjúsági egyesület sem a nagyközönségnek, mint épen az énekkar. Képzeljünk el egy március 15-diki, egy október 6-diki ünnepélyt, vagy egy aratási évzáró ünnepet énekkar nélkűl . . . Még elképzelni is elszomorító ! !

Mélyen tisztelt közönség ! A főiskolai énnekkarnak jubileumi évfordulója van. 1882-ben ünnepelte 100-ados

fennállásának örömünnepét, együtt a Magyar Irod. Önképző Társulattal és a helybeli ref. egyházzal. Nagy ünnep volt az, feledhetetlen nagy ünnep. A régi kartagok siettek ide, mint a szent hajdan zarándok-csapatai Jeruzsálembe. Ha semmi más bizonyítékunk nem volna is, az az egy ünnep maga is elég annak kétségtelenné tételére, hogy a főiskolai énekkarnak szép sors jutott a főiskola történetében. Úgy tetszett nekünk s úgy tetszik most is, mintha az énekkar tagjait egy hatalmas szállal több fűzné a főiskolához, mint a többi diákot. Ők, akik mindíg az összhangot keresték a dalban, mintha inkább meglelték volna a szívök összdobogásában is. Ők, akik annyit fáradtak az iskola örömeinek megédesítéseért, gyászának megszenteléseért, mintha inkább élő kövek lettek volna a főiskola épületében, mint mások! Szétszórhatta őket, aminthogy szét is szórta az élet, de mindennap találkozni tudtak egymással az ének és dal szárnyain. És minden ének és minden dal az emlékek egész raját idézte elő a lelkökben. Ez ezt szerette, az azt kedvelte; ez ebben, az abban remekelt, ez ezzel, az amazzal küzködött; ezt itt énekeltük, azzal ott bravuroztunk; ezzel X-nek, azzal Y-nak adtunk szerenádot . . . Olyan meleg ünnepet, mint az az 1892-diki volt, én nem értem soha.

Azóta egy negyed század zajlott már le felettünk s az énekkar felett. Az ő renesszánsz korának 2-dik időszaka. Ezt az időszakot ismerjük sokan. Nagyobbára annak a férfiúnak lelke tölti be, akinek emlékét az ő hálás tanítványai látható jellel akarják megörökíteni. — Ez a kegyeletes gondolkozás a legékesebben szóló bizonyság amellett, hogy az énekkar szelleme egészséges s édes várakozással nézhetünk jövendő fejlődése elé . . .

Jubileumi koszorú helyett fogadjon el tőlem, az

egykori karelnöktől a mai énekkar egy szeretetteljes jó tanácsot. Tegye élővé lelkében a saját szép múltjának képét. Olvassa, bírálja elődeinek történetét és ápolja híven az öröklött szent hagyományokat. „Amik régen megírattak, a mi tanúlságunkra írattak meg.“

Áldja meg a kegyelem Istene a sárospataki főiskola 125 esztendős énekkarát háladatos gondolkozással, boldog, dicső jövendővel!

Alkalmi felolvasás volt ez a töredékes emlékezés az énekkar által *Pásztor Sámuel* elhunyt ének- és zenetanár síremlékére rendezett hangversenyen 1907. december.

Megjelent a Sárospataki Ref. Lapok 1908. évf. 20, 22, 30, 31. sz.

VISSZAEMLÉKEZÉS A RÉGI SÁROSPATAKRA.

Ötven éve múlt, hogy sárospataki lakos vagyok. A legbüszkébb bennszülött joga is elévült velem szemben ahoz, hogy *jött-mentnek* nevezgessen, mint annyiszor a múltban.

Nem is voltam én itt jött-ment soha — a szívem tanúskodása szerint.

A szülőföldem révén benső szálak kötöttek-vontak engem Sárospatakhoz és a sárospataki főiskolához gyermekkoromtól fogva. Aki csak egy kicsikét bírta az én szülőföldem kálvinista polgárai közűl, az — ha több fia is volt — legalább egyet beplántált valahogyan a sárospataki Collégiumba és úgy érezte, mintha nemcsak a fiával, hanem az egész családjával is jól cselekedett volna s mintha Istennek tetsző munkát végezett volna.

Szokás volt a mi husszitákból alakult kálvinista egyházközségünkben, hogy az ünnepi diák által hozott nyílt levelet (patens) a templomban olvasták fel a férfirendű gyülekezeti tagok előtt. Szent áhítattal hallgatta mindenki, akárcsak a predikációt; mi is, a karzaton ülő iskolásnövendékek, akik azonban csak azt a részét értettük meg rendszerint, hogy *„kiküldjük hozzátok N. N. kedves tanítványunkat s őt a kegyes hívek szeretetébe ajánljuk.“* Ezt se értettük ugyan a teljes értéke szerint, inkább csak sejtettünk valamit belőle arról a kívánatos és bensőséges viszonyról, amelyben egy ünnepi diák az őt kiküldő Collégiummal áll. Nagy dolog volt az a

mi gyermeki képzelődésünkben, hogy egy bajusztalan valaki, vagy akár egy pelyhes állú legényféle is, egy egész nagy Collégium küldöttje és annak nevében beszélhet az Isten házában... Oh, ha egyszer mi is beszélhetnénk! — mondogattuk úgy — a szívünkben...

Nekem s nekünk Szepsi-városbelieknek különös okaink is voltak a pataki diákélet megkívánására. Boldogan hirdette nálunk egyik emberöltő a másiknak, hogy a kis Szepsi már professorokat is adott a sárospataki Collégiumnak, a Collégium pedig professzorokból adott papokat a gyülekezetnek. Csak úgy zsibongott a szívünk körűl, amikor apáink, nagyapáink olyan büszke kegyelettel ápolták a Collégiummal való összeköttetésüket s ahoz — úgyszólván — jogot formáltak a fiaik és unokáik részére.

Valami természeti rokonság is volt s van az én szülőföldem és Sárospatak között; legalább a mi gyermekkori szemünk látása szerint. A hegyek-halmok egymásra támaszkodása ott is, itt is; a habjait kínáló folyó a város közvetlen közelében; a város nagyobb részének a folyó partján alantasan való elhelyezkedése; a vidéknek egy bizonyos irányban való kitágúlása itt is, ott is, — igazán kevés kellett ahoz, hogy mi, szepsii diákok itthon érezzük magunkat Sárospatakon.

Hogy itt a folyó aránytalanul nagyobb s a mellé simuló sík vidék egy végtelennek tetsző rónaság s hogy itt a hegyek mustot csepegnek s a Bodrog embernagyságú halakat is rejteget az örvényeiben s hogy malomkövekért a mi városunk molnárainak is ide kell járni és itt olyan követ is ásnak-vésnek az erdőkben, amiből kapu, ajtó- és ablakfélék, sőt síremlékek is faraghatók: — ezek és sok egyéb, Sárospatak javára billentették lelkünkben a mérleget mindjárt az első széttekintésre is.

A Collégium épülete a maga méltóságos komoly

képével, a magasba nyúló szép tornyok, a vár a maga roskatag szépségében, a várkastély s a körűlte díszlő kert — a magok nagy — nekünk csodálatosan nagy arányaikkal — hódolatra kényszerítettek önmaguk iránt sokunkat, engem kétségtelenűl.

Dehát a professor urak, akiktől tanúlnunk kell majd a sok szépet és okosat és akik nyilt levelet írnak az ünnepi diáknak és olyan szívesen tudják őket ajánlani a távol lakó kegyes hívek figyelmébe: — hát ezek olyanok-e közelről, mint amilyeneknek otthon képzeltük őket!? . . . Csak ezzel kellett még tisztára jutnunk, hogy sárospataki lakozásunk egészen kívánatos legyen.

És tisztába jöttünk ezzel is. Akik szerettük a kötelezettségeinket s valamelyes komoly akarattal indúltunk a cél felé, azok hamarosan beleszoktunk az új igába s naponként érezvén a rajtunk-bennünk lévő ködök feltisztulását, fokozódó tisztelettel és szeretettel ültünk a mestereink lábainál. Hogy mindenki igy lett volna vele, azt én nem állítom. Nehéz volt azt némelyeknek megérteni a mi gyermekkorunkban is, hogy akik a mi lelki házunk építésén fáradoznak, azoknak szabadságuk van arra, hogy észrevegyék a mi házunk mindenféle hiányait s hogy keményebb eszközökkel is irtogathassák a mi sok apró-cseprő gyarlóságunkat.

De aztán — ha nem egyszerre is — megértettük ezt is a legtöbben és idetapadtunk. Megszoktuk az iskola levegőjét épenúgy, mint a városét; a rendet, a csengetyűszót épenúgy, mint az utcák kemény nagy köveit; a szelek gyakori járását. a hófúvásokat épúgy, mint az iskolai fegyelmet s annak különféle ágazatait; a Bodrog vizét épúgy, mint a latin, görög grammatikát s mennél inkább futott felettünk az idő, annál erősebben ide gyökereztünk és bármerre vitt volna is jó vagy balsorsunk, sohase kívántuk eltagadni, hogy *lencsések*, hogy

pataki diákok vagyunk. — Én nem kívántam — az bizonyos.

...Ötven év! Több, mint egy nemzedék élete. Alig nehány jár-kél, ödöng most azok közűl, akiket mi eleintén itt találtunk Sárospatakon és a Sárospataki Főiskolában! Megváltozott itt csaknem minden. Az út, amelyen ide bezarándokoltunk; a város, amelyben megszálltunk; az iskola, amelybe tanulni jöttünk; az utcák, terek, az iskola-kert, a várkert, amelyeket befutkároztunk; a temetők, amelyekben a feladatainkkal birkóztunk; a Bodrog, amelyben olyan boldog kedvteléssel fürödtünk, meg az a végtelen sík, amelyen annyiszor elmerengtünk, meg a város népe, a szokások, az igények, a vágyak, kedvtelések, meg még azok a hízott sertésnyi utcai kövek is, amelyekről azt hittük, hogy az örök élet már e földön az övék lett.

Egy-egy ötven év nem változtatott talán soha annyit Sárospatak képén, mint az, amelyre én élőtanuként hivatkozhatom, a főiskola képén is aligha!

Aki ezelőtt 40—50 évvel Újhely felől jött be Sárospatakra, az a jobbkeze mentén nem talált az út szélén egyetlen emberi hajlékot sem, egészen a főiskola kertjéig, a balja felől pedig csak egyetlen szemrevaló épűletet, ami ma is áll a temetőhöz vezető út jobb oldalán, ami akkor Patak legszebb épűletei közé tartozott. Kiváltsága volt s megmaradt mindmáig, hogy a főiskolai énekkar — ha temetnie kellett, — rendszerint itt zengte el a legszebb úti énekét, — de nem az épűletnek, hanem a benne lakóknak. Nem is azért, mintha emlékeztetni akarná őket a mulandóságra, hanem — gyöngéd figyelemből, sőt önzésből.

Ha idébb jöttünk, egy pár rozoga épűletbe ütődött a szemünk egész a kőhidig, amely a Bába-gödörbe vezető vízleeresztőt takarja.

A kettő közűl az innenső volt a legnevezetesebb. Ott gubbaszkodott, ahol most a főiskolai jogigazgató szép úri háza emelkedik, de kicsinysége mellett is egyik különlegessége volt Sárospataknak. „*Tizenhat*“-nak hívták, majd „*Három rózsá*“-nak a korcsmáros lányai után. Idejárt egy időben a diákság színe, az, amelyiknek nyárson sült halra s egyéb ízletes pecsenyére is telt. A mi gyermekkorunkban a széniorok és primariusok elvonuló helye volt, de a rózsái már hervadóra váltak. — Aki Ujhely felé ment ki tanítói állomásra, 2—3 éves rektoriára, annak e szerény korcsma gerendájára írták fel a nevét — emlékezetnek okáért, no meg azért is, hogyha majd tapasztalatokkal és duzzadt erszénnyel visszatér, kötelességének ismerje utána nézni a nevének! Üzleti bölcseség volt a felírott nevek megbecsülése.

A Bába-gödör innenső oldalán szalmás fedelű ház szerénykedett, kissé beljebb húzódva az utca szélétől s hátrább a telken egy külön tornácos épűlet, sokunknak feledhetetlen tanyája. Itt birkóztam a körmondatok készítésével, a khriákkal, a rímek pengetésével, a hexameterek gyártásával s itt kísérleteztem a szónoki beszédekkel s innen bámultam *Szilágyi Károlyt*, a híres primarius diákot, aki egy szomszédos kert útjain fedetlen fővel járt-kelt hetekig, hónapokig és tanulta a német, latin és görög szótárokat s utóbb egy hatost ígért akárkinek, aki őt valamelyik szótárból el tudja akasztani. Elhatároztuk mi, siheder diákok, hogy meg kell bolondulnia és ugy lett. Mint a szikszói csonka gimnázium utolsó professorát, aki hat gimn. osztályt tanított egymaga — érte utól szomorú végzete. A szalmás házat ma már hiába keresné néhai való Józsa Mihály uram, de a mi diáktanyánkat még megtalálná *Csontos József* gimn. igazgató telke végében kissé módosított kiadásban.

Idébb egy üres telek ásítozott, hitvány kerítéssel,

amit a téli szükség rendszerint megtizedelt, néha öles dudvával gazdagon, máskor kapás veteménnyel, amiből aztán a szegény diáknak is jutott valami.

Ez üres telek déli szomszédja ma is megvan, némi változtatással. *Elek-háznak* hivtuk s a tulajdonosnője híres volt a jó kenyeréről s a derék leányairól, akik közűl Juliskát, a korán elhúnyt szép ifjú leányt sokan megkönnyezték őszinte könnyekkel.

Errébb a város belseje felé akkor is úgy állt és terpeszkedett a Gortvay-ház, mint most. De mégsem! Szebb volt, magasabbnak látszott, mert a felnövekedett országút és az utcarendezés akkor még nem sülyesztette be a földbe. Úri diákok, nevelők előkelő lakóhelye volt. A Szemere-családtól vásárolta Gortvay, azzal a jó reménységgel, hogy nagy ebédlőjét megtöltik majd a rác és szerb jogászok, akik jófajta arannyal fizetik a kosztot és lakást. Úgy hallottuk, hogy fizették is, de mi már nem ismertük sem Gortvayt, sem a szerb és rác jogászokat, mert 1848. és 1849. után a rác és szerb jogászoknak nem jó levegőjük lett volna Sárospatakon.

Maga Gortvay is, a *Kövy Sándor* utódja, az alkuvást nem ismerő magyarok közé tartozott és semmiféle rábeszélésre nem hajtotta meg a fejét a zsarnoki kormány ama követelése előtt, hogy a bécsi Centralblattban megjelenő s az egész birodalomra kiható rendeleteket és törvényeket magyarázza diákjainak. A zsarnok kormány aztán megszüntette itt a jogakadémiát, de nem törte igába a hazai jog professorát . . . Özvegye nem sokáig siratta, férjhez ment, majd jó lovakat tartott s a széniorok, a gavallér-diákok az ő fogatán repűltek a majálisokra, vagy Újhelybe s a vidéki kirándulásokra.

A Gortvay-házon innen, ahol most egy félemeletes szögletépűlet két utcára könyököl, egy ütött-kopott földszintes ház szégyenkezett. Végképen nem illett a

Gortvay-ház és a főiskola szomszédságába. Volt korcsmahely, uzsorás kalitka, zálogház-féle is, de volt diák-lakás is — közelségénél fogva. A szemeink előtt nőtt a helyére a *Kolosseum*, a Kolos theol. tanár által emeltetett csinos épület, vagy a diákok által úgynevezett *Kolozs-vár*. Nehezen szívlelték a theologus diákok, hogy az építtető tanár előadásközben is ki-kinyitotta a főiskolai nagy épület éjszaki szöglet-ablakát a 2-ik emeleten és rendelkezett az építőkkel — néha harsányan és keményen is. A Collégium papjának — mert az is volt Kolos — ezt a gyakorlatiasságát növekedő háborgás kísérte és sok egyéb földi hiábavalósággal együtt eleven szénné lett a gazda fején, aki aztán a tanári hivatalát elhagyta és emberekkel és világgal meghasonlva, önként sietett a halálba. — Egy-két nagyobb diákmulatság és éjjeli zene emléke is megújúl még lelkünkben, ha erre — a később úgynevezett *Németujvárra*, vagy *Bánszállásra* rátekintünk. Nem hiába szegletház, de sokan is beleütődtek az évek folyamán különböző címek és összeköttetések révén. „A virágnak megtiltani nem lehet“ ...

A Collégium? Ez sem egészen az, amivé 1821-ben lett. Más a környéke, más a tetőzete, mások a kapui, hiányzik a lépcsőzete a két kis kapu elől, a régiek gyalogösvénye és pihenő tanyája. Egyéb is hiányzik — a diákja, a lelke, a méhkasból a méh. Nem így volt ez a mi diákkorunkban!

A nagy épűletnek majdnem minden ablaka diákfejekkel ékeskedett nappal és gyertya, vagy olajlámpa fénnyel mosolygott este. Tele volt dallal, zajjal, vidámsággal, pajzánsággal. Mikor végigharsant a folyosón az „ablakra“ szó, a diák: a bennlakó és a vendég versenyezve rohant és ablakot nyitott és hamiskodott olyanformán, mint a közbeszólásaikkal mostanában a honatyák. Egy csinos fogat, egy szép asszony, vagy leány,

valami szokatlan jelenség (komédiások, medve, majomtáncoltatók stb.) mind elég nagy ok volt arra, hogy a diák ablakhoz csődítse egymást és élvezzen, kacagjon, kritizáljon, néha bizony nem az átvonulók gyönyörűségére . . .

Voltak más collegiumi jelszavak is, amik lázba vitték a bennlakó diákságot. Ilyen volt az *„ad arma“* („fegyverre“) és az *„incendium“* („tűz van.“).

A *„fegyverre“* szóra a mi diákkorunkban már alig volt szükség. Viharos idők emléke az, amikor irígy hatalmak settenkedtek a collegium körűl, hogy elnyelhessék azt, vagy amikor az idegen katonasággal ütött össze a diákság, hogy a magyar virtusnak tiszteletet szerezzen. Egy „ad arma“ azonban a mi diákkorunkban is elhangzott. A collegium hires volt arról, hogy idegenek nem jártak át rajta, belé se igen merészkedtek bemenni, ha csak nem valamely alkalmas fedezettel. Kivételt képeztek a dohányáruló férfiak és asszonyok és a virsli-áruló legény. Ha a csempészeket megszorította a városon a finánc, azok neki vetették magokat a collegiumnak és mentve voltak. Nehéz volt ezt a hatalom őrebeinek bosszúlatlanúl türni. 1859-ben aztán az történt, hogy egy egész csapat finánc szállta meg Sárospatakot egyenesen azzal a céllal, hogy a collegiumot végigvisitálják. Megharsant az „ad arma“ s mint egy felriasztott fogolycsapat rohant le zúgva, dübörögve a diákság az emeletekről s ki a földszintről a nagy porta alá s ki az utcára, ahol a fináncok mutatkozni kezdtek. A gátját szakító folyó vagy a legfélelmesebb jégzajlás sem lehet ellenállhatatlanabb, mint ez a fiatal sereg. A fináncok megállottak egy pillanatra, majd *„balra át“*-tal a *„Fellegvár“* felé vették útjukat, amely szintén bevádolt fészek volt. A collegiumot már nem kellett félteni; nem a dohányt sem, mert ami csak füstnek való volt a nagy

épületben, azt a diákság nagy hirtelenséggel összehordta egy szobába a középső soron és ráírták ökölnyi betükkel a szoba ajtajára, hogy *„aki belép, halál fia.“* Biztosak voltak benne, hogy nem lép be senki, a finánckapitány sem.

Dehát a fellegvári diáksággal mi lesz? *„Ad arma“* zúgott a jelszó újra és rohant a collegiumi diákság a bajtársak megmentésére. A Jupiter-fejű, a Herkules-termetű Végh János, a későbbi nagykövcsdi lelkész, mint valami kibontott hadi zászló nyomult előre a csapat élén. *„Hol a finánc, hol a finánc?“* kiáltotta vele s utána száz meg száz torok és aki fért, tört előre a fellegvár kígyózó lépcsőzetén. A fináncok már forgatták a gyanús faládákat s bizonyosan érezték a tartalmuk illatát. Ott terem Végh János, ahol legnagyobb a veszély és kiegyenesedve a szoba közepén s két kezét szétterjesztve és meglengetve a levegőben, ordítja mint egy sebzett oroszlán: „Hol a finánc?“ A sapkája tetejét surolták már a nagy markai egy-egy fináncnak, de ő csak harsogott tovább és lengette kezeit, mint valami dárdákat. — És ezzel a vértelen támadással szépen elérte, hogy a finánc, amennyi volt, — kámforrá lett és nem mutatkozott többé a collegium környékén soha.

Az „incendium“ a tüzet jelezte. Riasztónak ez is megjárta, de nem volt félelmetes. Omlott a diák erre a szóra is, de nem izgatódott. Legjobban szerettük, ha tanítási óra előtt vagy alatt hangzott, mert leszámolhattunk egy-két órával, illetőleg tartalékba tehettük a megtanúltakat. Az évszakokra való tekintettel leginkább kívántuk a késő őszi tüzeket, amikor a padláson ott volt már az aszalt és aszalatlan gyümölcs, a dió, a lekvár és egyéb földi jó. Gyönyörűség volt ilyenkor tüzet oltani vagy háztetőket bontani ott is, ahol nem épen fenyegetett a veszély.

Mássá lett a collegium az u. n. udvari részeiben is. Régebben mintha csak védelemre lett volna berendezve, a telek derekán egy épület-sor huzódott végig, a közepén alacsony bolthajtású átjárással, felette toronynyal, s ebben csengettyükkel. Egészen alkalmatos hely és berendezkedés közeledő ellenség észrevételére és a vészjel megadására. A szívünkbe nyilallott, amikor ezt a tornyot és az alatta levő tantermeket bontani kezdték a 70-es években s ott hagyták magára — a multak emlékeűl — azt a részét az „U“ alakú épület-csoportnak, amely legkevésbbé illet be az egésznek rendszerébe. — Úgy áll most is, mint egy árva-gólya.

A collegium udvara — tagadhatatlanúl — sokat nyert ezzel a rendezkedéssel. Elvesztette zárdaszerűségét, nyilttá, tágassá, napfényessé lett. Mikor 1890-ben a bibliafordítók társasága itt járt a főiskolában, *Szász Károly,* a Dunamellék püspöke, a bibliafordító társaság elnöke nem tudott kifogyni a dicséretből az udvar láttára. „Ó mennyi itt a levegő, — az áldott levegő!“

Ezért a levegőért áldozatúl estek itt is a bennlakások, az u. n. paradicsomsori hires nagy kamarák és áldozatúl esett a még fiatal téli tornacsarnok is, amely ott állt nagy szélesen a mostani természettani muzeum és tanterem helyén, mint valami országútmenti nagy állás. Szülőföldembeli ifjú volt benne az első tornatanító, a nagy szeretettel szeretett *Halmy Károly,* a második pedig egy kedvelt tanulótársam, *Katinszky Lajos,* a 4-ik gimnáziumi osztálybeli zömök, erőtől duzzadó siheder, aki időelőtti nagy feladataival való birkózása körben szerzette meg magának a korai halált. Jól aludtam — virrasztás közben a koporsójában. — Emlékét a *„Katinszky alapítvány“* őrzi a Magy. Irod. Önképző-társulatban.

Mi, akik láttuk az ősi épületek romjait s a piszkot,

gazt, ami azok között a keleti oldalon felszaporodott, mi tudjuk igazán, hogy milyen előnyös változáson ment át a sárospataki főiskola nagy telke 1859 óta. Egy előkelő idegen, aki a most u. n. Kossuth-utcából lépett be a főiskola udvarába pár évvel ezelőtt, édes megdöbbenéssel kiáltott fel: „mintha csak egy szép templomba lépnék!"

Megváltozott a collegium egész környéke is... Az északkeleti oldalán 3, a délkeletin négy épületet bontatott el az elöljáróság akkor, amikor a mostani akadémiai és gimnáziumi tantermeket s természettani muzeumot — részben a régi alapokon — kiépítette. Emlékezetes épület volt valamennyi *nekünk, diákoknak;* kettő kivételével (a „Fehér ló"-korcsma, amelynek falazatából most is áll még egy részlet a mostani kis köz vagy „kutyaszorító" felé és a Jónás csizmadia házacskája) mindenik régi, zsufolt diák-tanya, egy pedig épen tanári lak volt, amelyik odahúzódott a most még fennálló öreg épület mellé, mintha védelmet várna tőle. Ebben lakott *Szűcs István*, a már szinte mondai alakká változott szépírás- és rajztanár, a diák-szótár szerint *„patri."* A lakása mellett kanyargott az ú. n. *kutyaszorító*, amelynek némely pontján két termetes ember alig térhetett ki egymásnak, 's megesett, hogy a vizes dézsa a Bodrogról jövő szolgáló fejéről rázuhant a kitérni akaró utas fejére. A mostani ifjusági kórháznak, a volt nyomdász-lakásnak kegyelmezett csak az elöljáróság rendező keze, de erről se ismer rá már senki a régi fajtájára. A collegium keleti kijáratával szemben, Végh B. ügyvéd csinos háza helyén gubbaszkodott ezelőtt 50 évvel az a kis rozoga viskó, amelyben a hires Áron-kofa lakott. Rettenetes sorsa volt ennek a düledező épületnek és hirhedt gazdájának. Esténkint a nagy veres-kapu bezárása után a bennlakó diákgyerekek kőzáporral (a régi romok hulladékaival)

árasztották el azt a szánalmas viskót, nappal pedig temérdek csalafintasággal boszantották a lakóját, mint zug-kereskedőt. Szemünk láttára emelkedett a helyén a mostani csinos épűlet, s mint cukrászda, casino több időn át kedvelt diák és polgári találkozóhely volt.

A collegium nyugati oldalán elterűlő főiskolakert, — az is megváltozott. Az egykori temető és szemétgödör helyén a főiskolai ifjuság a saját erejével teremtette ezt a kedves ligetet és készítette ennek kőkerítését 1844-től. Csak 6-od, 8-adrésznyi volt, mint a mai, annál könnyebben megtelt tanúló diákkal, játszó gyermekekkel. A déli része, a bejárat baloldalán fekvő terűlet, ahol most a Tompa-szobor áll, mint az ifjuság kegyeletének szép bizonysága, — sokáig, a kert megnagyobbodásáig, játszótér volt, majd botanikus kert. Szerda, szombat délutánonként s vasárnap délután egymás ellen iparkodtunk itt helyet foglalni a játékos kedvünkkel. Járta a kapó, teli gumi-labdával is, a kifutó, a teke, a csülök, a cseszli, a disznócska, a molnárka s benn a fák között a kőfalacska és a gombozás. Mikor az öreg diákságnak úgy tetszett, hogy ő is kapózzék és kifutózzék, mi, az aprók, szépen meglapultunk és megelégedtünk azzal, ha egy-két híresebb diákot a labdakereséssel és továbbítással kiszolgálhattunk. A virtus tetőpontjára az jutott el, mint labdaütő, aki a játszótér nyugati határáról ki tudta törni a rajzterem ablakát, a mostani tanácsteremét. „Ritkán esett; de megesett."

Ezen a játszótéren, a volt temető felett állott az az óriási deszkaépűlet, amely a főiskola 300-ados fennállásának s a Lorántfy Zsuzsánna halálának 200-ados évfordulóján *étkezőteremül és tánchelyiségül szolgált.* A zsarnokság körmei közűl szabaduló nemzet legjobbjainak nagy találkozója volt az az ünnep s akik olyan szerencsések voltunk, hogy láthattuk azt a tüneményes

találkozót, sohasem fogjuk azt elfelejteni; mintha kacagányos őseink támadtak volna fel történelmünk hős asszonyaival, úgy festett itt az a temérdek férfi és női diszmagyar ruha s az a temérdek családi ékszer. 22 év múlva az énekkar és önképzőtársaság és a református egyház jubiláris ünnepén (pár évvel ezelőtt) a főiskola új kertje is részesült ilyen nagyobb arányú zarándokolásban, de azt az 1860-ikat nem érte utól egyik sem s talán nem éri utól többé semmiféle zarándokolás soha.

Rendes hétköznapokon az iskolakert minden bokra zúgott egy-egy méhecske zajától. Sok tanulónak megvolt a megszokott helye, s hogy biztosítsa azt, már ott találta a hajnal, sőt — meseként hangzik, pedig igaz — aratási vizsga felé akárhány tanuló akadt olyan, aki szerény szalmazsákján vagy anélkűl is ott aludta át az éjszakát, a könyveit használva párnáúl.

A régi kert ott végződött nyugat felé, ahol most a tornatér kezdődik. Mellette mezei dűlő-út vonúlt el, amely összekötötte a *Majorok közét*, a mostani *Vay-utcát* a *Bába-gödrével*, oda vezetve annak vizét is. A dűlő-úton túl már mezőség volt, szántó-vető földek, amelyekre nézve teljességgel nem volt szerencse az iskolakert közelsége. Az aranykalász, a krumpli, a tarlórépa stb. . . bizony egyik sem volt az apró diákra nézve „ne bántsd virág."

Téli időben ezt a mezőséget hófúvások borították rendszerint, fel a Csillag-ház, a mostani postaépület cseréptetőzetéig s az is megtörtént, — tudjuk még némelyek — hogy ott táncoltunk a hóval takart épűlet cseréptetőzetén. Amint az új kert növekedésnek indúlt (1876. óta), a hófúvások elmaradtak, vagy meghuzódtak a kibővült kert északnyugati oldalán.

Szép ez az átváltozott, megnövekedett iskolai kert, talán nem is tudjuk eléggé megbecsülni, — de nekem

— Isten bocsássa meg! — értékesebb a régi, mert kicsinysége mellett is több volt benne a tanuló diák. Meg azt ők magok építették — a régi diákok!! — A régi szeretettel!

Ötven év! Ki hitte volna, hogy az iskola-kert valaha odáig nyúlik, hogy tőszomszédjává lesz „Amerika“?! Ki hitte volna, hogy a dübörgő vonatok mozdonyainak kőszénfüstje és a korcsmai hősök rikácsolása fogja itt valaha a tanúlni akaró diákot idegesíteni?!

Akármerre tekintünk: a változás bizonyságai mindenütt. A főiskola déli oldalán a *Kovács,* most *Rákóczi*-utcán, a mostani emeletes épűlet helyén szerény földszintes ház állott, híres diákfészek. Itt lakott az a szerencsétlen ifjú is, akit, mint javíthatatlan kártyást, a VI. osztály tanterme előtt nyilvánosan pálcáztatott meg a tanári kar 1864-ben — rettentő példáúl. Az utolsó volt, aki ilyen megaláztatásban részesűlt, de nem utolsó a kártya bolondjai között! Ez épűlettel szemben úgy állott a mostani főiskolai internatus, mint jelenleg. Bükky, Kanta, Szakácsy, Zsindely-nevekre hallgatott az idő folyamán, ma a főiskoláé s a régi szép gyümölcsös-kert ma már tápintézet, táncterem, hangversenyterem. 1784-ig még ez is temető volt. Elsenyvedt koporsók egész sorozata, porló csontok, gyürük, mellkeresztek, gyöngynyakékek bizonyították az építés közben, hogy csakugyan az volt.

Temérdek diák laktanyája s a legjobb nevű gazdasszonyok bérháza volt sok időn át. Itt lakott — a mostani konyha-szobában — Angelics German szerb jogász is (1841), aki 1882-ben szerb patriarkhává lett s a főiskolai tanári kart is meghívta a beigtatási ünnepélyére. Milyen drága kép élhetett ennek a magasra jutott férfiúnak a lelkében a sárospataki főiskoláról!! A neve sokáig ott volt bevésve a volt szobája ablakán! Itt

laktak a 60-as években a Csoma, Meczner, Téglássy úri családok tagjai Kiss Áronnal, a nevelőjükkel.

A telek déli végén a Vay-kastély, az u. n. „Fellegvár“ épúgy tolakodott égfelé ötven évvel ezelőtt is, mint most. Sokáig borzalommal néztünk a tetejére. mert a padlásán lőtte meg magát *Profét Lajos*, a „szép szőke diák“, akinek alapítvány őrzi a nevét a Magyar Irod. Önképző Társulatban.

A Bükky-ház mellett s vele szemben régi tanári lakások állottak s állanak most is. Sokat tudnának beszélni versengő tanárnőkről, tudós professorok töprengéseiről s a Bajusz József 4-es fogatáról is, amellyel itt kellette magát az egyik ház gyönyörűséges hajadonával.

A Katona György erőtől duzzadó emeletes háza helyén kacsák, libák fürödtek még az 50-es évek elején, majd egy mihaszna-kert vesztegelt ott sokáig — az osztozkodó atyafiak bölcsességének igazolására.

Mellette *Apáthy* professzor lakott a bűbájos feleségével és szép két leányával. Ragyogott ez a ház a tisztaságtól a mi időnkben s herceg Bretzenheim sem tudta megállani, hogy észre ne vegye. A ragyogó ház egyszer csak gyászba borult; az apa után (1861) pár év mulva meghalt nagy hirtelenséggel Sárospatak legszebb leánya — a kisebbik — a 60-as években. Igézetes szép volt — úgy mondták a nagy diákok — a terítőn is!! Nem akarták eltemetni, pedig a professor-családok halottjainak a diák volt a „Szent Mihály lova“, s mikor mégis eltemették, megsiratták, elhatározta nehány rajongó, hogy felássa s vigyáztatni kellett a sírt, hogy úgy ne legyen.

A takarékpénztár két rozzant épületet pótol. A szögleten álló egy ideig keresztyén korcsma volt (nem sokra vitte a gazdája!) majd asztalosműhely; a másik egy piszkos tanya, épúgy, mint a keleti oldalon az

Apáthy-féle épület szomszédja, amelyet többszöri kísérlet mellett is, alig tudtak a kísérletezők tűzzel elpusztítani. Beh sok diákemlék fűződik ahoz a patics-házhoz, annak kidőlt-bedőlt oldalaihoz! Szebb s kívánatosabb volt belül, mint kívül.

Szomszédja, az emeletes ház, a *Zsarnay Lajos* emlékét őrzi a mi gyermeki lelkünkben. Az erkélyéről fogadta a fáklyás zenét, amellyel püspökké választása alkalmával megtisztelték (1860.). Majd *Antalfy János* lakta, a nagy nyughatatlan, a tápintézet, uszoda tervezője, aki végre is elszámította magát a sokféle terv és vállalat között és keseredetten halt meg.

A szemben álló kis emeletes épület a főiskola háza volt a legújabb időkig. Mi *Pálkövi Antal* tanárt találtuk itt benne, aki sarkantyús csizmában járt a collegiumba, aki végigharcolta az 1848—49-iki szabadságharcot s mikor német nyelvet kellett volna tanítania az iskolában, lelkesen magyarázta tanítványainak a szabadságharc történetét. Busúló magyar volt s a lelkét belehelte a könyveibe, amelyek közűl egyet („Magyarország története“) a zsarnoki censura a tiltott könyvek sorába emelt....

A Zsarnay háza mellett a Kálniczky professor háza volt az a barokk stylü magas földszintes hajlék. Ott díszlett a család címere is a homlokán mindaddig, míg mostani tulajdonosa meg nem vásárolta. Az áldott lelkű jó öreg tanárt egyszerre kísértük ki a sírba Apáthy Jánossal 1861-ben. Egyik fia orvosa volt a főiskolának s férfikora delén hunyt el.

Mellette szerénykedett a Nagy András-féle ház; az egyetlen, amelynek padlás-szobája is volt, amelyben diákok tanyáztak. „Róka-lyuk“ volt a diákneve. Ez is megváltozott, meg körülte is, vele szemben is sok minden. Csak a mostani csillag-korcsma és a Csoma

professzor háza áll régi formájában az egész Rákóczi-utcán. Csoma öles nagy ember, mint egy cyclops, alig fért be a szerény ház ajtaján, de boldog volt vele. Harcias természetéhez, amivel Erdélyi Jánost is sokszor megkeserítette, nehezen illett ez az alázatosan hajló épület, de csak megéltek együtt! Harcias természetű volt egyik leánya is, csakúgy szórta a kis diákoknak a „servus"-t s bizony, hogy dühösködtünk miatta.

A Galgóczy Károly, most dr. Finkey Ferenc háza helyén a 300-ados ünnepélykor még kert volt, de alkalmi szinkörnek alakítva. Itt játszotta a híres Egressy Gábor a leghíresebb szerepét, a Bánk bánt, de mi — gyermekek — csak a deszka-falazat hasítékain élvezhettük. A felépült ház előtt sokáig hevert egy hatalmas faragott kődarab s úgy illett rá a gazdája, az öreg Galgóczy a maga szittya képével, zordon alakjával, hosszúszárú pipájával. Mintha csak erre vonuló őseink hagyták volna itt emlékezetnek okáért!

A Ballagi-féle házat Erdélyi János, a költő, a bölcsész, a kritikus építtette s itt halt meg 1868-ban. Ott nyugszik sok más kitűnőséggel együtt a kálvinista temetőben. Utána a báró Vay Henriknéjé volt, aki fiait jött ide neveltetni a Vay-család hagyományainak megfelelően. A legnagyobb fia, Henrik, báró létére is meg akarta próbálni az ünnepi legátusságot, de noha eljutott az általa választott legatióba, a szószékre már nem mehetett fel, hirtelen betegség vetett véget szép ifjú életének és ref. egyházunk sok szép számításának is.*

Ötven év! Ó bizony megváltozott itt minden; de a legtöbb — hála Istennek — előnyösen. Az egykori Kossuth-kaszárnyából tanítóképezde, az egykori lovaskaszárnyából gőzmalom, a lovaglótérből képezdei

* Lásd a főiskola gyászünnepélyének leírását 1875.

gyümölcsös kert, a Pátek-vendéglő helyén faraktár, a Nagy András uram üres telkén zsidó-templom, a Botkű korcsma helyén református fiú-népiskola, a bűzzel-vérrel áradó, ronda mészárszékek helyén a Piac-, vagy most Kossuth-utcán a kereskedések egész sorozata, az „obesteri“ lakból apácazárda és róm. katholikus leányiskola, a régi typografia helyén tanári lak, a Bagdi uram alacsony házikója helyén vendéglő (Vadászkürt). Betelt lassanként az a nagy gödör is, a hajdani várárok, amely ott tátongott a Perényi-templom körül (most katholikus atyánkfiainak temploma), amelybe mi még szánkázni jártunk. A templom sírboltjába Perényiek, Rákócziak hamvaihoz járulnánk most szent kegyelettel, ha a türelmetlenség ki nem szórta volna azokat a nekünk örökre drága emlékű porokat. Ott temették el Lorántfy Zsuzsánnát is, a fejedelmi asszonyok örök eszményképét. Az ő porait is széthordta a szél.

Amin legkevésbbé látszik az 50 év nyoma, az az árpádkori vár romja, a Perényi-Lorántfy és Bretzenheim-féle várkastély és a vár szépséges kertje. Mikor még nyitva volt előttünk ez a kert, megtöltöttük minden zegét-zugát. Platánjai, juharai, hárs- és gesztenyefái mintha csak testvéreink lettek volna. A kőfalak simább köveibe belevésgéltük a nevünket, néha még a fa kérgébe is. Merészkedtünk a romokon járásban és kérdezgettük a romokat, mikor a tanárunk úgy rendelte, hogy írjunk elegiát a pataki várról. Egynémelyik hiába kérdezgette, hiába merengett, a romok nem akarták kisegíteni. A másik, aki jobban belenézett a történelembe s tudott valamit I., II. Endréről, V-ik Istvánról, Kun Lászlóról, Szent Erzsébetről és a Bocskay-Bethlen-Rákóczi-Thököly és II. Rákóczi Ferencz-féle szabadságharcokról, az iránt a romok előzékenyebbek voltak és hirdették, beszélték, susogták, hogy *itt hajdan szebb*

élet volt! . . . Hallotta a tárogatók, vadászkürtök rivalgását, a vadászebek csaholását, a vadász- és harci paripák nyerítését, tüsszögését, a hadi szekerek dübörgését s látta a romok felett glóriában a Szent Erzsébeteket, Lorántfy Zsuzsánnákat, Zrinyi Ilonákat s látta a Bodrog hullámain úszó hajókat, dereglyéket s a harci tűztől hevített katonák ezereit: a cseheket, a kurucokat, a török és tatár-hordákat, az ellenséget és a jó barátot.

Ha egyszer az ember feljuthat az u. n. *verestoronyba* és széthordozhatja tekintetét a négy égtáj felé, akkor már nincs szüksége a képzelőtehetségére sem, mert amit lát, az beválik képzelődésnek is s megszállhatja tőle a költői ihlet is. De ez a kép, bár Isten remeke igy is, nem a régi s nem olyan igézetes, mint 50 évvel ezelőtt. Legalább nekem nem olyan!

Hová lettek a vízimalmok a hid tájékáról, amelyek kerekein a legvakmerőbb diákok mutogatták úszóképességüket és a halállal való kacérkodásukat? Hová tüntek a kispataki oldalról a szálak, a fenyő-, tölgy- és kőrisfák összerótt csoportjai, a fürdő diákság vetkező tanyái? Hová lett Kispatak nyílt tekintete, temérdek eperfája? Hová pusztúltak a város északi részéről a gyümölcsös kertek, amík a fürdő tanulóságnak is tudtak teremni? Ki oltotta be azokat az apró tüzeket, amelyek a bereg-háton mint valami áldozati oltárok füstölögtek és szolgáltatták a diák-gyereknek a sült krumplit, a bécsi tököt és a kukoricát? Hová lettek azok az apró folyók a síkról, amelyek mintha a Bodrog és Tisza találkozó útjai lettek volna? Hová lett az a sok ér, tó, amelyek felett a madarak sokfélesége röpkedett, amelyekben kacsa, liba, gém, kócsag, darú, gólya, bibic, bölömbika tanyázott, búgott, sivalkodott s a sirályok ezre sikongott? Hová lettek azok a gulyák, csordák, juhnyájak, amelyek ott tarkállottak a rónaság

dús legelőin? Hová lettek a nád- és sás-erdők, amelyek a Tompa Mihály lelkét ihlették?

Még mi láttuk, amint szekér szekér után vonult fel a Bodrog hidján s hozta-vitte a halat a pataki, az újhelyi, a kassai piacra. Az elapadt erekben magunk is fogdostuk a potykát, csukát, keszeget, vagy szedtük ki őket a kilyukasztott jégburok alul. Láttuk, amint késő ősszel, vagy télen s kora tavasszal kigyúlt az alsó határ egy-egy nádasa, sásasa és száz meg száz ölnyi hosszúságban égett egyszerre és meséket meséltünk e látástól a szegény legényekről, a nádi farkasokról.

Még mi láttuk, amint az elszabadult Tisza Kispataknak a hiddal egy vonalban nyúló utcáján *végigvágtatott, mint az őrült, ki letépte láncát* s láttuk, amint a kispataki házak nyakig ültek a Bodrog és Tisza egyesűlt árjában a Fazekas-sori alsó épűletekkel együtt. Még mi láttuk, amint Nagy-Pataknak a Bodrogra dülőtelkeit elnyaldosta a megáradt folyó.

Ötven év! Ma már a Bodrog—Tisza-közén vidám tanyák mosolyognak az utas elé, pacsirta dal üdvözli a szántó-vetőt a barázda-billegető begyeskedik a felszántott ugaron s aratók víg dala zendűl az aranykalászok zizegésébe. Az ember, a számító, a magaszerető ember elhódította azt a roppant terűletet a víztől, a halaktól, a madaraktól és birkózik vele. Hiszen, ha aztán ide kötné a föld és az általa elűzött madarak módjára nem öltené magára a vándorszárnyakat, — új hazát keresvén túl a tengeren!! Vagy ez a vándorösztön a nagy közösségből kizavart ember öntudatlan bosszúja csupán?!...

Megváltozott minden! Ma már a diák is sört iszik és cigarettázik. Mit szólna ehez a régi „Jó hal“ és a „Kutyakaparó“? Mit szólnának ehhez a nyárson sült halak és a halász-levek, hogyha volnának és szólni

tudnának? Mit szólnának ehhez azok a jómódú falusi kúrátorok és presbyterek, akik tanítóért jártak ide a főiskolába, akik kulacsot hoztak, kulacsot vittek, sárospataki pipát és csutorát vásároltak s akik fizettek, mint a köles, mikor ráírták a búcsúzó diák nevét a Kutyakaparó mestergerendájára? Nincs ott már abból egy sem, a helye sincs ott, a nyoma sincs ott.

De én még most is hallom a dalt, amitől kinyilt a *Kovács*-utcán annakidején minden ablak és köny ragyogott sok szép szemben:

„Kezemben van már az úti levelem,
Nem diák már Patakon az én nevem;
Sok víz lefoly még addig a Bodrogon,
Míg engemet lát valaki Patakon".

Bűbájos képzelet játszik velem! Látom az egylovas taligát a főiskola főépülete előtt s körűlte a nagy és kis diákok élénk csoportját. Supplicalni megy egy-két vén diák messze Dunántúlra, a Balaton környékére, le Pozsonyig s ki tudná meddig, amíg a nagy szünidőből telik. Világot láttak, embereket ismertek, intézményeket tanulmányozhattak s éltek, mint a dalos madár a levegőben és pénzt gyüjtöttek az iskolának, az Alma-Maternek. Látom, amint a szüreti supplicánsok serege oszlik a négy égtáj felé s gyűjt bort, buzát, rozst, főzeléket szintén a főiskolának! Gyönyörűséges iga és könnyű teher volt!

Látom, amint szorgalomszakok végén csapatok húzódnak boldogságtól sugárzó arccal, korcos tarisznyákkal, ütött-kopott ruházatban, néha bizony spárgával kötözött csizmákban s alighogy kijutnak a város végére, nóta fakad az ajkukon és szinte repűlnek a szülőföldjük felé. Milyen édes, érdekes közösség! Most értem már, hogy miért tudtuk mi egymást úgy szeretni és

miért volt nekünk a collegium második édes anyánk! Nemcsak ő fáradt, áldozott értünk, hanem mi is fáradtunk érte, mi is szereztünk neki valamit . . .

* * *

Mélyen tisztelt közönség! Ha csak a szívemre kellene hallgatnom, még tovább folytatnám szerény emlékezéseimet. De mert érzem, hogy már eddig is túlságosan visszaéltem a szíves türelmével, csak egy rövid történet meghallgatására kérem.

* * *

Egy kedves tavaszi napon, úgy alkonyat táján, amikor a napszám-munka végefelé jár, a Gombos — Mandulás-völgyből csendesen ügettem fel a Mandulás-hegy egyik gyalog-ösvényén — a hetvenes évek vége felé. Önkéntelenül is egy kiálló szirtdarab felé tartottam, amelyen rendesen megültem egy-két pillanatig, mint a fáradt felhő a bérctetőkön és amelyről legeltetni szoktam a szemem-lelkem a körültem pompázó földi világ szépségeivel s a tájhoz fűződő történeti emlékek felidézésével.

Amint a tetőre értem, egy úrinő állt előttem, épen ama szikladarab mellett, amelyhez én már jogot formáltam. Megismertem azonnal s üdvözöltem tiszteletteljesen. Fogadta szívélyesen, de a széttekintésemből észrevette, hogy keresek mellette valakit és mosolyogva szólt: „Csodálkozik, — ugy-e — hogy egyedül vagyok? Hát — folytatja, mielőtt felelhettem volna — tudja, tanár úr, én azt a temérdek gyönyörűséget, amit nekem ez a kis hegy olyan pazarul osztogat, nem akarom megosztani senkivel. Ha érzem otthon, hogy valami felesleges teher gyülemlik össze a lelkemen és kezdek meghasonlani az emberekkel, a viszonyokkal, vagy néha-néha még jómagammal is: akkor kisurranok ide,

erre a kis, sziklás halomra, erre a mi kis Sinai-hegyünkre és — meggyógyúlok . . ."

Meghajtottam magam bucsúzóra, hogy ne zavarjam az előkelő úrnő egyedűliségét és lelke gyógyúlását. De nyájasan marasztott és maradtam.

És széthordozta szemeit az előttünk és mögöttünk elterülő völgyeken, síkokon, a felettünk kékellő, barnúló hegyeken és hegycsoportokon és e néma hódolat után, amellyel az ő jó ismerőseit köszöntötte, mint valami ihletett prófétanőnek megnyiltak ajkai és mintegy a szemlélettől ittasúltan, rajongva kezdte nekem magyarázni Sárospataknak és vidékének elbűvölő természeti előnyeit.

„Óh, szép ez a Sárospatak, — tanár úr — nagyon szép!"

„Nézze csak innen ezt a felséges panorámát! Ha én lehettem volna az a kisértő, akinek a Jézus-Krisztust kellett megkisértenie, én idehoztam volna és az itt kínálkozó gyönyörűségekkel próbáltam volna megnyerni az isteni szívét."

„Tudják-e, érzik-e Önök — sárospatakiak — kérdezte egész neki hevülten, — hogy milyen kies, dús, pompás földi világba helyezte Önöket a Teremtő jó tetszése?!"

Tetszett nekem ez a rajongás és feleletül elmondtam egy esetet.

A várkertbe mentem egy szép vasárnapon s az országút felől a kaszamaták felé tartottam. Három öreg anyókát találtam az útamban, akik élénk taglejtések kiséretében versengettek valami miatt. Megálltam, hogy ne zavarjam őket, de mert ők csak fűzték-fűzték a tárgyukat tovább, közelökbe mentem és megkérdeztem, hogy hová valók? Azt hittem, hogy vidékiek. Szinte méltatlankodva bizonykodtak, hogy ők sárospatakiak.

Bátorságot vettem magamnak s megkérdeztem, hogy miről beszélgetnek olyan jóízűn? — „Hát kérem alássan azon csodálkozunk itt, hogy mikor nőhetett ide ez a szép kert, mert a mi fiatal korunkban ezen a tájékon lakóházak voltak!"...

Az úrnő — Br. Vay Henrikné — megértette a válaszomat és elgondolkozott s majd igy felelt: „Hát igen, más a teremtő keze és az emberek szeme és szíve is más!"

Sokaknak látni is nehéz; érezni, élvezni és hálásnak lenni még sokkal nehezebb. Vannak hályogos szemek, süket fülek és kérges szívek.

A „Sárospataki Irodalmi Kör" által rendezett ismeretterjesztő felolvasási sorozat köréből (1909.); megjelent a „Sárospataki Ref. Lapok" 1909-dik évfolyamában az utolsó számokban.

A BOCSKAY-EMLÉKTÁBLA LELEPLEZÉSEKOR.

— Szerencs, 1909. ápril 20. —

Kedves ker. Testvéreim!

Mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Egy kellemetes megbízatás teljesítése végett állok itt az ünneplő gyülekezet előtt. Megbízóm *Vitányi Bertalan,* ennek a polgári községnek egyik köztiszteletben élő ügyvédje, birtokosa, az e helyen megtelepedett ref. egyházközségnek érdemes tagja; nekünk, sokunknak — közelieknek és távoliaknak — szeretett, nagyrabecsült jó barátunk.

Az a megbízatásom, hogy az ő kegyeletes szívének egyik újabb emlékjelét én ajánljam fel a szerencsi nemes református anyaegyháznak elfogadásra. Boldog vagyok, hogy e megbízatást teljesíthetem!

Amit az ő nevében ezennel ünnepélyesen felajánlok, az egy márvány-tábla, rajta nehány sornyi aranybetű, minden sorban, minden betűben az ő öntudatos, messzebbre néző s messzebbre látó, haza- és egyházszeretettől ihletett lelke és nemes patriotismusa.

„Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sirlakához,
S gyújt régi fénynél új szövétneket,
S ha a jelennek halványúl világa,
A régi fény ragyogjon fel honára.“

Igy gondolkozott — a költővel — *Vitányi Bertalan* akkor, amikor magát ez emléktábla megkészíttetésére elhatározta.

Nem tehette a 3-százados évfordulóra — amint szerette volna, tette tehát most, amikor Isten kegyelméből és segedelme mellett — erőt nyert hozzá az erőtelen. Nagy eseményekre figyelmeztető jel ez az emléktábla, mélyen tisztelt ünneplő gyülekezet!

Épen ma 303 éve, hogy nemzetünk vitézlő nagyjai a hazánkon vadúl taposó zsarnokság ellen itt, ebben az egyszerű kálvinista templomban, kötöttek véd- és dacszövetséget és a siker biztosítása végett *Bocskay Istvánt* Magyarország fejedelmévé kikiáltották. Nagy esemény, nemzet-megváltó esemény volt ez akkor s az marad mindörökké. A nemzet szomorú nagy hete után husvéti feltámadás. Annak a szörnyűséges, gyilkos bécsi és prágai politikának szegezték itt ellene mellüket, fegyverüket, egész szívöket-lelköket ama dicső elődeink; annak a politikának, amelyet igy formulázott a történelem: *„tegyük Magyarországot rabbá, aztán koldussá, aztán katholikussá s végre németté.“*

Nemcsak a kálvinisták, nem is csak a kálvinisták, lutheránusok és unitáriusok együtt, hanem az egész megalázott, meggyalázott nemzet felriasztott jó szelleme tiltakozott itt az ellen a rettenetes önző, rideg, nemzetölő politika ellen.

Ami a szerencsi kálvinista temlomban 1605. ápril. 20-dikán történt, azt nehány nap alatt meghallotta az egész ország és milliók visszhangozták a Bocskay jelszavát: „Ha Isten velünk, ki ellenünk?“

És sok vér és szenvedés árán ugyan, de Bocskay a már megtépett nemzetet az ő hajdúival és hős társaival a bécsi sas karmai közűl dicsőségesen kiragadta. Igy volt, hiszen tudjátok, mert csak pár éve még, hogy szent lelkesedéssel ünnepeltétek épen itt e nagy esemény 300-ados évfordulóját.

Ezt a nagy, dicső tényt örökíti itt ez a feliratos

márványtábla, amely tehát tiltakozás ma és tiltakozás lesz utolsó darabjáig minden politikai és vallási zsarnokság ellen és bátorító jel is arra, hogy az igazi szabadságszereteten nem bír tartós diadalmat venni semmi zsarnokság. Az Isten, az igazság és szabadság Istene meg nem csúfolható!

Ker. testvéreim! Ünneplő gyülekezet!

„Rosz időket élünk, rosz csillagok járnak!" Sorvasztó szél fú minden ellen, amit eddig jónak, szentnek tartottunk. Emberi, szülei, családi, honfiúi, honleányi kötelességeinkről új elméletek burjánoznak fel. „A haza minden előtt!" négy szócskás jelszavunkat a nagy Oceánba fúiasztja sok hideg szívű nemzettestvérünk. Az Isten és istenitisztelet kezd únott fogalommá lenni, a régi dicsőség tiszteletét, a nemzeti nagyok megbecsülését kiszorítja a jog és kenyér naponkénti hangos követelése. Nemzeti és egyházi alkotmányunk minden eresztéke mozog, recseg-ropog. Hogy hová jutunk ezen a sikamlós uton, ezen a veszedelmes lejtőn: — ki tudná azt megmondani? Hát ez az emléktábla legyen itt századokra szóló tiltakozás minden ilyen megtévelyedés ellen; legyen tiltakozás az igazi nagyok tiszteletének elhanyagolása ellen. Legyen kiáltó szó, amelyet mindenki halljon és mindenki megértsen, aki e szent hajlék egyszerű falai között megjelen, hogy „az igazak, miként az égnek csillagai, örökké fénylenek."

Keresztyén testvéreim! Ünneplő gyülekezet!

„Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak!" A haza védelmében, alkotmányunk tiszteletében kezdünk felekezetekre bomlani újra és lelkünkben titkos ellenszenv kezd ébredezni mindenki iránt, aki nem egyformán hiszi és vallja velünk az Istent és az ő örök törvényeit. Azok a Jézus nevével fényelgő, de idegen szellemtől sugalt alakok, akik ellen Bocskay és hős társai — felekezeti különbség

nélkül — olyan nagy és indokolt elkeseredettséggel harcoltak: — újra űzik merész és fondor mesterkedésüket, s belopóznak a kunyhókba, palotákba, a gyöngék és erősek szívébe és rabúl ejtik őket és ellenségekké saját nemzettestvéreik iránt.

Mit gondoltok, ker. testvéreim ?! Ha Bocskay István és az ő hős társai megjelenhetnének itt ma közöttünk: mit mondanának a jelek láttára ?! Nem azt kérdeznék-e, hogy az az igazság, amit ők az ő hulló vérükkel pecsételtek meg, nem igazság többé? Amik régen megírattak, azoknak nincsen tanúságuk többé a négy folyam körűl? Hát Isten felesküdt szolgáinak feladata a békesség templomának gyújtogatása és nem a földi boldogság és a mennyei üdvösség útjainak keresése?! Hát vajjon a haza a felekezeteké-e, vagy a honpolgároké?!

Ker. testvéreim, ünneplő gyülekezet! Ez az emléktábla emlékeztessen bennünket, emlékeztesse a nyomainkba lépő nemzedékeket arra, hogy Bocskay István és az ő hős társai, felekezeti érdekeken felűl szerették, védték, óvták és mentették meg nekünk ezt a sok vihart látott magyar hazát.

Nemes reform. anyaszentegyház! Engedd meg nekem, hogy ez ünnepélyes pillanatban boldognak mondhassalak azért, hogy a te templomod multja szoros kapcsolatban van nemzeti és vallási szabadságharcunk történetével. Engedd meg, hogy boldognak mondhassalak azért is, hogy templomodban nagy eseményekre emlékeztető jeleid vannak, amelyekhez ide hozhatod gyermekeidet, unokáidat és taníthatod őket a nemzeti és vallási szabadság szeretetére s a dicső ősök tiszteletére.

Nem akarlak megsérteni, nemes ref. gyülekezet, azzal a kéréssel, hogy légy hű őre, megbecsülője ez emlékjelnek s a részedül jutott drága emlékjeleknek. Gondolatnak is iszonyú, hogy jöhetne idő e szent gyülekezet

életében, amikor a kövek a falból kiáltozni kezdenének ennek vezérei, nagyjai, kicsinyei, mind köz-, mind polgári rendei ellen. Gondolatnak is iszonyú, hogy ide, a Rákócziak és Bocskayak lelkei boszúló angyalok képében járjanak vissza, mint felbolygatott kisértetek!

Mentsen Isten, hogy ez a jel s ezek a jelek itt kővé és betükké merevedjenek. Sőt inkább annyiszor, amennyiszer lohadni, lankadni kezd itt az egyház- és hazaszeretet: váljanak ez emlékjelekbe foglalt betűk sugárzó lánggá, tűzzé, világító fáklyákká és változzanak harsogó hangokká, szónoklatokká, a vesékig ható ítéletekké, hogy ne legyen itt senki se félénk, se gyáva, se hűtelen és hogy mindenki dicsőségének és szent kötelességének tartsa itt a nagy hagyományok becsülését és rendíthetetlen szolgálatát!

És most, nemes gyülekezet, átadom Neked ez emléktáblát, az én jövőbe néző jó barátom ajándékát, s megköszönöm az ő nevében, hogy te ennek itt, a te szent házad falába, helyet adtál s ennek átvétele végett ünnepi érzésekkel ide sereglettél.

Az Isten kegyelme nyugodjék meg rajtad, Szent Gyülekezet! Legyen a te templomodban csendesség és jó békesség házaidban! Az Isten kegyelme őrködjék e szép multú községen, ennek minden rendű, rangú és felekezetű tagjain — mindörökké!

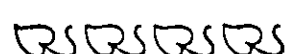
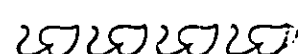
* * *

Az emléktábla felirata ez:

„E SZENT HAJLÉKBAN
SZERVEZKEDTEK HŐS ELŐDEINK

BOCSKAY ISTVÁN

FEJEDELEM VEZÉRLETE ALATT
A NEMZETI ÉS VALLÁSI SZABADSÁG
VÉDELMEZÉSÉRE 1605 ÁPRIL 17—20-IG.
ÖRÖK TISZTELET NEVÖKNEK!"

 Elmondtam Szerencsen 1908. ápril. 20.

TÖREDÉKES GONDOLATOK A SÁROSPATAKI FŐISKOLA HELYZETE FELETT, 1893.

Mindig barátjok voltam a kis városokba helyezett közép- és felső iskoláknak, mert a prófétáktól azt tanultam, hogy a szent föld népeinek erkölcsét, gondolkozását, rendszerint a fővárosokból szétfolyó szokások: fényűzés és sok másféle tulságoskodás, sőt undokság rontotta meg. Aztán meg — Isten látja lelkemet! — jobban szeretem az egyszerű, talán kissé ügyetlen vagy félszeg diákot, ha különben jól otthon van az iskolai tanulmányokban, — mint a kávéházakban csiszolódott, zengerájokban, orpheumokban szellemesedett ifjakat, akik kártya és billiárd-asztaloknál tanult fogásaikkal szokták bámulatba ejteni szerény szülőföldjük romlatlan népét, vagy értök verejtékkel izzadó igénytelen szülőiket. — Sohsem szerettem az idő előtt érett gyümölcsöt.

Ezért örülök, hogy p. o. *Pápa* közelebb kezdi magát az ellene indúlt mozgalom jótékony vizében megerősíteni s újabb századokra felkésziteni. (Csak már tanítóképző-intézetét be ne zárta volna!) Ezért tudok jó lélekkel gondolni arra, hogy *Nagyenyed* még biztosan áll a közvéleményben s roppant alapítványai mellett nem is egy-könnyen fog meginogni alatta a föld. Ezért kivánok én a *sárospataki* főiskolának is hosszú, dicsőséges jövendőt, szent hagyományaihoz való hűséget fiaiban, tanítóiban és előljáróiban.

Igen, a sárospataki főiskolának is, sőt — hogy

hálátlannak ne láttassam — mindenekfelett ennek! Nem tehetek róla, de én úgy tudom szeretni ezt a Rákóczy-fészket, a szabadság-szeretetnek ezt a tiszta levegőjű várát, a szegényeknek ezt az igazi édes anyját. Beszélek róla társaságban, négyszemközt s néha magamban is, „titkon, ajtómat behajtva." Merengek multján, érdeklődöm jelenének minden mozdúlatáért, aggódom jövendőjeért s nyujtani szeretném életét hosszú századokra. Olvasgatom értesítőit, tanrendjét, a róla meg-megjelenő hirlapi tudósításokat; tanárainak minden újabb irodalmi sikere mintha az én tisztességemet is gyarapítaná, a tanítványok előmenetelét s önmunkásságuk eredményeit oly gyönyörűséggel szemlélem s élvezem, mintha mindnyájan az én fiaim volnának. Ha itt-ott valami gyöngülést, hiányt, ingadozást veszek észre, vagy ha az elégedetlenség hangjai konganak innen vagy amonnan, lelkemmel szeretném fedezni a rágalom nyilai ellen; no mert hát alig van egyebem — a lelkemnél!

Sokat tűnődöm mostanában, az iskolák mai versenyét, a kormány előre nyomulását mérlegelve, sokat tűnődöm a felett: kibírja-e a sárospataki főiskola a zaklató idők nyomását; megtarthatja-e kivívott helyét, százados méltóságát újabb segélyforrások keresése vagy nyitása nélkűl eddig még méltán sokra becsüit önállóságának megőrzésével? . . .

E kérdések a tiszáninneni kerűlet tavaszi gyűlése óta nyugtalanítanak engem különösebben. Mikor ott a főiskola anyagi ügyei szóba kerűltek és a sok váratlan kiadás miatt 5 ezer s egy pár száz forint tőke elköltöttnek jelentetett, valami nyomasztó, kínos hangulat vett erőt a gyülekezeten. Aggódás volt-e annak oka, vagy bosszankodás? nem tudtam hirtelen megítélni. Csak lehorgasztott, félrefordított fejeket láttam, csak nehéz sóhajtásokat hallotram ott bizonyos kelletlen morajjal

keverve; de vígasztaló szót, felemelő gondolatot mentől kevesebbet. Ha volna most egy Széchenyi — gondoltam én egy szögletbe kushadva! ... Egy embert, aki feláll és azt mondja, hogy én a mutatkozó deficit egy részét ezennel felajánlom — ilyet vártam én azzal az érzéssel, amelylyel a vadász a nagy, nemes vad után lelkendezik; — de hiába vártam ... E helyett a fogai közűl eresztgette ki valaki a rémesen hangzó proféciát: igénybe kell venni az államsegélyt ... legalább a jogakadémiára nézve. Ez a szó azonban nem keltett visszhangot, de nem lehetetlen, hogy belevette magát a szívekbe s ott végzi csendes, de biztos hódítását.

Öt ezer s egy pár száz forint! ... Egy egész kerűlet összes tényezői elégtelenek vagy nem eléggé lelkesűltek ez igazoltan elköltött összeg fedezésére ... Hát nincs-e nekem jogom aggódni az én szeretett főiskolám jövendőbeli önállóságáért?! .. És ott nyomban a kerűleti gyűlés termének egyik szögletében eszembe jutottak a régi idők, a nagy, dicső patronusok s fülembe csengettek a főiskola igazgatóinak évi jelentései a közelmult időkből is, amikor egész sorozatát tapsoltuk ott az imateremben a nagylelkű adományozóknak, akik ezerével, százával járúltak a kiadások fedezéséhez, vagy a szegény tanulók fentartási költségeihez... s ma már mind ennek vége. Változott világ, nehéz idők ... Az emberek szíve, a tanítványok lelkűlete, ó az nem hidegűlhetett meg az „Alma mater“ iránt, másutt lehet a baj — gondolám.

De ime ni! A kerűlet a főiskola györgytarlói birtokának bérlet-ügyét tárgyalja. A hangulat mintha derűsebb volna, az emberek mintha nekibátorkodtak volna: egymásután támadnak a szónokok, akik az elhalt bérlő özvegyének sorsán enyhíteni lovagiasan készek ... s a főiskola deficites sorsa feledve van! ... Kezdtem ott a szögletben összezavarodni. Szemeimet dörzsölni, füleimet

tágítani próbáltam . . . de hiába! Ugy szeretem a lelkesülő embereket és — tudja Isten miért — nem bírtam a kerület többségének változott hangúlatát megérteni . . . Friss levegőre vágytam s kitipegtem a kerületi leányiskola újjá alakított udvarára s lelkem üdülni kezdett. Egy sereg serdülő leány a mi kerületünk pártfogása alatt, a mi iskolánk falai között . . . mégis csak tudunk mi áldozni, mégis csak van valami a mi embereinkben az ősök erényeiből!

Mire visszatértem a gyűlésterembe, épen valamelyes adományokat jelentettek. Ah, tehát végre is megvan! Ez s ez előkelő a.-borsodi egyház 100, amaz 150, 200 frtot adományoz . . . Ilyen töredékes evangyéliomok vetődtek hozzám . . . Még mindig a sárospataki főiskola jövendője felett töprengő agyam csakhamar összekötötte ez összegeket a főiskola anyagi bajaival . . . de egyszer csak kisül, hogy a debreceni bölcsészeti fakultásról van szó!! Ugy?! . . . Béketelenkedni szerettem volna, de az jutott hirtelen eszembe, hogy hátha ezek a jóravaló s áldozatkész egyházak nem is tudnak arról semmit, hogy a pataki iskolára is ráférnének a szeretet adományai?! . . *Nem úgy van-e, őrálló uraim?!*

Aztán megint csak nehéz volt nekem odabenn. Pessimistikus hangulatba estem. Elkezdtem embert, embereket mérlegelni, kárhoztatni. Epekedtem valami mentő eszme, egy világosság-sugár után s egyszer csak erős zúgásra ébredek fel s íme ott vagyok a Szinva megszabályozott hullámai felett. Milyen más világ ez itt, mint a régi volt! Körülte, mellette megújult, megszépült minden. A reformátusok gimnáziumára alig ismer rá annak régibb növendéke. Mi okozta itt ezt a megújhodást?! A vész csupán, vagy az emberek erős akarata?! Vagy az államsegély? Ez utóbbi kérdéssel megint csak ott lebegett lelkem az én sárospataki főiskolámnál s hallani vél-

tem azt a fogak közűl szivárgó hangot ott a gyűlésteremben! . . .

Eh, távozz tőlem, Sátán, nem vagyunk talán még odáig! Számolni kezdtem a főiskola mai helyzetével, segélyforrásaival, a létezőkkel s a reménylhetőkkel. Lorántfy Zsuzsánnáink nincsenek, az igaz, s nem is lesznek többé. Fejedelmi mosoly nem sugárzik mi reánk — talán soha. Azok a földi jókban dúskáló nagyok is megfogytak, eltűntek . . . de hát itt van az egyesek helyett egy egész kerület, kettő-három helyett százezrek! . . . Hátha a homokszemek is hegygyé nőhetnének — kellő jóakarattal, elegendő körültekintéssel és bölcseséggel!.... Dehát ki viseli gondját e homokszemeknek úgy, hogy ezek a sárospataki főiskolának is javára legyenek?! Van-e nálunk a főiskola sorsát munkáló komolyabb jellegű misszió? Ébren tartjuk-e mi az érdeklődést a főiskola ügyei iránt úgy, hogy annak eredményeit is élvezhessük?! . . . Nem tudtam magamnak e kérdésekre megfelelni, pedig bizony szerettem volna . . .

Felelet helyett önként fordúlt lelkem ama kötelékek keresésére, amelyekkel ma a gyülekezetek s egyházmegyék a sárospataki főiskolával egybekötözvék. Szószéki hirdetés, legáció, szupplikáció, forgó tractusok felügyelete, évenkinti gyűlések a főiskolában, évzáró vizsgák: . . . ezek egy része már csak névben él, másik része pedig csak épen alig. Sajnálkozni kezdtem, hogy úgy meggázoltuk hagyományainkat s eldobáltuk fegyvereinket. Hiszen az a jó emlékű naptár több volt a mi szüleinknek, mint a legbölcsebb patens, vagy mint a legkitünőbb legatus! . . . Azok a forgó tractusok . . . legalább számot adtak sáfárkodásaikról s az egyházmegyén hangulatot támasztottak a főiskola ügyei iránt! . . . Az évenkinti gyűlések?! . . . Mikor e kérdésre keresném lelkemben a választ, ott állok már az Avas tetején s lábaim alatt ott

nyüzsög, zajlik a rohamosan fejlődő Miskolc-város. Mi csatol minket, mint kerületet e városhoz olyan szorosan? — kérdezém magamtól. Hitsorsosaink számbeli sokasága, a városnak a kerület érdekében hozott áldozatai, vagy csak püspökeink esetleges ott tartózkodása? Hát Sárospatak az ő főiskolájával, a nagy alapitók szellemével, fiaiknak temérdekségével — kisebb, kevesebb nekünk, mint a Szinva és Pecze-parti szépülő város?! Hát a nagy vendéglők kényelme többet ér nekünk Sárospatak egyszerűségénél?!... Ez volna hát az üdvezítő misszió, a valódi iskolaügyi politika? . . . Nem, nem!

Zajongó lelkem álmodozóra vált. Láttam apostolokat, akiknek nyelvét az Istenség ujja érinté; akik mint a gyülekezet angyalai sürögnek-forognak és nyomaikon áldás fakad. Láttam versenyző híveket: kit fillérrel, kit forinttal, kit 100-al, kit 1000-el egy veszélyeztetett pont körűl, s az épitők fegyverrel és vakoló kanállal állnak vala a kőfalakon, felettök fényes köd s a ködből szózat hallatszik, a nagy alapítók boldog lelkének szózata: „Jól vagyon, hív szolgám, szerelmes fiam!“

Nem lehetne-e csakugyan, hogy a jobb módú egyházak egy-egy alapítványnyal fűznék magokat a főiskolához s ezt tennék — amennyire tehetnék — az egyházmegyék is?! Nem volna-e az lélekemelő, ha p. o. X. Y. egyház vagy egyházmegye eldicsekednék a maga benső embere előtt azzal, hogy ezt a derék férfiút én adtam, én neveltem fel a hazának, a társadalomnak, az anyaszentegyháznak?!... Nem lehetne-e, ha más útakon is, melegebbé, termékenyebbé tenni a főiskolának a gyülekezetekhez és egyházmegyékhez való viszonyát?!

A gyülekezetektől és egyházmegyéktől egészen természetes eszmetársítás és fokozatos haladás útján jutottam ismét a kerülethez, mint amazok foglalatához. Mije is a kerület a főiskolának? — kérdém magamtól s még mindig

a kerületi gyűlés egyes jeleneteinek hatása alatt álló lelkemtől...

Mije?!... Felügyelője, őre, számoltatója, bírája s felelős gondviselője Isten és emberek előtt! Választja a főiskola algondnokait, igazgató-tanácsosait, gazdasági választmányának elnökét, ügyvédjét, a tanárokat; tehát mindazokat, akik a főiskola anyagi és szellemi előhaladásának főtényezői. Megengedi a diákoknak, hogy legatioba járhassanak s megkívánja a gyülekezetektől, hogy filléreikkel évről-évre segítsenek valamit a főiskola közterheinek emelésében sat.

Szép jogok, felséges hatalom;.. dehát megélhet-e a főiskola a felügyeletnek és patrocinálásnak ilyen föltételei mellett s haladhat-e a haladó idővel?!... Felelet helyett egy újabb kérdés tolúlt agyamba, az t. i.: *ki viseli ugyan a felügyelet költségeit?!* És emlékeztem régi időkről... Láttam robogó társzekereket, amelyek szinte roskadoznak a rájok halmozott teher alatt; szakácsokat, amint sürögnek-forognak urok parancsára és hordanak elő annak élés-kamarájából ót és újat s a szegények kívánnak megelégedni a lehullott morzsalékokkal... Letűnt idők, boldog emlékű patriarkhalizmus! Előveszem a főiskola évi számadásairól szóló jegyzőkönyveket s ime ott feketéllik e tétel is: *felügyeleti költségek:* 1200 frt. Kapok a kerület legfrissebb jegyzőkönyve után, kutatom a számadási tételek között a sárospataki főiskolát s ime találok két tételt: egyik a *Teleky-Szentes-Szeremley-alap-pénztár,* amely Patakra küldött 910 frtot, a másik a *Vay-Mocsáry-alap,* amelyből szintén Patakra folyt: 7000 frt... Többet nem lelek még nagyító üveggel sem. De lelek egyebet, ami gondolkodóba ejt. Nevezetesen: *tiszti fizetések* címén 1) 2922 frt 90 krt, 2) 210 frtot, 3) 715 frtot, 4) 346 frt 66 krt; összesen tehát 4194 frt 56 krt. Nincs ugyan bennem

egy szemernyi sem a pénzügyminiszter-fajtából, de az villant meg mégis az agyamban, hogy *ha a kerületi és főiskolai tőkék együtt kezeltetnének, meg lehetne legalább azt az összeget takarítani, amennyibe a főiskola ellenőrzése és kormányzása kerül, sőt talán valamivel még többet is!* Nem így van-e, őrálló Uraim? !

Kettőt nem tudtam magammal megértetni a kerületi jegyzőkönyv számtételei közül sehogysem. Egyik az, hogy ha már vannak bizonyos alapok, amelyek kamatai Sárospatakot illetik: miért kell azok járulékait *küldeni*, s miért nincsenek azok Sárospatakon, a főiskolát illető többi tőkék között?! . . . A másik pedig az a 715 frtos tiszti-fizetés a Vay-Mocsáry-alapból! . . . Ilyen tételt — ha jól emlékezem — nem tűr meg az alapítványnak sem betűje, sem szelleme! . . . Nekem úgy rémlik, mintha *ezt az alapot ingyen tartoznék a kerület a főiskola javára gyümölcsöztetni!* . . . Nem teheti ! ? — Kinálja meg vele Sárospatakot, de ha már nem adhat a főiskolának a maga keveséből — legalább ne tegyen úgy, mint a mythologiai Saturnus, aki megeszi a maga gyermekeit.

Miért tagadnám? A kerület és a sárospataki főiskola egymáshoz való viszonya s ennek szálai — nem elégíthetik ki lelkemet. Másféle atyáskodást gondoltam és szeretnék én a főiskola iránt. Jeleket kívánnék látni: az élő szeretetnek, az örökké éber gondoskodásnak jeleit! Bizonyos aggodalmaskodó igyekezetnek, sőt mondhatnám szorongásnak bizonyítékai kellenének nekem a kerület részéről; . . . de ilyeneket nem találtam, ilyenek talán nincsenek is. . . Megint csak oda tévedtem, ahová az egyházmegyékkel s bántott, hogy az egyházkerület címén sem egyetlen tanári kathedra, sem egyetlen alapítvány nem fordul elő a főiskola történetében, nem legalább újabb évi értesítőiben. Hogy ennek a szegénység volna az oka, ezt nem tudtam magammal

elhitetni! . . . Inkább tán a magyar kálvinismus nemesi jellege, amely nem örömest agságoskodik a holnap dolgain s a verőfényes napok alatt nem szeret gondolni a szűk esztendőkre. — Mintha a kerület maga is abban a boldog hitben ringatózott volna egyideig, mint a közönség nagyrésze, hogy ott van az angol bankban az a sok millió! . . .

Kivezető útakat keresve az államsegélyes idők fenyegetései ellen: — eszembe jutott *Sárospatak városa* is. Egy nagy kiterjedésű, erdőkkel, rétekkel, szántó-vető földekkel gazdagon megáldott város . . . kiváltságokkal még ma is, mint a régi birtokosok a jobbágy-világban. Hát ez ugyan mit tett és tesz a területére helyezett világító oszlop fényének emeléseért?! — Debrecenről országosan tudva van, hogy a ref. collegiumnak egyik legfőbb patronusa, újabb szükségeiben is folytonos gyámolítója, elannyira, hogy a collegium adminisztraciójában is tisztes része van. *Pápáról* csak a legközelebbi idő igazolta, hogy — mint város — nagy áldozatokra riadt attól a hírtől, hogy főiskolája veszendőben van. . . Hát Sárospatak?!

Forgatom a régi s újabb értesítőket, a kerületi jegyzőkönyveket . . . Sárospatak városának nevét nem találom. . . De mégis! A főiskola kertjéhez ajándékúl adott körülbelől 6 hold földet azzal a kikötéssel, hogy a kert a művelt közönség számára is megnyittassék. Fentartási költségekre nem adott semmit!! A kert — mint tudom — árnyékot vet ma már a város csirkefogóira is s egy-egy elöljárásra hivatott férfiu büszkén pillant be a kedves, hűs berekbe, mintha a főiskolával szemben minden kötelességüket jól végezték volna. Városi alapítvány a főiskolának, a főiskolában egy szegény pataki fiúnak; alapítvány talán egy jogtanári kathedrára, amely bizony elég közérdekű és felekezet-

nélküli volna; talán a pataki hölgyek alapítványa a tornászat emelésére, az önképzési hajlam fokozására, vagy egy-egy értékesebb ajándék valamely muzeum számára?! . . . ilyenfélékről, mint a Kálmán-féle boszorkányokról „nulla quaestio fiat“. — Ugyan tudja-e Sárospatak, mint város, hogy mije neki a collegium s hogy mivé lenne ő e collegium nélkül?! . . .

Dehát ki legyen felelős azért, hogy Sárospatak — mint város — hideg-rideg maradt a főiskola iránt? A főiskola elöljárósága, tanárai próbálták-e fölmelegíteni Sárospatak városát az iskola javára, meglágyítani a kőszíveket, eloszlatni az elfogúltságot?! Én nem felelhetek e kérdésre; csak csudálkozni, szörnyűködni tudok a felett, hogy egy város, amely — hír szerint — készül megfúlni saját zsírjában, a kényelemnek még a legelemibb feltételeiről sem igyekezett gondoskodni lakosai számára, nem volt képes idáig csak egyetlen sima gyalogjárót sem készíttetni még a főiskolához vezető házsorok előtt sem (noha alkalmas bányái is vannak!); hanem engedi, hogy a muzsák iskolájának fiai mázsányi gömbölyű köveken botorkázzanak.[1] Ily körülmények között avagy lehet-e a főiskolának a reá néző újabb terhekkel szemben Sárospatakra gondolni, mint jóltevőére?! . . .

[1] Csak egyetlen mentség volt felhozható Sárospatak városa mellett, az t. i. hogy itt voltaképen még akkor nem volt *város*, amely a roppant határból valami felett rendelkeznék, hanem volt csak egy kiváltságos közbirtokosság, amely mint földesúr, hogy a jövendőség életét megkönnyebbítse, semmi egyébbel nem törődött, mint földjének végleges felszabadításával. A gyalog-járó már régen tervben volt, szedték is reá a hus-krajcárokat évek óta, de a valósulás ideje csak 1901-ben érkezett el. A város felosztásakor is elfeledett a közbirtokosság a város jövendőjének jó alapot vetni.

A várossal kapcsolatban alig lehet figyelmen kívül hagyni — mikor a sárospataki főiskola sorsa felett töprenkedünk — a Rákóczy-birtokok tulajdonosait. Még magamtól is félve kérdezem: vajjon éreztek-e valaha e tulajdonosok valami olyan kötelességfélét, amely ingyen nyert birtokaikat — a hagyományok szerint — a főiskolával szemben terhelhetné?! Lehet, hogy *igen*, lehet hogy *nem;* a szívekbe és vesékbe mi emberek nem pillanthatunk be. Részemről tudom érteni a Rákóczy-birtokok örököseinek kényes helyzetét s némileg igazolni is következetes hidegségöket; de érzem azt is, hogy nagy lélekre valló tény lett volna bármely örökös részéről, ha egy-egy sárospataki ifjúnak (ha mindjárt róma kath. vallásúnak is!) sorsot tudtak volna biztosítani a sárospataki főiskolában! . . . Volt idő — úgy hallom — amikor egy-egy tulajdonos vagy tulajdonosnő, mint tanítvány és tanár állottak szemben a főiskola egyik-másik tanárával; . . . nem lehetett-e a melegséget odáig fejleszteni, hogy annak a főiskola is élvezhette volna gyümölcseit? . . . Talán nem, talán igen.

Hát a megye, Zemplénmegye, a politikai! . . . hát ez nem jöhetne-e gyámolúl a megnehezedett viszonyok között?! . . . De hát jött-e valaha?! Olvastam valahol, hogy megyei hatóság avatkozott be a főiskola és a főpatronus ellenséges viszonyainak simítgatásába s ugyancsak ilyen helyezte vissza a főiskolai ifjúságot elrablott jogaiba; . . . de azt nem olvastam sehol, hogy Zemplénmegye, mint olyan, önként nyujtott volna védelmet, gyámolítást a sok vihart látott főiskolának. Nem állítom, hogy jól ismerem a főiskola történetét vagy Zemplén vármegyéét; lehet, hogy egyik-másik fő vagy vice-ispánja vagy más előkelőbb hivatalnoka hivatalosan is szerette a Rákóczyak collegiumát; azonban — újabb időben — nagyon messze tudom egymástól a politikai

megyét s a kebelében virágzó tanintézetet. Veszprém megyéről olvastam, hogy a pápai főiskoláért az is megmozdult (vagy talán ezt is csak képzelem ?!), Zemplénről nem igen van följegyezve, hogy a sárospataki főiskoláért áldozatra buzdult volna, pedig — ha jól tudom — még Nyiregyháza, egy szabolcsmegyei város is adományokkal járult — annak idején — a jogakadémia újjászervezésének költségeihez, amikor *Vay Miklós* báró a művelt nemzeti elemet adakozásokra lelkesítette.

Nem lehetne-e Zemplénmegyét, a politikai hatóságot közelebb hozni a sárospataki főiskolához? Nem lehetne-e élővé tenni a megye corifeusaiban azt a tudatot, hogy Zemplénmegye nem az a föld-darab, amely Galiciától Sajó-Hidvégig nyúlik el; hanem az érző s gondolkodó valóságoknak az a complexuma, amely azt a tehetetlen, lomha földtömeget is termékenységre, saját szükségeinek kielégítésére kényszeríti. Az a megye, amely Rákóczyakat szült e hazának, bűnt követ el, ha elhanyagolja a Rákóczyak főiskoláját! . . . Ki és mikor teszi élővé e tudatot?! — feleljetek reá ti, őrálló uraim.

Évtizedek repültek el alkotmányos életünk kivívása óta s Zemplénmegye annyit sem tett meg a kebelében élő főiskoláért, hogy Sárospatakot szolgabirói központtá emelte volna! . .[1] Ezt a megaláztatást is a Rákóczyakért kellett-e szenvednie Sárospataknak s közvetve a főiskolának?! . . . Nem úgy van-e inkább, amint a latin közmondás tartja: „peccatur intra muros et extra“ ?...

Záradékúl még valamit. Nagy figyelemmel kísérem — mint mondám — a prot. iskolák újabb fejlődését. Gyönyörködöm benne, hogy erdélyrészi iskoláink — igaz, hogy államsegélylyel vagy a Mikók s Kun Kocsárdok adományaival — rohamosan haladnak előre. Tanáraikat

[1] Pár évvel ezelőtt ez már megtörtént. *R. Gy.*

ma már úgy, sőt jobban díjazzák, mint Sárospatak. Ugyanígy haladnak a tiszán-túli csonka gimnáziumok is teljes gimnáziumokká, kor-pótlékos tanárokkal, fényes épületekkel, gazdag felszereléssel. Ne bántson az senkit, ha én ily viszonyok között eltünődöm, elaggódom az én főiskolám jövendője felett; ha sajnálkozva tudom, hogy ez deficittel végezte mult esztendejét s nincs kilátása arra, hogy a maga megrongált anyagi erejével diadalmasan bírjon versenyezni azokkal az apróbb iskolákkal, amelyeknek — a boldogabb időben — jobbára tanárokat nevelt s mintakép gyanánt világolt! . . . Az nem lehet — szerintem — hogy a sárospataki főiskola Szászváros, Zilah, Mező-Túr, Kis-Ujszállás stb. mögött maradjon; hogy ennek tanárai ama helyekre valaha elkivánkozzanak — a fehérebb kenyérért. Forrásokat kell nyitni, ha a kősziklából is! Meg kell mozgatni a lelkeket, hogy ébredjenek, érezzenek, melegedjenek. Javítani kell a viszonyokat mindazokkal a tényezőkkel, amelyektől jót remélyhetünk. Talán gondosabb, talán bölcsebb tanügyi politikát kell követnünk, talán cura pastoralist kell teremtenünk a főiskoláért, ennek önállóságaért! . . .

Csak ha minden követ megmozdítottunk; ha már magunknak többé semmi szemrehányást nem tehetünk . . . csak akkor gondoljunk, mint legvégső menedékre: *az államsegélyre.* Mert nem csupán hiusági kérdés — utoljára sem — az az autonomia!

Isten és az emberek szeretete virrasszon a sárospataki főiskola élete felett!

Sárospataki Lapok 1893. évf. 34, 35. sz.

